E 10730

NICOLAE BĂNESCU

1660

VOL. I
d.H. 313

I VOL.
610 d.H.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

ANASTASIA

ACADEMIA ROMÂNĂ
BIBLIOTECA I.S.S.E.E.
Cota I/10830
Inventar 16601

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Concepţia grafică: Doina DUMITRESCU

CARTE APĂRUTĂ CU SPRIJINUL MINISTERULUI CULTURII

Editor: Sorin DUMITRESCU

© **ANASTASIA 2000**

Str. Venerei 13, sector 2, Bucureşti, tel./fax: 2116745, 2109530

ISBN 973-9374-75-1

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

NICOLAE BĂNESCU

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

VOL. I

IMPERIUL CREŞTIN ŞI
ASALTUL INVAZIILOR
(313-610)

ediţie îngrijită de
TUDOR TEOTEOI

Pentru Biblioteca Institutului de Studii Sud-Est Europene
22 februarie 2001 Tudor Teoteoi

INSTITUTUL DE STUDII SUD-EST EUROPENE
BIBLIOTECA

2000

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

NICOLAE BĂNESCU (1878—1971) ŞI SINTEZA SA DE ISTORIE BIZANTINĂ

Era în zilele Congresului Internaţional de Studii Bizantine ţinut la Bucureşti la începutul lunii septembrie a anului 1971. Organizatorii acestui Congres – al XIV-lea în seria generală a Congreselor de bizantinistică – îl denumiseră şi „Bucureşti II", având în vedere faptul că prima întrunire internaţională a bizantiniştilor avusese loc tot la Bucureşti, în anul 1924.

În după-amiaza uneia din acele zile însorite, o şedinţă plenară a Congresului avea loc întru-unul din amfiteatrele Facultăţii de drept situat la parter, în partea de răsărit. Pe la mijlocul şedinţei, în timpul unei comunicări, pe uşă a intrat un tânăr congresist – Matei Cazacu, din câte îmi amintesc eu. El s-a îndreptat către preşedintele şedinţei, spunându-i ceva cu o voce imperceptibilă pentru participanţii din sală. Scurta discuţie particulară dintre cei doi s-a încheiat repede, în acelaşi timp cu textul comunicării prezentate de către unul dintre congresişti.

După acel moment, înainte de a anunţa titlul comunicării următoare, preşedintele şedinţei, care era profesorul Giuseppe Schirò de la Universitatea din Roma, s-a ridicat în picioare, aducând la cunoştinţa întregii adunări, cu o voce gâtuită de emoţie, „la triste nouvelle, récemment parvenue: le Professeur Nicolae Bănescu est mort à un âge très avancé. Je vous propose une minute de recueillement à sa mémoire."

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În ultimii ani ai unei vieţi exemplare şi îndelungate, Nicolae Bănescu simţise din plin semnele de uzură ale unei bătrâneţi petrecute într-un fel de quasi-anonimat, dar lumea istoricilor, ca şi a altor reprezentanţi ai disciplinelor umaniste, îi pronunţa numele cu respect şi chiar cu admiraţie. Încă din primii ani de studenţie, mi-a fost dat să aud acest nume trecut uneori, alături de cel al lui Nicolae Iorga, la unele prelegeri de istorie veche şi medie.

Destinul i-a hărăzit însă lui Nicolae Bănescu o ieşire de excepţie din scena vieţii pământeşti, încheiate chiar într-un moment când la Bucureşti era adunată crema bizantinisticii mondiale, care l-a omagiat însoţindu-l pe ultimul drum pe savantul ce părăsise această lume, spre a se întâlni „cu cerul şi cu stelele", după cum descrisese el însuşi moartea lui Iulian Apostatul în paginile sintezei aduse acum la lumina tiparului. Este revelator în această privinţă discursul rostit cu ocazia înmormântării sale de către profesorul Paul Lemerle, membru al Institutului Franţei şi, pe atunci, Preşedintele Comitetului Internaţional de Studii Bizantine. Se poate afirma că pentru anonimatul în care fusese aruncat de către evoluţia politică a ţării sale după anul 1948, Nicolae Bănescu a fost răzbunat într-o oarecare măsură: chiar şi autorităţile aflate la originea acestui anonimat au fost puse în situaţia de a-l rupe: în ziua următoare funeraliilor savantului, într-o pagină interioară a unuia dintre ziarele centrale putea fi citit un articol despre „O viaţă închinată ştiinţei", dedicat tocmai personalităţii savantului, plecat atunci din lumea celor vii. Pentru o presă strict controlată cum era cea din România acelor vremuri, care se apropiau de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sfârşitul unei scurte şi trecătoare perioade de dezgheţ, faptul era însă ieşit din comun, impus de incidenţa unei situaţii de excepţie, marcate de decesul unei personalităţi ştiinţifice chiar în oraşul şi în momentul când specialiştii breslei sale se aflau întruniţi în Congres.

*

Nicolae Bănescu a văzut lumina zilei la Călăraşi, la 16 Decembrie 1878, ca al treilea din cei 14 copii ai soţilor Petre şi Ecaterina Bănescu, născută Drăgulănescu. Situată în vechea vatră de românitate din Sud-Estul României, zona din jurul oraşului Călăraşi face parte din regiunea Dunării de Jos, a cărei frământată istorie în perioada bizantină avea să-l preocupe şi consacre pe savantul de mai târziu în lumea ştiinţifică.

Fiu de avocat, Nicolae Bănescu şi-a petrecut copilăria la Găieşti, iar studiile liceale la Sf. Sava, centru de învăţământ cu o veche tradiţie în capitala ţării, după absolvirea căruia s-a înscris la Facultatea de litere şi filosofie a tinerei, pe atunci, Universităţi din Bucureşti. Viitorul savant i-a avut aici ca dascăli pe B.P. Hasdeu (1838-1907). Titu Maiorescu (1841-1917) şi Ovid Densuşianu (1878-1938) pentru domeniul filologic, iar pentru istorie pe Grigore Tocilescu (1850-1909), Dimitrie Onciul (1856-1923) şi Nicolae Iorga (1871-1940). Cei dintâi i-au inspirat lui Nicolae Bănescu preocuparea pentru forma aleasă şi claritatea expunerii, iar ceilalţi dorinţa de informare şi curiozitatea ştiinţifică, rigoarea metodei şi strădania permanentă pentru cunoaşterea adevărului istoric, într-o atmosferă de erudiţie, elan creator şi veritabil patos patriotic. Încă de la începutul activităţii sale ştiinţifice, el s-a obişnuit să îmbine pre-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cizia informației cu forma aleasă de exprimare, pentru care a avut un cult permanent, dovedit de numeroase pagini ale scrierilor sale, ca și de textul prezentei sinteze de Istorie a Imperiului Bizantin. Forța de evocare a trecutului, seninătatea cugetărilor și forma aleasă de exprimare a lor îl apropie pe Nicolae Bănescu de alți reprezentanți de seamă ai studiilor istorice clasice și bizantine, în primul rând de Charles Diehl, cu care a avut comună chiar și cutezanța de a reda istoria Bizanțului „în chipuri și icoane", cum și-a intitulat Nicolae Iorga una din sintezele sale de istorie a românilor. După cum Charles Diehl a lăsat două volume de „Figuri bizantine", Nicolae Bănescu a descris cu o competență egală, cu o remarcabilă măiestrie artistică și o incontestabilă valoare literară „Chipuri și scene din Bizanț", carte apărută în 1927 la Cluj, unde autorul ei se înscria în pleiada cărturarilor români ce dădeau strălucire Universității din Nord a României Mari, instituție științifică și culturală întemeiată din 1919. Unul dintre acești cărturari, filologul Vasile Bogrea, se stinsese prematur din viață în anul anterior apariției cărții la care ne referim și pe care Bănescu o dedica memoriei sale: „Acest volum, ce strânge la un loc câteva articole și conferințe menite a înfățișa publicului nostru unele aspecte ale vieții Bizanțului, *de care ne apropie un lung și vechi trecut istoric* (subl. ns. – T.T.), e închinat memoriei scumpe a bunului meu prieten și strălucit coleg V. Bogrea, din al cărui îndemn mai cu seamă iese azi la lumină." O mentalitate diferită de aceea a zilelor noastre, când mulți tineri se grăbesc să ajungă cât mai repede creatori în domeniul istoriei și autori de cărți, îi impunea lui Nicolae Bănescu, în vâr-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

stă de aproape 50 de ani atunci şi dispunând de un bogat palmares ştiinţific,din care nu lipseau nici titlurile de cărţi, o atitudine reţinută, publicându-şi noua carte la îndemnurile unui coleg dintr-o breaslă foarte apropiată de a lui. În ciuda ezitărilor sale iniţiale, cartea s-a bucurat de succes atât în rândurile specialiştilor, cât şi a publicului larg.

Nici a doua variantă a ei, apărută în preajma Congresului Internaţional de Studii Bizantine de la Bucureşti, adică în anul 1971, nu a fost publicată din iniţiativa lui N. Bănescu, ci din aceea alui Gheorghe Cronţ, istoric al dreptului civil şi canonic, specialist în vechiul drept românesc, care în Nota asupra ediţiei pe care o îngrijea, a arătat că în ea erau retipărite cinci din cele nouă studii prezente în vechea ediţie, anume „Hypatia, martiră a filosofiei păgâne, Heraklios şi asediul Constantinopolului, Leon al V-lea Armeanul, Mihail Psellos", în sfârşit „Manue Comenul", care încheiase şi cartea din 1927. Nu mai figurau alte trei studii referitoare la Theodor Studitul, la „Bizantini şi Ruşi la Silistra (a.972)" în vremea recuceririi Bulgariei de Nord-Est de către Ioan Tzimiskes, ca şi la Katakalon Kekaumenos, general bizantin din veacul al XI-lea. Cauze de ordin „ideologic", mai ales prezenţa elementelor religioase, pot să explice destul de uşor lăsarea deoparte a acestor trei studii, ca şi a celui privitor la Sf. Ioan Chrysostomul. Aceleaşi motive de opotunitate uşor de înţeles ne pot explica de ce editorul a dat ultimul titlu menţionat ca absent în ediţia sa. În realitate el figura şi aici, în varianta aproape identică din cadrul studiului privitor la împăratul Arcadius. Acesta, ca şi cel privitor la Theodosius sau Teodosie cel Mare, erau, după cum

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tot Gh. Cronț ne informează, „capitole extrase din lucrarea intitulată *Istoria Bizanțului*, pe care autorul a elaborat-o ca sinteză finală a cercetărilor sale". Într-adevăr, textul acestor două studii este identic celui pe care-l întâlnim și în ediția de față, reprezentând mai puțin de o zecime din totalul acestui volum. Există altminteri și alte indicii, chiar în manuscrisul pe care-l avem la îndemână, că Gh. Cronț a avut cunoștință de existența lui. Regretatul învățat a mai adăugat alte trei istorii la ediția sa din 1971, privitoare la împărații Vasile I și Vasile al II-lea, ca și la Anna Dalassena, „mama Comneilor", unul dintre ultimele studii ale lui Nicolae Bănescu, apărut în periodicul bisericesc „Mitropolia Olteniei" din anul 1963. Întrucât cenzura oficială nu agrea noțiuni ca *sfânt* ori *martir*, editorul din 1971 a introdus studiul despre Ioan Chrysostomul în acela, mult mai extins și mai laic, privitor la împăratul Arcadius, iar titlul „O martiră a filosofiei păgâne: Hypatia", aflat în ediția din 1927, a fost inversat în „Hypatia, martiră a filosofiei păgâne". De asemenea, referirile prea insistente la creștinism existente în ultimul paragraf din „Un asediu memorabil al Constantinopolului (626)", au dus la suprimarea acestui paragraf la ediția din 1971.

Să revenim însă la tinerețea lui Nicolae Bănescu, marcată de dobândirea licenței, în anul 1901, după care a funcționat ca profesor de limba franceză la un liceu din Craiova. Încă din această perioadă el și-a făcut debutul în activitatea științifică, prin studii de literatură antică greacă publicate mai ales în revista „Literatură și artă română". De atunci datează și primele sale traduceri din greaca veche, în primul rând

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

din dramaturgia lui Eschyl, Sofocle şi Euripide, pentru ca în anul 1907 să ajungă la „Viaţa lui Pericle" de Plutarh, care marca interesul tânărului erudit pentru istorie, chiar pentru ansamblul istoriei, întrucât de la lumea antică a trecut la ediţii de izvoare şi studii privind istoria medievală, premodernă şi chiar modernă a românilor, cu predilecţie faţă de capitolele legate de legăturile româno-greceşti şi de grecitatea post-bizantină, pentru ca în final să-şi concentreze activitatea ştiinţifică asupra istoriei bizantine, impunându-se încă din timpul vieţii şi rămânând în conştiinţa posterităţii ca bizantinist. Această evoluţie a sa a fost marcată de perioada care a început cu anul 1907 şi în care el a funcţionat ca inspector şcolar, Director al Liceului „Dimitrie Cantemir"din Bucureşti şi apoi ca Director al liceului de la Mănăstirea Dealu.

Orientarea sa spre studiile bizantine a fost marcată de perioada cuprinsă între anii 1910-1912, când a frecventat cursurile de limbă şi literatură greacă la Universitatea din M nchen, sub îndrumarea lui August Heisenberg (1869-1930), urmaşul lui Karl Krumbacher (1855-1909) la catedra de studii bizantine; Krumbacher crease bazele moderne ale acestor studii în Germania Kaiserului şi iniţiase prima revistă internaţională de studii bizantine – *Byzantinische Zeitschrift*, care apărea sistematic cu începere din anul 1892 şi la care Nicolae Bănescu avea să fie un colaborator statornic, în special cu recenzii şi cu note bibliografice, mai ales până în perioada celui de-al doilea război mondial, aşa cum a colaborat şi la alte reviste internaţionale de bizantinistică, al căror număr a sporit cu trecerea timpului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Posedând temeinice cunoştinţe de istorie şi filologie clasică, Nicolae Bănescu şi-a însuşit o pregătire serioasă pentru domeniul dificil al bizantinologiei, redactând şi o lucrare privind evoluţia timpului viitor în limba greacă, deosebit de apreciată pentru valoarea sa ştiinţifică şi rămasă „ca un model al genului", aducând autorului ei titlul de doctor cu menţiunea *magna cum laude* în iulie 1914, chiar în momentul izbucnirii primului război mondial. În acea perioadă de grele încercări pentru lumea europeană, tânărul savant şi-a văzut teza de doctorat publicată la Bucureşti, în 1915, înţelegând însă să îmbine preocupările ştiinţifice cu îndatoririle patriotice şi luând parte, ca ofiţer de rezervă, la războiul dus de România de atunci pentru întregirea neamului.

*

După realizarea Marii Uniri şi crearea Universităţii din Cluj (1919), Nicolae Bănescu a fost numit profesor de istorie bizantină la această Universitate, fiind ales membru corespondent al Academiei Române în acelaşi an (1919), care deschidea cea mai bogată perioadă a activităţii sale ştiinţifice, încununată prin alegerea sa ca membru activ al Academiei Române, în primăvara anului 1938. Rostit la şedinţa solemnă de la 25 mai 1938, Discursul său de recepţie reprezenta sinteza unor preocupări de căpetenie privind Bizanţul şi romanitatea de la Dunărea de Jos, direcţie de studiu pe care savantul a urmărit-o constant în activitatea desfăşurată ca bizantinist. În Răspunsul său la acest Discurs de recepţie, Nicolae Iorga sublinia faptul că studiile bizantine ale lui Nicolae Bănescu porniseră de la cunoaşterea culturii greceşti de pe teritoriul românesc. Pornind

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de la această premisă fundamentală, metoda savantului era „simplă şi bună, neavând nevoie de nici o îndreptare şi prefacere. Totdeauna bine informat, pleci de la mărturia de viaţă, care se cheamă documentul. Nu laşi la o parte nici o ştire venită din vremea însăşi în care au fost stările ori s-au petrecut faptele. Dar, cum ai un simţ de umanitate, nu-ţi închipui că orice document cuprinde adevărul şi anume adevărul total. El nu spune decât ceva venit de la un anume om în anume împrejurări şi pentru un anume scop. Interpretarea se impune de la sine. Dumneata ai putut face şi aceasta, căci nimic nu-ţi era necunoscut." Iorga sublinia aici erudiţia şi spiritul critic al lui Bănescu, care îl impun şi în zilele noastre pe istoricul de vocaţie, considerându-l în acelaşi context pe proaspătul membru al Academiei drept „un răspânditor al acelui larg spirit al Renaşterii senine, surâzătoare şi armonioase, care pretutindeni trebuie invocat".

Iorga releva calităţile de mai sus în opera tipărită a lui Bănescu, iar acestea se confirmă pe deplin în textul care vede astăzi destul de târziu lumina tiparului. Considerăm chiar că ele reprezintă motivaţia esenţială a publicării lor, mai presus de suita adevărurilor relevate aici, adevăruri care pentru cititorul zilelelor noastre şi pentru nivelul actual al studiilor bizantine pot apărea pe alocuri prea restrânse, individuale şi parţiale dacă le raportăm la gradul de generalitate al sintezelor actuale, care păcătuiesc însă şi ele uneori printr-o tendinţă exagerată către socializarea istoriei şi impunerea unor veşminte prea largi pentru osatura faptelor istorice pe care se văd chemate să le îmbrace.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bănescu nu căuta să aplice societăţilor trecute reţete şi concepte operante în lumea de astăzi, ci pornea de la cunoaşterea realităţilor trecute, de la „ce ne învaţă pe noi trecutul", sintagmă aflată chiar în titlul unui studiu al său, către lumea actuală, care este un produs al acestui trecut, nicidecum invers. În acest sens trebuie înţeles spiritual deplin umanist al operei sale, care porneşte de la decriptarea izvoarelor lumii trecute, care sunt şi izvoare ale realităţilor prezente. Pentru ca aceste realităţi să fie cât mai conforme naturii umane şi aspiraţiilor ei milenare, se impune a deosebi módele trecătoare de modelele perene. În domeniul ştiinţelor, moda reprezintă un adevăr aparent, iar adevărul aparent poate fi un adversar al adevărului, mai perfid decât neadevărul însuşi. Deprins cu clasicismul şi cu lumea de bine şi frumos a antichităţii greco-romane, Nicolae Bănescu a intuit că trecutul nu poate fi înţeles şi perceput corect dacă îi aplicăm concepte ale lumii de astăzi, pe care lumea de altădată nu le cunoştea.

Semnifivativ în acest sens este ultimul discurs ce i-a fost dat să-l rostească în Academia Română la exact zece ani de la Discursul său de la recepţie. Era 27 mai 1948. Multe lucruri se schimbaseră în România în răstimpul acelui deceniu atât de agitat. Mult mai numeroase erau însă schimbările ce urmau să se producă sub impulsul unor constrângeri pe care societatea românească nu le mai cunoscuse în istoria ei zbuciumată. Pretenţia de a construi o lume nouă, o altă societate şi chiar „un om nou", a dat frâu liber soluţiilor de ruptură brutală cu trecutul, de înlăturare a oricărei continuităţi cu acest trecut şi cu instituţiile sale, chiar şi cu cele mai reprezentative ori mai venerabile. Prin-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tre acestea s-a aflat şi Academia Română. Cu experienţa deja îndelungată a vieţii sale, cu marea sa viziune istorică, Nicolae Bănescu a înţeles perfect că soluţia care se pregătea şi pentru Academia Română nu era una de continuitate, ci de ruptură cu trecutul şi realizările lui, care mai cu seamă în privinţa instituţiei academice erau remarcabile. Titlul acestui ultim discurs rostit de el în Academia Română reprezenta un veritabil manifest în favoarea spiritului liber, a libertăţii de gândire care garantase remarcabilele realizări de până atunci ale Academiei Române. El îşi dădea seama că soluţia bună şi corectă era a continuităţii, nu a rupturii totale cu trecutul, adică nu una extremistă, ci una a justei măsuri. Tocmai de aceea discursul său, despre care nu ştia că avea să fie ultimul ţinut de el în Academia Română, dar probabil că intuia acest lucru, era intitulat „Măsura lucrurilor". Titlul se inspira probabil din activitatea parlamentară a lui Ionel I.C. Brătianu, remarcabil om politic şi căpetenia Partidului Naţional Liberal, grupare şi opţiune politică în rândul căreia militase şi Nicolae Bănescu. Savantul înţelesese cu discernământ intenţiile oficialităţilor de atunci, care arătau „că nu poate fi vorba de o adaptare a înaltei noastre instituţii la cerinţele nouă ale vremii, de o simplă modificare de statute, ci, cum observa atât de bine în secţia istorică, colegul nostru Silviu Dragomir, e vorba pur şi simplu de suprimarea Academiei Române de până acum şi de înlocuirea ei cu alta nouă". Acest „categoric verdict" la adresa „nobilei instituţii osândite a-şi încheia azi brusc existenţa", îl determina pe Bănescu să susţină „o modalitate care să permită nu a tăia brutal

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

firul împletit de atâtea generații, ci a-l înnoda, spre a-l duce mai departe".

Primul adevăr pe care autorul discursului îl sublinia cu tărie era acela că „în lunga existență de 80 de ani", la data respectivă, Academia Română „n-a fost un azil al bătrâneții marilor figuri ale științei, literaturii și istoriei românești. Fiecare din aceste venerate figuri a desfășurat în sânul înaltului for de cultură o activitate pe care o mărturisesc arhivele lui și rafturile depozitului de publicațiuni, dar o mărturisește mai cu seamă popularitatea de care se bucură între români opera lor. E de ajuns a vă cita pe Hasdeu, pe Maiorescu, Tocilescu, Pârvan, Iorga, pe Dr. Marinescu, pe Dr. Babeș, Țițeica, Antipa, pe Pușcariu, care ne-a părăsit ieri".

Bănescu sublinia în continuare că se face „adesea și nu numai la noi, o mare, o grosolană eroare de metodă, judecându-se oamenii și faptele trecutului, cu ideile timpului nostru. Ideile se schimbă însă de la o epocă la alta: *tempora mutantur et nos cum illis...*, deși mi se pare cam paradoxală sentința strămoșilor, căci timpul duce liniștit mersul, fără salturi, în curgerea lui fără sfârșit; ideile singure dau năvală, de multe ori înaintea lui, fac salturi".

Autorul susținea cu tărie că fiecare epocă „își are un anumit climat moral de la care nimeni nu se poate sustrage. A socoti altfel este a cere, de pildă, regimului feudal, răspândit timp de secole asupra întregii Europe, ideile de azi ale exproprierii agrare sau votului universal". Desigur că și din motive de oportunitate politică, el își argumenta opinia sa foarte corectă printr-un exemplu preluat chiar din istoria rusă. „Eu aș recomanda zeloșilor critici care ignorează acest principiu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

să ia exemplu de la «marii» noştri vecini, de la Uniunea Sovietică, unde în aprecierea faptelor trecutului nu se face această confuzie. Am ascultat, d-lor colegi, câteva conferinţe ale d-lui Bocicarev, consilierul de la legaţia sovietică de la noi, asupra statului rusesc, şi am văzut cu cât entuziasm ne-a prezentat figura eroică a lui Dmitri Donskoj, marele prinţ de Moscova, biruitorul de la Kulikovo, unde a câştigat cea dintâi biruinţă asupra tătarilor". „Totuşi – continua atunci autorul – cine cunoaşte istoria veche a Rusiei mai ştie încă de câte ori acest erou a năvălit cu armatele sale asupra altor state ruseşti – şi erau o puzderie: Novgorod, Smolensk, Tver, Rjazan au fost trecute prin foc şi sabie şi locuitorii, tot ruşi, târâţi în robie. Dar nu i-a trecut prin minte eruditului consilier de legaţie a osândi memoria lui Donskoj pentru aceste lupte pe care noi le numim azi fratricide. Ideea unităţii naţionale este o creaţie a secolului al XIX-lea şi nu i se putea cere lui Donskoj la sfârşitul veacului al XIV-lea, cum nu se putea cere Voievozilor noştri, pe care îi prezintă astăzi în atât de scăzuta lumină a «istoriei», improvizaţii de la noi".*

Savantul îşi dădea seama de efectele negative pe care le avea imitaţia servilă a unei mode istoriografice dogmatice, înguste şi închistate, care după un deceniu de circulaţie avea să fie, chiar în acele noi condiţionări social-politice, depăşită prin opinii mai largi şi mai nuanţate, deşi aceste opinii se menţineau în conti-

* Acest Discurs al lui N. Bănescu a fost publicat de către Acad. V. Cândea în „Academica", anul IV, 1994, februarie, nr. 4 (40), p. 23, sub titlul *Un mare discipol al lui Nicolae Iorga.*

INSTITUTUL BIBLIOTECA STUDII S-E EUROPENE

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nuare în cadrele concepției oficiale, impuse, față de care își afirmau mai departe fidelitatea tocmai pentru a o putea amenda mai ușor bazându-se pe realizări pentru a căror justă evaluare se cuvine astăzi să evităm tendințele de desconsiderare sau minimalizare.

Unui istoric de talia lui Bănescu nu-i puteau însă scăpa neobservate opiniile simpliste care reduceau toată bogăția vieții istorice la o dependență directă de uneltele cu care oamenii au produs de-a lungul timpului lucrurile necesare traiului zilnic sau vedeau în voievozii noștri numai niște boieri care-i asupreau pe țărani. Suntem datori să apreciem astăzi pătrunderea cu care Nicolae Bănescu observa înlăturarea adevăratelor lor valori de pe scena istoriografiei române și înlocuirea lor cu tot soiul de „improvizați", ca să folosim propria sa terminologie.

Împotriva acestui val de impostură a avut curajul să se ridice cu toată convingerea Nicolae Bănescu. Și a făcut-o cu riscul de a nu-și mai vedea încununată propria carieră, iar gestul acesta îndrăzneț a contribuit evident la excluderea sa din Academia Română, reorganizată în același an 1948, de fapt epurată de multe din valorile ei anterioare, printre care se înscria și numele său. Curajul pe care prin elogierea memoriei lui Nicolae Iorga îl dovedise înfruntând extremismul de dreapta chiar în 1941 și care se repeta acum în confruntarea cu extremismul de stânga, în unele privințe chiar mai puțin tolerant decât cel dintâi, l-a marginalizat atunci rapid și pe Nicolae Bănescu.

Prin discursul său din 27 mai 1948, învățatul și-a pecetluit în mod voluntar intrarea într-un îndelungat con de umbră, în condițiile noului regim politic, care

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

alături de atotputernicia unui singur partid politic o dezvolta şi pe cea a statului totalitar, care trebuie să controleze totul, inclusiv viaţa ştiinţifică şi spirituală, deci şi Academia Română. Ridicându-şi glasul împotriva proiectatei tutelări a Academiei Române de către stat, al doilea punct important al Discursului rostit de Nicolae Bănescu în mai 1948 avertiza că „omnipotenţa statului duce în chip fatal la aservirea spiritului. Vedem ce luptă se dă astăzi pentru libertatea gândirii. Centralizarea, împotriva căreia se duce în lumea civilizată o luptă de un secol, atinge azi în atâtea părţi punctul ei culminant. Este, domnilor, o tendinţă generală a slăbi la exces părţile corpului social faţă de întreg. Răul e vechi, îl semnala pe la 1840 un mare gânditor politic, Tocqueville, în cartea-i celebră închinată democraţiei americane... Individul rămâne astfel singur şi dezarmat în faţa omniprezenţei statului. S-a demonstrat ca cel mai mare pericol al unei societăţi *ruina individualităţii umane* şi s-au căutat limite acestei puteri excesive: ele (adică aceste limite – n.n., T.T.) nu s-au aflat decât în asigurarea spiritului de libertate. Această asigurare trebuie să o căutăm şi noi astăzi." Observăm că în mai cât se poate de explicabil, cartea lui Toqueville, de care N. Bănescu se folosea pentru a-şi susţine cu mai multă fermitate punctul de vedere, avea să fie trecută la index de către autorităţile regimului de „democraţie populară", pentru a se bucura de circulaţia pe care o merită abia după anul 1989.

Fără teamă sau reţinere, autorul discursului sublinia apoi că „dacă democraţia e o formă necesară a societăţii moderne, ea trebuie să aibă la temelie, şi în acelaşi timp drept limite, *toate libertăţile* – şi nu le mai

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

amintesc, dar accentuez că în fruntea tuturor stă libertatea gândirii". Pentru acest imperativ major înţelegea să lupte în continuare N. Bănescu, chiar în condiţii de marginalizare şi de anihilare a poziţiilor sale, dobândite prin merite ştiinţifice incontestabile.

Savantul îşi dezvolta în continuare opiniile pe baza experienţei antichităţii greco-romane, citând principiul „justei măsuri" drept calea cea mai bună de evoluţie a societăţilor, sintetizat în sintagma grecească *to metron kai to meson ariston*, sau echivalentul ei latin *medio tutissimus ibis*, afirmând spre sfârşit că „nu ne sperie democraţia, dar *adevărata* democraţie: răspuns elocvent şi de mare curaj dat sintagmei „democraţie populară" a regimului politic deja instaurat atunci în România. Aflat la începuturile sale şi în condiţiile de atunci, acelaşi regim vedea în romani doar pe cuceritorii şi asupritorii dacilor, nicidecum pe strămoşii poporului român, alături de daci, firește, astfel încât apelul la citate latine, într-un moment când limba latină urma să fie scoasă din şcolile româneşti, deficienţă reeditată şi astăzi în învăţământul nostru, chiar dacă motivele ei sunt acum altele, nu însemna decât să te aşezi în calea tăvălugului, cu riscul de a fi strivit de el. Iar Nicolae Bănescu s-a aflat printre cei care şi-au asumat în chip conştient acest risc.

Este relevant faptul că savantul ştia din propria sa experienţă „ce înseamnă în practică tutela statului. Au semnalat-o în toate timpurile cugetătorii politici. Reunind în mâinile sale toate puterile, statul poate fi un protector, dar poate fi şi un tiran. Între viţiile inerente unui regim politic, cugetătorii au denunţat ca cel mai grav tendinţa spre tiranie, spre despotism. Nici un re-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

gim politic nu e scutit de această tendinţă. Şi eu mă tem, domnilor, pentru autonomia spirituală, principiul de temelie al acestui înalt for de cultură" care era şi este şi azi Academia Română.

*

Rector al Universităţii din Cluj, *doctor honoris causa* al Universităţii din Athena încă din anul 1937, Nicolae Bănescu îşi continuase nestingherit activitatea, în cadrul Universităţii din Bucureşti din toamna anului 1938 până în anul 1947, iar în Academia Română până în 1948. Conducând Catedra de Studii Bizantine vreme de un deceniu, profesorul Bănescu prezentase istoria integrală a Bizanţului pe parcursul a trei ani de studii, ţinând totodată cursuri speciale însoţite de seminarii, pe parcursul cărora se făceau în primul rând interpretări de texte bizantine. Ales secretarul Secţiei de Istorie a Academiei Române, după moartea lui N. Iorga, Bănescu a mai fost Director al Institutului de Studii Bizantine, al Institutului de Studii Sud-Est Europene, preluând şi conducerea la „Revista Istorică", apărută până în anul 1947.

Ritmul susţinut al activităţii sale ştiinţifice a fost întrerupt în 1948, datorită şi ruperii legăturilor tradiţionale cu lumea ştiinţifică din Occidentul Europei, unde n-au lipsit însă elogiile la adresa atitudinii sale demne, lipsite de compromisuri. Ca o expresie a acestui fapt, este de amintit onoarea ce i s-a făcut cu prilejul împlinirii vârstei de 80 de ani, în anul 1958, când i s-a dedicat un volum din „Revue dea Études Byzantines", revistă ale cărei prime numere văzuseră lumina tiparului chiar aici la Bucureşti, în anii grei ai celui de-al doilea război mondial, pentru a-şi continua după aceea apa-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

riția la Paris, până în zilele noastre. Alegerea sa ca vicepreședinte de onoare al Asociației Internaționale de Studii Bizantine cu ocazia celui de-al XII-lea Congres Internațional de Studii Bizantine, ținut la Ohrida în 1961, calitatea de președinte de onoare al acestui Congres, ca și a celui următor, susținut la Oxford în 1967, îl reimpuneau atenției autorităților din țară: angajate atunci într-o nouă direcție de recuperare a tradiției autohtone și a trecutului poporului român, orientare care avea să netezească drumul viitoarei monopolizări a acestui trecut de către propaganda oficială, acestea i-au acordat titlul de profesor emerit în anul 1964, iar câțiva ani mai pe urmă au fost de acord ca prima fasciculă din „Revue des Études Sud-Est Européennes", tomul VII din anul 1969**, să-l omagieze pe savantul ce împlinea venerabila vârstă de 90 de ani. La acest omagiu au subscris o serie de personalități străine ca Vitalien Laurent, Paul Lemerle, Raymond Janin, Jean Gouillard din Franța, Tommaso Bertelè și Giuseppe Schirò, din Italia, Johannes Irmscher și Peter Wirth din

** Număr din RESEE, VII, 1961, 1, unde la p.9-17, era inclusă și bibliografia lui N. Bănescu, alcătuită de P.Ș. Năsturel. În manuscrisul după care este publicată cartea de față se află și ciorna unei scrisori adresate de N. Bănescu bizantinistului german H.G. Beck la 25 septembrie 1964, prin care P.Ș. Năsturel era recomandat pentru a redacta în viitor notițele bibliografice ale contribuțiilor românești prezentate la revista „Byzantinische Zeitschrift", activitate pe care Nicolae Bănescu nu mai era în măsură să o continuie, aflându-se deja la o vârstă prea înaintată. Despre viața și activitatea lui N. Bănescu, datorăm unele informații lui St. Brezeanu, *Bizantinistul Nicolae Bănescu (100 de ani de la naștere)*, în „Revista de istorie" XXXI, 1978, 12, pp. 2221-2233).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Germania, Veselin Beševliev şi Ivan Dujčev din Bulgaria, Steven Runciman din Anglia, Herbert Hunger din Austria, François Halkin din Belgia, N. Pigulevskaja din Uniunea Sovietică, Gyula Moravcsik din Ungaria, Emanuel Kriaras din Grecia, Kurt Weitzmann din SUA.

Nicolae Bănescu deţinuse şi alte onoruri, cum ar fi calitatea de reprezentant al României în Comitetul Internaţional care pregătise sărbătorirea a 60 de ani de viaţă ai lui August Heisenberg în 1929, de membru al Societăţii de Studii Bizantine din Athena, ca şi al Comitetului de conducere al revistei internaţionale „Byzantion", care apare şi astăzi la Bruxelles, ca de altfel şi al periodicului „Revue Historique de Sud-Est européen", apărut la Bucureşti în perioada 1913-1946.

Vârsta tot mai înaintată, reabilitarea sa lentă şi timidă, precum şi ruperea legăturilor cu tradiţia istorică anterioară şi cu centrele apusene ale studiilor bizantine nu i-au mai îngăduit să redacteze forma finită a marii sinteze, la care a lucrat cu începere din anii '30 până la începutul anilor '60 ai veacului al XX-lea.

*

Manuscrisul autograf din care mai bine de o treime vede acum lumina tiparului prin acest prin volum de istorie bizantină ne-a fost pus la dispoziţie de către Academicianul Virgil Cândea, căruia-i mulţumim pentru acest fapt şi care a primit manuscrisul de la rudele învăţatului.

De la bun început se poate observa foarte uşor faptul că manuscrisul nu reprezintă forma definitivă, întrucât între cele peste 600 de pagini ale sale se află un număr mult mai mare de fişe de cele mai diverse mărimi, care trebuiesc intercalate în textul iniţial, în lo-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

curi care de regulă sunt indicate prin semne de către autor. Există însă nu puţine cazuri în care locul exact al fişelor nu este indicat. Alte dificultăţi provin din anumite neconcordanţe între textul de bază şi adaosurile din fişe, sau din faptul că fiind redactate mai târziu decât textul de bază şi în mod separat de acesta, uneori apar în fişe şi formulări care le repetă pe cele din textul iniţial.

Mai reiese faptul că o primă redactare a textului era încheiată încă din anii 1936-1937, autorul planificându-şi publicarea lucrării în patru volume, cele trei momente ale demarcaţiei dintre ele fiind reprezentate prin domnia lui Iustinian I, a lui Ioan Tzimiskes şi anul 1204. Prelucrările ulterioare ale textului ne-au convins însă că Bănescu a avut şovăieli în privinţa acestei periodizări iniţiale, afirmând, de exemplu, că adevăratul moment de trecere de la o etapă la alta este reprezentat de către domniile lui Maurikios şi Phokas, instalarea noii dinastii a lui Heraklios marcând începutul unei alte etape în istoria Bizanţului, pe care autorul a optat ulterior să o ducă până la anul 1081, când se poate considera că se deschide a treia şi ultima perioadă a istoriei bizantine. Apreciem astfel că dispunerea întregului material redactat de către autor se distribuie destul de echilibrat în cele trei volume, din care primul, cel de faţă, se încheie cu domnia lui Phokas.

Intenţia autorului de a redacta această sinteză integrală de istorie bizantină reiese nu numai din conţinutul manuscrisului şi al fişelor adăugate printre pagini, ci şi din scurta Prefaţă a lucrării, numerotată cu cifre romane. Urmează textul paginat cu cifre arabe. O menţiune specială o merită faptul că în jur de o şesi-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

me din întreaga lucrare, deci cam jumătate din primul volum, care se publică acum, încluzând şi subcapitolul 6 al domniei lui Iustinian (intitulat „Cucerirea Italiei. Războiul cu goţii"), are o redactare definitivă, îngrijită în vederea dactilografierii şi apoi a publicării. Întrucât printre ultimele apariţii citate de Bănescu figurează cartea lui B. Rubin despre Iustinian I, însemnează că autorul a realizat partea iniţială de redactare definitivă în jurul anului 1960 sau la puţin timp după această dată. Vârsta înaintată – trecuse deja de 80 de ani – nu i-a mai oferit însă răgazul de a continua redactarea definitivă, astfel că următoarele cinci şesimi ale sintezei au rămas numai cu redactarea iniţială, nefinisată şi cu fişele neincluse în text. În aceeaşi ordine de idei, remarcăm absenţa totală a fişelor adiacente în prima parte, redactată definitiv. De asemenea, în manuscris există pentru această primă parte şi câteva pagini răzleţe, ţinând de redactarea anterioară şi având formulări absolut identice cu redactarea definitivă. Întrucât numai prima parte, care trece însă de jumătatea volumului publicat aici, a cunoscut redactarea definitivă a autorului, aprecierile de valoare cu privire la întregul text al acestei Istorii trebuie să ţină seama de caracterul său neterminat, insuficient finisat.

Din cele arătate aici reies cu prisosinţă dificultăţile, ca şi aspectul laborios al întreprinderii de a pune în circulaţie scrierea cea mai extinsă a lui Nicolae Bănescu. Ea reflectă stadiul de dezvoltare în care se aflau studiile bizantine cu o jumătate de veac în urmă. Pentru a-l face pe cititor să înţeleagă nivelul actual al acestor studii, am îmbogăţit adnotările autorului, adăugând şi multe note suplimentare. Adăugirile noastre,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

atât în text cât și în note, sunt indicate între paranteze trepte. Același procedeu l-am aplicat și puținelor intervenții pe care le-am făcut în textul propriu-zis, acolo unde manuscrisul prezintă lacune, are pagini dispărute, fapt menționat chiar de înscrisuri ale lui N. Bănescu. Faptul are valoare, spre exemplu, pentru unele subcapitole privitoare la domnia lui lui Theodosie al II-lea, cu titluri reconstituite după mențiuni sporadice ale autorului, unde am introdus o expunere mult abreviată, necesară înțelegerii textului de către cititori și pentru a face legătura între partea anterioară și cea următoare.

Pe lângă valoarea istorică, textul lui Nicolae Bănescu are și valoare literară. Unele pagini sunt de o frumusețe aparte. În afara modificărilor impuse de actuala ortografie, am căutat să menținem intacte expresiile și formele, inclusiv cele proprii, utilizate de către autor. Între acestea figurează sintagma „legați de brazdă", în loc de „legați de glie", sau apariția destul de frecventă a perfectului simplu. Am înlocuit doar unele forme prea arhaice ca „dete" prin echivalentul său actual „dădu", ca și apariția prea deasă pe alocuri a prezentului istoric. În aceeași direcție, am acordat o atenție specială concordanței timpurilor, aspect tratat uneori cu prea multă libertate de către autor.

Nu ne extindem asupra valorii științifice, de conținut, a acestei scrieri, care se constituie, alături de sintezele lui Nicolae Iorga, în cea mai sistematică expunere a Istoriei Imperiului bizantin realizată până în prezent de un român, după modelul și exigențele pozitivismului. De aici derivă meritele expunerii, care este documentată și îndreptată spre lămurirea faptului

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

concret, a detaliului cu semnificaţie istorică. Preocuparea pentru acest aspect pare să-l fi absorbit prea mult pe autor, inclusiv în formulările de titluri. Multe dintre ele lipsesc, inclusiv titlul pe care l-am dat acestui volum. Suntem însă încredinţaţi că la redactarea completă şi la definitivarea întregii lucrări, Nicolae Bănescu ar fi acordat o atenţie cuvenită şi acestui aspect, cu deschideri către „noua istorie", rezultate dintr-o capacitate de intuiţie pe care expunerea sa o dovedeşte adeseori şi care îl aşează fără dificultate alături de alte figuri de seamă ale istoriografiei române, ca Nicolae Iorga sau George I. Brătianu.

Dincolo de valoarea în sine a textului pus acum pentru prima oară la dispoziţia publicului nostru cititor, care este unul deosebit de cultivat, ca şi a tineretului studios, de care Nicolae Bănescu a fost legat în chip firesc, considerăm că se cuvine preluat şi dus mai departe mesajul unei iniţiative care leagă actuala istoriografie română de matca ei iniţială, de tradiţiile şi de realizările ei din trecut, de filonul ei cel mai autentic.

Tudor TEOTEOI

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Textul care urmează reproduce cu fidelitate manuscrisul autograf al lui Nicolae Bănescu, atât în privința stilului, cât și a formelor utilizate de către autor pentru redarea numelor proprii transmise de către izvoare.

Singurele modificări operate de noi privesc unele forme arhaice, ca și expresii ieșite din uzul limbii române actuale, căutând însă să menținem nealterat stilul autorului.

Pentru sistematizarea textului, operațiune pe care autorul nu a finalizat-o, mai ales în privința titlurilor de capitole, de părți, ca și de volume, am adăugat respectivele titluri, cu convingerea că formulările lor se apropie cel mai mult de spiritul expunerii autorului. Faptul este valabil și pentru titlul acestui volum.

Rigoarea științifică impune redarea uniformă a termenilor proprii, dificultate sporită în cazul formelor grecești încetățenite deja în limba română, precum „Calcedon" pentru „Chalkedon". Am preferat ultima formă, folosită consecvent de către autor, în spiritul redării etimologice a noțiunilor. Ușoarele variații pe care le întâlnim în text nu schimbă principiul urmat de Nicolae Bănescu, principiu care corespunde, altminteri, și opiniilor noastre.

Intervențiile pe care le-am efectuat mai ales în note, în vederea actualizării, pe cât posibil, a informației, au fost trecute între paranteze drepte. În partea a doua a cărții am redat printr-un corp de literă mai mic câteva fragmente care par mai degrabă fișe de documentare ale autorului, decât o redactare finită a lucrării.

De asemenea, la lista de abrevieri a autorului am adăugat o alta, conținând abrevierile utilizate de noi.

T. T.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Brooks, *The Eastern Provinces* = E.W. Brooks, *The Eastern Provinces form Arcadius to Anastasius* (Cambridge Medieval History, t. 1, cap. XVI).

Bury, *History form Arcadius to Irene* = I.B. Bury, *A History of the Later Roman Empire form Arcadius to Irene (395-800)*, I, II, London, 1889.

Bury, *Easteern Roman Empire* = I.B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire form the Fall of Irene to the Accession of Basile I (802-867)*, London, 1912.

Bury, *History I* și *History II* = I.B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (395-565)*, 2 vols., London, 1923.

Croiset, *Littérature grecque* = Alfred et Maurice Croiset, *Histoire de la Littérature grecque*, 5 vols., München, 1924.

Diehl, *L'Exarchat de Ravenne* = Ch. Diehl, *Études sur l'administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne (568-751)*, Paris, 1888.

Diehl, *L'Afrique byzantine* = Ch. Diehl, *L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533-709)*, Paris, Leroux, 1896.

Diehl, *Justinien* = Ch. Diehl, *Justinien et la civilisaation byzantine au VI-e siècle*, Paris, Leroux, 1901.

Diehl et Marçais, *Le monde oriental* = Ch. Diehl et G. Marçais, *Histoire du Moyen Age, III, Le monde oriental de 395 à 1081*, col. „Histoire Générale", Paris, 1944.

Finlay, *History of Greece* = George Finlay, *A History of Greece form its conquest by the Roman to the present time B.C. 146 to A.D. 1864*, ed. H.F. Tozer, Oxford, 1877, 7 vols.

Gibbon, *Decline and Fall*, ed. Bury = Edw. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. I.B. Bury, London, 1896-1900, 7 vols.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Goubert, *L'empereur Maurice* = Paul Goubert, *Byzance avant l'Islam. Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien. L'empereur Maurice*, Paris, Picard, 1951.

Güterbock, *Byzanz und Persien* = K. Güterbock, *Byzanz und Persien in ihren diplomatisch-völkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalter Justinians*, Berlin, 1906.

Schmid, Stählin, *Griechische Litteratur* = W. Schmid, Otto Stählin, *Wilhelm von Christs Geschichte der griech. Litteratur*, ed. a VI-a, II-er Teil, II-e Hälfte, München, 1961.

Stein, *Studien* = E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzant. Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justin II und Tiberius Constantinus*, Stuttgart, 1919.

Stein, *Geschichte* = E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches*, I. wien, 1928.

Stein, *Bas-Empire II* = E. Stein, *Histoire du Bas-Empire II*, publié par Remy Palanque, 1949.

Vasiliev, *L'empire byzantin I, II* = A.A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, 2 vols., Paris, Picard, 1932.

Vasiliev, *Justin the First* = A.A. Vasiliev, *Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Harvard Univ. Press, Cambridge Mass., 1950 (Dumbarton Oaks Studies I).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

An. Boll. = Analecta Bollandiana, Bruxelles, 1882-
ADSV = Antičnaja Drevnost' i Srednie Veka, Sverdlovsk (Ekaterinburg)
Beck, *Kirche* = H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959
BMGS = Byzantine and Modern Greek Studies, Birmingham
BSl = Byzantinoslavica, Praga, 1929-
BZ = Byzantinische Zeitschrift, Leipzig (München), 1892-
Dagron, *Naissance* = G. Dagron, *Naissance d'une capitale*, ed. a II-a, Paris, 1984
DOP = Dumbarton Oaks Papers, Washington, 1941-
EBPB = Etudes byzantines et post-byzantines, București, 1979-
EHR = English Historical Review, Londra
EPLBIP = Ἐγκυκλοπαιδικό Προσωπογραφικό Λεξικό Βυζαντινῆς Ἱστορίας καί Πολιτισμοῦ, Atena, 1996-
FHDR = Fontes Historiae Daco-Romanae, 4 vol., București, 1964-1982
FHG = *Fragmenta Historicorum Graecorum*, ed. C. et T. Müller, 5 vol., Paris, 1885
GRBS = Greek-Roman and Byzantine Studies
Hunger, *Literatur* = H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, 2 vol., München, 1978
Jones, LRE = A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602*, vol. I-IV, Oxford, 1964
LM = Lexikon des Mittelalters
OCP = Orientalia Christiana Periodica, Roma, 1935-
ODB = *Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 vol., New York-Oxford, 1991
TM = Travaux et Mémoires, Paris, 1965-
RE = Paulys *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, neue Bearbeitung hrsg. v. G. Wissowa, Stuttgart, 1893-
REB = Revue des Études byzantines, Paris, 1944 și (R)EB pentru vols. I-III, apărute la București
VR = Variorum Reprints
Viz. Vrem. = Vizantijskij Vremennik, Sanktpetersburg (Leningrad), 1894-1927, Moscova, 1947-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

PREFAȚĂ

Dacă în privința datei cu care se încheie istoria Bizanțului – prăbușirea sub loviturile turcilor otomani (1453) – nu încape discuție, părerile se deosebesc când e vorba să se determine mai precis timpul de unde această istorie trebuie să înceapă.

Unii pornesc de la Justinian I, de la data urcării sale pe tron (527), sau de la data decretului de închidere a Universității din Atena (529), care pune capăt celei din urmă manifestări superioare a vieții păgâne. Alții găsesc mai potrivit a porni de la moartea lui Theodosius cel Mare (395), când imperiul se împarte între cei doi fii ai săi, în jumătatea de Apus și cea de Răsărit.

Dar Krumbacher a arătat cu multă dreptate[1] netemeinicia acestor păreri și motivele pentru care trebuie să se înceapă cu mult înainte de Justinian, și chiar înainte de Theodosius cel Mare, căci nu se pot avea în vedere numai faptele singulare, ci întreaga dezvoltare în toate domeniile vieții, din primele timpuri ale imperiului până în zilele celui din urmă Paleolog.

De aceea, pentru el timpul în care se plămădesc germenii acestei noi epoci a istoriei nu poate fi decât acela în care vechiul păgânism oficial a fost înlocuit cu noua religie a lumii, timpul în care organismul Statului a suferit o prefacere adâncă și durabilă, acela în care elementul grec ajunse în Imperiul roman un fac-

[1] *Geschichte der byzantinischen Litteratur,* ed. a II-a, München, 1897, „Introducere". [ed. anastatică, New York, Burt Franklin, 1970].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tor politic de mare însemnătate şi, în cele din urmă, predominant, prin întemeierea unei noi capitale, aşezate în cercul de influenţă a culturii greceşti; în sfârşit, timpul în care în limba, în literatura şi arta greacă se îndeplinesc prefaceri fundamentale. Acestea se întâmplă, afirmă Krumbacher, la începutul veacului al IV-lea, sau, dacă vrem o dată mai exactă, în anul 324, când Constantin cel Mare ocupă tronul imperiului ca singur stăpânitor.

Sub raport politic, adaugă Krumbacher, ceea ce deosebeşte radical epoca bizantină de cea romană e strămutarea centrului de greutate al imperiului din Apus în Răsărit şi înlăturarea treptată, cu încetul, ca o consecinţă a acestui fapt, a limbii latine de către cea greacă.

Învăţatul german vede punctul iniţial al acestui proces în întemeierea noii capitale la Constantinopol şi în împărţirea imperiului rezultată dintr-însa în cele două jumătăţi: de Apus şi de Răsărit. Prin aceste două fapte se pecetluieşte definitiv separaţia, adâncită tot mai mult, a Orientului grec de Occidentul latin.

Consideraţii atât de serioase nu pot fi ignorate, şi o istorie a Bizanţului trebuie să prezinte, oricât de sumar, toate aceste mari prefaceri, hotărâtoare pentru însuşi caracterul Statului bizantin. Eminentul bizantinist englez J. Bury socoteşte şi el că dezvoltarea „bizantinismului" a început din secolul al IV-lea şi că unele din trăsăturile sale caracteristice încep să apară îndată după întemeierea Constantinopolului[2].

[2] *Cambridge Medieval History*, London, 1923, vol. IV, „Introducerea" la Istoria Bizanţului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Franz Dölger reprezintă același punct de vedere când afirmă ca început al istoriei bizantine anul 325, ca simbol al primei manifestări puternice a Bisericii creștine hotărâtoare pentru dezvoltarea politică și culturală în Evul Mediu, și anul 330, anul întemeierii Constantinopolului, „*Palladium* al puterii politice și bisericești a imperiului în Orient"[3].

De aceea, noi vom începe istoria Imperiului bizantin de la Constantin cel Mare, schițând astfel evenimentele secolelor al IV-lea și al V-lea, fără de care greu s-ar înțelege această istorie, și care constituie întâia sa perioadă, caracterizată atât de bine prin expresia *frühbyzantinisch* a germanilor, căreia îi corespunde în limba noastră caracterizarea de *protobizantină*.

Împărțirea istoriei bizantine în perioade, discutată cu atâta pasiune în anii din urmă, e ceva artificial. Noi urmăm tradiția practică a expunerii acestei istorii pe dinastiile de împărați.

---

[3] *Byzanz* (collaborateur pour l'Art byzantin: A. M. Schneider), în „Wissenschaftliche Forschungsberichte. Geisteswissenschaftliche Reihe", Berna, A. Francke AG. Verlag, 1952, Einleitung, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

PARTEA ÎNTÂI

DINASTIILE CONSTANTINIANĂ ȘI THEODOSIANĂ CU SUCCESORII LOR

Scrierile sale numeroase se referă mai ales la exegesă. Avem de la dânsul și vre-o cincizeci de discursuri, tratând mai mult despre morală. A lăsat și scrisori. Reputația sa se întemeiază înainte de toate pe opera-i dogmatică.

Antiochia Siriei, care se număra în această epocă între marile metropole intelectuale ale Orientului, vestită prin școlile sale, ne-a dat strălucita figură a lui Ioan Chrysostom (Gură-de-aur), care trebue așezat alături de marii Cappadocien. Viața sa atât de agitată a fost schițată, în liniile sale mari, mai înainte 1).

El a lăsat în urma sa o operă considerabilă, care cuprinde trei feluri de scrieri: tratate, discursuri și scrisori.

Tratatele privesc chestiuni de morală religioasă (Asupra penitenței, Contra adversarilor vieții monastice, Asupra sacerdoțiului, Despre căsătoria unică, Celor ce întrețin la dânșii fecioare, Unei tinere văduve ș.a.).

Discursurile cuprind toată seria homeliilor, în care intră minunatele predici ținute fie la Antiochia, fie la Constantinopole.

Scrisorile sunt aproape toate din perioada exilului. Scrise în cea mai mare parte la Kucusos, ele se adresează numeroșilor prieteni lăsați în urma sa și au de scop să le susțină curajul. Unele privesc misiunile, pe care le încuraja sau le punea la cale.

In toată această operă imensă, Chrysostom nu se preocupa atât de dogmă cât, mai presus de toate, de morală. Silindu-se a trezi în frații săi virtuțile creștine el a biciuit îndrăzneț viciile, relele moravuri, prejudecățile ce rodeau la temelia societății, în această epocă de lungă agonie a păgânismului. Rare-ori o elocvență a fost atât de spontană și atât de puternică. Ea a smuls în totdeauna admirația ascultătorilor, și ne captivează și astăzi numai la simpla lectură.

Școala Antiochiei era, în opunere cu cea din Alexandria Egiptului, școala exegesei literale. Representantul de frunte al acestei școli a fost Theodor de Mopsuestia, născut către 350 la Antiochia. El a urmat acolo lecțiile lui Libanios, a fost apoi atras de Chrysostom la viața ascetică și, la 20 de ani, s'a retras în mănăstirea organizată de Diodor din Tarsos, unde și-a continuat studiile sub direcția a cestuia. In 383 a fost hirotonit preot, și timp de zece ani a predat învățământul la Antiochia. In 392 a fost chemat la episcopatul din Mopsuestia, în Cilicia, unde a rămas până la sfârșitul vieții (428).

Ca scriitor, a dat o serie de Comentarii asupra Scripturii și diferite opere de controversă teologică, între care un mare tratat Asupra întrupării. Nu ni s'au păstrat din toate acestea de cât fragmente și traduceri în limba latină și siriană. El ține un loc însemnat în istoria dogmelor și a literaturii prin explicarea îndrăzneață a principiilor de exegesă ale învățătorului său. A fost un adversar hotărît al exegesei alegorice, caracteristică școlii alexandrine și a deosebit în Christos două persoane, pentru a înlătura credința că o persoană divină a putut suferi și muri, fiind astfel inițiatorul direct al nestorianismului. De aceia sinoadele care au condamnat pe Nestorios l-au lovit și pe dânsul cu anathema, după moarte 2).

1. V. capitolul privitor la domnia lui Arcadios.
2. Croiset, op. cit., pp. 927-8.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

I.
CONSTANTIN CEL MARE ŞI URMAŞII SĂI. LUPTA PENTRU DOGMA NICEEANĂ

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

A.
CONSTANTIN CEL MARE

1. Luptele lui Constantin cu rivalii. „Convertirea" sa. Recunoaşterea creştinismului, politica religioasă.

Constantin, fiul lui Constanţiu Chlorus, s-a născut la Naissus (azi Niş), într-o regiune de latinizare absolută[1]. Când, la 1 mai 305, Diocleţian şi Maximian, cei doi *Augusti* ai tetrarhiei instituite de cel dintâi, se retraseră în viaţa privată, potrivit sistemului, ceilalţi doi membri ai tetrarhiei, asociaţi cu titlul de *Cesari*, Galeriu şi Constanţiu Chlorus, trecură în locul lor ca Augusti, cel dintâi în Orient, al doilea în Occident. Ei îşi asociară, la rândul lor, în calitate de Cesari, împăraţi subalterni, pe Maximin Daia şi pe Severus. Evenimente grave se întâmplară în curând, răsturnând întreaga alcătuire politică a lui Diocleţian. În anul 306, Chlorus muri în Britannia, şi legiunile îl proclamară August pe fiul său, Constantin. La Roma, o revoltă împotriva lui Galeriu îl proclamă în locul său ca împărat pe Maxenţiu, fiul lui Maximian. Acesta din urmă se întoarse atunci în locul pe care-l părăsise, şi războiul civil se dezlănţui îndată. Vechii Augusti ai tetrarhiei, întruniţi la Carnuntum, îl recunoşteau de August pe Licinius, fost ofiţer al lui Galeriu, iar pe Constantin doar îl tolerau, fără a-i recunoaşte acest titlu. Maximin şi Galeriu pieriră în cursul acestui război.

---

[1] N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, Bucarest, 1934, vol. I, p. 32 [ed. rom., trad. de Maria Holban, Bucureşti, 1974, p. 27].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Aliat cu Licinius, Constantin porneşte în Italia împotriva lui Maxenţiu. În bătălia decisivă din 312, dată la porţile Romei (la Pons Milvius), el câştigă victoria, Maxenţiu pierind în apele Tibrului.

Constantin se întâlni apoi la Milan cu Licinius, unde se zice că împreună au dat vestitul **Edict de la Milan**, prin care creştinii obţineau libertatea deplină a cultului, toate măsurile împotriva lor fiind abolite.

Dar înţelegerea dintre cei doi Augusti nu ţinu multă vreme, deşi Licinius o luase de soţie pe sora lui Constantin. Conflictul izbucni în 314. Zosimus afirmă că nu Licinius a fost cauza, ci Constantin, care, după obiceiul său, se arăta necredincios pactelor încheiate, voind să atragă de partea sa unele din popoarele care se aflau în cuprinsul stăpânirii lui Licinius[2].

Prima luptă se dădu la Cibalae, în Pannonia, între Sava şi Drava. Ea a fost îndelungă şi înverşunată. Licinius se retrase pe jumătate învins, dar având încă forţe puternice, care-i permiseră a da o nouă bătălie în Thracia. Victoria lui Constantin nu fu decisivă. Mulţi căzură din ambele părţi, ne spune Zosimus, lupta fiind egală[3], încât Constantin, aflându-se în ţinuturile duşmanului, care se întărea retrăgându-se, simţi nevoia să trateze. A doua zi se încheia pacea în condiţiile

---

[2] Zosimos, *Historia nova*, ed. L. Mendelssohn, Leipzig, Teubner, 1887 (=Zosime, *Histoire nouvelle*, Texte établi et traduit par Fr. Paschoud, vol. I, Paris, Les Belles Lettres, 1971), II, 17: *Λικιννίου μὲν οὐ δεδωκότος αἰτίαν, Κωνσταντίνου δὲ κατὰ τὸ σύνηθες αὐτῷ περὶ τά συγκείμενα φανέντος ἀπίστου καὶ τῶν ἐθνῶν τινὰ τῶν τῇ βασιλείᾳ Λικιννίου λαχόντων παρασπᾶσαι βουληθέντος.*

[3] *Ibidem*, II, 19, 20.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

următoare: Constantin rămânea stăpân pe Illyricum şi pe toate naţiunile de dincolo, Licinius pe Thracia şi pe Orient. Valens, pe care Licinius îl făcuse *Caesar*, era demis din această demnitate. Crispus şi Constantin, fiii lui Constantin cel Mare, şi Licinianus, fiul lui Licinius, erau proclamaţi Cesari.

După zece ani, Constantin deschidea iarăşi conflictul; cel puţin aşa susţin Eutropius şi Zosimus, care aruncă vina acestui nou război asupra lui. Întorcându-se de peste Dunăre din războiul cu sarmaţii, Constantin a distribuit prizonierii între oraşe, s-a dus apoi la Thessalonic, unde a construit portul, care nu exista mai înainte, pregătindu-se iarăşi pentru războiul cu Licinius, căci ambiţia sa era să reconstituie unitatea imperiului în folosul său şi al familiei sale. Aflând de aceste pregătiri, Licinius trimise emisari la naţiunile sale, poruncind să fie pregătite corăbii de război şi forţe pedestre şi călări. Izvoarele precizează contribuţia fiecărei naţiuni în corăbii şi oameni. O armată şi o flotă impunătoare se strânseră astfel.

Flota lui Constantin ancoră la Pireu, iar a lui Licinius în Hellespont. Licinius îşi avea lagărul în Thracia, la Adrianopol; Constantin şi-l stabili pe al său lângă ţărmul Ebrului, la stânga Adrianopolei (324). Licinius îşi desfăşură forţele de la muntele de deasupra oraşului până la 200 de stadii, la locul unde Tonos (Tungea) se varsă în Ebru (Mariţa). Armatele rămaseră în faţă mai multe zile. Pe neaşteptate, Constantin, cu o ceată de călăreţi, trecu râul pe malul celălalt, provocând panică în armata rivalului său. Profitând de aceasta, restul cavaleriei trecu, cu toată armata, fluviul şi încăierarea a fost crâncenă: până la asfinţitul soarelui au căzut pe

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

câmpul de luptă 34.000 de oameni. Licinius, învins, străbătu Thracia, până la flotă. Ai săi, risipiţi prin păduri, se predară a doua zi. Refugiat la Byzantion, fu asediat şi trecu în Asia, cu cei mai buni soldaţi. La Chrysopolis el dădu o nouă luptă cu Constantin, pe care o pierdu. Fugi la Nicomedia, dar, nemaiavând decât puţine trupe, se predă (18 septembrie 324), soţia sa obţinând jurământul lui Constantin că-i va respecta viaţa. Renunţând la purpură, Licinius fu trimis la Thessalonic, unde i se fixă reşedinţa. Nu după mult timp, „călcându-şi jurământul, căci era obişnuit cu aceasta", afirmă Zosimus[4], Constantin trimise emisari să-l execute.

Constantin rămase de acum singur stăpânitor al imperiului. Tetrarhia lui Diocleţian îşi încheia astfel scurta sa existenţă.

Recunoaşterea oficială a creştinismului, prin aşazisul „Edict de la Milan", a fost un fapt considerabil, prin urmările pe care le-a avut. Edictul a fost urmat de o serie de măsuri luate de Constantin în favoarea Bisericii creştine. Toate acestea au făcut să se vadă într-însul un convins religios, să se creadă într-o adevărată „convertire" a lui Constantin.

Puţine probleme ale istoriei au fost atât de mult dezbătute ca aceea a „convertirii", însoţită de viziuni, ca aceea a lui Constantin, în apropierea luptei decisive cu Maxenţiu. Ea se discută încă şi azi.

---

[4] II, 28: *μετ' οὐ πολὺ τοὺς ὅρκους πατήσας (ἦν τοῦτο αὐτῷ σύνηυες) ἀγχόνη τοῦ ζῆν αὐτὸν ἀφαιρεῖται.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Izvorul principal de la care se porneşte în această discuţie este Eusebiu din Caesarea, istoricul bisericesc contemporan. Cum era de aşteptat, părerile savanţilor în această privinţă sunt foarte diferite. Cei mai mulţi nu-i recunosc lui Constantin o convingere religioasă în favoarea creştinismului. El a primit, se ştie, botezul pe patul de moarte – lucru obişnuit, de altminteri, în acea epocă: conferit *in extremis*, botezul se socotea că asigură mântuirea. Atitudinea lui Constantin a pornit din motive politice. El şi-a dat seama de puterea în creştere a noii credinţe şi vedea într-însa o armă pentru a-şi păstra unitatea politică a statului. Jacob Burckhardt, în cartea sa de mare răsunet asupra lui Constantin[5], nu şovăie a tăgădui categoric acestui mare ambiţios schimbarea de credinţă, „ca şi cum religia putea fi ceva pentru o inimă devorată de setea de a domni". Nu vede nici o deosebire între Constantin, făcându-se creştin, şi Primul Consul când semnează Concordatul: amândoi se gândeau numai la puterea şi la gloria lor.

O părere identică exprimă Ed. Schwartz[6], pentru care perspicacitatea diabolică a stăpânitorului universal realizare însemnătatea alianţei cu Biserica pentru monarhia universală pe care o pregătea.

Adolf Harnack e de aceeaşi părere când arată[7] că, în secolul al IV-lea, creştinii reprezentau un factor însemnat în imperiu, şi victoria creştinismului în Asia Mică era clară înainte de epoca lui Constantin, iar în

---

[5] *Die Zeit Constantin's des Grossen*, 3. Aufl., Leipzig, 1898.

[6] *Kaiser Constantin und die christliche Kirche*, Leipzig-Berlin, 1913.

[7] *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, 2. Aufl., Leipzig, 1906.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

alte provincii ea fusese destul de bine pregătită. Geniul politic al lui Constantin şi-a dat seama de realitate şi n-avea trebuinţă pentru aceasta de o inspiraţie specială.

Trebuie să relevăm şi părerile juste ale lui Hugo Koch[8], care duc la aceeaşi concluzie.

V. Duruy nu se deosebeşte în părerea sa de toţi aceştia. Încercând a pătrunde până în adâncul sufletului lui Constantin, istoricul francez declară că a găsit într-însul „o politică, mai degrabă decât o religie (*une politique plutôt qu'une religion*)[9]. Ca şi Burckhardt, îl apropie şi el din acest punct de vedere pe Constantin cel Mare de Bonaparte.

Alt istoric francez, mai aproape de noi, Léon Homo, cunoscut prin atâtea preţioase lucrări asupra epocii imperiale romane, îl prezintă pe Constantin, care practicase, ca şi tatăl său, Constanţiu Chlorus, monoteismul solar oficial[10], evoluând puţin câte puţin, şi încă înainte de campania de la Pons Milvius, către un cult solar purificat, care sfârşeşte prin a lua caracterul unui adevărat „deism". Autorul afirmă că nu suntem în faţa unui „fenomen individual" şi semnalează un mers analog la colegul lui Constantin, la Licinius, „un păgân convins". Homo arată mai departe că faimosul Edict

---

[8] *Konstantin der Grosse und das Christentum*, München, 1913.

[9] *Histoire des Romains*, Paris, 1885 (nouvelle éd.), t. VII, p. 88.

[10] V. excelenta lucrare asupra sincretismului religios, care duse la monoteismul solar impus de Aurelian ca religie oficială a imperiului: *Les empereurs romains et le christianisme*, Bibl. historique, Paris, Payot, 1931; pentru citaţia noastră, pp. 114-116.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de la Milan, care poartă dubla semnătură, desemnează puterea cerească supremă sub perifraze vagi – și, ca atare, strict deiste – ca „divinitate, *divinitas*", „tot ce este divinitate în locuința cerească, *quicquid est divinitatis in sede caelesti*", „divinitate supremă, *summa divinitas*". Rugăciunea pe care Licinius va cere armatei sale s-o rostească pe câmpul de bătălie de lângă Adrianopole, adaugă învățatul francez, „va fi a unui curat deist". Dar pentru firile veacului al IV-lea, setoase de credință și înflăcărate de practici, deismul, conchide el, suprem rezultat al monoteismului solar, nu reprezenta decât o formulă goală și rece, „*un de ces expédients commodes, où la politique pouvait trouver son compte, mais qui ne donnait satisfaction ni aux besoins profonds de l'âme, ni aux aspirations intimes du coeur*".

N. Iorga îl socotește pe Constantin un latin, „un latin din Occident, foarte păgân ca spirit, oricare ar putea fi părerea asupra pretinsului său «proces de conștiință», care miroase îndestul a politică a păcii romane și a punerii în faptă pentru ideea de Stat, mai sacră decât toți zeii vechi și moderni, a oricărui element existent de vitalitate"[11].

A. A. Vasiliev, înregistrând diferitele păreri privitoare la această dezbătută chestiune, socotește că „recunoscând aplecarea sinceră a lui Constantin pentru creștinism, nu s-ar putea lăsa deoparte vederile sale politice; ele au trebuit să joace un rol esențial în atitudinea pe care a manifestat-o el în privința creștinismului, care-i putea fi util în mai multe chipuri"[12].

---

[11] *Histoire de la vie byzantine*, I, pp. 31-32; *cf.* p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Fără a-şi însuşi minunile povestite de Eusebiu, Gaston Boissier crede în sinceritatea convertirii lui Constantin. Ea se explică, după el, fără aceste minuni. E de ajuns să ne amintim că împăratul era un superstiţios înspăimântat, care, zvonindu-se că Maxenţiu încerca să-i atragă pe zei de partea sa prin tot felul de invocaţii şi sacrificii, se temea să nu fie învins dacă nu obţinea protecţia vreunei divinităţi puternice. Astfel, a fost adus a cere ajutorul Dumnezeului creştinilor. Când s-a decis la aceasta, continuă Boissier, nu s-a mulţumit a-l invoca în adâncul sufletului său, căci, ca toţi păgânii, el nu credea decât în eficacitatea practicilor. A pus deci dinaintea soldaţilor steagul împodobit cu monograma lui Christos, faimosul *labarum*, şi a aşteptat rezultatul bătăliei pentru a se declara cu totul cucerit de noua credinţă[13].

Eminentul medievist francez F. Lot contestă motivele politice, când, trecând peste „convertirea" lui Constan-

---

[12] *Histoire de l'empire byzantin*, Paris, éd. Picard, 1932, p. 60.

[13] *La fin du paganisme*, t. Ier, Paris, Hachette et Cie, 1907, chap. Ier [*labarum* era o variantă a lui *lauratum* (gr. *λαυρᾶτον*) sau *laureatum* (*signum*), întrucât stindardul lui Constantin cel Mare era o cruce dominată de o coroană de aur (semnul victoriei), iar sub ea se aflau portretele suveranilor, *cf.* H. Grégoire în „Byzantion", 12 (1937), pp. 277-281 (*Encore l'etymologie de «labarum»*). Bănescu nu a luat în seamă (sau nu a cunoscut) şi acele opinii care au admis o origine celtică pentru *λάβαρον* (de la celticul „llafar"), *cf.* J.-J. Hatt, *La vision de Constantin au sanctuaire de Grand et l'origine celtique du labarum*, în „Latomus", 9 (1950), pp. 427-436. Mai apropiată ni se pare şi nouă derivarea din *laureum* (*vexillum*); de adăugat la bibliografia acestui detaliu A. Alföldi, *The Conversion of Constantine and Pagan Rome*, Oxford, 1948 şi M. Green, J. Ferguson, *Constantine, Sun-Symbols and the Labarum*, în „Durham University Journal", 80 (1987), pp. 9-17].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tin, crede că în adeziunea lui la creştinism e o parte de sinceritate. A pretinde că împăratul Constantin a aderat la creştinism din motive politice înseamnă a crede că avea interes s-o facă. Dar creştinismul era răspândit numai în *Pars Orientis*. A trece la creştinism era, pentru un suveran care domnea în Occident, un non-sens, era chiar periculos, căci armata, singura forţă reală a Statului, era păgână. Pentru Lot, numai o concluzie este posibilă: anume că a cedat unei impulsiuni subite, de ordin patologic sau divin. Dacă nu s-a convertit de la victoria lui asupra lui Maxenţiu, afirmă învăţatul francez, a dat însă semne exterioare, oficiale, ale adeziunii sale la noua credinţă. Din prudenţă, Constantin menajează un timp păgânismul; dar favorizaţi în permanenţă au fost creştinii. Lot socoteşte că împăratul şi-a arătat mai cu seamă zelul după victoria sa definitivă asupra lui Licinius (324). *Labarum* e de atunci gravat pe monede. În efigiile din acest timp, împăratul apare în atitudinea rugăciunii, cu ochii la cer. El intervine constant în afacerile Bisericii, intervenţie care culminează cu ocazia Sinodului de la Niceea (25 iulie 325). Întemeierea Constantinopolului, care, după el, e o „enigmă", s-ar explica prin aceleaşi sentimente. Lot vede în decizia grăbită a lui Constantin, după victoria definitivă asupra lui Licinius, un semn al recunoştinţei sale către Dumnezeu, care-i dăduse biruinţă[14].

Un apărător al sincerităţii lui Constantin este şi eruditul numismat al epocii lui Constantin, Jules Maurice[15], întemeiat pe cercetările sale în acest domeniu.

[14] *La fin du monde antique et le début de Moyen Âge*, Bibliothèque de syntèse historique, l'Évolution de l'humanité, Paris, 1927, pp. 36-37.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Trebuie să punem alături de toţi aceştia pe savantul olandez D. C. Hesseling, deşi în consideraţiile pe care le face el nu există o perfectă coerenţă. În lucrarea închinată civilizaţiei bizantine[16], Hesseling se desparte de aceia care văd în Constantin numai geniul politic. Inconsecvenţele atitudinii împăratului, ca şi crimele de care s-a făcut vinovat, sunt, afirmă el, contradicţii evidente ale sincerităţii sale religioase. Măsurile care au lovit în păgânism depăşesc apoi textul Edictului de la Milan, care acorda, simplu, deplina libertate a cultului. *„Cel mai bun mijloc de a rezolva această contradicţie"*, afirmă Hesseling, *„este de a vedea înainte de toate în Constantin pe Cesarul roman decis să menţină unitatea imperiului"*. El îşi dădea bine seama că noua credinţă devenise o putere în faţa căreia păgânismul n-ar fi putut să se menţină mult timp. Ceea ce făcea tăria creştinismului, zice autorul, era doctrina sa sprijinită pe o revelaţie precisă. Nu trebuie să ne mirăm că o astfel de unitate a făcut o adâncă impresie asupra spiritului unui împărat roman: el simţea bine că era într-însa o forţă analoagă unităţii care dădea imperiului puterea sa, *„încât nu numai din calcul, ci din convingere îmbrăţişă partida puterii spirituale în creştere"*.

Iată însă că cercetările recente ale lui Henri Grégoire, savantul bizantinist de la Bruxelles, clatină din temelii părerile tradiţionale privitoare la „convertirea"

---

[15] *Constantin le Grand. L'origine de la civilisation chrétienne*, Paris, 1925.

[16] *Essai sur la civilisation byzantine*, Paris, Alf. Picard et Fils, 1907, pp. 8-9.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui Constantin şi la vestitul **Edict de la Milan**. Ele merită a opri îndestul atenţia noastră.

Mai întâi, în primul său studiu, intitulat *La „conversion" de Constantin*[17], H. Grégoire pune în adevărata-i lumină rolul lui Constantin faţă de ideea creştină, ajungând la concluzia că Eusebiu a confiscat pentru întâiul împărat creştin toată gloria lui Licinius.

Pornind de la constatările lui Harnack (*Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*), învăţatul belgian subliniază existenţa celor două blocuri ale imperiului de la începutul secolului al IV-lea: Orientul creştin şi Occidentul păgân. Regiunea unde creştinismul a pătruns mai adânc, de la primii săi paşi până la victoria finală, e Asia Mică. Considerând atitudinea împăraţilor tetrarhiei faţă de chestiunea religioasă, se constată, după patruzeci de ani de pace, reluarea persecuţiei cu o înverşunare care-i dă caracterul unui război de exterminare. Răspunzători de acest masacru sunt împăraţii din Orient – Diocleţian, Galeriu, Maximin –, ai căror supuşi erau, în masă, creştini. În Occident, rămas păgân în bloc, e, dimpotrivă, toleranţă: Constanţiu Chlorus nu execută decât prea puţin edictele de persecuţie; Maxenţiu, încă de la uzurparea sa, îi favorizează pe credincioşii din Roma, iar Constantin a luat deodată atitudinea cea mai inexplicabilă, convertindu-se brusc, cum afirmă tradiţia ecclesiastică. Totul s-ar explica prin convingerile religioase ale împăraţilor.

---

[17] Apărut în „Revue de l'Université de Bruxelles", 36 (décembre 1930 – Janvier 1931), pp. 231-272.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Aceasta e teoria istorică pe care H. Grégoire o supune unei analize pătrunzătoare, pentru a proba că *„adevăratele motive de măsuri adesea contradictorii nu sunt fără legătură cu conjunctura politică a momentului"*.

Autorul probează că ideea persecuției a pornit de la Galeriu[18]. În iarna anului 302-303, venind la Nicomedia, la Diocleţian, el a reuşit a-l convinge să întreprindă exterminarea creştinilor. Galeriu exercita în acel timp o mare influenţă, era, după expresia lui Grégoire, „sabia tetrarhiei". El repurtase asupra perşilor, în 297, o victorie strălucită şi era idolul armatei. Cele mai bune contingente ale acestei armate erau alcătuite din ţărani danubieni, păgâni fanatici. Galeriu venea din aceleaşi regiuni. Născut lângă Sardica, mama sa era o daco-romană: *mulier superstitiosa*, cum o caracterizează Lactanţiu, ea îi ura pe creştini. Ambiţia lui Galeriu de a restabili unitatea imperiului în folosul său pare verosimilă. Prigonirea creştinilor îl făcea să apară opiniei militare *„ca un campion al cultului oficial"*.

Abdicarea lui Diocleţian şi a lui Maximian, în 305, a fost, cum o probează textele produse de H. Grégoire, o adevărată lovitură de Stat a lui Galeriu. Apoi, întrunirea vechilor Augusti la Carnuntum n-a făcut decât să sancţioneze deciziile lui Galeriu. Acesta îşi alese Cesarii: Maximin Daia, o rudă, şi Sever, un ofiţer al campaniei din Persia. Când acesta muri, după proclamarea lui Maxenţiu, Licinius, candidatul lui Galeriu, fu

[18] Ed. Gibbon, în monumentala sa *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. Bury, t. II, p. 127 şi urm., exprimă aceeaşi părere cu privire la iniţiativa fanaticului Galeriu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

proclamat August. Constantin, care, la moartea tatălui său (306), fusese proclamat de trupe împărat, a fost tolerat de congres.

H. Grégoire surpă apoi legenda care făcuse din Maxenţiu un „tiran" şi un persecutor, stabilind că, în realitate, acest uzurpator a fost primul binefăcător al creştinismului. În timpul domniei sale de 6 ani, el a oprit persecuţia, a restabilit ierarhia bisericească şi a restituit bunurile eclesiastice confiscate. În această reabilitare, autorul are în sprijinul său cercetători care l-au precedat (Caspar, Groag, Pincherle). În lupta pe care o ducea cu rivalii săi, Maxenţiu avea tot interesul să exploateze nemulţumirea stârnită de persecuţie.

Mai departe, H. Grégoire arată că edictul de toleranţă al lui Galeriu, din aprilie 311[19], cu acele stranii considerente ale preambulului, face evidentă o intervenţie care-l va fi determinat pe implacabilul duşman al creştinismului, atunci muribund, la o astfel de palinodie. Singur Licinius a putut face această intervenţie, căci el s-a aflat la căpătâiul lui Galeriu în acele momente. Conflictul cu Maximin l-a îndemnat a-i smulge actul de clemenţă faţă de creştini, pentru a-şi atrage populaţia atât de masiv creştină a Asiei Mici. Lucrul n-a fost, desigur, prea uşor. Ecoul luptei interioare a lui Galeriu a trecut în redactarea neobişnuită a edictului.

În ce priveşte viziunile lui Constantin, întâmpinările învăţatului belgian sunt fără replică. În autenticitatea *Vieţii lui Constantin* mai nimeni nu mai crede astăzi. Acest *„panegiric romanţat"*, cum îl numeşte H. Grégoire, e mult posterior evenimentelor. Cât pentru mo-

[19] Afişat la Nicomedia, în ziua de 30 aprilie 311.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nograma lui Christos de pe scuturile soldaților lui Constantin, ea nu e altceva decât semnul urărilor ce se făceau la aniversarea domniei împăratului, acele *vota* (*publica*) atât de frecvente în epigrafia numismatică a epocii[20]. Astfel, întreaga *„travestire în cruciadă a campaniei din 312"*, pentru a întrebuința expresia sugestivă a autorului, se năruie înaintea criticii serioase.

În lupta cu Maximin, Licinius apare aproape un *„campion al creștinismului"*. Lactanțiu a înregistrat faptul în toate amănuntele[21]. Cele două armate se aflau față în față la Tzirallum (azi Ciorlù), în Thracia, în câmpia pe care Lactanțiu o numește *Campus Serenus* (recte: *Ergenus*)[22]. Maximin promise lui Jupiter că va nimici cu totul numele de creștin dacă va repurta victoria. În noaptea următoare, un înger îi apăru lui Licinius, în somn, poruncindu-i să se scoale și să se unească cu armata sa, pentru a invoca numele Dumnezeului suprem, asigurându-l, în acest caz, de victorie. Licinius visează chiar că se deștepta și că îngerul îi dicta cuvintele de care trebuia să se folosească în rugăciune. Îndată ce s-a trezit, el chemă un secretar și-i dictă rugăciunea: „Dumnezeule suprem, te rugăm; Dumnezeule sfânt, te rugăm; îți încredințăm toată

---

[20] E vorba de semnul numeral X, pentru a zecea aniversare, într-o coroană de laur (*laurea*).

[21] *De mortibus persecutorum*, XLVI.

[22] [În perioada bizantină, toponimul Tzirallum a devenit Tzouroul(l)os]. D. Grégoire a rectificat expresia lui Lactanțiu în *Campus Ergenus*, după numele afluentului Ergenus, Erginus al fluviului Hebrus, cum a rectificat și Campus Mardiensis în Campus *Ardiensis*, de la numele altui afluent Ardus, al aceluiași fluviu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dreptatea; îţi încredinţăm mântuirea noastră; îţi încredinţăm imperiul nostru. Prin tine trăim, prin tine suntem învingători şi fericiţi" etc[23].

Soldaţii lui Licinius puseră jos scuturile şi căştile, şi împăratul, începând rugăciunea, fu urmat la moment de ofiţeri şi trupă, cu mâinile ridicate la cer. De trei ori repetară rugăciunea, atât de tare, încât armata din faţă auzi zgomotul. Rezultatul luptei (30 aprilie 313) fu dezastruos pentru Maximin: soldaţii lui creştini se predară în masă sau se împrăştiară. Învinsul fugi până la Tarsos, în Cilicia. Licinius intră apoi în Nicomedia, şi Lactanţiu ne spune că aduse mulţumiri Dumnezeului care-i dăduse biruinţa, iar la 13 iunie 313 se afişă în această capitală edictul de toleranţă şi restituire, numit atât de impropriu „Edictul de la Milan".

H. Grégoire explică apoi împrejurările conflictului dintre Constantin şi Licinius, singurii Augusţi rămaşi pe teren, faza finală a acestui conflict, în care Licinius, speculând impopularitatea lui Constantin printre mulţimile păgâne şi populaţia Romei, îşi schimbă atitudinea religioasă. Biruit în ultima luptă, dată la 18 septembrie 324,

---

[23] *Summe deus, te rogamus;*
Sancte deus, te rogamus.
Omnem justitiam tibi commendamus;
Salutem nostram tibi commendamus;
Imperium nostrum tibi commendamus.
Per te vivimus,
Per te victores et felices existimus.
Summe sancte deus,
Preces nostras exaudi,
Brachia nostra ad te tendimus, exaudi,
Sancte summe deus.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

la Chrysopolis, în Bithynia, după ce o pierduse pe cea dintâi, lângă Adrianopol, el își pierdu mai întâi tronul și apoi viața, și trecu în istoria eclesiastică pătat de sângele celor din urmă martiri. Toată gloria lui a fost atunci confiscată în favoarea lui Constantin. Îngerul care i se arătase în Campus Ergenus, pătrunse mai târziu în legenda lui Constantin. Rugăciunea quasicreștină adresată Dumnezeului suprem (*Summus deus*) a trecut în *Vita Constantini*. Edictul din 313, pe care Lactanțiu îl atribuie lui Licinius, e prezentat de Eusebiu sub numele ambilor împărați; dar nici el, nici alt scriitor ecclesiastic nu l-a calificat niciodată ca „Edict de la Milan", și nici un istoric, bisericesc sau profan, nu ne raportează că în conferințele de la Milan s-a produs vreun edict de toleranță. Numele acesta e o conjunctură modernă[24].

Într-alt studiu, apărut în *Byzantion* (13, 1938, pp. 561-583): *Eusèbe n'est pas l'auteur de la „Vita Constantini" dans sa forme actuelle et Constantin ne s'est pas „converti" en 312*, H. Grégoire subliniază dezacordul radical dintre *Istoria Eclesiastică* a lui Eusebiu și *Vita Constantini*, în privința convertirii lui Constantin: pe când cea dintâi nu vorbește nici de minune, nici de cruce, nici de *labarum* ori de Edictul de toleranță, *Vita* repetă pretutindeni viziuni, miracole și stindardul cu crucea, făcător de minuni. Savantul belgian conchide că vreun „epigon", cu ajutorul diferitelor izvoare, printre care figurează și *Istoria Eclesiastică*, a compus compilația care se numește *Vita Constantini*. Acest

[24] Interesantă concluzia lui Erich Caspar (*Gesch. des Papsttums*, I, 1930), citată de autor: „Ein ›Edikt von Mailand‹ ist völlig aus der Ueberlieferung zu streichen".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

epigon a făcut din persecuţia creştinilor de către Licinius cauza celor două războaie ale sale cu Constantin.

La „vision de Constantin" liquidée, din aceeaşi revistă[25], e un răspuns la obiecţiile învăţaţilor Zeiller, Alföldi şi Peterson, în care autorul stabileşte că „viziunea" îşi are originea în panegirice păgâne, adevărate manifeste politice şi religioase, dictate de Constantin.

Menţionăm încă cele câteva recenzii[26] în care autorul îşi apără cu succes punctul de vedere împotriva preopinenţilor săi Andreas Alföldi[27], Norman H. Baynes[28] şi J. Zeiller[29].

Încheierile ce rezultă din toată această vie dezbatere sunt următoarele:

1. Nu se mai poate admite o „convertire" a lui Constantin în preajma luptei de la Pons Milvius;

2. Aşa-zisul „Edict de la Milan" e inexistent. El îşi trage originea din Edictul publicat de Licinius la Nicomedia;

3. *Vita Constantini,* în forma în care ni s-a transmis, nu este opera lui Eusebiu din Caesarea, şi a fost compusă către sfârşitul sec. al IV-lea. Ea a creştinat, cum

---

[25] 14 (1939), pp. 341 şi urm.

[26] În *Byzantion*, VII, p. 652 şi urm. şi XIV, 341 şi urm. Mai înainte (in nr. 10, 1935) a dat răspunsul său hotărât obiecţiilor învăţatului J.-R. Palanque.

[27] *The helmet of Constantine with the Christian Monogram*, extras din „The Journal of Roman Studies", 1932.

[28] *Constantine the Great and the Christian Church*, Londra, 1929 (= „Proceedings of the British Academy", vol. XIV).

[29] *Quelques remarques sur les „visions" de Constantin*, „Byzantion", XIV (1939), pp. 329-339.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

arată învățatul Grégoire, toate acele „viziuni" păgâne puse pe seama lui Constantin;

4. Păstrând un timp o prudentă rezervă față de noua credință, geniul politic al lui Constantin și-a dat seama, după înfrângerea lui Maxențiu, de forța acestei credințe față de păgânismul în decădere și a înțeles ce armă puternică ar avea într-însa pentru asigurarea unității monarhiei autocratice pe care o clădea. De aici, toată seria de măsuri menite să mărească autoritatea și prestigiul Bisericii[30].

Constantin a acordat clerului creștin toate privilegiile de care se bucurau păgânii: l-a scutit de impozite, de sarcini și servicii de Stat. În 321, a decretat legea

[30] [Ca orice adevăr istoric, nici aceste concluzii, considerate de Bănescu definitive la vremea respectivă, nu pot fi absolutizate, mai ales dacă le privim sub toate cele patru puncte ale lor. Spre exemplu, opinia care respinge paternitatea lui Eusebiu din Cesareea asupra „Vieții lui Constantin" este departe de a se fi impus în istoriografie, tendința ei generală înclinând azi spre acceptarea acestei paternități (pentru aceasta, v. J. Quasten, *Initiation aux Pères*, vol III, Paris, 1963, p. 450, ap. T. Bodogae, studiu introductiv la Eusebiu de Cezareea, *Scrieri*, partea întâia, București, 1987, pp. 19-20; mai sceptic este G. Dagron, *L'Empire romain d'Orient au IVe siècle et les traditions politiques de l'hellenisme: le témoignage de Thémistios*, TM (Paris), 3 (1968), pp. 229-276, aici p. 88, n. 25 și *Idem*, *Naissance d'une capitale* (v. *Infra*, n. 46). Referitor la „convertirea" lui Constantin cel Mare, scepticismul lui H. Grégoire este împărtășit și de istoriografia actuală: convingerile intime ale lui Constantin vor fi diferit destul de mult de regulile ce s-ar atribuit unui bun creștin în zilele noastre, marcate de atâtea orientări, unele destul de exclusiviste prin raportare la celelalte. Nu acesta e însă aspectul care contează cel

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care dădea Bisericii drept de moştenire. În urma acestui act, bunurile Bisericii cresc în mod considerabil. Foarte însemnate privilegii fură acordate (318) tribunalelor episcopale. Oricine îşi putea aduce pricinile dinaintea acestor tribunale şi sentinţele lor aveau aceeaşi putere ca şi cele ale tribunalelor civile. În 333, Constantin întări această jurisdicţie a Bisericii.

Această strânsă legătură dintre Stat şi Biserică a făcut ca Statul să se intereseze de chestiunile religioase, ceea ce duse la Sinodul de la Niceea (325), primul Sinod ecumenic, fapt de o însemnătate considerabilă, care afirmă întâia oară politica Statului faţă de Biserică.

Prin noua sa situaţie, Biserica creştină dezvoltă o vie activitate care se manifestă mai cu seamă pe tărâmul dogmelor. Statul intervine în discuţiile dogmatice şi le îndrumă cum îi dictează interesul.

---

mai mult în cazul de faţă, ci deosebirea între ceea ce putea fi în fapt Constantin cel Mare în materie de convingeri religioase şi ceea ce o întreagă hagiografie creştină i-a atribuit de-a lungul timpului (în sens similar, A. Piganiol, *L'Empire chrétien (325-395)*, Paris, Presses Univ. de France, 1947); din bibliografia subiectului, mai sunt de menţionat J. Vogt, *Konstantin der Grosse und sein Jahrhundert*, ed. a II-a, München, 1960; H. Lietzmann, *Die Anfänge des Problems Kirche und Staat*, „Sitzungsber der Berliner Akad. der Wiss", 1938; K. Aland, *Kaiser und Kirche von Konstantin bis Byzanz*, „Aus der byzantin. Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik", I, Berlin, 1957, pp. 188-212; A.H.M. Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, New York, 1962 (=Londra, 1948); *Konstantin der Grosse*, ed. H. Kraft, Darmstadt, 1974; T.D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Cambridge, Massachussets, 1981; I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Alexandria Egiptului era în acea vreme marea metropolă a ştiinţei greceşti. Viaţa spirituală era acolo deosebit de activă, şi dogmele formau în acel mediu de neastâmpăr intelectual obiectul celor mai aprinse discuţii. O doctrină nouă se iveşte acum în lumea Alexandriei, pasionată de controversele religioase. Un preot din acest oraş, Arie, cunoscut pentru ştiinţa sa, ridică o problemă din cele mai grave în sânul Bisericii. Dacă Fiul este născut din Tatăl, zicea el, Tatăl exista dinaintea Fiului, şi Acesta nu era deci *homousios* (*ὁμοούσιος*), consubstanţial cu Tatăl.

Doctrina lui Arie, socotită de ortodocşi ca erezie, îşi făcu mulţi adepţi. Ea se ivise de fapt mai înainte, în a doua jumătate a sec. al III-lea, în Siria, la Antiochia, unde Lucian, unul din oamenii cei mai luminaţi ai epocii, întemeiase o şcoală de exegeză şi teologie. Această şcoală a fost, după expresia lui Harnack, leagănul arianismului.

Patriarhul Alexandru îl excomunică pe Arie, şi un Sinod compus din episcopi din Libia şi Egipt ratifică sentinţa patriarhului (321). Arie s-a refugiat pe lângă Eusebiu al Nicomediei şi a aflat în Orient mulţi partizani printre episcopi. În 324, Constantin îl biruise definitiv pe Licinius şi venise la Nicomedia. El primi acolo atât plângerile partizanilor, cât şi pe acelea ale adversarilor lui Arie. Împăratul, care nu putea admite ca pentru nişte cuvinte zadarnice să se tulbure pacea romană, interveni cu autoritatea sa. El scrise patriarhului Alexandriei şi lui Arie, invitându-i să se înţeleagă, recomandând clerului din Alexandria exemplul filosofilor Greciei, care-şi apărau ideile fără ură împotriva celor care nu le admiteau. Hosius, episcopul de Cor-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

duba, favoritul împăratului, duse scrisoarea, se informă la fața locului și se întoarse, aducând lui Constantin toate informațiile privitoare la agitația arianismului. Împăratul avu atunci o mare idee politică, hotărând a-i convoca pe episcopii din toată lumea creștină într-un Sinod care să dezbată chestiunea în prezența sa.

Astfel se deschise, în iulie 325, în bazilica din Niceea, celebrul Sinod, la care participară mai mult de 250 de episcopi (unii dau cifra de 318) și la care episcopul Romei trimise doi reprezentanți. Actele Sinodului nu ni s-au păstrat. Ceea ce știm în această privință ni s-a transmis prin scrierile unora din membrii Sinodului și ale unor istorici. După discuții vii, în prezența lui Constantin, asistat de Hosius, care pare să fi avut conducerea dezbaterilor, Sinodul l-a condamnat pe Arie și a fixat *Simbolul Credinței*, în care Christos a fost recunoscut ca „Fiul lui Dumnezeu, născut, iar nu făcut, consubstanțial cu Tatăl, *ὁμοούσιος τῷ Πατρί*". În aceste dezbateri, Athanasius din Alexandria, dușmanul înverșunat al lui Arie, avu o parte mare. Constantin ratifică Simbolul și-i reduse pe opozanți la tăcere. Arie fu exilat în părțile cele mai sălbatice ale Illyriei și scrierile sale arse, iar Eusebiu de Nicomedia alungat din Scaun.

Se credea că pacea fusese redată Bisericii, dar realitatea dezminți foarte curând aceste speranțe. După câțiva ani, Constantin însuși se schimbă total în favoarea arienilor: Arie și discipolii săi cei mai zeloși au fost rechemați din exil, iar apărătorii cei mai distinși ai Simbolului de la Niceea, exilați în locul lor. Eusebiu de Nicomedia, readus în Scaunul episcopal, își reluă îndată influența asupra lui Constantin. Episcopii, adunați în Sinod la Ierusalim, îl asigurară pe împărat că doctri-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

na lui Arie nu era contrară credinţei niceene, ci prezenta o formulă de credinţă neutrală. Ei cerură să fie reprimiţi în dieceza Alexandriei. Athanasius, acum patriarh al acestei dieceze, nu îl primi pe eretic, şi, învinuit de adversari că a împiedicat transportul grâului egiptean la Constantinopol, îşi atrase mânia lui Constantin. El continuă totuşi lupta sa neobosită în sprijinul Ortodoxiei şi nu numai în timpul lui Constantin, ci şi sub urmaşii acestuia, cu toate prigonirile dezlănţuite împotriva sa. De cinci ori izgonit din Scaunul patriarhal, în care totuşi muri, Athanasius lăsă amintirea unui mare atlet al lui Christos, stâlp al dreptei credinţe[31].

S-a căutat a se explica această neaşteptată schimbare de atitudine a împăratului prin influenţa Curţii sau prin relaţiile intime şi de familie, poate şi prin aceea că suveranul nu-şi dăduse de la început seama cât de puternice erau în Orient sentimentele celor ce simpatizau cu arianismul. E mai acceptabilă în această privinţă părerea unui cercetător spaniol al acestei politici

[31] Cariera sa furtunoasă a fost schiţată cu obişnuitu-i talent, după izvoare, de Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. Bury, t. II, cap. XXI, pp. 383-403. [Cele şapte volume ale noii ediţii, considerabil augmentate şi îmbunătăţite de Bury, au apărut la Londra, 1896-1900. Cea mai accesibilă ediţie a scrierilor lui Athanasie cel Mare se află în *P.G.*, vol. 25-28. Alte ediţii, ca şi bibliografia utilă a scrierilor aceluiaşi autor se poate găsi în foarte recentul Lexicon prosopografic al istoriei şi civilizaţiei bizantine (*Ἐγκυκλοπαιδικό Προσωπογραφικό Λεξικό Βυζαντινῆς Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ* = EPLBIP), editat sub îngrijirea lui A. Savvidés, vol. I, Athena, 1996, pp. 136-139; despre acelaşi Athanasie al Alexandriei, v. şi G. Dagron, *Naissance d'un capitale*, ed. a II-a, Paris, 1984 (*cf. Infra*, n. 46), Index general, p. 355, s.v (în special pp. 419-435 din cap. XIV)].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

şovăitoare a împăratului, părere după care principiul conducător al politicii constantiniene în controversa ariană nu a fost de natură doctrinară, ci practică şi politică[32]. Constantin se creştină, se ştie, numai pe patul de moarte, şi el primi botezul din mâinile lui Eusebiu de Nicomedia, un semiarian.

Intervenţia autoritară a împăratului, care chemă Sinodul, luând parte activă la lucrările lui şi dând deciziilor luate putere de drept, prin confirmarea lor, a pus temelia raporturilor dintre Stat şi Biserică, făcând a se recunoaşte oarecum suveranul drept căpetenie a Bisericii. Raporturile acestea, care vor stăpâni de acum statornic viaţa religioasă a Bizanţului, au fost caracterizate prin termenul de *cesaropapism*, respins în ultimii ani de atâţia învăţaţi ca inadecvat[33].

---

[32] Ortiz de Urbina, Ignacio, S. I., *La politica di Costantino nella controversia ariana*, „Atti del V Congresso Internationale di studi bizantini" (= „Studi bizantini e neoellenici", V, Roma, 1939), pp. 284-298.

[33] [De la redactarea acestui text, o serie de alte apariţii editoriale au îmbogăţit sensibil datele discuţiei, sensul lor general confirmând afirmaţia făcută aici de Bănescu. Între acestea, menţionăm ca mai importante următoarele titluri: H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 36-37 (cap. „Staat und Kirche", îndeosebi n.3 de la p. 37-38, cu o bibliografie cuprinzătoare a subiectului; D.J. Geanakoplos, *Church and State in the Byzantine Empire: A Reconsideration of the Problem of Caesaropapism*, în „Church History", 34 (1965), p. 381-403; J.-M. Sansterre, Eusèbe de Césarée et la naissance de la théorie «césaropapiste», „Byzantion", 42 (1972), p. 131-195 şi 532-594; S. Runciman, *The Byzantine Theocracy*, Cambridge, 1977, H.-G. Beck, *Das byzantinische Jahrtausend*, München, 1978, p. 33-108; G. Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le «césaropapisme» byzantin*, Paris, Éditions Gallimard, 1996 (cea mai recentă şi mai completă abordare)].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

2. Întemeierea Constantinopolului

De o însemnătate covârșitoare pentru dezvoltarea ulterioară a Statului a fost întemeierea noii capitale a lumii romane. Timp de secole, cum observă atât de judicios Ferdinand Lot, un mare Stat a avut destinul său legat de acest oraș, și în multe rânduri Constantinopolul a putut reface imperiul[34].

Nu trebuie să credem că amintirile republicane ale Romei sau priveliștea monumentelor sale impunătoare, care, la fiecare pas, proclamau atât de elocvent tradițiile păgânismului, l-au putut îndemna pe Constantin a părăsi vechea capitală a imperiului. Suveranitatea acestei capitale se pierduse, după fericita expresie a lui Ed. Gibbon, în întinderea excesivă a cuceririi. Înainte de Constantin, cei doi Auguști ai tetrarhiei și-au stabilit reședința în provincii. Maximian își ținea de obicei Curtea la Milan, care, situat la poalele Alpilor, îl făcea să supravegheze mai bine decât din Roma mișcările barbarilor Germaniei; iar Dioclețian făcu din Nicomedia reședința sa preferată, împodobind-o în câțiva ani cu multă măreție. De aici, din marginea asiatică a Bosforului, suveranul putea face față deopotrivă pericolului ce amenința la Dunăre și la Eufrat.

Ridicat la tron de legiunile britanice, Constantin, cât timp a beneficiat de o bună sănătate, a vizitat pe rând provinciile statelor sale, a alergat în grabă acolo unde prezența sa era necesară, pentru nevoile păcii sau ale războiului, și numai rareori s-a oprit la Roma, care-l

[34] F. Lot, *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge*, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

interesa, se pare, prea puțin. Ajuns apoi la capătul năzuințelor sale și mai aproape de apusul vieții, după înfrângerea lui Licinius, s-a gândit a-și stabili într-o reședință permanentă puterea și maiestatea tronului[35]. El avu, desigur, motive serioase de a părăsi Roma și a-și strămuta în Orient noua capitală. Motivele n-au putut fi decât politice, militare și economice. Orientul elenic a avut, în primele veacuri ale erei noastre, o însemnătate preponderentă în toate domeniile. În cursul secolului al III-lea, invaziile germanice zguduiră puternic provinciile din Apus; o mizerie adâncă a urmat epocii Antoninilor. În fața Occidentului devastat, Orientul rămânea aproape intact. Puterea economică a părții de Răsărit era mult mai mare decât a celei de Apus, iar pericolul prezentat de Imperiul persan al Sassanizilor dădea o importanță tot mai mare frontierei de est.

În alegerea unei situații privilegiate a fundației sale, Constantin se gândise mai întâi la coasta asiatică, la locul unde fusese vechiul Ilion (Troia). Împăratul se duse acolo în persoană și trase hotarele cetății viitoare. Porțile se și construiseră, după mărturia lui Sozomenos[36], când, în urma unui vis – știm ce mare loc țin viziunile în activitatea acestui împărat – Constantin se hotărî asupra orașului *Byzantion*[37], veche colonie a Megarei, pe țărmul european. Cu prilejul ultimelor operații ale războiului cu Licinius, el putuse admira poziția incomparabilă a acestui oraș, înfipt ca un cui între

[35] Ed. Gibbon, *op. cit.*, Londra, 1909, ed. Bury, t. II, p. 150.

[36] Scriitor bisericesc din secolul al V-lea.

[37] El își trage numele de la *Byzas*, șeful expediției (jumătatea sec. al VII-lea î. Hr.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Thracia, de care ţinea, Asia Mică şi Pont. Aşezată în punctul de întâlnire al Europei cu Asia, pe Cornul-de-Aur[38], cel mai bun port din lume, înconjurată din trei părţi de apă, protejată dinspre uscat de zidul ce se întindea de la port până la ţărmul Mării Marmara (Propontida celor vechi), noua capitală se putea uşor apăra împotriva asalturilor duşmane. Flota sa avea cel mai sigur adăpost în Cornul-de-Aur, a cărui intrare era interzisă flotelor vrăjmaşe printr-un puternic lanţ de fier aruncat de la un ţărm la altul, de la Acropolea cetăţii până la turnul din Galata. Tot de aici se puteau arunca repede armate la frontierele de Nord şi de Est, unde presiunea barbarilor era tot mai ameninţătoare. Stăpânul Constantinopolului, observă cu dreptate N. Iorga, era în chip firesc paznicul insulelor Arhipelagului, insula care unesc coasta Thraciei cu cele ale Asiei şi Helladei, şi cu depărtata insulă a Cretei, cheia drumului ce duce la continentul Africii[39]. Bosforul şi Hellespontul sunt cele două porţi ale Constantinopolului, şi cine avea în mâinile sale aceste două treceri le putea închide uşor flotelor duşmane. Barbarii Pontului Euxin, care, în sec. al III-lea, îşi mânaseră flotele până în mijlocul Mediteranei, fură de acum opriţi prin această barieră puternică, şi provinciile Orientului mântuite de primejdioşii piraţi. Când însă cele două porţi se deschideau pentru comerţ, toate produsele ţinuturilor de la miazănoapte şi de la miazăzi veneau în

[38] Figura pe care o descrie are forma unui corn de cerb sau de bou. Epitetul „de Aur" face aluzie la bogăţiile care, din ţările cele mai depărtate, se vărsau în portul Constantinopolului.

[39] N. Iorga, *The Byzantine Empire*, Londra, 1907, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

portul capitalei, pe apele Pontului și Mediteranei. Timp de secole, comerțul lumii întregi fu atras la Constantinopol[40]. Avantajele comerciale ar fi fost, singure, de ajuns ca să-l convingă pe Constantin în favoarea acestei poziții, afirmă Bury, și pe deasupra nu era unul care să se compare cu promontoriul vechiului Bizanț în privința tăriei strategice[41]. Importanța acestei cetăți din punct de vedere strategic și economic fusese recunoscută de cei vechi.

Învățatul german G. Hertzberg subliniază, de asemenea, în cuvinte care merită a fi reproduse, poziția privilegiată a fundației lui Constantin din toate aceste puncte de vedere. Portul Chrysokeras, zice el, din vechime vestit, n-are seamăn în ce privește avantajele sale pentru comerț și navigație. „El e așezat la încrucișarea *tuturor* căilor maritime, care de la limanul Niprului, de la Marea de Azov, de la Phasis, de la Trapezunt, de la Thessalonic, din Attica, din Creta și Rhodos, în sfârșit, din Delta Nilului se întâlnesc aici, și aici își găsesc toate capătul lor natural". Era, din punct de vedere comercial, pentru bizantini, de o însemnătate deosebită că mai multe din aceste căi maritime, și anume toate câte veneau din Marea Neagră, ca și cele de la Alexandria Egiptului, sunt numai continuarea altor mari linii, care mijloceau aici traficul cu interiorul țărilor pontice, dincolo cu Turanul și Iranul, în partea de Sud cu interiorul Africii și cu porturile Mării Roșii și Oceanul Indian. Astfel, a fost întotdeauna foarte im-

[40] Gibbon, *op. cit., ed. Bury, t. II, p. 156.*

[41] J. Bury, *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian*, I, Londra, 1923, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

portant faptul că, din punct de vedere comercial, politic şi militar, Constantinopolul e centrul unde se încrucişează toate marile drumuri ale imperiului[42].

La 324, după victoria sa asupra ultimului împărat al tetrarhiei, Constantin întreprinse construcţia noului oraş. Legenda creştină raportează că suveranul, cu lancea în mână, conduse solemn procesiunea, călăuzind brazda tradiţională, care însemna hotarul până unde trebuia să se întindă oraşul. Când cei din jurul său îi atraseră atenţia că a depăşit cele mai vaste dimensiuni ale unui oraş, împăratul răspunse că va merge până când îl va opri călăuza nevăzută care merge înaintea sa.

Zidurile lui Constantin începeau de la port şi ajungeau la Marmara (Propontis), la 15 stadii de vechea fortificaţie. Locul ce-l închideau ele era de patru ori mai mare decât al oraşului Byzantion. Lucrările nu erau încă terminate când împăratul sărbători inaugurarea, în ziua de 11 mai 330. Această dată rămase ziua aniversării sale, *γενέθλια*. Un rescript imperial îi dădu numele de Noua Romă (*Νέα Ῥώμη*), iar cel de *Constantinopol* (*Κωνσταντινούπολις*, oraşul lui Constantin) s-a impus şi s-a păstrat până astăzi.

De la început, Constantin creă aici un Senat, ca în Roma, căci gândul său a fost ca noua capitală să fie asemenea celei vechi. N-avu totuşi curajul să identifice pe senatorii fundaţiei sale cu cei din vechea capi-

[42] G. Hertzberg, *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches* (colecţia „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen" a lui W. Oncken), Berlin, 1883, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tală: ei fură puşi ierarhic în urma acelora, fiind simpli *clari*, nu *clarissimi*, cum erau senatorii Romei. În ce priveşte consulii, Constantin, până la moartea sa, îi lăsă la Roma. Numai în 339 Constantin luă Consulatul la Constantinopol, pe când Constans, fratele său, îl luă la Roma. De atunci, Consulatul fu împărţit între cele două capitale.

Fără nici un scrupul, Constantin despuie oraşele Asiei şi Greciei de cele mai preţioase ornamente ale lor, pentru a-şi împodobi fundaţia sa. Trofeele războaielor memorabile, statuile zeilor şi eroilor, ale înţelepţilor şi poeţilor antichităţii fură aduse spre a înfrumuseţa noul oraş. Fiindcă în timpul asediului vechiului Byzantion împăratul îşi aşezase cortul în vârful colinei a doua, el vru să perpetueze această amintire şi trase pe locul acela principalul *Forum*. El avea formă eliptică şi, la cele două intrări de la capete, două arcuri de triumf. Porticele, care-l înconjurau din toate părţile, erau împodobite de statui. În mijlocul acestui Forum se înălţa o coloană uriaşă de porfir, din care se mai vede astăzi o parte. Statuia colosală a lui Apollo, adusă din Atena sau dintr-un oraş al Phrygiei, era aşezată în vârful coloanei. Artistul îl înfăţişase pe zeul luminii sau, cum presupuneau supuşii, pe însuşi Constantin, cu sceptrul în mâna dreaptă, şi globul, pe care Victoria înaripată punea piciorul, în stânga; un nimb de raze strălucitoare îi înconjura capul[43].

---

43. D. Lathoud, *La consécration et la dédicace de Constantinopole*, „Échos d'Orient", 27 (1924), pp. 289-314; 28 (1925), pp. 180-201. Înregistrând legenda după care Constantin ar fi îngropat sub fundamentul coloanei părticele din lemnul sfânt al crucii, moaşte de martiri, 12 panere pentru pâinea

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Circul sau Hippodromul, care ocupa un loc atât de însemnat în viaţa Romei vechi, nu putea lipsi nici aici. Era o construcţie măreaţă, ridicată încă din vremea lui Septimiu Sever. Axa care tăia în două arena, aşa numita *spina*[44], era împodobită, între altele, cu coloana de bronz a celor trei şerpi încolăciţi, ale căror capete purtau celebrul trepied de aur închinat de greci templului de la Delphi, după biruinţa lor de la Plateia, asupra lui Xerxes. El fusese adus de Constantin, după mărturia pe care o aflăm la istoricii eclesiastici. Între Hippodrom şi Sfânta Sofia, clădirea palatului imperial, cu multele lui curţi, cu grădinile, porticele şi terasele sale, acoperea o mare întindere de teren. Băile, care purtau numele de *Zeuxippos*, erau împodobite cu coloane de marmură de tot felul şi cu numeroase statui de bronz. Constantin ridică, în sfârşit, biserici, între care Sfânta Sofia, închinată Înţelepciunii divine şi terminată de Constanţiu, şi Biserica Sfinţii Apostoli, împodobită de

---

Eucharistiei, şi vechiul *Palladium* adus din Roma, autorul socoate că toate acestea proclamă originile creştine ale Constantinopolului. [Pentru ansamblul acestei problematici, ca şi pentru bibliografia ei, cititorul se poate documenta apelând la magistrala sinteză a lui G. Dagron, *Naissance d'une capitale: Constantinopole et ses institutions de 330 à 451*, Paris, Presses Universitaires de France, 1974].

[44] [R. Guilland, *Études de topographie de Constantinople byzantine*, vol. I, Berlin–Amsterdam, 1969, partea a doua („L'Hippodrome"), p. 443-444 („L'Epine"). Pentru coloana celor trei şerpi încolăciţi, v. Thomas T. Madden, *The serpent Coloumn of Delphi in Constantinopole: placement, purposes and mutilations*, BMGS, 16, 1992, pp. 111-145].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

strălucite mozaicuri, unde împăratul îşi alese locul de mormânt. Apoi, Sfânta Irina, păstrată până azi.

Cuprinderea a şapte coline în incinta oraşului (două dintre ele, e adevărat, mult mai târziu), numele de Capitoliu dat uneia dintr-însele, împărţirea teritoriului în 14 regiuni, dintre care una de dincolo de Cornul-de-Aur o aminteşte pe cea de peste Tibru a Romei (Trastevere), ne arată până la ce amănunte fu împinsă grija de a face din Noua Romă un oraş asemenea celui vechi.

Ideea rolului de reşedinţă imperială e exprimată în reprezentările monetare ale oraşului lui Constantin: bustul încununat de laur şi acoperit de mantia imperială, simbolul Constantinopolului, ţine în mână sceptrul. Lipsa acestui atribut pe reprezentările monetare ale vechii Rome ne arată – cum observă Louis Bréhier – că noua creaţie a lui Constantin e şi capitala lui politică, sceptrul ţinut în mână figurând autoritatea imperială, al cărei Scaun este[45].

Izvoarele vechi ne spun că împăratul Constantin cel Mare, potrivit obiceiului, a închinat oraşul său zeiţei *Tyche* şi, pe lângă numele de *Κωνσταντινούπολις* şi *Νέα Ῥώμη, Δευτέρα Ῥώμη,* i-a dat şi numele sacerdotal de *Ἀνθοῦσα*, după cum vechea Romă îl avusese pe acela de *Flora*. Tyche îşi avea la Constantinopole statuia sa, al cărei tip, luat din numeroasele reprezentări ale zeiţei *Τύχη πόλεως*, din epoca elenistică şi romană, e înfăţişat pe monedele lui Constantin. Acoperită de un lung chiton şi de o manta, de asemenea

[45] *Constantin et la fondation de Constantinopole*, în „Revue historique", 40e anée, t. CXIX (II, Juillet–Août 1915).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lungă, stând pe tron, cu picioarele sprijinite pe partea dinainte a unei corăbii, ea poartă pe cap coroana de zid (*modiolos*) şi ţine în mâna stângă cornul plin de fructe, caracteristic numelui său de *Anthusa*[46]. Statuile sale au fost distruse în epoca iconoclaştilor, şi de atunci Panaghia se impune definitiv ca patroană a oraşului[47].

Pentru a-şi popula noua capitală, Constantin îi invită pe bogaţii senatori ai Romei, dăruindu-le palate construite în diferite cartiere, oferindu-le domenii şi pensiuni. El îi atrase în fundaţia sa şi pe cei mai avuţi

---

[46] [Despre legăturile dintre Ἀνθοῦσα şi echivalentul său latin *Flora*, pe de o parte, ca şi *Tyche poleos*, pe de altă parte, v. consideraţiile înnoitoare ale lui G. Dagron, *Naissance d'une capitale: Constantinopole et ses institutions de 330 à 451*, ediţia a II-a, Paris, Presses Universitaires de France, 1984, p. 40, 44-45, 307 şi 336].

[47] I. Strzygowski, *Die Tyche von Konstantinopel*, în „Analecta Graeciensia, Festschrift zur 42. Versammlung deutscher Philologen und Schulmäner in Wien", 1893. Graz 1893, pp. 143-159. [Termenul *modiolos* apare în surse numai din veacul al X-lea, când Constantin al VII-lea Porphyrogennetos afirma în „De cerimoniis", ed. Reiske, vol. I, Bonn, 1829, pp. 414, 17 şi 432, 15, că împăraţi din veacul al V-lea au purtat acest tip de coroană, atestat de Iosif Genesios şi pentru împărătese. Faptul că statuia zeiţei Tyché din Constantinopol purta acest „modiolos" este întărit de emendarea făcută de G. Dagron, *Constantinopole imaginaire: Études sur le recueil des Patria*, Paris, 1984, p. 185, n. 115. Pentru semnificaţia constituţională a lui „modiolos", se poate adăuga discuţia lui P. Charanis, *The Imperial Crown Modiolus and its Constitutional Significance*, „Byzantion", 12 (1937), pp. 189-195; Idem în „Byzantion", 13 (1938), pp. 377-381; F. Dölger în BZ, 38 (1938), p. 240; G. Dagron, *Naissance d'une capitale*, 1984, p. 102)].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

curiali ai provinciilor. O clasă care ajunse în curând numeroasă în Constantinopol a fost aceea a meseriaşilor şi a neguţătorilor, care-şi aflau uşor mijloacele de existenţă în satisfacerea trebuinţelor şi luxului celor bogaţi. În mai puţin de un secol, incinta oraşului nu mai putu cuprinde mulţimea populaţiei revărsate dincolo de ziduri şi ea a trebuit să fie lărgită.

Libertăţile de care se bucura plebea Romei fură introduse şi la Constantinopol. Un privilegiu mare la Roma fuseseră distribuirile de grâu, *largitiones frumentariae*, şi Constantin le acordă şi capitalei sale: corporaţii de *navicularii* fură organizate pentru a aduce grâul din Siria şi Egipt[48].

Urmările fundaţiei lui Constantin au fost hotărâtoare pentru istoria ulterioară a imperiului. Strămutarea centrului politic în Orient a făcut cu putinţă despărţirea definitivă, sub Theodosius cel Mare, a celor două jumătăţi, de Răsărit şi de Apus, ale imperiului (*pars Orientis* şi *pars Occidentis*). Cu aceasta, deosebirea dintre ele se adânceşte din ce în ce mai mult, în pofida unităţii teoretică a imperiului, care întotdeauna a stăpânit concepţia politică a Bizanţului. Elenismul atotputernic în Orient impuse în scurtă vreme limba greacă în locul celei latine ca limbă oficială. Constantin făcuse din noua sa creaţie un oraş latin. El se socotea împărat roman, şi limba sa era limba latină, şi în

[48] [Despre latinul *navicularius*, ca şi despre echivalentul său grecesc ναύκληρος, care s-a impus cu începere din veacul al VII-lea, se poate consulta H. Antoniadis-Bibicou, *Recherches sur les donanes à Byzane*, Paris, 1963, precum şi H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, 1966].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

această limbă vorbi episcopilor în Sinodul de la Niceea. Dar limba greacă pătrunsese încă din secolul al IV-lea în diferite domenii ale lumii oficiale[49], pentru a înlocui cu totul, după câteva secole, limba latină. Biserica Orientului a fost ea însăși un factor de grecizare. Constantinopolul a fost, apoi, prin situația sa geografică, centrul natural în jurul căruia avea să se grupeze lumea orientală, cu aspirațiile și tendințele sale, care au dat Bizanțului unul din caracterele sale specifice.

3. Reformele

a. Modificarea structurii statului. Concepția orientală a suveranității. Ceremonialul. Crearea orașului reședință a lui Constantin se împletește cu o serie de reforme care contribuiră a preface radical structura Statului roman.

Reformele au fost inițiate de Dioclețian și continuate și duse la capăt de Constantin cel Mare.

Imperiul roman întemeiat de Augustus a fost, în primele trei veacuri, din punct de vedere constituțional, o republică, guvernământul fiind împărțit între împărat și Senat. Împăratul, a cărui poziție constituțională era exprimată prin titlul de *princeps*, afla o limitare a puterilor sale în drepturile Senatului. De aceea, această perioadă a imperiului a fost numită cu drept cuvânt *Principatul* sau *Diarchia*. Dar, în această diarhie, *princeps* a fost de la început factorul predomi-

[49] N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, I, p. 47 și urm., a precizat cu multă documentare această pătrundere.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nant, şi istoria constituţională a Principatului, cum observă atât de judicios istoricul englez Bury, se reduce la o treptată şi hotărâtă uzurpare a mai tuturor funcţiilor pe care Augustus le atribuise Senatului[50]. Aparenţa republicană a fost înlăturată complet înainte de sfârşitul veacului al III-lea. Aurelian a încercat cel dintâi a opri descompunerea imperiului printr-un plan coerent de reforme şi războaie. El îi învinse pe germani, eliberă Italia, scăpă imperiul de toţi pretendenţii, reduse Orientul în stăpânirea romană şi a putut fi considerat ca un adevărat *restitutor orbis*; cel dintâi îşi puse pe frunte diadema de tip oriental, panglica împodobită cu perle şi, pentru a da imperiului unitatea morală care-i lipsea, el făcu, în 274, din monoteismul solar religia oficială a Statului[51]. Cu Aurelian, sugestia divinităţii, dispărută odată cu dinastia Iulia-Claudia, apare iarăşi. Dar Diocleţian, ales în septembrie 284, întreprinse hotărât un plan de reforme concret şi logic, care transformă definitiv Statul dintr-o republică într-o autocraţie. Opera sa a fost continuată şi desăvârşită de Constantin. Această mare schimbare, îndeplinită prin reforme radicale, era, din punct de vedere constituţio-

---

[50] *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian (395-565)*, I, Londra, Macmillan and Co., 1923, p. 5; *The constitution of the Later Roman Empire.* Selected essays of J. B. Bury, edited by H. Temperley, Cambridge 1930, p. 99 şi urm. Cf. Léon Homo, *L'empire romain. Le gouvernement du monde. La défense du monde. L'exploatation du monde*, col. „Bibliothéque historique", Paris, Payot, 1930, pp. 20-26.

[51] Guglielmo Ferrero, *La ruine de la civilisation antique*, Paris, 1921.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nal, o rupere cu trecutul. Aruncând masca republicană, Diocleţian şi urmaşul său Constantin stabilesc, pe o nouă bază, monarhia absolută.

Una dintre cauzele principale ale marii crize politice a secolului al III-lea au fost desele uzurpări. Imperiul ajunsese, în acest timp, o minge în mâinile soldaţilor[52]. Grija cea mare a lui Diocleţian a fost de a pune capăt acestor continue uzurpări. Pentru aceasta, împăratul trebuia să fie cât mai mult prezent în tot locul, să străbată provinciile şi să comande în războaie. Experienţa secolului al III-lea arătase că sarcina de a conduce imperiul întrecea puterile unui singur om. Diocleţian, spre a remedia acest neajuns, instituí un *collegium* al împăraţilor. La un an după urcarea sa pe tron, el îşi alese un coleg în persoana lui Maximian, un danubian din Pannonia, bun general, indicat, prin mediocritatea spiritului său, pentru rolul de subordonat. Diocleţian avea preeminenţa recunoscută celui mai în vârstă (*Augustus senior*); ea se exprima şi prin numele de *Jovius*, fiul lui Jupiter, pe care l-a luat pentru sine, dând lui Maximian pe acela de *Herculius*, fiul lui Hercule[53]. Era, în această simbolică nomenclatură, un ecou al caracterelor religioase ale regalităţii faraonilor[54]. În diar-

[52] L. Homo, *L'empire romain*, Paris, Payot, 1930, a expus în chip luminos, în cap. III, cauzele particulare care dau crizei, la mijlocul veacului al III-lea, caracterul de violenţă pe care nu-l avusese mai înainte: una, externă, puternicele confederaţii militare ale barbarilor, alta, internă, lacunele organizaţiei militare romane.

[53] G. Bloch, *L'empire romain, évolution et décadence*, Bibliothéque de philosophie scientifique, Paris, 1924, pp. 185 şi urm.

[54] Vezi J. Maurice, *Les pharaons romains*, „Byzantion", XII (1937), pp. 71-103.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

hie, Diocleţian conducea Orientul, colegul său, Occidentul. Maximian a fost pentru Diocleţian un auxiliar preţios, înclinându-se fără rezerve înaintea geniului superior al marelui împărat. Aceasta îl îndemnă pe Diocleţian să lărgească sistemul, numind, în 293, doi *Cesari*, pe Constanţiu Chlorus şi pe Galeriu. Aceştia depindeau fiecare de unul dintre cei doi Augusti, atribuindu-se fiecăruia câte o porţiune din teritoriul administrat de şeful său. Cesarii fură împăraţi în subordine şi legaţi de Augustii respectivi prin adopţiune. Sistemul deveni astfel o *tetrarchia*.

Pe lângă însemnătatea administrativă, sistemul tetrarhiei rezolva şi problema vitală a succesiunii. Cei doi Cesari erau socotiţi ca succesorii desemnaţi ai celor doi Augusti şi aveau să-i înlocuiască automat în ziua când aceştia dispăreau prin moarte sau abdicare.

Pentru a întări prestigiul suveranului, acesta trebuia să stea departe de masele de jos, să se ridice la o înălţime inaccesibilă muritorilor de rând. Împăratul apărea de acum în public cu fruntea încinsă de diademă, introdusă definitiv de Constantin ca suprem simbol al suveranităţii autocratice; el adoptă veşmintele şi încălţămintea împodobite cu pietre scumpe şi mărgăritare, ceremonialul complicat al Orientului. Retras în apartamentele palatului său, înconjurat de o Curte strălucită şi luxoasă, aproape invizibil pentru supuşii săi, monarhul apărea în public numai în ocazii rare şi înconjurat de aparatul unui fast extraordinar. O etichetă severă prezida la toate actele Curţii imperiale. Sugestia divinificării a fost deviza constantă a autocraţilor. Diocleţian şi Maximian, am văzut, sunt desemnaţi ca rude de zei. Dacă divinificarea oficială a împăraţilor a fost

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

oprită de creştinism, consacrarea persoanei lor a fost păstrată în epitetul de „sacru", „divin", şi împăraţii ajung să se privească ei înşişi ca vicari ai lui Dumnezeu pe pământ. Iustinian, într-o lege, vorbeşte despre împărat ca trimis de Dumnezeu ca să fie legea vie; în secolul al IX-lea, Basilios I spune fiului său: „Primeşti imperiul de la Dumnezeu"[55].

Concepţia orientală a regalităţii divine e acum formal exprimată în diademă. Ea are efect asupra a tot ce ţine de împărat. Persoana sa e divină, tot ce-i aparţine îmbracă un caracter sacru: *sacra* se numeau dispoziţiile care emanau de la împărat, palatul în care locuia era *sacrum palatium*, apartamentul său *sacrum cubiculum*, garderoba, *sacra vestis*. Cine venea dinaintea sa trebuia să îndeplinească actul adoraţiei, să îngenuncheze şi să sărute purpura. O schimbare se face şi în stilul titular al împăraţilor. Suveranul e pentru supuşii săi *dominus*, şi, în sec. al IV-lea, împăraţii îşi însuşesc acest termen, *dominus noster* apare pe monedele lor. Termenul de *basileus* apare şi el mai târziu, introdus de Heraklios[56], după zdrobirea statului persan; titlul de *despotes*, pe cele mai vechi monede cu inscripţii greceşti, e una din trăsăturile orientale cele mai caracteristice ale transformării Statului roman.

---

55. Vezi Bury, *History of the Later Roman Empire*..., I, pp. 11-12.

56. Louis Bréhier, *L'origine des titres impériaux à Byzance*, BZ, 1906. [G. Rösch, *Ὄνομα βασιλείας. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit*, Viena, 1978].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

b. Reforma administrativă. Aceasta a fost o altă inovație a lui Dioclețian. Pentru a micșora puterea guvernatorilor de provincii, care, având la îndemână forțele militare, puteau ușor să încerce a uzurpa, Dioclețian desfăcu vechile provincii în părți mai mici și introduse în același timp în cârmuirea lor separația puterilor civile de cele militare. Imperiul se împărțea în patru secțiuni sau prefecturi: Galliile, Italia, Illyricum și Oriens. În fruntea lor se afla câte un *Praefectus Praetorio*, unicul organ al imperiului care, sub Dioclețian, întrunea încă în mâinile sale puterile civile și militare. Constantin îi retrase însă puterile militare, încât el ajunse o autoritate deplin civilă, cu puteri administrative, financiare și judiciare.

La aceste patru Prefecturi se adăugau alte două: a Romei și a Constantinopolului, scoase de sub autoritatea Prefectului Pretoriului și puse sub aceea a Prefectului orașului, *ἔπαρχος τῆς πόλεως*. Acesta venea în rang îndată după Prefectul Pretoriului. El păstrează vechiul său caracter civil. Era principalul judecător criminal în capitală, avea controlul poliției, supravegherea piețelor, grija apeductelor. Între cele mai însemnate îndatoriri ale sale era aprovizionarea capitalei cu grâu. Avea, în sfârșit, controlul corporațiilor.

Cele patru Prefecturi se desfăceau în 96 de provincii, din 57, câte erau înainte de Dioclețian, și numărul acesta merse crescând, încât *Notitia Dignitatum*, pe care savanții o datează din sec. al V-lea, ne arată că numărul provinciilor ajunge la 120. Se înlătură, firește, deosebirea dintre provinciile imperiale și cele senatoriale, iar situația particulară a Italiei fu suprimată, și peninsula fu împărțită în provincii, ca și celelalte teri-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

torii ale imperiului. În același timp, spre a împiedica prin această fărâmițare slăbirea imperiului și a puterii centrale, Diocleţian institui *diecezele*. Provinciile adiacente fură grupate prin reforma sa într-o circumscripţie, care fu numită *dieceză*, având în frunte un funcţionar subordonat Prefectului Pretoriului și ale cărui puteri erau numai civile. El purta titlul de *vicarius*, afară de al Orientului, care se chema *Comes Orientis,* și de cel al Egiptului, intitulat *Praefectus Augustalis*[57]. Diocleţian a creat 12 dieceze, cinci în Orient[58] și șapte în Occident[59].

În fruntea provinciilor astfel micșorate se aflau guvernatori cu puteri numai civile, numiți de împărat la recomandarea Prefecților. Afară de câteva provincii în care, din cauza caracterului rebel al populației sau din cauza războiului permanent cu vecinii, puterile civile și militare rămaseră întrunite în aceeași mână, nicăieri, de la Diocleţian încoace, până în epoca lui Heraklios, guvernatorul provinciei nu mai are a face cu armata[60]. Comanda militară a provinciei se afla în mâinile unui

---

[57] [Despre *praefectus Augustalis* și schimbările suferite de această demnitate în vremea lui Iustinian I, v. A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, 284-602, (LRE), vol. I, Oxford, 1964, p. 282; demnitatea e menționată și mai pe urmă, spre ex. în Theophylaktos Simokatta, VIII, 13, 11 (Teofilact Simocata, *Istorie bizantină*, traducere de H. Mihăescu, București, Ed. Academiei, 1985 (col. „Scriptores Byzantini", IX), p. 172].

[58] Oriens, Pontica, Asiana, Thracia, Moesiae.

59. Pannoniae, Britanniae, Galliae, Viennensis, Italia, Hispaniae, Africa.

[60] E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches*, I, Wien, 1928, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dux. Această reformă făcea mai anevoioase uzurpările şi repara, în acelaşi timp, insuficienţa elementului militar, care n-avea întotdeauna calităţile necesare pentru guvernământul civil.

Urmaşul lui Diocleţian înmulţi şi mai mult provinciile, din care trei erau guvernate de *proconsuli*, treizeci şi şapte de *consulari*, şaptezeci şi unu de *praesides* şi cinci de *correctores*.

Constantin, am văzut, reduse puterea Prefectului Pretoriului. Noii miniştri apar acum cu atribuţii care ţineau mai înainte de resortul Prefectului. Consiliul împăratului, mai înainte *Consilium principis*, se numeşte acum *Sacrum consistorium* şi a primit o nouă organizare[61]. El capătă sub Constantin o importanţă mai mare decât sub Diocleţian: lucra ca o Înaltă Curte, dinaintea căreia se aduceau cazuri importante, ca trădarea, şi era consultat în materie de legislaţie şi politică. În fruntea sa se afla înaltul demnitar creat acum, *quaestor sacri palatii*, un fel de cancelar care, cu ajutorul imperialelor *scrinia*, pregătea legile şi răspunsurile la cereri.

Făcea parte din Consistorium *magister officiorum*, unul dintre cei mai înalţi demnitari, un fel de ministru

---

[61] Diocleţian a schimbat numele de Consilium în *Consistorium*, fiindcă în autocraţie membrii lui trebuiau să stea în picioare (*consistere*), în prezenţa împăratului (v. Bury, *op. cit.*, p. 23). [«Le *consilium principis* devint le *consistorium* lorsque ses membres se tinrent non plus assis mais debout en présence de l'empereur», în A.H.M. Jones, *Le declin du monde antique (284-610)*, Paris, Éd. Sirey, 1970, p. 124; G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État byzantin*, traduction francaise de J. Gouillard, Paris, Payot, 1956, p. 66].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

al Casei imperiale[62]. Ministerul său cuprindea un grup de departamente amestecate, fără legături unul cu altul, şi avea multe din atribuţiile exercitate mai înainte de Prefectul Pretoriului. El luă de la acesta direcţia fabricilor de arme şi grija siguranţei personale a împăratului, de aceea regimentele de gardă întocmite de Constantin, aşa-zisele *scholae palatinae*, se aflau sub comanda sa. Avea apoi conducerea ceremoniilor Curţii şi controla departamentul special (*Officium admissionum*), care se ocupa cu întocmirea ceremoniilor şi cu audienţele imperiale. Recepţia ambasadorilor străini intra de asemenea în atribuţiile sale, şi el era şeful corpului de interpreţi ai limbilor străine. Avea, prin urmare, funcţiile unui Ministru al Afacerilor Externe. Ca Director al Poştei Statului (*cursus publicus*), el orânduieşte călătoriile ambasadorilor străini în capitală. Avea apoi puterea de a supraveghea administraţia, avându-i sub ordinele sale pe *Agentes in rebus*, un corp de funcţionari care forma serviciul secret al statului, un fel de curieri imperiali întrebuinţaţi pentru tot felul de misiuni confidenţiale. Erau pretutindeni în provincii, spionându-i pe guvernatori, raportând despre reaua purtare a funcţionarilor şi

[62] *Officium* era termenul pentru corpul funcţionarilor civili (officiales), care constituia statul major al unui ministru sau guvernator, şi *magister officiorum* era numit astfel de la autoritatea pe care o exercita asupra serviciului civil, dar în special asupra departamentelor secretariale (*scrinia*) ale palatului. V. Bury, *op. cit.*, vol. I, p. 29. [Tratare mai recentă a acestor aspecte de către G. Purpura, *Il „magister officiorum" e la „schola agentium in rebus"*, în „Labeo", 25 (1979), pp. 202-208; M. Clauss, *Der magister officiorum in der Spätantike*, München, 1980].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

veghind să nu se folosească rău Poşta. Ei erau în Răsărit în număr de 1200[63].

Alături de *quaestor* şi de *magister officiorum*, se mai aflau în Consistorium cei doi conducători ai Finanţelor: *comes sacrarum largitionum*, un fel de Ministru al veniturilor publice[64], şi *comes rerum privatarum*, Ministrul veniturilor particulare, al veniturilor scoase din domeniile particulare ale împăratului. În sfârşit, mai făceau parte din Consistorium şi cei doi mari comandanţi militari, *magistri militum praesentales*[65], care îşi aveau reşedinţa în capitală, şi, probabil, şi Prefectul Pretoriului.

---

[63] Bury, *op. cit., vol.* I, pp. 29-30; E. Stein, *op. cit.*, pp. 172-173. [Merită adăugate aici şi alte contribuţii, precum O. Seeck, în *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. I, 1894, pp. 776-779; E. Stein în *Opera Minora selecta*, Amsterdam, 1968, pp. 71-115; G. Purpura, *I curiosi e la scuola agentium in rebus*, în „Annali del Seminario giuridicio di Palermo", 34 (1973), pp. 165-275; P.J. Sijpesteijn, *Another Curiosus*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik", 68 (1978), pp. 149 şi urm (cf. A. Kazhdan (= Ka dan) în *ODB*, vol. I, New York-Oxford, Oxford University Press, 1991, pp. 36-37)].

[64] *Sacrae largitiones* însemnau „cheltuieli imperiale", căci, după rânduiala lui Constantin, cheltuielile acestui birou de finanţe consistau mai ales din darurile în bani ale împăratului, printre care donativul plătit trupelor era partea cea mai importantă (Stein, *op. cit.*, pp. 174-175).

[65] În privinţa lor, v. A. Hoepffner, *Les „magistri militum praesentales" au IV-e siècle*, „Byzantion", XI (1936) 483-498. Autorul combate părerea lui Ensslin, după care *magister equitum praesentalis* era, în veacul al IV-lea, superior celui al infanteriei (peditum), contrar părerii lui Mommsen, pentru care *magister peditum praesentalis* era superior celuilalt. Hoepffner produce serioase argumente, care-l fac să-i considere pe ambii *praesentales*, iniţial egali.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Marea reformă administrativă a lui Diocleţian fu însoţită de înmulţirea sarcinilor funcţionarilor, de crearea birocraţiei caracteristice monarhiei absolute, birocraţie amplificată de Constantin. Scriitorii relevă mulţimea enormă a dregătorilor care umpleau în această epocă micile districte şi oraşele. Marii demnitari aveau în subordine un personal extrem de numeros şi ierarhizat. *Officium* era biroul funcţionarului civil sau militar. Teoretic, „*officiales*", fie civili, fie militari, erau presupuşi soldaţi ai împăratului, o ficţiune cu atât mai uimitoare, cum atât de bine observă Stein, cu cât, în acelaşi timp, se îndeplini separaţia puterii civile de cea militară[66]. Serviciul lor era *militia*, semnul lor distinctiv era centura, pe care la expirarea serviciului o aruncau; retragerea din funcţie era numită cu un termen militar *honesta missio* (retragere, liberare onorabilă)[67].

Organizarea statului birocratic bizantin îşi afla încoronarea în ierarhia rangurilor, întocmită în liniile sale mari de Diocleţian şi desăvârşită de Constantin. Locul cel mai înalt în această ierarhie îl deţineau membrii familiei imperiale, împodobiţi cu titlul de *nobilissimi*. După dânşii, o întreagă scară de ranguri, precizate cu scrupulozitate şi însoţite fiecare de anumite ceremonii. Toţi marii dregători ai Statului erau învestiţi cu rangul uneia din următoarele trei clase: *illustres* (viri), *spectabiles* şi *clarissimi*[68].

66. E. Stein, *op. cit.*, p. 105.

67. Bury, *op. cit.*, I, p. 31.

68. [Despre aceste titluri onorifice (cu respectivele lor echivalenţe greceşti, anume ἰλλούστριοι, περίβλεπτοι şi λαμπρό-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

La început, în timpul simplicității romane, *clarissimus* era o expresie vagă de respect. Ea ajunge acum un titlu particular care se dădea membrilor Senatului și, prin urmare, tuturor celor luați dintre dânșii pentru guvernarea provinciilor și pentru alte posturi mai mici. Titlul de *spectabiles* se acorda celor care, prin locul ce-l ocupau, pretindeau o distincție mai mare decât aceea a unui simplu senator: proconsulii, vicarii, guvernatorii militari ai provinciilor, *magistri scriniorum.* Capii ministerelor centrale, comandanții șefi ai armatelor, marele șambelan[69] (*praepositus sacri cubiculi*) erau *illustres.*

c. Organizarea militară. Înmulțirea provinciilor trebuia să aducă o sporire a numărului legiunilor, a căror tărie era însă mai mică decât înainte. O parte a legiunilor proveni acum din detașamentele cavaleriei (*vexillationes*), desfăcute din legiunile vechi și organizate în corpuri separate, independente de infanterie. Importanța cavaleriei a fost determinată de felul de

---

τατοι), se poate consulta: R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines*, 2 vol. Berlin-Amsterdam, 1967, aici vol. I p. 23-27, 65-72 și 155; Idem, *Titres et fonctions de l'Empire byzantin*, Londra, VR, 1976 studiul nr. I, p. 17-40; O. Hirschfeld, *Kleine Schriften*, Berlin, 1913, reeditare, New York, 1975), p. 663-671; A. Berger și W. Ensslin în RE 9 (1914), 1070-1085 și 3 (1929), 1552-1568; Jones, LRE, vol. II, p. 528 și urm.].

[69] [Despre *praepositus Sacri cubiculi*, v. R. Guilland, *Recherches...*, vol. I, p. 26, 177, 333 și 337; A. S. Dunlap, *The office of the Chamberlain in the late Roman Empire*, în „Roman and Byzantine Studies. Studia human.", Univ. of Michigan, XIV (1924) (studiu greu accesibil pentru bibliotecile românești)].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

luptă al imperiului nou al Sassanizilor, ale căror forţe militare constau mai cu seamă din trupe călări.

În organizarea veche militară exista o lacună mare, şi anume lipsa unei armate mobile de campanie, pe care împăratul să o poată mişca oriunde se întâmpla să fie ameninţat. Această armată a fost creată de Diocleţian şi dezvoltată de Constantin cel Mare.

Forţele militare ale imperiului constau acum din două categorii de oameni: 1) trupele mobile de escortă sau campanie, *comitatenses* (în care cele mai bune era *Palatini*, care înlocuiau vechile gărzi pretoriene): ele îl însoţeau pe împărat în mişcările sale şi formau un fel de „suită sacră" (*comitatus*); 2) trupele de frontieră sau *limitanei*, miliţia de ţărani aşezaţi pe pământul din regiunea limes-ului şi comandaţi de duci (*duces*).

Constantin alese cele mai bune trupe din *comitatenses* şi făcu din ele garda imperială, strâns legată de persoana împăratului, aşa-zisele *scholae palatinae*[70]. Ele erau conduse de tribuni şi puse sub comanda înaltului demnitar *magister officiorum*[71]. În epoca mai târzie, comandantul tuturor era *δομέστικος τῶν σχολῶν*[72]. Odată cu această creaţie, Palatinii au fost

[70] *Scholae*, după şcolile filosofice, care stăteau în portice la Atena, şi un portic era destinat gărzilor în palat, ca să fie gata la ordinele împăratului. [R.I. Frank, *Scholae Palatinae*, Roma, 1969; J. Haldon, *Byzantine Praetorians*, Bonn, 1984].

[71] [R. Guilland, *Titres et fonctions...*, Londra, VR, 1976, studiul VI (Maîtres du IV-e et du V-e siècles, după ADSV (Sverdlovsk, azi Ekaterinburg), 10 (1973 = „Mélanges Sjuzjumov", p. 44-55)].

[72] [Se pare că primul *domestikos ton scholon* a fost *patrikios* Antonios, menţionat de către cronicarul Theophanes Confessor (*Chronographia*, ed. C. de Boor, vol. I, Leipzig, 1883 (şi Hildesheim, 1963), p. 442, 25-26) la anul 767].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

scoşi din servicul persoanei împăratului şi puşi sub comanda şefilor militari din capitală (*magistri militum praesentales*). Recrutate la început din barbari (mai mult germani, sub Leon – armeni, sub Zenon – isaurieni), în secolul al V-lea *scholele* erau în număr de şapte în Orient şi cinci în Occident. Fiecare *schola* constă la început din 1000 de oameni, mai târziu din 500, toţi călări, deosebiţi prin arme şi solda mai mare[73]. Când împăratul nu mai ieşea în fruntea trupelor la război, îşi pierdură caracterul militar, şi chiar paza palatului le fu luată şi încredinţată trupei de *excubitores*, al căror şef, *comes excubitorum*, era un mare demnitar[74].

Strâns legat de *scholae* era un corp de gărzi, *candidati*, astfel numiţi fiindcă aveau uniforma albă. În majoritate barbari, ei se strângeau în luptă în jurul împăratului, şi s-au păstrat până târziu în epoca bizantină[75].

---

[73] Bury, *op. cit.*, p. 37; Louis Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin* (L'évolution de l'humanité), Paris, 1949, Cartea III, cap. V.

[74] Mommsen, *Das römische Militärwesen seit Diocletian*, în Idem, *Hist. Schriften*, III. Bd., p. 206 şi urm. [Creată de Leon I (457-474), mica gardă de corp a împăratului, formată din 300 *excubitores* (sau *exkoubitores*), era condusă de un *comes excubitorum*, care mai târziu a devenit *domestikos ton exkoubiton*. Primul deţinător al acestei calităţi, menţionat în izvoare, este *spatharios* Strategios pentru anul 765 (*cf.* Theophanes, *ed. cit.*, I, p. 438, 10-11; Cf. Jones, LRE, vol. II, p. 658; J. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, Londra, 1911, p. 57; despre raportul între *scholae* şi *excubitores*, v. Jones, *op. cit.*, vol. II, pp. 657-659].

[75] [Mărturiile privitoare la *candidati* în toată istoria bizantină au fost adunate de R. Guilland, *Titres et fonctions...*, 1976, studiul nr. II, p. 210-225].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Pe când *scholarii* și *candidații* erau *stricto sensu* gărzi ale persoanei imperiale și nu păraseau niciodată Curtea, decât pentru a-i însoți pe împărați, mai era un corp de gărzi, *domestici*, compus din cavalerie și infanterie, care staționa la Curtea imperială, dar putea fi trimis oriunde pentru scopuri speciale. Comanda lor o aveau *comites domesticorum*, independenți de *magistri militum*.

Infanteria armatei de campanie se alcătuia din legiuni mici, de câte 1000, și din corpuri de infanterie ușoară, *auxilia*; cavaleria, sub comandă separată, consta din escadroane, *vexillationes* (500 de oameni). Toate aceste unități erau comandate de tribuni, în unele cazuri de *praepositi*.

Izvoarele recrutării erau multiple: 1) erau, mai întâi, aventurierii numeroși, romani sau străini, care se ofereau voluntar și primeau *pulveraticum* (monedă măruntă sau cheltuieli de călătorie); 2) recruții procurați de proprietari funciari; 3) fiii soldaților, obligați a urma profesiunea tatălui. Această miliție ereditară căzu în desuetudine înainte de Iustinian; 4) străinii așezați înăuntrul imperiului erau alt izvor de trupe. Acești străini (*gentiles*) erau mai ales germani și sarmați, organizați sub controlul ofițerilor romani; în Gallia, ei aveau numele special de *laeti*[6].

La începutul imperiului, toată armata sa, afară de gardă, stătea la frontieră (*limes*). Din secolul al IV-lea până în al VI-lea, soldații de frontieră apar ca o miliție de țărani așezați. Proprietatea, care mai înainte era nu-

[6] Bury, *op. cit.*, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mai dreptul veteranilor, ajunge acum generală. Soldaţii primesc lotul lor de pământ (*fundi limitotrophi*), ca o răsplată pentru apărarea frontierei. Sub această condiţie, proprietăţile sunt moştenite de copii şi libere de impozit.

Poate, cum sugerează R. Grosse, denumirea primitivă a soldaţilor de frontieră e *ripenses* sau *ripparienses*; mai târziu, apare denumirea de *limitanei*, care predomină în secolul al VI-lea. Cele dintâi se potrivesc pentru trupele de pe Rin, Dunăre şi Eufrat. *Limitanei*, în bună parte, se află în interior (în Isauria, în Egipt); erau împărţiţi în regiune pe *castra* şi *castella*, de aceea li se zice şi *castriciani*, *castellani*, *castriani*, *castresiani*. Se mai chemau şi *duciani*, fiindcă erau comandaţi de duci (*duces*).

Limitanei apar în tot timpul existenţei lor ca soldaţi de clasa a doua, căci cei mai buni soldaţi se alegeau pentru armatele *comitatense* şi *palatine*, restul mergea la *limitanei*. Ei erau plătiţi mai puţin şi aveau scutiri de impozite mai mici. Serveau timp de 24 de ani, pe când în armatele de campanie serviciul ţinea numai 20 de ani; concediu obţineau numai excepţional[77].

---

[77] R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920, capitolul despre organizarea armatei. Gibbon a relevat defectele organizaţiei militare a lui Constantin, descurajarea trupelor de frontieră prin condiţiile de inferioritate în care erau puse faţă de cele palatine, slăbirea disciplinei acestora din urmă, abuzând de situaţia lor privilegiată, şi de aceea stigmatizate de Ammianus Marcellinus, care le socoteşte teroarea concetăţenilor, dar fricoase şi slabe în faţa duşmanilor (*Ferox erat in suos miles et rapax, ignavus vero in hostes et fractus*) – *op. cit.*, cap. XVII.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Frontiera era împărțită, din punct de vedere militar, în părți, după regiunile provinciilor și, de la Dioclețian, comandantul fiecărei porțiuni poartă titlul de *dux limitis provinciae illius*[78]. Fiecare *dux* fiind și *comes* de primul rang, i se dă uneori și denumirea din urmă, alteori cea de *comes et dux*. El avea, până la Constantin, rang de *perfectissimus*, în epoca lui Theodosius cel Mare *clarissimus*, de la începutul secolului al V-lea *spectabilis* (grecește περίβλεπτος); către sfârșitul secolului al VI-lea devine *magnificus*, *gloriosus*, iar în papirii egipteni apare ca *patrikios*[79].

Comanda supremă a armatei și jurisdicția cea mai înaltă erau în mâinile împăratului. Afară de el, comanda superioară o avea, înainte de Dioclețian, *praefectus praetorio*. Sub acest împărat, situația rămase aceeași; dar Constantin a retras prefecților puterea militară și a creat pentru comanda armatelor o nouă categorie înaltă de generali: *magistri militum*. Sub Constantin au fost numai doi: unul comandând infanteria – *magister peditum*, celălalt cavaleria – *magister equitum*.

[Aspectele militare au fost reluate de către D. van Berchem, *L'armée de Dioclétien et la réforme constantinienne*, Paris, 1952 și J.F. Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army C. 550-950: A Study of the Origins of the Stratiotika Ktemata*, Viena, 1979, pp. 21-28].

[78] Mommsen, *op. cit.*, p. 272.

[79] Grosse, *op. cit.*, cap. IV. [Ansamblul acestor aspecte a fost reluat de către R. Guilland, *Recherches sur les institutions...*, vol. II, pp. 132-169; *Idem*, *Titres et fonctions...*, studiile cu numerele VII-XIV; W. Heil, *Der Konstantinische Patriziat*, Basel-Stuttgart, 1966].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Curând însă după Constantin cel Mare, numărul acestor *magistri militum* a fost ridicat, şi, de pe la mijlocul secolului al IV-lea, aflăm în Orient cinci *magistri* ai cavaleriei şi pedestrimii, doi dintr-înşii *magistri militum praesentales* (sau *in praesenti*), rezidând la Constantinopol şi comandând fiecare jumătate din palatini; ceilalţi trei comandau în provinciile mari: Orient, Thracia şi Illyricum.

În Occident găsim doi *magistri militum in praesenti*, unul al infanteriei şi altul al cavaleriei, acesta din urmă coordonat de cel dintâi. Întocmirea aceasta a fost apoi modificată, şi comandantul infanteriei fu investit cu autoritate şi asupra cavaleriei, fiind astfel comandant al infanteriei şi cavaleriei, *magister equitum et peditum*, sau *magister utriusque militiae*. În ultimii ani ai lui Theodosius cel Mare această supremă comandă a armatelor Occidentului, se ştie, fu concentrată în mâinile lui Stilicho, concentrare care conferi o putere enormă unui singur om.

Şefii trupelor de frontieră, *duces*, erau în Occident subordonaţi comandantului infanteriei; în Orient, ei ascultau de *magister militum* în circumscripţia căruia se aflau[80].

---

[80] Bury, op.cit., pp. 36-37. [A se adăuga aici A. Demandt în RE, suppl. 12 (1970), 556-790; D. Hoffmann, *Der Oberbefehl des spätrömischen Heeres im 4. Jahrhundert n. Chr.*, în „Actes du 9e Congrès International d'études sur les frontières romaines", Bucureşti-Köln, 1974, pp. 381-397.

Despre *annona* (ἀννῶνα) şi *annona militaris*, nu poate fi ignorat studiul lui A. Cerati, *Caractère annonaire et assiette de l'impôt foncier au Bas-Empire*, Paris, 1975].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Statul roman nu şi-a apărat frotierele numai cu armatele sale regulate. El s-a sprijinit întotdeauna pe aportul micilor state vecine cu imperiul şi aflate în raporturi de dependenţă faţă de acesta, obligate a apăra teritoriul roman împotriva duşmanilor externi cu forţele lor proprii, uneori şi a contribui cu oşti la războaie. În schimbul acestor servicii, ele primeau protecţia romană şi erau scutite de tribut. Şefii acestor state (indicate ca *gentes*, iar locuitorii lor ca *gentiles* sau barbari) se legau prin tratat de alianţă, *foedus*, şi erau pentru imperiu federaţi, *foederati*. În timpul din urmă, tratamentul acesta a suferit o schimbare: şeful statului clientelar avea să privească o subvenţie anuală (*annonae foederaticae*, gr. σιτήσεις), presupusă a fi plata soldaţilor aduşi în campanie. Astfel de federaţi au fost, în secolul al V-lea, etiopienii, la frontiera de sud a Egiptului, arabii la Eufrat, tzanii, lazii, abasgii în Caucaz. Pe baza unui astfel de contract au fost aşezaţi la sudul Dunării vizigoţii de către Theodosius cel Mare şi, prin contracte similare, cele mai multe popoare germane, care aveau să dezmembreze provinciile din Occident; ele vor fi aşezate ca *foederati* pe pământul imperiului[81].

[81] *Ibidem*, p. 42. Asupra federaţilor *cf.* J. Maspero, *Φοιδερᾶτοι et Στρατιῶται dans l'armée byzantine au VIe siècle*, BZ, 21 (1912), pp. 97-109. [G. Wirth, *Zur Frage der foederierten Staaten in der späteren Römischen Kaiserzeit*, în „Historia", 16 (1967), pp. 231-251; M. Cesa, *Überbegungen zur Föderatenfrage*, „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung", 92 (1984), pp. 307-316].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

d. Decăderea economică și reforma financiară. Dezvoltarea birocrației centrale și provinciale, luxul Curții imperiale și sporirea armatei reclamau cheltuieli mari, și Diocleţian se îngriji de această necesitate cu multă energie și ingeniozitate, printr-un nou sistem de impozite. În ridicarea veniturilor a fost de-acum înainte predominantă tendința de egalizare și uniformitate. Italia, mai înainte scutită de sarcinile impuse celorlalte provincii, își pierdu această situație favorizată.

Principalul izvor de venit era impozitul funciar pe pământ și munca agricolă. Diocleţian decretă o revizie generală a valorii pământului, un nou cadastru, cum s-ar zice astăzi, și introduse un nou regim de impozite, care ținea seamă de calitatea pământului și de productivitatea lui. Pământul putea fi de natură și de întindere diferită, dar avea o valoare identică și dădea aceeași contribuție. Astfel, 5 *jugera* de vie erau identice ca valoare cu 20 *jugera* de pământ cultivabil de calitatea întâi, cu 40 de *jugera* pământ de calitatea a doua și cu 60 de calitatea a treia[82]. Toate formau o singură unitate, *jugum*. Sistemul impozitului creat de Diocleţian, *jugatio-capitatio*, strânse impozitul pe cap și pe proprietate într-o unitate. Unitatea, *jugum*, era presupusă că reprezintă porțiunea de pământ necesară întreținerii unui om (*caput*); *caput* înseamnă puterea de muncă umană corespunzătoare unui *jugum*. Marele proprietar număra atâtea *capita* sau *juga* câți oameni putea întreține pământul său. Impozitul lovește deci proprietatea. A. Piganiol a dovedit că sis-

82. Gugliemo Ferrero, *La ruine de la civilisation antique*, Paris, 1921, pp. 125-130; Bury, *op. cit.*, I, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

temul *jugatio-capitatio* presupune că în nici un caz omul nu poate fi impus fără pământ; impozitul lovea unitatea fiscală compusă din țăran și pământul său[83]. Orășeanul nu reprezenta un caput; de aceea, de la Constantin cel Mare, populația orașelor care exercita negoț sau meșteșuguri plătea o contribuție, *auri lustralis collatio*, la fiecare 5 ani.

Un *jugum* avea nevoie, pentru a fi impus, de un *caput* corespunzător, și fiscul se silea să afle pentru fiecare *jugum* disponibil un *caput*. Lipsa de brațe era mare, și sarcina fiscului nu era ușoară. Tulburările secolului al III-lea nimiciseră proprietatea Statului. Acesta fu amenințat de pericolul ca multe ocupații laborioase, atât de necesare, să fie părăsite și pământurile lăsate necultivate din lipsă de brațe de muncă. În această epocă, fiecare se simțea apăsat de condiția sa și căuta să scape de ea: țăranul dezerta de la țară, lucrătorul își părăsea meșteșugul, decurionul fugea de senatul municipal. Acestei grave situații autoritatea i-a

83. *L'impôt de capitation sous le Bas-Empire romain*, Chambéry 1916, chap. IV. Cf. G. Ostrogorsky, *Gesch. des byzantinischen Staates*, ed. a II-s, München 1952, pp. 33-34, care își însușește toate aceste excelente considerații ale învățatului francez. [Trebuie adăugate aici contribuțiile lui J. Karayannopulos, *Die Theorie A. Piganiols über die Iugatio-Capitatio und die neueren Auffassungen über die Entwicklung der sozialen und finanzwirtschaftlichen Institutionen in Byzanz*, „Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher", 19(1966), pp. 324-349; Idem, *Die iugatio-capitatio-Frage und die Bindung der Agrarbevölkerung an die Scholle*, „Actes du VIIe Congrès de la Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques", Budapesta, 1984, vol. II, pp. 59-72.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

aflat un singur remediu: constrângerea, ţintuirea fiecăruia în condiţia sa[84]. Administraţia făcea totul ca să lege fiecare *caput* de *jugum* atribuit lui. Astfel, pături de populaţie rurală tot mai largi ajunseră încătuşate de brazdă.

Numele lui Constantin cel Mare e legat de primul text legislativ (octombrie 332) privitor la celebra instituţie a *colonatului*. Colonul devine un arendaş perpetuu şi ereditar. Regimul n-a fost inventat, el a existat, desigur, în vechile monarhii din Asia şi Egipt, în Grecia veche şi în Gallia independentă; dar pe solul Occidentului, cum arată Lot[85], el a fost rezultatul sistemului de exploatare agrară romană. De la finele Republicii, mica proprietate rurală dispăruse. Rămâneau marea proprietate şi cea mijlocie. Pentru cultivarea lor, erau două sisteme: unul direct, încredinţând aceste proprietăţi intendenţilor şi lucrându-le cu ajutorul sclavilor, celălalt, arendarea. Întâiul sistem fu părăsit prin scăderea numărului sclavilor. Micii arendaşi liberi, care închiriau pământul pe termen scurt, se răriră foarte mult de la Traian încoace. Proprietarii nu putură atunci decât să-şi dividă pământul, rezervându-şi o parte şi împărţind restul în loturi, date la arendaşi zişi liberi, *coloni*, şi mai rar sclavilor aşezaţi (*casati*). La sfârşitul secolului al III-lea, imperiul se afla într-o criză agricolă. Mulţi coloni ajung insolvabili şi venitul fiscal suferă. Pentru a dezlega

[84] F. Lot, *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge* (Bibliothèque de synthèse historique, L'évolution de l'humanité), Paris, 1927, p. 115 şi urm.

[85] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

această problemă agrară, legislația lui Constantin creează, după expresia lui Bury, o nouă „castă": ea îi face pe coloni arendași cu forța. Aceștia sunt legați de pământ, și copiii lor după dânșii[86]. Plătesc în bani și mai ales în natură o zecime din produse. Colonii sunt trecuți în rol pe domeniul de care ține parcela lor; de aci numele de *adscripticii* (*censibus adscripti*), grecește *ἐναπόγραφοι*. Ei continuă a face parte din clasa liberă, dar sunt de fapt neliberi, legați de pământ. Dacă fug, sunt revendicați precum sclavii și pedepsiți, împreună cu cel care i-a primit. Pământul îi ține legați din tată în fiu. Colonatul devine deci o *stare*, o *conditio* intermediară între libertate și sclavie.

Constrângerea a fost aplicată și membrilor senatului municipal. Declinul vieții municipale e una dintre faptele sociale cele mai importante din secolele al IV-lea și al V-lea. Legea lui Caracalla, care conferea dreptul de cetățean tuturor provincialilor, anihilă privilegiile distinctive ale coloniilor romane, ale vechilor municipii și cetăților libere grecești. Treptat, o nouă organizare municipală, mai convenabilă unui despotism central, a fost introdusă în întregul imperiu. Legislația lui Constantin cel Mare a pecetluit instituțiile municipale ale imperiului conferindu-le caracterul fiscal pe care ele îl păstrează până la sfârșitul imperiului.

Proprietarii de pământ în provinciile romane locuiau în general în orașe. Fiecare oraș avea un district agricol, care forma teritoriul său, iar proprietarii de pământ, care posedau 25 de *jugere*, constituiau corpul din care erau aleși magistrații municipali. Toată

[86] Bury, *op. cit.*, vol. I, pp. 55-57.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

autoritatea administrativă era încredințată unui senat oligarhic numit *Curia*, constând, probabil, din cei mai bogați proprietari de moșii din oraș sau district, numiți *curiali* (*curiales*) și *decurioni* (*decuriones*). Ei îi alegeau pe funcționarii municipali și ocupau vacanțele ivite în corpul din care făceau parte. Erau independenți de proprietarii din mijlocul cărora fuseseră luați. Curia, și nu corpul proprietarilor de moșii forma reala municipalitate romană și era întrebuințată de guvernul imperial ca un instrument de stoarcere fiscală și ca un mijloc de împiedicare a eventualelor opoziții împotriva administrației centrale în strângerea dărilor[87].

După reformele financiare ale lui Dioclețian, responsabilitățile Curiilor cresc. Decurionii trebuiau să distribuie totalul de *juga* sau *capita* impuse orașului (civitas) între *possessores* și să procedeze la ridicarea impozitului funciar, de care, de la Constantin cel Mare, erau răspunzători cu averea lor personală. Sarcinile lor devin covârșitoare și, de la începutul secolului al IV-lea, nu se mai afla nimeni dispus a primi cu dragă inimă cariera senatorială de provincie. Se ia atunci o măsură extraordinară: condiția curialului sau decurionului devine ereditară. Li se interzice a-și părăsi locul nașterii[88].

---

[87] G. Finlay, *A history of Greece from its conquest by the Romans to the present time*, ed. Tozer, Oxford, 1877, t. I, pp. 108-109.

[88] [De adăugat aici W. Schubert, *Die rechtliche Sonderstellung der Dekurionen (Kurialen) in der Kaisergesetzgebung des 4-6 Jahrhunderts*, „Zeitschrift der Savigny - Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung", 86 (1969), p. 287-333; G. Kurbatov, *Osnovnye problemy vnutrennego razvitija*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Constrângerea s-a aplicat apoi profesiunii de care atârna hrana capitalelor, serviciului armatorilor care efectuau transporturile maritime de grâu din Africa și Egipt. *Naviculariî* sunt organizați în corporații (*collegia*), și fiul fu legat de profesia tatălui. Era o organizare coercitivă, pe cale de rechiziție, și Constantin recurse la această măsură fiindcă transporturile libere l-ar fi costat foarte mult. Prețurile erau exorbitante în secolul al IV-lea. Faimosul edict al lui Dioclețian, *De pretio rerum venalium*, care taxează toate mărfurile, fixând prețurile, ne-o dovedește[89].

Aceeași criză agricolă făcu să se introducă în finanțele bizantine sistemul așa-zisei *ἐπιβολή* (*adjectio sterilium*). Măsura își are originea în Egipt, unde, din epoca Ptolemeilor, pământul nelucrat al Statului era atribuit în chip forțat cultivării proprietarilor particulari, îndatorați a plăti impozitul pentru porțiunea respectivă. De la sfârșitul secolului al III-lea, această măsură a fost aplicată în tot imperiul și ea a privit nu numai pământurile Statului, ci și bunurile părăsite ale particularilor.

Pentru viața economică a imperiului, foarte însemnată a fost asanarea sistemului monetar, îndeplinită de Constantin cel Mare. Baza acestui sistem, care s-a bucurat multe veacuri în toată lumea de mare vază, o alcătui

---

vizantijskogo goroda v IV - VII vv., Leningrad, 1971, p. 120 și urm.; I. Hahn, *Immunität und Korruption der Curialen in der Spätantike*, în *Korruption im Altertum*, München-Viena, 1982, p. 179-199].

[89] Asupra organizării economice, v. Gugliemo Ferrero, *op. cit.*, pp. 178-186.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

moneda de aur (*aureus*), pe care Constantin o numi *solidus*, cântărind 4,48 gr de metal preţios, încât o livră de aur valora 72 de *solidi*[90]. Alături stătea *siliqua* de argint, care cântărea pe jumătate cât *solidus*, 2,24 gr, cât timp argintul faţă de aur era în raport de 1:12, astfel că 72 de *solidi* din livra de aur valorau 144 *siliquae* din livra de argint. *Siliqua* reprezenta 1/24 din *solidus*.

Acest solidus constantinian, gr. *νόμισμα*, mai târziu *ὑπέρπυρον*, a format mult timp baza sistemului monetar bizantin.

4. Acţiunea de apărare a imperiului.

În fruntea oştilor, Constantin cel Mare şi-a câştigat un merit deosebit pentru energia cu care a reprimat atacurile barbarilor. El a asigurat frontiera Rinului şi a desfăşurat o vie activitate le aceea a Dunării, unde începuse presiunea serioasă a goţilor. Împăratul şi-a afirmat astfel voinţa energică de a pune capăt consolidării stăpânirii goţilor în stânga fluviului. L. Schmidt socoate că sub domnia lui Constantin cel Mare această consolidare şi-a aflat sfârşitul[91].

---

[90] Valoarea modernă a lui *solidus* era de 15,43 franci aur. [Ţinând seama de avântul înregistrat de numismatica ultimelor decenii, menţionăm doar abordările mai sintetice, precum A.R. Bellinger, P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. I-III, Washington, 1966-1973, aici vol. II, pp. 10-17 şi vol. III, pp. 19-62; Cécile Morrisson et alii, *L'or monnayé*, I. *Purifications et altération de Rome à Byzance*, Paris, 1985.]

[91] L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*, II. Aufl., München, 1934, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În anul 322 se produse atacul sarmaţilor de vest sau iasygilor[92] împotriva cetăţii de la Dunăre – Campona. Într-o scurtă campanie, Constantin respinse atacul şi-i urmări pe barbari până în Iasygia.

În 323, începu a doua năvălire a goţilor în răsăritul Peninsulei Balcanice. Ei pătrunseră, sub ducele Rausimod, prădând în Moesia de Jos şi Thracia. Constantin porni în persoană împotriva lor, îi aruncă peste Dunăre, trecu dincolo de fluviu şi învinse, în ţinuturile noastre, pe Rausimod, care pieri în această ciocnire. Biruinţa lui Constantin avu drept rezultat unirea întregului *limes* de la Dunărea de Jos într-o singură mână, şi aceasta aduse o schimbare în politica romană faţă de goţi. Aceştia avuseseră până acum iniţiativa; după înfrângerea suferită, ei au fost reprimaţi în propria lor aşezare[93]. În campania aceasta, Constantin negociază cu chersoniţii, care intervin, uşurând sarcina generalilor lui Constantin[94].

---

[92] Gibbon îi consideră pe aceşti sarmaţi aşezaţi încă din vremea lui Plinius în câmpiile Ungariei de Sus, de unde i-au alungat pe dacii de pe Tisa pe înălţimile Carpaţilor, drept descendenţi ai *iasygilor*, tribul cel mai numeros şi mai războinic al acestei naţiuni (*op. cit.*, ed. Bury, t. II, p. 229).

[93] Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, III: Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius, 1. Teil, Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdunavien* (Akad. der Wiss. in Wien, Philos.- hist. Kl. Sitzb., 208, Bd., 2. Abhandl.), Wien und Leipzig, 1928, p. 13 şi urm.

[94] V. Constantin Porphyrogennetos, *De adm. imperio*, ed. Moravcsik, Budapesta, 1949, p. 264 şi urm. [Însoţită de traducerea engleză a lui R.J.H. Jenkins, scrierea are şi o a doua ediţie, îmbunătăţită, apărută la Washington, 1967, reprezentând primul volum al colecţiei „Corpus Fontium Historiae Byzantinae".]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Constantin întreprinse apoi la această frontieră, atât de amenințată acum, lucrări tehnice militare menite a asigura respectul autorității imperiului din partea germanilor. El construi anume peste Dunăre două treceri permanente, care, împreună cu întăririle corespunzătoare de pe țărmul de miazănoapte, făceau cu putință un control al activităților de dincolo de fluviu și o intervenție rapidă a imperiului. Una din aceste treceri privea Oltenia, îndreptată împotriva taifalilor (înrudiți cu goții), cealaltă Muntenia, împotriva goților.

În anul 328, Constantin construi la nord de Oescus, în dreapta gurilor Iskerului (la satul bulgar actual Gigen), un pod de piatră[95], în fața cetății Sucidava (aproape de Celei). Al doilea loc pe Dunăre, neobișnuit de prielnic pentru legăturile dintre cele două maluri, era la *Transmarisca – Turtucaia*. În fața acestei vechi cetăți a *limes*-ului, în locul Olteniței de azi, unde Patsch presupune vechea așezare *Marisca*, la vărsarea Argeșului, împăratul ridică *Constantiniana–Daphne*, care, prin situația ei, asigura legătura cu Transmarisca[96]. Identificată de Tocilescu și Pârvan cu Spanțov, la 10 Km est de Oltenița, Patsch găsește această localitate prea abătută din drum și pune cetatea lui Constantin mai degrabă la Ulmeni. Impor-

95. Asupra acestui pod, *An. Inst. de Studii clasice*, I, p. 156 și urm. [D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971 (și versiunea franceză a cărții: Idem, *Les ponts romains du Bas-Danube*, București, 1974); O. Toropu, *Noi contribuții privitoare la podul lui Constantin cel Mare de peste Dunăre*, „Analele Universității din Craiova, Ist.-Geogr.-Filos.", I (1972), pp. 20-33.]

96. Prokopios, *De Aedif.*, IV, 7, 7 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tanţa mare pe care împăratul o dădea acestei treceri a Dunării o arată nu numai numele împărătesc al acestui cap de nord al podului, dar şi faptul că a bătut, pentru această creaţie, monede[97].

Rezultatele acestor puternice întăriri, legând cele două maluri ale Dunării, n-au întârziat a se produce, şi un savant de talia lui Carl Patsch le apreciază îndeosebi când afirmă că amândouă aceste treceri aşa de bine alese, strânseră atât de tare ţinuturile de dincolo de fluviu cu imperiul, încât duşmanul se putea socoti ca învins, iar vechea provincie a Daciei ca încorporată imperiului (*dass der Feind – wie ihn auch die Münzbilden darstellen – als überwunden und die alte dazische Provinz als dem Imperium angegliedert angesehen werden konnten*)[98]. Puterea imperiului, afirmă el, legătura statornică pe care o aveau garnizoanele romane de dincolo de Dunăre cu anexa lor civilă exercitară acolo nu numai o influenţă militară. Pe lângă faptul că în Dacia, părăsită în anul 271, se păstraseră părţi din vechea populaţie romană, care acum puteau gravita către sud, creştinismul prinsese rădăcini printre goţi. Între dânşii se aflau creştini, încă din a doua jumătate a secolului al III-lea, în urma convertirilor făcute de preoţii greci aduşi în anul 264, ca

[97] Patsch, *op. cit.*, p. 20. [Localizarea cetăţii Constantiniana Daphne este încă viu disputată, cf. I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, p. 115 şi urm, p. 143, n. 78 şi 86; P. Diaconu, *În căutarea Daphnei*, „Pontica", 4(1971), pp. 311-317 şi *Idem*, *Sur l'emplacement de l'ancienne Daphne*, „Studia balcanica. Recherches de géogr. historique" (Sofia), 10 (1975), pp. 87-93.]

[98] *Ibidem*, pp. 22-23.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

prizonieri din Cappadocia, probabil şi din Phrygia ori Galatia, şi, cum presupune amintitul erudit, în urma influenţei exercitate din ţinuturile Pontului şi Dunării colonizate cu goţi, a celei a multor provinciali târâţi din prima jumătate a secolului al III-lea din ţările balcanice, ca şi în urma căsătoriilor mixte ori a serviciului în armata romană[99].

La începutul anului 332, goţii, nemaiputând ataca în sud, unde frontiera era atât de bine păzită, îi atacă pe sarmaţii *Argaragantes*[100], în Banatul actual. Aceştia cer ajutorul lui Constantin, care trimite pe fiul său Constantin al II-lea şi-i zdrobeşte (20 aprilie 332): aproape 100.000 de goţi au pierit de foame şi de frig. Salvaţi de imperiu, sarmaţii sunt atacaţi de *Limigantes*, servii lor revoltaţi, care-i bat şi-i silesc la emigrare. Împăratul primeşte în imperiu 300.000 (!) colonizaţi între Belgrad şi Orşova (334)[101].

Liniştea în Balcani n-a mai fost tulburată până la moartea împăratului (337).

5. Ultimele evenimente ale domniei

În anul 326, Crispus fusese ucis de Constantin cel Mare la intrigile soţiei sale a doua, care voia să asi-

---

[99] *Ibidem,* pp. 23-24.

[100] La Eusebius: „Acraragantes".

[101] *Ibid.,* p. 28 *şi urm.* Cf. N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale,* vol. II, Bucarest, 1937, pp. 45-46. [Volumul românesc al acestei sinteze are în prezent o a doua ediţie, îngrijită de Editura Enciclopedică, 1991; G. Bichir, *Sarmaţii şi relaţiile lor cu geto-dacii*, în „Studii. Revista de istorie", 38 (1985), pp. 1043-1057 şi pp. 1164-1177.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

gure tronul propriilor săi fii. Mama lui Constantin, Elena, deschise ochii fiului său și Fausta fu atunci, la rândul ei, ucisă.

Aceste intrigi puseseră la ordinea zilei chestiunea succesiunii imperiale. Constantin vru să cruțe imperiului criza ce părea inevitabilă. El stabilise în folosul său unitatea imperială sfărâmată de Diocleţian, dar își dădea seama că împărțirea imperiului, sub o formă sau alta, era de acum o necesitate. De aceea, în 335, cu prilejul aniversării a treizeci de ani, procedă la o împărțire definitivă a imperiului între cei trei fii ai săi și doi din nepoți, Dalmatius și Hannibalianus.

Constantin al II-lea, cel mai mare dintre fii, primi lotul părintesc primitiv: Britannia, Gallia, Spania;

Constanțiu luă Orientul (Asia Mică, Siria, Egiptul);

Constans luă Italia; Illyricum, Africa;

Dalmatius avu Peninsula Balcanică (Macedonia, Thracia, Achaia), cu misiunea de a apăra țărmul gotic al Dunării;

Hannibalianus primi Asia Mică Orientală (Cappadocia, Pontul, Armenia Mică), cu titlul de Regele Regilor, în așteptarea cuceririi Statului persan.

Această orânduire a lui Constantin favorizează, firește, pe fiii săi, moștenitorii prezumtivi; dar, alături de dânșii, ea făcea loc și Cezarului Dalmatius și fratelui său Hannibalianus, o asociație care fu consolidată și prin două alianțe: o fiică a lui Iuliu Constanțiu, semi-sora lui Iulian, Constantia, deveni soția lui Constanțiu, iar Hannibalianus luă în căsătorie pe fiica împăratului Constantin cel Mare, numită tot Constantia și care va ajunge apoi soția lui Gallus. S-a căutat a se realiza astfel buna înțelegere între diferiții reprezen-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tanți ai dinastiei. Dar împrejurările aveau să răstoarne în curând, cum vom vedea, toate aceste previziuni.

În Orient, dușmanul iranic al imperiului, după decenii de liniște, ridică din nou capul.

Când puterea parților fu doborâtă de Artașir I, la anul 226, Statul iranian a fost reînnoit de o serie de monarhi ai dinastiei sassanide[102], care au reînviat gloria vechilor Achemenizi. El era o putere recunoscută de Imperiul roman ca un stat de rang egal. Una din trăsăturile caracteristice ale acestui Stat era nobilimea ereditară, în care se deosebeau două clase: nobilimea înaltă, stăpână pe vaste domenii, în care exercita puteri princiare, și nobilimea inferioară, partea sănătoasă a națiunii, de asemenea proprietari, cunoscuți ca *dikhani*. Un fel de relații feudale, socotește Bury, au existat între aceste două clase ale nobilimii, și organizația militară pare a fi fost în legătură cu obligațiile feudale. Altă trăsătură caracteristică a statului persan era religia, controlată de o preoțime cu imense puteri și exercitând o influență conservatoare. Fiecare district, în provinciile Persiei, se afla sub controlul spiritual al unui mare preot mag (corespunzând episcopului), și în capul întregii ierarhii sacerdotale stătea supremul arhi-mag. Odată cu stabilirea creștinismului, Statul roman prezintă și el o preoțime puternică, organizată ca o ierarhie, intolerantă și zeloasă de persecuții[103].

---

[102] Numită astfel după bunicul lui Artașir. [=Ardașir I, 224-241, întemeietorul dinastiei sasanide, 224-651].

[103] J. Bury, *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius* etc., I, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Conflictul între aceste două puteri spirituale era inevitabil. Creştinii fură adesea prigoniţi în Persia; ceva mai târziu, secta Nestorienilor, urmărită de bizantini, îşi găsea refugiul la perşi, care de obicei îi ocroteau.

În fruntea Statului persan se afla acum Sapor al II-lea, fiul lui Hormisdas, un monarh cu mari însuşiri politice şi militare.

El trimise, în 336, lui Constantin cel Mare o ambasadă insolentă, cerând evacuarea provinciilor de la Tigris cucerite sub Diocleţian. Împăratul răspunse că va veni să exprime în persoană sentimentele sale lui Sapor. Într-adevăr, odată cu primăvara (337), el porni în fruntea armatei. O cometă de mărime extraordinară se arătă atunci pe cer, aruncând neliniştea în spirite. Puţin mai în urmă, împăratul se simţi rău. Trecând aproape de apele termale de la Helenopolis, în Bithynia, el se opri acolo, să facă o cură; dar nu se simţi mai bine. În prada unei febre violente, fu transportat în vila sa din Akyron, lângă Nicomedia, unde, după câteva zile, îşi dădu sufletul (22 mai 337), după ce primise botezul.

Dispariţia neaşteptată a suveranului produse o emoţie adâncă. Ofiţerii săi îi depun trupul fără viaţă într-un coşciug somptuos şi-l duc la Constantinopol, unde fu expus acoperit de purpură şi cu diadema pe cap, într-una din sălile cele mai frumoase ale palatului sacru. Multă vreme fu vegheat de o gardă, în timp ce dinaintea lui se desfăşura ceremonialul de rigoare: la ora obişnuită a audienţei lor, senatori, magistraţi şi demnitari veneau să salute cadavrul îmbălsămat, pentru a paraliza astfel intrigile până la sosirea unuia dintre moştenitorii tronului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Informat de cele întâmplate, Constanţiu nu putu sosi îndată la Constantinopol. În ziua de 2 august 337, se promulga încă o lege în numele defunctului. După această dată avură loc cu pompă funeraliile, şi trupul împăratului, care tronează până azi în istoria creştinismului, fu coborât în mormânt, în bazilica Sfinţilor Apostoli, clădită de el[104].

[104] J. Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, Paris, Les Belles Lettres, 1930, pp. 12-14.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

B.
URMAȘII LUI CONSTANTIN CEL MARE

1. Reconstituirea unității imperiului

Sistemul de familie care înlocuia artificialul *collegium* întocmit de Diocleţian era menit să aibă o soartă identică. Mai repede decât regimul tetrarchiei, el se va nimici în războaie civile. Procesul care făcuse din Constantin stăpânul unic al lumii se va reînnoi, după moartea sa, în favoarea celui de-al doilea fiu, Constanţiu; dar imperiul a fost mântuit de dezmembrare, cum observă atât de bine Finlay, numai prin exterminarea celei mai mari părţi a familiei imperiale [105].

Cei trei fii ai lui Constantin văzuseră cu ochi răi împărţirea din 335, care atribuise o parte de imperiu colateralilor. Îndată după înmormântarea tatălui lor, ei se proclamară Auguști (9 septembrie 337), considerându-se singurii stăpâni ai imperiului, și provocară o revoltă militară la Constantinopole împotriva rudelor.

Perfidia lui Constanţiu dase cu jurământ asigurări verilor săi alarmaţi. El născoci totuși un pretext al crimei puse la cale. După câte relatează Philostorgios, unul din continuatorii lui Eusebiu, Constanţiu ar fi primit din mâinile episcopului de Nicomedia un rulou conţinând ultimele voinţe ale lui Constantin. Acesta își exprima bănuiala de a fi fost otrăvit de fraţii săi și cerea fiilor să-l răzbune și să ia măsuri pentru sigu-

[105] *Op. cit.*, vol. I, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ranța lor. Trupele instigate provoacă un măcel groaznic, în care pier cei doi frați ai lui Constantin, mai mulți nepoți, între care Dalmatius și Hannibalianus, și totodată unii dintre înalții demnitari ai Statului. Singuri Gallus și Iulian, în vârstă de 12 și respectiv 6 ani, scăpară din acest măcel, poate din cauza vârstei, care-i făcea inofensivi.

Cei trei frați au apoi o întrevedere la Sirmium și procedează la o nouă împărțire teritorială, care adause la lotul lui Constanțiu provinciile celor doi veri uciși.

Dar armonia dintre ei nu ținu multă vreme. Constantin al II-lea, ambițios, vru să urmeze exemplul tatălui și să reconstituie unitatea imperiului în folosul său. El se ridică împotriva fratelui său Constans, ale cărui state erau limitrofe cu ale sale, merse asupra Romei, dar, atras într-o cursă, pieri (340). Provinciile sale fură anexate de Constans.

Nu mai erau acum decât doi împărați. Această diarchie ținu 10 ani. Constans era un vicios și nemulțumi elementul militar. O conspirație se urzi împotriva lui. Magnențiu, un soldat de origine germană, care se ridicase prin serviciile sale în vârful ierarhiei, se proclamă împărat la banchetul dat de intendentul finanțelor Marcellinus, la Autun. Informat, Constans, care se afla la vânătoare în apropiere, căută scăparea fugind către Spania; dar, ajuns de o trupă de călăreți franci la poalele Pirineilor, el fu omorât[106]. Magnențiu rămase stăpân pe Occident.

O altă uzurpare, a lui Vetranion, unul din generalii armatelor de la Dunăre, se produse în Illyricum. Sora

[106] Zosimus (Bonn), II, 42.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui Constanţiu, Constantia, văduva lui Hannibalianus, îl îndemnase să se proclame *Caesar* în primăvara anului 350. Vetranion era bun militar, iubit de soldaţi, din rândurile cărora se ridicase; era însă un om simplu, fără nici o cultură. El îşi luă rolul în serios şi scrise lui Constanţiu pentru a-i promite alianţa şi a cere mâna sorei sale. Aceasta scrise şi ea fratelui său, explicându-i că alegerea lui Vetranion s-a făcut numai spre a împiedica armatele de la Dunăre să treacă de partea lui Magnenţiu.

Constanţiu veni din Orient, unde purtase fără succes războiul cu perşii. El căută mai întâi să-l lovească pe Vetranion înainte ca uzurpatorii să se unească şi izbuti să înşele simplitatea lui, atrăgându-l în cursa unor tratative amăgitoare. Se alese un loc la frontiera provinciilor limitrofe, pentru o întrevedere, spre a se asigura, prin jurământ reciproc, şi a pune la cale operaţiile războiului civil. Locul ales a fost Sardica (Sofia de azi), unde trupele amândurora se întruniră la 25 decembrie, într-o vastă câmpie. În mijlocul lor se ridicase tribuna de pe care împăraţii obişnuiau să vorbească trupelor. Constanţiu propuse să se ia de arbitru armata însăşi, ceea ce Vetranion primi. Înţeles cu şefii forţelor acestuia, Constanţiu, care avea întâietatea, ţinu un discurs dibaci, în care aminti soldaţilor de gloria şi libertatea tatălui său, de jurămintele ce legau legiunile de dinastia sa. Soldaţii, înteţiţi de ofiţerii din jurul tribunei, izbucniră în aclamaţii puternice pentru fiul lui Constantin. Impresionat, Vetranion se aruncă la picioarele lui Constanţiu, cerând iertare. Împăratul se mulţumi a-l dezbrăca de purpură, apoi îl îmbrăţişă, îl primi politicos la masă şi-l trimise la Prusa, în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bithynia, într-un palat, unde putu să-şi ducă, timp de şase ani, o viaţă confortabilă[107].

Rămânea Magnenţiu, puternic, fiidcă fusese recunoscut de Britannia, Gallia, Spania şi Italia. El înainta, în marşuri grăbite, în fruntea unei impunătoare armate de provinciali şi barbari. La Mursa, pe Drava, armata lui Constanţiu îl zdrobi, după o bătălie teribilă, în care 50.000 de oameni rămaseră pe câmpul de luptă. Ceea ce a contribuit la victorie a fost trecerea la imperiali a francului Silvanus, general renumit, împreună cu corpul său de cavalerie. Scăpând de încăierare, Magnenţiu se refugie la Aquileia, întărind trecerile munţilor. Dar apariţia flotei romane pe coastele Italiei produse multe defecţiuni. Roma, unde Magnenţiu înecase în sânge tentativa lui Nepotianus de a-l înlocui (iunie 351), era ostilă uzurpatorului. Când armata imperială reuşi a trece Alpii Iulieni, Magnenţiu fugi cu puţinele-i trupe dincolo de Alpi, la Lugdunum (Lyon), încercă a trata, renunţând la purpură, dar, urmărit de aproape, nu-i rămase, pentru a nu cădea în mâinile duşmanului, decât a se sinucide[108]. Aceste evenimente ocupară anul 352 şi jumătate din 353.

Represiunea fu nemiloasă. Unitatea imperiului era cu aceasta reconstituită.

---

[107] *Ibidem*, II, 44.

[108] Detalii asupra înverşunatei lupte şi a sfârşitului ei la Zosimus, II, 46-53. [A se vedea şi studiul lui J. Šašel, *The Struggle between Magnentius and Constantius II for Italy and Illyricum*, „Živa antika", 21 (1971), pp. 205-216.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

2. Constanțiu al II-lea
(singur împărat: 353 – 3 noiembrie 361)

a. Tribulațiile lui Gallus și Iulian. Educația lor. Gallus înaintat Caesar, execuția lui. După masacrul din care singuri scăpaseră, cei doi veri ai lui Constanțiu al II-lea își duseră mult timp o viață retrasă, într-un adevărat exil, urmăriți necontenit de vigilența bănuitoare a împăratului, supravegheați de oamenii săi de încredere, înconjurați de spioni, care îl țineau la curent cu tot ce putea interesa suspiciunea stăpânului lor.

Gallus rămase, probabil, un timp în capitală sau, cum cred unii, undeva în Asia, dar pe Iulian îl regăsim în palatele pustii din Nicomedia, în fundul Golfului Astakos, pe coasta asiatică a Propontidei. Acolo trimise noul stăpân al Orientului pe orfan, și Eusebiu, episcopul orașului, era însărcinat a-i supraveghea educația. Nu departe se afla mama Basilinei, bunica lui Iulian, bucuroasă a-și regăsi în acest copil amintirea fiicei sale, care murise curând după nașterea lui. Ea îi dărui un domeniu cu o vilă și vaste dependințe în preajma orașului Chalkedon, și Iulian era fericit să-și petreacă acolo vacanțele, gustând în acel mediu câmpenesc bucurii de care își va aduce aminte mai târziu cu înduioșare. Pedagogul Mardonius, un bătrân eunuc scit foarte învățat, fost lector al Basilinei, plin de bunătate și de foc sacru pentru profesiunea sa, se îngrijea de educația copilului. El îi deșteptă gustul pentru literatura clasică, admirația pentru frumusețile lui Homer și Hesiod. Iulian îi va păstra o amintire scumpă și o adevărată venerație[109].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

De aici, după moartea lui Eusebiu (341-342), Iulian fu transferat la Macellum, domeniu imperial din Cappadocia, unde veni și fratele său Gallus. Bănuitorul despot simțise nevoia de a-i interna într-un loc sigur. Aici nu mai era vorba de studii profane; s-a urmărit a se împlini instrucția religioasă a tinerilor prin lecturi și explicații din Vechiul și Noul Testament, pelerinaje și rugăciuni la mormintele martirilor, cântece sacre la biserică. Gallus n-avea educația lui Iulian și nu era pregătit pentru asemenea lucruri, fiind și o fire brutală; Iulian însă își dădu obișnuita silință și făcu progrese repezi. Impresionabil cum era, înclinat spre misticism, fu inițiat în practicile creștinismului, pe care mai târziu le va recomanda ca exemplu.

El cunoscu acolo pe George de Cappadocia, episcopul arian, care avea să sfârșească atât de tragic în Alexandria Egiptului. George avea o frumoasă bibliotecă și-i permise lui Iulian s-o cerceteze.

Constanțiu poposea adesea la Antiochia Siriei, unde, sub influența unor prelați pioși, cum era episcopul Leontios din acel oraș, începu a avea remușcări

---

[109] Excelenta monografie închinată vieții lui Iulian de J. Bidez, *La vie de l'empereur Julien,* Paris, Belles Lettres, 1930, e lucrarea fundamentală în această privință. [Trebuie adăugată însă bibliografia de limbă engleză și germană a iltimelor decenii, pentru care se poate face trimitere la *The Oxford Dictionary of Byzantium*, prepared at Dumbarton Oaks, sub îndrumarea lui A.P. Ka dan, vol. I-III = ODB), New York – Oxford, 1991, s.v. „Julian", în vol. II, p. 1079, de unde menționăm pe R. Browning, *The Emperor Julian*, Berkeley-Los Angeles, 1976 și E. Pack, *Städte und Steuern in der Politik Julians: Untersuchungen zu den Quellen eines Kaiserbildes*, Bruxelles, 1986.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pentru singurătatea în care se afla, înconjurat numai de străini. La sugestia acestor prelați, exilul verilor săi își află acum sfârșitul.

Către finele anului 347, un ordin sosi la Macellum, dispunând trimiterea la Curte a lui Gallus, care fu un timp încă supravegheat. Iulian, absorbit de cărți, era mai puțin de temut, și el putu părăsi Macellum și veni la Constantinopol, unde afla toate mijloacele pentru a se adânci în studiile sale. Prin direcția dată de Constanțiu acestor studii, e puțin probabil să fi urmat altceva decât gramatica și retorica. El frecventa în același timp bisericile. Spionii împăratului nu-l pierdeau însă din ochi. Iulian avea vreo douăzeci de ani. Firea sa vioaie, sinceră, lipsită de orgoliu, îl făcea să se apropie de oricine, fără considerație de rangul său, și-i atrase simpatiile capitalei. Alarmat de popularitatea ce și-o câștiga, Constanțiu îi dădu ordin să părăsească îndată Constantinopol și să se retragă la Nicomedia.

Pentru a doua oară Iulian trecu Bosforul, pentru a se închide în vechea reședință imperială. El avu norocul să găsească acolo pe Libanios, care-și preda atunci în acel oraș învățământul. Deși i se interzise de a urma cursurile celebrului retor, care putea clătina educația creștină a tânărului, Iulian găsi mijlocul de a-și procura zilnic copia lecțiilor lui. Între celebritățile sofisticii a doua, Libanios răspundea întru totul cerințelor spiritului superior al noului său discipol, care, după expresia lui Bidez, în mediul acesta fu pus pentru întâia oară în comunicație cu zeii. Iulian a fost unul dintre cei mai entuziaști discipoli ai lui Libanios. Acesta întări într-însul cultul pentru literatura antică, în care îl inițiaseră primii săi educatori[110].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Evenimentele politice aduc deodată o schimbare neașteptată în regimul tinerilor exilați.

La începutul anului 350, se produse în Occident uzurparea lui Magnențiu, proclamat împărat la Autun. Constans pieri de mâna emisarilor săi, în fuga-i către Spania. Frontiera Orientului era în acel moment serios amenințată. Situația gravă îl sili pe Constanțiu a înțelege că trebuie să-și asocieze pe unul din singurii membri ce mai erau în viață din dinastia sa. La 15 martie 351 el îl ridică pe Gallus la rangul de *Caesar,* îi dădu de soție pe sora sa Constantia și schimbă cu el jurăminte solemne de bună înțelegere înaintea episcopului-misionar Theophil Indianul, unul dintre familiarii împăratului. Gallus primea sarcina de a guverna Orientul și pleca, împreună cu soția sa, la Antiochia. În drumul către reședință, avu la Nicomedia o întrevedere cu fratele său Iulian, care obținu de la Constanțiu libertatea de a merge, după voie, să-și desăvârșească studiile.

La retori, Iulian nu mai avea ce căuta. Ceea ce-l atrage acum e misticismul, pe care-l întrevăzuse la Nicomedia. De multă vreme ceva se pregătea în filosofie. Încetul cu încetul, vechile doctrine se apropiaseră, ele tindeau a se topi unele în altele, absorbind ce mai rămăsese din anticele religii elenice și atrăgând unele elemente ale credințelor noi. O sinteză era necesară, și ea se îndeplinește în prima jumătate a secolului al III-lea, cu Plotin. Condensând într-un larg sistem de eclectism elemente ale teologiei împrumutate din toate filosofiile și din toate religiile elenismu-

110. Bidez, *op. cit.*, pp. 16 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui, Plotin arătase că prima întrebuinţare a raţiunii este de a înţelege că omul e captiv în materie, că prima silinţă a voinţei lui trebuie să fie de a se avânta „dincolo", de a se desface de lucrurile pământeşti, de a-şi elibera sufletul de trup. Adevărata virtute este unirea cu Dumnezeu. Avântul către Dumnezeu nu-l cerea Plotin raţiunii şi inimii, fiindcă Dumnezeul său era dincolo de sensibil şi de inteligibil. Dincolo de raţiune va fi pentru el intuiţia şi dincolo de intuiţie extazul (*ἔκστασις*), actul de a ieşi din sine[111]. Când sufletul s-a eliberat de tot ce-l leagă de lume, atunci totul se şterge şi totul se revelează[112].

În veacul al IV-lea, păgânismul în pericol recurse la ajutorul forţelor elenismului. Sistemul lui Plotin, ca toate doctrinele filosofice, prea subtile şi delicate, nu era accesibil multor inteligenţe. Discipolii săi căutară a prezenta speculaţiile filosofiei sale în imaginile seducătoare şi vaporoase ale cultelor mistice. Marele pontif al neoplatonismului mistic a fost Iamblichos, metafizician subtil, adorat de discipoli ca o fiinţă supranaturală, poruncind demonilor şi vorbind cu zeii. Pentru Cousin, care ne expune cu multă claritate

---

[111] Alexandrinii au întrebuinţat pentru întâia oară acest cuvânt – care, etimologic, înseamnă schimbare de stare, deviere, rătăcire, – pentru a zugrăvi încântarea religioasă, „nebunia sublimă a sufletului pierdut în unitatea divină". (Vezi Cousin, *Hist. générale de la philosophie*, XIIe éd., Paris, 1884, p. 179, n. 2). [Vezi şi *Infra*, n. 497 a îngrijitorului ediţiei).]

[112] Alfred şi Maurice Croiset, *Hist. de la littér. grecque*, t. V, pp. 887-890, dau o succintă şi excelentă caracterizare a filosofiei acestui spirit original. Cf. Em. Bréhier, *Plotin, Ennéades*, Les Belles Lettres, Paris, 1924, I, *Introduction*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

misticismul alexandrin, Iamblichos nu mai e un filosof, ci un preot și un mistagog (inițiator în mistere): el învață unirea reală cu Dumnezeu, face evocații și minuni[113]. Elenismul ajunge cu el o religie exaltată, ai cărei credincioși, desfăcuți de interesele pământești, trăiesc în plin supranatural. Spiritul lor pierde din ce în ce contactul cu realitatea, alunecând în speculații extravagante. Ei se aruncă în divinație și theurgie, vrăjitoria secolului al IV-lea.

Învățământul filosofilor la care alerga Iulian – spune atât de bine Gaston Boissier – răspundea unor trebuințe ale sufletului său pe care creștinismul nu le putuse mulțumi. Acest învățământ era mai mult decât o metafizică îndrăzneață, decât raționamente subtile și reverii semețe, afirmă eminentul erudit; el pretindea a pune la îndemână mijlocul de a fi în comunicație cu Divinitatea, „de a merge spre ea sau de a o atrage la sine, de a auzi vocea ei în visuri sau în oracole și de a ști de la ea însăși natura și planurile sale"[114].

Iamblichos nu mai era în viață, dar la Pergamon se afla Edesios, cel mai venerat dintre discipolii săi. La el aleargă Iulian. Filosoful, bătrân și obosit, îl îndreaptă către Maximus, care se afla în Ephes, către Priskos, care luase drumul spre Atena. Iulian plecă atunci la Ephes și acolo îl cunoscu pe vestitul Maximus (351), se inițiе în theurgie, în practicile religioase ale misterelor neoplatonismului. Întors la Nicomedia, el continuă a se arăta creștin, dar, supravegheat cum era,

[113] Cousin, *op. cit.*, 190.

[114] G. Boisser, *La fin du paganisme*, t. I, Paris, 1907, chap. III (L'empereur Julien), p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

peregrinările sale la theurgi ajunseră la urechile lui Gallus, care trimise pe lângă fratele său pe Aetius, șeful arienilor extremiști, un teolog de reputație al epocii. Iulian îl primi cu multă simpatie, îi arătă înțelegere, și teologul fu convins de credința sa nealterată.

În acest timp, la Antiochia, Gallus trezi prin purtările sale nemulțumirea generală. Cesarul ușuratec se desfăta în plăceri, se pasiona pentru spectacole și se deda la acte compromițătoare. Ammianus Marcellinus, cel mai prețios izvor al epocii, relatează că noaptea, întovărășit de o bandă de spadasini travestiți, cutreiera tavernele și răspântiile, întrebând, în limba greacă, pe care o cunoștea bine, ce știe fiecare despre Cesar, și aceasta o făcea fără rușine în oraș, la lumina torțelor, ca ziua[115]. Constantia exercita asupră-i o influență funestă, și el o lăsă să terorizeze orașul printr-o serie de execuții[116].

Rapoartele primite de împărat îl alarmară. El îi retrase mai întâi mare parte din trupe, și apoi îl chemă la Milan, sub cuvânt că vrea să se întrețină împreună asupra afacerilor imperiului. Constanțiu insista ca Cesarul să-și grăbească venirea și, pentru a înlătura bănuielile, îi cerea să vină împreună cu soția sa, pe

[115] Ed. Fr. Eyssenhardt, Berlin, 1871, XIV, 1, 19:... et adhibitis paucis clam ferro succintis uesperi per tabernas palabatur et conpita quaeritando Graeco sermone, cuius erat inpendio gnarus, quid de Caesare quisque sentiret et haec confidenter agebat in urbe ubi pernoctantium luminum claritudo dierum solet imitari fulgorem.

[116] Megaera quaedam mortalis, inflammatrix saenientis adsidua, humani cruoris auida nihil mitius quam maritus (*Ibidem*, XIV, 1, 2).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care o dorește mult. Constantia ezită câtva timp, temându-se de mânia lui, dar, socotind că influența ei îl va liniști, ca frate, se decise în cele din urmă a porni. Din nefericire, ajunși în Bithynia, muri de o febră subită[117]. Ea fu înmormântată lângă Roma, într-un mausoleu monumental, care-i poartă și astăzi numele. Gallus își continuă singur drumul către destinul său.

Ajuns la Poetovio, în Noricum, era pus sub gardă, despuiat de veșmintele regești și îmbrăcat cu tunica și mantaua comună, urcat repede într-o trăsură privată (*carpento privato*) și dus în Histria, lângă Pola. Pe când era păzit acolo, sosiră Eusebius șambelanul (*cubiculi praepositus*), Pentadius notarul și Mellobaudes, tribun militar, trimiși de tiranul obsedat spre a-i lua un interogatoriu amănunțit cu privire la omorurile săvârșite la Antiochia. Palid de emoție, Gallus îngăimă că execuțiile s-au făcut la instigația soției sale. La această insultă a memoriei surorii sale, Constanțiu, apucat de o mânie fără de margini, nu mai văzu siguranță pentru sine decât în moartea nefericitului Cesar. Serenianus fu îndată expediat, împreună cu alți doi delatori, pentru a-l executa. Cu mâinile legate la spate, „ca unui hoț răufăcător", după expresia lui Ammianus, Gallus fu decapitat către sfârșitul anului 354[118].

Cunoscând amănuntele acestei sinistre tragedii, Iulian fu atât de impresionat, încât de multe ori părea

---

[117] Ammianus, XIV, *11*, 6: cum Bithyniam introisset, in statione quae Caenos Gallicanos appellatur, absumpta est in febrium repentina.

[118] *XIV, 11*, 23:... et ita conligatis manibus in modum noxii cuiusdam latronis ceruice abscisa.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

că vede spectrul trupului decapitat al fratelui său. Odată cu execuția lui Gallus, primea și el ordinul de a se prezenta la Milan. Acolo se găsi în prezența unei acuzații formale: i se imputa că părăsise Macellum fără autorizație, că avusese conciliabule cu fratele său dizgrațiat, când trecuse prin Constantinopol[119]. Iulian s-a apărat energic. Suspectat, calomniat de puternicii intriganți de la Curte, el simțea că viața sa e în primejdie, și Constanțiu, sub influența camarilei, nu voia să-l primească în audiență. O intervenție neprevăzută și hotărâtoare îl salvează. Împărăteasa Eusebia, care exercita o mare influență asupra soțului său, se apropie cu simpatie de tânărul nefericit, pledează cu ardoare cauza lui și obține a-l primi în audiență și a-l asculta. Întrevederea aceasta avu darul să liniștească mânia despotului.

Dorința lui Iulian era să se întoarcă în liniștea domeniului moștenit de la bunica sa, și Eusebia îi obținu autorizația. Iulian plecă, dar la Como fu întors din drum din cauza revoltei generalului Silvanus în Gallia, provocată de infamia delatorilor din jurul tronului. Suspiciunea se trezi din nou în sufletul lui Constanțiu, care se temu ca Iulian să nu întâmpine în calea sa pe rebeli. Eusebia, din marea sa afecțiune pentru Iulian, îl convinge atunci pe împărat să-l lase a-și urma un timp învățătura la Atena, unde nu va mai putea fi periculos.

Această hotărâre fu primită de Iulian cu o nespusă bucurie. El putea să vadă în sfârșit orașul viselor sale. În vara anului 355, își făcea intrarea în Atena, stre-

[119] *Ibidem*, XV, *2*, 7.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

curându-se fără zgomot, supravegheat cum era, şi descindea la locuinţa elegantă a unui nobil din Antiochia, Celsius, prieten intim al lui Libanios[120].

Cu toate devastările pe care le suferise, oraşul îşi păstra vechea splendoare a monumentelor sale. Acropole, cu atâtea minuni ale artei, era intactă. Pallas-Athena trona încă în mijlocul Parthenonului; sacrificiile se îndeplineau şi solemnităţile cultului păgân se desfăşurau în toată măreţia lor. Ne închipuim uşor impresia strecurată în sufletul tânărului setos de marile amintiri ale trecutului. El nu-şi pierdea vremea în distracţiile obişnuite ale tineretului zgomotos, ci se lăsa în voia entuziasmului său pentru frumuseţile ce-i fermecau privirea şi pentru învăţământul ce făcea atunci gloria metropolei elenismului.

Universitatea ateniană răsuna în acea epocă de elocvenţa sofiştilor celebri, în jurul cărora se îngrămădeau tinerii studioşi din cele mai depărtate provincii ale imperiului. Arta cuvântului era la grecii de atunci o adevărată desfătare a spiritului, prin efectele sale în mare parte muzicale. Oratorul era acum un emul al poeţilor lirici. Aplicând o prozodie care nu se mai simţea în limba vie, el scotea în relief, ca un virtuos, timbrul şi armoniile elocuţiunii sale şi exalta pe auditori prin muzicalitatea frazelor, de multe ori pure sonorităţi, lipsite de fond serios.

Aceste lucruri ne fac, poate, să surâdem astăzi. Dar, cum observă cu drept cuvânt un învăţat care s-a oprit asupra lor, trebuie să mărturisim că nu le mai putem înţelege. Acest acord absolut al cuvântului şi urechii

[120] Bidez, *op. cit.*, pp. 108-110.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sunt fenomene care s-au pierdut pentru noi. A fost un gen de elocvență și un sistem de educație de care nu mai avem azi idee, căci se întemeiau pe un sentiment care a dispărut: iubirea dezinteresată a vorbirii frumoase[121]. Apoi, limbile vechi ne sunt atât de puțin familiare, avem pentru ele un sentiment atât de străin, încât nu ne putem da seama de farmecul pe care-l găseau într-însele cei vechi, farmec pierdut pentru noi. Că nu erau lucruri atât de disprețuit, ne-o arată faptul că creștinii, mari oratori ai Bisericii, n-au ocolit școala retorilor greci.

Cursurile cele mai frecventate erau cele ale lui Prohaeresius. Reputația sa ajunsese până în Occident și împăratul Constans îl chemă să-l asculte. Călătoria sa a fost un triumf[122].

Iulian se interesa însă mai mult de filosofie. Școala lui Platon supraviețuia în grădinile Academiei, și aici zăbovea tânărul setos de doctrina complexă a theurgilor. Eleusis, unde se celebrau încă, în toată măreția lor, misterele zeiței Demeter, nu era departe, și Maximus recomandase lui Iulian să meargă să-și împlinească inițierea la hierofantul vestitului sanctuar. Tânărul prinț pătrunse în veneratul templu al divinităților subterane, străbătu toate fazele inițierii în misterele lor, împărtășindu-se de înaltele adevăruri filosofice desprinse din simbolismul lor complicat.

---

[121] Petit de Julleville, *Histoire de la Grèce sous la domination romaine*, II-e éd., Paris, 1879, pp. 351-352.

[122] Roma îi ridică o statuie de aramă, cu o inscripție adesea citată pentru aliterația de patru ori repetată: *Regina Rerum Roma, Regi Eloquentiae*. (*Ibidem*, p. 350).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Reprezentantul neoplatonismului, Priskos, recomandat de Edesias, se afla la Atena. Iulian îl cercetă, sedus de ocultismul său. Eunapios ni-l prezintă ca un om gelos de ideile sale, pătruns de demnitatea filosofiei, vorbind domol, pe un ton întotdeauna solemn. Iulian i-a păstrat statornic un mare respect. Împreună cu Maximus, Priskos a stat la căpătâiul său, în ultimele-i momente, când căzu rănit pe câmpul de bătaie; ei i-au dat cele din urmă mângâieri filosofice înainte de moarte.

Iulian cunoscu la Atena şi pe corifeii de mai târziu ai Bisericii, pe Vasile de Caesarea şi Grigorie de Nazianz. Cel din urmă, pasionat, îşi aduce mai târziu aminte de tânărul şi originalul membru al dinastiei şi-i schiţează, după eroica lui moarte, un portret plin de ură. Ceea ce rămâne din această schiţare este, cum arată Bidez, timiditatea sa nervoasă, notată de Libanios, care ne spune că, înaintea numeroşilor prieteni ce făceau cerc în jurul său la Atena, Iulian nu pronunţa un cuvânt fără ca o roşeaţă pudică să nu-i coloreze faţa, urmând apoi debitul vorbirii sale repezi, de care se resimt adesea scrierile lui[123].

Fericirea şederii lui Iulian la Atena n-a fost de lungă durată. Pe neaşteptate, la începutul toamnei, el primi ordin să vină la Milan.

Revolta lui Silvanus în Gallia se încheia cu asasinarea lui; dar imperiul era acum asaltat din toate părţile. Francii, alamanii şi saxonii ocupaseră 40 de oraşe pe Rin, târând populaţia în captivitate şi ducând cu ei o pradă imensă; quazii şi sarmaţii cutreierau Pannonia şi Moesia superioară; iar în Orient, perşii nu încetau de a ataca ţinuturile imperiului. Constanţiu îşi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dădea seama cât de greu putea face față unei situații atât de grave, dar pregeta a-și alege un asociat la imperiu, din cauza excesivei iubiri de putere și a suspiciunii față de toți[124]. Se gândi totuși, în cele din urmă, a-și asocia pe Iulian. O luptă de influențe se dădu atunci în jurul său. Delatorii se sileau a-l abate de la acest gând; singură Eusebia, „foarte instruită, și cu o prudență mai presus de sexul femeiesc", cum o caracterizează Zosimus, le ținu piept și convinse pe Constanțiu să pună pe Iulian ca Cesar peste națiunile de dincolo de Alpi, căci, tânăr cum este, de o fire simplă, zicea ea, cufundat toată viața în studii și neștiutor în toate, „va fi pentru noi mai bun decât oricare altul"[125].

Iulian, care-și aștepta soarta într-un cartier din Milan, fu chemat în sfârșit la Curte, și ceremonia învestiturii sale în calitate de *Caesar* avu loc la 6 noiembrie 355, în fața trupelor prezente la Milan. Constanțiu pronunță un discurs în care, lăudând însușirile vărului său, ceru ratificarea armatei pentru alegerea lui. Trupele îl întrerupseră cu un murmur de aprobare, și împăratul puse atunci pe umerii lui Iulian purpura și-l proclamă *Caesar* în aclamațiile lor. El îi adresă apoi lui Iulian o alocuție plină de sfaturi bune și de asigurări. Armata își lovi zgomotos scuturile de genunchi, semn al bucuriei cu care aproba și al admirației cu care

---

[123] Bidez, *op. cit.*, p. 118; *cf.* Zosimus (Bonn), III, 1-2.

[124] Zosimus, III, 1: *ἑλέσθαι δὲ κοινωνὸν τῆς ἀρχῆς οὐκ ἐθάρρει διά τε φιλαρχίας ὑπερβολὴν καὶ τὸ πάντας ἔχειν ἐν ὑποψίᾳ.*

[125] *Ibidem*: *ἀμείνων τε ἔσται παντὸς ἑτέρου περὶ ἡμᾶς*. Cf. Ammianus Marcellinus, XV, *8*, 3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

primea pe Cesarul strălucind în purpura imperială. Iulian luă după aceea loc în carul imperial alături de suveran şi fu introdus solemn în palat[126]. El a fost fericit a prezenta, din îndemnul împăratului, omagiile sale împărătesei Eusebia. În panegiricul ce-i închină mai în urmă, Cesarul a consemnat scena memorabilei întrevederi. Când veni în faţa ei, i se păru că vede, ca într-un templu, statuia Moderaţiei (*ἄγαλμα σωφροσύνης*). „Unele – îi zise basilissa – le şi ai de la noi; celelalte le vei avea de la Dumnezeu numai dacă eşti credincios şi drept faţă de noi". Aproape atât a auzit, nici un cuvânt mai mult – urmează el –, deşi în elocvenţă nu era mai prejos de cei mai buni oratori. Iulian ieşi de la audienţă plin de admiraţie şi uimire, cu impresia de a fi auzit vorbind Modestia însăşi, „atât de dulce şi suav era sunetul vocii sale"[127].

Împărăteasa îi făcu un dar, care era pentru Iulian de cel mai mare preţ: o mare cantitate de cărţi de filosofie şi istorici buni, de oratori şi poeţi, care l-au însoţit în campaniile sale şi pe care, cum declară în panegiricul amintit, de câte ori le cerceta, în răgazurile sale, nu putea uita pe aceea care i le dăruise[128].

b. Iulian Caesar, apărarea Galliei. Luptele de la Rin cu germanii (355-359). Pregătirile de plecare se grăbeau. Iulian primea comanda Galiilor, Britanniei şi

[126] Ammianus, XV, *8*, 5-15.

[127] *Elogiul Împărătesei Eusebia*, p. 97, la Bidez, *L'empereur Julien, Oeuvres complètes*, t.I, 1-ère partie, Paris, Les Belles Lettres, 1932.

[128] P. 98.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Spaniei, dar Constanţiu, după obicei, îşi luă toate măsurile de precauţie, punându-l pe Cesar sub o umilitoare tutelă. Ursicinus fu înlocuit în comandamentul suprem cu Marcellus, un general mediocru, care avea şi misiunea de a supraveghea de aproape mişcările lui Iulian. În Manifestul său de mai târziu către atenieni, acesta arată situaţia de inferioritate în care era pus: a fost trimis în Gallia nu atât pentru a comanda armatele din acea provincie, cât pentru a se supune generalilor de acolo, căci li se scrisese şi poruncise formal să nu spioneze pe duşmani mai mult decât pe el[129]. Într-adevăr, înalţii funcţionari care se aflau cu el – Florentius, prefectul Galiei, Sallustius quaestorul – aveau să primească ordine numai de la Constanţiu. Pentru ca atmosfera ce i se crea să fie completă, împăratul îi dădu pe sora sa Elena de soţie[130].

La 1 decembrie 355, Iulian ieşi din Milan, petrecut o bucată de drum de împărat. La Turin află ştirea unui dezastru ce i se ascunsese: Colonia căzuse în mâinile barbarilor, după un crâncen asediu. Această veste fu pentru tânărul Cesar o prevestire rea; dar, aclamat în calea sa de populaţie, el îşi întări încrederea. Sosind la Vienna, pe Ron, toţi îi ieşiră înainte din oraş şi din împrejurimi, aclamându-l călduros. În timpul când Iulian intra în Gallia, aceasta oferea o privelişte tristă, nu mai avea nimic din prosperitatea de odinioară. Pe urma

---

[129] *Către Senatul şi poporul atenian*, în aceeaşi ediţie a lui Bidez; t. I, partea I, p. 224.

[130] Desigur, mai în vârstă decât Iulian, care avea 24 de ani. Elena a avut în această căsătorie un rol şters şi a murit curând după declararea conflictului dintre soţul şi fratele său.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

năvălirilor sălbatice din veacul al III-lea, orașele erau ruinate, câmpiile rămase în paragină, populația rărită. *Lutetia Parisiorum* (Parisul) se refugiase în *L'île de la Cité*, Bordeaux își mutase portul în estuarul unui modest râu (Devèze), spre a rezista surprinderilor, la adăpostul fortificațiilor[131].

Manifestul către atenieni ne arată situația dramatică aflată de Iulian în Gallia. O foarte mare mulțime de germani, spune el, locuiau fără teamă în jurul orașelor devastate ale celților. El socotește la 45 numărul orașelor deschise, ale căror ziduri fuseseră nimicite de năvălitori; o fâșie de pământ exploatată de barbari dincoace de Rin (*ἐπὶ τάδε τοῦ Ῥήνου*) se întindea „de la izvoarele lui până la ocean".

Ținut până acum departe de orice inițiere în afacerile publice, Iulian era cu totul străin de cunoștințele reclamate de noua sa situație. Conștient de marea misiune ce i se încredințase, el se sili, în iarna petrecută în palatul din marginea Ronului, a-și dobândi aceste cunoștințe. Sallustius, spirit luminat și onest, administrator excelent, îl inițiie în afacerile Statului; în același timp, Cesarul își făcu răbdător educația militară, studiind exercițiile soldaților și pregătindu-se alături de ei pentru război.

Odată cu vara (356), alamanii își reluau incursiunile. Iulian primi ordinul împăratului de a-și duce armata la Reims. În drumul său până acolo, Cesarul curăță locurile de bandele prădalnicilor germani. La Reims, fu pus la curent cu planul operațiunilor. Un corp de armată condus de împărat trebuia să treacă

[131] Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, Paris, 1930, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Rinul aproape de lacul Constanța, spre a face o diversiune către Pădurea Neagră, în timp ce alte trupe, sub comanda lui Marcellus și Ursicinus, aveau să execute o mișcare paralelă dincoace de frontieră, spre a împiedica pe barbari a trece în Gallia. Programul acesta fu executat întocmai.

Iulian, aflând că mai multe orașe căzuseră în mâinile dușmanului, cuceri Brumath și se îndreptă direct la Colonia, ocupată mai înainte de germani și o recuceri aproape fără luptă; el își duse apoi trupele la Senones (Sens), pentru a petrece acolo iarna[132].

Dar campania anului 356 nu avusese mari rezultate. În iarnă, bandele barbarilor începură iarăși jafurile lor ca mai înainte, și Iulian fu nevoit a-și răspândi puținele trupe ce le avea pentru a apăra pe locuitori. Informați de slaba lui garnizoană la Sens, Cesarul fu asediat de o masă de barbari. Marcellus, care se afla în apropiere, nu-i veni în ajutor, dar Iulian, cu puținii săi soldați, apără energic zidurile, stând cu îndărătnicie la creneluri, încât barbarii se văzură siliți a părăsi asediul după o lună[133]. Informat de indolența lui Marcellus, împăratul îl recheamă. În raportul ce-i face, incapabilul general caută să-l compromită pe Iulian, și acesta scapă numai prin devotamentul șambelanului său, eunucul Eutherios, care demască toată calomnia, garantând pentru credința Cesarului[134] și prin sosirea la Curte, tocmai la timp, a celor două panegirice compuse de Iulian în onoarea lui Constanțiu și a împărăte-

[132] *Ibidem*, pp. 141-142.

[133] Ammianus, XVI, *4*, 2, 3.

[134] *Ibidem*, XVI, *7*, 1-4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sei Eusebia[135]. Marcellus fu trimis la Sardica, şi în locul său fu numit în Gallia Severus, general cu experienţă şi disciplină, care a fost pentru Iulian un preţios colaborator.

În 357, Cesarul primeşte încuviinţarea, obţinută pentru el de Eusebia, de a comanda personal trupele[136]. Dar, în locul vrednicului Ursicinus, Constanţiu îi trimitea pentru comanda infanteriei pe un duşman, Barbation, care avusese un rol în uciderea lui Gallus.

În primăvara anului 357, reluând campania împotriva germanilor, Iulian porni către Vosgi, în timp ce Barbation trebuia să meargă spre Bâle, planul fiind să-i prindă pe duşmani ca în cleşte. Iulian nimiceşte o bandă de germani care prădaseră în interior şi se opreşte la fortul Saverne, pe care căuta să-l pună în stare de apărare. Barbation, care opera pe seama sa, vru să treacă Rinul, dar nu izbuti, fu atacat de barbari în retragerea sa şi urmărit până dincolo de Bâle, pierzând o mare parte din bagaje, cu animalele şi oamenii de serviciu. Această biruinţă îi încurajă pe alamani, care se coalizară, în frunte cu regii Chnodomar şi Velstrap, pentru a-l ataca pe Cesar, ştiind de la un transfug că e izolat la Saverne, cu o trupă numai de vreo 13.000 de oameni[137]. Iulian nu aşteptă a fi atacat, ci porni cu armata sa de-a lungul căii romane ce ducea spre Argentoratum (Strassbourg), şi în apropiere de acest oraş iscoadele descoperiră de pe o coli-

[135] Bidez, *op. cit.*, p. 145.

[136] Zosimus, III, 2, 5.

[137] Ammianus, XVI, 12, 1, 2 [Velstrap apare însă sub forma Vestralp].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nă armata barbarilor. La adăpostul colinei, Cesarul își așează îndată trupele în ordine de bătaie și le aruncă asupra dușmanilor. Lupta a fost crâncenă și s-a terminat, în jumătate de zi, printr-o înfrângere nimicitoare a barbarilor, de trei ori mai numeroși. Escadroanele romane, risipite la început, au fost întoarse la atac prin energia lui Iulian, care știu să le înflăcăreze, și infanteria, deși covârșită de dușmani, ținu piept vitejește. Toată cavaleria alamanilor, în frunte cu Chnodomar, fu decimată și pusă pe fugă. Alamanii, urmăriți până la Rin, se înecară cu miile, Chnodomar fu capturat, și Iulian îl trimise trofeu lui Constanțiu. Cesarul obținu o victorie strălucită, care avu un mare răsunet: armata germanilor confederați fu nimicită[138].

Iulian nu se opri însă aici: el vru să-și desăvârșească victoria ducând războiul pe teritoriul dușmanului. Trecând îndată Rinul, îi fugări pe barbari în fumul incendiilor până în pădurea Hercyniană, în care pătrunse, întărindu-se într-un fort în ruine, ridicat de Traian. Acolo se prezentă o solie a alamanilor implorând pacea. Iulian le acordă un armistițiu de 10 luni. Puțin mai în urmă, regii înșiși se prezentară, dând cu jurământ asigurări[139]. Iulian se întoarse în Gallia cu armata sa. Severus se afla la avangardă și surprinse aproape de Meusa o bandă a francilor prădând ținutul. În fața forțelor pe care nu le bănuiau, ei se închid în două fortărețe pe malul fluviului, unde sunt blocați

[138] Descrierea pe larg a acestei mari biruințe la Ammianus, XVI, *12*, și la Bidez, *op. cit.*, pp. 149-154.

[139] Ammianus, XVII, *1*, 1, 2, 3 și 11, 12, 13.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

și siliți să se predea. Iulian îi trimise lui Constanțiu, care-i înrolă în trupele sale[140].

După aceste grele operații încununate de succes, Iulian își duse de astă dată trupele să ierneze la Lutetia Parisiorum[141].

Cu toate succesele avute, Iulian socotea că primejdia nu era încă înlăturată pentru Gallia, că trebuia consolidată frontiera Rinului, asigurat în special cursul inferior al fluviului. Pentru restaurarea regiunilor devastate, trebuia să obțină de la dușman reparații în natură și mai cu seamă repatrierea celor târâți în captivitate. De aceea, fără a aștepta timpul obișnuit al operațiilor militare, în mai 358 se aruncă asupra francilor salieni din Toxandria[142], silindu-i să semneze un tratat de supunere către imperiu și obligându-i să-l apere. Trecu apoi Meusa și pătrunse în țara chamavilor, alt trib al francilor, impunându-le aceleași condiții și cerându-le ostatici. Izvoarele bizantine au înregistrat memorabila scenă a barbarilor care, la cererea lui Iulian de a i se da ostatec fiul regelui, au început a plânge amarnic împreună cu regele lor, jelindu-se că fiul regal pe care-l cere a pierit în luptă. Înduioșat, Iulian, care-l avea captiv, îl prezentă deodată barbarilor, descoperindu-le intenția de a-l crește cum se cu-

---

[140] Bidez, *op. cit.*, pp. 154-155.

[141] Ammianus ne spune că toate aceste izbânzi ale lui Iulian erau luate în râs la palatul lui Constanțiu, unde Cesarul era numit în batjocură *Victorinus,* fiindcă în rapoartele sale vorbea mereu de înfrângerea germanilor.

[142] Ammianus, XVII, *8.* Toxandria era o țară de păduri și bălți ce se întindea de lângă Tongres, până la vărsarea râului Vahal în Rin.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vine, pe lângă el, stârnind prin aceasta bucurie mare și încrederea lor și impunându-le astfel condițiile păcii[143].

Iulian începu, de asemenea, să ridice fortărețe pe cursul inferior al Rinului, iar pentru a le aproviziona, repară flota britanică și o spori cu 400 de bărci construite în pădurea din Ardennes, spre a aduce în Britannia grâul necesar[144]. În sfârșit, spre a repopula câmpurile deșerte ale Galiei, Iulian impuse alamanilor eliberarea miilor de captivi. El trecu Rinul la dânșii, și regii dușmani, intimidați, predară prizonierii, pe care Iulian îi avea însemnați de secretarii săi, demascând prin acest control trucurile întrebuințate de alamani spre a nu-i elibera pe toți. În 359, trecu din nou Rinul în acest scop și constrânse pe ultimii recalcitranți a restitui prizonierii[145].

Rezultatul celor patru ani de război cu germanii la frontiera Rinului a fost rezumat de însuși Iulian, în Manifestul său către Senatul și poporul atenienilor: a trecut de trei ori Rinul, a obținut repatrierea a 20.000 de prizonieri reținuți de germani dincolo de fluviu; în două bătălii și un asediu (bătăliile de la Strassbourg și din Toxandria și asedierea forturilor de pe Meusa) a făcut mulțime de captivi, oameni în toată puterea. A trimis lui Constanțiu patru batalioane de pedestrași dintre cei mai tari, și altele trei mai puțin bune (*τέτ-*

[143] Eunapios, în *Excerpta de Legationibus* (ed. Bonn), 1, pp. 41-45. Zosimus îl rezumă. *Cf.* Petros Patrikios, *Excerpta de Legat.* (Bonn), 16.

[144] *Către Senatul și poporul atenian*, ed. Bidez, 8.

[145] Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, pp. 156-161.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vine, pe lângă el, stârnind prin aceasta bucurie mare și încrederea lor și impunându-le astfel condițiile păcii[143].

Iulian începu, de asemenea, să ridice fortărețe pe cursul inferior al Rinului, iar pentru a le aproviziona, repară flota britanică și o spori cu 400 de bărci construite în pădurea din Ardennes, spre a aduce în Britannia grâul necesar[144]. În sfârșit, spre a repopula câmpurile deșerte ale Galiei, Iulian impuse alamanilor eliberarea miilor de captivi. El trecu Rinul la dânșii, și regii dușmani, intimidați, predară prizonierii, pe care Iulian îi avea însemnați de secretarii săi, demascând prin acest control trucurile întrebuințate de alamani spre a nu-i elibera pe toți. În 359, trecu din nou Rinul în acest scop și constrânse pe ultimii recalcitranți a restitui prizonierii[145].

Rezultatul celor patru ani de război cu germanii la frontiera Rinului a fost rezumat de însuși Iulian, în Manifestul său către Senatul și poporul atenienilor: a trecut de trei ori Rinul, a obținut repatrierea a 20.000 de prizonieri reținuți de germani dincolo de fluviu; în două bătălii și un asediu (bătăliile de la Strassbourg și din Toxandria și asedierea forturilor de pe Meusa) a făcut mulțime de captivi, oameni în toată puterea. A trimis lui Constanțiu patru batalioane de pedestrași dintre cei mai tari, și altele trei mai puțin bune (*τέτ-*

[143] Eunapios, în *Excerpta de Legationibus* (ed. Bonn), 1, pp. 41-45. Zosimus îl rezumă. *Cf.* Petros Patrikios, *Excerpta de Legat.* (Bonn), 16.

[144] *Către Senatul și poporul atenian*, ed. Bidez, 8.

[145] Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, pp. 156-161.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ταρας ἀριθμοὺς τῶν κρατίστων πεζῶν, τρεῖς ἄλλους τῶν ἐλαττόνων), două escadroane foarte prețuite de cavalerie (*ἱππέων τάγματα δύο το ἐντιμότατα*) și a recucerit, ca Cesar, aproape 40 de orașe pierdute[146].

Trei ierni la rând după bătălia de lângă Strassbourg le petrecu Iulian la Lutetia. Înainte de el, Augustii sau Cesarii care guvernaseră Gallia au locuit de cele mai multe ori la palatul din Trèves. Iulian a preferat Lutetia pentru poziția sa mai centrală, de unde, fără a fi prea departe de Rin, putea supraveghea mai bine administrația Galiei și a Britanniei. Splendida capitală a Franței ocupa atunci o mică insulă în mijlocul Senei și n-avea intrare decât pe două poduri de lemn. *L'île de la Cité* era așezată la răspântia drumurilor ce duceau în atâtea părți; apele Senei și afluenților săi serveau de multă vreme pentru transporturi.

Iulian își ducea în această reședință viața sa simplă de ostaș, de care întotdeauna a ținut să se înconjoare, și care îi atrase devotamentul trupelor. Dormea în așternuturi tari, se deștepta, obișnuit, la miezul nopții și se așeza la lucru, la lumina unei lămpi, ocupându-se de afacerile imperiului, după care trecea la ocupațiile spiritului, simțind nevoia de a se cultiva, căci, după cum mărturisește unor prieteni, e de mirare că mai vorbește grecește, într-atât s-a barbarizat din cauza țărilor în care se află[147]. Citea din Caesar, din Plutarch sau din alți scriitori, studia tratate de artă militară sau

---

[146] *Către Senatul și poporul atenian*, p. 227.

[147] *Εἰ καὶ φθεγγοίμην Ἑλληνιστί, θαυμάζειν ἄξιον.οὕτως ἐσμὲν ἐκβεβαρβαρωμένοι διὰ τὰ χωρία* (Scrisoarea 8, către Eumenios și Pharianos, ed. Bidez, p. 15).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se adâncea în speculațiile filosofiei. Scrisul, marea sa pasiune, nu lipsea din aceste preocupări ale spiritului: redacta relația diferitelor sale întreprinderi, compunea un nou panegiric al lui Constanțiu, *Despre faptele împăratului sau despre Regalitate*, redacta în sfârșit corespondența trimisă prietenilor depărtați sau colaboratorilor săi, invitând pe unii, ca Priskos, la el.

C. Iulian proclamat Augustus. Conflictul cu Constanțiu. Atacurile necontenite ale perșilor în Orient, neputința lui Constanțiu de a înfrânge cerbicia războinicului Sapor contrasta izbitor cu faptele de arme ale lui Iulian, care zdrobise pe barbari la Rin și asigurase în câțiva ani liniștea și prosperitatea Galiei. Faima tânărului Cesar, răspândită pretutindeni, îl chinuia pe împărat[148]. Eusebia murise (359) și Constanțiu rămase prada delatorilor din jurul său, îngrijorați de o glorie ce-i amenința. Ei întreținеau atmosfera de invidie și suspiciune a Curții. Amenințarea perșilor, după căderea Amidei, a fost pretextul de a slăbi puterea militară a Cesarului, aducând în Orient trupele viguroase de veterani, care biruiseră belicoasele națiuni ale Germaniei.

Un secretar al împăratului, Decentius, sosea în Gallia în ianuarie 360 cu două ordine ale suveranului:

---

[148] Ammianus, *XX, 4*, 1: Properantem Constantium orienti ferre suppetias turbando prope diem excursibus Persicis... urebant Iuliani virtutes, quas per ora gentium diuersarum fama celebrior effundebat; Zosimus, III, 8, 14, 15: *καὶ τῶν τοῦ καίσαρος κατορθωμάτων ἐν τοῖς ἁπάντων στόμασιν, δεινῶς ὁ Κωνστάντιος συνεστάλη τῷ φυόνῳ.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

unul către generalul Lupicinus, cerând a-i aduce imediat, pentru campania de primăvară, trupele sale de heruli şi batavi, precum şi auxiliarii celţi şi petulanţi; altul către Sintula, *tribunus stabuli*, însărcinat a lua cu el pe cei mai buni soldaţi ai gărzii de corp.

Lupicinus fusese însă trimis către sfârşitul anului 359 în Britannia, unde năvăliseră picţii şi scoţii, şi Decentius trebui să trateze cu Iulian, cerându-i a transmite soldaţilor un ordin de mobilizare. Într-o împrejurare atât de gravă, Cesarul vru să se consulte măcar cu prefectul Florentius, care era atunci la Vienna, şi-i scrise acolo, dar el, viclean cum era, nu răspunse. Trimisul împăratului insista pe lângă Iulian să se grăbească, făcându-l răspunzător de orice întârziere. Sintula se simţise dator să plece cu trupele gărzii. Iulian, neavând cu cine se consulta, căci Sallustius fusese şi el rechemat de invidia lui Constanţiu, fu nevoit a recunoaşte că datoria sa era de a se supune. El dădu, prin urmare, ordin ca trupele să iasă în grabă din staţiunile de iarnă[149], şi soldaţii începură a murmura. Germanii de dincolo de Rin, înrolaţi ca auxiliari, primiseră numai cu condiţia că nu vor trece Alpii, iar camarazii lor, care aveau o familie, nu erau bucuroşi a fi transportaţi la capătul lumii. Familiile se ţineau, gemând, după dânşii. Bilete incendiare circulau printre soldaţi, plângând situaţia lor şi soarta Galiei lipsite de apărare. Impresionat, Iulian înştiinţă că soţiile şi copiii soldaţilor îi pot urma, punându-li-se la dispoziţie poşta publică.

[149] Ammianus, *XX, 4, 9.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Concentrarea trupelor avea loc la Lutetia, cum ceruse Decentius, deşi Iulian nu fusese de această părere. După obicei, Cesarul ieşi în întâmpinarea lor şi, urcându-se la tribună, în Câmpul lui Marte, le ţinu o cuvântare călduroasă, lăudându-i pentru isprăvile lor şi felicitându-i pentru onoarea ce vor avea să servească unui suveran puternic şi generos, la care vor afla recompensele meritate. El invită apoi pe ofiţeri la un banchet de rămas bun, şi aceştia se retraseră la sfârşit cu părerea de rău de a fi siliţi să se despartă de un şef atât de binevoitor[150]. În cursul nopţii, soldaţii agitaţi găsiră mijlocul de a rămâne în patrie cu şeful pe care-l iubeau. Ei se înarmară, alergară la palat şi începură a striga : *Iulian August!* Cesarul, uimit, se închise în apartamentul soţiei sale încă în viaţă, rugându-se lui Zeus să-i dea un semn în această fatală împrejurare. În somn, geniul imperiului îi apăru încurajându-l. Când se făcu ziuă, Iulian se arătă soldaţilor şi-i rugă să se liniştească, să renunţe la o întreprindere atât de primejdioasă, să se întoarcă la datoria lor, făgăduindu-le că va obţine de la împărat iertarea lor şi revocarea ordinului de plecare. Dar soldaţii îşi dădeau seama de toată gravitatea faptei lor şi, reînnoindu-şi mai tare strigătele, l-au ridicat pe Cesar pe un scut, în aclamaţiile întregii armate. Un lăncier îşi scoate colierul ce-i împodobea gâtul ca stegar[151] şi-l pune îndrăzneţ pe capul lui Iulian în chip de dia-

[150] *Ibidem*, XX, 4, 12, 13.

[151] *Ibidem*, 4, 18: *abstractum sibi torquem, quo ut draconarius utebatur, capiti Iuliani imposuit confidenter*. Istoricul ne-a păstrat şi numele acestui stegar, Maurus, ajuns apoi *comes*. [După unele opinii, obiceiul de a pune pe capul noului împărat un

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

demă, împlinindu-se astfel riturile de proclamare a noului Augustus. Acesta, urmând obiceiului, promite soldaţilor câte cinci *solidi* de aur şi o livră de argint de fiecare, apoi intră în palat, unde rămâne tot restul zilei. Nemaivăzându-l, soldaţii se agită, temându-se de o crimă, dau buzna înarmaţi în palat, ameninţători, şi nu se potolesc decât atunci când îl văd pe Iulian apărând, strălucitor, în costumul imperial, în sala Consistoriului[152]. Puţin mai în urmă, Decentius pleca din Gallia, pentru a-i duce lui Constanţiu ştirea evenimentelor. Florentius îl urmă, părăsindu-şi soţia şi copiii, pe care Iulian are grijă a-i trimite cu poşta publică. El izbuti să asigure şi fuga spionilor şi delatorilor, pe care furia soldaţilor i-ar fi sacrificat.

La vestea celor întâmplate, corpul gărzii, care era pe drum, se grăbi a veni îndărăt la Lutetia, cu Sintula în frunte. O zi mai în urmă, dinaintea tuturor trupelor adunate în Câmpul lui Marte, Iulian se urcă la tribună, decorată cu steaguri, şi ţinu o cuvântare solemnă, recapitulând victoriile lor şi lăudându-le curajul, promiţând că de acum înainte la orice promovare, în ordinea civilă şi militară, meritul personal singur va trage în cumpănă. Soldaţii, entuziasmaţi de aceste cuvinte, loviră zgomotos cu lăncile în scuturi[153].

---

asemenea *torques* (gr. *μανιάκιον, στρεπτός*), probabil de origine scandinavă, ar fi dispărut după veacul al VI-lea în Bizanţ; despre acest detaliu şi semnificaţia lui, O. Treitinger, *Die oströmische Kaiser-und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Darmstadt, 1956 (=Jena, 1938), pp. 20-22; K. Wessel în *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, vol. III, 417-420.]

[152] *Ibidem*, 4, 22.

[153] *Ibidem*, 5, 1-8.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Rămânea ca Iulian să-şi clarifice situaţia faţă de Constanţiu. El ar fi voit să evite calamităţile unui război civil şi să nu fie învinuit de ingratitudine; de aceea, căută să negocieze cu împăratul. Trimise în acest scop o ambasadă bine aleasă, compusă din Pentadius, unul din spionii lui Constanţiu pe lângă Iulian, şi din Eutherios, şambelanul. Ei duceau din partea noului August o scrisoare plină de deferenţă faţă de suveranul său, oferindu-i pentru războiul contra perşilor trupele gărzii şi contingente de tineri *Leti* (*adolescentes Laetos quosdam*), precum şi cai de curse din Spania (*equos currules Hispanos*)[154]. Pentru prefecturile pretoriului accepta numirile lui Constanţiu, dar îşi rezerva numirea în celelalte posturi, spre a avea oameni cunoscuţi din propria-i experienţă. În semnătură, Iulian întrebuinţa titlul său de Caesar. La această scrisoare deschisă, el a adăugat, spune Ammianus, altele secrete, dojenitoare şi muşcătoare (*objurgatorias et mordaces*), pe care istoricul nu le-a văzut şi care, cum sugerează Gibbon, „n-au existat, poate, niciodată"[155].

Solia lui Iulian a întâmpinat mari dificultăţi în drumul său, nimeni nefiind bucuros a înlesni călătoria emisarilor unui rebel. Ei trecură în cele din urmă Bosforul şi aflară pe Constanţiu la Caesareea Cappadociei. La citirea scrisorii, împăratul cuprins de mânie porunci ambasadorilor să iasă. Apoi, liniştindu-se, le dădu voie să plece, încredinţând răspunsul său quaestorului Leonas. Acesta, sosind la Lutetia, fu condus de Iulian dinaintea unei adunări la care convo-

[154] Ammianus, XX, 8, 13.

[155] *Op. cit.*, ed. Bury, t. II, p. 428, n. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

case populația orașului și trupele, și acolo dădu citire răspunsului implacabil al lui Constanțiu, care nu admitea nimic din doleanțele lui Iulian, ci pur și simplu îi cerea, spre a se mântui pe sine și a mântui și pe intimii săi, să renunțe la sforăiturile trufașe și să se mărginească la sarcina de Caesar[156]. La auzul pasajului în care se osândea actul de la Lutetia, asistența întrerupse, exclamând din toate părțile în sunet de voci teribile: *Auguste Iuliane*, după cum decretaseră provinciile, soldații și autoritatea Statului restaurat, dar temându-se încă de năvălirile barbarilor reînviați![157].

Corespondența celor doi adversari se urmă pe același ton până la sfârșitul anului 360. Misiunea episcopului arian al Galiei, Epictet, unul dintre favoriții lui Constanțiu, n-avu nici un rezultat.

Preocupat de paza Rinului, Iulian trecu fluviul împotriva francilor attuarii, îi bătu și le impuse pacea. Urcă apoi Rinul, asigurând buna stare a cetăților până la Bâle, de unde se îndreptă spre Besançon. De acolo, pe Saône și pe Ron se coborî la Vienna, unde-și stabili cartierele de iarnă. Soția lui Iulian muri în acest timp, și rămășițele sale fură trimise la Roma, spre a fi depuse lângă cele ale sorei sale Constantia, în vestitul mausoleu din *Via Nomentana*.

În fața conflictului inevitabil, Iulian consulta zeii. Într-o noapte, o fantomă luminoasă îi apăru, repetându-i versurile unui oracol care anunța moartea apropiată a lui Constanțiu pe pământul Asiei. Către primăvara anului 361, își dădu seama de pregătirile făcute

[156] Ammianus, XX, 9, 4.
[157] *Ibidem*, XX, 9, 6, 7.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de adversarul său în vederea campaniei: el recruta trupe şi concentra aprovizionări la poalele Alpilor Cottieni şi pe ţărmul lacului Constanţa, îl însărcina pe agentul său Gaudenţiu să pună în stare de apărare Coastele Africii şi să-i asigure grâul acelor regiuni. Se zvonea că are înţelegere cu unii şefi germani, ceea ce părea a confirma atacul alamanilor lui Vadomar la hotarele Retiei. Iulian trimise împotriva lor pe comitele Libinon, care pierdu însă lupta, pierind el însuşi. Se descoperi şi o scrisoare a lui Vadomar către Constanţiu. Regele trădător trecând mai târziu Rinul, la comandantul roman, care-l reţinu la masă, fu arestat de un trimis al Cesarului şi deportat în Spania.

Iulian hotărî să pornească repede, să intre în Illyricum, lipsit atunci de trupe, înainte de sosirea lui Constanţiu. El ţinu o cuvântare trupelor, care, prin tunete de aclamaţii, îl asigurau de încrederea lor. Pentru accelerarea înaintării, îşi împărţi forţele în trei corpuri: Nevitta, generalul cavaleriei, avea să-şi ducă trupa sa de 10.000 de oameni prin Retia şi Noricum, între Alpi şi Dunăre; Jovinus străbătea, cu alt corp, pe căile şerpuitoare ale Alpilor, Italia de sus; iar Iulian, cu o avangardă de 3.000 de soldaţi de elită, se îndrepta prin Pădurea Neagră spre Dunăre, unde trebuia să-şi îmbarce trupele pentru a le transporta la Sirmium. Acolo, celelalte corpuri de armată aveau să-l ajungă cât mai repede posibil[158]. Pe drumuri impracticabile, peste munţi, peste ape şi mlaştini, Iulian îşi conduse oamenii cu o energie neobosită, trecând toate obstacolele, şi ajunse la Dunăre, în locul unde, din ordinul

[158] Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, pp. 192-193.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

său, aştepta flotila în care toţi se îmbarcară. Fiindcă mişcarea vâslelor era potrivită cu iuţeala cursului apei şi ajutând şi vânturile favorabile, observă Zosimus, flota a ajuns în unsprezece zile la Sirmium[159]. Iuţeala cu care Iulian a străbătut distanţele i-a impresionat pe contemporani: duşmanul s-a trezit cu el la Sirmium fără să fi auzit de pornirea lui din Gallia[160].

Trupele sunt debarcate, în seara de 10 octombrie, la Bononia[161], la 19 mile de Sirmium. Acest oraş era reşedinţa prefecturii de Illyricum. În apropiere, generalul Lucillianus, care comanda forţele din Illyricum, adunase în grabă câteva trupe, pentru a apăra oraşul, dar e surprins de Dagalaiphus cu detaşamentul său, trimis ca să-l aducă. Trupele garnizoanei s-au predat şi au fost expediate, ca suspecte, în Gallia; dar, când au ajuns la Aquileia, nu mai voiră a-şi continua drumul. Instigate de tribunul Nigrinus, apreciind poziţia tare a cetăţii, au ocupat-o, întărindu-se într-însa. După un asediu îndelungat şi lupte înverşunate, ei s-au predat numai când au aflat că a murit Constanţiu[162].

---

[159] III, 10.

[160] Ammianus, XXI, 9, 6: *sed ille ut fax uel incensus malleolus voluciter ad destinata festinans.*

[161] [Întrucât mai multe localităţi din Imperiul roman purtau acest nume, este evident că aici nu poate fi vorba nici de Bologna actuală, situată în nordul Italiei, dar nici de actualul Vidin din nord-vestul Bulgariei, situat în antichitate în Moesia superioară. Este vorba de o altă Bononia, aflată în Pannonia secunda, (provincie în care se afla şi metropola Sirmium (azi Sremska Mitrovica), centru cu care Bononia de aici avea legătură directă, după cum reiese şi din descrierea lui Ammianus (cf. Carl Patsch în *Real-Enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. III, Sturgart, 1899, col. 703)].

[162] Ammianus, XXI, 11, 12.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

După ce intră în Sirmium, aclamat de populație, Iulian oferi acesteia a doua zi o cursă de care; apoi, îndată ce Nevitta sosi cu trupele sale, își reluă marșul pe calea ce ducea la Constantinopole. El ocupă Naissus (Niș) și un defileu din Haemus, care-i asigura înaintarea. La Naissus redactă manifestele sale trimise în orașele Illyriei, Helladei și până la Roma, spre a-și câștiga simpatiile.

Ocupat în Orient cu perșii, Constanțiu, aflând că Sapor s-a retras din teritoriul imperiului, se hotărî a-și duce forțele militare în Europa, spre a-l pedepsi pe răzvrătit. El porni, în apropierea iernii, din Antiochia spre Asia Mică. La Tarsos simți începuturile unei febre; își continuă totuși drumul până la Mopsucrene, ultima stațiune a Ciliciei. Febra i se agravă și simți că sfârșitul i se apropie. Într-un moment de luciditate, după câte ne relatează Ammianus, Constanțiu, care se gândea și la soarta tinerei sale soții, însărcinate[163], l-ar fi indicat pe Iulian ca succesor. După o grea agonie, își dădu sufletul în ziua de 3 noiembrie 361.

Eunucul Eusebius încercase a provoca alegerea unui nou împărat, dar nu izbutise. Doi ofițeri fură expediați îndată la Naissus, să asigure pe Iulian că toți soldații imperiului erau gata să meargă sub steagurile sale.

Astfel își încheie viața împăratul Constanțiu, care – zice atât de bine Gibbon – moștenise toate defectele tatălui său, dar n-avu nici una din calitățile sale. Caracterul său a fost „un amestec de slăbiciune și trufie, de superstiție și cruzime"[164].

[163] *Ibidem*, XXI, 15, 5, 6.

[164] *Op. cit.*, ed. Bury, t. II, pp. 439-440.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Jovian, care avea să urmeze la tron lui Iulian, acum un simplu *protector domesticus*, primi ordin să transporte cu mare pompă trupul decedatului la Constantinopol, spre a fi înmormântat lângă ai săi. Constanțiu se botezase, ca și tatăl său, pe patul de moarte, și rămășițele sale pământești au fost urmate de o procesiune de creștini cu făclii în mâini, intonând zi și noapte cântece religioase pentru odihna sufletului său.

Iulian dădu în curând ordinul de plecare la Constantinopol. Străbătând Thracia repede, ajunse la Herakleia-Perinthus, pe țărmul Propontidei. Îndată ce se știu la Constantinopol despre sosirea sa, populația se repezi dincolo de ziduri, și Iulian își făcu intrarea (11 decembrie 361) în capitală în aclamațiile unanime ale poporului, escortat de trupe și de mulțimea celor ce-l întâmpinaseră. Orașele imperiului trimit delegați pentru a-l felicita și a-i prezenta coroana de aur[165]. Vestea ajunge la popoarele vecine și la națiunile cele mai îndepărtate, și din toate părțile vin ambasade spre a-l saluta.

Curând după venirea lui Iulian, sosi în Constantinopole și galera care aducea rămășițele lui Constanțiu. Iulian coborî în port cu trupele sub arme, și, descoperit, merse în fruntea convoiului până la Sfinții Apostoli, unde coșciugul fu coborât în cripta ce-l aștepta.

---

[165] Eunapios, în *Excerpta de Leg.* (Bonn), 3, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

3. Domnia împăratului Iulian (3 noiembrie 361 – 26 iunie 363)

a. Actele administrației sale interne. Odată stăpân pe imperiu, Iulian încredință devotaților săi comandamentele militare și marile demnități. El institui apoi un tribunal excepțional, constituit ca Înaltă Curte de Justiție, pentru a stabili responsabilitatea crimelor săvârșite în domnia ce se încheiase. Măsura a fost cerută noului împărat, cum rezultă din scrisoarea acestuia către Hermogenes[166], ex-prefect al Egiptului[167]. Judecătorii fură aleși din sânul autorităților indicate prin jurisdicția lor civilă sau militară pentru asemenea afaceri. Au fost numiți Mamertinus, prefect de Illyricum și Italia, Sallustius, chemat la comanda prefecturii Orientului[168], și patru generali, comandanți supremi ai armatelor: gotul Nevitta, Jovinus, Arbetion, *magistri* ai cavaleriei, și alamanul Agilon, comandantul infanteriei.

---

[166] Bidez, *L'empereur Julien*, *Oevres complètes*, t. I, 2-e partie, *Lettres et fragments*, Paris, 1924, scris. 33, p. 60.

[167] „O, eu, care am fost mântuit peste orice așteptare, o, care fără nici o speranță am auzit că ai scăpat de hidra cu trei capete! Nu vorbesc, jur pe Zeus, de Constanțiu (acela a fost cum a fost), ci de fiarele din jurul său, care își aruncau privirile de invidie asupra tuturor, care-l făceau și pe acela mai neînduplecat, nefiind prin firea sa nicidecum blând, deși multora le părea astfel. Dar aceluia, fiindcă a devenit fericit (răposat), fie-i țărâna ușoară! – cum se zice. Cât despre aceștia, n-aș vrea să sufere pe nedrept, martor e Zeus. Fiindcă însă mulți acuzatori se ridică împotriva lor, s-a instituit un tribunal".

[168] Care nu trebuie confundat cu cel din Gallia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Sallustius fu însărcinat a prezida şedinţele, iar Arbetion a conduce instrucţia. Pentru a nu fi supus la influenţele Curţii sau oraşului, înaltul tribunal îşi luă reşedinţa dincolo de strâmtoare, la Chalkedon. Spre a da toată importanţa spiritului militar, ofiţerii celor două corpuri ale gărzii, Jovienii şi Herculeanii, erau autorizaţi a urmări dezbaterile.

Pedepsele cele mai grave s-au pronunţat contra celor care, la Curtea lui Constanţiu, organizaseră şi exploataseră serviciul de spionaj. Paul, zis Catena, al cărui nume singur înfiora, Apodemius, *agens in rebus*, complicele său, eunucul Eusebius, fură condamnaţi a fi arşi de vii; alţii, osândiţi la pedeapsa capitală. Cei vinovaţi de înaltă trădare nu fură atinşi de acest tribunal, şi împăratul se văzu nevoit a aplica el însuşi unor asemenea criminali pedeapsa capitală[169].

Iulian păstră şi pe tron sobrietatea vieţii sale de ascet, cu care, ca Cesar, îi deprinsese în Gallia pe cei ce-l înconjurau.

Cu educaţia sa filosofică, el dispreţui onorurile şi luxul care însoţeau în mod obişnuit viaţa suveranului. Modelul său era Marc Aureliu, pe care în satira-i filosofică *Cesarii* îl socoate superior tuturor predecesorilor, preferat de zei ca unul care a practicat pe tron lecţiile filosofiei. Îndată ce intră în palatul imperial, decis a readuce lumea romană la anticele sale tradiţii, Iulian luă măsuri pentru reducerea personalului extrem de numeros, expulzând toată acea domesticitate excesivă ce se înghesuia zilnic în jurul persoanei împăratului sub înaintaşii săi, şi păstrând numai pe cei

169. Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, pp. 207-211.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

strict necesari. Reduse considerabil și personalul serviciilor sale, mulțumindu-se pentru cancelarie cu patru secretari și cu 17 *agentes in rebus*, pentru transmiterea ordinelor sale. În același timp, el dezbrăcă pe acești curieri de rolul lor de spioni și polițiști, care-i făcea atât de temuți în timpul domniei lui Constanțiu.

Firea vioaie și sinceră nu putea suferi aparatul complicat al ceremonialului asiatic, pe care îl observau cu ostentație și strictețe înaintașii; n-a voit să fie numit cu titlurile sonore și zadarnice de *dominus* și *despotes*.

Atent față de orașul său natal, el conferi Senatului din Constantinopol privilegiile și onorurile de care se bucura până acum numai Senatul Romei[170].

Excepțional de activ, într-o domnie care numără mai puțin de doi ani, Iulian a îmbrățișat aproape toate domeniile vieții Statului, îngrijindu-se a le asigura o funcțiune cât mai bună. A pus ordine în administrație, revocând funcționarii nedemni și așezând în fruntea ei cele mai bune elemente. A pus frâu fiscalității abuzive, a redus impozitele și a căutat să le repartizeze echitabil. Consiliile municipale ale provinciilor, reduse la rolul de adevărate agenții ale fiscului, s-au bucurat de atenția sa deosebită. Peste măsură de împovărați, curialii se sustrăgeau tot mai mult obligațiilor la care erau chemați, și Iulian a suprimat prin edictele sale scutirile nedrepte, care înlesneau evaziunea de la îndatoriri. În același timp, pentru a asigura mai bine funcțiunea curiilor, le-a ușurat sarcinile atât de apăsătoare.

---

[170] *Ibidem*, pp. 213-218.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Iulian s-a îngrijit, de asemenea, a reduce la normal folosirea Poştei publice, care devenise o mare povară pentru municipalităţi. El retrase clerului creştin dreptul de a o folosi pe cheltuiala Statului (pe vremea lui Constanţiu episcopii erau mereu pe drumuri, spre a participa la sinoade); apoi, afară de prefectul pretoriului, funcţionarii nu mai avură dreptul de a elibera permise de călătorie.

În ce priveşte justiţia, împăratul se îngriji a o face mai expeditivă şi prevăzu pedepse pentru cei ce provocau întârzierea proceselor.

Armata a avut şi acum toată atenţia sa. Exemplul pe care-l dădea el însuşi i-a atras iubirea soldaţilor şi disciplina lor. Comandamentele au fost încredinţate celor încercaţi[171].

Tânărul împărat era prin educaţia sa un partizan entuziast al vechilor tradiţii ale elenismului. Când a ajuns la tron, păgânismul se afla într-o situaţie critică. Constanţiu luase o serie de măsuri aspre, care interziceau sacrificiile şi hotărau închiderea templelor. Aceste măsuri au provocat, mai cu seamă în Asia Mică şi Egipt, distrugerea multor monumente ale cultului păgân şi spolierea bogăţiilor pe care le posedau. Ca urmare, preoţii vechilor sanctuare se aflau în mare decădere. Iulian nu putea să rămână indiferent la această părăsire a tradiţiilor străbune, *τὰ πάτρια*. În ultimele zile ale anului 361, el intervine promulgând primele edicte generale în materie de religie. Din prudenţă, s-a mărginit a proclama că pretutindeni se putea relua vechiul cult al zeilor care făcuseră mărirea

[171] *Ibidem*, p. 236 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Greciei şi a imperiului. El acorda totodată o toleranţă universală, anulând sentinţele de exil pronunţate pe chestiuni de dogme de către Constanţiu[172]. Convocând pe episcopii dizidenţi – ne spune Ammianus –, îi invită a renunţa la discordiile lor şi a profita de toleranţa ce li se oferea pentru a-şi practica fiecare religia sa fără teamă[173]. Prin această largă toleranţă, Iulian putea crede într-o renaştere a elenismului.

Bidez a stabilit că ostilităţile lui Iulian împotriva creştinismului au început numai din iunie 362, de la data pornirii sale spre Antiochia, adică din momentul în care a luat contact cu realităţi întristătoare pentru el. Atunci începe, după expresia savantului belgian, era unui pontificat care ţine să transforme elenismul într-o teocraţie[174].

La 17 iunie 362, Iulian promulga o lege care lovea direct în creştinism. Legea cerea pentru numiri în învăţământ un decret al Senatului municipal atestând moralitatea candidatului; dar decretul trebuia să întrunească unanimitatea curialilor celor mai competenţi şi să obţină ratificarea împăratului. O circulară care interpreta legea preciza însă ce înţelegea împăratul prin moralitate. Creştinii nu puteau, după Iulian, să întrebuinţeze scriitorii clasici în lecţiile lor, fiidcă ei vedeau în clasicii greci o ţesătură de invenţii diabolice, şi educaţia tinerimii trebuia încredinţată profesorilor de onestitate neîndoioasă. Se proclama astfel o stare de incompatibilitate între elenism şi credinţa creştină.

---

[172] *Ibidem*, pp. 225-229.

[173] XXII, 5, 2 şi urm.

[174] Bidez, *op. cit.*, p. 310.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

O altă lege, care-i obliga pe creştini să repare pagubele pricinuite prin distrugerea templelor în timpul domniei lui Constanţiu, produse în imperiu, în special în Orient, mare tulburare. Violenţele creştinilor încurajaţi în domnia precedentă fură acum răzbunate, de multe ori cu cruzime, de adversarii lor. Cu toată toleranţa proclamată de Iulian, în materie de credinţă, el îi proteja pe adepţii vechiului cult şi creştinii fură în mod treptat lipsiţi de funcţiile lor în administraţie şi armată. Caracterul lui Iulian îl făcea să deteste cruzimea, şi grija faţă de reputaţia sa îl îndemna la respectul legilor justiţiei; dar cei care exercitau autoritatea sa în provincii erau mai puţin sub privirile publicului şi ei urmau, după expresia justă a lui Gibbon, mai degrabă dorinţele, decât ordinele suveranului lor[175].

b. Apostazia lui Iulian. Faptul cel mai însemnat al domniei împăratului Iulian a fost reacţia sa împotriva creştinismului. El e cunoscut istoricilor bizantini sub numele de „apostatul" (renegatul) *ὁ παραβάτης*. N-am putea însă afirma categoric că avem a face la el cu o adevărată renegare a credinţei. Ştim cum şi-a făcut, încă de copil, educaţia, sub privegherea episcopului de Nicomedia, arianul Eusebius. Dar Mardonius deschisese de la început spiritului său receptiv tezaurele cugetării elenice. Practicile creştinismului, în care Iulian a fost iniţiat, nu l-au putut convinge, cum n-au convins, în acea epocă, pe atâţia alţii.

Bidez ne-a dat, în excelenta sa monografie adesea amintită, explicaţia justă a fenomenului, când arată că

[175] *Ibidem*,, ed. Bury, t. II, p. 489.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

„apostazia" era un lucru destul de obișnuit în epoca lui Iulian, în care o criză de îndoială întorcea din nou spiritele la politeism. Nu trebuie să uităm apoi că în veacul al IV-lea în multe regiuni ale Occidentului opera convertirii creștine era puțin înaintată. În toate marile familii ai căror copii erau instruiți de retori creștinii erau puțin numeroși. Mult timp posturile înalte au fost acolo ocupate de păgâni. Cazul lui Synesius, prietenul vestitei Hypatia, inițiat în misterele neoplatonismului și înălțat la episcopatul Cyrenaicei, cu rezerva din partea lui de a putea profesa unele dogme ale primei sale credințe, e caracteristic în această privință[176].

Apostazia lui Iulian a fost înainte de toate, cum o caracterizează atât de bine învățatul belgian, „actul unui mistic sedus de promisiunile de nemurire cerească și de viziuni de fericire". Dar pentru a putea înțelege jocul complet al influențelor care au dus la această convertire – adaugă el – trebuie să ne amintim că Iulian n-a fost numai mistic: a fost, în același timp, și un om de acțiune și un om de Stat. El își simte o vocație supranaturală, recunoaște că zeii au înțeles să facă dintr-însul mântuitorul lumii, arătându-i relele pricinuite imperiului prin alianța sa cu o religie subversivă. Trebuiau deci restaurate vechile tradiții ale strămunilor, *τὰ πάτρια*. Întreprinderea care-l seduse pe Iulian părea atât de ispititoare păgânilor, încât, de la Magnențiu încoace, timp de două secole, ea dădu loc la necurmate tentative de contra-revoluție. Procopios, curând după dispariția lui Iulian, tânărul Theodor, se

[176] *Ibidem*,, pp. 82-83.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lăsară târâți de aceleași ambiții; apoi Lucius, generalisimul care vru să-l ucidă pe Theodosius pentru a restabili idolatria, Eugenius și Maximus în Occident, conspiratorii grupați mai târziu în jurul egipteanului Pamprepios, au fost păgâni care, ca și Iulian, concepură un plan de reacție împotriva progreselor creștinismului[177].

Aversiunea față de creștinism era întreținută și de priveliștea pe care o oferea însăși Biserica: erezia lui Arius împărțise lumea în tabere, iar episcopii își disputau de atâtea ori Scaunele.

Dar încercarea lui Iulian n-a reușit, cu tot zelul sufletului său entuziast. Biserica se organizase, și ea putu opune o serioasă rezistență operei de restaurare religioasă întreprinse de împărat. În schimb, cum conchide Bidez, „instrumentul pe care secolul său i-l oferea nu mai era, în mâinile sale, decât un corp puțin capabil de a vibra. Pentru ca să încerce a reînsufleți un cler inert, Apostatul fu redus la starea de a-l ruga să imite instituții foarte deosebite de cele ale scumpei sale Hellade"[178].

c. Expediția împotriva perșilor. Șederea în Antiochia. Moartea împăratului Iulian. Iulian impusese, prin gloria armelor sale împotriva germanilor, un mare respect popoarelor dimprejur. Un singur rival temut rămânea în fața imperiului: regele perșilor. Tânărul suveran hotărî să ia ofensiva, să lovească Persia în inima regatului și să pedepsească astfel trufia

[177] *Ibidem,* p. 84.
[178] *Ibidem,*, p. 314.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dușmanului care insultase în atâtea rânduri maiestatea Romei. Mari pregătiri de război se făcură, și Sapor al II-lea găsi prudent a scrie împăratului, propunând trimiterea de negociatori; dar Iulian respinse propunerea, socotind inutilă o ambasadă, când el însuși avea să vină în Persia. Către solstițiul de vară al anului 362 el trecu Bosforul, îndreptându-se spre Antiochia, unde hotărâse a-și concentra toate forțele. În apropiere de metropola Siriei, Iulian fu aclamat de o mare mulțime care ieșise în întâmpinarea sa. Libanios se afla printre cei trimiși de oraș înaintea suveranului, și acesta se întreținu cu el, îl invită la palat și o mare prietenie se legă între dânșii, încât celebrul retor fu, pe tot timpul ședерii lui Iulian în Antiochia, consilierul său influent, păstrându-i după aceea o amintire neștearsă.

Pentru a le face plăcere, împăratul dădu antiohienilor spectacolul unei curse de Hippodrom, și ceru lui Libanios să pronunțe un discurs, care ni s-a transmis. Discursul e o glorificare a suveranului, a tinereții sale studioase, a convertirii lui la cultul elenismului[179].

Antiochia veacului al IV-lea, cu porticele sale mărețe care străbăteau orașul de la un capăt la celălalt, cu strălucirea palatelor încrustate în marmură și fildeș, a monumentelor ridicate de împărați, cu piețele în care toată ziua se înghesuia mulțimea, cu vestita dumbravă *Daphne*, *παγκάλη Δάφνη* – cum o numește Libanios în Panegiricul închinat orașului său natal[180] –

[179] *Ibidem*,, p. 278.

[180] *Ἀντιοχικός*, pronunțat cu prilejul jocurilor olimpice din anul 360.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

era un centru de bogăție și de lux rafinat, a cărui populație amestecată se răsfăța în viața-i ușuratică, pasionată de plăceri, de curse de cai, de jocuri și dansuri obscene, de sărbătoriri și bacanale. Acolo, chiar plebea nu numai că nu vegeta, după afirmația retorului, „ci cu desfătare își ducea viața". Predicile Sfântului Ioan Chrysostom, care, timp de douăzeci de ani, a biciuit cu verbul său inspirat păcatele societății frivole a Antiohiei, ne înfățișează în toată cruzimea ei priveliștea morală a marii și lascivei metropole a Orientului.

Într-o asemenea atmosferă, împăratul auster și modest nu putea fi popular. El își făcea sacrificiile sale în temple și, într-o vreme de criză alimentară, hecatombe de animale jertfite erau consumate de trupe, în timp ce locuitorii sufereau de foame. Iulian a luat măsuri ca să ușureze populația, a adus și grâu din Egipt, spre a fi vândut mai ieftin, dar el a încăput pe mâna acaparatorilor. La Daphne se afla un templu celebru al zeului solar Apollo, și Iulian se duse la sărbătoarea anuală a zeului, crezând că va vedea acolo pompa unei mari ceremonii, dar nu găsi decât indiferența autorităților și a publicului. Dezgroparea osemintelor fostului episcop Babylas și transportarea lui în cimitirul orașului, pentru purificarea din jurul sanctuarului, a indignat pe creștini, care au condus moaștele sfântului cântând un psalm insultător la adresa lui Iulian. Curând după aceea, creștinii dau foc într-o noapte templului, care se mistui împreună cu statuia de ivoriu a lui Apollo, operă a sculptorului Bryaxis.

Iulian nu putea fi indiferent la această crimă, și biserica cea mare din Antiochia fu atunci închisă. Împăratul se retrase tot mai mult în palatul său, înconju-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rat de câţiva intimi. Cu prilejul Saturnaliilor, pe străzile oraşului mulţimea impertinentă îl sfidează, cântând cuplete care luau în bătaie de joc religia, legile, ţinuta şi chiar barba împăratului, numindu-l ţap şi ciclop.

Iulian răspunse acestor invective ale populaţiei în chip inocent, compunând sub formă de satiră o apologie ironică intitulată *Misopògon*, adică „duşmanul bărbii". Se va răzbuna prin insulte, dar nu împotriva altora, ci a sa însuşi. Cu o exagerare de un comic bufon, mărturiseşte cusururile ce i se impută, aminteşte antiohienilor tot binele ce a voit să le facă şi îşi aduce aminte cu regret de timpul fericit în care galii răspundeau bunei sale voinţe. Îşi dă aerul de a glumi şi a râde, dar o adâncă amărăciune se desface din această apologie. El adresează ingratei populaţii o singură ameninţare: va părăsi un oraş care l-a înţeles atât de rău, pentru a merge aiurea. Se gândea, desigur, la Tarsos.

La începutul lui martie 363, Iulian părăsi Antiochia, pentru începerea campaniei, pornind către Hierapolis. Gloria lui Alexandru cel Mare îi înflăcăra ambiţia, şi el urmă în expediţia sa itinerariul marelui cuceritor al Asiei. În momentul plecării, o mulţime de locuitori de toate condiţiile îl conduse, urându-i o întoarcere glorioasă şi rugându-l să uite neplăcerile ce avuse, dar el, jignit de batjocurile lor, răspunse că-l vedeau pentru ultima oară şi că se va întoarce, după campanie, pe cel mai scurt drum la Tarsos. Membrii Senatului Antiohiei îl însoţiră pe împărat până la Litarba, unde obţinură o ultimă audienţă şi încercară să-l înduplece[181].

[181] Bidez, *op. cit.*, pp. 316-318.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

La 13 martie, părăsind Hierapolis, trecu Eufratul pe un pod de vase și ajunse în marș forțat la Carrhae (Harran) în Osroene, unde se opri câteva zile. Iscoadele veniră în grabă să anunțe o năvălire a escadronului lui Sapor într-un punct al frotierei, și Iulian trimise pe acea direcție 30.000 de oameni sub comanda lui Procopios și a lui Sebastian, fost duce de Egipt. El le dădu instrucțiuni să manevreze dincoace de Tigru, ferindu-se de orice surprindere, să opereze jonc. lor cu Arsak, regele Armeniei, care își ol torul, apoi, trecând prin Corduene și Moxo- ci dul lacului Van), să devasteze regiunile fer- til ediei occidentale și să se întoarcă după a tru a ajuta operațiunile din Assyria, în mo- cisiv.

u restul armatei, coborî pe Eufrat spre sud, s 27 martie la Callinicum (Rakka). A doua zi, l șeicilor nomazi arabi, care își ofereau con- Apoi sosi și flota pornită din Samosata, o se, purtând provizii, arme și mașini de cizeci de galere de luptă și cincizeci de . De aici grăbi apoi mai departe și, la o plecarea din Antiochia, ajunse la Circesium, ate a imperiului, poziție strategică la vărsarea Chaboras în Eufrat. Trecând în urmă din- haboras, care separa cele două imperii, în țara dușmană. El distrugea podul în ur- and armatei că trebuia să-și pună speranța bândă. Așezat pe o înălțime, înconjurat de cipali, ținu trupelor un discurs elocvent,

---

pp. 318-319.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rat de câţiva intimi. Cu prilejul Saturnaliilor, pe străzile oraşului mulţimea impertinentă îl sfidează, cântând cuplete care luau în bătaie de joc religia, legile, ţinuta şi chiar barba împăratului, numindu-l ţap şi ciclop.

Iulian răspunse acestor invective ale populaţiei în chip inocent, compunând sub formă de satiră o apologie ironică intitulată *Misopògon*, adică „duşmanul bărbii". Se va răzbuna prin insulte, dar nu împotriva altora, ci a sa însuşi. Cu o exagerare de un comic bufon, mărturiseşte cusururile ce i se impută, aminteşte antiohienilor tot binele ce a voit să le facă şi îşi aduce aminte cu regret de timpul fericit în care galii răspundeau bunei sale voinţe. Îşi dă aerul de a glumi şi a râde, dar o adâncă amărăciune se desface din această apologie. El adresează ingratei populaţii o singură ameninţare: va părăsi un oraş care l-a înţeles atât de rău, pentru a merge aiurea. Se gândea, desigur, la Tarsos.

La începutul lui martie 363, Iulian părăsi Antiochia, pentru începerea campaniei, pornind către Hierapolis. Gloria lui Alexandru cel Mare îi înflăcăra ambiţia, şi el urmă în expediţia sa itinerariul marelui cuceritor al Asiei. În momentul plecării, o mulţime de locuitori de toate condiţiile îl conduse, urându-i o întoarcere glorioasă şi rugându-l să uite neplăcerile ce avuse, dar el, jignit de batjocurile lor, răspunse că-l vedeau pentru ultima oară şi că se va întoarce, după campanie, pe cel mai scurt drum la Tarsos. Membrii Senatului Antiohiei îl însoţiră pe împărat până la Litarba, unde obţinură o ultimă audienţă şi încercară să-l înduplece[181].

[181] Bidez, *op. cit.*, pp. 316-318.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

La 13 martie, părăsind Hierapolis, trecu Eufratul pe un pod de vase și ajunse în marș forțat la Carrhae (Harrân), în Osroene, unde se opri câteva zile. Iscoade veniră în grabă să anunțe o năvălire a escadroanelor lui Sapor într-un punct al frotierei, și Iulian trimise în acea direcție 30.000 de oameni sub comanda lui Procopios și a lui Sebastian, fost duce de Egipt. El le dădu instrucțiuni să manevreze dincoace de Tigru, păzindu-se de orice surprindere, să opereze joncțiunea lor cu Arsak, regele Armeniei, care își oferise ajutorul, apoi, trecând prin Corduene și Moxoene (la sudul lacului Van), să devasteze regiunile fertile ale Mediei occidentale și să se întoarcă după aceea pentru a ajuta operațiunile din Assyria, în momentul decisiv.

Iulian, cu restul armatei, coborî pe Eufrat spre sud, sosind la 27 martie la Callinicum (Rakka). A doua zi, primi vizita șeicilor nomazi arabi, care își ofereau concursul lor. Apoi sosi și flota pornită din Samosata, o mie de vase, purtând provizii, arme și mașini de război, cincizeci de galere de luptă și cincizeci de pontoane[182]. De aici grăbi apoi mai departe și, la o lună de la plecarea din Antiochia, ajunse la Circesium, ultima cetate a imperiului, poziție strategică la vărsarea râului Chaboras în Eufrat. Trecând în urmă dincolo de Chaboras, care separa cele două imperii, Iulian intra în țara dușmană. El distrugea podul în urma sa, arătând armatei că trebuia să-și pună speranța numai în izbândă. Așezat pe o înălțime, înconjurat de ofițerii principali, ținu trupelor un discurs elocvent,

[182] *Ibidem*, pp. 318-319.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

spunându-le că au prea multe de răzbunat pentru a şovăi să răspundă la apelul patriei. Soldaţii aclamară zgomotos.

Iulian îşi luă măsurile dictate de experienţa sa militară, trimiţând pe front şi pe flancuri iscoade pentru recunoaşterea terenului şi prevenirea surprinderilor. El se aşeză la centru cu infanteria, având la dreapta sa pe Nevitta cu câteva legiuni de-a lungul Eufratului, la stânga escadroanele de cavalerie, sub comanda lui Arinthaeos şi a lui Hormisdas, fratele lui Sapor refugiat la bizantini. Victor şi germanul Dagalaiphus comandau ariergarda. Secundin, ducele de Osroene[183], închidea coloana.

Armata înainta astfel, ocupând toate poziţiile întărite până la Ozagardana, care fu incendiată, şi unde apărură întâia oară perşii; ei fură atacaţi energic şi puşi pe fugă. Intrând apoi într-o regiune tăiată de canale pentru ajutarea agriculturii, forţele lui Iulian trecură peste toate piedicile şi ajunseră la Perisabor, cetate la 50 de mile de capitală, apărată de apele ce o împresurau. După un asediu puternic, ea cade în mâinile lor şi e prefăcută în cenuşă. Înaintarea se face acum printr-o câmpie inundată, până la Maiozamalcha[184], situată la unsprezece mile de Ctesiphon, cetate puternică, făcută pentru a închide drumul către

[183] [Provincie istorică din nord-vestul Mesopotamiei, desprinsă din Regatul seleucid sub forma unui regat independent cu capitala la Edessa, care timp de peste trei veacuri a fost stat tampon între Imperiul roman şi Regatul part. Diocleţian a transformat-o în provincie romană].

[184] La Gibbon: Maogamalcha.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

capitală. Printr-un asediu greu, în care Iulian a desfășurat toată arta sa de militar cu experiență, cetatea a fost luată cu asalt și dărâmată la pământ. Trei palate mărețe, ridicate pe malul Tigrului, cu parcurile lor de vânătoare servind regelui, în preajma capitalei, au fost nimicite în această continuă înaintare. Decis a pune mâna pe capitala dușmanului, Iulian izbuti a-și trece într-o noapte trupele pe malul stâng al Tigrului, unde o luptă furioasă se încinse cu perșii generalului Surena, care, în cele din urmă, sunt fugăriți până la zidurile orașului, lăsând mai bine de două mii de morți pe locul de luptă. Ctesiphon era puternic fortificată. Iulian ținu un consiliu de război, spre a hotărî dacă trebuie să se întreprindă asediul capitalei. Socotindu-se că el avea să fie lung, că Procopios și Sebastian, pe care Iulian îi aștepta aici, nu se arătau, amăgiți de regele Armeniei, se decise a renunța la asediu și a pătrunde în interior, urcând Tigris. Dar curentul fluviului era prea repede și flota nu-l putea urca ușor, ceea ce îl făcu pe Iulian s-o ardă. Armata înainta cu greu, pe o arșiță grozavă, și nu întâlni ajutoarele promise de Arsak, nici trupele lui Sebastian și Procopios. În tot acest marș ea era hărțuită mereu de cavaleria persană, care, într-o regiune acoperită de coline, apărea și dispărea pe neșteptate. Proviziile începură a lipsi, căci bande de perși incendiau pretutindeni dinaintea năvălitorilor recoltele, și armata lui Iulian trecea pe întinderi pustii.

În ziua de 16 iunie 363, împăratul se afla într-un marș din zorii zilei, când un nour de praf se ridică în depărtare, vestind apariția armatei considerabile a lui Sapor al II-lea, care începea urmărirea dușmanului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Câteva zile în şir avură loc lupte de hărţuială, în care armata lui Iulian se ţinu bine, stăpână pe teren. Dar trupele erau extenuate de căldura arzătoare, de privaţiuni şi de boli, şi a trebuit să li se acorde trei zile de odihnă. La 26 iunie aveau să-şi reia marşul. În noaptea care preceda acea zi, împăratul, închis în cortul său, avu o viziune fatală: geniul imperiului îi apăru, ca odinioară în palatul din Lutetia, dar cu capul acoperit de un văl şi, în loc să îndrepte spre Iulian o privire încurajatoare, ca atunci, el se întoarse şi ieşi încet din cort[185].

A doua zi, armata se urni din loc. Atacată de perşi, care ocupau colinele, împăratul e înştiinţat că la una din aripi centrul a fost aproape zdrobit de cavaleria duşmană. Fără a ţine seamă că, din cauza căldurii, îşi scosese platoşa, Iulian smulse scutul unui soldat şi alergă cu un ajutor de trupe în locul primejduit, unde printr-o mişcare dibace puse cavaleria duşmană pe fugă. Pe când îşi încuraja trupele în urmărirea escadroanelor persane, acestea aruncară în urma lor o ploaie de săgeţi şi suliţe. Una se înfipse între coastele împăratului, rănindu-l adânc. El vru s-o tragă afară, dar îşi tăie degetele de muchiile ascuţite şi căzu de pe cal în nesimţire. Dus în cort, fu pansat de medicul Oribasius. În acest timp, bătălia îşi urma cursul, şi strigătele soldaţilor ajungeau până la cort. Iulian îşi ceru calul şi armele pentru a se întoarce la luptă, şi, agitându-se, îşi provocă o hemoragie care-i grăbi sfârşitul. Duşmanii fuseseră în această bătălie aproape zdrobiţi şi, dacă Iulian ar fi trăit, izbânda trupelor sale

[185] Ammianus Marcellinus, XXIV, 8, 5.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ar fi avut urmările unei victorii decisive. Perşii părăsiră câmpul de luptă în care îşi lăsaseră doi generali, cincizeci de satrapi şi o mulţime din cei mai bravi soldaţi.

Împăratul Iulian avu un sfârşit care a fost comparat cu al lui Socrate, în mijlocul discipolilor: aceeaşi tărie înaintea morţii, aceeaşi senină filosofie în faţa misterului ei. Moartea sa e povestită în amănunt de Ammianus, martor ocular[186]. „Filosofia – spunea, în apropierea ultimelor sale momente, Iulian – m-a convins că sufletul nu este cu adevărat fericit decât când s-a eliberat de legăturile trupului şi că trebuie mai degrabă să te bucuri, decât să te întristezi când cea mai nobilă parte din noi se desface de cea care-l degradează şi-l umileşte... Mulţumesc Zeului veşnic[187] că n-a îngăduit să pier nici printr-o conspiraţie, nici prin durerile unei lungi boli, nici prin cruzimea unui tiran. Ador bunătatea lui pentru mine, că mă smulge din lume printr-o moarte glorioasă". Puterile încep apoi a-l părăsi. Gândindu-se la alegerea unui succesor, spuse celor

---

[186] XXV, 3.

[187] [De inspiraţie neoplatonică, sintagma *numen sempiternum*, echivalent cu *numen caeleste* sau chiar *Deus caelestis*, vădeşte şi influenţa exercitată de gândirea creştină asupra filozofiei păgâne a acelei vremi, aşa cum o întâlnim şi la Ammianus (cf. T. Teoteoi, *Ammien Marcellin, précurseur de l'historiographie byzantine*, „Etudes byzantines et post-byzantines", vol. III, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 26-27); cu privire la această întrepătrundere între creştinism şi păgânism în partea de apus a Imperiului roman, pagini frumoase pot fi citite în P. Courcelle, *Les lettres grecques en Occident. De Macrobe à Cassiodore*, Paris, 1943 şi H.–I. Marrou, *Saint Augustin et la fin de la culture antique*, ed. a IV-a, Paris, E. de Boccard, 1958, lucrare tradusă recent şi în limba română].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

prezenți că nu vrea să dea indicații, dar, ca bun cetățean, dorește să fie înlocuit printr-un demn urmaș. Întrebă după aceea de Anatolius, unul dintre intimii săi, pe care-l iubea mult, și când Sallustius îi răspunse că a căzut în luptă, împăratul începu a plânge pierderea acestui bun prieten. Cei din jurul său, mișcați, izbucnesc și ei în plânsete, dar, în fața acestei priveliști, împăratul își revine și-i conjură să nu umilească prin lacrimi de slăbiciune moartea unui suveran care în curând se va uni cu cerul și cu stelele. Toți tăcură, și Iulian începu o convorbire metafizică asupra naturii sufletului, cu filosofii Priskos și Maximus. Toate acestea îl obosiră, și rana se redeschise. El simțea că se înăbușă, ceru apă și, după ce bău, își dădu îndată sufletul. Era către miezul nopții (26 iunie 363).

Astfel părăsi viața acest om extraordinar, care lăsă în istoria lumii un răsunet atât de mare.

Corpul său fu transportat la Tarsos, spre a fi înmormântat după dorința sa. Procopios, care află armata în retragere, fu însărcinat a escorta convoiul până la destinație.

Când știrea morții lui Iulian ajunse în imperiu, bucuria creștinilor, care vedeau în aceasta mâna răzbunătoare a divinității, a fost un delir și reacția lor violentă. Pretutindeni inscripțiile care glorificau numele tânărului împărat fură nimicite. Polemiștii creștini l-au atacat cu furie. Grigorie de Nazianz îl batjocorește pentru meritele, ca și pentru defectele sale. La Constantinopol, o revoltă izbucni împotriva prefectului. La Antiochia, păgânii fură huiduiți și Libanios se

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

simți un timp în primejdie. Colaboratorii împăratului au fost urmăriți: Maximus, theurgul din Efes, fu executat, Oribasius exilat la goți. Teroarea fu atât de mare, încât soții de arme ai lui Iulian și martorii ultimelor sale victorii se temură a publica ceva. Într-o scrisoare către prietenul său Aristophanes, recomandat mai înainte împăratului, Libanios mărturisește de ce este silit, în marele său doliu, să păstreze tăcerea față de calomniatorii gloriosului dispărut[188].

Când mânia creștinilor se mai potoli, datorită și toleranței lui Jovian, păgânii putură aduce omagiul cuvenit suveranului care căzuse pentru apărarea patriei. Mai întâi, câțiva ofițeri participanți la ultima campanie, în care își luaseră însemnări (Seleucus, Magnus, Callistus), putură redacta o narațiune a războiului. Abia după cinci ani de la moartea lui Iulian, Libanios putu compune o monodie, și apoi o lungă oratiune funebră în care îl prezentă ca ales al zeilor și binefăcător al lumii[189]. În rezumatul său de istorie romană, Eutropius, care-l însoțise pe Iulian în Persia, ne-a lăsat asupra împăratului filosof pagini de judecată nepărtinitoare, recunoscându-i meritele, cultura întinsă, calitățile deosebite și devotamentul său pentru interesul public. Puțin înainte de sfârșitul secolului al IV-lea, Ammianus Marcellinus își publică istoria sa, „cel mai complet, cel mai amănunțit, mai pitoresc și mai veridic din autorii pe care îi putem consulta pentru a ști ce idee își făcură despre Iulian cei ce-l cunoscuseră de aproape"[190]. Cam

[188] Bidez, *op. cit.*, pp. 332-335.
[189] *Ibidem*, pp. 336-337.
[190] *Ibidem*, p. 337.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în același timp, Eunapius ne-a povestit domnia lui Iulian după jurnalul medicului Oribasius, și, după el, Zosimus l-a prezentat cu simpatie, ca suveran model.

De la începutul Evului Mediu, legenda Apostatului a preocupat fantezia hagiografilor, trecând și în drama religioasă. Eruditul Bidez le-a schițat în ultimul capitol al amintitei sale monografii (*Histoire et légende*), și ne-a expus opera de reabilitare întreprinsă, mai cu seamă în Franța, odată cu dezgroparea manuscriselor ce cuprindeau scrierile suveranului atât de calomniat.

Înregistrând părerile contradictorii ale modernilor, savantul belgian proclamă un mare adevăr când afirmă că, pentru a înțelege atitudinea lui Iulian, „nu trebuie să uităm că Apostatul pretinse a reprezenta partida tradiției și că întotdeauna el mărturisi oroarea pentru spiritul de noutate. Ceea ce-l distinge și face mărimea lui nu e nici ideea conducătoare, nici întreprinderea pe care o concepu: sunt înaltele calități ale inteligenței sale și ale caracterului său. Este ardoarea, entuziasmul și sinceritatea credinței sale; e, de asemenea, efortul prodigios al voinței lui". Dacă Iulian n-a izbutit, nu trebuie luat în râs și calomniat: el merită respectul „datorat nobleței moralității sale"[191].

[191] *Ibidem*, pp. 349-351.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

C.
CONTINUATORII DINASTIEI CONSTANTINIENE. IOVIAN, VALENTINIAN ŞI VALENS

1. Iovian (27 iunie 363 – 17 februarie 364)

Cu moartea lui Iulian, dinastia lui Constantin cel Mare se stingea cu totul. În dimineaţa zilei de 27 iunie, ofiţerii armatei ţinură sfat pentru a alege un urmaş. După lungi discuţii, ei se înţeleseră a oferi tronul lui Sallustius, prefectul pretoriului. Acesta însă, invocând vârsta, nu primi, şi atunci fu ales Jovian, comitele gărzii.

Pannonian de origine, fără însuşiri deosebite, el căută să asigure îndată pacea cu perşii, situaţia armatei fiind destul de precară, lipsită de provizii şi hărţuită necontenit în retragerea ei pe teritoriul duşmanului.

Îndată ce aflase de moartea lui Iulian, Sapor al II-lea, socotindu-se biruitor, începuse urmărirea imperialilor. Dar, la prima ciocnire, perşii fură respinşi cu mari pierderi. Până la Dur, în stânga Tigrului, urmărirea a fost continuă, deşi mărginindu-se la hărţuieli, fără ca cele două armate să se prindă într-o adevărată luptă. În cele din urmă, Sapor, gândindu-se la pierderile mari pe care le suferise, făcu propuneri de pace, pe care Jovian, faţă de situaţia critică a armatei sale, se grăbi a le primi în condiţii cu totul umilitoare pentru imperiu. El trebui să retrocedeze perşilor cele cinci provincii transtigritane cucerite de Galeriu, cele mai puternice două cetăţi ale Mesopotamiei, Nisibis, din care locuitorii puteau pleca, şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Singara, în sfârşit, să părăsească în mâinile perşilor Armenia. Un tratat pe 30 de ani fu semnat între cele două puteri, întărit prin jurăminte şi ostateci. Istoricii epocii vorbesc cu durere şi indignare despre această pace dezonorantă, *necessariam quidem, sed ignobilem*, cum o caracterizează Eutropius[192].

Cedarea cetăţii Nisibis produse o mare jale printre locuitori, siliţi a emigra. În zadar fruntaşii oraşului se aruncară la picioarele împăratului în trecere, rugându-l să nu-i dea pradă duşmanului furios din cauza celor trei înfrângeri suferite. Jovian nu se lăsă înduplecat, ci dădu poruncă de evacuare. Cei mai mulţi locuitori s-au refugiat la Amida, mai puţini în alte oraşe. Descurajarea fu mare pretutindeni, fiecare oraş socotindu-se expus năvălirii perşilor, odată ce Nisibis era cedată[193].

După ce asigură pacea cu duşmanii, Jovian căută să restabilească liniştea Bisericii, zguduită în timpul predecesorului său. El transmise o circulară guvernatorilor de provincii, în care îşi mărturisea credinţa şi asigura stabilirea legală a religiei creştine. Vestitul Athanasios ieşise din retragerea sa la vestea morţii lui Iulian şi, aclamat de mulţime, îşi reocupase Scaunul arhiepiscopal din Alexandria[194]. El avusese mai înainte o întrevedere cu noul împărat în Antiochia.

---

[192] Citat de Gibbon, ed. Bury, t. II, p. 550, n. 115.

[193] Zosimus, III, 34: *πάντα δὲ ἦν οἰμωγῆς καὶ θρήνων μεστά, πόλεως ἑκάστης ἐκκεῖσθαι ταῖς Περσῶν ἐφόδοις, Νισίβιος δοθείσης αὐτοῖς, οἰομένων.*

[194] [La bibliografia existentă în manualele de patristică, asupra acestei personalităţi pot fi adăugate titluri mai recente: *Politique et théologie chez Athanase d'Alexandrie*, ed. C. Kannengisser,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Spiritul moderat al lui Jovian proclamă o toleranță universală față de agitația sectelor numeroase în sânul Bisericii. Themistius, trimis de Senatul capitalei să exprime noului suveran devotamentul său loial, a putut vorbi cu elocvența sa obișnuită de principiile toleranței filosofice[195].

Domnia cea nouă avu un sfârșit neașteptat, înainte ca titularul să ajungă în capitala sa. De la Antiochia, Jovian și-a luat calea, grăbit, către Constantinopol, trecând pe la Tyana și Ankyra. Oprindu-se la Dadastana, un oraș obscur între Galatia și Bithynia, după o masă copioasă, împăratul se culcă și fu găsit a doua zi dimineața (17 februarie 364) mort în patul său. Cauza acestei morți neașteptate a fost explicată în diverse feluri. Unii o atribuie urmărilor unei indigestii pricinuite sau de cantitatea de vin, sau de calitatea ciupercilor consumate seara; după alții, a fost asfixiat în somn de cărbunii aprinși imprudent într-o cameră cu pereții de curând vopsiți. N-au lipsit însă nici zvonurile de otrăvire[196]. Corpul decedatului suveran a fost trimis la Constantinopol, spre a fi înmormântat.

Tronul rămase vacant timp de zece zile. Alegerea avu loc la Niceea, în Bithynia. Adunarea solemnă a puterilor civile și militare ale imperiului oferi din nou coroana lui Sallustius, prefectul pretoriului, dar acesta pentru a doua oară refuză. Atunci, după mai multe

---

Paris, 1974; M. Tetz, *Zur Biographie des Athanasios von Alexandrien*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte", 90 (1979), p. 304-338; H. A. Drake, *Athanasius' First Exile*, „Greek, Roman and Byzantine Studies", 27 (1986), p. 193; v. și *Supra*, n. 31)].

[195] Gibbon, *op. cit.*, ed. Bury, t. III, pp. 2-4.

[196] *Ibidem*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

propuneri respinse, numele lui Valentinian, un pannonian, ofiţer de merit, şeful unei *schole* a gărzii[197], întruni sufragiile întregii adunări.

2. VALENTINIAN I
(27 februarie 364 – 17 noiembrie 375)

Noul ales era fiul comitelui Graţian, cunoscut pentru meritele sale militare în Africa şi Britannia.

Valentinian I avea o înfăţişare maiestuoasă şi se deosebea prin energia sa fără margini şi devotamentul pentru binele public. El fu îndată învestit solemn, în mijlocul aclamaţiilor trupelor (27 februarie 364). Armata îi ceru să-şi asocieze un coleg la imperiu. În cuvântarea ce ţinu, Valentinian îşi arătă de la început energia, spunând armatei că, odată ce încrederea ei l-a înălţat pe tron, e datoria sa să se gândească la siguranţa şi interesul imperiului. Recunoaşte cât de mare e greutatea acestui imperiu pentru mâinile slabe ale unui muritor, dar alegerea unui prieten sincer cere o matură deliberare şi aceasta îl priveşte. Armata, surprinsă, se linişteşte, şi împăratul, o lună mai în urmă, venind la Constantinopol, acordă titlul de *Augustus* fratelui său *Valens* (28 martie 364). Acesta era în vârstă de 36 de ani şi n-avea talentele fratelui său. El îi arăta un mare devotament, recunoscându-i superioritatea geniului şi ascultându-l, după expresia lui Ammianus, ca un subaltern (*in modum apparitoris*).

---

[197] Cedrenus, I, 541 (Bonn), ne spune că era mare de trup, roşu, cu părul blond şi ochii frumoşi, puţin albaştri, „încât mulţi ziceau că seamănă cu David".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Imperiul fu împărțit între cei doi frați. Valentinian oferi lui Valens prefectura Orientului, de la Dunărea de Jos până la hotarele Persiei, cu reședința la Constantinopol, păstrând pentru el Illyricum, Italia și Gallia, cu reședința la Milan.

a. Administrația imperiului. Valentinian I era un brav soldat, care ținea la disciplină în armată și la ordine în Stat, dar avea o fire violentă, fiind dur până la cruzime. Ammianus Marcellinus a înregistrat atâtea din execuțiile lui sumare, sentințele dictate de multe ori glumeț, semnalând și cușca celor două ursoaice enorme, de lângă camera lui de culcare, pe care le privea adesea cu plăcere devorând bucăți din trupurile celor executați. Calamitățile care bântuiau imperiul n-au făcut decât să sporească ferocitatea congenitală a inimii sale.

Acest om teribil s-a arătat, prin anumite acte de guvern, un suveran înțelept. El interzise expunerea copiilor nou-născuți și stabili în cele 14 cartiere ale Romei 14 medici cu stipendii și privilegii. Valentinian întemeie și o instituție liberală pentru educația tinerilor și sprijinul științelor în declin. Intenția sa era ca retorica și gramatica să se învețe în limbile greacă și latină în metropola oricărei provincii; școala din Roma și cea din Constantinopol aveau, firește, întâietate. Se reglementa disciplina studenților în chip serios.

Spre a asigura liniștea și prosperitatea orașelor, Valentinian a creat funcția defensorilor (*defensor civitatis*), care aveau sarcina de a ocroti pe cei slabi, a le sprijini drepturile și a le expune plângerile înaintea tribunalului magistraților civili sau chiar la picioarele

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tronului. Era numit de *Praefectus praetorio*; Theodosius I transferă curialilor numirea lui[198].

Dar unul din marile sale merite a fost, într-o epocă de aprige lupte religioase, toleranța generală garantată de el în materie de credință. Protecția legii era asigurată tuturor, păgânilor, ca și sectelor creștinismului. Valentinian permise toate cultele, afară de practicile care ascundeau vicii sau dezordini sub masca religiei.

Tot astfel se sili, cu energia-i cunoscută, a înăbuși abuzurile din administrație și justiție.

b. Apărarea imperiului. Mai presus de toate însă, marea grijă a lui Valentinian I a fost apărarea imperiului. Situația era atunci extrem de critică. Moartea lui Iulian aţâţă îndată poftele de pradă și de cucerire ale barbarilor. Ammianus Marcellinus, un martor ocular, ne spune că trâmbița de război răsuna de la un capăt la celălalt al lumii romane, și barbarii dădeau asalt la toate frontierele: alamanii devastau Galiile și Raetia, sarmații și quazii Pannoniile, picții, scoții și saxonii Britannia; getulii și maurii cutreierau Africa, bandele prădalnice ale goților Thracia, iar în Orientul depărtat regele perșilor punea mâna pe Armenia[199], și Procopios, o rudă a împăratului Iulian, încerca să uzurpe tronul lui Valens.

---

[198] Bury, *History of the Later Roman Empire...*, Londra, 1923, p. 60.

[199] Ammianus, XXVI, 5: *Hoc tempore uelut per universum orbem Romanum bellicum canentibus bucinis excitae gentes saevissimae limites sibi proximos persultabant. Gallias Raetiasque simul Alammani populabantur, Sarmatae Pannonias et Quadi...*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În toamna anului 365, Valentinian părăsi Milan și merse la Lutetia, Reims și Trèves, reședințele Galliei de Nord, unde petrecu timp de zece ani pentru apărarea și întărirea frontierelor.

Încă din acel an, alamanii își reluau invaziile în Gallia. Revoltați de purtarea trufașă a lui Ursacius, *magister officiorum*, față de ambasadorii lor și de micșorarea darurilor ce li se acordau la o nouă domnie, alamanii năvălesc în Gallia înainte de trecerea lui Valentinian peste Alpi. Ei dau foc satelor și târăsc captivi în pădurile lor.

La începutul anului următor, trec în masă Rinul, în toiul iernii. Trupele imperiului fură învinse, șefii lor răniți mortal, steagul Herulilor și Batavilor căzu în mâinile barbarilor. Valentinian îi pedepsi aspru pe Batavi, degradându-i în fața întregii armate, luându-le armele și hotărând să fie vânduți ca sclavi. Batavii se aruncară atunci la picioarele lui, cerând iertare și făgăduind a-și spăla onoarea într-o nouă încercare. Valentinian consimți cu o prefăcută repulsie[200]. În curând, Jovinus, în fruntea unei puternice armate disciplinate, surprinse în regiunea Metz o armată a alamanilor și alta pe malurile Mosellei. Atacați energic, mulți pieriră, și cei care scăpară fugiră la a treia și mult mai importanta armată, aflată la Châlons-sur-Marne. Șefii barbari, alarmați, se pregătiră a da piept cu Jovinus într-o luptă decisivă. Încăierarea fu aprigă, ea ținu o întreagă zi de vară (366), cu egală bravură de ambele părți. În cele din urmă, armata imperiului

[200] *Ibidem*, XXVII, 1. *Cf.* Gibbon, ed. Bury, t. III, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În toamna anului 365, Valentinian părăsi Milan și merse la Lutetia, Reims și Trèves, reședințele Galliei de Nord, unde petrecu timp de zece ani pentru apărarea și întărirea frontierelor.

Încă din acel an, alamanii își reluau invaziile în Gallia. Revoltați de purtarea trufașă a lui Ursacius, *magister officiorum*, față de ambasadorii lor și de micșorarea darurilor ce li se acordau la o nouă domnie, alamanii năvălesc în Gallia înainte de trecerea lui Valentinian peste Alpi. Ei dau foc satelor și târăsc captivi în pădurile lor.

La începutul anului următor, trec în masă Rinul, în toiul iernii. Trupele imperiului fură învinse, șefii lor răniți mortal, steagul Herulilor și Batavilor căzu în mâinile barbarilor. Valentinian îi pedepsi aspru pe Batavi, degradându-i în fața întregii armate, luându-le armele și hotărând să fie vânduți ca sclavi. Batavii se aruncară atunci la picioarele lui, cerând iertare și făgăduind a-și spăla onoarea într-o nouă încercare. Valentinian consimți cu o prefăcută repulsie[200]. În curând, Jovinus, în fruntea unei puternice armate disciplinate, surprinse în regiunea Metz o armată a alamanilor și alta pe malurile Mosellei. Atacați energic, mulți pieriră, și cei care scăpară fugiră la a treia și mult mai importanta armată, aflată la Châlons-sur-Marne. Șefii barbari, alarmați, se pregătiră a da piept cu Jovinus într-o luptă decisivă. Încăierarea fu aprigă, ea ținu o întreagă zi de vară (366), cu egală bravură de ambele părți. În cele din urmă, armata imperiului

[200] *Ibidem*, XXVII, 1. *Cf.* Gibbon, ed. Bury, t. III, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tronului. Era numit de *Praefectus praetorio*; Theodosius I transferă curialilor numirea lui[198].

Dar unul din marile sale merite a fost, într-o epocă de aprige lupte religioase, toleranța generală garantată de el în materie de credință. Protecția legii era asigurată tuturor, păgânilor, ca și sectelor creștinismului. Valentinian permise toate cultele, afară de practicile care ascundeau vicii sau dezordini sub masca religiei.

Tot astfel se sili, cu energia-i cunoscută, a înăbuși abuzurile din administrație și justiție.

b. Apărarea imperiului. Mai presus de toate însă, marea grijă a lui Valentinian I a fost apărarea imperiului. Situația era atunci extrem de critică. Moartea lui Iulian aținâ îndată poftele de pradă și de cucerire ale barbarilor. Ammianus Marcellinus, un martor ocular, ne spune că trâmbița de război răsuna de la un capăt la celălalt al lumii romane, și barbarii dădeau asalt la toate frontierele: alamanii devastau Galiile și Raetia, sarmații și quazii Pannoniile, picții, scoții și saxonii Britannia; getulii și maurii cutreierau Africa, bandele prădalnice ale goților Thracia, iar în Orientul depărtat regele perșilor punea mâna pe Armenia[199], și Procopios, o rudă a împăratului Iulian, încerca să uzurpe tronul lui Valens.

---

[198] Bury, *History of the Later Roman Empire...*, Londra, 1923, p. 60.

[199] Ammianus, XXVI, 5: *Hoc tempore uelut per universum orbem Romanum bellicum canentibus bucinis excitae gentes saevissimae limites sibi proximos persultabant. Gallias Raetiasque simul Alammani populabantur, Sarmatae Pannonias et Quadi...*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În toamna anului 365, Valentinian părăsi Milan și merse la Lutetia, Reims și Trèves, reședințele Galliei de Nord, unde petrecu timp de zece ani pentru apărarea și întărirea frontierelor.

Încă din acel an, alamanii își reluau invaziile în Gallia. Revoltați de purtarea trufașă a lui Ursacius, *magister officiorum*, față de ambasadorii lor și de micșorarea darurilor ce li se acordau la o nouă domnie, alamanii năvălesc în Gallia înainte de trecerea lui Valentinian peste Alpi. Ei dau foc satelor și târăsc captivi în pădurile lor.

La începutul anului următor, trec în masă Rinul, în toiul iernii. Trupele imperiului fură învinse, șefii lor răniți mortal, steagul Herulilor și Batavilor căzu în mâinile barbarilor. Valentinian îi pedepsi aspru pe Batavi, degradându-i în fața întregii armate, luându-le armele și hotărând să fie vânduți ca sclavi. Batavii se aruncară atunci la picioarele lui, cerând iertare și făgăduind a-și spăla onoarea într-o nouă încercare. Valentinian consimți cu o prefăcută repulsie[200]. În curând, Jovinus, în fruntea unei puternice armate disciplinate, surprinse în regiunea Metz o armată a alamanilor și alta pe malurile Mosellei. Atacați energic, mulți pieriră, și cei care scăpară fugiră la a treia și mult mai importanta armată, aflată la Châlons-sur-Marne. Șefii barbari, alarmați, se pregătiră a da piept cu Jovinus într-o luptă decisivă. Încăierarea fu aprigă, ea ținu o întreagă zi de vară (366), cu egală bravură de ambele părți. În cele din urmă, armata imperiului

[200] *Ibidem*, XXVII, 1. *Cf.* Gibbon, ed. Bury, t. III, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

învinse cu o pierdere de 1.200 de oameni. Alamanii lăsară pe câmpul de luptă 6.000 de morţi şi 4.000 de răniţi[201]. Jovinus alungă resturile acestei invazii până la ţărmul Rinului şi veni apoi la Lutetia, spre a primi demnitatea de consul pentru anul următor.

Barbarii nu se intimidară, cu toată marea înfrângere ce suferiseră. În 368, ei surprind Moguntiacum (Mayenţa) în timpul unei sărbători creştine, care atrăsese populaţia de la ziduri. Alamanii târăsc cu dânşii o mulţime de captivi. Valentinian, hotărât a da o lecţie dură duşmanului, porunci comitelui Sebastian să pătrundă prin Raetia cu trupele din Italia şi Illyricum, în timp ce el trecea Rinul în fruntea unei puternice armate. Alamanii, neputând opri devastarea satelor, s-au aşezat în lagăr, pe vârful unui munte aproape inaccesibil, unde Valentinian cu generalii săi îi luară cu asalt, nimicindu-i în mare parte (368)[202].

Întorcându-se la Tréves, împăratul îşi îndreptă toată atenţia la întărirea frontierelor Galliei, dându-şi seama că are a face cu o naţiune de temut, care pare intactă, reînnoindu-se mereu[203]. De aceea, fortifică malurile Rinului cu mari construcţii pe tot cursul său, de la Raetia până la strâmtoarea Oceanului (Mânecii)[204]. Cu toată opunerea barbarilor germanici, Valentinian clădi

---

[201] Ammianus, XXVII, 2.

[202] *Ibidem*, XXVII, 10; Gibbon, *loc. cit.*, t. III, pp. 36-37.

[203] Ammianus, XXVIII, 5: *Immanis etiam natio... ita saepius adolescit, ut fuisse longis saeculis aestimetur intacta.*

[204] Ibidem, XXVIII, 2, 1: *Rhenum omnem a Raetiarum exordio ad usque fretalem Oceanum magnis molibus communiebat.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

această barieră a Rinului, care asigură liniștea Galliei pentru tot restul domniei sale.

El încercă să-i atragă și pe burgunzi (370) împotriva alamanilor, aceștia având cu dânșii contestații pentru niște mine de sare. Dar când burgunzii vin la Rin în număr de 80.000, reclamând subsidiile promise, împăratul îi purtă cu vorba până se retraseră, căci nu avea interes să contribuie la distrugerea uneia din cele două națiuni pe care le putea manevra una contra alteia.

Dacă fortificațiile ridicate de Valentinian apărau interiorul țării, coastele Galliei și Britanniei rămâneau însă expuse atacurilor piraților saxoni. În 371, aceștia au atacat provinciile maritime ale Galliei, și comandantul care avea apărarea coastelor a cerut ajutorul lui Severus, șeful infanteriei. Saxonii au fost încercuiți și aproape nimiciți, ceea ce s-a datorat și perfidiei generalului roman, care s-a prefăcut a primi, la început, capitularea saxonilor.

Britannia se afla și ea pradă incursiunilor îndrăzneților triburi de la nord, ale picților și scoților[205], cu care se uneau uneori și piratii saxoni. Aceste triburi nordice nu puteau suferi stăpânirea romană și, uitându-și certurile, se aruncau împreună asupra provinciilor, după pradă. Avariția comandanților militari, care lăsau trupele neplătite, încuraja dezertările și dezorganizarea armatei.

---

205. Picții locuiau în Caledonia orientală, regiune de câmpii întinse până la mare, și trăiau din cultura pământului și din pescuit; scoții ocupau înălțimile munților în partea occidentală a Caledoniei, trăind din păstorit.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Înştiinţat la Trèves că cei doi şefi militari ai Britanniei au fost surprinşi şi ucişi de barbari şi provincia aproape pierdută, Valentinian trimite îndată pe spaniolul Theodosius, general abil şi energic, ca să scape Britannia. Acesta trece strâmtoarea cu o armată de veterani, debarcă în Britannia şi, în drumul până la Londra, bate mai multe trupe de barbari şi liberează mulţi captivi. Apoi, cu dibăcia sa, readuce sub drapel soldaţi rătăcitori şi acordă o amnistie generală. În două campanii succesive (368 şi 369), prin talentele sale militare, el curăţă provincia de barbarii duşmani, alungându-i în colţul de nord al insulei. Ca omagiu pentru suveranul său, Theodosius constitui o nouă provincie, pe care o numi *Valentia*. Totodată, prin restaurarea fortificaţiilor, dădu oraşelor multă siguranţă. Împăratul îl răsplăti numindu-l comandant suprem al cavaleriei[206].

Acest brav general învinse armatele alamanilor pe Dunărea de Sus, înainte de a fi trimis în Africa, spre a înăbuşi răscoala lui Firmus.

Africa romană se afla de mulţi ani în mâinile unui guvernator militar rapace, comitele Romanos, care, prin crimele sale, se făcuse odios întregii populaţii. Toate plângerile rămâneau fără efect, comitele ştiind să cumpere întotdeauna cu bani conştiinţa anchetatorilor. Sub o astfel de ocârmuire, nu e de mirare că populaţia s-a strâns repede în jurul unui rebel.

Firmus era fiul unui şef mauritan puternic, care lăsase o mare avere. În cearta dintre fiii săi pentru moştenire, Firmus îl ucise pe unul din fraţi şi fu atunci

[206] Gibbon, ed. Bury, t. III, pp. 47-48.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

urmărit cu un zel neobișnuit de comitele Romanos. Temându-se pentru viața sa, Firmus provoacă răscoala poporului său, care îl privea ca pe un eliberator (372). O armată destul de mare se adună în jurul revoltatului. Caesarea e prefăcută în cenușă. Numidia și Mauritania cad în puterea lui Firmus.

Valentinian trimise pe cel mai bun general, pe Theodosius, să pacifice Africa. Îmbarcându-se cu o mică trupă de veterani la gurile Ronului, Theodosius debarcă în Africa (372-373). Provincialii lui Firmus, rău înarmați, fără disciplină, nu fură în stare să reziste talentului militar al lui Theodosius. Firmus căută să înșele vigilența generalului printr-o supunere aparentă, dar acesta, voind probe evidente, nu-și întrerupse operațiile, pătrunzând în interior și biruind orice rezistență. Refugiat la un rege maur (Igmazen), acesta fu somat a-i preda pe fugar, care, neavând nici o scăpare, se spânzură în timpul nopții. Cu aceasta, războiul se încheia (373)[207].

Ultima campanie a lui Valentinian a fost împotriva quazilor. Pentru apărarea provinciilor sale Illyricum și Raetia, el începuse a ridica și pe Dunărea de Sus fortificații, ceea ce îi provocă pe quazi. Aceștia se plâng că o fortăreață se clădea pe terenul lor, și Equitius, guvernatorul de Illyricum, suspendă atunci lucrările, spre a-l informa pe împărat. Prefectul Galliei, Maximin, profită de ocazie spre a-l determina pe împărat să încredințeze provincia Valeria fiului său Marcellianus, care va face lucrările fără ca barbarii să-l mai inoportuneze cu protestele lor. Marcellianus îl invită

[207] *Ibidem,* pp. 50-52.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cu perfidie pe Gabinius, regele quazilor, la el şi-l asasinează. Quazii se ridică pentru a-l răzbuna şi obţin, ca de obicei, concursul cavaleriei sarmaţilor (374). Aceştia, neputând ataca Sirmium, apărată de ziduri, se ciocnesc cu trupele lui Equitius, pe care le nimicesc în mare parte. Intervenţia tânărului Theodosius, ducele Moesiei (viitorul împărat), salvează situaţia, acesta semnalându-şi talentele militare de care va da dovadă mai târziu ca împărat.

Aflând la Trèves cele întâmplate, Valentinian se mânie aprig asupra barbarilor şi, în primăvara 375, porni cu mare parte din forţele Galliei împotriva lor. O ambasadă a sarmaţilor îl întîmpină pe cale, şi el îi răspunse că se va pronunţa după ce va examina lucrurile la faţa locului. Sosind la Sirmium, dădu audienţă deputaţilor provinciilor din Illyricum. Monarhul, prezumţios, nu văzu în toate cele întâmplate decât vina barbarilor şi întreprinse o expediţie de răzbunare sângeroasă împotriva quazilor. Trecând Dunărea în ţinuturile lor, le devastă cu o furie implacabilă, arzând şi omorând tot ce întâlni în cale. Atâta groază băgă în barbarii refugiaţi în munţi, încât trecu Dunărea înapoi fără a fi pierdut un om[208]!

Plănuind a-şi completa acţiunea într-o a doua campanie, îşi aşează cartierul de iarnă la Bregetio, pe Dunăre. Acolo i se prezentă o ambasadă a quazilor, care încercau, umilit, să potolească mânia dezlănţuită a suveranului. Dar acesta le răspunde cu o violenţă extremă, insultându-i cu cele mai grele cuvinte. Vocea, privirea, gesturile trădau furia sa nestăpânită.

[208] Ammianus, XXX, 6, 3 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Această explozie de mânie îi provoacă ruperea unui vas sanguin, încât el se prăbuşi în braţele celor de faţă şi îşi dădu peste puţin sufletul.

Vajnicul soldat avu, la 54 de ani, un sfârşit vrednic de viaţa sa[209].

Valentinian I lăsa după el doi fii, născuţi din două căsătorii: pe Graţian, de vreo 18 ani, fiul Severei, pe care o repudiase, şi pe Valentinian al II-lea, un copil de 4 ani, fiul Iustinei, cea de a doua soţie a sa.

Graţian primise încă de la vârsta de 8-9 ani, din mâinile tatălui său, mantia de purpură şi diadema, cu titlul de Augustus (în august 367), şi asocierea sa la imperiu fusese ratificată de armatele Galliei. Numele său fusese adăugat la numele lui Valentinian I şi Valens în actele publice. Prin căsătoria sa cu Constantia, fiica lui Constanţiu al II-lea, el dobândea drepturile ereditare ale familiei Flavia.

Graţian urmă deci la tron tatălui său, dar pasiunile, suspendate prin energia fostului împărat, reînviară acum. Şefii militari Merobaudes şi Equitius, în ambiţia lor de a conduce în numele unui copil, invitară în lagăr pe Iustina cu fiul său, care fu prezentat trupelor şi învestit, prin aclamaţiile lor, cu titlurile şi insignele puterii supreme. Pericolul unui război civil fu împiedicat numai de atitudinea moderată a lui Graţian. El primi alegerea armatei şi declară că îl va socoti pe fiul Iustinei ca pe un frate şi nu ca pe un rival. Graţian fixă împărătesei şi fiului său Valentinian al II-lea

[209] V. asupra lui şi A. Alföldi, *Valentinian Ier, le dernier des grands Pannoniens*, „Revue d'histoire comparée", 4 (1946), p. 7 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

reşedinţa la Milan, în provincia Italiei, rezervându-şi pentru sine comanda ţărilor de dincolo de Alpi.

Lumea romană era acum condusă de Valens şi de cei doi nepoţi ai săi.

3. Împăratul Valens (28 martie 364 – 9 august 378)

a. Revolta lui Procopios. Evenimentele din Asia. Asociat la imperiu de fratele său, Valens n-avea nici una din însuşirile acestuia. Încă de la începutul domniei, Orientul a fost tulburat de o răscoală de mari proporţii.

Fostul general Procopios, înrudit cu Iulian şi despre care se spunea că fusese îmbrăcat de acesta cu purpura, la Carrhae, în cursul ultimei sale expediţii, simţindu-şi viaţa ameninţată, se revoltă împotriva lui Valens, disputându-i tronul (septembrie 365). El află la Constantinopole prieteni care îi dau speranţe, întemeiate pe nemulţumirea generală. Două cohorte de gali, care nu puteau uita amintirea lui Iulian, fură atrase în conspiraţie. Soldaţii îl aclamară pe Procopios, jurându-i credinţă. Ţăranii din împrejurimi, nemulţumiţii, măresc numărul acestei armate, la care se adaugă Jovienii şi Herculienii, trupele din oraşele Thraciei şi din cetăţile de la Dunăre. Goţii dau şi ei uzurpatorului câteva mii de auxiliari, încât Procopios se afla în curând în fruntea unei mari oştiri stăpân pe Constantinopole. Fiul lui Hormisdas îmbrăţişă şi el cauza rebelului, care îl investi cu puterile unui proconsul roman, iar Faustina, văduva lui Constanţiu, se

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

căsători cu Procopios, mărind prestigiul acestuia în ochii populației.

Valentinian I primi vestea revoltei din Orient, dar nu putu interveni, având să apere tocmai atunci frontiera de nord, amenințată de o invazie. Valens se afla la Caesarea, pentru a observa mișcările perșilor, când i se aduse vestea răscoalei și, intimidat, se gândea să renunțe la coroană, spre a nu-și expune viața. El fu salvat însă de energia generalilor săi. Lupicinus alergă cu legiunile Siriei în ajutorul suveranului său, iar Arinthaeos, care, prin forța și valoarea sa, era mai presus de toți, cu o mică trupă ce comanda atacă un corp numeros de rebeli. Când văzu printre aceștia sŏldați care serviseră sub comanda sa, le strigă, cu o voce de tunet, să-și predea pe propriul lor comandant, și atât de mare era autoritatea sa, încât ei se supuseră fără a șovăi. Arbetion, veteranul marelui Constantin, ieși din retragerea sa și primi comanda unei armate. În toiul unei lupte, își scoase casca, spre a fi recunoscut, îi salută pe soldații lui Procopios, numindu-i copiii săi și îndemnându-i să vină alături de bătrânul general, care de atâtea ori îi dusese la victorie. În două lupte ce avură loc, trupele lui Procopios îl părăsiră și el rătăci un timp în Phrygia, până ce fu trădat de ai săi, descurajați, și pieri decapitat (366)[210].

Față de perși, Valens avu o atitudine prudentă, căutând să nu le dea pretext de ostilitate prin călcarea tratatului rușinos încheiat de Jovian. La adăpostul acestui tratat, perșii fac din Armenia și Iberia ade-

210. Fazele acestei aventuri sunt relatate de Ammianus, XXVI, 6-10. Vezi și Gibbon, ed. Bury, t. III, pp. 12-17.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vărate provincii ale lor. Regele Armeniei, Arsak, fu ridicat şi închis de Sapor al II-lea, care conduse acolo o expediţie cu mari forţe militare. Nefericitul rege pieri în Turnul Uitării din Ecbatana (367)[211]. Iberia avu o soartă identică. Regele Sauromaces fu alungat de perşi, care pun în locul său o creatură a lor.

În Armenia se formă un partid numeros în favoarea lui Pap (Papa), fiul lui Arsak, recunoscut ca suveran legal. Valens contribui a-l restaura pe tron (369), dar în urmă îl trădă, de teama perşilor. Regele, invitat să se consulte cu împăratul, veni până la Tarsos, unde fu împiedicat a merge mai înainte, şi atunci, simţindu-se ameninţat, scăpă cu fuga, strecurându-se în patrie. El făcu însă greşeala să răspundă invitaţiei comitelui Traian, care comanda împreună cu Vadomar forţele romane staţionate la hotarul Armeniei. În mijlocul banchetului ce i se dădu, regele fu asasinat (374).

În Iberia, o armată a lui Valens îl restaură pe Sauromaces, pe malurile fluviului Cyrus (372). Numai la moartea neastâmpăratului Sapor al II-lea (380), perşii, ocupaţi cu tulburările lor interne şi cu războiul la hotare, nu putură împiedica regatele Armeniei şi Iberiei de a-şi recăpăta neutralitatea între cele două imperii.

---

[211] Gibbon, Ed. Bury, t. III, pp. 55-56. [Evenimentele, legate şi de domnia regelui persan Sapor al II-lea (310-380) sau Şapur, sunt cunoscute atât din izvoare latine (Ammanus) sau greceşti (Prokopios), cât şi din cele armeneşti (Moise din Choren). Informaţia următoare, privitoare la înlocuirea regelui iber (ivir) Sauromaces prin ruda sa apropiată Aspakures este bazată tot pe textul lui Ammianus, XXVII, 12, 4 şi 16 şi XXX, 2, 2.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

b. Războiul cu goții. Moartea lui Valens. Dar Valens avu mai cu seamă să-i înfrunte pe goți la Dunărea de Jos, căci acum începe presiunea puternică a barbarilor germani la această frontieră. Pericolul german va fi timp de câteva decenii marea problemă a părții de Răsărit a imperiului.

Goții trăiau, la începutul erei creștine, pe malurile Balticei, de unde, la sfârșitul secolului al II-lea, pentru motive ce nu se cunosc, ei emigrară în ținuturile de sud ale Rusiei, până la țărmurile Mării Negre, între Don și Dunărea de Jos. Pe la jumătatea secolului al III-lea, pătrund în Crimeea, și de atunci pornesc o serie de incursiuni nimicitoare pe mare, ca pirați. De mai multe ori ei devastează litoralul caucazian, ajungând pe țărmul asiatic. Corăbiile lor pătrund chiar prin Bosfor în Propontis și Marea Egee, nimicind orașele prospere de pe coastele Greciei, și înaintează până în insulele Rodos, Cipru și Creta. Expedițiile acestea se mărgineau la prădăciuni, și întotdeauna goții se întorceau, pe același drum, pe țărmul de nord al Pontului Euxin[212].

---

[212] Cele două ramuri ale goților sunt, se știe, vizigoții și ostrogoții. Aceste nume nu trebuie traduse cum se obișnuiește: goții de Apus și goții de Răsărit. Vizigoții înseamnă „goții înțelepți", căci *wisi* se leagă de tema germanică al cărei sens e „înțelept, prudent"; ostrogoții sunt „goții strălucițI" (radicalul *austr.*). V. F. Lot, *Décomposition de l'empire (395-751)*, în *Histoire de Moyen Âge*, par F. Lot, Chr. Pfister et Fr. Ganshof, t. I, Paris, 1928, p. 120, nota 90. [Opinii mai nuanțate la E.A. Thompson, *The Visigoths in the Time of Ulfila*, Oxford, 1966; D. Claude, *Geschichte der Westgoten*, Stutgart, 1970; H. Wolfram, *op. cit. Infra*, n. 224, München, 1979; Th. S. Burns, *A history of the Ostrogoths*, Bloomington, 1984.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ei vin însă în atingere cu imperiul şi pe uscat. Profitând de anarhia veacului al III-lea, începură a trece Dunărea şi a prăda în imperiu. Împăratul Decius pieri în luptele cu dânşii (251); Claudiu al II-lea a câştigat asupra lor, la Naissus, o mare biruinţă (269), făcând o mulţime de prizonieri, pe care îi înrolă în parte în armată, colonizând pe ceilalţi. Claudiu al II-lea luă pentru aceasta epitetul de „Gothicus"; dar Aurelian, se ştie, retrase oştile şi administraţia din Dacia, lăsând-o în voia lor.

În veacul al III-lea, creştinismul se introdusese la goţii din Crimeea; Theophilos, episcopul goţilor[213], a participat la Sinodul de la Niceea (325). În secolul al IV-lea, Ulfila (Wulfila) a fost evanghelizatorul goţilor din părţile Dunării. El fusese ordonat episcop de arianul Eusebius al Nicomediei, la Antiochia, unde venise în anul 341 în ambasadă la Constanţiu. Întors în patria sa, dincolo de Dunăre, el răspândi printre goţi arianismul. După vreo şapte ani, o mare perse-

[213] [Reiese că Bănescu înclina spre opiniile care considerau că acest Theophilus a fost episcop al Gothiei din Crimea, precumpănitoare atunci în istoriografie; ulterior, au început să capete tot mai multă consistenţă argumentele care admit că în cazul de faţă este vorba mai degrabă de Gothia situată în partea sud-estică a României de azi. Acest punct de vedere, însoţit de toată informaţia bibliografică a subiectului, este susţinut de Emilian Popescu, *Theophilus Gothiae, Bischof in der Krim oder an der unteren Donau ?*, în Idem, *Christianitas Daco-Romana*, Bucureşti, Ed. Academiei române, 1994, p. 178-186. Studiul acesta a apărut mai întâi în limba română în „Studii teologice", 38 (1987), 5 p. 73-81, apoi în germană în „Byzantina" (Thessalonic), 14 (1988), p. 237-249].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cuție îi silește pe goți împreună cu Ulfila a cere adăpost în imperiu, pe la 348. Ei sunt primiți și așezați lângă Nicopolis, în Moesia. Aceasta a fost, cum arată Jacques Zeiller, prima pătrundere a goților în imperiu[214]. Pentru a-i face să înțeleagă scrierile sfinte, Ulfila compuse cu ajutorul literelor grecești alfabetul gotic și traduse Biblia în limba gotă.

Nu trebuie să ne închipuim toată Gothia ariană fiindcă Ulfila era arian. Cum arată un învățat bollandist, Ulfila n-a fost un episcop al goților, ci al *unor* goți, pe care i-a putut converti. Au fost în Gothia centre de creștinism diferite, cel puțin trei comunități cunoscute: niceeni, arieni și audieni (sectarii lui Audius, relegat în Sciția)[215]. Goții păgâni de dincolo de Dunăre erau, sub Constanțiu, federați; în anii 348 și 360, contingente ale lor au luat parte la luptele împotriva perșilor[216].

Valens avu de luptat încă de la începutul domniei cu goții de peste Dunăre. Trecerea fluviului, asigurată de Constantin cel Mare între Transmarisca și Constantiniana–Daphne, era încă păstrată în 367, când Valens își trecu pe acolo trupele, în iunie, pe un pod de vase.

---

[214] J. Zeiller, *Le prémier établissement des Goths chrétiens dans l'empire d'Orient*, în *„Mélanges offerts à Gustave Schlumberger"*, Paris, 1924.

[215] Joseph Mansion, *Les origines du christianisme chez les Goths*, An. Boll., t. XXXIII, pp. 5 *și urm.*

[216] Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa.* III *Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius. 1 Teil: Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdunavien.* (Akad. der Wiss. in Wien, Philos.-hist. Kl., Sitzb., 208 Bd., 2 Abhandl.). Wien und Leipzig, 1928, pp. 36-37.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Goţii au fugit dinaintea lui, şi împăratul trecu Dunărea înapoi, apropiindu-se iarna. Ploile au împiedicat orice acţiune în anul următor, şi Valens a rămas în lagărul său din Marcianopolis.

În vara anului 369, el îşi relua acţiunea, trecând Dunărea pe la Isaccea în părţile Basarabiei, unde Athanaric îşi avea reşedinţa. Goţii urmară aceeaşi tactică din anul 367, retrăgându-se în faţa armatei romane; dar trimit ambasadă pentru pace. Trebuind să vină la tratative, Athanaric observă că el a jurat să nu pună piciorul pe pământul imperiului şi s-a hotărât atunci ca întrevederea sa cu împăratul să aibă loc în mijlocul Dunării, care despărţea teritoriile lor. Valens şi judele vizigoţilor veniră, fiecare în barca sa şi însoţit de un număr egal de oameni înarmaţi, până în mijlocul fluviului, unde tratară despre condiţiile păcii. Themistius ne spune că împăratul a stat toată ziua sub căldura soarelui în barcă[217].

Valens petrecu în Marcianopolis şi iarna 369-370, şi, după ratificarea tratatului şi primirea ostatecilor, se întoarse la Constantinopol. Goţii se ţinură de acum liniştiţi timp de şase ani, până când revărsarea furtunoasă a hunilor îi aruncă în provinciile imperiului.

În stânga Dunării, goţii păgâni îi prigoniră aprig pe creştini, şi Sf. Sava, din tribul Atharid, fu atunci înecat (12 aprilie 372) în râul Museos, identificat cu Buzăul nostru[218]. Persecuţia a continuat şi a fost violentă: 26 de persoane fură ucise într-un sat. Principesa catolică

---

[217] *ἐφ' ἡλίῳ στὰς ἐπὶ τῆς νεώς, ἡνίκα μάλιστα ἑαυτοῦ φλογοδέστερος ἦν... ἐξ ἕω μέχρί δείλης ὀψίας* (Patsch, *loc. cit.*, 54-55).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Gaatha, cu fiica sa Dulcilla, au condus resturile populației la Kyzikos, unde se aflau alți goți. Ea e menționată în secolul al VIII-lea, și *Γοτθογραῖκοι* e expresia pentru acești goți grecizați în urma unei lungi simbioze[219].

În anul 375, hunii, revărsându-se ca o trombă din Asia, împing către vest neamurile barbare. Imperiul alanilor, între Tanais (Don) și Volga, căzuse cel dintâi în ciocnirea cu hunii. Regele lor pieri în luptă, și o parte dintr-înșii fugiră până la țărmul Balticii, de unde vor porni apoi cu neamurile germanice în Gallia și Spania; alții scăpară în munții Caucaz, păstrându-se acolo (oseții)[220], dar marea lor majoritate fu anexată de

---

[218] [Într-adevăr, forma *Mousaios* este apropiată de hidronimul Buzău, ca să mai poată fi pusă la ndoială (v. H. Delehaye, *Saints de Thrace et de Mésie*, în An. Boll., Bruxelles), t. 31 1912, p. 216-221, text reprodus și în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II, Ed. Academiei, 1970, p. 710-714; P.S. Năsturel, *les Actes de Sâint Savas. Histoire et archéologie*, „Revue des études sud-est europeénnes", VII (1969), p. 175-185; *Em.* Popescu, *Le christianisme dans la diocèse de Buzău jusqu'au VIIe siècle*, în Idem, *Christianitas Daco-Romana*, București, 1994, p. 157-177; aici este vorba de versiunea franceză a studiului apărut în limba română în volumul *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, I, Buzău, 1983, p. 259-277). Atharid din izvor este însă căpetenia păgână a locului].

[219] C. Patsch, *op. cit.*, p. 59. [Iul. Kulakovskij, *Istorija Vizantii*, vol. III, Kiev, 1915, pp. 414-416; E. Chrysos, *Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Γότθοι, Thessalonic, 1972;* G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État byzantin*, p. 183.]

[220] [În sens similar, v. Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, ediție îngrijită de V. Spinei, traducere de Michaela Spinei, București, Ed. Meridiane, 1988, vol. I, p. 218; în același volum, notele editorului (spre ex., p. 199, n. 2 și p. 233, n. 25) indică și alte surse bibliografice ale subiectului și tematicii înrudite cu el].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

huni, care îi târăsc cu dânşii în viforoasa lor înaintare spre vest. Împreună cu ei, hunii se aruncară asupra ostrogoţilor vecini. Bătrânul şi vestitul rege al acestora, Hermanrich, în disperarea sa, se sinucide. Withimer, ales rege, cade în luptă. Fiul său Witheric, un copil, e salvat de doi generali energici, Alatheus şi Saphrax, care, neputând înfrunta primejdia, se retrag pe malurile fluviului Danastris (Nistrul)[221]. Căpetenia thervingilor (vizigoţilor), Athanaric, care purta titlul de *jude* (*Thervingorum judex*), căută să reziste pe Nistru, dar, atacat fără veste de huni, care trecuseră fluviul şi-l ameninţau din spate, izbuti a-şi face loc printre dânşii, retrăgându-se între munţi şi Siret, unde voia să se apere printr-o linie de întăriri; dar compatrioţii săi nu-l urmară. Îngroziţi, ei se gândiră să se retragă dincolo de Dunăre, punând între dânşii şi duşman bariera puternică a fluviului[222]. Sub comanda lui Fritigern şi Alavivus, vizigoţii ocupară malul Dunării şi cerură protecţia împăratului. Izvoarele ne arată că ei implorară cu lacrimi autorităţile imperiului să-i lase a trece Dunărea, făgăduind să fie liniştiţi, să cultive câmpiile Thraciei şi să dea, la nevoie, trupe auxiliare. Valens, nemaiavând sfaturile lui Valentinian I, se consultă cu miniştrii săi, şi cei mai mulţi se arătară încântaţi de această cerere. Ei vedeau în aşezarea goţilor o sporire a populaţiei rurale şi a forţelor militare. Noii supuşi ar apăra imperiul, şi locuitorii indigeni, în locul recrutării anuale, puteau plăti un impozit, care ar spori considerabil veniturile tezaurului. Valens dădu, prin urmare,

[221] Ammianus Marcellinus, XXXI, 3, 1-3.

[222] *Ibidem*, XXX, 3, 7.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ordin să se ia măsuri pentru trecerea goților în imperiu și pentru subzistența lor până când li se va defalca un teritoriu suficient. Romanii se luptară cu valurile ziua și noaptea – după expresia bine informatului Ammianus – pentru a trece peste Dunăre, în Moesia, mulțimea fără număr a vizigoților, cu Fritigern și Alavivus (376)[223]. Valens puse condiția de a preda armele și copiii în vârstă, care să fie duși în orașele Asiei, unde vor primi educație. Goții însă știură a profita de vanitatea funcționarilor, pentru a-și păstra armele.

În aceeași vreme, Alatheus și Saphrax, împreună cu Witheric, regele Gruthungilor (ostrogoților), și, de asemenea, Farnobius, au venit la țărmul Dunării, trimițând o solie împăratului, cu rugămintea de a-i primi și pe dânșii. Răspunsul a fost negativ, și ei nu știau ce să facă. Cât despre Athanaric, temându-se de un refuz la fel, amintindu-și că tratase cu îngâmfare pe Valens, când, sub pretext că s-a legat prin jurământ să nu calce niciodată pe teritoriul roman, silise pe împărat să iscălească pacea în mijlocul Dunării, din această cauză s-a retras cu ai săi în *Caucaland*, regiune inaccesibilă din pricina mulțimii de păduri și a munților, gonindu-i de acolo pe sarmați[224].

---

[223] Ammianus, XXXI, 4, 1-5, 8.

[224] *Ibidem*, XXXI, 4, 12-13. *Caucaland* poate fi însă regiunea muntoasă a Banatului, și nu munții Buzăului, cum cred unii, nici ai Coziei, din moment ce istoricul spune că au ocupat regiunea gonind de acolo pe sarmați (Ad Caucalandensem locum altitudine siluarum inaccesum et montium, cum suis omnibus declinavit, Sarmatis inde extrusis). În toată expunerea luptelor cu acești barbari, ei sunt situați în părțile Banatului, până la Tisa.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Lupicinus şi Maximus aveau conducerea militară a Thraciei. Oameni hrăpăreţi, în loc să respecte poruncile împăratului, ei caută să profite de situaţie, provocând, prin rapacitatea lor, înfometarea goţilor. Aceştia se plâng de lipsurile ce îndurau, şi cei doi generali se gândiră a-i depărta de frontieră, împrăştiindu-i în diferite provincii. În atare împrejurări, slăbind paza la Dunăre, Alatheus şi Saphrax se folosesc de acest lucru şi trec fluviul în imperiu, cu ostrogoţii şi regele lor[225].

Fritigern se impusese ca şef al vizigoţilor şi îi ţinu în frâu până la momentul prielnic de a se ridica împotriva stăpânirii romane. În acest scop, el cultivă prietenia cu ostrogoţii şi îşi duse încetul cu încetul armata la Marcianopolis, unde ura dintre goţi şi romani va izbucni într-o revoltă generală (377).

Lupicinus îi invitase pe şefii goţilor la un mare banchet, şi suita lor rămăsese sub arme la poarta palatului. În curând, o ceartă se iscă între goţi şi soldaţii romani, din pricină că aceştia nu-i lăsau să se folosească de piaţa bine aprovizionată a oraşului. De la ceartă s-a ajuns la lovituri, şi Lupicinus fu înştiinţat că mai mulţi dintre soldaţii săi şi-au pierdut armele şi

---

[Ipoteza respinsă de Bănescu este însă cea mai probabilă, întrucât *Caucaland* poate fi legată de Gothia nord-dunăreană, situată în regiunea respectivă (v. şi *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, vol. I, coordonator C. Preda, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1994, p. 265, *cf.* şi H. Wolfram, *Geschichte der Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München, 1979).]

[225] *Ibidem*, XXXI, 5, 3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

viața. Amețit de băutură, el dădu poruncă să se ucidă gărzile lui Fritigern și Alavivus. La zgomotele și țipetele auzite, Fritigern își dădu seama de pericolul ce-l amenința și, păstrându-și calmul, spuse pe un ton liniștit că o ceartă se pare că s-a încins afară între cele două națiuni și poate avea consecințe mari dacă nu e imediat potolită cu autoritatea prezenței sale. Cu aceste cuvinte, el și însoțitorii săi traseră săbiile și-și deschiseră drum prin mulțimea care umplea curțile palatului și străzile, până la porțile orașului, unde încălecară și se făcură nevăzuți. Ajunși în lagăr, fură primiți cu aclamații și ei hotărăsc războiul[226].

Lupicinus pornește împotriva lor în fruntea trupelor ce putu aduna. Goții îl așteptau la nouă mile de Marcianopolis. Fritigern, printr-un atac strâns și impetuos, sfărâmă legiunile romane; Lupicinus, părăsind steaguri și trupe, fugi de pe câmpul de luptă. Biruitori, goții își sporesc îndată forțele cu compatrioții lor comandați de Suerid și Colias, care, înainte de emigrație, fuseseră primiți în serviciul imperiului. Ei se aflau sub zidurile Adrianopolei, și miniștrii lui Valens doreau să-i treacă Hellespontul, pentru a nu fi atrași în revoltă. Goții cerură un răgaz de două zile, dar comandantul Adrianopolei le dădu ordin să plece imediat, armând contra lor populația. Insultele și provocarea acestei improvizate armate îi fac pe goți să se repeadă asupra ei, punând-o pe fugă și smulgându-i armele. Ei îl întâlnesc apoi pe Fritigern și trec sub steagurile sale. Împreună atacă Adrianopole, unde se refugiaseră res-

[226] *Ibidem*, XXXI, 6, 2 și urm. Iordanes, XXVI. Acesta pune în descrierea faptelor pasiunea sa de got.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

turile armatei lui Lupicinus. Dar oraşul se apără energic, şi barbarii, dându-şi seama că-şi pierd vremea în zadar, ridică asediul şi încep a devasta cumplit Thracia. Goţii ucid pretutindeni, fără deosebire de vârstă şi sex, afirmă Ammianus, toate sunt nimicite prin foc şi sabie[227]. În cuvinte dramatice, nu fără exagerare, ne înfăţişează şi Sf. Ieronim pustiirea ţinuturilor (Pannonia sa, Illyricum şi Thracia), unde, zice el, „în afară de cer şi pământ, toate au pierit"[228]. Calamitatea din provinciile europene a trezit temerea ca ea să nu se întindă şi în Asia, unde fiii goţilor fuseseră răspândiţi în oraşele provinciilor. La ordinul lui Iulius, *magister militum*, tineretul got adunat în capitalele provinciilor fu masacrat de trupe în aceeaşi zi dinainte hotărâtă.

Valens, aflând grozăviile din Thracia, s-a hotărât a părăsi Antiochia şi a merge să pună capăt rebeliunii goţilor. El a făcut atunci pace cu perşii, a rechemat trupele de veterani din Armenia şi a trimis în Europa, până la sosirea sa, pe Traian şi Profuturus, ca să conducă războiul contra goţilor[229]. La sosirea lor în Thracia, cei doi generali s-au unit cu Richomer, comitele domesticilor, trimis cu auxiliarii săi de Graţian din Gallia, şi au hotărât împreună să-i atace pe barbari. Goţii se aflau în lagăr, închişi în cercul lor de care, *carrago* – obişnuita fortificaţie a barbarilor –

---

[227] *Sine distantia enim aetatis vel sexus, caedibus incendiorumque magnitudine cuncta flagrabant* (XXXI, 6, 2 şi urm.).

[228] *ubi praeter caelum et terram... cuncta perierunt.* Apud Gibbon, ed. Bury, t. III, p. 122, n. 103.

[229] Ammianus, XXXI, 7, 1, 2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în localitatea Salices din nordul Dobrogei. Acolo a avut loc bătălia crâncenă, care a durat o zi întreagă, și în care, de ambele părți, au căzut mulțime de luptători. Câțiva ani mai târziu, Ammianus Marcellinus a văzut câmpul acestei înverșunate bătălii înălbit de oase[230]. La sfârșit, cele două armate s-au retras fiecare în lagărul său, fără a se ști care a biruit. Goții au fost însă atât de impresionați de neașteptata rezistență a trupelor imperiului, încât s-au închis în cercul lor de care, de unde n-au mai ieșit timp de șapte zile.

Generalii romani căutară să izoleze lagărul goților, împiedicându-i să iasă din ținutul unde se găseau, ca să-i înfometeze. Comandantul Cavaleriei, Saturninus, bară în acest scop ieșirile din Haemus, păzindu-le strict; dar aflând că un nou val de barbari (huni, alani ș.a.) au trecut Dunărea, se temu să nu fie el însuși blocat și se retrase cu trupele sale. Goții s-au revărsat atunci care încotro au apucat, devastând sălbatec totul, de la Dunăre la Rodope[231]. Alatheus și Saphrax recunosc acum șefia lui Fritigern, cimentând alianța ostrogoților cu el.

Grațian se pregătea a-și duce trupele în Răsărit, pentru a ajuta lui Valens, dar alamanii, informați despre acest lucru, năvălesc peste Rin, și împăratul a trebuit să iasă împotriva lor. În lupta cu dânșii, el a câștigat o mare biruință la Horburg, lângă Colmar (mai 378).

Cam în aceeași vreme, Valens sosea la Constantinopol. El era întâmpinat cu manifestații ostile la Hippodrom, populația indignată cerându-i să iasă îm-

---

[230] *Albentes ossibus campi* (XXXI, 7).

[231] *Ibidem*, XXXI, 8, 1-3 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

potriva barbarilor. Valens porneşte atunci din capitală în fruntea trupelor. Graţian, liber acum pe mişcările sale, venea în ajutorul colegului său, trimiţând înainte pe Richomer cu o scrisoare, în care îl sfătuia să-l aştepte, să nu se expună singur într-o situaţie atât de periculoasă[232]. Dar Valens, gelos pe victoria tânărului nepot, nerăbdător a da o lovitură duşmanilor singur, încurajat în această atitudine de linguşitorii din jurul său, fiind sigur de biruinţă, nu-l mai aşteptă pe Graţian. Aşa se ajunse la memorabila luptă de lângă Adrianopol, din ziua de 9 august 378.

Lăsându-şi bagajele şi proviziile lângă zidurile Adrianopolei, Valens ajunge, pe o mare arşiţă, la carele goţilor, aşezate în cerc. Comandanţii îşi orânduiesc trupele în linii de bătaie. Fritigern înscenează o ambasadă, în aşteptarea lui Alatheus şi Saphrax, cu cavaleria lor. După aceea, s-a produs încăierarea. Lupta a fost lungă şi sângeroasă. Ammianus ne-a descris-o în stilul său înflorit. Din pricina prafului ce se ridica – spune el – nu se mai putea vedea cerul, care răsuna de strigătele îngrozitoare[233]. Pământul se acoperise de râuri de sânge (*humus rivis operta sanguineis*), încât soldaţii, nemaiputând merge, se sileau cel puţin să nu-şi dea viaţa nerăzbunată. La căderea nopţii, împăratul, „aflându-se între soldaţii de rând, după cum se crede – continuă Ammianus –, căci nimeni n-a afirmat că l-a văzut sau că ar fi fost de faţă, s-a prăbuşit, grav rănit de o săgeată, şi a murit în

[232] Ammianus, XXXI, 12, 4, 5.

[233] *Ibidem*, XXXI, 13, 10: *nec iam obiectu pulveris caelum patere potuit ad prospectum, clamoribus resultans horrificis.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

curând, dându-şi ultima suflare, şi n-a fost apoi găsit nicăieri". Alţii susţin, adaugă istoricul, că Valens nu şi-a dat sufletul îndată, că s-a dus cu câţiva „candidaţi" şi eunuci la o casă ţărănească din apropiere, cu etaj, şi, pe când era bandajat, a fost înconjurat de duşmani, care nu ştiau cine este. Fiind primiţi de la etajul casei cu săgeţi şi nevrând să piardă ocazia de a prăda, au îngrămădit în jurul casei mănunchiuri de paie şi lemne şi, dându-le foc, au ars clădirea cu oameni cu tot. Unul dintre candidaţi, scăpat pe o fereastră, ar fi povestit cele petrecute[234].

A fost un măcel din care abia a treia parte din armată a scăpat. După analele istorice, în afară de lupta de la Cannae – încheie Ammianus – n-a fost dezastru mai mare[235].

Goţii au atacat apoi Adrianopolul, unde resturile armatei au luptat cu disperare pentru a-şi salva viaţa, îngrămădind la întărituri maşinile de război. Locuitorii se uniră cu soldaţii în această înverşunată apărare. După grele pierderi, goţii s-au convins de neputinţa lor de a cuceri oraşul şi s-au retras. Împreună cu hunii şi alanii, au străbătut atunci pe îndelete câmpiile Thraciei, în mijlocul masacrelor şi incendiilor[236], ajungând până la Constantinopol, unde i-au uimit tăria zidurilor, frumuseţile ce se desfăşurau privirii lor şi mulţimea imensă a locuitorilor. Alungaţi de o ieşire

---

[234] *Ibidem*, XXXI, 13, 12 *şi urm.*

[235] *Ibidem*, XXXI, 13, 19.

[236] *Ibidem*, XXXI, 16: *Itineribus lentis, miscentes cuncta populationibus et incendiis, nullo renitente, pergebant.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

furioasă a arabilor sosiți de curând din Asia, barbarii s-au împrăștiat în ținuturile nordice[237].

Grațian, prea tânăr, nu avea experiența și priceperea cerute de o situație atât de gravă. El simți nevoia de a-și asocia un coleg în locul lui Valens, și avu meritul de a alege pe cel mai bun general, pe Theodosius, al cărui tată, generalul cu același nume, luptase glorios în Britannia și Africa, și fusese executat în chip laș, ceva mai înainte, de miniștrii care abuzaseră de tinerețea suveranului lor.

Noul ales învățase arta războiului sub conducerea ilustrului său tată și, în calitate de *dux Moesiae primae*, se dovedise un comandant excelent. După execuția părintelui său, el se retrăsese în patria sa spaniolă, ducând viața de particular în domeniul său de la Caucha. Chemat la Curte, la Sirmium, Theodosius fu înălțat de Grațian în ziua de 19 ianuarie 379, în aclamațiile trupelor, la rangul de *Augustus*. El primea Orientul, pe care-l avusese Valens; dar, însărcinat în special cu conducerea războiului gotic, două din diecezele Illyricum-ului, Dacia și Macedonia, trecură în stăpânirea sa[238].

---

[237] *Ibidem*, XXXI, 14.

[238] E. Stein, *Gesch. des spätrömischen Reiches*, I, Wien, 1928, pp. 295-296.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

II.

[DINASTIA THEODOSIANĂ. TRIUMFUL ORTODOXIEI]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

A.
THEODOSIUS CEL MARE
(19 IANUARIE 379 – 17 IANUARIE 395)

1. Luptele cu goții.

Theodosius avea 33 de ani când fu chemat din singurătatea sa de la Caucha, în Galicia, și ridicat pe tron. Înfățișarea sa maiestuoasă, însușirile deosebite de care dăduse dovadă făceau să fie asemănat cu cei mai mari împărați.

Noul Augustus nu avea o armată îndestulătoare și disciplinată, spre a înfrunta bandele unite ale goților. De aceea întrebuință o metodă potrivită situației, aplicând-o cu toată energia. Cu puținele trupe pe care le avea la îndemână, își deschise drum de la Sirmium până la Thessalonic, unde își stabili cartierul general. De aici putea supraveghea mișcările barbarilor și distribui ofițerilor săi operațiile pe tot cuprinsul peninsulei, de la porțile Constantinopolului până la țărmul Adriaticii. El se îngriji a întări fortificațiile și garnizoanele orașelor, încurajând trupele a face dese ieșiri împotriva barbarilor care cutreierau împrejurimile. Detașamentele garnizoanelor se uneau, treptat, în mici armate, care începură a avea succese asupra barbarilor împrăștiați. Disensiuni încep a se produce între goți și aliații lor, încurajate de împărat, care știu să atragă pe unii din șefii principali ai goților, ca acel Modares, de neam regal, care trecu în serviciul imperiului, luptând hotărât împotriva compatrioților săi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Izvoarele ne expun confuz toată această acțiune militară a lui Theodosius, care ține patru ani, până la supunerea totală a goților. Am adoptat, în expunerea noastră, cronologia stabilită de Ifland[239] și admisă de Bury[240], confruntând această cronologie și cu datele lui E. Stein[241].

La mijlocul lui iunie 379, Theodosius se afla la Thessalonic, unde își organiza armata și își distribuia forțele. O parte se îndreaptă împotriva goților din Dacia și Moesia, alta, sub conducerea lui Modares, operează în Thracia și obține în iulie o mare victorie asupra barbarilor. Goții, alanii și hunii sunt aruncați către sfârșitul anului peste Balcani.

În februarie 380, Theodosius căzu greu bolnav la Thessalonic și, simțindu-și viața primejduită, ceru să fie botezat. Deși născut într-o familie creștină, el întârzie, după obiceiul de atunci, inițierea sa în noua credință, și astfel primi botezul la 28 februarie 380, la Thessalonic, din mâinile episcopului Ascholius, un niceean. Odată cu aceasta, Theodosius publică un decret prin care fixează regulile credinței pentru supușii săi.

Boala lui Theodosius îi încurajează pe goți, care reîncep ostilitățile. Ele se îndreaptă în două direcții: vizigoții, sub Fritigern, au pornit în Epir, Thessalia și Achaia; ostrogoții, cu Alatheus și Saphrax, în Pannonia și Moesia superioară. Theodosius, neavând forțe

---

[239] *Der Kaiser Theodosius der Grosse*, 1878, lucrare publicată împreună cu A. Güldenpenning. [A. Lippold, *Theodosius der Grosse und seine Zeit*, ed. a II-a, München, 1980.]

[240] În t. III, *Appendix* 7, al ediției operei lui Gibbon.

[241] *Gesch. des spätrömischen Reiches*, I, p. 298.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

suficiente, cere ajutorul lui Grațian, care trimite trupe cu generalii Bauto și Arbogastes.

În a doua jumătate a anului 380, Fritigern dispare. Cât timp fusese în viață, goții au fost uniți; cu moartea lui, disciplina lor slăbește, și ei se desfac în bande de pradă fără ordine. Vechea gelozie dintre ostrogoți și vizigoți se trezește din nou. Theodosius, prin danii și promisiuni, caută să atragă în serviciul său pe șefi. Grațian vine în Pannonia împotriva goților. La sfârșitul verii, cei doi împărați se întâlnesc în conferință la Sirmium (în septembrie 380). La 24 septembrie, Theodosius intră triumfător în Constantinopole.

Provinciile de la Dunăre scăpaseră de gruthungi sau ostrogoți, fiindcă Alatheus și Saphrax plecară de aici către vest, în căutarea altor regiuni pentru acțiunea lor de jafuri. Cunoștințele noastre asupra aventurilor ostrogote din acele părți sunt neîndestulătoare. Se pare că ostrogoții respinseră unele triburi germane până în Gallia, că au încheiat cu Grațian un tratat pe care l-au călcat repede[242] și au înaintat spre nord. După un timp, s-au întors pe malurile Dunării de Jos, cu forțe sporite, recrutate dintre cei mai feroci războinici ai Germaniei și Sciției[243]. Ei încercară să treacă într-o noapte Dunărea în imperiu, dar comandantul Thraciei, bine informat, îi atacă viguros cu flota, înecându-i în mare parte. Alatheus pieri atunci în apele fluviului (380)[244]. Cei care scăpară se predară imperiului.

---

[242] Iordanes, XXVII.

[243] *Ἔθνος τι Σκυθικὸν πᾶσιν ἄγνωστον,* îi caracterizează Zosimus (La Gibbon, ed. Bury, t. III, p. 134, nota 130).

[244] Data e propusă de Bury, ed. operei lui Gibbon, t. III, p. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Athanaric, care privise de departe succesele goților, se văzu silit să părăsească refugiul său din Caucaland și să treacă Dunărea. Mare parte din trupele lui Fritigern, care simțeau relele anarhiei, recunoscură în Athanaric pe regele națiunii și se strânseră în juru-i. Dar vârsta potolise îndrăzneala vechiului luptător, și el se gândi la obținerea unui tratat avantajos. Având o întrevedere cu Theodosius, în apropiere de Constantinopol, împăratul îl invită în capitala sa. Regele got rămase uimit de frumusețea orașului pe care întâia oară îl vedea, de poziția lui minunată, de mulțimea corăbiilor și de puternicele fortificații. Iordanes afirmă că, privind soldații în linie de bătaie, Athanaric ar fi exclamat: „Împăratul e fără îndoială un zeu pe pământ, și cine își ridică mâna asupra lui e răspunzător cu sângele său"[245]. În curând, slăbit de vârstă, el se îmbolnăvește și moare la sfârșitul lui ianuarie 381. Funeraliile sale au avut loc cu mare solemnitate în capitala imperiului, și un monument fu ridicat în memoria lui. Întreaga sa armată, tratată cu multă curtenie de Theodosius, se înrolează sub steagurile imperiului. Supunerea unui corp atât de însemnat al vizigoților făcu impresie printre barbari și decise și pe alții. Împrăștiați și împuținați, goții, obosiți de atâtea lupte, cerură pacea, pe care o obținură la 3 octombrie 382. Un tratat fu încheiat cu imperiul, stipulându-se obligațiile și privilegiile lor. O colonie numeroasă a vizigoților fu așezată în Thracia, la nord de Balcani,

[245] *Deus, inquit, sine dubio terrenus est imperator et quisquis adversus eum manu moverit, ipse sui sanguinis reus existit* (XXVIII).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

având deplina autonomie și scutire de impozite; mulți au intrat în rândurile armatei[246]. Resturile ostrogoților fură transportate, ca *federați,* în Phrygia și Lydia. Triburile și familiile lor își păstrau șefii, dar demnitatea regală a fost desființată, și generalii goților erau numiți și depuși după placul împăratului. Aceasta n-a împiedicat totuși ca, în 386, un șef, Odotheus, să treacă Dunărea cu o bandă de ostrogoți care fu aproape nimicită de Promotus. Resturile lor au fost și ele colonizate în Phrygia. Ei sunt identici cu gruthungii care se răscoală mai târziu cu Tribigild.

Încă din vremea lui Constantin cel Mare, barbarii intraseră în armata imperiului, care a numărat între șefii ei mulți mercenari, unii militari de valoare. Recrutarea elementelor indigene devenise o dificultate tot mai mare pentru imperiu și, de la mijlocul secolului al IV-lea, când toate frontierele sunt luate cu asalt, nevoile apărării cereau un mare număr de soldați. Dar provinciile, din care mai înainte se scoteau cei mai viguroși ostași, erau acum secătuite, și barbarii sunt tot mai căutați pentru serviciul militar. Theodosius nu făcea decât să urmeze în această privință procedeul obișnuit al înaintașilor. Introducerea masivă a goților în armată a fost judecată cu asprime de istorici (Iordanes îl numește pe împărat „amicul poporului got", *amator generis Gothorum*), și știm că ea a fost atât de funestă pentru urmașii imediați ai lui Theodosius, încât „pericolul german" formează un capitol obișnuit al acestor domnii la istoricii moderni. Stein socotește că, acum, barbarizarea armatei romane

[246] E. Stein, *op. cit.*, p. 229.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

își atinge punctul culminant[247]. Trupele cu care Theodosius își duce mai departe războaiele au fost în majoritate germani. Un cercetător recent, și dintre cei mai buni, al moștenirii lăsate de Theodosius cel Mare, socotește de asemenea că acesta „a deschis larg barbarilor armata", că „barbarizarea armatei" și-a atins în domnia lui Theodosius adevărata ei încoronare. Barbarii au impus moravurile lor, armele legionare au fost părăsite și anticele *signa*, vulturii legionari și imaginile imperiale, suspecte de idolatrie. Dragonul a devenit drapelul pentru *numeri*[248].

Această politică a lui Theodosius I și-a avut reversul ei și în ordinea economică și socială. Ea produse, prin solda însemnată ce se plătea, o mare sporire a cheltuielilor și, cu aceasta, o creștere apăsătoare a sarcinilor financiare. Populația fu aruncată în mizerie; patronatul, împotriva căruia luptaseră în zadar înaintașii energicului împărat, se întinse în tot imperiul. Țăranul, ruinat economicește, cufundat în datorii și lăsat la discreția funcționarilor abuzivi, fu nevoit a se pune sub patronatul unui puternic latifundiar. Pierzându-și libertatea, el ajunse șerb al patronului său. În această epocă se desăvârși în tot imperiul legarea colonilor de brazdă[249]. Sărăcia Thraciei ruinate

---

[247] *Ibidem*, p. 299. [M. Parvan, *La politica gotica di Teodosio nella pubblicistica del suo tempo*, Roma, 1964.]

[248] E. Demougeot, *De l'unité à la division de l'empire romain, 395-410. Essai sur le gouvernement impérial*, Paris, 1951, pp. 22-31.

[249] E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches*, I, Wien, 1928, p. 299 și urm; G. Ostrogorsky, *Gesch. des byzantinischen Staates*, ed. a II-a, München, 1952, pp. 43-44.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

îl făcu pe Theodosius să suprime (3 aprilie 393) *capitatio humana* în această dieceză[250].

2. Uzurparea lui Maximus în Occident. Intervenția lui Theodosius.

Evenimente grave se petrec în curând în Occident și ele aduc intervenția militară a lui Theodosius.

Grațian își pierduse încrederea poporului și a armatei. Neglijându-și datoriile de suveran, el se pasionase de vânătoare, înconjurându-se de favoriți ai distracțiilor sale. Parcuri imense fuseseră închise și umplute cu tot soiul de animale sălbatice; un corp de alani se afla în serviciul militar al palatului, și admirația împăratului pentru iscusința lor în mânuirea armelor făcuse dintr-înșii garda sa favorită. Tânărul împărat obișnuia acum să apară în costumul și cu armele lor, ceea ce îi înstrăină simpatia cu care mai înainte îl înconjurase armata. Favoriții abuzau de puterea lor și aceasta îi înstrăina și simpatiile populației. În 383, trupele din Britannia se revoltă și îl proclamă împărat pe Maximus, un spaniol. Acesta năvălește îndată în Gallia cu forțele sale. Grațian, părăsit de trupe, fuge din reședința sa, Lutetia, însoțit de 300 de călăreți, îndreptându-se către Lugdunum (Lyon). Ajuns acolo, guvernatorul provinciei îl dădu în mâinile lui Andragathius, generalul cavaleriei uzurpatorului, sosit pe urmele fugarului. Andragathius, potrivit instrucțiilor pe care le primise, îl execută imediat (25 august 383). Maximus trimise apoi un am-

[250] E. Stein, *op. cit.*, p. 311.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

basador împăratului din est pentru a se justifica, afirmând că uciderea lui Grațian s-a făcut fără știrea sa. El ar fi bucuros, afirmă totodată solul său, să-și întrebuințeze forțele în comun pentru apărarea imperiului; dar, dacă prietenia sa e respinsă, va disputa cu armele puterea imperială.

Orientul fusese sleit de luptele îndelungate cu goții și, cu toată dorința de a răzbuna asasinarea binefăcătorului său, Theodosius fu silit să-și ascundă sentimentele și se prefăcu a consimți la cele întâmplate. El hotăra numai ca Maximus să se mulțumească a stăpâni regiunile de dincolo de Alpi; în Italia și Africa rămânea mai departe Valentinian al II-lea, sub tutela mamei sale Iustina, care guverna. După câțiva ani, uzurpatorul, profitând de nemulțumirea populației față de măsurile Iustinei în favoarea arianismului, se ridică împotriva tânărului împărat. În august 387, el năvălește cu forțe puternice în Italia. Valentinian al II-lea, cu mama și cu sora sa Galla, abia avură timp să fugă la Aquileia, să se îmbarce repede pe o corabie, care-i duse la Thessalonic. Ei imploră sprijinul lui Theodosius. Acesta, văzând cum ucigașul lui Grațian se face stăpân pe întregul Occident, nu mai ezită. Vine numaidecât la Thessalonic și își unește cauza cu a lui Valentinian, căsătorindu-se cu Galla[251], distinsă prin frumusețea ei rară[252]. Aceasta îi dărui, în anul următor, pe Placidia, menită unei vieți de stranii aventuri. Ostilitățile nu începură imediat, iarna fiind

[251] Împărăteasa Flacilla murise cu puțin timp înainte.

[252] *Ἐξαισίῳ διαπρέπουσαν κάλλει* (Zosimus, IV, 14).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

apropiată şi cei doi rivali având nevoie de timp pentru pregătirile de război.

Theodosius îşi asigură pacea cu perşii[253], apoi, în primăvara următoare (388), porni din Thessalonic cu o puternică armată recrutată dintre barbari (goţi, alani, huni), şi se îndreptă spre Valea Savei. Siscia, postul cel mai înaintat al lui Maximus, cade în mâinile sale. La Pœtovio avu loc apoi ciocnirea celor două armate. După o luptă grea, Maximus e învins. El fuge şi se închide în Aquileia. În dimineaţa următoare, Theodosius ajunge în faţa cetăţii. Descurajaţi şi indiferenţi la ambiţia uzurpatorului, soldaţii şi populaţia grăbiră căderea lui. Maximus e smuls de soldaţi, dezbrăcat de ornamentele imperiale şi târât în lagărul lui Theodosius. Împăratul îl lasă în voia soldaţilor săi, care îl duc din faţa lui şi-l decapitează (iulie sau august 388)[254]. Fiul său Victor, asociat mai înainte la tron, pieri odată cu căderea sa.

Theodosius ajunse astfel stăpân pe întregul imperiu. El restabili în Occident pe Valentinian al II-lea şi rămase în Italia timp de trei ani, pentru restaurarea autorităţii imperiului şi îndreptarea abuzurilor săvârşite în anii uzurpării, în acele părţi.

Theodosius vizită în acest timp, împreună cu Valentinian al II-lea, Roma, vechea capitală a lumii romane (iunie 389). Cu prilejul acestei vizite, care a ţinut câteva luni, el emise mai multe legi. Zosimus pune această vizită a Romei după bătălia de la Frigidus, îm-

---

[253] Împărţind Armenia: regiunea eufratesiană, la vest, rămânând lui Theodosius, Persarmenia, la est, Sassanizilor.

[254] Stein dă data de 28 august 388.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

potriva celui de-al doilea uzurpator, Eugenius. Dar Bury socoate că e la mijloc o confuzie între suprimarea lui Maximus şi suprimarea lui Eugenius, şi că vizita la Roma după al doilea război e un duplicat al celei de după întâiul război[255].

Când părăsi Italia (iulie 391), Theodosius trimise pe Valentinian al II-lea în Gallia, ca să vegheze la Frontiera Rinului, unde francii ripuari năvăliseră în timpul războiului cu Maximus. El avu astfel în mâna sa întreg Occidentul, sub tutela efectivă a lui Theodosius.

3. Politica religioasă a lui Theodosius.

De la moartea lui Constantin cel Mare până la suirea pe tron a lui Theodosius I, s-au scurs patru decenii, în care creştinismul, deşi era religia împăraţilor şi a unei însemnate părţi a supuşilor lor, n-a fost totuşi religia statului. În provinciile de vest păgânismul era predominant, iar în cele din est partidul creştin era slăbit de secte rivale. Arienii şi ortodocşii se aflau unii faţă de alţii într-o rivalitate mai mare decât faţă de păgânism[256].

În politica sa internă, Theodosius se sili mai cu seamă a dezlega definitiv chestiunea religioasă. Erezia ariană rupsese unitatea morală a imperiului. Păgânismul începuse şi el, după reacţia lui Iulian, a reînvia. Pentru a pune capăt acestor disensiuni religioase, Theodosius avu drept program să facă a triumfa cre-

[255] T. III al ed. lui Gibbon, *Appendix* 9.

[256] Finlay, *op. cit.*, t. I, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dința ortodoxă și, pentru a realiza acest lucru, urmări stăruitor persecuția cultelor dizidente, a arianismului și a păgânismului.

Încă din 380, când, grav bolnav, se hotărî a primi botezul, suveranul dădu un edict solemn, prin care definea credința sa și o impunea imperiului. Distincția între „catolic" și „eretic" fu stabilită acum definitiv prin lege. Sub termenul de „catolic" se înțelegeau aderenții credinței niceene: reprezentanții tuturor celorlalte tendințe religioase fură declarați „eretici". Păgânii (*pagani*) fură așezați într-o categorie specială. Prin acest decret din 28 februarie 380, împăratul invita toate popoarele din imperiu să adere strict la religia pe care Sf. Petru a propovăduit-o romanilor și a cărei tradiție s-a păstrat și e acum profesată de pontiful Damasus și de Petru al Alexandriei. „Potrivit disciplinei Apostolilor și doctrinei Evangheliei, trebuie să credem în singura divinitate a Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh, sub o maiestate egală și o pioasă Trinitate". Aderenții acestei unice doctrine se vor chema „creștini catolici", și „fiindcă socotim – declara Theodosius – că toți ceilalți sunt nebuni extravaganți, îi veștejim cu numele infam de «eretici». Ei n-au dreptul să numească adunările lor cu numele venerabil de biserici". Theodosius îi amenință apoi cu pedepsele ce le-ar socoti necesare[257]. Nicean convins, împăratul începu o adevărată luptă împotriva ereticilor și păgânilor. Pedepsele cu care îi lovi crescură progresiv. Ereticii

[257] Edictul e dat în traducere de Gibbon, *op. cit.*, ed. Bury, t. III, pp. 148-149.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

suferiră restricții grave în drepturile lor civile (în privința testamentelor, moștenirilor ș.a.).

După intrarea sa în Constantinopol (noiembrie 380), Theodosius puse în vedere patriarhului arian Demophilos să aleagă între subscrierea Crezului nicean și retragerea sa din Scaun. Patriarhul preferă a se retrage, și împăratul conduse la catedrală pe Grigorie de Nazianz și-l așeză în Scaunul arhiepiscopal. Dar Grigore nu putu rezista partidelor care luptaseră contra lui și fu silit a-și părăsi curând Scaunul, din cauza canonului invocat, care oprea pe episcop să treacă de pe un Scaun pe altul, și fu înlocuit de un laic, Nectarios.

Dorind să aducă pacea în Biserică, Theodosius convocă, în mai 381, un Sinod la Constantinopole, prezidat de Nectarios. Completând opera Sinodului de la Niceea, el a formulat definitiv dogma credinței catolice.

Singuri reprezentanții din Orient ai Bisericii participară la acest Sinod, cunoscut sub numele de *al doilea Sinod ecumenic*. Actele sale nu se cunosc, și la început nu i s-a dat numele de „ecumenic"; în Sinodul de la Chalkedon (451) a primit o sancțiune oficială.

Chestiunea principală dezbătută în acest al doilea Sinod, în domeniul credinței, a fost aceea a ereziei lui Macedonius, care, după dezvoltarea naturală a arianismului, admitea creația Sfântului Spirit. Sinodul, stabilind doctrina consubstanțialității Spiritului cu Tatăl și cu Fiul, condamnă erezia lui Macedonius și o serie de alte erezii în legătură cu arianismul. El confirmă Simbolul de la Niceea în privința Tatălui și a Fiului, și îi adaugă un articol asupra Sfântului Spirit. Acest arti-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

col stabilea dogma identității și consubstanțialității Sfântului Spirit, a Tatălui și a Fiului.

În acest Sinod se stabili și rangul patriarhului de Constantinopol în raport cu episcopul Romei. Al treilea canon al Sinodului declară că „Episcopul Constantinopolului e cel dintâi după episcopul Romei, căci Constantinopol e Noua Romă". Decizia aceasta era îndreptată împotriva tendințelor Patriarhului de Alexandria, care năzuia a-și întinde autoritatea asupra întregului Orient, cum o avea Papa asupra Occidentului.

Odată cu această luptă împotriva ereticilor, Theodosius luă măsuri tot atât de hotărâte față de păgâni. Demougeot arată că, până către 391, împăratul a tolerat oarecum păgânismul, cum o probează pledoaria lui Libanios *Pro templis*, scrisă între 388 și 390, ca și indulgența lui Theodosius față de celebrul retor, pe care l-a numit prefect onorar[258]. De la victoria sa asupra lui Maximus, creșterea autorității sale și influența lui Ambrosius îl îndeamnă să nu mai tolereze păgânismul. În februarie 391, Theodosius interzise în Roma sacrificiile. În iunie 391, întinse această interdicție asupra Egiptului[259]. Se oprea chiar vizitarea templelor păgâne. La Antiochia au fost prohibite distracți-

[258] *Op. cit.*, p. 67. Dar înainte de 388 prefectul pretoriului Cynegius (care moare în acest an) primise ordin să închidă templele (Zosimus IV, 37). [Există și studii mai noi privind politica religioasă a lui Theodosius, precum: W. Ensslin, *Die Religionspolitik des Kaisers Theodosius d. Gr.*, München, 1953; N. King, *The Emperor Theodosius and the Establishment of Christianity,* Londra, 1961.]

[259] E. Stein, *op. cit.*, I, 323.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ile licențioase *Maiuma*, în cinstea zeiței Venus și a lui Bacchus, atât de populare, încât Arcadius le-a restabilit[260].

În urma acestor măsuri, templele se închid; dar adesea ele fură nimicite și prădate, cu toate bogățiile și comorile lor artistice, de populația fanatică. Așa a fost ruinat faimosul templu al lui Serapis din Alexandria (vestitul *Serapeum*), centrul cultului păgân din agitata metropolă a Egiptului. S-a crezut că, odată cu minunile de artă ce împodobeau celebrul sanctuar, a fost distrusă și vestita bibliotecă, nimicindu-se astfel atâtea opere ale geniului antic. Lucrul nu e însă sigur[261].

Ultimul edict, din noiembrie 392, interzicea definitiv sacrificiile, libațiunile, ofrandele de parfumuri, suspendarea coroanelor, prevestirile, tratând vechea religie de superstiție păgână (*gentilicia superstitio*)[262].

Un episod celebru al luptei deschise contra păgânismului a fost suprimarea altarului *Victoriei* (Nike) din Senatul roman. Acesta își dădu acum mari silințe pentru restaurarea lui. Senatorul Symmachus, personalitate considerabilă a epocii, bogat și elocvent, cel mai fervent apărător al păgânismului, a fost ambasadorul Senatului pe lângă împărați. Dar elocvența lui s-a lovit de rezistența arhiepiscopului de Milan, Ambrosius, a cărui mare autoritate a impus suveranilor.

Spre a întări poziția Bisericii, Theodosius lărgi privilegiile clerului, căutând în același timp a face aceste

[260] Demougeot, *op. cit.*, p. 79.

[261] V. observațiile lui Bury, ed. lui Gibbon, t. III, *Appendix* 10.

[262] *Cod. Theod.*, XVI, 10, 12, 21.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

privilegii inofensive față de Stat. Astfel, împăratul obligă printr-un edict Biserica să suporte sarcinile extraordinare de Stat (*extraordinaria munera*). Mărgini apoi, din cauza abuzurilor ce se făceau, obiceiul de a se recurge la dreptul de azil al Bisericii, care-i proteja pe vinovați. S-a interzis debitorilor Statului a se sustrage de la datoriile lor refugiindu-se în biserici, și clericilor de a-i ascunde.

Politica religioasă a lui Theodosius cel Mare a fost salutată cu entuziasm de scriitorii bisericești. În ce privește sectele, ea n-a dat însă rezultatele așteptate. Ereziile continuă și după el; ele se vor înmulți chiar și vor agita mereu spiritele, tulburând unitatea religioasă a imperiului. Dar unde acțiunea lui Theodosius avu o victorie completă, a fost în lupta pe care a dus-o împotriva păgânismului. De aceea ruina religiei păgâne e descrisă de sofiști ca un cataclism, care acoperi pământul de întuneric și restabili vechea domnie a haosului.

4. Conflictele împăratului cu Ambrosius.

Energia cu care Theodosius își impunea voința, când era în joc respectul ordinii publice, îl făcu să impună uneori măsuri excesive, care l-au pus în conflict cu arhiepiscopul de Milan, Ambrosius, unul din reprezentanții cei mai eminenți ai Bisericii din Occident.

Ambrosius se trăgea dintr-o familie nobilă: tatăl său ocupase postul însemnat de prefect al pretoriului în Gallia. Fiul primise o educație aleasă și ajunsese, trecând prin treptele obișnuite, până la rangul de consular al Liguriei. La 34 de ani fu ales, fără voia sa,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

episcop, şi încă nu primise botezul. În zadar încercă să refuze această funcţie spirituală, pentru care nu se simţea chemat: aclamaţiile entuziaste ale populaţiei îl siliră s-o primească. De cincisprezece ani Ambrosius exercita la Milan puterile unui adevărat suveran al Bisericii, călăuzind conştiinţa împăraţilor. Respectat de Graţian, temut de Iustina, protectoarea arianismului, marele prelat se bucura de toată încrederea împăratului Theodosius.

Conflictul între dânşii se produse întâia oară din cauza incidentului iscat între creştini şi evrei la Callinicum; a doua oară, cu ocazia măcelului din Thessalonic.

La Callinicum, mică cetate pe Eufrat, evreii, numeroşi, aveau o sinagogă. Ei nu trăiau în general bine cu creştinii. La îndemnul episcopului, călugării arseră sinagoga, la 1 august 388. Cultul ebraic nu era interzis, şi magistratul provinciei îl obligă pe episcop să reclădească sinagoga sau să plătească pagubele. Theodosius aprobă sentinţa, ceea ce îl făcu pe Ambrosius să-i scrie, protestând. El declară apoi de la amvonul bisericii că nu va mai oferi sfânta jertfă la altar până ce nu va obţine declaraţia suveranului asigurând impunitatea episcopului şi a călugărilor de la Callinicum. Faţă de această hotărâtă atitudine, Theodosius, care ţinea la prelat, a revocat sentinţa.

O faptă mai gravă se petrecu doi ani mai târziu la Thessalonic, provocând un nou conflict între împărat şi arhiepiscop.

Oraşul Thessalonic era apărat de o garnizoană gotă, comandată de Botheric. Populaţia nu-i putea suferi pe goţi, fiind gata a se încăiera cu dânşii. În a-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nul 390, Botheric a arestat un vizitiu de la Hippodrom, favorit al publicului. Mulţimea ceru cu zgomot eliberarea lui şi, nefiind satisfăcută, se răsculă. Garnizoana, slabă, nu putu împiedica uciderea lui Botheric şi a câtorva ofiţeri, trupurile lor mutilate au fost târâte pe uliţe. Primind vestea celor întâmplate, Theodosius, în mânia sa, hotărî să răzbune moartea locotenentului său prin uciderea locuitorilor vinovaţi. Ordinele fură expediate, şi, când încercă apoi a le opri, era prea târziu. Populaţia oraşului a fost chemată la cursele de Hippodrom, şi când acesta se umplu, goţii, ascunşi împrejurul său, năvăliră înăuntru, măcelărind populaţia. Câteva mii de oameni pieriră în acest măcel.

Informat despre asasinatul în masă, Ambrosius expuse împăratului, într-o scrisoare privată, enormitatea crimei, ce nu se putea şterge decât prin lacrimile pocăinţei. Când apoi suveranul veni în catedrala din Milan, să-şi facă rugăciunile, episcopul îl opri în prag, spunându-i că pocăinţa privată nu era de ajuns spre a ispăşi o greşeală politică şi a potoli justiţia lui Dumnezeu. Împăratul se retrase şi numai după opt luni de pocăinţă fu admis iarăşi în comunitatea Bisericii.

Aceste fapte ne arată autoritatea morală la care se ridicase Biserica, prin slujitorii săi excepţionali, într-o vreme în care această autoritate morală aproape dispăruse din lumea civilă[263].

---

[263] [Pentru autoritatea lui Ambrosius de Milano, la lucrările ceva mai vechi ale lui J.R. Palanque (*Saint Ambroise et l'Empire romain,* Paris, 1933) şi F.H. Dudden (*The Life and Times of St. Ambrose*, 2 vol. Oxford, 1935), se adaugă A. Paredi, *Sant' Ambrogio*, Milano, 1985; D. Williams, *Ambrose of Milan and the*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

5. Arbogast și uzurparea din Occident. Intervenția lui Theodosius. Moartea sa.

La un an după întoarcerea lui Theodosius în Orient, se produse o nouă uzurpare în Occident. Francul Arbogast fusese însărcinat de Theodosius, cu titlul de *magister militum*, să apere Occidentul. El trecuse Rinul și-i adusese la ascultare pe franci, care năvăliseră în Gallia pe timpul revoltei lui Maximus. Arbogast se dovedise un brav soldat, devotat intereselor Statului, a cărui credință fusese probată sub doi împărați. Tânărul Valentinian al II-lea n-a știut să și-l apropie. Curtea sa de intriganți nu-l putea suferi pe general; ușor influențabil, Valentinian fu îndemnat să scape de tutela lui supărătoare. Într-o zi, când Arbogast veni în Consistoriu, împăratul îi întinse un rescript prin care îl destituia. În fața acestui act îndrăzneț, barbarul se înfurie, aruncă la pământ rescriptul, strigând că, numit de Theodosius, nu putea fi revocat decât de el. Tânărul împărat, mânios, îl amenință cu sabia. După câteva zile, Valentinian al II-lea fu găsit spânzurat de un copac, asasinat, desigur, de cel amenințat (15 mai 392)[264].

Arbogast șovăi a lua imperiul pentru el, găsind mai prudent a domni sub numele unui roman, și ridică pe tron pe un funcționar al Curții, roman de origine, fost retor, Eugenius.

---

end of the Arian-Nicene conflicts, Oxford, 1995; C. Pasini, *Ambrogio di Milano. Azione e pensiero di un vescovo*, Milano, 1996; alte studii și titluri în EPLBIP, vol. II, Athena, 1997, p. 83].

[264] L. Homo, *L'empire romain*, p. 127 și urm

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Arbogast era păgân, şi uzurparea aceasta produse o trecătoare reacţie a păgânismului, care avu răsunet în armată, compusă din barbari, şi la Roma, oraşul vechilor amintiri, unde totul vorbea despre zei.

Eugenius încercă a fi recunoscut de Theodosius, dar nu reuşi. Anul 393 a fost întrebuinţat de ambele părţi în pregătiri de război. Eugenius strânse o armată de alamani şi franci; Theodosius avea cu el, afară de goţii săi, pe alani, pe huni şi iberii din Caucaz. Între ofiţerii săi principali se găseau câţiva dintre barbarii care aveau să joace un rol însemnat în evenimentele domniilor următoare: Gainas, Alaric, Stilicho.

În 394, Theodosius luă ofensiva, pornind pe valea Dunării. Arbogast se feri de Pannonia, fatală altor uzurpatori, şi-l aşteptă pe adversar pe linia Alpilor Iulieni. Împăratul izbuti să forţeze trecerea şi întâlni armata inamică nu departe de Aquileia. În ziua de 5 septembrie 394 avu loc bătălia, la Râul Rece (*Frigidus amnis*), afluent al fluviului Sontius (Isonzo), în valea Wipbach[265]. Bătălia a fost crâncenă şi a ţinut două zile. În prima zi, Theodosius fusese aproape biruit; zece mii de goţi căzură în încăierare, şi situaţia păru atât de compromisă, încât generalii îl sfătuiră pe împărat la retragere, pentru a-şi reface armata. Dar Theodosius refuză a se recunoaşte învins. Noaptea, Arbitrio, trimis de Arbogast, ocupă înălţimile din spatele armatei împăratului, ceea ce agrava situaţia acestei armate. Arbitrio însă trecu, nu se ştie cum, de partea lui

[265] Prin această vale trece drumul militar care duce de la Aquileia la Emona (Laybach). V. Demougeot, *op. cit.*, p. 108, nota 71.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Theodosius, şi când a doua zi reîncepu lupta, un vânt glacial se abătu pe valea strâmtă a râului, izbind în faţă trupele uzurpatorului şi înlesnind astfel victoria imperialilor. Pentru scriitorii eclesiastici, ea a fost determinată de o minune[266].

Eugenius căzu prizonier şi ceru iertare împăratului, dar soldaţii, neînduplecaţi, îl decapitară. Arbogast scăpă din luptă, rătăci câteva zile prin munţi şi, în disperare de cauză, se sinucise[267].

Cu această victorie, Theodosius reuni în mâinile sale imperiul, dar numai pentru cinci luni. Curând după înlăturarea ultimei uzurpări, împăratul se îmbolnăvi de hidropizie, îl aduse pe fiul său cel mic Honorius la Milan şi depuse în mâinile sale sceptrul Occidentului. În Orient, el îl orânduise împărat pe Arcadius, fiul său mai mare.

La 17 ianuarie 395, Theodosius cel Mare îşi dădu sfârşitul. Odată cu dispariţia sa, imperiul se găsi desfăcut pentru totdeauna în două părţi: cea de Răsărit (*pars Orientis*) şi cea de Apus (*pars Occidentis*).

Corpul marelui Theodosius fu îmbălsămat şi transportat la Constantinopol, unde fu înmormântat la Sfinţii Apostoli.

---

[266] Demougeot, *op. cit.*, pp. 107-108.

[267] Ioan de Antiochia, HG, ed. C. Müller, vol. IV, [Paris, 1885], fragm. 187.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

B.
URMAȘII LUI THEODOSIUS I

1. Împăratul Arcadius
(17 ianuarie 395 – 1 mai 408)

a. Stilicho și Rufinus. Revolta vizigoților. Alaric. Theodosius I e cea din urmă mare figură istorică romană. Urmașii săi au fost, și în Răsărit și în Apus, tot atât de incapabili și, îndată după moartea lui, decăderea imperiului se accentuează repede. De aceea, Ferdinand Lot a putut socoti că odată cu moartea lui Theodosius I începe istoria Evului Mediu[268].

În existența șefului Statului se constată acum o schimbare profundă. Până la această dată, viața împăratului e o alergare continuă, în fruntea oștilor, de la un capăt la celălalt al imperiului. Succesorii luiTheodosius I se închid într-o viață sedentară. Ei nu mai apar în fruntea armatelor, trăiesc retrași, „ascunși" la Constantinopol și Ravenna, duc, după expresia unui eminent medievist francez, existența de fantomă a suveranilor din Extremul Orient. Viața împăratului e concentrată în palat, el e jucăria celor ce stau în jurul său, femei, eunuci, episcopi, demnitari servili, șefi de oaste barbari. Toată această lume se urăște și se de-

[268] *Histoire du Moyen Âge*, par F. Lot, Chr. Pfister et Fr. Ganshof, t. I, Paris, 1928.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nunță; ea provoacă adesea prăbușiri de situații și dramatice suprimări de vieți[269].

Theodosius voise să asigure copiilor săi prea tineri un protector, și cel mai firesc protector era unul legat de dânșii prin legături de familie. Pe patul de moarte, el îi recomandă deci grijii lui Stilicho, un brav ofițer, vandal de origine, ridicat pentru meritele sale la rangul de *magister utriusque militiae*. Întors din misiunea pe care o avusese la perși pentru încheierea păcii (387), Theodosius îl socotise vrednic de o alianță cu familia sa și-i dăduse de soție pe nepoata și fiica sa adoptivă Serena. Stilicho putea pretinde, ca membru al familiei, să exercite influența sa asupra lui Arcadius, căci, în ce-l privește pe Honorius, se pare, afirmă Bury, că Stilicho ar fi fost numit regent al părții de vest încă de pe timpul minorității acestuia[270]. Primul său act de administrație arată tuturor vigoarea și spiritul său vrednic de a comanda. El trecu în toiul iernii Alpii, puse ordine la frontiera Rinului, inspectă garnizoanele și se întoarse la Milan.

Arcadius era de 17-18 ani la moartea tatălui său. Slab la minte, fără inițiativă, era menit a fi stăpânit de oamenii energici ai Curții sale. Un astfel de om era prefectul pretoriului din Orient, Flavius Rufinus, un aquitan inteligent și activ, ambițios și avar, fără principii. Izvoarele timpului ni-l descriu ca pe un monstru

---

[269] F. Lot, *La fin du monde antique et le debut du Moyen Âge*, Paris 1927, p. 233 și urm.

[270] J. Bury, *History of the Later Roman Empire*..., I, London, 1923, p. 107. [Chestiunea a fost reluată apoi de Emilienne Demougeot, *op. cit.*, pp. 99-105.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ambiţios şi rapace, ducând o viaţă de plăceri şi urmărind a strânge o imensă avere, nutrind gândul de a ajunge la tron ca asociat al lui Arcadius şi a-l căsători pe împărat cu fiica sa. Dar eunucul Eutropius îi încurcă planurile, determinându-l pe Arcadius a o lua pe Eudoxia, o fată de mare frumuseţe, fiica puternicului general Bauto. Mama sa era o romană.

Ambiţia lui Rufinus îl aduse în conflict cu Stilicho, suspectat a urmări aceleaşi planuri, dacă nu pentru sine, cel puţin pentru fiul său Eucherius, pe care dorea să-l căsătorească cu sora vitregă a împăratului, cu Galla Placidia. Stilicho era iubit de soldaţi; el avea la îndemână cele mai multe forţe ale imperiului. O luptă era iminentă între aceste două personalităţi[271].

Conflictul dintre dânşii izbucneşte cu prilejul revoltei vizigoţilor. Aşezaţi de Theodosius I în Moesia de Jos, între Dunăre şi Balcani, îndatoraţi a lupta pentru imperiu când nevoia o va cere, ei îl însoţiră pe împărat în campania contra lui Eugenius şi suferiseră în acea campanie pierderi grele. Aceasta a fost, poate, cum presupune Bury, principala cauză a revoltei lor; ceea ce însă este sigur e că pornirea lor împotriva imperiului a fost stimulată de Alaric. Acesta a fost ales

---

[271] Portretele lor la Bury, *op. cit.*, p. 106 şi urm., şi la Demougeot, *op. cit.*, p. 199 şi urm. [Pe lângă lucrarea lui S. Mazzarino (*Stilicone*, Roma, 1942), se pot adăuga aici studii ca Al. Cameron, *Theodosius the Great and the Regency of Stilico*, „Harvard Studies in Classical Philology", 73 (1969), pp. 247-280 şi A.S. Kozlov, *Borba meždu političeskoj oppoziciej i pravitel'stvom Vizantii v 395-399gg.*, ADSV, Sverdlovsk (astăzi Ekaterinburg), 13 (1976), pp. 69-74.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

șeful întregii armate a vizigoților, și mișcarea pe care a condus-o a fost o adevărată mișcare națională[272].

Goții pustiiră Thracia și Macedonia, înaintând către zidurile Constantinopolului. Alaric se pare că a voit să-și atragă prietenia lui Rufinus, fiindcă domeniile acestuia, situate în preajma capitalei, au fost cruțate de barbar. El tratează cu el, iar rezultatul negocierilor a fost că Alaric s-a retras din vecinătatea orașului și s-a îndreptat spre vest. Dar în Thessalia el se găsi deodată în fața lui Stilicho, care alergase în calea barbarului, căci chestiunea Illyricului oriental îl interesa de aproape.

Înainte de 379, prefectura Illyricum, care cuprindea Grecia și țările centrale din Balcani, făcuse parte din jumătatea de Apus a imperiului, iar în acel an Grațian o cedase lui Theodosius. Linia despărțitoare între Est și Vest mergea de la Singidunum (Belgrad), către vest, pe Sava, și cobora spre sud pe Drina până la Adriatica, lângă lacul Scutari. Stilicho pretindea că voința lui Theodosius fusese ca fiii săi să se întoarcă la vechea situație și ca autoritatea lui Honorius să se întindă până la hotarele Thraciei. Cauza principală pentru care Stilicho reclama acest teritoriu era faptul că Peninsula Balcanică dădea pe atunci cei mai buni luptători[273].

Temându-se de o victorie ce ar fi câștigat rivalul său asupra lui Alaric, Rufinus smulse lui Arcadius ordinul ca acela să expedieze îndată la Constantinopol

---

[272] Bury, *op. cit.*, pp. 109-110.

[273] *Ibidem,* pp. 109-111. Cf. Idem, *Note sur la politique orientale de Stilicon*, „*Byzantion*" 20 (1950), p. 27 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

trupele Orientului, care luptaseră în Occident împotriva lui Eugenius, şi să înceteze orice acţiune, întorcându-se înapoi pe unde venise. Ordinul acesta sosi tocmai când Stilicho se pregătea să-i atace pe vizigoţi în valea Peneiului. Forţele sale erau superioare goţilor şi victoria asigurată, dar el se supuse ordinului. S-a căutat a se explica această atitudine, şi cea mai probabilă explicaţie a ezitării lui Stilicho, deşi stăpân pe situaţie, a fost că Serena şi fiul său se aflau atunci la Constantinopole. Stilicho trimise deci trupele Orientului cu un ofiţer devotat, Gainas, şi se retrase cu armata sa la Salona, lăsându-l pe Alaric să-şi ducă înainte opera de pustiire cu vizigoţii săi.

Gainas ajunse, pe Via Egnatia, la Constantinopol. După obicei, împăratul şi Curtea ieşiră să salute trupele în Campus Martius, la Hebdomon. Pe când le treceau în revistă, la un semn al lui Gainas, un barbar îl străpunse cu sabia pe Rufinus, sub ochii împăratului (27 noiembrie 395). Asasinarea lui a fost desigur instigată de Stilicho. Ea fu primită cu demonstraţii de bucurie de populaţia tiranizată de atotputernicul ministru. În locul său, Arcadius îl alese pe eunucul Eutropius, marele şambelan, şi acesta va fi acum principalul ministru al imperiului în Orient.

În acest an, nu numai părţile europene ale stăpânirii lui Arcadius au fost devastate de barbari: hoardele hunilor transcaucazieni năvăliră prin porţile Caspicei şi pustiiră ţinuturile înalte ale Armeniei şi câmpiile Mesopotamiei, ajungând până în Siria. Sf. Ieronim era în Palestina, şi în două scrisori descrie ororile săvârşite de huni. Eutropius conduse o expe-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

diție împotriva lor în 398, aruncându-i dincolo de Caucaz[274].

Molatecul Arcadius trecu sub influența eunucului Eutropius, zugrăvit în culori tot atât de negre ca și Rufinus. Tot atât de avid, întrebuința toate mijloacele de jefuire, spionii săi erau pretutindeni. El privea cu gelozie și suspiciune pe prefectul Orientului, cel mai puternic în administrație după împărat. Bury socotește că eunucului i se datorează, poate, inovația introdusă de Arcadius, de a lua din atribuțiile prefectului pretoriului administrația generală a poștelor, *cursus publicus*, și supravegherea fabricilor de arme și a le trece asupra marelui demnitar *magister officiorum*[275].

La începutul anului 396, Alaric năvăli în Grecia, devastă Beoția, trecu în Attica și ocupă Pireul. Atena fu cruțată, plătind o grea răscumpărare. Marele templu al Demetrei și Persephonei din Eleusis fură prădate. Megara căzu la prima somație. Istmul de Corint era ultima barieră și ea fu trecută. După ce cuprinse Corintul, Alaric luă Argos și străbătu Peloponesul până la Sparta, care cade în mâinile sale fără rezistență[276]. În tot acest marș triumfal, goții n-au întâmpinat un singur om înarmat pentru a li se opune. Un an întreg petrecu Alaric în Pelopones, și Curtea lui Arcadius nu luă nici o măsură spre a-și proteja supușii.

Stilicho aștepta să fie chemat pentru a-i izgoni din Grecia pe năvălitori, și ar fi făcut-o cu bucurie, ar fi restabilit ordinea în Orient, cum o restabilise în

---

[274] Idem, *History*..., pp. 114 și 126.

[275] *Ibidem*, p. 115.

[276] Demougeot, *op. cit.*, p. 166 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Occident, dar această chemare nu veni. Eutropius se temea, ca și Rufinus, de intervenția Occidentului. Stilicho porni totuși să elibereze Grecia. Claudian spune că el primi ordin de la Honorius. În primăvara anului 397, se îmbarcă în Italia și debarcă la Corint fără nici o piedică, îndreptându-se spre Arcadia, unde Alaric se refugiase, incapabil de a împiedica debarcarea. Câteva ciocniri avură loc în această regiune muntoasă, apoi Stilicho, manevrând cu prudență, după tactica sa, sfârși prin a închide pe Alaric într-un cerc de întărituri pe platoul Pholoe, în Elis, pregătindu-și o victorie care nu putea întârzia. Dar, nu se știe cum, barbarul se putu strecura într-o bună zi, retrăgându-se în Epir.

Bury înregistrează cele trei păreri exprimate cu privire la scăparea lui Alaric: 1. Neglijența lui Stilicho (după Zosimus); 2) Arcadius și miniștrii săi, geloși de intervenția lui Stilicho, au tratat cu Alaric și i-au asigurat retragerea (sugestia lui Claudian); 3) Stilicho se presupune a fi încheiat o înțelegere secretă cu Alaric, pentru scopurile sale. Toate aceste trei păreri conțin, după învățatul englez, câte o parte de adevăr. Scopul lui Stilicho în expedițiile sale illyrice – zice el – nu poate fi îndoială că a fost desfacerea Illyricului de Răsărit din stăpânirea lui Arcadius[277].

Demougeot afirmă că e aproape sigur că Stilicho lăsă de bună voie pe Alaric să plece, din motive

---

[277] Nota 12 la ed. operei lui Gibbon, vol. III, *Appendix*.

[278] *Op. cit.*, p. 172. [E.A. Thompson, *Romans and Barbarians: The Decline of the Western Empire*, Madison (Wisconsin), 1982; N.I. Golubcova, *Italija v načale V veka i vtorženie Alariha v Rim*, „Vestnik Drevnej Istorii", 1949, 4, pp. 62-74.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

politice pe care nu le cunoaştem[278]. Capitularea lui Alaric era sigură, şi el nu trecuse în serviciul lui Stilicho – adaugă Demougeot – fiindcă îndată după aceea devastează Epirul, la hotarele Occidentului, şi se înţelege cu Eutropius. Atitudinea lui Stilicho se poate explica, sugerează acelaşi autor, prin politica de loialism dinastic a generalului „respectuos de autoritatea imperială în Orient ca şi în Occident". Oricum, un lucru e în afară de îndoială: ostilitatea Curţii din Constantinopole faţă de Stilicho, în această împrejurare. Alaric primeşte de la Arcadius titlul râvnit de *magister militum per Illyricum* (398-399), şi Eutropius îl convinse pe împărat şi Senatul să-l declare pe Stilicho duşman public, *hostis publicus*. Curtea lui Arcadius încurajează apoi, cum vom vedea, revolta comitelui Africii, Gildo, care profita de lipsa armatei de Occident, care era ocupată în Grecia.

b. Revolta maurului Gildo. Pericolul german în Est. Căderea lui Eutropius şi Gainas. Stilicho era prea prudent pentru a provoca un conflict între cele două Curţi. El se retrase din Illyricum, lăsând pe Arcadius favoriţilor săi nedemni şi ocupându-se de consolidarea Occidentului. Pentru aceasta, hotărî a pune capăt revoltei din Africa, unde Maurul Gildo stăpânea insolent, jignind maiestatea imperiului şi terorizând de 12 ani provincia cu tirania sa: „Ziua e spaima bogaţilor, noaptea temut e de soţi", îl caracterizează Claudian, panegiristul lui Stilicho[279].

[279] *Divitibusque dies et nox metuenda maritis.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cu 18 ani mai înainte (379), Maurul Firmus încercase a-şi crea un regat în Africa, dar încercarea fusese înăbuşită de armele lui Theodosius, având un ajutor preţios de la Gildo, fratele şi duşmanul lui Firmus. Gildo a fost numit, ca răsplată, comite al Africii, cu titlul excepţional de *magister militum*, şi, pentru a-l apropia mai mult, împăratul unise în căsătorie pe Salvina, fiica lui Gildo, cu nepotul împărătesei Aelia Flaccilla. Dar credinţa Maurului n-a ţinut mult timp. El refuză a trimite trupe lui Theodosius în expediţia acestuia contra lui Eugenius, păstrând o suspectă neutralitate, iar după moartea împăratului se pregăti a deveni independent.

În orice împărţire a imperiului, cele cinci provincii ale Africii erau inevitabil atribuite Occidentului, iar Gildo primise ţinutul în numele lui Honorius. Văzând acum relaţiile încordate dintre cele două Curţi, el se gândi să dea rebeliunii sale forma unei treceri a Africii de sub autoritatea lui Honorius sub aceea a lui Arcadius. Intră deci în tratative cu Constantinopolul, unde propunerile sale sunt bine primite, Eutropius reclamând Africa pentru Orient. O tranferare a diecezei Africii sub Arcadius părea un răspuns la propunerea de a se transfera prefectura de Illyricum sub autoritatea lui Honorius[280]. Pentru Roma, o rebeliune în Africa era mai serioasă decât oriunde, fiindcă Africa era grânarul său. În vara anului 397, Gildo nu permise corăbiilor cu grâu să plece la Tibru, ceea ce însemna o declaraţie de război. Energia lui Stilicho luă măsuri repezi pentru a asigura aprovizionarea Romei. El aduse grâul adunat în Gallii, îmbarcându-l pe Ron

[280] Bury, *History*..., p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

și transportându-l în apele Tibrului și aduse și din Spania, prevenind la timp calamitatea ce ar fi lovit populația capitalei. Începu, în același timp, pregătiri pentru suprimarea lui Gildo, căci Stilicho, căutând să evite un conflict între cei doi împărați, n-a voit să vadă în Gildo decât un rebel. Pentru a măguli Senatul, întorcându-se la un vechi uz, îi ceru să-l declare solemn pe Maur inamic public. În tot timpul iernii o flotă se adună la Pisa, unde, în primăvară (398), zece mii de oameni fură îmbarcați pentru a trece în Africa. Stilicho nu putea părăsi Italia și dădu comanda lui Mascezel, un frate al lui Gildo, care fugise nu se știe de ce și ceruse azil împăratului. Gildo se răzbunase omorându-i fiii, și Mascezel era dornic acum de război mare.

Rebelul fu învins aproape fără vărsare de sânge în provincia Byzacene, pe râușorul Ardelio, aproape de drumul militar ce ducea pe coastă la portul Tabraca. În armata lui, foarte numeroasă, s-au produs mari dezertări. Se pare că unii din aliații lui Gildo au fost corupți de Mascezel. Gildo fugi până la Tabraca, încercând să scape pe o corabie. Vânturile l-au aruncat însă la țărm și a fost capturat. El nu fu executat îndată, ci condamnat la moarte după o înfățișare în proces[281].

Mascezel, întors în Italia biruitor, pieri și el în curând. Succesul său repede a displăcut, poate, lui

[281] Demougeot, *op.cit.*, pp. 185–186. [H.J. Diesner, *Gildos Herrschaft und die Niederlage bei Theueste (Tebessa)*, „Klio", 40 (1962), pp. 178-186; T. Kotula, *Der Aufstand des Afrikaners Gildo und seine Nachwirkungen*, „Altertum", 18 (1972), pp. 167-176.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Stilicho, cum au pretins dușmanii acestuia, ori a pierit printr-un simplu accident.

În primăvara anului 398, Stilicho își întărea poziția prin căsătoria fiicei sale, Maria, cu Honorius. În anul 399, marele șambelan Eutropius era numit consul și aceasta stârnea indignarea nobilimii senatoriale. Italia fu scandalizată la primirea acestei știri: un eunuc consul nu se mai auzise. Occidentul refuză a-l recunoaște. Poziția șambelanului se clătina acum serios. Stilicho era dușmanul său și el își afla un aliat în persoana Eudoxiei, ostilă vechiului ei protector. Gainas, întors la Constantinopol, fusese ridicat la rangul de *magister militum*; el întreținea probabil relații cu Stilicho și țintea răsturnarea eunucului. Partidul roman antibarbar, creat de împrejurările critice ale ștersei domnii a lui Arcadius, era și el potrivnic lui Eutropius, ca și sporirii puterii germane în imperiu. Senatori și demnitari legați de tradițiile romane erau indignați de înălțarea unui eunuc la consulat și alarmați de a vedea importante comenzi militare ținute de germani. Șeful acestui partid antibarbar era Aurelian, fost prefect al orașului.

Revolta ostrogoților din Phrygia, instigați probabil de Gainas, a fost prilejul care a dus la căderea lui Eutropius și a provocat în același timp lupta împotriva influenței germane în Orient. Mișcările au început în primăvara anului 399, dar Eutropius nu le-a dat mare atenție, crezând că are a face cu dezordinile câtorva bande de coloni germani. Theodosius I, se știe, după campaniile sale împotriva ostrogoților (gruthungi), în 386, instalase în Phrygia, cu titlul de coloni, o parte din acești barbari, care capitulaseră, și ei dădeau un escadron de cavalerie armatei romane. Comandantul

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lor, Tribigild, purta ură şambelanului şi-i aţâţă pe ostrogoţi la revoltă. Aceasta se întinse uşor, căci provincia era fără apărare. Tribigild se îndreptă spre Constantinopol pentru a-l intimida pe împărat, şi Eutropius, văzând pericolul, organiză apărarea. El trimise contra rebelilor pe gotul Gainas şi pe generalul roman Leon. În munţii dintre Pisidia şi Pamphylia s-au dat lupte, Gainas l-a ajutat pe Tribigild, care scapă; Leon îşi pierde viaţa într-o luptă. Gainas, care-şi da aerul că e loial, comunică la Constantinopol că nu se putea face pace cu Tribigild cât timp e la putere Eutropius[282].

Duşmanii eunucului profitară de acest moment critic pentru a-l ataca, făcându-l răspunzător de victoria goţilor. Eudoxia, geloasă de marea ascendenţă a şambelanului asupra soţului său, făcu presiuni, şi Arcadius îl dizgraţie. Ameninţat de soldaţi, Eutropius se refugie la Sfânta Sofia, de unde voiră să-l smulgă, şi numai Chrysostom îi scăpă viaţa, printr-o emoţionantă cuvântare. Eunucul, degradat din rangul de patriciu, fu exilat în insula Cipru, confiscându-i-se averea. Câteva luni mai în urmă, acuzat că aspirase la imperiu, fu adus în faţa unui tribunal prezidat de Aurelian şi condamnat la moarte. El fu decapitat la Chalkedon[283].

Căderea lui Eutropius (august 399) atrase şi pe a prefectului pretoriului, Eutychian, creatura sa. Aurelian fu numit în locul său, şi aceasta a însemnat biruinţa partidului antigerman. Era totodată şi o lovitură adusă lui Gainas, care, simţindu-se ameninţat de

[282] *Ibidem*, p. 223, şi urm., Bury, *op. cit.*, p. 126 şi urm.

[283] Demougeot, pp. 230–231.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Aurelian şi prietenii săi, schimbă negocierile sale cu Tribigild în rebeliune şi înaintează împreună cu el, prădând la ţărmul Propontidei. Panica din Constantinopol îl îndeamnă pe Arcadius a negocia, dar gotul pune condiţii: nu primea negocierile decât cu împăratul în persoană şi într-un loc afară din capitală; cerea apoi să i se predea ca ostateci trei antibarbari notorii: Aurelian, sprijinitorul său principal, Saturninus şi Ioan, favoritul împărătesei; să i se acorde intrarea în Constantinopol cu toţi soldaţii săi; să-şi păstreze postul de *magister militum in prasenti* şi să se numească Caesarius, fratele lui Aurelian, în funcţia de prefect al pretoriului[284]. Întâlnirea avu loc la Chalkedon şi Arcadius primi toate condiţiile. Chrysostom interveni pentru viaţa ostatecilor, care scăpară numai cu exilul. Gainas îşi făcu intrarea solemnă în capitală, cu armata, Tribigild însă nu veni. Caesarius fu instalat prefect al pretoriului. Gainas fu, de fapt, stăpân pe guvernul de Răsărit vreo şase luni; episodul acestei tiranii germane îşi află sfârşitul în iulie 400[285].

Un document interesant pentru spiritul ce stăpânea acum în cercurile înalte şi mijlocii ale imperiului e discursul lui Synesios *Περὶ βασιλείας* (*Despre suveranitate*). Înaltul prelat african venise în 399 la Constantinopol spre a cere pentru Kyrene o uşurare de impozite împăratului, şi e probabil că a publicat acest

---

[284] *Ibidem*., pp. 249–253; Bury, *op. cit*., pp. 129–132.

[285] Bury, *op. cit*., pp. 132–133. [G. Albert, *Goten in Konstantinopel*, Paderborn, 1985; A.D. Kozlov, *Osnovnye čerty političeskoj oppozicii pravitel'stvu Vizantii v 399-400 gg*., ADSV, 16 (1979), pp. 23-31.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

discurs-program, care poate fi privit ca manifestul antigerman al partidului lui Aurelian, când acesta se afla prefect al pretoriului, la sfârşitul anului 399 sau începutul anului 400. Demougeot, care se ocupă pe larg de ideile discursului-program, crede că aceste cuvinte îndrăzneţe n-au putut fi pronunţate niciodată. Synesios, după ce a obţinut, datorită lui Aurelian, satisfacerea cererii sale pentru Kyrene, trebui să se mărginească a publica discursul. El rămase însă credincios partidei antigermane şi aşteptă căderea lui Gainas şi întoarcerea lui Aurelian pentru a face să apară, în toamna anului 400, o poveste alegorică, *Povestirea egipteană*, *Περὶ προνοίας ἢ Αἰγύπτιος*, apărută după 12 iulie 400, data alungării goţilor din Constantinopol, dar redactată mult mai înainte. Sub trăsăturile lui Osiris, regele Egiptului, el îl glorifica pe Aurelian, învingător al fratelui său Caesarius, răufăcătorul Typhon, care izbutise a uzurpa provizoriu puterea, spijinit de şeful mercenarilor „sciţi"[286].

[286] *Op. cit.*, p. 234 şi urm. [Ca şi în sursele bizantine de mai târziu, numele de „sciţi" este aplicat tuturor popoarelor migratoare care au trecut prin spaţiul nord-pontic până la Dunăre (întreprinzând adeseori incursiuni şi la sud de marele fluviu, în zona balcanică; apelativul e folosit pentru a-i desemna pe goţi, mai târziu pe slavi, apoi pe pecenegi, cumani, tătari (cf. Gy Moravcsik, *Byzantinoturcica*, ed. a II-a, Berlin, 1958, vol. II, pp. 279-283, I. Dujcev, *Slavjani-skiti*, „Slavia", 29 (1960), pp. 109-104), ca şi creştinismul romanic din stânga Dunării de Jos şi din Skythia Minor = Dobrogea (cf. E. Lozovan, *Byzance et la romanité scythique*, precum şi *Idem, Aux origines du christianisme daco-scythique*, în F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, vol. II, Berlin, 1960, pp. 197-224 şi vol. IV, Berlin, 1962, pp. 146-165.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ideile conducătoare ale manifestului, potrivit suveranului ideal, adunau, cum bine observă învățatul francez, locuri comune școlare, familiare tuturor panegiriștilor imperiali de la Traian încoace. La Synesios apar însă noutăți, revendicări pe care generația dinaainte de el nu le cunoștea. Ideile politice generale ale partidului reprezentat de Aurelian însufleteau discursurile lui Themistius, preceptorul ales de Theodosius pentru educația lui Arcadius[287]. Programul acestui regim ideal era stabilit în liniile sale mari. Mai întâi, respectul privilegiilor aristocratice, suveranul trebuind să ia sfat de la senatori, însărcinați a-l ajuta să guverneze. Apoi, grija față de starea supușilor, grijă materială, prin ușurarea impozitelor, încurajarea agriculturii, reducerea sâcâielilor administrative, grijă morală prin răspândirea filosofiei. După aceea, grija față de ordinea publică prin libertatea de conștiință și toleranța religioasă. În sfârșit, grija pentru apărarea imperiului amenințat de barbari, infiltrați în armată și magistraturi. Autorul îl sfătuie pe suveran să curețe armata de goți, să recruteze armată națională (romanii n-ar putea să se apere ei înșiși, ca în primele veacuri ale istoriei lor?) și pe goți să-i silească la munca pământului, invitându-i să se întoarcă de unde au venit, dacă nu le convine.

Tirania lui Gainas n-a putut ține mult; populația romană îl detesta. Goții își făceau rugăciunile ca arieni, afară din oraș. Ei încercară a ocupa câteva biserici din

[287] Demougeot schițează (p. 239 și urm.) o interesantă paralelă între ideile conducătoare ale lui Themistius și cele ale lui Synesios.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

capitală şi dădură naştere la dezordini. Gainas se hotărăşte deodată a părăsi capitala sub pretextul unei indispoziţii şi se duce, cu o mică escortă, să-şi facă rugăciunile într-o biserică clădită de Theodosius, la Hebdomon, afară din oraş[288]. Când goţii aflară de plecarea şefului lor, fură cuprinşi de panică şi porniră, în învălmăşeală, noaptea, luându-şi tot ce aveau. Tumultul goţilor aruncă spaima în populaţie, neştiind ce planuri aveau. S-a întâmplat că o cerşetoare se afla la una din porţile de Vest şi, văzând atâta îmbulzeală, crezu că a venit ziua din urmă a Constantinopolului şi începu a se ruga cu voce tare. Un got, mânios, vru s-o ucidă, un roman interveni şi-l omorî. Un tumult general se produse, şi orăşenii, izbutind a închide porţile, goţii care nu apucaseră a ieşi sunt atacaţi de populaţia înfuriată. Ei îşi aflară repede refugiul într-o biserică aproape de palat. Acoperişul bisericii fu smuls, şi goţii ucişi cu pietre şi cărbuni aprinşi (12 iulie 400). Aurelian fu restabilit în fruntea prefecturii. Gainas, declarat duşman public, porni în Thracia cu armata ce-i mai rămăsese, jefuind. Oraşele Thraciei se apărau ca cele din Asia împotriva lui Tribigild. Rău aprovizionat şi descurajat, Gainas veni la Hellespont, decis a trece în Asia. Dar pe celălalt ţărm, la Abydos, se aflau trupe sprijinite de corăbii de război. Aceste trupe erau co-

[288] După O. Seeck, citat de Demougeot (p. 253), o slăbiciune nervoasă periculoasă (psihastenie) ar explica toate nesocotinţele lui Gainas. El se crezu prada unui demon şi se duse să se roage pentru libertatea lui la moaştele Sfântului Ioan Botezătorul, păstrate în capela clădită de Theodosius la Hebdomon: [Demougeot expune aceste consideraţii la pp. 255-262 din *op. cit.*]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mandate de *Fravitta*, un got păgân, căsătorit cu o romană, şi care, în ultimii ani ai lui Theodosius, avusese un rol mare în politica naţiunii sale ca şef al partidei filoromane. El fusese, sub Arcadius, înaintat *magister militum* şi curăţise Mediterana de piraţi, din Cilicia până în Palestina. Goţii se aşezară în tabără pe ţărmul european şi, când nu mai avură provizii, hotărâră a încerca să treacă strâmtoarea pe nişte plute grosolane, lăsându-se a fi duşi de curent. Flota lui Fravitta îi întâmpină şi-i scufundă, Gainas privind neputincios de pe ţărm dezastrul goţilor săi. Cu mica trupă ce-i rămăsese, porni în fugă spre nord, dincolo de Haemus, şi chiar dincolo de Dunăre, unde ar fi voit să-şi recruteze soldaţi. El căzu în mâinile lui Uldin, regele hunilor, care-l ucise şi-i trimise capul lui Arcadius. Fravitta avu onoarea unui triumf şi fu numit consul pentru anul 401.

Cu pieirea lui Gainas, pericolul got îşi găsea sfârşitul în provinciile Orientului. Episodul acestei grave crize a imperiului a fost celebrat la Constantinopol: scene de revoltă au fost reprezentate în sculpturile ce împodobesc columna lui Arcadius, ridicată în 403 în Forum, şi care-i poartă numele[289].

c. Ioan Chrysostom şi Curtea lui Arcadius. Eudoxia. Nectarius, patriarhul Constantinopolului, muri în 397. Eutropius avu atunci o excelentă inspiraţie aducând în Scaunul de patriarh pe Ioan Chrysostom (Gură de Aur) din Antiochia. Eunucul trecuse puţin mai înainte prin acel oraş, spre a merge în

[289] Bury, *op. cit.*, pp. 133-137; Demougeot, *op. cit.*, pp. 256-266.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Egipt, şi fusese uimit de elocvenţa şi popularitatea marelui predicator. Chrysostom, adus la Constantinopol, fu întronat la 26 februarie 398.

Născut în capitala Siriei, dintr-o familie nobilă şi bogată – tatăl său, Secundus, avusese un rang în armată – Chrysostom a fost crescut de o mamă iubitoare care, văduvă la 20 de ani, s-a închinat creşterii îngrijite a copiilor săi. El urmă cursurile de retorică la şcoala vestitului Libanios, care descoperi talentele extraordinare ale discipolului său, urmărindu-l cu admiraţia şi iubirea sa dincolo de anii de şcoală. S-a păstrat o scrisoare de la el, prin care îl felicita pentru succesele sale de barou. Libanios socotea geniul lui Chrysostom ca un dar al muzelor şi sperase să-l câştige pentru cauza vechilor credinţe ale Greciei. Se spune că, întrebat de prieteni pe patul de moarte pe cine lasă în locul său, ar fi răspuns că l-ar lăsa pe Ioan, dacă creştinii nu i l-ar fi smuls[290].

Episcopul Antiohiei, Meletios, se sili a-l atrage la creştinism, şi Ioan, obosit de pledoariile de barou, primi botezul şi fu numit lector al bisericii din marele oraş. Episcopul Flavian îl făcu preot, însărcinându-l cu predica, şi astfel şi-a început Ioan Chrysostom cariera ilustră în metropola Siriei. Faima elocvenţei sale se răspândi în tot Orientul. Pentru el, interesul suprem nu sta în controversele teologiei, ci în morala practică. El socotea că datoria sa principală era să lupte îm-

[290] Sozomenos, *Hist. Eccles.*, VIII, Cap. II. [Despre cele două personalităţi ale epocii, v. mai recent G. Dagron, *Naissance,* Index general, pp. 561 (s.v. „Jean Chrysostome") şi 562 (s.v. „Libanios").]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

potriva voluptății claselor bogate, să denunțe risipa de bogății care ar fi putut ușura clasele sărace. „Bogat te-a făcut Dumnezeu pentru ca să ajuți pe săraci – proclama Chrysostom –, ca să te mântui de păcate prin milostenie". El se indigna de luxul peste măsură al femeilor care mergeau la biserică în car aurit, tras de catâri albi, cu hamuri împodobite și în mijlocul unui alai de sclavi și eunuci. Îmbrăcate în haine de mătase, gătite cu lanțuri de aur, cu părul frizat strălucind de perle și diamante, „ca femeile care joacă în teatru", ele veneau fără sfială înaintea altarului, insultând în mod crud mizeria atâtor săraci. „Biserica nu e făcută spre a expune într-însa asemenea bogății", le striga predicatorul.

Strălucirea palatelor, a splendidelor lor portice, cu ziduri încrustate în marmură și fildeș, cu pardoseli în mozaic; luxul fără frâu al meselor, mulțimea sclavilor care formau cortegiul celor avuți, dând în lături lumea pe uliți dinaintea lor; spectacolele cu dansuri lascive și cântecele obscene; superstițiile, cu practicile lor grosolane, cu amulete și vrăjitorii; trufia filosofilor, care își purtau bărbile lungi pe sub portice, toate trec, ca într-un film de cinematograf, pe dinaintea ochilor noștri, sub biciuirea nemiloasă a cuvântului său înaripat. Toată viața artificială, frivolă, ce caracterizează societatea metropolei siriene în această epocă de agonie a lumii păgâne, e târâtă la marea tribună a predicii lui Chrysostom, ca să-și audă osânda.

La Constantinopol înaltul prelat găsea toate viciile Asiei, sporite încă de apucăturile unei Curți trufașe, dominate de Eudoxia. Chrysostom era om de un ascetism împins până la extrem, de o fire aspră, puțin

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

curtenitoare. Bury îl aseamănă cu socialiştii moderni, în această pasionată denunţare a celor bogaţi[291]. N-avea nimic din geniul împăciuitor al unui Ambrosius sau al unui Augustin. Scopul său era reforma morală a lumii şi temperamentul său aprins de sirian îi dădea în această misiune un avânt pasionat[292].

Deşi condamna inegalitatea socială, nu pe cea politică – şi nimic nu era mai departe de gândurile sale decât faptul de a răsturna ordinea stabilită a lucrurilor, observă atât de judicios Bury –, spiritul cuvântărilor lui tindea, desigur, să-l ridice pe sărac împotriva bogatului şi le-a fost uşor duşmanilor săi să-l acuze că „seduce mulţimea".

Chrysostom atacă nu numai viciile şi extravaganţele celor avuţi, dar şi senzualitatea, lăcomia şi avariţia clerului şi călugărilor. El se ridicase de la amvon împotriva femeilor care serveau clerul capitalei sub numele de surori, cenzurase aspru spiritul de desfrâu şi simonie al prelaţilor.

Între femeile din înalta societate duşmane patriarhului, Palladius citează câteva intime ale Eudoxiei: Marsa, văduva lui Promotus, în casa căreia crescuse Eudoxia; Castricia, fiica lui Saturninus, Eugraphia, în casa căreia se întâlneau vrăjmaşii lui Chrysostom[293].

În politica sa religioasă, patriarhul comise imprudenţe care-i stârniră noi adversari. Cercetând abuzurile mai multor biserici din vestul Asiei Mici (401), el procedă cu asprime şi depuse vreo 13 episcopi, care

---

[291] Vezi frumoasa-i caracterizare, la Bury, *op. cit.*, pp. 138–140.

[292] Demougeot, p. 298.

[293] *Ibidem*, p. 300, n. 383.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

trecură în tabăra dușmanilor săi. Alții, temându-se de aceeași soartă, înțeleseră că siguranța lor nu se putea bizui decât pe ruina primejdiosului arhiepiscop, în care vedeau un tiran al Bisericii. Severian, episcopul de Gabala, în Siria, venise la Constantinopol, unde fusese bine primit de Chrysostom, care îl puse să predice, și, în timpul lipsei sale din capitală, îl lăsă a-i ține locul. Severian știu să câștige sferele Curții și pe mulți din adversarii lui Chrysostom. Când acesta se întoarse din Asia, diaconul Serapion, devotat patriarhului, îl învinui de erezie pe Severian, care ceru pedepsirea lui. Nemulțumit cu pedeapsa ușoară aplicată de patriarh, el părăsi capitala, după ce preveni Curtea. Împărăteasa, nemângâiată de plecarea predicatorului ei favorit, îl recheamă și impune lui Chrysostom să se împace cu el. O răceală se produse din această cauză între patriarh și Eudoxia.

Cel mai înverșunat dușman al lui Chrysostom era Theophil, patriarhul de Alexandria, un mare ambițios, îndrăzneț și impulsiv, râvnind a-și întinde hegemonia spirituală asupra întregului Orient. La moartea lui Nectarius, voise să-și impună la Constantinopol un preot alexandrin, Isidor, și nu-i putea ierta lui Chrysostom faptul că-i înlăturase protejatul. Theophil împărtășise până acum părerea eretică a lui Origenes, care aruncase concepția antropomorfică a divinității. Aceeași doctrină stăpânea printre călugării numeroși din pustiul Nitriei, în Egipt, în fruntea cărora se aflau patru călugări numiți pentru statura lor înaltă „Frații lungi". Ei stârnesc mânia arhiepiscopului prin intervenția lor în favoarea lui Isidor, care intrase acum în conflict cu Theophil pe o chestiune de bani și fusese

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

condamnat de un Sinod de clerici servili ai prelatului. Acesta căută să se scape de fraţii inoportuni şi declară război origenismului, dând, în 401, o pastorală în care-l osândea pe Origenes şi discipolii săi. Un Sinod al său îi condamnă pe călugării din Nitria şi-l anatemizează pe Origenes; trupe obţinute de la prefect fură trimise să-i aresteze pe supărătorii călugări. „Fraţii lungi", însoţiţi de 300 de călugări origenişti, iau drumul Palestinei, unde, preveniţi de Theophil, episcopii refuză a le da adăpost. Ei vin atunci, către sfârşitul anului 401, la Constantinopol, să ceară protecţia lui Chrysostom. Acesta îi primeşte bine, dar nu vru să comunice cu dânşii până ce nu le va examina cauza. Ei o întâlnesc pe Eudoxia, care venise să se închine la capela Sfântul Ioan Botezătorul, şi ea le promite a interveni pe lângă augustul său soţ pentru a le face dreptate. Călugării dau o cerere împăratului, acuzând pe Theophil, şi, la îndemnurile Eudoxiei, Arcadius îl cheamă pe patriarhul Alexandriei la Constantinopol ca să răspundă la acuzaţiile ce i se aduc, în faţa unui Sinod prezidat de episcopul capitalei.

Epiphanios de Cipru fusese instigat de Theophil şi adunase un Sinod al episcopilor săi, care condamnase părerea lui Origenes. El fu îndemnat să vină la Constantinopol pentru a lua şi semnătura lui Chrysostom, iar Eudoxia îi făcu o primire călduroasă, ceea ce-l jigni pe Chrysostom, căruia Epiphanios îi arătase o mare ostilitate. Mânios, el ţinu (403) o predică plină de violenţele sale de limbaj obişnuite, cu aluzii transparente, în care se auzi cuvântul de Iezabel. Eudoxia, simţindu-se ofensată, dădu ascultare intrigilor partizanilor lui Theophil.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Chrysostom făcu greşeala de a refuza să prezideze Sinodul ce avea să-l judece pe Theophil, sub cuvânt că e vorba de lucruri petrecute în altă dieceză, şi atunci acuzatul se transformă în acuzator. O listă de învinuiri împotriva lui Chrysostom fu prezentată împăratului, care, sub influenţa împărătesei, invită Sinodul să se ocupe de ele[294]. În vara anului 403, Theophil, sigur de protecţia Curţii, convocă Sinodul său, ferindu-se a-l ţine în Constantinopol, unde populaţia era de partea lui Chrysostom. Acest Sinod se întruni dincolo de Bosfor, în Palatul Stejarului (*Dryas*), construit de Rufinus. Majoritatea episcopilor erau egipteni, iar Chrysostom refuză a se prezenta înaintea unui Sinod compus din duşmanii săi şi de patru ori repetă refuzul său, cu toată porunca împăratului de a se supune. El a fost judecat în lipsă, acuzat de lucruri foarte diferite, din care nici unul nu era de ajuns spre a depune un episcop: că vânduse marmura pusă de o parte de Nectarius pentru a decora biserica Sfânta Anastasia; că pedepsise un călugăr care lovea pe sclavul său; că îşi lua masa singur, ca un ciclop; că insulta sau defăima pe clerici, că rezervase pentru uzul său băile palatului episcopal; că numise pe Epiphanios nebun şi demon; că a intrigat contra lui Severian; că a primit vizite ale femeilor ş.a. Acuzaţiile erau prea uşoare şi s-a invocat refuzul de a se prezenta dinaintea episcopilor. Sinodul l-a condamnat, iar Arcadius a întărit sentinţa printr-un decret care pronunţa exilul. Furia mulţimii care înconjura Marea

[294] *Ibidem*, pp. 314–317.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Biserică împiedică ofițerii de a-l ridica timp de trei zile.

Chrysostom, care nu voia să-l înfrunte pe împărat sau să provoace o revoltă, se furișă, într-o noapte, din palat, și se predă. Populația, aflând această deportare, se revoltă. Un cutremur de pământ se produse și se văzu într-însul un semn al mâniei dumnezeiești. Eudoxia, înspăimântată, ceru lui Arcadius să-l recheme pe patriarh. Ea scrise acestuia, dezvinovățindu-se și făcându-i declarații care o pun într-o frumoasă lumină. Chrysostom se întoarse în capitală în mijlocul bucuriei generale, într-o procesiune solemnă, care se opri la Sfinții Apostoli, unde poporul îi ceru să predice. Duminica următoare, oficiind la Sfânta Sofia, el ținu o mare predică, în care chemă binecuvântarea lui Dumnezeu asupra poporului credincios, a împăraților și pioasei împărătese. Împăcarea aceasta dintre prelat și Curte n-a putut fi durabilă din pricina temperamentului nestăpânit al lui Chrysostom. În curând, un incident comun îl împinge la o „grosolană impolitețe", cum o caracterizează Bury, față de împărătească.

Câteva luni după întoarcerea sa, Simplicius, prefectul orașului, a dedicat basilicii o statuie de argint, înfățișând-o pe *Augusta* și așezată în vârful unei coloane de porfir în mijlocul pieței *Augusteon*, aproape de Sfânta Sofia. Ceremoniile inaugurării aveau un caracter păgân, însoțite de dansuri și muzică. Cântecul și zgomotul tulburară serviciul divin de la Sfânta Sofia. Chrysostom nu-și putu stăpâni mânia și se plânse prefectului, aruncând invectivele sale obișnuite împotriva vanității celor mari. Aceste excese de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

limbaj fură raportate la Curte şi exploatate de duşmanii episcopului influenţi pe lângă împărătească. Prietenele Eudoxiei, Eugraphia şi Castricia, mai ales favoritul Ioan, dădură proporţii incidentului. Eudoxia îşi manifestă supărarea şi Chrysostom agravează situaţia printr-o nouă predică lipsită de măsură. Cu prilejul unei ceremonii în cinstea patronului său, în capela de la Hebdomon, aproape de vila Eudoxiei, el îşi începu predica, al cărei text s-a pierdut, prin cuvintele[295]: „Din nou Herodiada se înfurie, din nou dansează, din nou cere capul lui Ioan pe tavă". De astă dată, aluzia era prea transparentă pentru ca Eudoxia să nu se simtă insultată[296].

Chrysostom ceruse insistent convocarea unui Sinod general, care să anuleze acuzaţiile ce i se aduseseră în septembrie 403 şi invitaţiie erau trimise. Eudoxia era acum bucuroasă ca Sinodul să fie compus din adversarii patriarhului, încât rezultatul să fie confirmarea hotărârii Sinodului de la Dryas. Theophil făcuse o experienţă care nu-l putea încuraja la o a doua vizită; mulţi din episcopii săi au venit însă şi au fost instruiţi să facă uz de canonul Sinodului de la Antiochia din 341, după care, dacă un episcop depus de un Sinod ar apela la puterea temporară, depoziţia sa rămânea definitivă şi irevocabilă.

Sinodul se întruni la începutul anului 404. Duşmanii lui Chrysostom îi câştigară pe episcopi prin convingere, corupţie sau constrângere. Sinodul de la Antiochia fusese însă pătat de arianism şi duşmanii lui

[295] Repetate la Socrates şi Sozomenos.

[296] Demougeot, *op. cit.*, pp. 325–326.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Chrysostom se aflară într-o poziţie dificilă, care făcu să se tărăgăneze lucrurile câteva luni. Dar împăratul persistă în refuzul său de a se împărtăşi cu patriarhul. Paştele se apropia, Arcadius îi interzise lui Ioan să părăsească palatul episcopal. În ziua de Paşti (17 aprilie 404), o ciocnire avu loc între credincioşi şi armată, în thermele lui Constantin, unde aceia veniseră de la Sfânta Sofia, aşteptându-l pe Ioan şi clerul său. Ea se încheie cu câţiva morţi. A doua zi, altă încăierare se produse cu publicul adunat afară din biserică, pentru serviciul divin. Iarăşi morţi şi răniţi. Ioan, exasperat, făcu apel la Papă. Trimise o lungă scrisoare lui Innocenţiu, povestind toate cele întâmplate de la afacerea „Fraţilor lungi" şi cerând un Sinod ecumenic. Theophil, prevenit, ttrimise Papei actele Sinodului de la Dryas, dar Papa se pronunţă de partea lui Ioan şi aprobă ţinerea unui Sinod ecumenic. Răspunsul sosi însă după ce Chrysostom plecase în exilul său definitiv, căci, la insistenţele adversarilor, Arcadius, pentru a pune capăt conflictului, îi poruncea lui Chrysostom să plece, escortat, în exil. El se supuse, spre a evita o nouă revoltă. Ieşind pe o poartă dosnică, ca să înşele vigilenţa credincioşilor (20 iunie), fu îmbarcat în ascuns şi dus pe coasta Bithyniei. În aceeaşi noapte, focul izbucni la Sfânta Sofia şi, alimentat de un vânt puternic, se întinse la clădirile vecine, cuprinse Senatul şi edificiile palatului imperial dinspre sud. Pagubele au fost imense. Cercetările ordonate de Arcadius atribuiră focul aderenţilor lui Chrysostom, şi o mare prigonire se dezlănţui împotriva lor[297].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

O grindină teribilă se abătu asupra oraşului, şi se văzu în ea un semn al mâniei divine. Curând după aceea, la 6 octombrie 404, împărăteasa Eudoxia muri.

Chrysostom a fost transportat la Kukusos, orăşel aflat la hotarul Cappadociei şi Armeniei, în munţii Taurus, „cel mai pustiu loc de pe tot pământul", cum scrie exilatul către un prieten al său. Aici îşi petrecu ilustrul prelat cei din urmă trei ani, întreţinând, din adâncul singurătăţii sale, o corespondenţă activă cu prietenii şi admiratorii săi din toate părţile creştinătăţii, şi trimiţând tuturor cuvântul de îmbărbătare pentru credinţă. Duşmanii se temură încă de el, socotind că e prea aproape de capitală şi găsiră prudent a-l strămuta într-un loc mai depărtat. Ei smulg lui Arcadius un nou ordin prin care Chrysostom era transferat la poalele Caucazului, la Pityus (azi Pitzunda), pe ţărmul Pontului Euxin. În drumul către această nouă destinaţie a exilului său, Chrysostom, slăbit de puteri, îşi dădu sfârşitul la Comana Pontului, în ziua de 14 septembrie 407[298].

---

[297] Demougeot, *op. cit.*, p. 351. [K. Holum, *Theodosian Empresses*, Berkeley, 1982; F. van Ommeslaeghe, *Jean Chrysostome en conflit avec l'impératrice Eudoxie*, Ana. Boll., 97 (1979), pp. 131-159.]

[298] [Acest exil al lui Ioan Chrysostomos apare uneori în hagiografia bizantină, ca şi în cea post-bizantină: pentru aceasta din urmă, dăm ca exemplu traducerea românească a Vieţii lui Nifon, redactată în veacul al XVI-lea de către protosul athonit Gavriil: „Deci îi veni (lui Neagoe Basarab – n.n. – T.T.) cuget şi gând bun, dumnezeiesc în inima lui, ca şi mai demult (lui) Teodosie cel Mic împărat, să mute moaştele sfântului Ioan Hrisostom de la *Cucus* (subl. ns. – TT) în Ţarigrad, ca să dea iertare şi tămăduire maicei sale Evdoxiei împărătesei, într-al aceluia chip se asemănă şi creştinul Neagoe Vodă" (în *Literatura română veche (1402–1647)*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 86)].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Aceste frământări religioase au avut urmări pentru relațiile dintre Curțile de la Constantinopol și Ravenna. Stilicho îl îndemnă pe Honorius să adreseze fratelui său în două rânduri scrisori de imputări, la care guvernul oriental nu dădu nici un răspuns. Papa Inocențiu adună la Roma un Sinod de episcopi italieni, care declară condamnarea lui Chrysostom ilegală, cerând ținerea unui Sinod general la Thessalonic. O ambasadă de episcopi romani și câțiva orientali, prieteni ai lui Ioan, servind drept călăuze, fu expediată de Papă să-i ducă lui Arcadius aceste decizii. Dar ambasada fu maltratată: Anthemios, ministrul atotputernic în Orient și dușmanul lui Stilicho, îi împiedică să pătrundă în palat, îi internează într-un fort și, în cele din urmă, îi trimite înapoi în Italia. Episcopii orientali veniți cu dânșii fură arestați și deportați. Toate acestea duseră la o ruptură între cele două Curți.

Memoria marelui patriarh a fost totuși reabilitată datorită tenacității lui Innocențiu și episcopilor occidentali. Papa se încăpățână să nu reia relațiile cu Orientul atâta timp cât numele lui Ioan nu fu înscris pe dipticele în care figura lista episcopilor de Constantinopol. Spre a-l împăca, patriarhul Atticus satisfăcu dorința Papei. Apoi Cyril, nepotul și urmașul lui Theophil în Scaunul Alexandriei, se hotărî la rândul său a înscrie numele lui Ioan pe diptice. El îndeplini acest lucru, după Battifol, înainte de 419, după Mgr. Duchesne, către 429–430, iar după treizeci de ani de la moartea lui Chrysostom, la cererea pioasă a populației și clerului capitalei, rămășițele ilustrului lor păstor fură aduse în orașul imperial (ianuarie 438). Împăratul Theodosius al II-lea merse întru întâmpinarea

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lor la Chalkedon şi conduse el însuşi procesiunea solemnă la mormântul episcopilor de Constantinopol. Împăratul se rugă înaintea sicriului pentru părinţii săi.

Ioan Chrysostom a rămas până astăzi una din cele mai strălucite figuri ale Bisericii de Răsărit, căci, aşa cum îl caracterizează atât de lapidar N. Iorga, „rareori o viaţă, un grai şi un scris au fost mai strâns unite într-o personalitate vrednică de respectul tuturor timpurilor"[299].

d. Prima invazie a lui Alaric în Italia (401–403)

Când s-a retras din Peloponez (397), Alaric a pătruns cu vizigoţii săi în Epir. Timp de patru ani, el a rămas în acele părţi, cu titlul *magister militum per Illyricum*, obţinut de la Arcadius. Profitând de această situaţie, barbarul şi-a echipat trupele cu arme din arsenalele romane ale diecezei Daciei, şi apoi, deodată, se hotărăşte a năvăli în Italia. Illyricum nu-i oferea mare lucru, Thracia fusese stoarsă; apoi soarta lui Gainas îi dăduse de gândit. Italia, pe care o cunoscuse, îl atrăgea. E probabil că nu se gândea să dureze acolo un regat, ci, cum crede Bury, să obţină de la Honorius un teritoriu şi concesii în provinciile Dunării. Momentul prielnic a fost pentru el năvălirea în Noricum şi Raetia a unei mase de triburi germanice, pornite dinspre Baltica, la sfârşitul anului 401, sub un

[299] *Cărţi reprezentative în viaţa omenirei*, Bucureşti, 1916, p.115. [Lucrarea a avut o a doua ediţie, în 5 volume, tipărite la Bucureşti în perioada 1924-1935, precum şi una recentă, îngrijită de M. Gherman, apărută în două volume la Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1991.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

şef sălbatic, Radagais (Radagaisus), pe urma unei mari furtuni stârnite, pe la 400, în acele locuri, de o mişcare uriaşă, dezlănţuită de la extremitatea de răsărit a Asiei. Lupte mari, provocate în China de *Tulun,* sau Şelun, sau Zarun, şeful unui numeros popor *jen-jen* (gengen)[300], care se întinsese din Coreea până dincolo de Irtâş, îi siliră pe huni să fugă dinaintea lor. Ei se îndreptară spre ţinuturile Pontului Euxin, mai dinainte ocupate de triburi înrudite. Năvala lor împinse toate aceste neamuri către nord, până la Marea Baltică. În faţa acestei mari migraţii, locuitorii din preajma Mării Baltice sunt siliţi să-şi părăsească, la rândul lor, locurile. Astfel pătrunde Radagais în provinciile imperiului, şi Stilicho îşi duce trupele peste Alpi, ca să respingă năvălirea, ceea ce reuşeşte. De acest moment, în care Italia se găsea fără apărare, se foloseşte Alaric. El trecu Alpii, în noiembrie 401, asediind Aquileia, care căzu repede.

Intrarea goţilor în Italia produse consternare. Barbarii erau un întreg popor, toate triburile vizigote care ocupau Illyricum oriental. Honorius voia să fugă în Gallia şi cu greu fu convins că va fi în siguranţă între zidurile Milanului. În cele două luni următoare, oraşele Veneţiei deschiseră porţile înaintea lui Alaric şi acesta era gata să meargă a asedia Milanul. Stilicho

[300] [Acest popor, ortografiat şi *jouan-jouan*, îşi crease un imperiu efemer între Coreea şi Turkestan, nimicit de tiurci prin 552; faptul s-ar fi aflat la originea migraţiei avare spre vest, dar după alte opinii avarii ar fi diferiţi de *jouan-jouan* (L. Musset, *Les invasions. Les vagues germaniques*, Paris, Presses Univ. de France, 1965, p. 61-62)].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

avea puține trupe. El sfătui pe împărat și Curtea să reziste la Milan până când va strânge trupe la frontiera cea mai apropiată. În decembrie 401, plecă în acest scop în Raetia și Noricum, recrută soldați mercenari vandali și alani, la care adăugă armata din Raetia și trupe rechemate de la Rin și din Britannia. El sosește la timp, la sfârșitul lui februarie 402, și scapă Milanul asediat de Alaric. Acesta, atacat în lagărul său, ridică asediul și o apucă pe valea Tanaro spre vest, silindu-se să ajungă la sud de Turin, la drumul ce ducea în Gallia. Stilicho îl urmări, și Alaric, temându-se a nu fi încercuit, de la Asti (Hasta) o luă spre sud. Stilicho se grăbi și căzu asupra lagărului barbar, așezat într-un punct strategic la Pollentia (Pollenza). El nu mai așteptă armata din Gallia și lupta se dădu în ziua de Paști (6 aprilie 402), susținută cu mare curaj de ambele părți; dar Stilicho putu ocupa lagărul got, iar familia lui Alaric și bogățiile lui căzură în mâinile sale. Vizigoții coborâră de-a lungul țărmului liguric în direcția Etruriei. Stilicho deschise negocieri, și Alaric primi să părăsească Italia. Condițiile nu le cunoaștem[301].

Nemulțumit de rezultat, Alaric rămase în apropierea hotarelor și, la începutul verii 403, trecu iarăși în Italia, atacând Verona. Dar Stilicho, care-i spionase mișcările, îl încercui sub zidurile Veronei, atacându-l din toate părțile. Alaric se bătu cu înverșunare, dar suferi un dezastru complet. El apucă atunci, cu restul trupelor, drumul spre nord, urmărit de învingători. Stilicho tratează din nou. Se încheie un *foedus*, prin care i se permite lui Alaric să se așeze în districtele de

[301] Bury, *op. cit.*, pp. 160–162.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

frontieră, pe Sava[302], de unde îi putea fi de ajutor pentru a-şi realiza planul de a anexa Illyricum de Est. Învins de atâtea ori, regele vizigot rămase nemişcat câţiva ani.

Senatul îl invită pe împărat să celebreze aceste mari biruinţe odată cu al şaselea consulat al său, în 404. Procesiunea trecu pe sub un arc de triumf impunător; Stilicho fu aclamat pe carul triumfal alături de Honorius. Împăratul stătu atunci la Roma câteva luni, dând populaţiei jocuri de circ. Suprimarea luptelor de gladiatori, de care vorbesc unii cu acest prilej, nu se documentează[303].

Pericolul ce-l ameninţase pe împărat la Milan îl face să-şi caute un adăpost mai sigur faţă de invaziile germanice, astfel că el şi-a dus Curtea şi guvernul de la Milan la Ravenna, care, situată în mijlocul lagunelor şi insulelor, la 10–12 mile de gura sudică a Padului, putea înfrunta un duşman, cum au probat-o evenimentele, mai bine decât orice alt oraş al peninsulei.

Înainte de Augustus, Ravenna fusese un obscur oraş provincial. Augustus l-a ales spre a fi o staţiune navală, construind un port, *Classis,* la trei mile depărtare de oraş, cu care a fost unit printr-o şosea solidă peste lagune. Portul putea adăposti 250 de corăbii de război. Printr-un canal, Augustus aduse aici apele Padului prin mijlocul oraşului până la port. Aceeaşi apă fu introdusă în şanţul ce împrejmuia zidurile şi era distribuită apoi pe o mie de canaluri

[302] Stein, *op. cit.*, pp. 378–379.

[303] Demougeot, *op. cit.*, p. 284, n. 298.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mai mici în toate părţile oraşului, împărţindu-l în insule. Comunicaţia se făcea pe poduri şi cu corăbiile[304].

Oraşul s-a populat repede, locurile goale s-au umplut de clădiri. Împrejurimile, pe o întindere de mai multe mile, erau acoperite de bălţi, care înlesneau apărarea. La apropierea duşmanului, calea artificială care lega Ravenna de continent se putea strica.

Marea s-a retras cu încetul la patru mile de oraşul modern. Încă din secolul al VI-lea, când scrie Iordanes, portul lui Augustus era o grădină foarte întinsă, plină de pomi[305]. Această schimbare făcu şi mai grea apropierea de oraş, iar mica adâncime a apelor împiedica intrarea corăbiilor de război.

Ravenna ajunse astfel reşedinţa împăraţilor, care se închiseră între zidurile ei, iar regii goţi şi vice-regii sau exarchii bizantini care le urmară făcură dintr-însa, până la mijlocul secolului al VIII-lea, sediul guvernului şi capitala Italiei.

Atracţia mare a Ravennei erau operele artistice cu care suveranii au împodobit-o pe rând. Unele din acele monumente au pierit, dar altele s-au păstrat, şi ele ne arată dezvoltarea artei creştine în Italia, pătrunsă de influenţa Bizanţului, în secolele al V-lea şi al VI-lea, sub auspiciile Placidiei, ale lui Theodoric Ostrogotul şi lui Iustinian cel Mare. Clădite din cărămidă, aparenţa lor exterioară nu face impresie; dar marea lor frumuseţe artistică sunt decoraţiile în mozaic, de o rară bogăţie, ce

---

[304] Iordanes, XXIX, spune că „a şaptea parte din apele fluviului" curgea prin mijlocul cetăţii.

[305] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

împodobesc zidurile şi pe care ni le-a prezentat, cu erudiţia şi talentul său, învăţatul francez Charles Diehl.

e. Invaziile germane în Italia, Gallia şi Spania. În toamna anului 405, imperiul avea linişte la frontiera Rinului şi Alaric stătea nemişcat în Savia[306], când, deodată, în ultimele luni ale anului, valuri de barbari germanici se năpustesc la graniţa de nord-est a Italiei, sub conducerea aventurierului Radagais. Era o îmbulzeală de bande furioase, prădalnice, de triburi fugare în căutare de pământuri. Cei mai numeroşi erau, cum a arătat L. Schmidt, ostrogoţii, care, în faţa presiunii hunilor, au trebuit să-şi părăsească ţinuturile lor de la Dunărea de Jos. C. Patsch crede că erau şi vizigoţi păgâni, rămaşi în regiunile din Caucaland, adică ale Banatului[307], ceea ce a determinat pe unii istorici să facă din Radagais un rege al goţilor. Se aflau apoi vandali, suevi, burgunzi, alani.

Această formidabilă emigraţie ieşea din aceleaşi regiuni ale Balticei, care vărsaseră odinioară mulţimea cimbrilor şi teutonilor asupra Romei. Hoardele lui Radagais devastară Raetia şi Noricum, apoi, prin Brenner, se revărsară în câmpia fluviului Pô (Padus). O mare spaimă îi cuprinse pe italieni în faţa număru-

[306] Provincia romană Savia e Slavonia de azi, situată între Drava şi Sava. E numită greşit la Cassiodor şi Iordanes, Suavia (v. Hodgkin, *Italy and her invaders*, vol. III, pp. 20–21, n. 1).

[307] Demougeot, *op. cit.*, p. 354, n. 8. [Pentru opiniile care predomină azi în ce priveşte localizarea regiunii Caucaland, v. *Supra*, cap. I, n. 224.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui imens al barbarilor, 400.000 după unii, 200.000 după alţii, ceea ce e mai probabil[308].

Situaţia imperiului era atât de slabă, încât Stilicho părăsi provinciile, mărginindu-se la apărarea Italiei. El rechemă trupele şi recrută cu mari silinţe altele noi. Barbarii se desfac în trei corpuri. Regele confederaţilor germani lăsă la o parte pe Honorius în bălţile Ravennei. Stilicho, temându-se ca acesta să n-apuce calea spre Gallia, căută a-i închide drumul, aşezându-şi cartierul general la Ticinum (Pavia). Radagais nu îndrăzni să-l atace, ci apucă drumul spre Roma, trecând Apeninii în Toscana. El asediază mai întâi Florenţa, unde pierde destul timp pentru ca Stilicho să-l ajungă, venind pe calea litoralului. Comandând singura armată ce-o mai avea, Stilicho nu vru s-o expună într-o luptă deschisă cu furioasele mulţimi ale germanilor. Metoda închiderii duşmanului într-o linie tare de valuri, pe care o întrebuinţase de două ori împotriva lui Alaric, fu aplicată pe o scară mare şi cu un efect mai puternic. Germanii fură respinşi din jurul Florenţei şi strânşi în cercul de întărituri pe colina Faesule (Fiesole). Proviziile fură astfel oprite şi apa tăiată. Disperarea-i făcea pe barbari să se arunce adesea asupra întăriturilor lui Stilicho, iar auxiliarii acestuia se aruncară, la rândul lor, asupra lagărului duşman. Multe incidente sângeroase au avut loc în cursul acestui memorabil asediu. Trufaşul rege al confederaţiei germane n-avu altă scăpare decât aceea de a capitula. El încercă să fugă, dar fu descoperit şi capturat. Stilicho îl păstră, ca să-i împodobească triumful şi-l

[308] *Ibidem*, p. 356.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

execută după sărbătorile victoriei, la 23 august 406. Prizonierii cei mai buni fură înrolați în armata imperiului, ceilalți vânduți ca sclavi.

Această mare biruință fu sărbătorită de italieni prin pompe oficiale și monumente votive. Pe frontonul unui arc de triumf, Senatul și poporul proclamară recunoștința lor către împărați. Numele învingătorului figura și el pe monument, dar după căderea eroului el fu șters de dușmanii săi. Stilicho primi omagiul unei statui de bronz și argint, ridicată, prin favoare excepțională, lângă rostre (*in rostris*)[309], în Forum. Armata victorioasă avu partea sa de onoruri: inscripția ce i s-a închinat pe un alt monument, în Forum, glorifica de asemenea curajul și prudența generalului; dar și aici dușmanii lui îi șterseră numele[310].

După dezastrul bandelor lui Radagais în 406, celelalte două corpuri ale confederației conduse de el, care treceau de 100.000 de oameni, rămâneau încă sub arme între Apenini și Alpi sau între Alpi și Dunăre. Italia era bine păzită de Stilicho, iar spre Balcani vizigoții lui Alaric le închideau drumul. Nu le rămânea decât să se îndrepte prin nord-est către Gallia. Vandalii asdingi, alanii și suevii ajung la Main, unde vandalii silingi se unesc cu ei. În decembrie 406, alanii atinseră cei dintâi Rinul. Asdingii se loviră de o armată de franci și fură învinși, regele lor, Godegisel, pierind în luptă. Alanii, cu regele lor Respendial, le

[309] Tribunele pentru cuvântări.

[310] Episodul acestei mari lupte la Demougeot, pp. 358–361 și la Bury, *op. cit.*, pp. 167–168.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vin în ajutor şi vandalii, cu noul lor rege, Gunderic, îi atacă din nou împreună cu dânşii pe franci, îi învinge şi, astfel, toţi, vandali, alani şi suevi, trec Rinul şi inundă Gallia. Ei pornesc, devastând, peste Meusa, peste Aisne, apoi grosul năvălitorilor o apucă spre sud peste Seine, în Aquitania, pustiind ţinuturile până la poalele Pirineilor. Alte două bande, mai puţin numeroase, apucară una la vest, alta spre valea Ronului. Galii n-au cunoscut un asemena dezastru din secolul al III-lea: Sf. Ieronim descrie incendiile, masacrele, mizeriile populaţiei ajunse pradă barbariei[311].

Situaţia află o schimbare în vara anului 407, când vin în Gallia trupele din Britannia. În aceste trupe pătrunsese spiritul de revoltă. Ele proclamară împăraţi. Zosimus povesteşte că au proclamat împărat mai întâi pe Marcus, pe care soldaţii l-au ucis repede, pentru că acest civil era incapabil şi avar; apoi pe Graţianus, care nu se menţinu decât patru luni şi căzu sub loviturile trupelor. În cele din urmă, acestea îl ridicară la imperiu pe Constantin, un simplu soldat, care pretinse, datorită numelui său, că descinde din Constantin cel Mare.

Acesta, pentru a scăpa de soarta tragică a celor doi înaintaşi, se gândi a nu-şi ţine trupele în acţiune şi, aflând că bande de vandali, alani şi suevi pustiiseră Belgia a II-a şi se apropiau de Canalul Mânecii, se hotărî a trece strâmtoarea împotriva lor, văzând în aceasta mijlocul de a-şi mări prestigiul, de a apărea ca liberator al Galliei şi a constrânge astfel pe indolentul Honorius să-l recunoască de coleg. Către sfârşitul

[311] Demougeot, p. 383.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

iernii 406–407, Constantin debarcă deci la Boulogne cu forțe considerabile și repurtă câteva succese asupra barbarilor, siliți a se retrage spre sud. Orașele Galliei neocupate de barbari îl recunosc pe uzurpator. Populația spera de la un împărat roman așezat în Gallia să fie apărată de barbari. La sfârșitul anului 407, Constantin ocupă Arles (Arelate), capitala Galliei, unde-și stabilește reședința. El își constitui o Curte și proclamă pe fiii săi, Constans și Iulian, caesari.

În toamna anului 407, Stilicho începu lupta cu uzurpatorul. El încredință germanului Sarus expediția contra lui Constantin. Armata trimisă de acesta în calea lui e învinsă. Cu toate acestea, Sarus nu putu ajunge la capăt și se întoarse în Italia (408) fără rezultat. Pentru a-și întări poziția, Constantin îl trimise pe cel mai bun general, Gerontius, împreună cu fiul său Constans, să cucerească Spania. Acolo se aflau rudele marelui Theodosius, care obținuseră mari posesiuni de la el și se simțiră datori a rezista. Erau patru frați și armata lor fu distrusă în Pirinei. Doi frați fură executați la Arles de Constantin, ceilalți doi scăpară pe mare în Italia sau în Orient.

Honorius trimite în Gallia pe Constantin, un om cu multă prestanță și care avea o mare pasiune pentru sora vitregă a împăratului, pentru Galla Placidia, acum captivă în mâinile goților. Armata lui Gerontius, care venise din Spania, fuge dinaintea trupelor imperiale; el se întoarce apoi în Spania, unde propriile-i trupe se ridică împotriva lui. Constantin, cu fiul său Iulian, fură împresurați la Arles. Ei rezistară câteva luni, așteptând ca generalul Edobich, trimis peste Rin să aducă ajutoare, să-l scape. Acesta vine cu o puternică armată,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dar în bătălia pe care o dădu lângă zidurile cetății fu biruit, el însuși pierind prin trădare. Constantin nu mai avu altă scăpare decât să dezbrace purpura imperială și să caute refugiu într-un sanctuar, unde fu sfințit preot. El s-a predat, luând jurământul biruitorilor pentru siguranța vieții sale. Trimis, cu fiul său, lui Honorius, acesta, urându-l pentru uciderea verilor săi din Spania, porunci, împotriva jurământului dat, să fie uciși amândoi (septembrie 411).

În 409, vandalii asdingi, cu regele lor Gunderic, silingii, suevii și alanii trec peste Pirinei în Spania. Asdingii și suevii ocupară Gallaecia, la nord de Duro, silingii, Baetica de Sud, iar alanii se așezară în Lusitania (Portugalia de azi). Puțin mai în urmă (413), burgunzii întemeiară în Gallia, la Rin, primul lor regat, cu reședința la Worms, sub regele Gundahar[312].

2. Căderea lui Stilicho. A doua năvălire a lui Alaric în Italia. Soarta vizigoților

Situația lui Stilicho devine din ce în ce mai nesigură, steaua lui începuse să apună. Fiica sa, împărăteasa Maria, murise (404) și Honorius fu convins să o ia pe sora ei, Thermantia. Stilicho spera să unească și pe fiul său, Eucherius, cu Placidia, sora lui Honorius; dar popularitatea lui scăzuse. Nenorocirile Galliei, ocupate de un uzurpator și prădate de barbari, erau atribuite incapacității sau trădării sale. Legăturile

[312] [Râul Douro se varsă în Oceanul Atlantic pe teritoriul Portugaliei, dar cea mai mare parte a traseului său trece prin Spania, unde este cunoscut sub numele Duero].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cu Alaric, planurile asupra Illyricului oriental dădeau loc la bănuieli; i se atribuia ambiţia de a voi să împartă imperiul în trei părţi, punându-şi pe Eucherius ca al treilea împărat. Aristocraţia Romei îl ura, ca şi pe soţia sa, Serena. Antigermanismul, victorios în Orient, îşi avea aderenţi şi în Occident, iar aceştia îl influenţau mult pe împărat.

O împrejurare nouă provocă manifestarea acestor sentimente ostile. Alaric, din lagărul său de la Emona (Laybach), expedie o ambasadă lui Stilicho, cerând o indemnitate pentru lunga lui şedere în Epir. Stilicho susţinu în Senat pretenţia regelui got şi stârni dezbateri aprinse, mulţi socotind ca o dezonoare a imperiului pacea cu acest barbar. Sinodul, de teama lui Stilicho, afirmă Zosimus, aprobă lui Alaric 4000 livre de aur, pentru pace *(ὑπὲρ τῆς εἰρήνης)* şi Lampadius, unul dintre cei mai iluştri senatori, strigă atunci, în limba strămoşilor, *τῇ πατρίῳ φωνῇ* aceste cuvinte, care au trecut în istoria lui Zosimus: „Non est ista pax, sed pactio servitutis!" (Aceasta nu e pacea, ci pactul servituţii)[313]. Stilicho avea un mare duşman în Olimpius, un perfid demnitar şi favorit al împăratului, pe care ştiu să-l alarmeze prin calomniile sale, îndemnându-l să scuture tutela supărătoare a socrului.

În anul 408, Honorius, în drum spre Ravenna, ajunse la Bononia, când primi ştirea morţii fratelui său Arcadius, decedat la 1 mai. El se gândea să meargă la Constantinopol, ca să protejeze interesele nepotului său Theodosius şi se consultă în această privinţă cu Stilicho. Acesta combătu ideea suveranului, arătând cu

[313] Zosimus, ed. Bonn, p. 288.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

drept cuvânt ce primejdie ar fi pentru împăratul legitim să părăsească Italia, când un uzurpator e în Gallia. Stilicho se oferi a merge în locul său în Orient, și, pentru ca Alaric să nu fie un pericol, sfătui să i se dea sarcina de a pacifica Gallia. Honorius se convinse de aceste prudente sfaturi și scrisorile necesare erau gata semnate. Împăratul se duse la Ticinum (Pavia), unde erau adunate trupele care aveau să plece în Gallia. Un complot se urzi îndată împotriva marelui general. Olympius îi denunță împăratului în mod perfid planurile ce le-ar fi nutrit Stilicho de a-l înlătura pe Theodosius din Orient și a așeza acolo pe tron pe propriul său fiu. La Ticinum intrigantul instigă trupele cu aceleași calomnii și, la sosirea lui Honorius, ele se revoltară și cei mai buni generali, prietenii lui Stilicho și înalți demnitari fură uciși sub ochii înspăimântați ai indolentului împărat (13 august).

Când Stilicho află la Bononia cele petrecute, crezând că și Honorius a fost ucis, ținu sfat cu șefii, ca să meargă, în fruntea barbarilor, să-i pedepsească pe revoltați. Dar aflând apoi că împăratul e în viață, el pregetă a merge cu barbarii săi asupra romanilor. Aceasta îi înstrăină pe șefi și-i aduse pieirea. Stilicho se decise a merge la Ravenna ca să se asigure de garnizoană, dar reședința era în puterea dușmanilor săi. Honorius, la instigația lui Olympius, trimise ordin comandantului Heraclian să-l aresteze pe Stilicho. Acesta se refugiase într-o biserică, dar, asigurat prin jurăminte, se predă în mâinile comandantului. A doua zi, o nouă scrisoare a împăratului poruncea execuția. Stilicho opri pe devotații săi de a-l apăra și se lăsă a fi decapitat (22 august). Curând după aceea, Eucherius

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

fu ucis la Roma, Thermantia repudiată și averea eroului confiscată. Prietenii lui, scăpați din măceleul de la Ticinum fură urmăriți de ura implacabilă a lui Olympius. Claudian, poetul care celebrase gloria ilustrului general, nu scăpă nici el de furia răzbunării[314].

Astfel pieri, prin intrigile Curții decăzute a lui Honorius, ultimul mare general roman, cum îl caracterizează, cu dreptate, Gibbon. Uciderea lui lăsă o pată neștearsă asupra ștersei domnii a lui Honorius. „Despotismul, care, după ce i-a luat viața fără cercetare, i-a veștejit memoria fără probe"[315], n-are nici un drept la sufragiul imparțial al posterității" – declară marele istoric englez; „Serviciile lui Stilicho sunt mari și evidente, crimele sale, vag enunțate de vocea urii sau lingușirii, sunt obscure, puțin probabile"[316]. Cum arată el atât de plauzibil, se acuza ministrul atotputernic de a fi predat Italia barbarilor, pe care îi învinsese pe rând la Pollentia, la Verona și sub zidurile Florenței. Pretinsul său proiect de a pune diadema pe capul fiului său nu se putea face fără complici și fără pregătiri; și un tată ambițios, cu asemenea vederi, n-ar fi lăsat până la douăzeci de ani în postul obscur de tribun al notarilor pe un tânăr destinat imperiului.

Înregistrând la rândul său acest dramatic sfârșit, Demougeot nu șovăiește a afirma că Stilicho ar fi putut reacționa și birui, căci avea încrederea armatei,

---

[314] Bury, *op. cit.*, pp. 170–173, p. 400 și urm.

[315] Patru luni după execuția lui Stilicho, un edict publicat în numele lui Honorius restabilea între cele două jumătăți ale imperiului comunicația atâta timp întreruptă de uzurpatorul public (*praedo publicus*).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dar nu se putea decide a dezlănțui războiul civil în Italia, atât de amenințată pe atunci. El își dădu seama că se află într-o situație fără ieșire și se îngrozi. „Tot trecutul său și obișnuințele sale de om de stat îl împiedicară de a lua el însuși inițiativa dezordinilor. În chip obscur, mândria sa de roman de adopție, credința sa în valorile care făcuseră caracterul său și reușita sa, repugnară unei convertiri ce ar fi transformat pe moștenitorul lui Theodosius, pe socrul lui Honorius, pe tutorele moral al împăraților, pe regentul atât de mult timp atotputernic într-un simplu rebel". El respinse acest rol și preferă moartea[317].

Cu dispariția lui Stilicho, Italia se cufundă în nenorocire. Alaric nu mai avea de cine să se teamă. El se afla în Noricum și ceru să se retragă în Pannonia, în schimbul unei plăți. Nefiind satisfăcut, în toamna anului 408, pătrunse în Italia și, după ce prădă Aquileia, Altinum, Cremona, trecu Apeninii și asedie Roma. Pentru a-l intimida, Serena fu executată, acuzată de înțelegere cu barbarul. Foametea și epidemiile se întinseră în cetate și Senatul a fost nevoit să facă propuneri de pace.

Alaric ceru tot aurul și argintul din oraș, toate averile și toți sclavii care pot proba calitatea lor de barbari. Propunerile acestea fură respinse. În cele din urmă regele got consimte a ridica asediul, predându-i-se imediat 5000 livre de aur, 30000 de argint, 4000 haine de mătase, 3000 bucăți de piele colorată roșu și 3000 livre de piper. Senatul se obliga a-l sili pe împărat la

[316] Tomul III, ed. Bury, pp. 296–297.

[317] Demougeot, *op. cit.*, p. 426.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pace. Dar Honorius nu făcu nimic, trimise numai șase mii de soldați din Dalmația să apere Roma. Pe drum, ei sunt surprinși de Alaric și în mare parte uciși sau prinși. Jovius, prefectul pretoriului, care-l înlocuise pe Olympius, se sili a încheia pace, dar nu izbuti.

La sfârșitul anului 409, Alaric se întoarce iarăși la atacul Romei. El ocupă portul și blochează orașul. Cere apoi Senatului un nou împărat și-l proclamă pe Priscus Attalus, prefectul Romei. Se trimite o expediție contra Africii și ea dă greș. În urmă, Alaric caută o înțelegere cu Honorius, îl depune solemn pe Attalus la Rimini și începe tratative lângă Ravenna, în iulie 410. În acest moment gotul Sarus, un dușman al lui Alaric aflat în serviciul romanilor, intră în scenă și schimbă mersul lucrurilor. El atacă îndrăzneț lagărul lui Alaric și acesta, bănuind o perfidie a Curții, rupe negocierile începute și porni a treia oară asupra Romei, pe care o asediază din nou. Populația e redusă la foamete și, în noaptea de 24 august 410, goții pătrund în Roma prin poarta Salaria, deschisă înaintea lor de sclavi. Procopius povestește că regele dăduse ca sclavi senatorilor iluștri 300 de tineri goți valoroși și de neam nobil, care, în ziua fixată luară armele, masacrară în timpul nopții garnizoana și deschiseră asediatorilor poarta Salaria. Istoricul mai povestește că o nobilă ilustră, Anicia Proba, văduva extrem de bogată a prefectului Probus, creștină fervență și corespondenta Sfântului Ieronim, a cărei activitate caritabilă era neobosită, tulburată de moartea și mizeriile produse de foamete, convinsă că Roma era inevitabil pierdută, s-ar fi decis a scurta ororile asediului, des-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

chizând oraşul în faţa goţilor. Ceea ce e sigur, e că a fost la mijloc trădare.

Alaric permise armatei sale trei zile de jaf. Grozăviile săvârşite de barbari în acele zile au fost o adevărată catastrofă. Scriitorii creştini încearcă să atenueze aceste grozăvii, fiind vorba de barbari creştinaţi. Dar aceiaşi autori – cum arată convingător Demougeot – în ciuda bunelor intenţii ce-i animau, au zugrăvit măceluri şi scene teribile. Incendiile completară opera jafului şi a violenţelor: ele mistuiră palate şi monumente somptuoase, mai cu seamă în cartierele aristocratice[318].

Simţindu-se prea slab spre a se aşeza statornic în Italia, Alaric ieşi din Roma a şasea zi, în fruntea armatei încărcate de prăzi, ducând pe Galla Placidia, sora lui Honorius, captivă. El înaintează pe calea Apiană în provinciile de sud ale Italiei, nimicind tot ce se opunea în drumul său şi prădând numai ţinuturile ce nu i se împotriveau. Ajuns la capătul extrem al peninsulei, se gândi a trece în Sicilia, spre a se stabili în Africa. La Regium, flota sa e însă risipită de furtună şi aceasta schimbă destinul vizigoţilor. Alaric se îndreptă către nord, spre Neapole, dar la Cosentia (Cosenza) se îmbolnăvi subit şi muri, înainte de sfârşitul anului 410. El fu înmormântat sub albia torentului Busento. O mulţime de captivi fură puşi a abate cursul apei, şi în albia ei se construi mormântul regal, împodobit cu trofeele luate de la Roma; apoi apa a fost adusă din nou în albie. Şi pentru ca locul unde au fost depuse rămăşiţele regelui got să rămână ascunse pentru tot-

[318] *Op. cit.*, pp. 470–477.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

deauna, nefericiţii captivi care lucraseră acolo au fost măcelăriţi.

Astfel se încheie viaţa aventurosului rege vizigot, care frământase atâta timp provinciile ambelor părţi ale imperiului. Athaulf, cumnatul său, fu ales rege şi el rămâne un timp în sudul Italiei; apoi găseşte mai prudent să-şi caute loc în altă parte şi porneşte pe coasta de vest spre nord, poate pentru a-şi încerca norocul în Gallia. În 412, Athaulf trecu Alpii. El ducea cu el pe Galla Placidia, fiica marelui Theodosius şi a Gallei, luată ostatică de Alaric. Jovinus, un gallo-roman, se proclamă împărat. Sarus, duşman de moarte al lui Athaulf, intră în scenă de partea uzurpatorului. Ei se încaieră şi Sarus cade luptând eroic. Jovinus e prins apoi şi el şi ucis, în toamna anului 413, iar capul său e trimis lui Honorius.

Împăratul hotărî s-o recapete pe Placidia. Athaulf ceru grâu pentru goţii săi şi o provincie în Gallia, ca federaţi. Dar în Africa, Heraclian, ucigaşul lui Stilicho, oprise transportul grâului, căzând în rebeliune, şi el sfârşi prin decapitare. Goţii nu putură fi deci aprovizionaţi şi Athaulf nu îndeplini obligaţiile sale. El puse stăpânire pe Narbonne, Toulouse şi Bordeaux şi în ianuarie 414 o convinse pe Placidia să-l ia de soţ. Căsătoria se celebră la Narbonne, în forma romană. Athaulf trece în sfârşit în Spania, pentru a se aşeza în Tarraconensis. El făcuse greşeala de a lua în serviciul său pe unul din soţii lui Sarus şi acela îl ucise, spre a-l răzbuna pe şeful său (septembrie 415).

Wallia îi urmă ca rege. Acesta, însufleţit de un spirit naţional gotic, nu era înclinat la o atitudine de pace faţă de Roma. Strâmtorat în Spania, unde oamenii săi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

erau amenințați de foamete se gândi, ca mai înainte Alaric, să scape trecând în Africa. Dar parte din corăbiile sale fură nimicite de valuri, în strâmtoare la Gades, cum pierise și flota lui Alaric în strâmtorile Siciliei. Silit a-și părăsi planul, a trebuit să negocieze cu Constanțiu. Un acord a fost încheiat (416), prin care împăratul se obliga a preda goților 600.000 de măsuri de grâu, Wallia îndatorându-se a o repatria pe Placidia și a face război barbarilor din Spania în numele imperiului.

Galla Placidia se întoarse astfel în Italia și, la 1 ianuarie 417, ziua când Constanțiu intra în al doilea consulat, ea se căsători cu el. Constanțiu (al III-lea) e asociat apoi ca împărat de Honorius și fu încoronat *Augustus* în ziua de 8 februarie 421. Curând după aceea fu încoronată *Augustă* și Galla Placidia. Din această căsătorie se născură doi copii: Justa Grata Honoria (în 417 sau 418) și Valentinian (al III-lea), în iulie 419.

Wallia îi extermină pe silingi, al căror rege captiv fu trimis lui Honorius. Ceilalți barbari, alarmați, trimit ambasade la Ravenna, spre a fi recunoscuți ca federați. Asdingii și suevii au fost recunoscuți, ceilalți nu.

Goții au fost răsplătiți pentru serviciile lor, dându-li-se locuri în Gallia și anume Aquitania secunda, între Garonne și Loire, cu orașele Bordeaux și Toulouse. Narbonne și coasta Mediteranei au fost rezervate imperiului[319]. Erau acum prin urmare două regate teutonice sub autoritatea romană pe pământul Galliei: regatul burgund la Rin (Burgundia din Niebelungenlied)

[319] Bury, *op. cit.*, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

și regatul vizigot la Atlantic. Wallia n-a trăit să-și vadă această așezare a poporului său: el muri câteva luni după încheierea pactului și un nepot al lui Alaric, Theoderic I, fu ales la tron (418)[320].

Theodosius al II-lea și Pulcheria, împărații din Bizanț, refuzară a-i recunoaște pe Constanțiu al III-lea și pe Placidia ca Auguști, poate – cum observă Bury – fiindcă Placidia fusese căsătorită cu Athaulf, poate și fiindcă socoteau că, după moartea lui Honorius, întreg imperiul va fi reunit sub sceptrul împăratului din Bizanț[321].

Constanțiu muri după o domnie de 7 luni (2 septembrie 421). După dispariția sa, Honorius intră în ceartă cu sora sa vitregă și la Ravenna se formează două partide, susținând cauza fiecăruia dintre ei. Disensiunea sporind, Placidia fu izgonită, cu copiii săi, din Ravenna. Ea căută refugiu la Constantinopol (423). Câteva luni mai în urmă, domnia lui Honorius își afla sfârșitul: el muri de hidropizie, la 15 august 423.

[320] *Ibidem*, n. 5.

[321] *Ibidem*, pp. 209–210.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

3. Theodosius al II-lea (cel Tânăr)
(1 mai 408 – 28 iulie 450)

a. Minoratul său. Guvernarea lui Anthemios. Pulcheria Augusta. Arcadius lăsa după el un fiu de vreo şapte ani, pe Thedosius al II-lea, asociat mai dinainte la tron şi imperiul avu norocul să aibă în fruntea administraţiei sale un om superior, pe Anthemios, prefectul Orientului, care condusese afacerile statului în ultimii ani ai domniei celui dispărut. Învestit cu cele mai înalte titluri şi demnităţi – patrikios, prefect al pretoriului, consul – Anthemios, prin însuşirile sale deosebite, avu o mare ascendenţă asupra contemporanilor săi. Synesius, Sfântul Ioan Chrysostom n-au decât cuvinte de laudă pentru el.

El restabili armonia între Curtea din Constantinopol şi cea din Ravenna şi asigură, printr-un nou tratat, pacea la frontiera Persiei. O invazie a regelui hun Uldin în Moesia de Jos fu respinsă de el, făcând prizonieri o hoardă numeroasă de skiri, aliaţi ai hunilor, colonizând-i în Asia Mică. Pentru asigurarea frontierei de nord împotriva viitoarelor năvăliri, Anthemios luă măsuri ca o flotilă să staţioneze în apele Dunării. El se îngriji apoi de restaurarea oraşelor din Illyricum, devastate de incursiunile barbarilor. Lui i se datoră şi construcţia marelui zid ce înconjoară către uscat Constantinopolul, completat apoi printr-un al doilea.

Fundaţia lui Constantin cel Mare se întinsese de la întemeierea sa, în chip considerabil. În mai puţin de o sută de ani, populaţia oraşului se înmulţise atât de mult, încât trecuse dincolo de zidul lui Constantin, fiind expusă urgiei barbarilor, care cutreierau îndrăzneţ

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ţinuturile până sub zidurile capitalei. Spre a o pune la adăpost, Anthemios ridică, în 413, cam la o milă de zidul cel vechi, zidul interior al centurii de întăriri, completat în urmă, zid flancat de 96 turnuri puternice. Kyros, prefectul oraşului, întinse în 439 acest zid de-a lungul Mării Marmara şi Cornului de Aur. Ruinat apoi de un cutremur, Constantin, prefect al pretoriului, îl restaură şi întări, în 447, ridicând înaintea lui un al doilea zid cu turnuri.

Fortificaţia se alcătuia din cinci elemente. Zidul interior, cea mai puternică apărare, de o grosime de 14 picioare, era întărit de 96 de turnuri de câte 60 de picioare înălţime. Fiecare turn avea două camere, din care cea de sus, cu intrare de pe parapetul zidului, era plină de muniţii şi întotdeauna ocupată de paznici. Între zidul interior şi cel exterior se întindea o terasă, largă de la 50 până la 64 de picioare. Zidul exterior era numai de două până la 6 ½ picioare grosime şi construit, în cea mai mare parte, în arcuri. Era şi acesta prevăzut cu 96 de turnuri, de la 30 până la 35 de picioare înălţime. În partea din afară a zidului se afla un rambleu lung de 61 de picioare şi dincolo de el un şanţ de adâncime variată, tot de 61 de picioare lărgime şi împărţit prin stavile. Şanţul avea legătură cu marea, care-i furniza apa.

Zidurile erau străbătute de zece porţi, dintre care cinci erau folosite în scopuri exclusiv militare. Intrarea principală şi cea mai renumită era Poarta de Aur, lângă Marea Marmara, pe unde intrau triumfal împăraţii întorşi din expediţii. Ea a putut fi ridicată de Theodosius cel Mare ca un arc de triumf, în memoria

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

victoriei sale asupra rebelului Maximus. Avea trei bolți și era zidită din blocuri enorme de marmură lustruită[322].

Regiunea a XIII-a, dincolo de Cornul de Aur, cunoscută sub numele de *Sycae* și apoi de *Galata,* nu era fortificată. Comunicația cu această regiune se făcea cu luntri, dar Cornul de Aur se trecea pe un pod de lemn, al cărui capăt de sud era la Blachernae. Iustinian va clădi acest pod din piatră.

Fortificația aceasta s-a păstrat neschimbată în tot cursul vieții Bizanțului. Ea a înfruntat eroic, timp de o mie de ani, asalturile furioase ale atâtor barbari. Resturile acestei formidabile întăriturii, cunoscute sub numele de Zidul lui Theodosius, sunt și astăzi în picioare, aproape în starea în care au rămas pe urmele cuceririi turcești, constituind unul din cele mai grandioase monumente ale Bizanțului[323].

La 4 iulie 414, Theodosius al II-lea ridică pe sora sa, Pulcheria, la rangul de *Augusta.* Deși numai în vârstă de 16 ani, ea luă în mâinile sale regența pentru fratele său. Numele lui Anthemios nu se mai întâlnește de acum înainte. E probabil că nu mai era în viață,

---

[322] Descrierea amănunțită la Bury, *op. cit.*, I, pp. 70–72 și la Van Millingen, *Byzantine Constantinopole*, p. 46 și urm.

[323] A fost un moment vorba, în timpul nostru, să se dărâme aceste glorioase resturi și intervenția conștiinței europene a putut opri impietatea. Ce minunată ar fi însă și o operă de restaurare a acestui imens monument, spre a-l apăra de continua ruină și a-l asigura împotriva atingerii fatale a timpului și oamenilor ! O contribuție solidară internațională n-ar putea fi refuzată unei asemenea inițiative. Ea poate veni din partea unui congres internațional al bizantiniștilor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

fiindcă îi aflăm un succesor și în postul de prefect al pretoriului.

Pulcheria, mai mare cu doi ani decât Theodosius, a dovedit o energie de care n-a fost niciodată capabil indolentul său frate. Ea conduse de fapt imperiul, în numele său, aproape 40 de ani. Foarte instruită, vorbind și scriind grecește și latinește, lucru rar pe atunci la Constantinopol, Pulcheria luă asupră-și educația tânărului basileu, dându-i cei mai buni profesori și instruindu-l în arta de a guverna. Foarte evlavioasă, închinată Bisericii, ea se îngriji ca fratele său să fie crescut în principiile creștine. Fiul lui Arcadius n-avea însă posibilitățile și entuziasmul marilor avânturi ale spiritului și ocupații inutile îl absorbeau în orele sale libere. Își petrecea de obicei timpul cu pictura și gravura, îi plăcea a transcrie, într-o frumoasă caligrafie, manuscrisele vechi și a le împodobi cu miniaturi. Pentru aceste înclinații, el a trecut în istorie cu porecla de „caligraful", **καλλιγράφος**.

b. Athenais-Eudokia. Pulcheria s-a îngrijit a afla pentru fratele său și o soție, după dorința pe care acesta i-o exprimase.

Cronica lui Malalas ne-a transmis povestea romantică a acestei căsătorii, care înălță pe tronul Bizanțului o frumoasă și instruită provincială.

Theodosius cerea surorii sale să-i afle înainte de toate o fată de o frumusețe fără pereche. Nu-l interesa dacă era nobilă ori de sânge împărătesc sau bogată. O împrejurare neașteptată aduse la Curtea imperială minunea care nu putuse fi găsită până atunci, cu toate cercetările făcute în toate părțile: o fată de o fru-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

muzeţe extraordinară, inteligentă şi foarte instruită, cu numele Athenais, „fiica filosofului athenian Leontios".

Atena veacului al V-lea era mai cu seamă vestită prin şcolile sale. Toată viaţa ei palpita în jurul acestor şcoli, în care declamaţiile retorilor întreţineau încă viu cultul literaturii clasice a Greciei. Studiul antichităţii stăpânea, în această epocă, întreaga educaţie. Academia lui Plato, ultimul refugiu al cugetării elene, aduna în jurul său la Atena tineri din toate provinciile, atraşi de reveria mistică şi de speculaţiile subtile ale neoplatonismului. Leontios a fost unul din învăţaţii care au ocupat la Atena „tronul sofiştilor", cum se spunea învăţământului public al artei oratorice. El strânse o avere imensă şi se îngriji a da fiicei sale o învăţătură aleasă.

Însuşirile deosebite ale fetei, frumuseţea ei fără seamăn îl făcură pe Leontios s-o creadă predestinată unui viitor strălucit. Având şi doi băieţi, când fu aproape de moarte, părintele lăsă acestora prin testament întreaga avere. Athenais avea să primească numai o sută de monede de aur, „căci îi ajunge – zicea prin testament tatăl – norocul său, care e mai presus de norocul oricărei femei". Athenais se rugă în zadar de fraţii săi să nu-i răpească dreptul; aceştia fură neînduplecaţi şi o alungară chiar din casa părintească. O soră a mamei o primi la ea şi o duse la Constantinopol, la altă mătuşă, sora lui Leontios, şi amândouă o îndemnară să se plângă la Curte împotriva nedreptăţii ce i se făcuse. Astfel ajunge Athenais în audienţă la Pulcheria. Era de 20 de ani. Frumuseţea ei mare, mişcările-i pline de graţie, inteligenţa-i sclipitoare, elocvenţa cu care-şi pleda cauza făcură o im-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

presie adâncă asupra Augustei. Aceasta puse câteva întrebări mătuşelor privitoare la copila care-o fermecase, le porunci să aştepte, luă din mâinile lor plângerea şi alergă la fratele său. Pulcheria trezi curiozitatea tânărului împărat prin descrierea entuziastă a frumuseţii fiicei lui Leontios, prin admiraţia pentru inteligenţa şi instrucţia ei. Theodosius chemă pe prietenul şi confidentul său Paulinos şi amândoi se ascunseră după o perdea, în apartamentul surorii sale, unde aceasta o introduse pe străină. Efectul acestei confruntări fu decisiv: împăratul se declară hotărât a o lua de soţie. Reţinută la Curte, frumoasa ateniană renunţă la cultul păgân şi, botezată de patriarhul Attikos, primi numele creştin şi împărătesc de Eudokia, iar în ziua de 7 iunie 421 ea îşi celebră, cu strălucirea fastului obişnuit, căsătoria cu Thedosius al II-lea.

Athenais-Eudokia născu, după un an, pe Eudoxia şi, în anul următor, fu proclamată *Augusta*. Ea trăi multă vreme în armonie cu Pulcheria, care exercita încă marea sa influenţă asupra lui Theodosius. În octombrie 437, Eudokia avu bucuria de a-şi vedea fiica pe tronul glorios al Romei, prin căsătoria sa cu Valentinian al II-lea. După un an, ea pleca în pelerinaj la Ierusalim, însoţită de o suită strălucită, ca să aducă mulţumiri la mormântul Mântuitorului pentru norocul fiicei sale. Împărăteasa rămase acolo timp de un an, vizitând bisericile şi adorând moaştele preţioase păstrate în oraşul sfânt.

Când se întoarse la Constantinopol, în 439, norocul frumoasei ateniene începu a se întuneca. Neînţelegerea intrase în familia imperială şi Eudokia căzu în curând în dizgraţia împăratului. O intrigă în jurul prie-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

teniei dintre Eudokia și Paulinos, povestită tot atât de romantic de același cronicar, ne dă singura explicație a acestei dizgrații. Dar eunucul Chrysaphios, foarte influent pe lângă Theodosius, n-a fost, poate, străin de această intrigă. Cum presupune Bury, el a putut să despartă pe cele două Auguste, pentru a le scoate apoi, pe rând, din afecțiunea împăratului și a-și asigura atotputernicia[324]. Pierzându iubirea și încrederea lui Theodosius, Eudokia ceru voie a se retrage la Ierusalim (443), unde își petrece în amărăciune cei din urmă ani ai vieții sale odinioară atât de fericită. Sufletul său pasionat află adesea motive de agitație. Ea se aruncă în brațele monofisismului, atât de puternic în acele regiuni, căutând, poate, în aceasta și o răzbunare împotriva Curții, care-i nimicise viața.

În singurătatea tristă a exilului, Eudokia își află o mângâiere în operele de caritate și în ocupațiile literare. Învățata fiică a lui Leontios cultivase cu iubire poezia și avusese la Curte cenaclul său de literați, printre care Kyros din Panopolis se distingea prin talentul său de poet. Din primii ani ai ridicării sale pe tron, Eudokia cântase în versuri eroice biruințele armatelor imperiului asupra perșilor. Reluându-și aceste îndeletniciri, *basilissa* își puse acum talentul în serviciul credinței. Ea traduse, în același metru epic, părți din Vechiul Testament și un critic de reputația patriarhului Photios are frumoase cuvinte pentru această operă, caracterizată ca „vrednică de laudă pentru o femeie și împărătească". Eudokia traduse apoi *Profețiile* lui Daniel și Zacharia, compuse așa-numitele „cen-

[324] Cf. Cedrenus, I, p. 601 (Bonn).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

toane din Homer", povestind episoade din viața Mântuitorului, cu ajutorul versurilor din Homer, combinate în chip ingenios. Dar opera sa de seamă a fost poemul în trei cânturi închinat Sf. Cyprian, povestea minunată a tinerei creștine Justina și a ispitelor celebrului vrăjitor, spre a o face să cadă în mrejele iubirii ce apelase la el. Legenda vrăjitorului din Antiochia, convertit la creștinism în puterea credinței, a martiriului ce încununează viața sa și a Justinei, trăia în amintirea oamenilor. Ea pare a oglindi, în multe privințe, propria istorie a fiicei de filosof[325]. Verificând-o, Athenais-Eudokia a pus în ea ceva din propriul său suflet. Photios nu pregetă a lăuda mult poemul.

Soarta a fost crudă cu frumoasa Athenais. După ce îi zâmbise atât de radios în splendida-i tinerețe, a făcut-o apoi să guste până la fund din paharul amărăciunilor. Supraviețuind tuturor catastrofelor familiei sale, ea se stinse din viață în orașul patimilor lui Christos la 20 octombrie 460. Istoria ne-a păstrat un amănunt care pătrunde ca o rază de dincolo de mormânt în misterul dramaticei căderi a *basilissei*: „Când fu să-și dea sufletul – scrie Malalas[326]– ea jură că a fost nevinovată de acuzația pentru Paulinos".

c. Evenimentele politice din Occident. În Orient, domnia lui Theodosius al II-lea avu câteva timp liniște; dar Orientul fusese zguduit de mari tulburări.

---

[325] F. Gregorovius, *Athenaïs*, III Aufl., Leipzig, 1892, p. 248. Cf. Ch. Diehl, *Figures byzantines*, I-ère série, Paris, 1909, p. 48. [v. și K. Holum, *op. cit.*, pp. 112-224.]

[326] P. 358 (Bonn), Cf. Cedrenus, I, p. 607 (Bonn).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Înainte de moartea lui Honorius, Galla Placidia, văduva lui Constanţiu al III-lea, izgonită din Ravenna, în urma disensiunilor din familia imperială, îşi aflase refugiul, cum am văzut, împreună cu copiii săi, la Constantinopol. După moartea lui Honorius (august 423), se ridicase în Apus un uzurpator, Ioan (*primicerius notariorum*) şi aceasta schimbă cu totul atitudinea Curţii bizantine faţă de Placidia. Theodosius se decise a interveni în favoarea rudelor sale, hotărându-se totodată şi căsătoria viitorului împărat al Occidentului cu fiica celui din Orient, căsătorie care avea să se celebreze, din cauza vârstei lor, mult mai târziu.

Theodosius trimise deci în Occident, cu o mare armată, pe generalii Ardaburius şi Aspar, fiul său, alani de origine, şefi militari dintre cei mai buni. Placidia şi copiii săi însoţeau această armată. Ajunşi la Tessalonic, Valentinian al III-lea fu ridicat la rangul de Cesar (octombrie 424). Ioan a fost prins la Ravenna. Încercând în zadar a câştiga de partea sa pe Ardabur, el fu trimis în lagărul Placidiei, la Aquileia, unde a fost executat (mai-iunie 425). Câteva zile mai apoi, sosi Aetius, cu însemnate trupe de huni, la care fusese trimis de Ioan, pentru a primi ajutor. El îşi dădu seama că interesul său era să se înţeleagă cu Placidia. Hunii, bine plătiţi, fură trimişi înapoi, iar el, primind titlul de *comes*, fu însărcinat cu apărarea Galliei împotriva vizigoţilor. La 23 octombrie 425, Valentinian al III-lea fu încoronat la Roma împărat[327].

---

[327] F. Lot, *Décomposition de l'empire (395–751)*, Colecţia „Histoire de Moyen Age", Paris, 1928, t. I, p. 52 şi urm. *Cf.* E. Stein, *Geschichte des spätromischen Reiches*, I, pp. 428–429.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Galla Placidia conduse ca regentă Occidentul, în primii 12 ani ai domniei lui Valentinian şi autoritatea sa n-a fost contestată. Numai rivalitatea marilor generali i-a creat dificultăţi. Comanda militară supremă de generalisim (*magister utriusque militiae*) o avu la început Felix timp de patru ani (425–429). Aetius fu apoi învestit de Placidia cu această comandă, pentru succesele sale în Gallia, unde adusese la ascultare pe Theodoric I al vizigoţilor. La instigarea sa, se crede, Felix pieri într-o revoltă la Ravenna (429). Aetius, menit a avea o situaţie predominantă, era fiul lui Gaudentius din Moesia de Jos (ofiţer subaltern al lui Stilicho)[328] şi ridicarea lui repede în cariera sa se datoreşte relaţiilor strânse cu regele hunilor, la Curtea căruia stătuse în copilărie ca ostatic. Legând prietenie cu Rugila şi cu urmaşii săi, el putu dobândi la nevoie trupe de huni, cu care îşi câştiga izbânzile. Un alt general de frunte al epocii a fost Bonifaciu, trimis să cârmuiască Africa. Devenind suspect, prin intrigile lui Felix, el fu chemat a se justifica şi aceasta îl împinge la revoltă (427). Se zice că atunci ar fi chemat pe vandali din Spania, ca să-şi împartă Africa, dar faptul nu se adevereşte. E mai probabil să fi fost chemaţi, să fi apelat la ei, cum presupune Brooks, amândoi beligeranţii (Sigisvult, comandantul armatei imperiale, ca şi rebelul).

Simpla coincidenţă a întâmplărilor a dus, poate, la această părere, căci doi ani mai târziu avu loc invazia

[328] Aetius se născuse la Durostorum. [L. Varady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens, 376-476*, Amsterdam, 1969, pp. 257 şi urm., precum şi alte titluri în EPLBIP, vol. I, pp. 127-128.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vandalilor în Africa. Destinul lor istoric e cum nu se poate mai bine caracterizat de Bury, când spune că vandalii, poate cei dintâi care au trecut Baltica dintre popoarele est-germane, au fost ursiți „să-și afle ultima lor locuință și mormântul lor în Africa"[329].

Încă din 409, patru popoare barbare trecuseră Pirineii în Spania, ocupând diferite provincii. Vandalii asdingi, sub regele lor Gunderic, împreună cu suevii, ocupară Gallaecia, la nord de Duro; alanii se așezară în Lusitania (azi Portugalia), iar vandalii silingi în Baetica de Sud. Vizigoții fură apoi aduși și ei în Spania de regele Athaulf. După moartea acestuia, Wallia, care-i urmă, aduse servicii imperiului zdrobind pe silingi, ale căror resturi, pentru a scăpa, se alipiră asdingilor. După plecarea vizigoților în Gallia, vandalii se încaieră cu suevii și intervenția comitelui Asterius al Spaniei îi silește pe vandali să se coboare în Baetica, unde imperiul nu-i recunoaște[330]. Gunderic își luă titlul de „rege al vandalilor și alanilor"; el cucerește Noua Cartagină și Hispalis (Sevilla). Murind în 428, fu urmat la tron de Geiserich (în formă romanizată Genseric), cel mai însemnat și mai abil dintre șefii germani din acel timp. Spania nu mulțumea ambiția sa. El plănui, cum făcuseră mai înainte regii vizigoți, să treacă în Africa. Împrejurările trebuiau să-l încurajeze: stăpânirea romană era acolo zguduită de revoltele maurilor, de schisma ereticilor donatisti și de separatismul guvernatorilor. Genseric nu avea, prin urmare, nevoie –

[329] Bury, *op. cit.*, p. 244.
[330] *Ibidem*, pp. 202–209.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

observă pe drept cuvânt F. Lot – să fie invitat spre a trece în Africa[331].

În mai 429, tot poporul vandalilor și alanilor se îmbarcă și trecu în Africa. Placidia căută să-l câștige din nou pe Bonifaciu, care primi iarăși comanda. Ciocnindu-se cu Genseric în Numidia, el fu învins și se închise în Hippo, apărându-se cu îndârjire timp de un an (430–431). Sfântul Augustin muri acolo la începutul asediului. Genseric ridică asediul în iulie 431. Forțe noi se trimit din Italia și de la Constantinopol, sub conducerea lui Aspar, dar ele fură zdrobite în bătălia care avu loc. Bonifaciu se întoarce în Italia și e bine primit de Placidia, care-i dă comanda supremă în locul lui Aetius. Dar acesta nu se supune și cei doi rivali se ciocnesc lângă Ariminum, Bonifaciu fiind învingător. El muri însă curând după aceea, poate din cauza unei răni (432). Aetius scăpă în Dalmația și se duse la Curtea prietenului său Rugila, regele hunilor. Cu ajutorul său se întoarse în Italia, dictă condiții Curții din Ravenna și obținu restaurarea sa în comanda ce i se luase, precum și rangul de *patriciu* (434). El guvernă douăzeci de ani Occidentul, sub numele lui Valentinian al III-lea.

În timpul acesta, vandalii își întind cuceririle în Numidia. Ei s-au purtat cu o ferocitate care a întrecut-o pe cea a tuturor barbarilor. Dorind a-și consolida stăpânirea în provinciile cucerite, Genseric căuta acum pacea cu imperiul. Astfel se încheie tratatul din

---

[331] *Op. cit.*, pp. 55–56. [C. Courtois, *Les Vandales et l'Afrique*, Paris, 1955, ed. a II-a, Aalen, 1964; F.M. Clover, *Geiseric and Attila*, „Historia", 22 (1973), pp. 104-114.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

11 februarie 435, prin care se cedau vandalilor Mauritaniile şi o parte a Numidiei. Genseric consimţea a plăti imperiului un tribut anual, recunoscând astfel autoritatea Romei.

Dar acest tratat n-a fost de lungă durată. În octombrie 439, Carthagina cădea în stăpânirea lui Genseric, care îşi pregăti în curând o flotă mare, atacând Sicilia. Panormus fu asediat (440), dar se apără energic. Flota vandală se întoarse în Africa, poate din cauza pregătirilor mari de la Constantinopol pentru a elibera Carthagina. În 441, expediţia bizantină sosea într-adevăr în Sicilia, dar invazia hunilor în imperiu îl sili pe Theodosius să recheme forţele sale din Occident şi s-a încheiat atunci o pace nefavorabilă. Prin tratatul din 442, imperiul păstra Mauritaniile, Tripolitana şi o parte din Numidia; vandalii obţineau regiunile cele mai bogate: Zeugitana cu Carthago, Byzacena şi restul din Numidia. Ei s-au aşezat în Zeugitana şi au făcut din Carthagina capitala lor. Şi-au creat o flotă, exercitând, până la moartea lui Valentinian (455), pirateria, iar îndată după aceea par a fi ocupat cele două Mauritanii şi a fi anexat Balearele, Corsica şi Sardinia. Ca arieni, şi-au luat de la început o atitudine ostilă credinţei catolice, alungând clerul din Carthagina şi confiscând bisericile pentru erezia lor[332]. Aetius socoti că cea mai bună politică a imperiului faţă de Genseric era să întreţină cu el relaţii prieteneşti şi el convinse pe Valentinian al III-lea să consimtă a-şi logodi fiica mai mare, Eudokia, cu Huneric, fiul lui Genseric.

[332] Bury, *op. cit.*, pp. 257–258.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În Gallia, vizigoții fură ținuți în frâu. Theodoric asedie Narbonne, în 436, dar orașul fu eliberat de Litorius, *magister militum* în Gallia. Burgunzii năvăliră în Belgia de Sus și fură nimiciți în 436 de hunii lui Aetius. Se spune că 20.000 de burgunzi au fost uciși, împreună cu regele lor Gundahar. Astfel pieri primul regat burgund din Gallia, cu reședința la Worms. Resturile lor au fost transportate de Aetius în Sapaudia (Savoia), la sud de lacul Geneva.

d. Armenia, Persia și Imperiul Bizantin. Theodosius cel Mare făcuse o mare greșeală față de Armenia. Prin tratatul din 387 cu Sapor al III-lea, tratat negociat de Stilicho, Armenia a fost împărțită în două state clientelare, dintre care cel atribuit Persiei (Persarmenia) cuprindea patru cincimi ale teritoriului și numai o cincime statul vasal Bizanțului. Clientul bizantin Arsaces muri în 390 și guvernul trecu atunci în mâinile a cinci satrapi. Împăratul nu impuse nici un succesor, ci încredință supravegherea asupra satrapilor unui comandant militar, comitele Armeniei, care se păstră până în secolul al VI-lea[333].

Vechea dușmănie politică dintre lumea iranică și cea romană era sporită prin opoziția lor religioasă. În Armenia persană creștinii fură prigoniți de suverani și de preoții mazdeeni, iar influența religioasă grecească energic combătută, perșii căutând să impună armenilor influența religioasă siriană. Dar armenii se împotriviră cu îndărătnicie acestor presiuni și se produse o mișcare în timpul domniei lui Theodosius al II-lea

[333] Bury, *op. cit.*, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pentru crearea unei culturi religioase naţionale. În fruntea acestei mişcări au fost Mesrob şi meritosul catholicus Sahag. Cel dintâi descoperi scrierea armeană şi traduse Biblia în limba ţării. Curtea bizantină sprijini din toate puterile şcoala de traduceri a acestor iniţiatori, întemeiată pe literatura greacă.

Iezdegerd se simţi dator a înfrâna mişcarea plină de viitor a naţionalismului armean, şi în 415 el numi rege al Armeniei pe propriul său fiu, Sapor. În tulburările ce se iscară, templul focului din Susiana fu ars şi faţă de măsurile aspre luate împotriva lor mulţi creştini îşi căutară refugiul pe teritoriul Imperiului bizantin. Pulcheria îi ocroti, refuzând a-i preda, ceea ce aduse războiul între cele două imperii. Când Iezdegerd şi Sapor fură îndepărtaţi de Bahram, alt fiu al regelui (420), aceasta nu schimbă situaţia şi generalul bizantin Ardabur deschide ostilităţile printr-o năvălire victorioasă în Arzanene (Armenia de Sud), în august 421. Luptele ţinură un an fără vreun rezultat, căci nici bizantinii nu putură cuceri Nisibis, nici perşii fortăreaţa de hotar Theodosiopolis, situată în nordul Armeniei bizantine.

Năvălirea peste Dunăre a hunilor în 422 îi sili pe bizantini la tratative cu perşii. Se încheie pacea pe o sută de ani, dar ea nu aduse nici o schimbare teritorială şi nu avu lungă durată. Cu toate promisiunile perşilor, prigonirea creştinilor se va relua. În 428, dinastia naţională a Armeniei e răsturnată şi ţara incorporată ca simplă provincie persană, administrată de funcţionari trimişi de la Ctesiphon[334].

[334] Stein, *op. cit.*, pp. 424–425.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În ordinea morală însă literatura de traduceri sprijinită de Bizanț, scoase definitiv Armenia din sfera orientalismului, legând-o de civilizația greco-romană, și acesta e meritul domniei lui Theodosius al II-lea față de poporul armean.

e. Năvălirea hunilor în Peninsula Balcanică. Attila. [Săvârșită de mâna unei căpetenii hunice de la nord de Dunăre, uciderea lui Gainas arăta încă o dată Imperiului roman proporțiile noului pericol hunic, venit din vecinătățile Chinei și ajuns până la Dunăre, după ce în ultimul sfert al veacului al IV-lea își croise o stăpânire care îngloba o mare parte din Europa răsăriteană, întinsă din Caucaz până în Pannonia. Hunii supuseseră pe alani și triburile germanice întâlnite la nord de Marea Neagră și de Dunărea de Jos (ostrogoți, gepizi, heruli, rugi și alții), silindu-i pe vizigoți, în rândurile cărora creștinismul de orientare ariană făcuse progrese rapide și considerabile, să solicite instalarea la sud de marele fluviu, chiar pe teritoriul Imperiului, în calitate de federați. Elementul gotic înregistrase astfel prima sa afirmare în viața Imperiului de Răsărit și chiar la Constantinopol, cu urmări deosebit de periculoase pentru stăpânirea romană. La acestea se adăuga acum revărsarea hunilor, care la mijlocul ultimului deceniu al veacului al IV-lea trecuseră prin pasurile Munților Caucaz, jefuind teritoriile nordestice ale Imperiului, ba chiar și Asia Mică, ajungând până în Siria și Mesopotamia. În primul sfert al veacului al V-lea, hunii s-au organizat sub o formulă statală incipientă, sub conducerea lui Rua sau Rugila, astfel

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

că Theodosius al II-lea a fost silit să le acorde considerabile subsidii anuale.

Apogeul puterii hunice a fost atins sub regele Attila (434 – 453), fiu al lui Mundiuch, fratele lui Rugila. În prima jumătate a domniei sale, Attila a cârmuit împreună cu fratele său mai mare, Bleda, pe care l-a asasinat, rămânând singur stăpânitor. Între timp, printr-un acord favorabil încheiat cu Imperiul la Horreum Margi, acesta din urmă consimţea să-i plătească un tribut anual de cel puţin 350 de livre aur pentru ca avansul ameninţător al hunilor în unele direcţii ale Peninsulei Balcanice (ajungând în Thracia şi chiar în Grecia continentală, după ce au pus mâna pe Ratiaria, Viminacium, Singidunum, Sirmium şi Naissus) să slească autorităţile de la Constantinopol la un tribut de 2100 livre de aur, cărora li se adăugau iniţial alte 4000 de livre, cu titlu de arierate.

În asemenea împrejurări, Thodosius al II-lea a tratat cu hunii prin intermediul mai multor ambasade, cea mai cunoscută fiind condusă de Priskos (448-449), a cărui relaţiune de călătorie până la curtea lui Attila constituie o sursă preţioasă de informaţie pentru cunoaşterea stărilor de lucruri de la Dunărea de Mijloc şi chiar de la nordul acesteia: conglomeratul de popoare sau etnii aflate sub stăpânirea hunică oferă elementele unei civilizaţii de mixtură euro-asiatică, în care limba latină continuă să reprezinte o „lingua franca", înţeleasă de mai multe etnii, ceea ce înseamnă că era vorbită de o populaţie din regiune.

Stăpânirea hunică a premers astfel statele medievale de stepă, dar efemeritatea ei impune rezerve în privinţa unor concluzii de prea mare generalizare[335].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

f. Disputele religioase. Nestorianismul şi monofizismul. Asaltat de primejdia barbară din exteriorul, ca şi din interiorul său, Imperiul cunoştea, tocmai în partea de răsărit, unde se plasa centrul său vital, escaladarea celui de-al doilea val al disputelor cristologice.

Însoţit de majoritatea migratorilor germanici trecuţi la creştinism, arianismul, ca prim val care marcase aceste dispute în veacul al IV-lea, încetase de a mai reprezenta o chestiune de primă importanţă pentru statul roman. Dar controversele religioase nu încetaseră câtuşi de puţin n interiorul său, discuţii pasionate de dogmă purtându-se în Capitala bizantină pretutindeni şi în toate situaţiile, fie ele chiar şi din cele mai puţin potrivite, conform pătrunzătoarei remarci a Sfântului Grigore de Nyssa[336]. De această dată, disputele vizau natura lui Christ, pe care şcoala din Antiohia îl considera drept omul născut dintr-o simplă femeie, dar care prin virtuţiile sale se dovedise vrednic de a se uni cu Verbul dumnezeiesc, în vreme ce şcoala din Alexandria, mult mai aplecată spre misticism, susţinea că în toată viaţa sa de pe pământ Christos a rămas Dumnezeu, fără nici un amestec cu

---

[335] [Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen*, 5 vol. Ed. a II-a, Berlin, 1969-1975; E. A. Thompson, *A History of Attila and the Huns*, Oxford, 1948; G. E. Write şi O. Maenche–Helfen în BZ, 60 (1967), p. 41-69 şi resp., 61 (1968), p. 270-276; L. Varady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens, 376-476, Amsterdam,* 1969; alte titluri în EPLBIP, vol. III, Athena, 1998, s.v. „Attila", p. 288.

[336] [Hesseling, *Essai sur la civilisation byzantine*, p. 24; A.A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, vol. I, Paris, 1932, p. 100-101; L. Bréhier, *Le monde byzantin*, vol. I (*Vie et mort de Byzance*), ed. I-a, Paris, 1948, p. 18].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

firea omenească. Atât prima doctrină, mai raţionalistă, cât şi cea de a doua, puneau în pericol dogma Întrupării, aşa cum fusese ea definită prin Conciliul de la Niceea. Rod al şcolii din Antiohia, a celor două persoane şi două naturi, învăţătură susţinută de Nestorios, elev al lui Theodor din Mopsuestia, apoi patriarh de Constantinopol în perioada 428-431, a fost condamnată de către al treilea Conciliu ecumenic de la Ephes (431). Ea nega calitatea de „Născătoare de Dumnezeu (*Theotokos*) a Maicii Domnului, susţinând că Maria era doar mama lui Christos („Christotokos"). Exilat la început în regiunile unde Imperiul se învecina cu lumea arabă, apoi în Egipt, unde avea să moară mai târziu (451), Nestorios a avut adepţi care i-au dus învăţătura în Persia sassanidă, creind o biserică de sine stătătoare şi răspândindu-i doctrina până în China şi Extremul Orient, unde a supravieţuit până în zilele noastre.

Produs al şcolii din Alexandria, doctrina naturii unice a lui Christ, sau monophysită, a fost susţinută la Constantinopol de arhimandritul Eutyches. Excomunicat de către un sinod patriarhal (448), acesta a fost însă reabilitat în anul următor de către un sinod ulterior, „tâlhăresc" („brigandajul de la Ephes", august 449), convocat de către Dioscor, urmaşul faimosului Kyril al Alexandriei (412-444), care obţinuse la Ephes condamnarea lui Nestorios, având şi sprijinul papei Coelestinus. Papalitatea nu s-a lăsat însă sedusă de succesele doctrinare ale scaunului alexandrin, declarându-se de acord cu sinodul de la Constantinopol, care l-a condamnat pe Eutyches (448), iar papa Leon I (440-461) a elaborat celebrul său *Tom* doctrinar, unde

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se susţinea că şi după întrupare trebuie să distingem două naturi perfecte în unica persoană a lui Christos. Tomul papei Leon I era de fapt o scrisoare dogmatică adresată patriarhului Flavian de la Constantinopol (*Epistola dogmatica ad Flavianum*), prin care s-a pregătit condamnarea monophysismului de către conciliul de la Chalkedon (451), convocat de noul împărat Marcian şi soldat cu un mare triumf al ortodoxiei].

Nestorios venea din cercul teologilor din Antiohia, adversari Bisericii din Alexandria. Dogmaticii secolului al IV-lea au provocat o vie discuţie privitoare la christologie. Antiohienii susţineau prezenţa a două naturi deosebite în Christos, una desăvârşit divină şi alta desăvârşit umană. După această concepţie, numai omul s-a născut în Christos din Fecioara Maria şi numai el a suferit pe cruce. Biserica din Alexandria vedea însă în cele două naturi ale lui Christos, mai ales supranaturalul şi dădea precădere naturii divine a Mântuitorului, susţinând că cele două naturi formează o unitate indivizibilă.

Nestorios căută să-i abată pe credincioşii săi şi clerul de la veneraţia exagerată care-i făcea să o socotească pe Fecioara Maria „Născătoare de Dumnezeu", *θεοτόκος*; în predicile sale, el nu se sfia a o numi „Născătoarea lui Hristos", *Χριστοτόκος*. Un preot, Anastasios, adus cu el din Antiochia, proclama, în predicile pe care le ţinea, ca nimeni să nu o mai numească pe Maria „Născătoare de Dumnezeu", căci Maria a fost un om şi dintr-un om nu se poate naşte Dumnezeu, ceea ce produse agitaţie în populaţia capitalei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Creştinismul îşi deschisese larg porţile credinţelor şi cultelor similare, cu care convertiţii erau obişnuiţi, toate religiile – cum observă atât de just Bury – având un fond comun de superstiţii. O legiune de sfinţi şi martiri înlocuiau vechea legiune a zeilor şi eroilor[337]. Tot astfel, faţă de popularitatea ce o avea în lumea păgână cultul zeiţei naturii, Biserica făcuse o concesie acestei înclinări a mulţimii, dând o însemnătate deosebită cultului mamei lui Dumnezeu. Maria înlocuia, deci, pentru această mulţime, divinităţile feminine. În privinţa adaptării credinţelor şi ceremoniilor păgâne la obiceiurile creştine, sunt instructive faptele semnalate de Rev. H.F. Tozer, în ediţia dată de el operei lui Finlay (Oxford, 1877). El ne arată că mai mult de opt biserici în Attica au fost clădite pe locul templelor păgâne şi numele dedicaţiei lor amintesc, de obicei, numele acelor temple. Caracteristic este că altarul celor 12 zei e înlocuit printr-o biserică a celor 12 Apostoli; templul zeiţei Ilithya este acum biserica Panaghiei Blastiké (a Fecundităţii); o biserică a Sfântului Nicolae, patronul marinarilor, ocupă locul unde se afla templul lui Poseidon; templul lui Tezeu e închinat Sfântului Gheorghe, sfântul războinic. Pe locul unui templu al lui Asclepios e o biserică a Sfinţilor Anargyri (Cosma şi Damian)[338].

---

[337] Bury, *History*..., I, pp. 372–373.

[338] P. 424, n. 1. [O constatare asemănătoare se poate face şi pentru biserica Sfintei Fecioare sau a Maicii Domnului de la Ephes, în legătură cu existenţa anterioară a unui templu păgân închinat Zeiţei-Mame.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Nestorios își atrase dușmănia pioasei Pulcheria, atotputernică la Curtea lui Theodosius, dar el își află mai ales un mare dușman în Kyrillos, patriarhul Alexandriei. Disputele religioase ale veacului al IV-lea dăduseră Bisericii metropolei egiptene un mare prestigiu. Sfântul Athanasios avusese un rol însemnat în victoria credinței ortodoxe asupra arianismului, la Niceea. De acest prestigiu se foloseau patriarhii Alexandriei, care, geloși pe rivalul lor de la Constantinopol, râvneau la supremația Bisericii orientale. Ei aveau o mare autoritate asupra clerului și aflau în călugării numeroși din mănăstirile deșertului o armată credincioasă și fanatică. Kyrillos, om foarte ambițios și autoritar din punct de vedere dogmatic, era un dușman înverșunat al christologiei antiohiene și, în conflictul cu Nestorios, căută să dividă familia imperială, dar nu reuși. El scrise la Constantinopol împăratului, Pulcheriei, Augustei, susținând că expresia *Θεοτόκος* e sacră prin tradiție și christologia antiochiană desparte cele două naturi ale lui Christos. Pulcheria era de părerea lui, dar Theodosius și Eudokia spijineau pe Nestorios. În răspunsul către patriarhul de Alexandria, împăratul îi impută că seamănă discordia în Biserică și în familia imperială și-i făcea cunoscut că va aduna un Sinod, care să pună capăt discuției.

Astfel se întruni, la 7 iulie 431, Sinodul din Efes, numit Al Treilea Sinod Ecumenic[339]. Candidianus reprezenta la acest Sinod pe împărat și el avea ordin a

[339] [C. Hefele – H. Leclercq, *Histoire des conciles*, vol. II, Paris, 1907, p. 287-377; P.T. Camelot, *Ephèse et Chalcédoine*, Paris, 1962].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se abţine de la orice manifestare, lăsând Sinodului deplină libertate de a decide. Fără a aştepta sosirea lui Ioan al Antiohiei şi a legaţilor papei Coelestinus, Kyrillos deschise Sinodul şi 200 de episcopi îl judecară pe Nestorios şi-l condamnară ca eretic, excomunicându-l şi depunându-l din Scaunul său.

Câteva zile mai târziu, sosi Ioan al Antiohiei, cu episcopii sirieni şi se adunară în contrasinod, prezidat de Candidianus, se declarară singurul Sinod îndreptăţit şi, ca atare, îl excomunicară şi-l depuseră pe Kyrillos şi pe mitropolitul Memnon de Efes. Legaţii papei, veniţi şi ei, trecură de partea lui Kyrillos. Candidianus a raportat lui Theodosius în favoarea lui Nestorios, dar Kyrillos ştiu să cumpere prin gratificaţii şi daruri de tot felul pe funcţionarii palatului, care-l influenţară pe împărat. Acesta îi ceru lui Nestorios să abdice; în acelaşi timp, confirmă şi depunerea pronunţată de minoritate împotriva lui Kyrillos şi a lui Memnon. Dar, sub influenţa celor din jurul său, a clerului şi populaţiei agitate de călugării lui Kyrillos, împăratul îl sacrifică pe Nestorios şi aprobă întoarcerea în Scaun a lui Kyrillos şi a lui Memnon.

Nestorios, retras la Antiochia, unde se bucura de popularitate, deveni inoportun patriarhului Ioan, care ajunsese la înţelegere cu Kyrillos, printr-o formulă ce proclama „unirea fără amestec a celor două naturi ale lui Christos". Nestorios fu exilat, în 436, la Petra, în Arabia. Pulcheria îl decise în urmă pe fratele ei a-l transfera într-o oază din Thebais, unde fostul patriarh muri în anul 451.

În Biserica Alexandriei, ca o reacţie împotriva nestorianismului, îşi făcu drum un nou curent religios,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care atribuia naturii divine a lui Christos precăderea, socotind că natura umană a Mântuitorului se pierde în natura divină. Un partizan al teologiei alexandrine, arhimandritul Euthyches din Constantinopol, profesând doctrina *doketismului* (după care natura de om a lui Christos e numai aparentă), fu pedepsit de patriarhul Flavian. Papa Leon I cel Mare aprobă, printr-o scrisoare dogmatică[340], măsura colegului său, dar urmaşul lui Kyrillos, Dioskoros, tot atât de ambiţios, se declară pentru cel pedepsit. La insistenţele sale, Theodosius al II-lea adună, la 8 august 449, un nou sinod la Efes, care a trecut în istorie, după expresia papei Leon I, cu numele de „sinodul briganzilor". Era un nou triumf al Egiptului şi el va da extensie doctrinei cunoscute sub numele de *monofizitism* (*μία φύσις*, o singură natură divină). O mare teroare se dezlănţui împotriva lui Flavian, depus împreună cu Ibas de Edessa şi Theodoret de Kyrros, ca eretici.

[340] [*Epistola dogmatica ad Flavianum* a papei Leon I a fost invocată şi mai târziu ca document cu valoare dogmatică de către papalitate, spre exemplu în cursul tratativelor de împăcare care au pus capăt schismei akakiene dintre Roma şi Constantinopol, la începutul domniei lui Iustin I (518-527), în vremea papei Hormisdas (514-523). În cursul acestor tratative, călugării „sciţi", proveniţi adică din Scythia Minor, au pus în circulaţie o nouă formulă de conciliere între ortodocşi şi monofiziţi; numită şi „theopaschită", această formulă n-a obţinut însă susţinerea din partea paplităţii, care avea propria ei formulă de împăcare şi avea tot interesul să o promoveze. Această formulă fusese definită de papa Leon I tocmai în scrisoarea dogmatică adresată patriarhului Flavian de la Constantinopol].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Flavian muri pe drumul exilului. Slabul împărat întări asemenea decizii.

Aceste delicate, subtile chestiuni religioase au tulburat adânc liniștea și autoritatea Statului bizantin în secolul al IV-lea. Dar, cum observă atât de just Ch. Diehl, nu trebuie să vedem în ele numai certuri de teologi, disputând asupra unor formule dificile și de atâtea ori zadarnice, ci „sub aparențele religioase pare că se ascund interese, programe, aparții politice și că antipatia veche și profundă a Egiptului și Siriei semite împotriva lumii grecești și a capitalei sale, Constantinopol, a găsit bucuros în aceste certuri prilejul de a se manifesta". De altă parte, raporturile Bisericii și Statului în Imperiul bizantin și-au avut rolul lor în aceste dezbateri religioase[341].

Slăbiciunea împăratului nu putu impune cu autoritate o soluție crizei ce frământa Biserica și luptele continuară. Un an mai în urmă, la 28 iulie 450, Theodosius al II-lea părăsea această lume, lăsând urmașului său sarcina grea de a concilia păreri atât de neîmpăcate.

g. Organizarea învățământului superior la Constantinopol. Codex Theodosianus. În timpul domniei lui Theodosius al II-lea s-au realizat două lucruri de mare însemnătate pentru civilizația bizantină: întemeierea Universității din Constantinopol și publicarea unei culegeri a edictelor imperiale sub numele împăratului, *Codex Theodosianus*.

---

[341] Ch. Diehl, G. Marçais, *Le monde oriental*, cap. IV, 21–22.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În ce privește învățământul superior, adevăratul său centru în imperiu fusese până acum orașul Atena, unde catedrele vestiților săi retori și filosofi aveau atâta răsunet. Triumful creștinismului, în secolul al IV-lea, atinsese în chip serios prestigiul acestui înalt învățământ, din care se împărtășea entuziast tinerimea din toate provinciile imperiului. Invazia pustiitoare a lui Alaric, în ultimii ani ai acelui secol, zdruncinase la rândul său mult viața intelectuală a metropolei elenismului. Ea primea acum o nouă lovitură, prin Universitatea orânduită de Theodosius al II-lea la Constantinopol.

Strămutarea capitalei imperiului în orașul întemeiat de marele Constantin atrăsese aici o mulțime de retori și filosofi, care inițiară, ca mai înainte în atâtea mari centre ale Orientului, învățământul superior. Theodosius dădea acum acestui învățământ o organizare care-l consolidă.

Împăratul publica. în 425, un edict prin care întemeia Universitatea din Constantinopol, fixând numărul profesorilor la 31. Materiile predate de ei erau: gramatica, retorica, dreptul și filosofia.

Edictul stabilea 10 profesori de gramatică pentru limba latină și 10 pentru limba greacă, 3 retori (*oratores*) pentru învățământul în limba latină și 5 retori sau sofiști (*sophistae*) pentru cel în limba greacă. Se înființa apoi o catedră de filosofie și două de drept[342].

[342] Vezi Fr. Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*, Leipzig, 1926; L. Bréhier, *Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Constantinople*, „Byzantion", 3 (1926), p. 82 și urm. [O serie de aspecte au fost reluate de către P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur en-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Crearea catedrelor de limba greacă şi numărul mai mare al retorilor greci arată răspândirea pe care o avea această limbă în capitală şi în provinciile din Orient. Noua Universitate fu instalată într-un loc special, cu vaste săli de studiu (în bazilica theodosiană, lângă Capitoliu). Profesorii fură opriţi de a mai da lecţii particulare; ei primeau acum onorarii de la Stat, purtau un costum special şi formau o asociaţie.

Fundaţia lui Theodosius al II-lea, menită a avea un rol însemnat în viaţa intelectuală a imperiului, s-a resimţit de multe ori de împrejurările grele prin care a trecut statul; ea s-a ridicat însă iarăşi, prin grija marilor suverani, care au reorganizat-o de mai multe ori în cursul veacurilor, punând în fruntea ei învăţaţi celebri prin vasta lor erudiţie şi prin activitatea ce au desfăşurat-o.

Domnia lui Theodosius al II-lea ne-a lăsat şi o culegere a constituţiilor imperiale, de care adesea se simţise nevoia. Multe constituţii, promulgate izolat, nu se mai păstraseră sau căzuseră în uitare, ceea ce pricinuia neajunsuri pentru jurisconsulţi. A fost deci nevoie a se remedia nesiguranţa în aplicarea dreptului şi, înainte de Theodosius, se alcătuiseră două culegeri juridice: una, cunoscută sub numele de *Codex Gregorianus*, din epoca lui Diocleţian (c.300), ieşită probabil din îndemnul acestuia, cuprindea constitu-

---

seignement et culture à Byzance des origines au X-e siècle, Paris, Presses Univ. de France, 1971 şi P. Speck, *Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel*, accentul căzând însă asupra unei perioade istorice ulterioare.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ţiile de la Hadrian până la Diocleţian (294); cealaltă, compusă sub urmaşii acestuia, în secolul al IV-lea, era intitulată *Codex Hermogenianus*, cuprinzând constituţiile de la sfârşitul secolului al III-lea (296) până la 324. Amândouă aceste culegeri nu ni s-au păstrat; le cunoaştem numai din fragmentele ce ni s-au transmis.

Sub Theodosius al II-lea se simţea nevoia unei noi culegeri şi împăratul hotărî a se aduna într-un compendiu edictele împăraţilor creştini de la Constantin cel Mare până la el inclusiv. Această nouă culegere, *Codex Theodosianus*, trebuia să se aplice şi în Occident, exprimând astfel unitatea imperiului. Ea fu publicată în Orient, la 15 februarie 438, de Theodosius al II-lea, împreună cu Valentinian al III-lea, a cărui vizită la Constantinopol, pentru căsătoria sa cu fiica lui Theodosius, Eudoxia, a înlesnit această cooperare[343]. La 23 decembrie acelaşi an, la o întrunire a Senatului Romei vechi, Codul, redactat de legiştii Romei Noi, a fost recunoscut în mod public[344].

Redactat în limba latină, acest Codex e împărţit în 16 cărţi, împărţite, la rândul lor, în titluri (*tituli*). Decretele apărute după publicarea Codexului fură numite *novelle* (*leges novellae*).

Codul theodosian e un izvor preţios pentru cunoaşterea istoriei interne a imperiului în secolele al IV-lea şi al V-lea. El a servit ca bază legislaţiei lui Iustinian. Introdus în Occident în epoca invaziilor ger-

[343] Cu prilejul acestei vizite, se alipi Orientului şi Illyricum occidental (Pannonia şi Dalmaţia), cu capitala sa Sirmium.

[344] Actele oficiale au fost date în traducere de Bury, *History...*, I, pp. 233–234.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

manice, a exercitat o mare influență asupra legislației barbare. Faimoasa *Lex romana visigothorum*, destinată supușilor romani ai regatului vizigot, nu e decât un rezumat al Codului theodosian. E numită și *Breviarium Alarician*um, după numele rezumatului publicat de regele vizigot Alaric al II-lea, la începutul secolului al VI-lea. Importanța acestui *Breviarium* în viața europeană a veacului al IX-lea se vede și din faptul că, la cererea bulgarilor către papa Nicolae I de a li se trimite „legile lumii", acesta a trimis regelui Boris (866) „legile venerabile ale romanilor", care, după părerea unor învățați bulgari, n-au fost altele decât vestitul *Breviarium*[345].

4. Marcian
(28 august 450 – sfârșitul lui ianuarie 457)

a. Întronarea. Politica internă. Problema religioasă: Sinodul de la Chalkedon. Theodosius al II-lea nu lăsase nici un urmaș și, la moartea sa, conducerea jumătății de est a imperiului trebuia să treacă asupra colegului din vest, dar aceasta cu greu ar fi admis-o supușii Bizanțului, și Bury socotește ca probabilă înțelegerea împăratului Theodosius cu Pulcheria în privința alegerii senatorului Marcian. Îndată după moartea fratelui său, Pulcheria l-a înălțat pe tron pe Marcian, oferindu-i mâna pentru o căsătorie platonică, spre a-și ține legământul ce-l făcuse, consacrându-se Bisericii, împreună cu surorile sale.

[345] Vezi A.A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, t. I, pp. 130–131.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Unii istorici au văzut în Marcian întâiul împărat bizantin încoronat de patriarh, dar W. Ensslin, examinând de aproape izvoarele, infirmă această părere şi arată că Leon I a fost de fapt cel dintâi împărat încoronat de patriarh şi încoronarea lui n-a fost, după el, o legitimare, prin calitatea funcţiei celui ce încoronează, şi nici o încoronare „bisericească". În ce-l priveşte pe Marcian, Ensslin nu exclude posibilitatea ca augusta Pulcheria să fi ţinut locul celui ce încoronează[346]. Patriarhul Anatolios a luat, probabil, parte la ceremonie, întrucât Theophanes ne spune că *basilissa* a trimis după patriarh şi Senat şi a proclamat ca împărat al romanilor pe Marcian.

În exerciţiul puterii sale, noul împărat s-a dovedit un bun şi energic suveran. Primul său act a fost executarea lui Chrysaphios, atotputernic în domnia indolentului Theodosius. În politica internă, Marcian s-a silit a înfrâna cheltuielile, evitând a impune noi sarcini populaţiei şi iertând şi rămăşiţele de plată. El a căutat a pune capăt sistemului de a se vinde funcţiunile administrative şi a desfiinţat impozitul numit *follis*, ce apăsa asupra proprietăţii senatorilor, mulţumind astfel şi clasa înaltă a societăţii. O măsură de interes obştesc a fost şi aceea prin care hotăra ca, în loc să distribuie bani populaţiei, consulii trebuiau să contribuie la reparaţia apeductului oraşului. Printr-un decret din 454, Marcian a anulat şi măsura lui Constantin cel Mare, prin care acesta interzicea căsătoria unui sena-

[346] *Zur Frage der ersten Kaiserkrönung durch den Patriarchen und zur Bedeutung dieses Aktes in Wahlzeremoniell*, Würzburg, 1947. V. şi *BZ*, 42 (1942), pp. 101–115.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tor cu o sclavă sau cu o femeie de condiţie socială inferioară.

În problema religioasă, care agita atât de mult societatea, împăratul a ştiut să ia o atitudine hotărâtă, căutând a restabili autoritatea compromisă a Statului faţă de Biserică.

Roma veche îl susţinuse la început pe ambiţiosul Cyril, dar, odată cu ridicarea lui Leon I în fruntea Bisericii romane, situaţia se schimbă radical. Marele pontif luase atitudine împotriva ereziei lui Eutyches şi, într-o scrisoare dogmatică, adresată patriarhului de Constantinopol, Flavian, el fixa doctrina întrupării Mântuitorului, proclamând două naturi într-o singură persoană, a căror acţiune era în perfectă armonie. Documentul acesta a fost numit mai târziu *Tomul lui Leon*. După deciziile Sinodului din 449, Leon I primi favorabil protestul prelaţilor condamnaţi în acel Sinod şi rupse orice relaţii cu Dioskoros.

Având acum concursul episcopului Romei Vechi, Marcian convocă al IV-lea Sinod ecumenic, la Chalkedon, în ziua de 8 octombrie 451. Acest sinod impuse o mărturisire a credinţei împotriva teologiei alexandrine, adoptând formula christologică a lui Leon. Sinodul recunoaşte un Christos unic în două naturi, fără confuzie sau alteraţie, diviziune sau separaţie. Dioskoros fu depus, Theodoret şi Ibas reintegraţi în Scaunele lor, iar călugării partizani ai celui depus, supuşi autorităţii episcopilor.

Sinodul de la Chalkedon a fost un triumf al papalităţii; marile ambiţii ale patriarhilor alexandrini, râvnind la dominaţia Orientului, au fost înlăturate. Iar Sinodul dădu o lovitură şi influenţei Romei Vechi în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Orient, acordând, prin canonul 28, patriarhului de Constantinopol aceleaşi privilegii ca şi episcopului roman, întinzând jurisdicţia sa în diecezele Pontului, Asiei şi Thraciei[347].

La Chalkedon a triumfat, de fapt, politica imperială, care-şi impune de acum autoritatea în materie religioasă. Hotărârile Sinodului avură însă consecinţe politice însemnate pentru Bizanţ: provinciile Orientului, strâns legate de părerile condamnate de Sinod, se înstrăinează tot mai mult de imperiu[348].

b. Atitudinea împăratului în politica externă. Năvălirea lui Attila în Occident. Prăbuşirea stăpânirii hunice. În ce priveşte politica externă, o acţiune militară avu loc, la începutul acestei domnii, la frontiera de Sud a Egiptului, expus la năvălirile barbarilor din acea regiune, cunoscuţi sub numele de blemmyi şi novadae. Theodosius al II-lea, spre a întări acolo apărarea, împărţise în două provincia Thebais (de Sus şi de Jos) şi unise în aceleaşi mâini puterea civilă şi militară a provinciei de Sus. Florus, comandantul acelei provincii sub Marcian, a respins în pustiu pe acei barbari, care nelinişteau ţinutul. Blemmyi au încheiat atunci tratat cu imperiul, acesta permiţându-le a vizita insula Philae, pentru a se ruga zeiţei Isis[349].

Dar primejdia cea mare pentru imperiu erau acum, la frontiera de nord, hunii. Am văzut de câte ori de-

[347] Beck, *Kirche*, p. 30, n. 4.

[348] Vezi Charles Diehl, *op. cit.*, pp. 33–34.

[349] Bury, *op. cit.*, pp. 237–238.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vastară barbarii lui Attila provinciile din acele părți sub Theodosius al II-lea. Marcian avu o atitudine plină de energie față de ei. Când ambasadorii lui Attila se prezentară, la începutul domniei lui Marcian, spre a-și reclama „tributul", bătrânul suveran știu să răspundă cu demnitate că pensia vărsată obișnuit căpăteniei lor nu putea fi socotită ca un semn de supunere și se mărgini a trimite lui Attila o ambasadă cu daruri. Orientul scăpă de răzbunarea regelui hun datorită împrejurărilor, care-l determinară pe barbar a se arunca de astă dată asupra Occidentului.

Regele vandalilor trimisese multe daruri lui Attila, silindu-se a-l stârni împotriva vizigoților. Genseric se temea de răzbunarea lui Theodosius, pentru tratamentul rușinos al fiicei sale, repudiate de Huneric. Attila, căruia îi plăceau formele, căuta pretexte, pentru a porni asupra Occidentului și găsi unul de ordin sentimental, cu ocazia unui incident de la Curtea lui Valentinian al III-lea.

Justa Grata Honoria, sora lui Valentinian al III-lea, era o femeie ambițioasă. Înainte de căsătoria fratelui său, ea avusese la Curte o situație însemnată; acum însă nu mai putea juca decât un rol șters și aceasta o irita. Compromisă în relații cu intendentul său, fu îndepărtată de la Curte și logodită cu sila cu un senator bogat, Herculanus, om liniștit, de care împăratul putea fi sigur că nu va unelti cu sora sa împotrivă-i. Exasperată de perspectiva acestei căsătorii, Honoria recurse la protecția lui Attila, trimițându-i printr-un eunuc credincios, Hyacinthus, o sumă de bani și inelul său, cerându-i să-i vină în ajutor, s-o scape de căsătoria nedorită.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Mesajul a sosit, probabil, în primăvara anului 450. Honoria trimisese inelul său pentru a arăta că mesajul era autentic, dar Attila a preferat a-l socoti o propunere de căsătorie. El o pretinde imperiului ca logodnica sa şi cere ca jumătate din teritoriile peste care domnea Valentinian al III-lea să fie predate ei[350]. Cererea fu adresată împăratului senior la Constantinopol şi acesta scrise lui Valentinian, sfătuindu-l a o da pe Honoria regelui barbar. Dar Valentinian, furios, îl execută pe Hyacinthus, şi Honoria scăpă numai prin silinţele Placidiei. Attila, auzind de cele întâmplate, trimise o ambasadă la Ravenna, pentru a protesta şi a declara că va veni să impună dreptul Honoriei la o împărţire a imperiului.

În primăvara anului 451, Attila trecu Rinul. Armata sa era compusă nu numai din huni, ci şi din forţele tuturor supuşilor săi germani. Erau gepizii, cu regele lor, Ardaric, ostrogoţii, sub cele trei căpetenii ale lor, Walamir, Theodemir şi Widimir, rugii din regiunile Tisei de Sus, skirii din apropiere, herulii, turingii, quazii, alanii. Când atinseră Rinul, li se adăugară burgunzii, care locuiau la estul fluviului şi o parte a francilor ripuari. Această armată formidabilă se revărsă în provinciile belgice. La începutul lui aprilie, Metz fu înconjurat şi distrus, mai multe alte oraşe cucerite.

Aetius nu avea trupe cu care să înfrunte năvălirea. El se grăbi a-şi ridica o armată dintre barbarii federaţi ai Galliei: francii salieni, unii din ripuari, burgunzii federaţi şi celţii din Armoricum, saxonii de pe Loire şi alanii din Orléanais. Dar ajutorul cel mare îl aştepta

[350] Bury, *op. cit.*, pp. 288–290.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de la vizigoți și Avitus, bine văzut la Curtea din Toulouse, fu trimis în misiune la Theodosius și izbuti.

Ținta lui Attila era Orléans. Se pare că Aetius cu forțele sale și Theodoric cu vizigoții săi sosiră la Orléans înainte de Attila și acesta nu îndrăzni să dea asalt lagărului lor puternic fortificat. El găsi prudent a se retrage și apucă drumul spre Troyes. Înainte de a ajunge acolo, e silit a se opri, pentru a se opune armatei confederale, care-l urmărea de aproape. Astfel se ajunse, în vara anului 451, la memorabila luptă de la *Campus Mauriacus*, vreo 20 de kilometri la vest de Troyes. Ea începu la amiază și ținu până noaptea. Dată cu o rară îndârjire de ambele părți, lupta a fost un teribil măcel. Curajul vizigoților și strategia iscusită a generalului roman îi zdrobiră pe huni. Regele vizigot Theodoric pieri în încăierare. A doua zi, romanii îl găsiră pe Attila puternic întărit în dosul carelor sale. Thorismud, fiul regelui Theodoric, aprins de dorința de a răzbuna moartea tatălui său, sta gata să dea asalt întăriturii, dar Aetius îl opri. El nu avea interes să distrugă puterea hunilor, de care, în lunga sa carieră, se folosise necontenit în favoarea imperiului. Nu voia, în același timp, să mărească prestigiul aliaților săi vizigoți. Convinse deci pe Thorismud să se întoarcă în grabă la Toulouse, unde, în absența sa, frații i-ar putea contesta succesiunea la regat. Convinse de asemenea și pe franci să se întoarcă îndată în țara lor[351]. Aetius îl lăsă astfel pe Attila să scape cu restul armatei sale, fugărit până în valea Dunării, pe unde intră în Pannonia.

[351] *Ibidem*, pp. 291–292.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În anul următor (452), Attila se întoarse pentru a răzbuna umilirea ce suferise. Trecând Alpii Iulieni, se aruncă de astă dată asupra Italiei, sub pretext de a-şi reclama logodnica. Aquileia fu nimicită, după o rezistenţă eroică. Populaţia Veneţiei căută un azil în insulele Adriaticei[352].

Valentinian al III-lea nu avea armată. Marcian expedie câteva trupe cu care Aetius nu putea risca o bătălie, mulţumindu-se a-i hărţui pe huni. Toată Italia de Nord căzu în mâinile lui Attila, care intră în Pavia (Ticinum) şi Milan (Mediolanum). Drumul Romei era deschis, dar negocieri începură îndată. Ambasadori distinşi fură trimişi să trateze cu barbarii: consularul Avienus, Trygetius, *praefectus praetorio* şi Leon, episcopul Romei. Ei veniră în lagărul hunilor, lângă ţărmul sudic al lacului Garda. După întrevederea avută cu Attila, acesta se retrage imediat din Italia, pentru un tribut anual[353]. Nu se cunosc consideraţiile care au determinat această subită retragere. S-a vorbit de o teamă superstiţioasă a regelui hun, care anevoie se poate înţelege – cum observă Bury – la acest păgân. Alte motive au hotărât atitudinea neaşteptată a barbarului victorios: armata sa era bântuită de boli şi ea ducea şi o mare lipsă de hrană, căci, în iarna anului 450–451, Italia a suferit greu de foamete[354].

---

[352] Legătura ce se face între fundaţia statului veneţian şi invazia lui Attila nu are bază istorică reală. Cum spune Bury (ed. Istoriei lui Gibbon, t. III, Appendix 26), aşezări în lagune au fost şi în epoca preistorică şi în epoca romană.

[353] Iordanes, *Getica*, XLII.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cruntul rege al hunilor era ursit să-şi încheie, curând după aceea, viforoasa-i viaţă. Intrat în ţara sa, între Tisa şi Crişuri, el se căsători, la un an după expediţia sa în Italia (453), cu o frumoasă germană, *Ildico*, şi, în noaptea nunţii, muri de o hemoragie. „Pe când, obosit de vin şi de somn – scrie Iordanes – sta culcat pe spate, sângele ce de obicei îi curgea pe nări năpădindu-l, n-a putut ieşi pe căile obişnuite, ci, apucând pe o cale nenorocită în gât, l-a sufocat". Tânăra-i soţie a fost bănuită de această moarte năpraznică.

Imperiul său, o adunare heteroclită de popoare, ţinută numai prin marea lui personalitate, se prăbuşi odată cu el. Între numeroşii fii ai lui Attila n-a fost nici unul care să ia în mâinile sale cu energie moştenirea tatălui. Vasalii germani profitară de această împrejurare. Ardaric, căpetenia gepizilor, conduse în Pannonia (454) coaliţia acestor vasali — gepizi, ostrogoţi, rugi, heruli – şi-l ucise pe Ellac, fiul mai mare al lui Attila, pe fluviul Nedao, care n-a putut fi identificat. Hunii fugiră spre Marea Neagră. Hernac, cel mai mic dintre fiii lui Attila, se stabili la extremitatea Sciţiei Mici, Dingizech la nordul Dunării[355].

---

[354] Bury, *op. cit.*, op. 295, n. 4. [R.L. Kohlfelder, *Marcian's Gamble. A Reassessment of Eastern Imperial Policy toward Attila, A.D. 450-453*, „American Journal of Ancient History", 9 (1984), pp. 54-69].

[355] C.A. Macartney socoteşte, prin interpretarea pasajului din Iordanes (C. 50), că ei se întoarseră mai târziu în locurile lor şi aceasta i-a silit pe goţi să caute refugiu pe teritoriul imperiului, de teamă să nu cadă iarăşi sub jugul hunilor (*The End of the Huns*, în „ Byz. Neugr. Jahrbücher", X, 1933, pp. 106 şi urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Prăbuşirea imperiului hun a produs o modificare fundamentală în aşezarea geografică a barbarilor din regiunea Dunării. Gepizii şi-au întins stăpânirea asupra Daciei. Marcian profită de această nouă aşezare a barbarilor, spre a-i ţine în duşmănie unii cu alţii. El pare a fi făcut o alianţă cu gepizii, care primiră un subsidiu de la imperiu şi a asigurat ostrogoţilor o aşezare permanentă în nordul Pannoniei, ca federaţi ai imperiului. Rugii îşi aflară noi locuinţe pe ţărmul de nord al Dunării, în faţa Noricului, skirii s-au aşezat acolo mai departe, la est, şi herulii în aceeaşi vecinătate, poate – cum crede Bury – între skiri şi rugi[356].

Învăţatul englez a caracterizat foarte bine funcţia de mare însemnătate pe ca a avut-o imperiul hunilor în istoria europeană. El a ajutat să se întârzie întregul proces al dezmembrării germanice a imperiului roman. A realizat acest lucru pe două căi: în primul rând, prin controlul multora din popoarele germanice de est de dincolo de Dunăre, de care imperiul a avut mai multă teamă; şi în al doilea rând, prin constanta ajutorare a generalilor romani cu auxiliari, un nepreţuit izvor în lupta cu duşmanii germani. Această întârziere a procesului dezmembrării, care a făcut să se menţină stăpânirea imperiului în ţările destinate în cele din urmă a ajunge regate teutonice, a fost – după părerea lui Bury – cu totul în interesul civilizaţiei.

c. Situaţia gravă a Occidentului. Moartea lui Aetius. Aetius apărase tronul lui Valentinian al III-lea

[356] Bury, *op. cit.*, p 297. *Cf.* A. Baudrillart, *Saint Séverin apôtre du Norique (453–482)*, II-e ed., Paris, Lecoffre, 1908.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

aproape 30 de ani. Gelos de atâta glorie, nevrednicul suveran l-a ucis cu propria sa mână.

Consularul Petronius Maximus era pe atunci un mare personaj la Roma. Influența și prestigiul său se datorau mai cu seamă imensei sale averi. El purta o mare dușmănie lui Aetius și, ajutat de eunucul șambelan Heraclius, îl convinse pe împărat de pericolul ce-l amenința din partea ilustrului general, dacă nu-l va suprima el mai înainte. Într-o zi, pe când Aetius făcea raport dinaintea suveranului, acesta sări deodată de pe tron, acuzându-l de trădare și, trăgându-și sabia, se năpusti asupra lui, fără a-i da timp să se apere. Atacat, în același moment și de eunuc, marele general fu ucis mișelește (21 septembrie 454).

Asupra lui Aetius s-au exprimat multe păreri. Contemporanii l-au prețuit și l-au lăudat foarte mult. A fost, desigur, un general capabil și un dibaci mânuitor de oameni; trăise ani de zile ca ostatic, pe lângă Alaric și Rugila, și-i cunoscuse bine pe barbari. Fără îndoială, cu el pieri cel din urmă sprijin al părții de Occident a imperiului. Marcellinus îl socotește *magna Occidentalis reipublicae salus*[357].

Petronius Maximus sperase să obțină locul de frunte alături de împărat, dar intriga șambelanului făcu să nu reușească. El urzi atunci alt complot, atrăgând doi ofițeri barbari, Optila și Traustila, foști partizani ai lui Aetius, și îndemnându-i să-și răzbune stăpânul. Pe când Valentinian se ducea călare la curse, în ziua de 16 martie 455, în Campus Martius, cu o mică gardă și însoțit de Optila și Traustila, îndată ce

[357] *Ibidem*, p. 300.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

descălecă, fu atacat de aceştia şi ucis. Cu moartea sa, familia marelui Theodosius se stinge, nemaifiind nici un membru de sex bărbătesc al acestei familii.

A doua zi după asasinat (17 martie 455), Maximus fu înălţat pe tron. Pentru a-şi consolida situaţia, o constrânse pe Eudoxia să-l ia de soţ şi să-şi dea fiica, pe Eudokia, fiului său Palladius, ridicat la rangul de Caesar. Eudoxia însă îl ura prea mult, ştiind că instigase la moartea soţului ei şi, după o tradiţie posterioară, l-a chemat pe Genseric, ca să-l răstoarne pe tiran. Apelul la Genseric avea şi un motiv particular, căci ştim că Eudokia, la sfatul lui Aetius de a dezarma ostilitatea regelui vandal printr-o alianţă matrimonială, fusese promisă fiului acestuia, Huneric. Ştirea că Genseric pornise cu flota stârni panică printre populaţia Romei şi un exod general se produse. Părăsit de garda sa şi de prieteni, Maximus se gândi să fugă. Pe când ieşea călare din oraş, un individ îl lovi cu o piatră în tâmplă şi lovitura îl ucise pe loc. Mulţimea îl sfâşie apoi în bucăţi (31 mai 455).

Trei zile mai târziu, Genseric intră în Roma. Papa Leon I îi ieşi înainte la porţi, dar nu reuşi să protejeze oraşul împotriva jafului şi violenţei. Timp de două săptămâni, vandalii prădară Roma, metodic. Palatul de pe Palatin fu scotocit peste tot, preţioase opere de artă fură smulse. În prada imensă adunată de jefuitori se aflau şi odoarele de aur aduse de Titus de la templul din Ierusalim. După ce strânseră astfel toată bogăţia publică şi privată a Romei, vandalii îşi încărcară corăbiile şi se întoarseră în Africa, târând după ei mulţime de captivi. Eudoxia şi fiicele sale, Eudokia şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Placidia, se aflau printre ei. Eudokia se căsători acolo cu Huneric.

Singura forță în Occident erau vizigoții. Theodoric al II-lea, regele lor, ca federat și aliat, a proclamat împărat, la Toulose (9–10 iulie), pe Avitus, un nobil și literat, bun prieten cu el. Acesta vine în Italia și Roma îl primește, fiind acceptat și de împăratul Marcian. Dar nu era bine văzut la Roma, unde Ricimer, fiul unui prinț suab, avea comanda supremă și, câștigând o victorie asupra flotei vandale (456), în apele Corsicii, stăpânea situația. Timp de 16 ani exercită o autoritate pe care n-o avusese nimeni mai înainte; el fu creator de împărați în Occident. În acest timp, Theodoric al II-lea trecu în Spania și-i zdrobi pe suevi.

La sfârșitul anului 456, Ricimer, înțeles cu un nobil roman, Majorian, îl depuse pe Avitus, care deveni episcop și în curând muri. Majorian fu proclamat împărat, la 1 aprilie 457, recunoscut de urmașul lui Marcian, Leon I, care-l numise *generalisim.*

Orientul avu multă liniște în vremea în care Occidentul era năvălit din toate părțile de barbari. Împăratul Marcian se stinse din viață la sfârșitul lui ianuarie 457 și cu el dinastia lui Theodosius își încheie destinul[358].

Pulcheria murise mai înainte, în 453. Ea trăise o viață de pietate și de multă caritate, meritând elogiile

[358] [B. Croke, *The Date and Circumatances of Marcian's Decease, A.D. 457*, „Byzantion", 48 (1978), p. 5-9. Născut pe la anul 392, Marcian își începuse domnia la 25 august 450, încetând din viață la 27 ianuarie 457 (P. Devos, *Saint Jean de Lycopolis et l'empereur Marcien*, An. Boll., 94 (1976), p. 303-316)].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bisericii. În cursul lungii sale conduceri, a ridicat la Constantinopol mai multe lăcaşuri de rugăciune, dintre care trei au fost închinate Maicii Domnului: una, Theotokos din Chalkoprateia (cartierul negustorilor de bronz), aproape de Sfânta Sofia, alta Theotokos Hodegetria („care duce la Victorie"), clădită pe ţărmul de est al oraşului şi renumită prin icoana Fecioarei, trimisă de cumnata sa de la Ierusalim[359], şi cea mai celebră din toate, înălţată la Blachernae, cu puţin înaintea morţii sale. Aici se păstra un veşmânt al Fecioarei, adus de la Ierusalim în domnia urmaşului lui Marcian, care a clădit o capelă specială pentru a-l

[359] Această pictură e atribuită Sfântului Luca.

[360] [Adunarea sau depunerea Cinstitului Veşmânt al Maicii Domnului în Biserica de la Blachernai (sau Vlacherne) ar fi avut loc, potrivit altor opinii, în vremea împăratului Leon I (457-474). Oricum, evenimentul este imortalizat de către Sinaxarul constantinopolitan, fiind serbat până astăzi la data de 2 iule în calendarul ortodox. Se continuă astfel o tradiţie atestată până la sfârşitul statului bizantin, între altele şi de către disertaţiile canonice ale mitropolitului Macarie de Ankyra (cf. V. Laurent, *Le trisepiscopat du patriarche Matthieu Ier (1397-1410). Un grand procès canonique à Byzance an dèbut du XVe siècle*, REB, 30 (1972), p. 155, publicat şi în FHDR, vol. IV, Bucureşti, 1982, p. 327, sub numărul 4).

Referitor la acest aspect, L. Bréhier, *Civilizaţia bizantină*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1994, p. 206 (cartea reprezentând traducerea românească a volumului al III-lea al sintezei „Le monde byzantin", care a văzut pentru prima oară lumina tiparului la Paris în anii 1948-1950), scria că „La Constantinopol moaştele Fecioarei, patroana oraşului, aveau o importanţă imensă. La Sfânta Maria a Blachernelor se păstrau giulgiul şi tunica sa (*maphorion*), iar la Sfînta Mariaa din Chalkopratia, centura Sa, ζώνη. Aceste relicve, privite ca un *paladium* (subl. ns. – T.T.) apărător al oraşului, erau

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

primi (*ἡ ἁγία σορός*). Această sacră relicvă a fost pentru populația Constantinopolului, în ultimele zile ale orașului, un fel de Palladium protector al capitalei[360].

plimbate pe metereze ori de câte ori Constantinopolul era asediat, iar această manifestare exercita o influență binefăcătoare asupra moralului apărătorilor cetății" (în traducerea lui N. Spincescu). Bréhier făcea trimitere la J. Ebersolt, *Sanctuaires de Byzance*, Paris, 1921, p. 44 și urm. Pentru același maphorion sau *omophorion*, v. și vol. *Răscoala și statul Asăneștilor*, București, Ed. Enciclopedică, 1989, p. 91, n. 95].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

III.
URMAȘII DINASTIEI THEODOSIENE. DISPUTA ÎN JURUL DOGMEI CHALKEDONIENE

1. Leon I „Thracul" (7 febr. 457 – 3 febr. 474)

a. Încoronarea. Recrutarea trupelor de isaurieni. Situația Lazicei. Suprimarea lui Aspar. Cu stingerea dinastiei lui Theodosius, alegerea unui nou împărat trebuia făcută de armată și Senat. Aspar, învestit cu rangul însemnat de *patricius*, sprijinit pe trupele sale germane, avea atunci cea mai mare autoritate în armată. Fiind arian și un barbar, nu se putea gândi să urce pe tronul imperiului. S-a mulțumit deci cu rolul pe care-l avea în același timp, în Italia, Ricimer, acela de a ridica împărați pe care să-i domine. În acest scop, el îl alese pe Leon, originar din Thracia[361] și creștin ortodox, care servise ca *domesticus* sub Aspar[362]. Senatul n-a putut decât aproba

---

[361] Cedrenus, I, 608, (Bonn): *οὗτος ὁ Βασιλεὺς Θρᾷξ ἦν τὸ γένος, τριβοῦνος τὴν ἀξιαν.*

[362] Supranumele de „cel Mare", cu care apare la unii istorici, nu poate fi luat în sensul pe care posteritatea l-a acordat marilor împărați. Acest titlu își are la el originea, cum arată Bury (*op. cit.*, p. 323, n. 1), în faptul că, după încoronarea nepotului său (Leon al II-lea), cei doi Leon au fost deosebiți ca *Λέων ὁ μέγας și Λέων ὁ μικρός*. Tot așa Theodosius al II-lea era numit „cel mic", fiindcă în copilărie era cunoscut ca *ὁ μικρὸς Βασιλεύς*, spre a fi deosebit de Arcadius. [W.E. Kaegi Jr., *Byzantium and the Decline of Rome*, Princeton, 1968, pp. 31–48.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

această alegere şi Leon fu încoronat în palatul Hebdomon, la 7 februarie 457. Nefiind un *Augustus* sau o *Augusta*, pentru a îndeplini ceremonia încoronării, ea fu îndeplinită de patriarhul Anatolios[363], fiind, cum s-a mai spus înainte, întâiul împărat încoronat de patriarh.

Pericolul german, atât de agresiv în timpul lui Arcadius, reînvia acum, deşi într-o formă mai puţin violentă. Aspar era un alan, dar reprezenta interesele germane (soţia sa era o ostrogotă). Poziţia lui, după întronarea lui Leon I, era puternică. El avea comanda de *magister militum in praesenti*, iar fiul său, Ardaburius, a fost numit, după proclamarea noului împărat, *magister militum per Orientem*.

Spre a neutraliza puterea lui supărătoare, răzimată pe germani şi străini, Leon I îşi recrută regimente din supuşi indigeni şi anume din isaurieni, vestiţi prin vigoarea şi vitejia lor. Împăratul îşi apropie în acelaşi timp pe unul din conducătorii lor, numit Tarasikodissa[364], care veni la Constantinopol şi căruia Leon îi dădu de soţie pe fiica sa Ariadne (466–467). Şeful isaurian îşi schimbă atunci numele său neobişnuit în acela de Zenon, în amintirea unui cetăţean care a ajuns la mărire în Statul roman[365].

---

[363] Descrierea ceremoniei, după Constantin Porphyrogennetos, la Bury, *op. cit.*, pp. 315–316. [Opinie susţinută şi de G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Ètat byzantin*, p. 90, n. 2, *cf.* W. Ensslin.]

[364] *Ῥουσουμβλαδεώτου* (Candidus, p. 473, ed. Bonn), cum sugerează Brooks: "născut din Rusumblada".

[365] Hodgkin, *op. cit.*, III, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Leon I instituí şi un nou corp al gărzii, *Excubitorii*, căci îl întâlnim întâia oară în domnia lui. E probabil să fi fost recrutaţi dintre isaurieni, pentru a fi opuşi mercenarilor străini[366].

În primii ani ai domniei, o intervenţie în Lazica îl sili pe regele Gobazes (sau Goubazes) să abdice în favoarea fiului său. Primindu-l apoi la Constantinopol, Gobazes se declară supus imperiului, dar fiind atacat de Peroz al Persiei (468), Leon I, ocupat cu expediţia în Africa, nu l-a putut ajuta şi, astfel, autoritatea în Lazica fu pierdută.

Aspar nu putea vedea cu ochi buni aducerea în capitală a trupelor de isaurieni şi a şefului lor, devotat împăratului. El a încercat, cu soldaţi de-ai lui Zenon, să-l asasineze pe acesta, pe când se afla în Thracia pentru a respinge o năvălire a hunilor. Când Zenon, numit *magister militum per Orientem*, a plecat în Isauria, unde a suprimat un periculos brigand, Indakos, în lipsa lui, împăratul a împlinit o veche promisiune făcută lui Aspar, înălţând la rangul de Caesar pe fiul său Patrikios (469–470). Dar ridicarea unui arian la un rang recunoscut ca o treaptă spre tronul imperial, a produs o revoltă generală la Constantinopol şi manifestaţii zgomotoase au avut loc la Hippodrom. Împăratul a căutat să liniştească mulţimea, declarând că Patrikios era gata să treacă la adevărata credinţă. Noul Caesar a fost logodit cu Leontia, fiica mai mică a împăratului.

---

[366] Bury, *op. cit.*, p. 318. Cf. Brooks, *The Eastern Provinces*, p. 471.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În acest timp, un german, Anagast, *magister militum per Thraciam*, amenință cu rebeliunea. Trimiși ai Curții îl conving să renunțe la întreprinderea sa și el pretinde că a fost instigat de Ardaburius. În fața atâtor intrigi, Zenon se întoarce în grabă la Constantinopol, unde se hotărăște distrugerea lui Aspar și a familiei sale (471). Aspar și Ardaburius au fost uciși de eunuci în palat. Caesarul Patrikios a fost numai rănit. Pentru această faptă, Leon I a fost stigmatizat cu porecla de *makelles* (măcelarul)[367].

b. Situația în Occident. Războaiele cu vandalii și ostrogoții. Majorian, ales în Pars Occidentalis, la 1 aprilie 457, a fost un împărat de seamă, iubitor al binelui public. În scurta-i domnie de patru ani, el a dat o legislație însemnată. Față de barbari a avut o atitudine energică: a pacificat Gallia, a trecut în Spania și a voit să se îmbarce pentru recuperarea Africii. Dar flota romană fu capturată și proiectul său zădărnicit. Când se întoarse în Italia, în 461, însoțit de puține trupe, între Genova și Pavia fu învăluit de oamenii lui Ricimer, care se temea de el și, după câteva zile, de-

[367] [J.B. Bury, LRE, vol. I, Londra, 1923, p. 529-534; E. Stein, *Geschichte des spätrömischem Reichhes*, vol. I, Viena, 1928, p. 316-320; A. Kozlov, *Osnovnye napravlenija političeskoj oppozicii pravitel'stvu Vizantii v 50 – načale 70-h gg. V v.*, ADSV, 20 (1983), p. 29-30; bibliografia privitoare la Aspar și la fiul său Ardaburius există în EPLBIP, vol. III, Athena, 1998, p. 252 și resp. p. 150].

[368] Vezi F. Lot, *Décomposition de l'empire (395–751)* (în „L'histoire du Moyen Age", par Lot, Pfister et Ganshof, t. I-er), Paris, 1928, p. 82 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

capitat[368]. În fruntea imperiului fu pus un om obscur, Libius Severus. Constantinopolul nu-l recunoscu. El domni până în noiembrie 465, când muri. A urmat un lung interregn de doi ani, după care Leon I îl trimite ca împărat pe Anthemios, descendent al lui Prokopios, vărul lui Iulian, care-i disputase imperiul lui Valens. Bunicul său fusese vestitul Anthemios din timpul adolescenței lui Theodosius al II-lea. Alesul era căsătorit cu Euphemia, fiica lui Marcian; putea fi deci considerat un reprezentant al familiei lui Theodosius, pentru a fi opus lui Olybrius, soțul Placidiei, candidatul lui Genseric. Mai trebuia însă și consimțământul lui Ricimer, fără care nu se putea nimic în Occident. Acest consimțământ a fost asigurat prin căsătoria barbarului atotputernic cu Alypia, fiica lui Anthemios. Noul ales sosi în Italia și fu proclamat împărat în ziua de 12 aprilie 467.

Genseric relua ostilitățile contra Italiei, flotele sale debarcau și prădau. Diplomat, spre a dezarma Orientul, el trimise la Constantinopol pe Eudokia și Placidia. Cea din urmă se căsători acolo cu senatorul Anicius Olybrius, cu care era logodită înainte de cucerirea Romei.

Dar regele vandalilor rupse în curând pacea cu Orientul. În 467 el făcu o incursiune în Peloponez. Vandalii amenințau astfel comerțul Mediteranei. Leon I se hotărî a porni o acțiune decisivă, pentru a-i nimici pe vandali, în unire cu forțele Italiei și Dalmației.

---

[369] G. Finlay, *History of Greece from its conquest by the Romans to the present time*, ed. H.F. Tozer, Oxford, 1877, I, p 178.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Expediția fu organizată pe o scară vastă (468), cea mai costisitoare și mai puternică întreprindere navală pe care au pregătit-o romanii: flota număra nu mai puțin de 1113 corăbii[369]. Din nefericire Leon, sub influența Verinei și a lui Aspar, puse în fruntea ei ca șef pe Basiliskos, fratele soției sale, Verina, un om incompetent și nesigur. Aspar, pentru a nu întări poziția lui Leon printr-o victorie atât de mare, impusese această numire.

Planul era să-i atace pe vandali din trei părți: Basiliskos avea să meargă direct la Carthagina, generalul Heraclius cu forțele Egiptului avea să debarce în Tripolitana și să meargă pe uscat asupra Cartaginei; Marcellinus, *magister militum Dalmatiae*, cu forțele italiene, trebuia să-i atace pe vandali în Sardinia și apoi să se unească la Carthagina cu ceilalți. Heraclius și Marcellinus și-au executat fără dificultate misiunea, dar Basiliskos, împrăștiind flota lui Genseric în apropierea Siciliei, în loc să lovească imediat Carthagina, s-a oprit într-un port, la oarecare distanță și a dat câteva zile lui Genseric, în care acesta a putut scoate altă flotă și ataca prin surprindere, nimicindu-i jumătate din flota imperială. Basiliskos fugi cu restul flotei în Sicilia și de acolo la Constantinopol. Urât de populație, el s-a retras la Herakleia[370].

Către sfârșitul domniei sale, Leon I avu de lucru cu ostrogoții, care se revărsară din Pannonia în imperiu și devastează ținuturile de la Dunăre până în Thessalia.

[370] Edw. Gibbon, *Decline and Fall*, ed. Bury, t. IV, pp. 37–40.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Am văzut că, după lupta de la Nedao, ostrogoții își dobândiră neatârnarea. Ei apar împărțiți în trei grupe, sub trei frați din neamul regesc al amalilor: Walamer, Widimer (Widemir) și Thiudimer (Theodemir). Cu ei puterea regală e întâia oară divizată la goți și T. Hodgkin, în prețioasa-i operă asupra năvălitorilor Italiei, presupune că această diviziune a puterii a fost încurajată, dacă nu poruncită, de Attila, ca să aducă națiunea într-o stare de slăbiciune și dependență. Cel mai mare dintre frați, Walamer, avea un fel de supremație asupra fraților săi mai tineri[371]. Ei au luptat cu credință sub stegurile lui Attila, în marea bătălie din Campus Mauriacus, dar, după moartea puternicului suveran hun, luptară la Nedao, scuturând jugul hunilor și umplură golul lăsat de ei în Pannonia. Împăratul Marcian îi admisese ca federați.

Iordanes nu e clar în descrierea împărțirii acestei provincii între frați. După Hodgkin, Walamer a ocupat Slavonia, Croația de Nord între Drava și Sava, Thiudimer, o lungă regiune între Dunăre și lacul Pelso (Platen See, Balaton), iar triunghiul de nord-vest, între lacul Pelso, Sava și Dunăre, a fost atribuit fratelui mai tânăr, Widimer[372].

Theodoric, care avea să joace un rol atât de mare în Italia, se născu tocmai în momentul în care Thiudimer primea vestea biruinței lui Walamer asupra hunilor, care încercaseră a se întoarce în locurile de

---

[371] *Italy and her invaders (476–535)*, ed. a II-a, Oxford, 1896, t. III, pp. 10–11.

[372] *Ibidem*, p. 13.

[373] Dată admisă în general pentru nașterea lui Theodoric.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

unde fuseseră alungaţi (454)[373]. Când el era în vârstă de 7 ani, fraţii ostrogoţi descoperă că indemnitatea, pe care sub eufemismul de *strenuae* sau *strenae* („dar de anul nou"), o primeau de la Bizanţ, era în întârziere şi trimit o ambasadă la Constantinopol, ca să lămurească lucrurile. Răspunsul adus n-a fost mulţumitor.

La Curtea din Constantinopol era atunci un şef got, Theodoric, fiul lui Triarius, supranumit Strabo (Şaşiul), nepotul soţiei lui Aspar. Acest got e probabil să fi fost, cum presupune Hodgkin, în legături de prietenie cu Leon I, pe timpul când acesta era un simplu subaltern al patronului comun. Coborâtor dintr-un neam inferior, fără nici o legătură cu neamul regesc al Amalilor, se bucura totuşi de prietenia Bizanţului şi îşi primea regulat onorariul anual, în timp ce Amalii erau lăsaţi în sărăcie şi dispreţ[374]. Indignaţi, ei ridică armele, năvălesc în Moesia şi o devastează în lung şi în lat. Leon I s-a văzut silit a încheia pace cu ei (461), plătindu-le rămăşiţa subvenţiei dintr-o dată şi garantând-o pentru viitor. Ostrogoţii, la rândul lor, s-au obligat a nu mai cutreiera regiunile din sudul Dunării şi, drept garanţie a fidelităţii lor, au trimis ostatic la Constantinopol pe cel mai în vârstă dintre moştenitorii Amali, pe Theodoric, fiul lui Thiudimer, un copil de 7 ani. Bine înzestrat, acest copil s-a făcut repede iubit de Leon I.

---

[374] „*Missa legatione ad imperatorem Walamir ejusque Germani... vident Theodericum Triarii filium... omnino florentem cum suis, Romanorumque amicitiis junctum et annua solennia consequentem et se tantum despici*" (Iordanes, citat de Hodgkin, *loc. cit.*, p. 76, n. 2).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Timp de zece ani, cât a stat Theodoric la Constantinopol, ostrogoții au păstrat cu credință pacea. Ei au purtat unele lupte cu vecinii de la nord și est; atacați de Dingizech, care trecu Dunărea cu hunii săi, ostrogoții îi bat strașnic și-i alungă din Pannonia. Au avut apoi lupte cu suevii. O parte dintre ei trecuseră mai înainte, am văzut, cu vandalii și alanii, în Spania. Suevii cu care aveau acum de a face locuiau în colțul sud-vestic al Germaniei, în regiunea cunoscută azi sub numele de Pădurea Neagră. Ei erau amestecați cu alamannii. Pentru a prăda în imperiu, suevii au fost nevoiți să treacă peste ostrogoți, jefuindu-le vitele. Ostrogoții i-au atacat noaptea în lagăr, lângă lacul Pelso (Balaton), capturându-l pe regele Hunimund și târând în sclavie mare parte din armată. După moartea lui Hunimund, au dat drumul fiului său și captivilor, trimițându-i în patria lor, Suabia, fiindcă era greu să-i hrănească sau socoteau riscant a robi un popor așa de mare[375].

După un timp, probabil pe la 470, fiul lui Hunimund, spre a răzbuna înfrângerea suferită, i-a atacat pe ostrogoți, aliindu-se cu skirii. Walamer, aruncat de pe cal în timpul bătăliei ce avu loc lângă Sava, fu străpuns de lăncile suevilor și Iordanes afirmă că ostrogoții au șters de sub soare numele skirilor. Oamenii lui Walamer au recunoscut acum autoritatea lui Thiudimer. Acesta dădu o luptă sângeroasă cu suevii și skirii care aveau o confederație și cu gepizii,

[375] Hodgkin, *op. cit.*, pp. 18-22.
[376] *Ibidem*, pp. 22-23.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rugii şi sarmaţii. Această mare confederaţie fu învinsă de ostrogoţi, răzbunând moartea lui Walamer[376].

În 471, Thiudimer întreprinse o altă campanie, iarna. Trecând Dunărea, străbătu Moravia şi Boemia şi îi lovi din spate pe suevi şi pe confederaţii lor alamanni. Când se întoarse din această campanie, Thiudimer îl află acasă pe fiul său Theodoric, un tânăr de vreo 17–18 ani, întors de la Constantinopol. Împăratul Leon I îl pusese în libertate, încărcat de daruri.

Theodoric se pregăti îndată pentru întâia sa faptă de arme. Strânse în jurul său o trupă de vreo zece mii de oameni şi se strecură, fără ştirea tatălui, smulgând Sirmium din mâinile regelui sarmat Babai, care fu ucis.

Nu mult înainte de moartea lui Leon, ostrogoţii, socotind Pannonia prea strâmtă pentru ei, cereau să fie duşi la război. Widimer şi Thiudimer hotărâră să plece. Thiudimer, ca mai puternic, îşi luă sarcina mai grea de a se stabili pe teritoriul Imperiului bizantin, lăsându-l pe Widimer să năvălească în Italia.

Thiudimer trecu Sava cu o armată considerabilă, care impuse sarmaţilor de la frontieră neutralitatea, o apucă pe valea Moravei şi ocupă Naissus (Niş). Theodoric fu trimis într-un marş rapid spre sud. El trecu peste Balcani în valea fluviului Axios (Vardar). Stobi, Monastir, în Macedonia, posibil şi Larissa, în Thessalia, căzură în mâinile sale. Aflând de succesele fiului său, Thiudimer porni de la Naissus spre Thessalonic (primăvara anului 473). Patriciul Hilarianus, comandantul de Thessalonic, văzându-se asediat, negociază cu şeful ostrogot şi se încheie o convenţie prin care barbarii se obligă a înceta jafurile, primind în schimb o regiune fertilă, cu o grupă de oraşe, lângă Marea Egee.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Curând după aceste evenimente, Thiudimer muri (474)[377] și Theodoric, un tânăr de 20 de ani acum, luă succesiunea ca rege, iar împăratul trebui să-i cedeze altă regiune, Moesia de Jos cu Novae, unde cantonase, 75 de ani mai înainte, Alaric.

Widimer porni în 473 către Italia, dar, abia ajuns acolo, se îmbolnăvi și muri. Glycerius nu fu în stare să lupte cu ostrogoții și intră în tratative cu ei, plătindu-i pentru a trece, ca federați, în Gallia. Fiul lui Widimer îi conduse și, renunțând la demnitatea regală, și-a unit forțele cu ale lui Euric, regele vizigoților[378].

c. Anthemios și Ricimer. Politica religioasă a lui Leon I. Moartea sa. Pacificarea Galliei era o problemă tot atât de gravă pentru Anthemios cum fusese pentru Majorian. Situația era acum și mai rea. Euric, regele vizigoților, se gândea a-și întinde stăpânirea asupra întregii Galii și asupra Spaniei. Văzând primejdia, galo-romanii cerură protecția lui Anthemios, trimițând la Roma o deputație. Cunoscutul literat Sidonius Apollinaris făcea parte din misiune, și el a compus un panegiric împăratului, cu ocazia consulatului său. Anthemios a căutat a-și asigura concursul burgunzilor împotriva goților, dar n-a putut rezista agresiunii lui Euric.

Între Anthemios și Ricimer erau acum relații dușmănoase. Italia era împărțită în două, în 472 împăratul domnea la Roma, iar patriciul la Milan. Olybrius, pe atunci la Constantinopol, fu trimis de Leon I la Roma, ca să-l împace pe Anthemios cu

---

[377] Dată indicată de Stein, *Geschichte...*, p. 528.

[378] *Ibidem*, pp. 25-27.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ricimer. Dar împăratul trimise și un mesager lui Anthemios, cu o scrisoare în care îl îndemna să-l suprime pe Olybrius. Scrisoarea căzu în mâinile lui Ricimer, care-l proclamă în aprilie pe Olybrius împărat, asedie îndată Roma și o cuceri cu ușurință. Anthemios fu prins și decapitat, la 15 iulie 472[379]. Dar Ricimer nu supraviețui nici două luni socrului său: el muri de hemoragie, la 18 august. În noiembrie se stinse și Olybrius, de hidropizie. Tronul Romei fu ocupat de Glycerius, proclamat împărat la Ravenna.

În chestiunea religioasă, Leon I a îmbrățișat ortodoxia stabilită de Sinodul de la Chalkedon, continuând astfel politica înaintașului său. După moartea lui, evenimente grave s-au întâmplat în Biserica Alexandriei. Patriarhul Proterios, fiindcă servea interesele adversarilor, fusese ucis de alexandrini, care-l înălțaseră în Scaun pe Timotheos, zis Aeluros, partizan zelos al lui Dioskoros. Leon I nu toleră acest lucru. El îl scoase pe uzurpator din Scaun, luând avizul episcopilor din fiecare eparhie și-l exilă la Gangra, apoi de acolo la Cherson, unde muri. În locul său fu numit alt Timotheos, zis Basilikos, care a fost un prelat blând și tolerant[380].

Leon I trecu din viață în ziua de 3 februarie 474. Temându-se a-l declara ca succesor pe Zenon, din cauza impopularității isaurienilor, lăsă imperiul nepotului său Leon al II-lea, de vreo șase ani, fiul lui Zenon și al Ariadnei, asociat mai dinainte la tron. Dar acesta, la îndemnul mamei sale, îl asociază pe tatăl său la domnie,

[379] Bury, *History*, I, p. 377, și urm.
[380] Theoph., pp. 172-173 (Bonn).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

punându-i pe cap diadema imperială în Hippodrom (9 februarie 474). Tânărul împărat muri după nouă luni și Zenon rămase în fruntea imperiului singur.

2. Zenon (9 februarie 474 – 9 aprilie 491)

a. Uzurparea lui Basiliskos. Revoltele lui Marcian și Illos. Zenon era un om lipsit de însușiri. Malchos ne spune că nu avea în firea sa cruzimea lui Leon I, nici mânia neîmpăcată care-l stăpânea pe acesta încontinuu, dar în multe era ambițios „și cele ce le săvârșea, le făcea pentru glorie și pentru a-și atrage admirația, mai mult din ostentație decât cu adevărat". Nici experiența afacerilor publice n-o avea, nici știința prin care domniile pot fi conduse în siguranță[381]. Finanțele se aflau în cea mai mare penurie, căci cele pe care le lăsase Leon I, când a murit, în tezaurul public, toate se goliseră iute de Zenon, „multe fiind dăruite de el amicilor, la întâmplare"[382]. Dacă la acestea adăugăm că trupele de isaurieni, pe care el se sprijinea, se făcuseră tuturor nesuferite prin violențele și grosolănia lor, înțelegem lipsa de popularitate a noului împărat și multele rebeliuni ce-i disputară atâția ani tronul.

El și-a inaugurat totuși domnia cu un mare succes, punând capăt războiului vandal atât de păgubitor. Ultimul act al acestui război a fost ocuparea orașului Nicopolis, curând după moartea lui Leon. Zenon îl trimise pe Severus să trateze pacea și acesta, refuzând

[381] *Ibidem*, pp. 275–276 (ed. Bonn).
[382] *Ibidem*, p. 275.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

darurile ce i se făceau, spuse că cel mai bun dar ar fi libertatea captivilor. Genseric i-a predat atunci pe toţi captivii săi şi ai fiului său şi i-a îngăduit lui Severus să răscumpere câţi a putut dintre ceilalţi. Îndată după aceea s-a încheiat o pace perpetuă (474), care a fost confirmată, după moartea lui Genseric (477), de fiul său[383].

Abia începuse, sub aceste bune auspicii, domnia lui Zenon şi o conspiraţie se urzi împotriva sa, condusă de împărăteasa văduvă Verina (475–476). Ambiţioasă, ea nu putea suferi să se vadă aruncată pe planul al doilea şi se gândi a ridica la tron pe favoritul său Patrikios, mai înainte *magister officiorum*. Verina-l atrase în conspiraţie şi pe fratele ei Basiliskos, iar acesta izbuti a-i câştiga de partea lor pe isaurianul Illos şi pe fratele său Trocundes, oameni de încredere ai împăratului. Când toate pregătirile fură gata, Verina îl convinse pe Zenon că Senatul şi poporul s-au unit în hotărârea de a-l răsturna şi că singura sa scăpare e fuga. Speriat, împăratul îşi ia soţia şi mama, bani din tezaurul imperial şi, însoţit de puţini isaurieni, se strecură dincolo de Bosfor, la Chalkedon (9 ianuarie 471), îndreptându-se spre patria sa Isauria, unde se simţea mai în siguranţă, regiunea, situată la poalele muntelui Taurus, fiind greu de străbătut de armate.

Verina nu rămase, cum sperase, stăpână pe situaţie. Basiliskos, tot atât de ambiţios ca şi ea, fu proclamat de Senat şi încoronat împărat. El o încoronează îndată pe soţia sa, Zenonis, ca *Augusta*, şi ridică pe fiul său

[383] E.W. Brooks, *The Eastern Provinces*, p. 472.

[384] Zonaras, t. III, p. 128 (Bonn); Bury, I, pp. 390–391.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Marcus la rangul de *Caesar*, încoronându-l apoi și *Augustus*. Ca precauție împotriva intrigilor Verinei, îl suprimă în același timp pe Patrikios[384].

Dar Basiliskos nu se putu menține mult timp. El ajunse cu totul impopular, sprijinind monofizitismul. Trimițându-l pe Illos cu fratele său împotriva lui Zenon, aceștia îl învinge un timp, dar deodată trec de partea lui, fie ademeniți de banii și promisiunile lui Zenon, fie primind scrisori de la Senat, informându-i că nebunia lui Basiliskos e insuportabilă și îndemnându-i să ajute la întoarcerea lui Zenon. Acesta, unindu-și forțele cu ale lor, se îndreptă către Constantinopol. Zenonis, o femeie foarte frumoasă, avea și ea un favorit, pe Harmatios, nepotul soțului său. Sub influența ei, Harmatios fusese numit *magister militum* în Thracia. Basiliskos îl trimite acum să-i întâmpine pe adversari în Asia. La Niceea, unde se afla cartierul lui Zenon, Illos reușește să-l despartă pe Harmatios de Basiliskos. Armatele unite merg la Constantinopol și Zenon intră astfel fără rezistență în vechea sa reședință (august 476). Basiliskos, împreună cu familia sa, fiind scos din Sfânta Sofia, unde se refugiase, a fost exilat într-o fortăreață din Cappadocia. Închis într-un turn a cărui poartă a fost zidită și turnul dat în paza unei trupe sigure, rebelul pieri acolo de foame, cu soția și copiii săi[385].

---

[384] Zonaras, t. III, p. 128 (Bonn); Bury, I, pp. 390–391.

[385] Zonaras, III, pp. 129–130. După Bury, ei au fost decapitați. [E.W. Brooks, *The Emperor Zenon and the Isaurians*, „English Historical Review", 8 (1893), pp. 209-238.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

După vreo trei ani se produse a doua încercare de a-l răsturna pe Zenon, aceea a lui Marcian. El era, după mamă, nepot al fostului împărat cu acest nume şi fiul lui Anthemios, împăratul din Occident, deci fiu de împărat. Căsătorit cu Leontia, fiica mai mică a împăratului Leon I, o *porphyrogenetă*, născută după ce tatăl său se urcase pe tron, pe când Ariadne fusese născută înainte de domnia lui Leon, Marcian se socotea mai îndreptăţit să ocupe tronul. Ca atare, el îşi ridică trupe şi împreună cu fratele său, Prokopios, atacă palatul cumnatului său şi casa lui Illos. O bătălie crâncenă avu loc şi victoria era aproape câştigată, dar Marcian nu susţinu mai departe atacul şi amână până a doua zi rezultatul final. În acest timp, Illos trecu Bosforul cu isaurienii săi şi risipi armata lui Marcian, în parte atrăgând-o prin daruri. Marcian trebui să-şi caute azil la Sfinţii Apostoli, de unde fu scos, surghiunit în Asia Mică şi hirotonisit preot. Leontia se retrase şi ea într-o mănăstire.

Cel din urmă revoltat împotriva domniei lui Zenon, ceva mai târziu, a fost cel mai de seamă şi mai nobil dintre duşmanii săi, concetăţeanul său Illos. Zenon îi datora o deosebită recunoştinţă pentru serviciile ce-i făcuse, ajutându-l să-şi recapete tronul. Dar femeile din familia imperială îl urmăreau cu nepotolita lor ură. De trei ori viaţa îi fusese în primejdie prin uneltirile lor. Verina era cea mai vinovată dintre toate. Între altele, ea îl îndemnase pe prefectul pretoriului Epinikos să-l asasineze şi acesta, exilat în Isauria, îi făcu această

[486] Hodgkin, III, pp. 52–52.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

destăinuire. Illos se retrase atunci de la Curte. Dar fu rechemat în curând și împăratul îi ieși înainte cu o suită impunătoare, dincolo de Bosfor[386]. Mai înainte de a intra în capitală, probabil la sfârșitul anului 478, Illos îi descoperi lui Zenon intrigile Verinei împotriva vieții sale, declarându-i că nu se simțea niciodată în siguranță cât timp această femeie va rămâne în Constantinopol. Zenon o părăsi la discreția lui Illos, care o trimise cu o mare suită în Isauria, silind-o a se călugări în biserica din Tarsos[387], apoi o închise în fortăreața din Dalisandos.

Printre însoțitorii lui Illos, în acea zi de triumf, se găsea și un om cu multă reputație printre contemporani, egipteanul Pamprepios din Panopolis, în Thebaida, întrunind în persoana sa calitatea de gramatic, poet și filosof. După ce predase literele la Panopolis, apoi la Alexandria, el se dusese la Atena, unde studiase filosofia la școala neoplatonismului mistic a celebrului Proclus. Atenienii l-au considerat cel mai eminent dintre discipolii divinului maestru.

Hodgkin ne-a schițat în câteva pagini cariera acestui interesant tip al păgânismului[388]. Dar un studiu excelent asupra lui, de o informație impresionantă, pe care n-a avut-o savantul englez, ne-a dat Henri Grégoire[389]. Acest studiu, atât de sugestiv, probează

---

[387] Ioan de Antiochia: *ἐν τῇ κατὰ Ταρσὸν ἐκκλησίᾳ καθιεροῖ*, *ap.* Hodgkin, III, p. 53, n. 1.

[388] P. 53 și urm.

[389] H. Grégoire, *Au camp d'un Wallenstein byzantin. La vie et les vers de Pamprépios aventurier païen*, în „Bulletin de l'Association Guillaume Budé", nr. 24 din iulie 1929, pp. 22–38.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cooperaţia elenilor păgâni, atraşi de Pamprepios, la revolta lui Illos, cu speranţa de a revedea, mulţumită omului de încredere al acestuia, „zilele lui Libanios şi Iulian". Pamprepios îşi asimilă artele secrete ale magiei, ale profeţiei şi theurgiei. El cuceri mâna unei ateniene şi o catedră de filologie[390], având un mare protector în arhontele Theagenes, adevăratul „Mecena" al Universităţii ateniene. Arhontele era însă un mare înfumurat şi pretindea de la protejaţii săi o adulaţie permanentă, neadmiţând nici o independenţă. El avu cu Pamprepios un „conflict de amor propriu" – cum îl caracterizează învăţatul belgian – iar filosoful nostru demisionă şi părăsi Atena, plecând la Constantinopol.

În acest oraş plin de creştini, el nu făcea un secret din păgânismul credinţei sale, ci în toată libertatea şi-l manifesta[391], încât duse la bănuiala că ştie şi alte lucruri „ale înţelepciunii secrete". Într-o împrejurare înregistrată de Suidas, după Damascius, Pamprepios îl cunoscu pe Illos, de care îşi legă apoi viaţa. Generalul, un iubitor de literatură, aflându-se odată cu oameni învăţaţi, dori să audă vorbindu-se despre suflet. Mulţi dintre cei prezenţi filosofară, fiecare în felul său, asupra acestui delicat subiect, dar discuţia a lăsat confuzie în spirite din pricina contradicţiilor. Atunci Marsos, prieten intim al lui Illos, spuse că Pamprepios, un sofist egiptean despre care se spun

[390] *Ibidem*, p. 24.

[391] Suidas, *s.v.*, pasaj din Malchos: *Τὸ Ἑλληνικὸν αὐτοῦ τῆς θρησκείας οὐκ ἔχον ὑπόκρισιν, ἀλλὰ μετὰ παρρησίας προδήλως δεικνύμενον.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

minuni, poate lămuri fără greș chestiunea în discuție, și-l aduse la Illos. Pamprepios a ținut cu mare eleganță despre suflet un discurs mult meditat. Fermecat de cele auzite, Illos l-a proclamat „mai înțelept decât toți profesorii din Constantinopol, prin îngrijita lui vorbire fluentă[392] și l-a numit profesor, cu un mare salariu plătit de Stat. El fu ridicat de atotputernicul său prieten la înalta funcție de *quaestor* al palatului sacru. Creditul lui Pamprepios se întemeia pe prezicerile ce le făcea ministrului protector.

Ca și dascălul său Proclus, Pamprepios era un grec, deci un păgân în credința sa și invidioșii uneltiră a-l compromite, arătându-l ca practicând magia și profețiile, neferindu-se a-i face lui Illos preziceri împotriva împăratului. Ei îl convinseră pe Zenon și Verina să-l exileze. Illos trimise după el și-l luă în Isauria, făcându-l sfetnicul său, căci era plin de înțelepciune politică (*καὶ ἦν γὰρ πολιτικῆς συνέσεως ἔμπλεως*)[393].

După Ioan de Antiochia, disensiunea dintre Zenon și Illos a fost începută de cel dintâi, împăratul cerând cu insistență eliberarea fratelui său Longinus, închis de Illos de mai mulți ani într-o fortăreață din Isauria.

Ariadne ceru și ea stăruitor lui Zenon rechemarea mamei sale, dar împăratul îi spuse s-o ceară lui Illos. Acesta neînduplecându-se, Ariadne câștigă pe unul din garda scholarilor să-l asasineze, dar atentatorul nu reuși decât să-l rănească, tăindu-i o ureche. Illos ceru

---

[392] Suidas, *s.v.*: *φενακισθεὶς Ἴλλους μεμεριμνημένῃ στομυλίᾳ λογιώτερον αὐτὸν πάντων ἔκρινε τῶν παιδευτῶν τῆς Κωνσταντίνου.*

[393] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

să meargă în Orient spre a se reface şi Zenon îl numeşte *magister militum per Orientem*. Illos se instalează la Antiochia, urmat de credinciosul Pamprepios şi de alţi prieteni şi aderenţi. Era în 481–482. Între el şi suveran mocnea acum duşmănia şi un conflict era inevitabil. Dar înainte de a lua ofensiva, Illos căută să-şi creeze o partidă în imperiu. Pamprepios, prin abilitatea şi relaţiile sale, era omul care să realizeze acest proiect. S-a negociat cu duşmanii Bizanţului: în Orient cu perşii, în Occident cu Odovakar. S-a căutat a se atrage toţi nemulţumiţii. Elenii sperau o reînviere a epocii lui Iulian, catolicii, răsturnarea ereziei monofizite triumfătoare a Edictului de unire al lui Zenon.

Până la începutul anului 484, împăratul, prins în ostilităţile cu ostrogoţii, nu putu lua nici o măsură, dar când avu mâinile mai libere, îi ceru lui Illos să-l libereze pe Longinus. La refuzul său, Zenon îl revocă din comandamentul Orientului, înlocuindu-l cu Ioan Scitul. În acelaşi timp, el îi expulză din Constantinopol pe prietenii rebelului, confiscându-le proprietăţile. Astfel se dezlănţui războiul care ţinu patru ani[394].

Illos îl scoate din închisoare pe Marcian şi-l proclamă împărat; se aliază apoi cu Verina, pe care o aduce din fortăreaţa isaurică în care zăcea, şi ea, în costum imperial, ca dispunând de coroană, îl proclamă, la Tarsos, împărat pe patriciul Leontios, ales de Illos. La 27 iunie 484, uzurpatorul intră solemn în Antiochia[395]. Pamprepios e înălţat de acesta la însemnata demnitate de *magister officiorum*.

---

[394] Bury, I, pp. 395–396.

[395] Grégoire, *st. cit.*, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Împotriva isaurienilor, Zenon îi mobilizează pe barbarii lui Theodoric Amalul, auxiliari rugi comandați de fiul lui Aspar, Ermenric. În bătălia care avu loc, isaurienii sunt învinși. Rebelul se închide atunci în fortăreața isaurică Cherreas (Cherris) împreună cu aderenții săi principali: Leontios, Marsos, Pamprepios, împărăteasa Verina. Fortăreața susținu un asediu eroic timp de patru ani și căzu în cele din urmă prin trădarea soției lui Trocundes, în 488. Ea s-a oferit împăratului în acest scop și, sub cuvânt că aduce o propunere de iertare, se introduce în cetate și deschide porțile dinaintea trupelor imperiale. Verina murise curând după începerea asediului. Marsos murise și el; Pamprepios pierise cu trei ani mai înainte, ucis din ordinul lui Illos, pentru trădare. Textul unui horoscop anonim al lui Pamprepios, stabilit după lovitură, nu lasă nici o îndoială în această privință[396]. Illos și Leontios fură decapitați și capetele lor trimise la Constantinopol, unde fură purtate în vârful unor prăjini în Hippodrom. Cu aceasta, seria revoltelor se încheie definitiv. Situația grea în care l-au pus pe împărat, l-a împiedicat să intervină în Africa în ajutorul creștinilor, prigoniți de fanatismul arianului Huneric.

[396] H. Grégoire, *art.cit.*, p. 31; cf. Ioan din Antiochia, ed. Carolus Müller, HG, vol. V, Paris, Firmin Didot, 1870, fragm. 214, pp. 27–28. [D. Pingree, *Political Horoscopes from the Reign of Zeno*, DOP, 30 (1976), pp. 133-150.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

b. Politica internă a lui Zenon. Reforme administrative. Noul formular al credinței (*Henotikòn*). În politica internă, Zenon nu avea pregătirea necesară pentru a conduce Statul. Oamenii de care se înconjurase, în mare parte isaurieni, neavând nici ei vreo cunoștință de administrație, împăratul a fost nevoit a încredința prefectura pretoriului, „marea mașină pentru procurarea banilor", cum o caracterizează E. Stein[397], unui om priceput în afaceri. Așa se explică îndelungata funcțiune a lui Sebastian în acest însemnat post, el fiind deosebit de dibaci în materie de finanțe, deși punea la mezat funcțiunile și guvernămintele[398]. Zenon introduse însă în administrație unele inovații care aveau să rămână. El a creat noua demnitate aulică de consul onorar sau *ex-consul*, *ἀπο ὑπάτων*, conferind astfel calitatea fictivă de consul persoanelor care nu exercitaseră de fapt consulatul. Acești „foști consuli" au format timp de secole o clasă de demnitari bizantini, care a supraviețuit dispariției consulatului propriu-zis. Rangul lor era inferior numai patriciatului. Cu timpul, s-a depreciat însă din ce în ce mai mult. În sarcina lor era întreținerea conductelor de apă ale capitalei.

Zenon a modificat apoi jurisdicția senatorială. Când cei distinși cu rangul de *clarissimi* și aproape toți *spectabiles* au pierdut dreptul de a lua loc în Senat, li s-a permis a rezida afară din capitală. Prefectul orașului nu mai avu asupra lor jurisdicția civilă și o nouă jurisdicție fu stabilită de acum pentru senatorii vinovați

---

[397] *Hist. du Bas-Empire*, t. II, p. 7.

[398] Malchos, p. 276: *καπηλεύων, ὥσπερ ἐξ ἀγορᾶς, ἅπαντα, καὶ μηδὲν ἄπρατον ἐὼν ἐν τῇ βασιλέως αὐλῇ διαπράττεσθαι*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de un delict grav: Senatul din Constantinopol participă în largă măsură la jurisdicţia asupra membrilor săi. Stein a stabilit că, la începutul secolului al V-lea, Consistoriul imperial, ale cărui şedinţe se numesc *silentia*, şi Senatul, ale cărui şedinţe se cheamă *conventus*, se întrunesc într-o şedinţă comună, *silentium et conventus*, consacrată uneori procesului unui membru al Senatului[399].

Faptul cel mai însemnat al domniei lui Zenon, în ce priveşte politica internă a fost încercarea de a restabili pacea în sânul Bisericii. Provinciile Orientului fuseseră pierdute pentru imperiu, prin politica religioasă a predecesorilor. Şefii Bisericii simţiseră nevoia de a le readuce în sânul ei şi a căuta, prin urmare, o formulă împăciuitoare. Patriarhul Akakios propuse atunci o nouă formulare a credinţei, pe placul monofiziţilor. La îndemnul său, Zenon dădu celebrul *Edict de unire*, *Ἑνωτικόν* (482). Scopul principal era de a nu jigni nici pe monofiziţi, nici pe ortodocşi cu privire la unirea celor două naturi ale lui Christos. Noul formular al credinţei fu semnat, în timpul păstoririi lui Akakios şi a urmaşului său Anastasios, de toţi episcopii Orientului. Acest *Henotikon* plăcu mai cu seamă egiptenilor. Se expune în el, în mod exact, doctrina catolică asupra întrupării, fără a adopta şi fără a respinge termenii particulari sau opiniile sectelor vrăjmaşe. O anatemă solemnă se pronunţă împotriva lui Nestorios şi a lui Eutyches, împotriva tuturor ereticilor care îl împart sau

[399] *Op. cit.*, p. 70 şi urm.

[400] Duchesne, *Histoire ancienne de l'Église*, t. III (1911), p. 500 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

îl confundă pe Christos. Se hotăra că Mântuitorul e de aceeași natură cu Tatăl, în natura Sa divină, și de aceeași natură cu noi, în natura Sa de om. Se ocoleau însă expresiile „o natură" și „două naturi"[400]. Deciziile celui de al patrulea Sinod de la Chalkedon se eludară și, astfel, această nouă formulare a credinței putea strânge la un loc pe prietenii și pe dușmanii Sinodului al IV-lea. Patriarhii monofiziți de Alexandria și Antiochia au prilejul de a intra iarăși în sânul Bisericii imperiului. Numai papa vechii Rome, Felix al III-lea, se desparte de ea. E cel dintâi act al schismei dintre Occident și Orient și, după câteva decenii, Bizanțul va căuta iarăși apropierea de Roma.

c. Politica externă. Începutul dezagregării stăpânirii romane din Apus. Luptele cu goții. Odovakar și Theodoric. Regatul ostrogot. Fapte politice de o gravitate excepțională se întâmplă în această domnie în jumătatea de apus a imperiului.

Orestes, roman din Pannonia, fost în serviciul lui Attila, intrase în Italia și fusese înălțat la rangul de generalisim (*magister militum*). El merse asupra Ravennei, alungându-l pe Nepos (impus de Leon I) la Salona și proclamându-l *augustus* pe fiul său, Romulus (29 octombrie 475), zis *Augustulus*, din cauza tinereții sale.

Armata Italiei era în acest timp compusă din elemente barbare, recrutate din micile popoare de la Dunăre, eliberate de jugul hunilor și sfărâmate de os-

[400] Duchesne, *Histoire ancienne de l'Église*, t. III (1911), p. 500 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

trogoți: rămășițele skirilor, herurilor, turkilingilor, la care se adăugau rugii refugiați în Italia. Trupele barbare erau cantonate în Liguria, în câmpia fluviului Pô, găzduite de locuitori și hrănite din magaziile Statului. Ele nu erau mulțumite de această situație, invidiau soarta federaților ostrogoți, vizigoți, burgunzi, vandali, cărora li se distribuiseră pământuri și care își păstrau legile, sub autoritatea regelui de națiunea lor.

Nemulțumirea era atâțată de un ofițer, Odovakar (Odoacru), un skir, fiul vestitului Edecon, regele skirilor, consilierul favorit al lui Attila. Când poporul său fu nimicit de ostrogoți (pe la 470), el veni în Italia și luă serviciu în garda imperială. Originea sa regală îi dădea o mare autoritate asupra armatei. Pe la mijlocul verii anului 476, trupele reclamară lui Orestes o treime din pământurile Italiei. Cererea fu respinsă și îndată izbucni revolta. Orestes se închide în Pavia, care e cuprinsă și arsă. El fugi la Piacenza, unde fu prins și decapitat (august 476). Fratele său Paul e ucis în Ravenna. Odovakar cruță pe tânărul Romulus Augustulus, mulțumindu-se a-l despuia de purpură și a-i hotărî ca reședință, cu familia sa, vila lui Lucullus din Campania[401], cu o pensie de 6000 *aurei*.

Armata barbară îl alese pe Odovakar rege, nu al Italiei, ci rege al națiunilor, al mercenarilor refugiați în Italia. El își luă prenumele de Flavius, care aparținea dinastiei imperiale.

---

[401] Hodgkin a propus identificarea acestei ville cu *Castel dell'Ovo* de la Neapole, pe vremea aceea întins și pe continent, cuprinzând o parte din cartierul modern Santa Lucia (*Op. cit.*, III, p. 173).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Evenimentele din 476 au fost de obicei socotite drept „căderea Imperiului de Apus", expresie pe care Bury o consideră cu dreptate ca inexactă și nefericită, căci, după cum afirmă el, „nici un imperiu n-a căzut în 476 și nu era un imperiu de Apus care să cadă. Era numai un Imperiu roman, care uneori era guvernat de doi sau mai mulți *augusti*". Situația creată în 476 a fost similară celei a domniilor împăraților ridicați de Ricimer. Apusul a ajuns în cele din urmă, cum s-a mai întâmplat temporar, sub unica suveranitate a împăratului din Orient.

Revoluția italiană din 476 a fost un eveniment însemnat, afirmă învățatul englez, fiindcă reprezintă un stadiu important în procesul dezmembrării imperiului. „El aparține – adaugă Bury – aceluiași catalog de date cronologice care cuprinde anul 418, când Honorius i-a așezat pe goți în Aquitania, și anul 435, când Valentinian a cedat țările Africii vandalilor. În 476 același principiu al dezintegrării a fost întâia oară aplicat Italiei. Așezarea germanilor de est ai lui Odovakar, cu consimțământul lui Zenon, începu procesul prin care pământul italian avea să treacă în mâinile ostrogoților și longobarzilor, ale francilor și normanzilor"[402].

Odovakar s-a dovedit un cârmuitor inteligent. El și-a dat seama că forțele sale militare (vreo 15.000 de oameni) nu-i puteau da autoritatea de a stăpâni aristocrația italiană și relațiile cu străinii. De aceea, căută să trăiască în bună înțelegere cu vecinii. El distribui a

[402] *Op. cit.*, pp. 408–409.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

treia parte a pământurilor italiene (*tertia*) soldaților săi, ceea ce refuzase guvernul imperial; dar numărul proprietăților ce puteau fi împărțite în toată Italia era considerabil și multe rămăseseră nedistribuite. O treime a veniturilor financiare a fost atunci încasată în natură pentru cheltuielile militare, probabil, cum socoate Stein, pentru acordarea unei solde anuale soldaților (*donativum*).

Față de Senat avu o atitudine binevoitoare. El îi restitui puterile monetare de odinioară și, din ordinul Senatului, s-au bătut atunci monede de aramă curată. Odovakar dădu de asemenea celui mai vechi ex-consul, numit *prior* sau *caput senatus*, anumite atribuții, desfăcute în parte din prefectura urbană[403]. Stein vede în această măsură intenția de a-l reînvia pe *princeps senatus* al Romei republicane, voind, poate, a face din Senat un sprijin al stăpânirii sale, împărțind cu el moștenirea puterii imperiale a Occidentului și să facă oarecum autoritatea sa legitimă. El trimisese, la sfârșitul anului 476, o ambasadă la Constantinopol, ca să ducă acolo insigniile imperiale, declarând că, în împrejurările de față, un singur împărat e de ajuns pentru Occident și Orient și să ceară lui Zenon să-l numească pe Odovakar *patrikios* și să-i încredințeze guvernarea Italiei[404]. La Curtea din Constantinopol se afla atunci și o solie a lui Iulius Nepos, venită din Dalmația ca să ceară să-l ajute pentru restaurarea sa. Verina, înrudită cu el, sprijinea această cerere. Zenon fu însă prudent. El nu-i acordă nici un sprijin efectiv,

[403] E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, p. 44.

[404] Malchos, p. 235.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dar spuse ambasadei lui Odovakar că împărat al Occidentului era Nepos şi şeful ei de la acesta trebuie să ceară titlul de *patrikios*. Dar, în scrisoarea ce-i trimise, Zenon îl numeşte *patrikios*[405].

În 479 poziţia lui Odovakar se întărise. El nu se înţelesese cu Nepos; Verina fusese închisă şi Illos era puternic la Curte. Zenon se decise deci a recunoaşte lui Odovakar anumite prerogative imperiale, mai ales dreptul de a numi funcţionarii. De la 480 înainte, barbarul numi un consul care fu recunoscut şi în Orient[406]. Odovakar a ţinut seamă de principiul în virtutea căruia baterea monedelor de aur era rezervată împăratului.

Nepos dispăru în curând, asasinat în primăvara anului 480 de doi din oamenii săi, care uzurpară stăpânirea Dalmaţiei.

Apărarea Italiei a fost asigurată. Dacă pierduse Provenţa meridională cu Arles şi Marsilia, cedată lui Eurik al vizigoţilor, Odovakar încheie cu Genseric al vandalilor un tratat favorabil, prin care acesta îi lăsa, în schimbul unui tribut, Sicilia, afară de fortăreaţa Lilybea. Aprovizionarea Romei era, prin aceasta, în siguranţă. El reuşi a recupera şi Dalmaţia, executând pe asasinii lui Nepos şi făcu o campanie împotriva rugilor din Noricum, care fură aproape exterminaţi. Regele lor, Feva (s. Feletheus) fu luat captiv şi executat. Aceasta contribui la căderea lui Odovakar, căci Frederic, fiul lui Feva, fugi în Moesia inferior la ruda sa, Theodoric, şi-l aţâţă împotriva aceluia.

---

[405] *Ibidem*, p. 236.

[406] E. Stein, *op. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ostrogoţii se revărsau neîncetat din locuinţele lor din Pannonia şi erau din nou un pericol pentru imperiu. Un got, până atunci în serviciul imperiului, Theodoric, fiul lui Triarius, supranumit Strabo (Şaşiul), pustia Thracia, la sfârşitul domniei lui Leon I. Acesta îi dădu cantonamente, o pensie anuală şi postul de *magister militum in praesenti*, cu titlul de rege al goţilor. Pentru a se apăra împotriva goţilor, Zenon a căutat să pună în conflict pe cei doi Theodoric. El trimise pe Theodoric Amalul împotriva lui Strabo. Acesta ştiu însă a-l convinge că face jocul romanilor, care urmăresc distrugerea lor. Amalul se împăcă atunci cu el şi amândoi trimit ambasadori la Bizanţ. Strabo cerea să i se îndeplinească cele stabilite cu Leon I, Amalul pretindea concesia unui teritoriu pentru poporul său şi grâu pentru armata sa până la epoca recoltei, avertizând că, dacă cererea sa nu va fi satisfăcută, el nu-i va putea opri pe ai săi de la jafuri. Zenon încearcă a atrage pe Theodoric Amalul de partea sa, făgăduindu-i 1.000 de livre de aur şi 40.000 livre de argint şi, deosebit, un venit anual de 10.000 nomismata şi mâna unei fiice a lui Olybrius şi a Placidiei sau a altei nobile din oraş, dacă va face război omonimului său[407]. Dar promisiunile n-au folosit şi Theodoric devasta părţile Thraciei din vecinătatea muntelui Rodope. Împăratul se întoarce atunci iarăşi spre Strabo şi încheie cu el un acord. Amalul, nemulţumit de această

[407] Malchos, pp. 240–241. [A. Karamaloude, *Οἱ μεταβολὲς στὴν πολιτικὴ τοῦ Ζήνωνος μετὰ τὴν πτώση τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους... (476-481)*, „Symmeikta", 6(1985), pp.73-90.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

atitudine față de adversarul său, se strecură prin Rodope în Macedonia și se opri în fața Thessalonicului, unde îl ajunse un ambasador al lui Zenon, cu propuneri de tratative. El ceru un plenipotențiar și împăratul îl trimise pe Adamantios, spre a oferi goților un teritoriu în Pautalia (Küstendil) și 2.000 de livre aur pentru acel an. Theodoric trimise mesaj lui Sidimund, un ostrogot fost în serviciul lui Leon și care trăia la proprietatea sa lângă Dyrrachion, îndemnându-l a pune mâna pe cetate. Acesta izbuti a evacua orașul. În acest timp Theodoric avu întrevederea cu Adamantios lângă Dyrrachion. Ambasadorul bizantin îi făcu imputări pentru purtarea sa și-i atrase atenția asupra pericolului la care se expune, înconjurat cum este din toate părțile de forțe romane, sfătuindu-l la o atitudine prietenoasă față de împărat, părăsind Epirul și orașele acestei regiuni și mergând în Dardania, unde se află un mare teritoriu, cu pământ bogat, suficient pentru întreținerea armatei sale. Theodoric, pretextând oboseala trupelor, ceru să petreacă iarna la Dyrrachion și să plece în Dardania în primăvară, dând ostateci și declarându-se gata a face război lui Strabo și a-l restaura în Dalmația pe Nepos. Adamantios plecă să-l consulte pe Zenon pentru toate acestea și, între timp, Sabinianus, care comanda Illyricum, repurtă o victorie asupra unei părți din armata lui Theodoric. El exageră victoria sa, trimițând vorbă împăratului să nu încheie acordul[408]. Sabinian îi ținu pe goți în frâu în Epir, timp de un an și jumătate; din nefericire, el fu asasinat de un șef ingrat, în 481.

[408] Malchos, pp. 245–258.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cu prilejul revoltei lui Marcian, celălalt Theodoric se apropie de Constantinopol, simulând că vrea să-l ajute pe împărat și, intrând din nou în conflict cu imperiul[409], Zenon îi aduce împotriva lui pe bulgari, care sunt însă bătuți (481).

Moartea neașteptată a lui Strabo schimbă iarăși situația. El coborâse cu soția, cu fiul său Recitach și cu 30.000 de goți spre Grecia; dar pe Via Egnatia, la locul numit Staulul lui Diomede, într-o dimineață, calul său îl aruncă într-o lance pusă cu vârful în sus, lângă cort. Accidentul i-a fost fatal (481)[410]. Această întâmplare îl apropie din nou pe Zenon de Theodoric, fiul lui Thiudimer. În 482, acesta prăda Macedonia și Thessalia și ocupa Larissa. Împăratul se hotărî a face cu el o nouă înțelegere. El dădu ostrogoților părți din Moesia și Dacia Ripensis, iar apoi (484) fu numit *magister militum in praesenti* (483); Theodoric fu ridicat la rangul de consul și-l asistă pe împărat împotriva rebelului Illos.

Dar o nouă ruptură avu loc, iar Theodoric devastă Thracia (486) și se îndreptă către Constantinopol (487). Regium fu ocupat, Melantias, de asemenea și capitala, amenințată. Apoi, la intervenția surorii sale, care se afla în Constantinopol, se retrase în Moesia, la Novae, pe care avea să-l părăsească pentru totdeauna, căci, în 488, la apelul poporului său, care suferea de foame și cerea alte cantonamente, barbaria se trezi în el și se decise brusc a-și aduna o armată și a porni

---

[409] *Ibidem*, pp. 258–259.

[410] Fiul său, care luă conducerea, săvârșind prădăciuni, căzu, la rândul său, ucis de celălalt Theodoric, trei ani mai în urmă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

asupra Constantinopolului, prădând totul în calea sa. O idee trecu atunci prin mintea lui Zenon sau a sfetnicilor săi: că l-ar putea pedepsi pe Odovakar şi elibera provinciile illyrice de ameninţarea ostrogoţilor, dând lui Theodoric însărcinarea de a-l înlătura pe guvernatorul Italiei. O întrevedere avu loc cu împăratul, o convenţie se încheie şi Theodoric obţinu concesia „ţării Hesperiei". Zenon era bucuros a se scăpa de un barbar greu de îmblânzit; el îşi rezerva drepturile teoretice ale suveranităţii imperiului[411].

Reputaţia lui Theodoric şi natura expediţiei treziră o înflăcărare generală. Toţi alergară sub steagurile sale. Aventurierul ducea cu sine nu numai armata, ci tot poporul ostrogot, împreună cu resturile rugilor lui Frederic. Marşul său trebuie privit, după expresia lui Gibbon, ca emigraţia unui întreg popor, cu femeile, copiii, bătrânii şi averea lor. Cele două mii de care pierdute într-o singură acţiune războinică dau o idee despre bagajele ce urmau armata ostrogoţilor în această campanie a Italiei[412].

În toamna anului 488 Theodoric se puse în mişcare, apucând drumul Pannoniei, pe cursul Dunării. Ţinutul acesta era ocupat de gepizi, instalaţi la Sirmium. Regele lor, Traustila, încercă să se opună, dar fu zdrobit şi pieri în luptă. Biruind toate obstacolele, Theodoric trecu Alpii Iulieni. Odovakar îl aştepta pe Sontius (Isonzo), lângă ruinele Aquileei, unde se dădu prima bătălie (28 august 489). Învins, el fugi la Verona. La sfârşitul lui septembrie, avu loc o

[411] Bury, I, pp. 416 şi urm.

[412] Gibbon, *Decline and Fall*, ed Bury, t. IV, p. 190 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nouă bătălie, sângeroasă, pe Athesis (Adige), lângă Verona, pierdută de Odovakar după un mare măcel. El se închise atunci în Ravenna, care nu putea fi cucerită decât printr-un lung asediu. Theodoric preferă a supune mai întâi Italia de Nord. El intră fără greutate în Milan, apoi se închise în Ticinum (Pavia), a cărei poziție era mai puternică. Odovakar se întoarce asupră-i, cuprinde Cremona și Milan și asediază Pavia. Ajutat de vizigoți, Theodoric scapă de asediu. În 490, el ieși din Pavia și Odovakar se retrase în spatele râului Adda, la est de Milan, unde se desfășură a treia bătălie înverșunată (11 august 490). Învins din nou, Odovakar se închise în Ravenna. Acolo e asediat de ostrogoți câțiva ani. Ca să sfârșească, Theodoric îi propune împărțirea puterii. Ostrogoții fură primiți la Ravenna, în baza unui tratat (5 martie 493) și șefii dușmani consimțiră, sub jurământ, a guverna provinciile Italiei în comun, dar zece zile mai târziu, Odovakar e ucis de mâna chiar a lui Theodoric, la un banchet, sub pretext de complot, și familia sa e exterminată[413].

Stăpân pe situație, Theodoric se îngriji mai întâi să-și așeze poporul său în țară, acordând goților o treime a domeniilor romane. Se gândi însă a nu-i risipi în toată peninsula, masând cea mai mare parte la nord de Pô. El își luă reședința la Ravenna. Timp de șase ani împăratul Anastasios, care urmase lui Zenon, a șovăit a defini situația noului stăpân al Italiei. Mai

[413] L. Schmidt, *Gesch. der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwandeung. Die Ostgermanen*, II. Aufl., München, 1941, pp. 295–296.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

multe ambasade trimise din Roma n-avură nici un rezultat. La rândul său, Theodoric s-a abținut a lua vreo măsură care să fie incompatibilă cu poziția unui vicerege, sau care să fi îngreuiat o recunoaștere ulterioară. În cele din urmă se ajunse la o înțelegere, în 497. Împăratul Anastasios tratā cu emisarul regelui, Festus, *prior senatus*, stabilind definitiv raporturile de drept public între regatul Italiei și imperiu. Theodoric fu recunoscut ca generalisim roman (*magister utriusque militiae*) și guvernator al Italiei, sub anumite condiții, care determinară poziția sa constituțională. Prin această înțelegere, Italia rămânea parte a imperiului. Într-un sens, Theodoric era un cârmuitor independent, dar puterea sa avea anumite limite, care implicau suveranitatea împăratului și pe care el le-a observat cu loialitate.

Poziția regelui ostrogot ca delegat reiese din faptul că n-a uzat de anii domniei sale în datarea oficială a documentelor. Reiese apoi din faptul că n-a pretins dreptul de a bate modedă decât ca subordonat al împăratului. Numele acestuia continua a figura pe avers; pe revers era gravată numai monograma lui Theodoric, nu efigia sa. Poziția subordonată a regelui reiese înainte de toate din faptul că nu avea puterea de a face legi, rezervată ca prerogativă supremă împăratului. Ordonanțele lui Theodoric nu erau *leges*, ci *edicta*. Dreptul de a numi consuli, acordat de Zenon lui Odovakar, fu transferat acum lui Theodoric, dar cu restricția că nu putea numi un got, ci numai un roman. Excluderea se întindea și la toate funcțiile civile (Prefectul pretoriului, vicarul Romei, guvernatorii provinciilor, magister officiorum, cei doi miniștri ai fi-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nanțelor, questorul palatului). Goții erau excluși și de la demnitatea onorifică de *patrikios*[414].

Theodoric se arătă binevoitor față de lumea romană, fără concursul căreia nu putea administra. Senatul fu tratat cu respect; el continuă a funcționa ca mai înainte. În schimb, posturile militare erau încredințate numai goților. Calitatea lor de soldați străini determină caracterul Curților de judecată a ostrogoților: curți militare erau instituite pentru dânșii. Lângă guvernatorul civil roman era în fiecare provincie unul militar got: *comes Gothorum provinciae* și, în fiecare oraș, pe lângă defensorul și curatorul roman, se afla câte un comandant de piață got, *comes Gothorum civitatis*. Pe lângă acești *comites provinciarum* și *comites civitatum*, un corp de *officiales* goți era alcătuit din așa-zișii *saiones* (sing. *saio*), echivalent gotic al curierilor imperiali, acei *agentes in rebus*, care executau ordinele emanate de la suveran[415].

Pe lângă titlul său de *magister utriusque militiae*, față de armata ostrogotă Theodoric era și regele poporului său. El a adoptat titlul de *Rex* (nu *Rex Gothorum*), fiindcă străini în Italia nu erau numai ostrogoții, ci și germanii rămași ai lui Odovakar și rugii, care recunoșteau toți regalitatea lui.

d. Guvernământul lui Theodoric. Politica sa externă. Personalitățile literare ale epocii. Elementul roman a predominat în Statul lui Theodoric; el a pre-

---

[414] Bury, *op. cit.*, I, p. 453 și urm.

[415] Stein, *Hist. du Bas-Empire*, II, p. 122. Cf. Hodgkin, t. III, pp. 253–254.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dominat chiar în personalitatea regelui[416]. Pe când în Gallia, în Spania, în Africa, barbarii stăpâni rămân credincioşi tradiţiilor lor naţionale, în Italia, zice un savant francez, se vede un got silindu-se a susţine vechiul edificiu imperial, care se clatină din toate părţile[417].

Theodoric a fost un rege constructor, îngrijindu-se a repara ruinele Italiei. A construit palate la Ravenna, therme la Pavia şi Verona; a împrejmuit aceste două oraşe cu ziduri noi şi a restaurat apeductele de la Ravenna şi Verona. La Ravenna a secat bălţile pentru a planta arbori fructiferi, a clădit bisericile San Apollinare Nuovo a palatului lui Theodoric şi Santa Maria in Cosmedin, precum şi Mausoleul său, mărturii ale avântului artistic pe care oraşul l-a cunoscut în domnia lui[418].

În primăvara anului 500, celebrând la Roma *tricennalia*, treizeci de ani de domnie, a acordat cu acest

---

[416] Vezi L. Schmidt, *Theoderich, römischer Patricius und König der Goten*, în „Zeitsch. f. schweizerische Gesch.", 19 (1940), pp. 404–414. Aceeaşi părere e împărtăşită şi de W. Ensslin, *Das Römerreich unter germanischer Waltung von Stilicho bis Theoderich*, în „Das neue Bild der Antike", Bd. II, Rom–Berlin, 1942, pp. 411–432. Urmărind etapele influenţei germane, sporite în continuu de la Constantin cel Mare, autorul arată cum toţi şefii militari germani, până la regele got, au rămas legaţi de idea imperiului.

[417] L. Halphen, *Les barbares* (Peuples et civilisations), V, III-e ed., Paris, 1936, chap. IV.

[418] Asupra bisericilor clădite la Salona, v. art. lui Ejnar Dyggve, *L'influence des Goths à Salone*, „Byzantion", t. XIX (1949), pp. 73–77,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

prilej 200 de livre de aur pe an pentru întreținerea zidurilor și a anticului palat imperial, unde a descins. A acordat apoi poporului din Roma distribuirea gratuită a 120.000 de *modii* (10.500 hl) de grâu anual.

Pe plan religios, puse capăt agitațiilor ce stăpâneau de câțiva ani populația romană, după moartea papei Anastasius al II-lea (498), în legătură cu alegerea urmașului său. Theodoric îl impuse în cele din urmă pe Symmachus, înlăturat mai înainte (502), din cauza plângerilor primite împotriva vieții sale scandaloase, deși fusese ales de majoritatea alegătorilor[419].

În politica externă dovedi energie, consolidând situația Italiei. Reluă Provența de la vizigoți și Dalmația de la uzurpatori și anexă Pannonia Secunda. În Spania și Septimania exercită o dominație efectivă, ca bunic al lui Amalaric, fiul minor al ginerelui său, Alaric al II-lea. Theodoric a asigurat o lungă perioadă de pace, căutând a-și întări situația prin alianțe matrimoniale. Cu Clovis, agresivul rege al francilor salieni, stabili legături de familie, luând-o în căsătorie pe sora lui, Audofleda. O fiică a lui Theodoric îl luă de soț pe regele vizigoților, Alaric al II-lea; alta, Ariana, se căsători cu Sigismond, regele burgunzilor. Thrasamond, regele vandalilor, o luă de soție pe sora lui Theodoric, Amalafrida. În sfârșit, o nepoată a regelui ostrogot, Amalaberga, se căsători cu regele turingilor.

După Anonymus Valesianus, Theodoric era un agramat care se folosea de un șablon pentru semnătură, ceea ce nu e verosimil, dată fiind creșterea ce o

[419] Stein, *Hist. du Bas-Empire*, II, p. 132 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

primise la Constantinopol, unde a stat atâta vreme ca ostatic. E mai probabil că pasajul acesta se referă, cum socoate Ensslin, la împăratul Iustin I, al cărui nume a putut fi înlocuit mai târziu, în chip arbitrar, cu al regelui got[420].

Lunga sa domnie a fost ilustrată de câteva distinse personalităţi literare. *Magnus Felix Ennodius* a fost unul dintre ei. Născut în sudul Galliei, şi-a trăit copilăria în Italia de Sus. Nobil de origine, a trebuit să intre, din cauza sărăciei, în clerul din Milan, la îndemnul lui Faustus. Episcopul de Milan, Laurenţiu, ajutat de Theodoric, s-a silit a face din acest oraş un centru intelectual. Ennodius a fost reprezentantul său principal. El a desfăşurat o activitate variată pe terenul literelor şi s-a deosebit mai cu seamă în arta epistolară.

Între devotaţii lui Theodoric se numără şi *Cassiodorus* (Flavius Magnus Aurelius), fiul ministrului Cassiodorus al lui Odovakar, servindu-l apoi credincios şi pe Theodoric. Adept al politicii regelui ostrogot, Cassiodorus a scris două opere istorice închinate regalităţii şi trecutului poporului got: 1. O cronică scurtă, în care prezintă stăpânirea lui Theodoric şi trecutul goţilor în lumina cea mai favorabilă; 2. Istoria goţilor, din care s-a păstrat numai un fragment tradus de Iordanes, originar din Balcani, poate el însuşi got[421].

Anicius Manlius Severinus Boethius a fost un opozant al regelui ostrogot. El împărtăşea cu socrul său, Symmachus, antipatia, care stăpânea în mediul

---

[420] *Rex Theodoricus inlitteratus?*, în „Hist. Jahrbuch", 1940, pp. 391–396.

[421] Hodgkin, *op. cit.*, t. III, p. 284 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lor, din motive naţionale şi sociale, faţă de goţi. Amândoi erau reprezentanţii cei mai autentici ai romanităţii pe care Theodoric voia s-o asocieze la opera sa. Dar cu toate că acesta se sili a-i câştiga covârşindu-i de onoruri, ei păstrară o atitudine rece. Symmachus a fost *prior senatus*, dar n-a exercitat sub Theodoric nici o funcţie publică. Boethius a fost consul în 510 şi, în 522, îndeplini funcţia de *magister officiorum*.

Boethius cunoştea limba greacă la perfecţie. El trecea drept omul cel mai învăţat al epocii sale, din punctul de vedere al istoriei ideilor. Stein îl situează exact în pragul Evului mediu, „căci se poate zice că ştiinţa medievală din Occident a avut ca bază tratatele sale de aritmetică şi de teorie muzicală, comentariile sale asupra diferitelor opere filosofice ale antichităţii şi mai ales traducerea operelor lui Aristotel privitoare la logică"[422].

El plăti cu viaţa nobila sa atitudine faţă de barbarii uzurpatori. Murind papa Hormisdas, la începutul lui august 523, amic politic credincios al lui Theodoric, Ioan I a fost ales ca succesor. Regele got nu s-a amestecat în alegere, dar n-a putut fi mulţumit de rezultat, Ioan fiind prieten personal al lui Boethius. În corespondenţa ce se ţinea de obicei cu Occidentul, cu prilejul alegerii, s-au interceptat scrisori către împărat de la senatorii cei mai de vază şi care făceau să fie bănuit Albinus, prefect al pretoriului şi consul, ca favorizând proiecte îndreptate împotriva guvernului ostrogot. Albinus fu citat dinaintea regelui, ca să se apere împotriva acuzaţiei de înaltă trădare. Boethius,

[422] *Op. cit.*, p. 131.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în calitatea-i de *magister officiorum*, încercând a clasa afacerea care amenința să-l compromită pe Albinus, a fost acuzat la rândul său și arestat. Până să se hotărască sentința, Boethius compuse în celebrul turn din Pavia, unde fusese închis, vestita sa lucrare asupra mângâierilor filosofiei, *De consolatione philosophiae*, vrednică de meditațiile antichității. Punctul ei de plecare e problema a cărei expresie celebră e *Cartea lui Iov*: cum se acordă ideea Providenței cu faptul că de atâtea ori pe pământ triumfă cel rău și cel bun e covârșit. Răspunsul dat de Boethius nu e contrariu învățământului Bisericii. Originalitatea operei stă mai cu seamă în stilul și în compoziția ei.

La sfârșitul anului 524, Boethius a fost condamnat la execuția capitală și confiscarea bunurilor. Symmachus, socrul său, fiindcă se declarase solidar cu el, a fost executat de asemenea. Aceste acte de cruzime întunecă domnia lui Theodoric, apreciată, de altminteri, elogios de un istoric ca Prokopios[423].

3. Anastasios I (11 aprilie 491 – 9 aprilie 518)

a. Alegerea. Personalitatea sa. Când Zenon muri de dizenterie, în ziua de 9 aprilie 491 și se procedă la alegerea viitorului împărat, s-a putut constata puterea simțului dinastic ce stăpânea populația. Alegerea e povestită în toate amănuntele sale în lucrarea *Despre Ceremonii* a împăratului Constantin al VII-lea Porphyrogenetul.

[423] *De bello goth.*, I, 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Înalții demnitari, membrii Senatului și patriahul s-au adunat în porticul dinaintea Marelui Triklinos, iar poporul și soldații (gărzile palatului) în Hippodrom. Demnitarii au fost de părere ca Augusta Ariadne să meargă la Hippodrom și să vorbească poporului. Împărăteasa a apărut atunci în Hippodrom, în hlamida imperială, cu suita ei, și mulțimea a primit-o cu aclamațiile obișnuite, cerându-i să dea imperiului un împărat ortodox: *ὀρθόδοξον βασιλέα τῇ οἰκουμένῃ*! Augusta a răspuns, prin vocea unui *libellisios*, aflând frumoase cuvinte pentru devotamentul și ordinea bună a poporului față de maiestatea imperială. Mulțimea a izbucnit din nou în aclamații, cerând un împărat roman și Ariadne răspunse că, înainte de a auzi cererile ei, a poruncit factorilor constituționali să aleagă „un creștin, roman și plin de toată virtutea imperială". Dar Senatul și demnitarii nu se pot înțelege asupra persoanei împăratului și atunci Urbicius, *praepositus Augustae*, îi sfătuiește să-l trimită pe patriarh pentru a cere Augustei să aleagă ea însăși pe viitorul împărat, ceea ce se admite. Ariadne se pronunță în favoarea unui bun funcționar al Curții, silențiarul[424] Anastasios, și toți fură bucuroși de această alegere și-l aduseră pe Anastasios, care fu aclamat de popor și armată[425]. În ziua de 11 aprilie 491, noul ales fu încoronat de patriarhul Euphemios, după ce-i luă mai întâi în scris un document prin care se lega cu mari jurăminte a păstra credința neatinsă, a nu schimba nimic în Biserică. Documentul a fost depus în Arhivele

[424] Păstrătorul ordinii în procesiunile și adunările împăratului.

[425] *De Cerim.*, cap. 92. [R.-J. Lilie, *Die Krönung des Kaisers Anastasios I*, BSl, 56(1995), 1, pp. 3-12.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Marii Biserici, în grija lui Macedonios, conservatorul tezaurului sacru *(σκευοφύλαξ)*. Noul basileus se căsătorea apoi, în mai, cu împărăteasa văduvă Ariadne.

Anastasios nu era un personaj prea mare; corpul silenţiarilor din care făcea parte avea un personal de mâna a doua. Originar din Dyrrachion, era de 60 de ani când s-a urcat pe tron, şi cunoscut pentru pietatea sa, pasionat pentru chestiunile religioase. Era, ca să întrebuinţăm expresia lui Duchesne, ceea ce se chema la Constantinopol un *διακρινόμενος*, „unul din acei scrupuloşi cu tendinţe monofizite, care nu primeau fără ezitare comuniunea patriarhului, ortodoxia oficială neoferindu-le suficiente garanţii"[426]. Anastasios, înalt de talie, avea o înfăţişare plăcută şi o particularitate a ochilor, unul fiind negru, celălalt albastru, motiv pentru care i s-a zis *δίκορος* (ceacâr)[427]. El se bucura de o bună reputaţie; un scriitor de la mijlocul secolului al VI-lea îl laudă pentru înţelepciunea, educaţia bună şi generozitatea sa[428].

b. Frământări şi lupte interne. Politica religioasă a lui Anastasios. Domnia noului ales, în comparaţie cu a lui Zenon, a fost mai liniştită; n-a fost totuşi scutită de războaie şi de serioase tulburări interne. De la început, ea avu să înfrunte răscoala isaurienilor, care a frământat provinciile Asiei Mici mai bine de şase ani; iar atitudinea împăratului faţă de Biserică i-a

[426] M-gr. L. Duchesne, *L'Église au VI-e siècle*, Paris, Fontemoing et C-nie, 1925, p.5.

[427] Zonaras, t. III, p. 133 (Bonn).

[428] Lydos, *De magistr.*, t. III, 46, 49, 51.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

atras ostilitatea populației capitalei, punându-i uneori tronul în primejdie. Conflictul religios continuu dintre împărat și supușii săi a înlesnit revolta lui Vitalian, care urmări cu tenacitate gândul de a smulge lui Anastasios imperiul.

Trupele de isaurieni pe care se sprijinise Zenon ajunseseră, prin protecția acestuia, atotputernice, terorizând populația. Ele erau acum o adevărată primejdie pentru imperiu și împăratul se văzu nevoit a se scăpa de o tutelă periculoasă, îndepărtându-i pe isaurieni din capitală, retrăgându-le și dotația anuală pe care o primeau din timpul predecesorului său. Trupele se revoltară, ațâțate de șefi, și dezlănțuiră un crâncen război civil, purtat în părțile sudice ale Asiei Mici. În fruntea revoltei, care luă un caracter național, se aflau șefi dintre cei mai populari: Linginines (Lingis), guvernator al Isauriei, Longines din Cardala, un alt Longinos, din Selinus, Athenodor și episcopul de Apamea, care înlocuise Evanghelia cu sabia și avea să piară în aceste sângeroase hărțuieli. Trupele imperiale, conduse de Ioan Gotul și de Ioan Kyrtos (Ghebosul), repurtară asupra rebelilor o mare biruință la Kotyaeion, în 492. În acele regiuni de munte războiul se transforma însă într-un război de guerillă și de asedii. Imperialii câștigă câteva mari victorii, în care șefii rebeli cad în mare parte, iar în 498 Ioan Gotul pune mâna pe ultimii șefi și-i decapitează, trimițând împăratului la Constantinopol capetele lor, care fură purtate dinaintea mulțimii în Hippodrom. Cu aceasta, Isauria a fost supusă definitiv; o bună parte a populației sale fu strămutată în Thracia și de atunci puterea sa politică n-a mai însemnat nimic[429].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Politica religioasă a lui Anastasios i-a creat, în tot cursul domniei, mari dificultăți. Sinodul de la Chalkedon fusese un triumf al politicii imperiale și papale, dar el stârni în provinciile de est, unde monofizitismul era în creștere, o luptă aprigă în jurul credinței și ea dăinui o lungă perioadă de timp. Cum observă, cu destulă dreptate, un recent cercetător al politicii religioase a lui Anastasios, împăratul și-a dat seama mai mult decât predecesorii săi că interesele vitale se aflau pentru imperiu în est, și aceasta a determinat întreaga sa politică religioasă[430].

Anastasios era, de altfel, cunoscut pentru sentimentele sale monofizite înainte de a fi fost ales împărat și aceasta explică atitudinea hotărâtă a patriarhului, silindu-l, spre a-l încorona, a-i preda promisiunea scrisă că nu va schimba nimic din credință și va respecta deciziile Sinodului de la Chalkedon[431]. Legăturile avute apoi ca împărat cu corifeii doctrinei monofizite, cu Philoxenos (Xenaias), episcop de Hierapolis[432], și Severos din Sozopolis, în Pisidia, eruditul teolog al monofizismului[433], l-au întărit în aceste

[429] Brooks, *The Eastern Provinces*, pp. 479–480.

[430] Peter Charanis, *Church and State in the Later Roman Empire. The Religious Policy of Anastasius the First (491–518)*, Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1939. Prefața. [O a doua ediție a lucrării a fost realizată de către Centrul de Studii bizantine din Thessalonic, 1974, în cadrul colecției „Byzantina Keimena kai Meletai", 11.].

[431] M-gr. L. Duchesne, *L'Église au VI-e siècle*, Paris, Fontemoing et C-ie, 1925, p.5.

[432] Numit de obicei Philoxenos de Mabbugh, după numele sirian al orașului său.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sentimente. Doctrina ce o profesa el reiese în chip evident din negocierile cu papa Gelasius.

În 492, Theodoric, regele ostrogot, trimise o ambasadă la Constantinopol, condusă de senatorul Faustus, ca să negocieze cu împăratul în privința situației lui politice în Italia. Gelasius profită de această ocazie și scrise lui Faustus să discute cu împăratul și aspecte religioase. Ambasadorul n-a uitat a pune chestiunea și, după câte a relatat, Anastasios a fost bucuros s-o asculte. Charanis, de la care luăm aceste amănunte, crede că împăratul ar fi sugerat un compromis rămas necunoscut[434]. Fiindcă nu obținuse recunoașterea sa ca rege al Italiei, Theodoric trimise la Constantinopol, în 496, o nouă ambasadă, cu aceeași misiune, condusă de senatorul Festus. O solie papală fu expediată în același timp, ducând împăratului o scrisoare a papei Anastasius al II-lea (urmașul lui Gelasius), propunând reluarea negocierilor pentru înlăturarea schismei. Festus obținea recunoașterea lui Theodoric și dădea împăratului promisiunea că-l va face pe papă să accepte decretul de uniune, *Henotikon*. Aceasta ar fi însemnat însă recunoașterea de către papă a dreptului ce-l avea împăratul de a hotărî politica și doctrinele Bisericii prin edict și așa ceva, cum vom vedea, nu era cu putință.

Împăratul se așteptase ca Gelasius să-i trimită cu prima ambasadă a regelui o scrisoare de salut, ceea ce

---

[433] E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, p. 157 și urm., care cuprind o expunere luminoasă a politicii religioase a lui Anastasios.

[434] Charanis, *op. cit.*, p. 19. [=ed. a II-a, Thessalonic, 1974, p. 48.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nu făcuse. De aceea, când acea ambasadă plecase la Constantinopol, împăratul insistase ca Faustus să ceară papei să-l onoreze cu o astfel de scrisoare. Gelasius a răspuns atunci dorinței împăratului și, la începutul anului 494, îi trimise scrisoarea așteptată, un „document extraordinar", cum o califică pe drept cuvânt Charanis, care o reproduce în lucrarea sa. Pretențiile papale privitoare la autoritatea spirituală și temporală sunt precizate lămurit în această scrisoare. Supremația spirituală a Scaunului roman era atestată de canonul părinților și de tradiție; ceva mai mult, autoritatea sa spirituală implică pe cea temporală: „Fiindcă, de fapt, sunt, împărate auguste – scria Gelasius –, două lucruri de care această lume e mai cu seamă guvernată: autoritatea sacră a pontifului și puterea regală. Dintre acestea, autoritatea preotului e mult mai mare... Știi, de fapt, prea clementul meu fiu, că, deși întreci în demnitate restul omenirii, totuși, ca un om al cuceririi, în lucruri ale credinței îți pleci grumazul tău prelaților și de la dânșii aștepți cauzele mântuirii tale, iar în primirea și administrarea sacramentelor cerești tu știi cu dreptate că trebuie să fii supus orânduirii religiei mai degrabă decât să o prezidezi... Și dacă e drept ca inimile pline de credință să fie supuse tuturor preoților care tratează lucruri drepte divine[435], cu atât mai mult se cuvine să i se

[435] [Traducerea mai precisă a textului „Et și cunctis generaliter sacerdotibus *recte* (subl. ns. – T.T.) divina tractantibus fidelium convenit corda submitti", adică *Și dacă se cuvine ca inimile credincioșilor să se supună îndeobște tuturor preoților care profesează în chip drept lucrurile dumnezeiești*, arată că Gelasius se

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

arate aceeaşi consideraţie prelatului acestui Scaun, pe care Preaînalta divinitate l-a rânduit ca să predomine asupra tuturor preoţilor şi care, în consecinţă, a onorat pietatea întregii Biserici"[436].

Anastasius al II-lea, urmaşul lui Gelasius (decedat în noiembrie 496), nu admise a devia de la politica înaintaşilor săi, implacabili faţă de edictul lui Zenon, iar după moartea sa (noiembrie 498), partida duşmană acestui edict triumfă la Roma în persoana papei Symmachus şi în tot cursul domniei lui Anastasius nu mai putu fi vorba de o înţelegere cu Roma. În interior însă împăratul se sili a-şi impune doctrina, lovindu-se de o statornică opoziţie pe care n-a pregetat a o înăbuşi prin măsuri extreme. O serie de patriarhi căzură victime acestor măsuri.

Cel dintâi a fost Euphemios, patriarhul de Constantinopol, adept fervent al Sinodului din Chalkedon. Când o revoltă serioasă izbucni în 491, la Hippodrom, şi statuile împăratului şi soţiei sale au fost smulse de pe piedestalul lor şi târâte pe străzi de mulţime, instigaţia revoltei a fost atribuită trupelor de isaurieni, iar ei au fost îndată expediaţi din capitală. În timpul îndelungatului război ce a urmat, patriarhul, care şi-ar fi exprimat regretele pentru lunga campanie împotriva

---

dovedea nu numai un apărător al ortodoxiei, în confruntarea acesteia cu orientările heterodoxe şi mai ales cu monofizismul protejat de împăratul Ariastasios I, ci şi un promotor al doctrinei numite „gelasiene" de către istoriografie, pe care a urmat-o papalitatea în decursul evului mediu (în acest sens, v. F. Dvornik, *Pope Gelasius and emperor Anastasius*, BZ, 44 (1951), p. 111-116; C. Capizzi, *L'imperatore Anastasio I* (491-518), Roma, 1969)].

[436] *Ibidem*, p. 22. [ed. a II-a, p. 51.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

isaurienilor[437], a fost suspectat de simpatie față de rebeli, ceea ce a mărit antipatia dintre el și împărat. Euphemios era apoi și în posesia documentului prin care împăratul garanta deciziile Sinodului de la Chalkedon și acest lucru a fost socotit ca una din cauzele de căpetenie ale fricțiunilor dintre ei[438]. Anastasios ținea să-și exercite în plină libertate judecata sa asupra condițiilor religioase în imperiu. El ceru să i se restituie documentul și nu-l obținu decât cu forța. În privința Sinodului din Chalkedon, suveranul pare a fi insistat că nu trebuie să fie proclamat și nici înlăturat în mod public[439]. În cele din urmă, bănuiala intrigilor patriarhului cu șefii isaurieni pare a-l fi determinat pe Anastasios să nu-l mai tolereze. În noiembrie 495, un Sinod al episcopilor adunați în Constantinopol găsi că doctrinele lui Euphemios nu erau străine de nestorieni și-l depuse din Scaun. Macedonios, conservatorul tezaurului sacru (*skevophylax*) al Marii Biserici, fu numit succesorul său[440]. El semnă îndată, în interesul păcii religiei, edictul *Henotikon*. Relațiile noului patriarh cu împăratul au fost un timp bune. Ostilitatea călugărilor chalkedonieni din capitală, din cauză că

---

[437] A. Fliche et V. Martin, *Histoire de l'Église*, t. 4. (De la mort de Théodose à l'élection de Grégoire le Grand), 1937, p. 304.

[438] Evagrius afirmă acest lucru. Cf. Duchesne, *op. cit.*, p. 12, n. 1: „Evagrius, dans un endroit où son récit est singulièrement rapide (III, 32), raconte que Macedonius (sic!) requis de restituer le document signé par Anastase au moment de son couronnement s'y serait refusé et que depuis lors l'empereur lui aurait voulu tout le mal possible".

[439] Cf. Charanis, *op. cit.*, p. 27.

[440] Theoph., 140 (de Boor); cf. Charanis, *op. cit.*, 27.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

semnase edictul lui Zenon, îl decise a ţine, în 499, cu permisiunea împăratului, în speranţa împăcării călugărilor, un Sinod local în Constantinopol, care confirma doctrinele Sinodului din Chalkedon „corect formulate". Dar călugării nu s-au împăcat, unele doctrine fiind, după dânşii, rău formulate *(τινὰ κακῶς δογματισθέντα)*.

În acest timp Egiptul denunţa oficial Sinodul de la Chalkedon, politică iniţiată de Mongos şi menţinută credincios de urmaşii săi. Împăratul a intervenit cât mai puţin în afacerile religioase ale Egiptului şi, când a intervenit, a întrebuinţat o politică a moderaţiei, având în vedere tendinţele hotărât monofizite din Egipt.

Siria era în schimb sfâşiată de partide. Situaţia religioasă era acolo cea mai grea pentru Anastasios. Politica sa în acea regiune a fost o politică de energie, favorabilă monofiziţilor. Cu înălţarea lui Flavian în Scaunul Antiohiei, lupta religioasă în Siria ia o formă violentă. Partida monofiziţilor era condusă de Philoxenos. Războiul cu Persia, între 502–505, suspendă pentru un timp lupta. Monofiziţii fugiţi din Persia, unde erau urmăriţi, au întărit opoziţia din Siria şi împăratul, văzând în ei o apărare împotriva pericolului persan, îi ocrotea[441].

În 507, Philoxenos fu invitat de împărat la Constantinopol, poate în legătură cu situaţia religioasă din Siria. El avu însă parte de o primire ostilă în capitală, unde monofizitul agresiv era foarte urât de călugări şi de populaţie; la rândul său, patriarhul n-a acceptat a-l

[441] Charanis, *op. cit.*, pp. 30–31.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

primi și împăratul a trebuit să-l strecoare în secret afară din capitală. În anul următor, un călugăr, Nephalios, de la patriarhatul din Ierusalim, fost monofizit, dar acum aderent al Sinodului din Chalkedon, stârni, probabil cu consimțământul patriarhului Elias, o persecuție aprigă a călugărilor monofiziți din Palestina, alungându-i din mănăstirile lor. Când instigatorul veni la Constantinopol, patriarhul îl primi cu simpatie, aprobându-i acțiunea. Călugării prigoniți hotărâră a se plânge împăratului și, înainte de sfârșitul anului, un număr de două sute dintre ei fură conduși de Severos în capitala imperiului. Șeful monofizit stătu trei ani la Constantinopol (508–511), lucrând împotriva persecutorilor și influențând cursul evenimentelor, căci avea mare trecere pe lângă împărat, a cărui politică religioasă coincidea cu interesele religioase ale lui Severos. Anastasios îi primi cu cinste pe călugării conduși de Severos și se întreținu cu acesta despre starea Bisericii.

Intervenția insistentă a împăratului în lupta religioasă din Siria avu o serioasă repercusiune în capitală. Patriarhul Macedonios n-a putut privi indiferent strânsa legătură a lui Anastasios cu șefii monofiziți; el anatemizează pe Flavian pentru slăbiciunea atitudinilor sale. Monofiziții sirieni, socotind pe Macedonios nestorian, îi cer o profesiune de credință în scris. Împăratul le susține cererea și patriarhul îi supuse, în vara anului 511, profesiunea de credință prin care recunoaște primele două sinoade, trecând sub tăcere pe cele din Efes și Chalkedon. Era deci o nouă confirmare a edictului *Henotikon*, dar, după izvoarele monofizite, Macedonios ar fi mers mai departe, condam-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nând public Sinodul din Chalkedon, fapt confirmat și de Evagrios. Charanis socotește cu multă probabilitate că, față de presiunile împăratului, patriarhul a putut face concesii însemnate, care au părut extremiștilor din ambele părți ca o condamnare a Sinodului din Chalkedon[442]. În urmă, îngrijorat de alarmarea călugărilor ortodocși ai capitalei, Macedonios a repudiat profesia de credință dată împăratului declarând în mod public, în mănăstirea lui Dalmatius, că rămâne credincios Sinodului din Chalkedon, iar cei ce-l resping sunt eretici. Aceasta-l decide pe Anastasios să-l depună pe Macedonios. Mai întâi îi cere protocoalele originale ale acelui Sinod, dar el refuză a le preda și, pentru siguranță, sigilează manuscrisul depus în altarul Marii Biserici[443], de unde le ia apoi Kalopodios, economul Marii Biserici și le duce împăratului, care le distruge. La 27 iulie 511, Anastasios adună Sinodul și reușește să câștige sprijinul membrilor săi. La 7 august dă ordin lui Celer, *magister officiorum*, să-l aresteze pe patriarh și să-l deporteze din capitală. Marele demnitar îl duse, în puterea nopții, la Chalkedon, ca să evite tulburările în capitală și, spre a da o sancțiune legală depunerii patriarhului, un Sinod local, ținut la Claudiopolis, din porunca împăratului, îl depune formal. Macedonios a fost apoi exilat la Euchaita și în locul său a fost înălțat ca patriarh Timothei, presbiter și schevophylax al Marii Biserici, un monofizit.

Flavian, patriarhul Antiohiei, căzu și el în urma noii ofensive monofizite. În 508–509, el ținu, la cererea îm-

[442] *Op. cit.*, p. 40.

[443] Duchesne, *op. cit.*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

păratului, un Sinod local în Antiochia, la care au participat și căpeteniile monofiziților, care au suferit însă o mare înfrângere: partida lui Flavian a ieșit în acest Sinod învingătoare. Deși patriarhul subscrise din nou la *Henotikon* și recunoscu primele trei sinoade ecumenice, trecând sub tăcere pe cel de la Chalkedon, deși denunță pe marii teologi compromiși în erezii și introduse patru capitole ce dădeau impresia că era împotriva Sinodului din Chalkedon, în general, și a expresiei „două naturi" în particular, monofiziții n-au fost mulțumiți. Ei voiau respingerea fără limite a Tomului lui Leon și a actelor de la Chalkedon, concretizate de dânșii sub forma unui Typos, trimis de împărat lui Flavian spre a-l semna. Patriarhul încearcă a evita acest lucru printr-o nouă profesiune de credință; nu l-a putut însă mulțumi pe împărat și pe monofiziți, încât, la presiunile suveranului, a anatemizat Sinodul atât de contestat. Dar era prea târziu; adversarii au determinat depunerea lui. Împăratul le porunci să procedeze conform cu planurile lor. Philoxenos își asumă conducerea și intră în Antiochia cu o mulțime de călugări. Încăierări mari avură loc între populația ortodoxă și călugării monofiziți aduși de căpetenia lor în oraș. Mulți își pierdură viața în aceste încăierări. Flavian fu avizat să părăsească orașul până la restabilirea ordinii. El plecă, dar nu se mai întoarse niciodată, petrecându-și restul vieții la Petra, la capătul extrem al Palestinei. În 512, la 6 noiembrie, Severos fu hirotonit patriarh al Antiohiei.

Capitala imperiului a fost zguduită adesea de revoltele populației indignate de politica religioasă a îm-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

păratului. De două ori tronul său a fost amenințat de aceste revolte în chip serios.

Întâia oară când grupa călugărilor veniți cu Severos, întărită de alți solitari, din jurul Antiohiei, mai exaltați decât cei palestinieni, în duminica de 4 noiembrie 512, intercală în *Trisagion*, cântat la Sfânta Sofia, clauza monofizită *ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς* („care ai fost răstignit pentru noi"), ceea ce stârni o mare emoție în publicul ortodox[444], care răspunse cântând același imn în forma ortodoxă. O încăierare se produse apoi, în care unii își pierdură viața. Tulburările se repetară a doua zi în biserica Sfântul Theodor, iar în ziua următoare, 6 noiembrie, ziua alegerii lui Severos ca patriarh al Antiohiei, mișcarea luă caracterul unei periculoase revoluții, punând în mare primejdie tronul lui Anastasios. Un adevărat lagăr ortodox se instală în Forum Constantini, păzit energic de călugări. Mulțimea străbătea furioasă orașul, sfărâmând orice rezistență, smulgând statuile împăratului de pe piedestalul lor și târându-le pe străzi. Senatorii Celer și Patricius, trimiși de împărat să potolească dezordinea, abia scăpară cu viață; prefectul orașului, Platon, fugi și se ascunse. Mulțimea se năpusti asupra casei lui Marinos[445] și, găsind acolo un călugăr sirian fără ajutor, îi tăie capul, îl înfipse într-o prăjină și-l purtă prin oraș, strigând în bătaie de joc: „Iată conspiratorul împotriva Treimii!". Casa lui Marinos fu incendiată și lucrurile de preț împărțite

[444] Cedrenus, I, 631 (Bonn).

[445] [Marinos era ministrul de finanțe al lui Anastasios I (cf. Charanis, *op. cit.*, ed. a II-a, Thessalonic, 1974, p. 78)].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

populației. Apoi, în strigătul: „Alt împărat pentru romani!", gloata fără frâu se opri în fața casei Iulianei Anicia Olybria, cunoscută ortodoxă, fiica împăratului Olybrius și a Placidiei celei tinere, unind în persoana sa tradițiile familiilor Anicia și Theodosius. Soțul său, Areobindos, era reclamat zgomotos să îmbrace purpura, dar acesta, prudent, fugi peste Bosfor.

În cele din urmă, împăratul, convins că violența răscoalei face imposibilă restabilirea ordinii cu forța, se decise la un gest îndrăzneț. Într-un costum foarte simplu, fără coroană pe cap și fără însemnele suveranității, apare fără veste în loja imperială a Hippodromului, răsunând de strigătele populației: unii intonau *Trisagion* în forma ortodoxă, alții vociferau pentru viața lui Marinos și a lui Platon. Prin glasul unui crainic, Anastasios declară că e gata să renunțe la tron, dar adăugă, în același timp, că numai unul poate fi ridicat la împărăție și urmează deci să-și aleagă un împărat. Aceste cuvinte neașteptate ale bătrânului suveran dezarmară furia mulțimii, care îl invită a-și relua coroana, îi promise a se purta bine de acum înainte și se împrăștie apoi în liniște[446].

Dar un an mai târziu o nouă primejdie amenință iarăși tronul lui Anastasios.

Vitalian, originar din Scythia (Dobrogea actuală)[447], exercitând funcția de *comes foederatorum* (el comanda o parte din regimentele federale staționate în dieceza Thraciei), se ridică, în 513, din provinciile de la Dunăre, în fruntea trupelor sale de huni și bulgari și

[446] Bury, *History*, I, pp. 438–439; Duchesne, *op. cit.*, pp. 21–22; Charanis, *op. cit.*, pp. 49–50.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

apare sub zidurile Constantinopolului pentru a-l răsturna pe împărat. Spre a-şi câştiga simpatia populaţiei, el declară că vine să apere hotărârile Sinodului de la Chalkedon.

Ioan din Antiochia ne-a schiţat în câteva trăsături caracteristice portretul fizic al ambiţiosului rebel: „un omuleţ scurt, cu voce bâlbâită şi cu extremităţile pleoapelor aprinse, fiu al lui Patriciolus"[448].

Anastasios, abil diplomat, începu tratative cu rebelul. El îl trimite pe Patricius, *magister militum in praesenti*, un general ce se distinsese în războiul cu perşii, să negocieze. Acesta se întâlneşte cu Vitalian şi se înţeleg ca ofiţerii şefi ai acestuia să vină în capitală, să trateze direct cu împăratul. În ziua următoare, ofiţerii intră în Constantinopol şi află un împărat binevoitor care-i copleşeşte cu daruri şi promite a satisface doleanţele trupelor lui Vitalian (Anastasios voise a reduce proviziile federaţilor – *annonae foeder-*

---

[447] Unii l-au socotit got, dar E. Stein arată (*Hist. du Bas-Empire,* II, p. 178, n. 2) că, dacă e numit de Marcellinus Comes *Scytha*, aceasta înseamnă că era originar din Scythia (Dobrogea actuală). Tatăl său are un nume (Patriciolus) care n-are nimic gotic. Evagrios îi zice lui Vitalian *Θράξ* şi expresia indică, după Stein, pe unul din autohtonii latinizaţi din Balcani. [Pentru o serie de aspecte ale politicii lui Anastasios I în Scythia Minor, care în multe privinţe a fost precursoarea celei duse de Iustinian I la linia Dunării, v. I. Barnea, *Contributions to Dobrudja History under Anastasius I*, „Dacia", n.s., 4 (1960), pp. 363-374.]

[448] *Χρονικά*, ed. C. Müller, FHG, t. V, pars prior, Paris, 1870, fragm. 214 e: *Ανθρωπίσκος βραχὺς καὶ τραυλὸς τὴν φωνὴν καὶ τὰς ἄκρας τοῖν Βλεφάροιν ὑποκεκαυμένος, υἱὸς ὢν Πατρικιόλου.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

aticae), a îndrepta greşelile lui Hypatios[449] faţă de dînşii şi a ajunge la înţelegere cu papa în problema religioasă. Mulţumiţi, ofiţerii jurară credinţă împăratului şi părăsiră capitala. Vitalian n-avu altă alternativă decât să se retragă şi să aştepte urmările.

Anastasios însă nu se mai gândi să-şi ţină promisiunile. Hypatios fu rechemat de la comanda în Thracia şi în locul său fu trimis Kyrillos, un illirian cu multă experienţă, care fu asasinat, pe când dormea, de Vitalian, corupându-i pe paznici. Împăratul ceru senatului să-l declare pe Vitalian duşman public al Statului roman şi o armată mare fu trimisă împotriva lui, sub comanda lui Hypatios. După un prim succes, armata imperială se întări la Akra, pe ţărmul mării, unde, atacată, luptă cu bravură, dar, covârşită de masa barbarilor de „huni", suferi o înfrângere dezastruoasă. Hypatios şi alţi şefi căzură prizonieri şi a fost nevoie de expedierea unei ambasade pentru răscumpărarea lor, dar ambasadorii fură prinşi la Sozopolis şi banii răscumpărării (1000 pfunzi de aur) confiscaţi. Întracestea, o revoltă se întâmplă la Constantinopol, când împăratul interzise celebrarea unor anumite festivităţi. Sperând a se folosi de nemulţumirea populaţiei, Vitalian se decide a ataca din nou capitala, pe uscat şi pe mare. El echipează o flotă de 200 de corăbii şi o trimite, în 514, în Bosfor, iar armata de uscat, pe care o

[449] [Cum reiese şi din expunerea ulterioară, Hypatios deţinea comanda trupelor din Tracia; avea să lupte ulterior cu Vitalian, mai apoi să întreprindă un pelerinaj la Ierusalim, iar în vremea răscoalei „Nika" (532) a sfârşit în chip tragic, fiind proclamat împărat, în calitate de nepot al lui Anastasios I].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

conducea el însuşi, veni de-a lungul coastei, la Constantinopol. Având şi nemulţumirea internă, Anastasios fu silit a negocia şi-l expediază pe Ioan al Valerianei, care stabileşte împreună cu rebelul termenii păcii, aprobate de împărat. Hypatios fu eliberat în schimbul unei importante răscumpărări şi Vitalian, numit comandant al Thraciei. Anastasios se obliga apoi să-i recheme pe episcopii depuşi şi să adune un Sinod general la Herakleia Thraciei, în iulie 515, pentru unirea Bisericilor. Vitalian se retrase liniştit.

În iulie 514, pontiful Romei, Symmachus, neînduplecat adversar al politicii religioase a lui Anastasios, îşi încheia viaţa, urmând-i în scaun Hormisdas. Cu el deschise împăratul negocierile, în acord cu promisiunea făcută lui Vitalian. La sfârşitul lui decembrie 514, împăratul îi expedie o scrisoare destul de simplă, invitându-l a aştepta Sinodul ce avea să fie convocat la Herakleia Thraciei. Scrisoarea a ajuns în mâinile papei după patru luni şi jumătate, iar până atunci a doua scrisoare a împăratului, trimisă la 12 ianuarie 515, scrisă în alt ton, a sosit papei în martie 515, înainte de cea dintâi (împăratul vorbea acum de mijlocirea ce poate face în privinţa tulburărilor din Scythia, în urma cărora a crezut potrivit să se adune un Sinod, „ca prin aplanarea disputelor, să se poată restabili unitatea Bisericii"). Singura explicaţie satisfăcătoare a sosirii atât de târziu a primei scrisori, după Charanis, este că ea „a fost plănuită"[450]. Când a fost predată papei, era prea târziu ca să facă pregătirile spre a asista la importanta adunare. Hormisdas răspunde, ca urmare, la a

[450] P. Charanis, *op. cit.*, ed. a II-a, p. 88.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

doua scrisoare a împăratului, cerând să fie mai exact informat asupra obiectului Sinodului aşteptat. Apoi scrise din nou pentru cea dintâi, înştiinţând că a decis a trimite o ambasadă să negocieze cu împăratul, şi-i cerea a da toată atenţia instrucţiunilor pe care le aveau ambasadorii.

Condiţiile aduse de legaţi erau pentru Anastasios inacceptabile. Papa cerea neted acceptarea Sinodului din Chalkedon şi a Tomului lui Leon, condamnarea în mod public a memoriei unei lungi serii de prelaţi, rechemarea episcopilor catolici exilaţi, spre reexaminare de către Scaunul roman, semnarea de către împărat şi episcopii din Est a unui *Libellus* adus de legaţii papali, a cărui acceptare ar fi însemnat absoluta supunere faţă de papă.

Anastasios era interesat de pacea internă a imperiului şi nu putea, pentru satisfacerea papei, să provoace o mare discordie a populaţiei. Între altele, răspunde lămurit că Nestorius şi Eutyches au şi fost anatemizaţi mai înainte; nu poate fi însă de părerea papei în ce priveşte condamnarea celorlalte persoane, inclusiv Akakios: o anatemizare publică a acestora ar provoca desigur tulburări şi vărsare de sânge şi „unitatea Bisericii, săvârşită cu valuri de sânge, nu poate fi plăcută lui Dumnezeu". Respingând astfel propunerile papei, împăratul n-a închis totuşi poarta negocierilor, ci promitea a scrie din nou, angajându-se că o ambasadă alcătuită din persoane de rang ecclesiastic va fi trimisă pentru a discuta cu pontiful Romei[451].

[451] *Ibidem*, p.92.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În 516 capitala avu să înfrunte a treia revoltă a lui Vitalian. El a fost înlăturat în acest an de la comanda Thraciei. Motivul acestei măsuri nu se cunoaşte. Anastasios ştia că între Hormisdas şi Vitalian a fost o corespondenţă şi că Theodoric se afla în legături prieteneşti cu el. În 515 s-a întâmplat un fapt care a putut determina pe împărat la măsura luată. Hunii sabiri năvăliră în provinciile pontice şi le prădară în acelaşi timp. Unii istorici moderni au conchis că parte dintre huni au servit în armata lui Vitalian în timpul primei sale rebeliuni şi erau acum încurajaţi să devasteze provinciile din Est, în momentul când el se pregătea să atace în Vest. Pretextul lui Vitalian era că Anastasios nu-şi îndeplinise promisiunile religioase din 514. Revolta sa a fost de data aceasta scurtă. Împăratul încredinţă operaţiile militare lui Marinos, care nu mai era prefect al Pretoriului. La intrarea Cornului-de-Aur, Marinos obţinu o izbândă decisivă asupra flotei rebelului compusă din goţi şi huni, nimicită aproape total printr-o compoziţie chimică similară focului grecesc de mai târziu[452], iar armata de uscat îi fu zdrobită la Sykai (Galata). Vitalian se refugie, cu sfărâmăturile armatei sale, la Anchialos. Trei din principalii săi aderenţi căzură în mâinile imperialilor, printre care şi hunul Tarrach, care-l asasinase cu propria-i mână pe Kyrillos. Ei fură executaţi la Constantinopol. Vitalian

[452] Această compoziţie chimică a fost procurată lui Marinos, după câte relatează (pp. 402–405) Malalas, de un învăţat atenian numit Proclus (nu neoplatonicianul). Cronicarul bizantin o numeşte „sulf natural" (*θεῖον ἄπυρον*). Cf. Bury, *op. cit.*, p. 452, n. 1; Charanis, *op. cit.*, pp. 63–65.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

fu depus din comanda sa asupra Thraciei. Slăbit mult după această înfrângere, el a fost silit să stea de acum liniştit[453].

Scăpat astfel de pericolul din afară, Anastasios reia negocierile cu papa. Situaţia din Illyricum şi Grecia, unde episcopii se desfăcuseră de Thessalonic şi cereau papei să-i ia înapoi în sânul Bericii romane, îl îndemna pe împărat să dea toată atenţia problemei religioase. El decise să se adreseze şi senatului, în speranţa că-l va determina prin influenţa sa pe papă, să primească un compromis. Doi ambasadori fură trimişi la Roma cu două scrisori: una adresată papei, alta senatului, datate 28 iulie 516. Dar senatul era sub influenţa papei, care se bucura şi de sprijinul lui Theodoric, încât ambasadorii n-au putut ajunge la nici o înţelegere. Împăratul continuă prin urmare schisma. Cât pentru Hormisdas, acesta căută a exploata situaţia din Siria, nemulţumitoare imperiului.

Un număr de epicopi din Siria şi Palestina refuzară a-l recunoaşte pe Severos ca patriarh al Antiohiei. Doi dintre ei l-au depus chiar din Scaun. Dificultăţile acestea îl făcură pe Anastasios să cheme Sinodul de la Tyr al episcopilor orientali, între octombrie 514 – 30 septembrie 515[454], în care rolul principal îl avu Severos. El interpretă edictul *Henotikon* ca o adevărată abrogare a Sinodului de la Chalkedon. În august 516, Elias al Ierusalimului fu exilat la Aila, fiindcă nu-l recunoscuse pe Severos, şi înlocuit cu Ioan. Către sfârşitul acestui

[453] E. Stein, *op. cit.*, p. 184; Ch. Diehl, *Hist. du Moyen Age*, t. III, „Le monde oriental", 1944, p. 45.

[454] Chabanis, *op. cit.*, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

an, călugării din Syria Secunda, nemulțumiți de persecuțiile lui Severos, apelează la papă, recunoscându-l de căpetenie a lor. În Peninsula Balcanică situația nu era mai bună. Cum am văzut, mulți episcopi din Illyricum și Grecia ieșiseră din comuniunea episcopului de Thessalonic, Dorotheos și apelaseră la papă.

Încurajat de această situație, papa se decide a trimite a doua ambasadă la Constantinopol. Ennodius, episcop de Pavia, și Peregrinus, episcop de Misenum, plecară din Roma în primăvara anului 517. Ei duceau o scrisoare către împărat, dar și un număr de scrisori ale papei menite a crea în Orient o opinie publică favorabilă poziției romane. Anastasios, neizbutind a-i atrage pe delegați, îi expedie înapoi sub gardă, cu ordinul strict de a nu se opri în vreun port al imperiului. Scrisorile papei fură însă răspândite de călugări ortodocși în orașele Orientului, fapt pentru care împăratul îi scrise (11 iulie 517), condamnând apucăturile sale trufașe.

c. Administrație și reforme. Dacă politica religioasă a lui Anastasios a tulburat imperiul în cursul lungii sale domnii, administrația avu însă într-însul un excelent cârmuitor și o serie de reforme salutare se leagă de numele său.

Politica sa financiară a asigurat statului o prosperitate fără de care s-a putut zice că apogeul puterii și civilizației bizantine din secolul al VI-lea n-ar fi fost cu putință. Fără buna administrație a lui Anastasios, isto-

[455] E. Stein, *op. cit.*, p. 192.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ria bizantină n-ar fi cunoscut războaiele glorioase ale lui Iustinian, nici uriașa operă a construcțiilor sale[455]. El a lăsat la moartea sa, observă atât de just Stein, cel mai mare tezaur înregistrat de istoria financiară a Bizanțului: 320.000 livre de aur (adică 23.040.000 de nomismata), cu toate că a ușurat sarcinile fiscale care apăsau asupra celor săraci și a executat însemnate lucrări publice. E de subliniat mai întâi faptul că împăratul a redus cheltuielile personalului de prisos al Curții. El a fixat un nou tarif pentru taxele pe care vasele ce treceau prin Hellespont și Bosfor le plăteau flotilei imperiale însărcinate a supraveghea aceste strâmtori. A promulgat apoi ordonanțe pentru provinciile limitrofe din dieceza Orientului și pentru Libia, scăzând în parte sumele pe care soldații *limitanei* trebuiau să le verse autorităților militare.

Anastasios a realizat și o însemnată reformă monetară, aducând moneda de cupru, *follis*, care suferise mari deprecieri, într-un raport stabil față de aur și argint. El a demonetizat toate monedele convenționale ce invadaseră piața și a reluat baterea monedei de bronz[456].

Introduse, de asemnea, o reformă de ordin financiar, după care grija strângerii impozitelor n-o mai aveau curialii, cu totul sărăciți, ci ea trecu în fiecare

[456] Învățatul numismat român M. Soutzo, în comunicarea făcută la Congresul de studii bizantine de la Belgrad, a expus în amănunt sistemul monetar al lui Anastasios și împrejurările care l-au impus (*Les origines du sesterce et du miliarense et leur continuité jusqu'aux temps byzantins*, în „Buletin de la section historique de l'Acad. Roum.", XIII (1927), pp. 54–58. [Vezi și Ev. Chrysos în „Byzantina", 3(1971), pp.93-102.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

civitas asupra unui funcţionar, *vindex*, numit de prefectura pretoriului. Atribuţiile sale fură mult lărgite.

Altă reformă însemnată a fost abolirea, în 498, a impozitului cunoscut sub numele de *chrysargyron*, vechea *auri lustralis collatio*, impozit plătit în aur şi argint. De la începutul secolului al IV-lea acest impozit lovea comerţul şi toate profesiile, fără a-i excepta pe servitori, pe prostituate şi cerşetori[457]. Oficial, el se ridica la fiecare trei ani, dar, de fapt, administraţia îi dădea un caracter arbitrar şi neregulat. Abolirea lui a fost primită cu o bucurie generală în tot imperiul. Atât de hotărât a fost Anastasios în măsura ce-o luase, încât panegiristul său afirmă că, spre a împiedica şi în viitor „impozitul odios" (*φόρος τις δυσχερής*), cum îl califică, împăratul a dat pradă focului orice înscris privind acest impozit, nimicind astfel şi amintirea celor suferite[458]. Dar, spre a compensa golul produs, Anastasios introduse, în locul acestui impozit, *Χρυσοτέλεια* (impozitul de aur), care intra în casa prefectului pretoriului, pentru cerinţele armatei şi el apăsa greu asupra populaţiei rurale.

O instituţie care avu o mare aplicare în această epocă a fost aşa numita *coemptio*. Contribuţiile în natură pentru *annona* se puteau înlocui prin bani, ceea ce a făcut ca primirile în natură să nu mai fie suficiente pentru cheltuielile în natură, printre care se afla în primul rând întreţinerea armatei. Situaţia era agravată de problema locurilor sterile[459]. Spre a preîn-

---

[457] Bury, *History*, I, p. 49; A.A. Vasiliev, *Hist. de l'Empire Byzantin*, t. I, p. 144.

[458] Prokopios din Gaza, *Panegiricul lui Anastasios*, 13, p. 505 (Bonn).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tâmpina acest neajuns, se recurse la un mijloc foarte simplu: statul îi obliga pe supuşi, în cazuri de nevoie extraordinară, să-i vândă mărfuri la preţuri fixate de autoritate. O astfel de cumpărare se numea *coemptio*. Deşi în principiu ea nu trebuia aplicată decât excepţional, ajunse, de fapt, să fie repetată în fiecare an. Anastasios luă şi în această privinţă măsuri. El permise răscumpărarea în bani, adăugând ceva la *annona*. Nimeni nu putea fi însă constrâns a transporta la biroul de recepţie produsele ce i se cumpărau sau a plăti cheltuielile de transport şi această măsură fu primită cu mulţumire de contribuabili.

Semnalăm şi alte reforme de ordin financiar. Împăratul, doritor a păstra pe cât posibil unităţile fiscale existente, a decretat că acei arendaşi, care până atunci nu fuseseră încă legaţi de brazdă, nu mai puteau părăsi pământul unde rezidau fără întrerupere de mai mult de 30 de ani, dar sublinia să statutul lor de oameni liberi rămânea intact[460].

De asemenea, pentru a nu pierde unităţi fiscale, guvernul lui Anastasios se sili a face cât mai eficace instituţia *adiectio* sau *ἐπιβολή*, fără a permite totuşi ca ea să devină insuportabilă. Încă din epoca anterioară se făcea distincţie între *adiectio* în interiorul marilor domenii *(ἐπιβολὴ ὁμοδούλων)* şi *adiectio* în teritoriile oraşelor *(ἐπιβολὴ ὁμοκήνσων)*, astfel încât nu se putea atribui unei seniorii funciare pământuri necultivate aparţinând curialilor sau ţăranilor liberi, nici unei proprietăţi de curial sau de ţăran liber pământuri seniori-

[459] Bury, *op. cit.*, pp. 444–445.

[460] Stein, *Histoire du Bas-Empire* II, pp. 207–208.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ale necultivate. Dispozițiile edictate de Constanțiu al II-lea în 361 par a fi la baza acestei distincții[461]. Ea avea, poate, la origine, și scopul de a opri progresul marii proprietăți în paguba celei mici. A fost însă ineficace, marii proprietari funciari având și alte mijloace de a-și mări proprietățile.

Trebuie să adăugăm la acest capitol că măsurile împăratului Anastasios nu s-au mărginit la asigurarea prosperității finanțelor. Unele privesc ordinea morală a societății, ca interzicerea traficului funcțiunilor publice, practicat pe o scară atât de întinsă pe timpul împăratului Zenon[462]. Tot astfel Anastasios interzise, în 499, luptele sângeroase cu animalele sălbatice în circuri[463], precum și rămășițe ale păgânismului, ca sărbătorile numite *Brytae*, care se celebrau cu executări de dansuri de origine cultuală și erau adesea prilej de lupte aprige ale facțiunilor Hippodromului. Ele fură suprimate în anul 502[464]

d. Politica externă a lui Anastasios. Războaiele. Moartea sa. În ce privește politica externă, popoarele barbare aciuate dincolo de Dunăre încep a trece fluviul în imperiu, devastând provinciile de nord. Anastasios a avut să înfrunte de multe ori lupte grele cu acești barbari.

---

[461] Stein, *op. cit.*, p. 209. Cf. Piganiol, *L'impôt de capitation*, 1916, 32, 46 și urm., la care autorul trimite.

[462] Prokopios din Gaza, *Panegiricul*, 11, pp. 502–503.

[463] *Ibid.*, 15, pp. 506–507: *θέας ἀπανθρώπους* le numește panegiristul.

[464] Stein, *op. cit.*, p. 81

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În anii 493, 505, 507, izvoarele pomenesc de incursiunile „geților", sub care se înțeleg grupuri eterogene de popoare, între care se crede că se aflau probabil și unele triburi slave, preludiul marii lor imigrații din secolul al VI-lea. Armatele imperiului n-au putut opri pe năvălitori și ei au pătruns pustiitor în Thracia, Macedonia și Tessalia. În același timp bulgarii, popor hunic (turco-tătar), veniți întâia oară în atingere cu bizantinii sub domnia lui Zenon, care-i aduse împotriva ostrogoților, trec acum Dunărea în imperiu în 499. Ei repurtară o victorie asupra bizantinilor la fluviul Tzurta și în 502 devastară Thracia.

În națiunea bulgară a acestei epoci se aflau reuniți, cum au stabilit cercetările mai noi, huni occidentali alungați din câmpia Ungariei și elemente turcești venite din Asia centrală încă de la mijlocul secolului al V-lea. Kutrigurii, în Rusia meridională, și utigurii, între Don și Cucaz, erau rude foarte de aproape ale bulgarilor[465].

Aceste incursiuni slave și bulgare în Peninsula Balcanică pe timpul lui Anastasios n-au avut, în afară de jefuirea populației, alt rezultat, cum vor avea mai târziu, fiindcă bandele lor, oricât de numeroase, după ce devastau o bucată de vreme ținuturile, se întorceau în locurile de unde veniseră. Dar împăratul simți nevoia să-și protejeze capitala amenințată de barbarii de la nord, care de multe ori ajungeau până sub zidurile ei. El construi în acest scop „prea marele zid și întrecând orice închipuire" (*τὸ μέγιστον καὶ κρεῖττον πάσης ἐννοίας τεῖχος*) întins „de la o mare la

[465] Stein, *op. cit.*, p. 61; Gy. Moravcsik, *Ungar. Jahrb.*, X (1930), pp. 52–90.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În anii 493, 505, 507, izvoarele pomenesc de incursiunile „geților", sub care se înțeleg grupuri eterogene de popoare, între care se crede că se aflau probabil și unele triburi slave, preludiul marii lor imigrații din secolul al VI-lea. Armatele imperiului n-au putut opri pe năvălitori și ei au pătruns pustiitor în Thracia, Macedonia și Tessalia. În același timp bulgarii, popor hunic (turco-tătar), veniți întâia oară în atingere cu bizantinii sub domnia lui Zenon, care-i aduse împotriva ostrogoților, trec acum Dunărea în imperiu în 499. Ei repurtară o victorie asupra bizantinilor la fluviul Tzurta și în 502 devastară Thracia.

În națiunea bulgară a acestei epoci se aflau reuniți, cum au stabilit cercetările mai noi, huni occidentali alungați din câmpia Ungariei și elemente turcești venite din Asia centrală încă de la mijlocul secolului al V-lea. Kutrigurii, în Rusia meridională, și utigurii, între Don și Cucaz, erau rude foarte de aproape ale bulgarilor[465].

Aceste incursiuni slave și bulgare în Peninsula Balcanică pe timpul lui Anastasios n-au avut, în afară de jefuirea populației, alt rezultat, cum vor avea mai târziu, fiindcă bandele lor, oricât de numeroase, după ce devastau o bucată de vreme ținuturile, se întorceau în locurile de unde veniseră. Dar împăratul simți nevoia să-și protejeze capitala amenințată de barbarii de la nord, care de multe ori ajungeau până sub zidurile ei. El construi în acest scop „prea marele zid și întrecând orice închipuire" (*τὸ μέγιστον καὶ κρεῖττον πάσης ἐννοίας τεῖχος*) întins „de la o mare la

[465] Stein, *op. cit.*, p. 61; Gy. Moravcsik, *Ungar. Jahrb.*, X (1930), pp. 52–90.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cealaltă", cum îl caracterizează panegiristul lui Anastasios[466], şi cunoscut la scriitori sub numele de „Zidul cel Lung" (*μακρὸν τεῖχος*)[467]. Săpăturile făcute la Constantinopol şi în împrejurimi (de la 1936 până la 1951), al căror rezultat a fost publicat de E. Mamboury[468], ne dau interesante informaţii, scoase dintr-un articol dat publicităţii de Feridan Dirimtekin[469] asupra construcţiei şi stării actuale a acestei faimoase apărări, ruinate cu totul astăzi. Zidul lui Anastasios avea o lungime de aproape 52 km şi se afla la 50–60 km de centura vechilor zidiri ale lui Theodosios. El începea de la Marea Neagră la Avcik Iskelesi şi se termina la vest de Silivri (v. Selymbria), la capul Karinca, pe Marmara. Zidul era construit din pietre patrunghiulare legate cu ciment şi nu mai are nici un turn, deşi în 1898 învăţatul german Schuchardt numărase multe turnuri, a căror înălţime atingea 10 metri. Se văd încă locurile unor porţi şi două lagăre întărite, care înconjurau în interior două treceri din cele mai importante. Într-un loc, un segment din zid prezintă încă o înălţime de 5,25 metri şi o grosime de 3,15 metri, care permit să ne dăm seama de vechea stare a împrej-

---

[466] Prokopios din Gaza, *op. cit.*, 11, pp. 502–503.

[467] Stein, *op. cit.*, p. 89, n. 4, crede că Anastasios a restaurat şi întărit numai zidul care ar fi existat de mai înainte, cum a probat Ed. Schwartz.

[468] *Les fouilles byzantines à Istanbul et ses environs*, „Byzantion", XXI (1951), 425–459. Voir p. 442: 1947 – *Le mur anastasien.* [Construcţia zidului ar fi început prin 503-504, cf. B. Croke în GRBS, 23 (1982), p. 73 şi urm.]

[469] Membru al Comisiei pentru conservarea monumentelor istorice, care a cercetat acest zid în 1947.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

muirii. Dar, afară de câteva crâmpeie asemănătoare, ce mai există, zidul lui Anastasios merge spre dispariţia sa totală. Un sat, Kurfalli, spune Feridan, a fost în întregime clădit cu pietre din zid, care de multă vreme a devenit o adevărată carieră de piatră. S-au întrebuinţat până şi la construcţia drumurilor. Ce păcat că nu se găseşte mijlocul de a se cruţa de la distrugere urmele arheologice ale unui mare trecut, de mai bine de un mileniu!

Cu mult mai însemnat a fost războiul purtat de Anastasios cu perşii (502–506). Interesele acestora se atingeau în Caucaz cu ale Bizanţului. Zenon a fost cu perşii în neîntreruptă pace, deşi le suprimase plata pentru întreţinerea fortificaţiilor caucaziene, suspendată încă de Leon I.

În fruntea Statului persan se afla acum unul din cei mai destoinici sasanizi, Kavadh I, fiul lui Perôz (Firuz), urcat pe tron după moartea indolentului Valakh (Balaş), în 488. El a avut mulţi ani de luptat pentru restaurarea autorităţii regale, mărginite de magi şi de nobilimea latifundiară. Imensele proprietăţi ale nobilimii se bucurau de mari privilegii, iar puterea centrală nu se putea exercita nemijlocit asupra lor. Această situaţie se datora structurii imperiului şi armatei sale, căci atâta timp cât regele era redus pentru purtarea războiului la chemarea nobilimii latifundiare, drepturile ei nu puteau fi atinse[470]. Kavadh I n-a mai

[470] F. Altheim u. R. Stiehl, *Staatshaushalt der Sasaniden*, în „La Nouvelle Clio", Bruxelles, t. V, N-os 5–6 (mai–juin 1953), p. 281 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

voit să suporte tutela acestei nobilimi și o împrejurare ce-l putea ajuta s-o zdrobească era răscoala populară provocată tocmai atunci de un comunist cu numele Mazdak și de aderenții săi împotriva clasei înalte. Țăranii, atâțați de ei, erau partizanii naturali ai regelui contra nobilimii, căci asupra amândurora apăsa greu jugul clasei care dobândise puterea. După câte ne relatează Tabari[471], mazdakiții cereau împărțirea egală a averilor; ei voiau să ia de la bogați, ca să dea săracilor. Cererile se întinseră la bani și la proprietate, la femei și unelte. În scurt timp, mazdakiții, a căror chemare a fost urmată de mase, fură atât de puternici, încât ei intrară în casele nobililor și luară femeile și banii. Urmările acestei comunități a femeilor și bunurilor au fost dezastruoase pentru nobili.

Kavadh era prea slab pentru a face față în același timp și nobililor și mazdakiților. El se mărgini a arunca pe cei din urmă împotriva celor dintâi. A fost o luptă de câțiva ani, ale cărei amănunte nu se cunosc. Nobilii au izbutit a-l închide pe rege (496) în vestitul „Turn al tăcerii" (Lethe). După vreo doi-trei ani, prin șiretenia sa, Kavadh izbuti să scape din închisoare și fugi la heftaliți. După o lungă așteptare, câștigând intervenția soției haganului, obținu de la acesta o armată de heftaliți, care să-l ajute. Întorcându-se cu acest ajutor (498 sau 499), regele își reocupă tronul, asigurându-și supremația. Predominarea nobilimii feudale fusese zdrobită de mazdakiți. Ea nu mai era în stare a opune nici o rezistență și Kavadh putu inițiia

[471] *Ibidem*, cap. IV, p. 300 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

marea reformă a impozitului funciar pe baze mai sigure şi mai juste[472].

Când se simţi destul de tare, Kavadh se întoarse împotriva sectei mazdakite antisociale, pe care, de asemenea, o zdrobi, spre a-şi asigura întreaga autoritate regală. Pentru aceea el ridică la succesiunea tronului pe al treilea fiu al său, Chosroes, izgonindu-l pe cel mai mare, care trecea drept adept al lui Mazdak. Chosroes îi doborî sângeros pe mazdakiţi, în ultimii ani ai lui Kavadh.

Astfel a fost prezentat interesantul episod al sectei lui Mazdak, precursoare a comunismului[473]. Dar cercetări ulterioare au adus multe şi noi precizări în această privinţă. Preţioasa contribuţie a învăţaţilor Franz Altheim şi Ruth Stiehl, *Mazdak und Porphyrios*, apărută în revista „La nouvelle Clio" de la Bruxelles[474], arată lămurit fazele acestor interesante cercetări. Th. Nöldeke are meritul de a fi văzut în Mazdak un reformator, care se deosebeşte de toţi urmaşii prin caracterul său religios, iar A. Christensen, cu multă perspicacitate a mers mai departe, prin descoperirea scrierilor originale maniheice în Turchestanul chinez şi mai cu seamă prin rezultatele deosebit de interesante ale cercetării maniheice. El subliniază că doctrina lui Mazdak e clădită pe fundamentul pus de Mani, că sistemul său reprezintă numai o dezvoltare specială a celui maniheic[475].

---

[472] *Ibidem*, pp. 268–269 şi 305.

[473] Aşa şi de către Bury, *History II*, pp. 9–10.

[474] Tomul V, Nr. 7–10 (iulie–dec. 1953), pp. 356–376.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

De mare însemnătate a fost descoperirea unui fragment original dintr-o scriere a lui Mazdak, unicul ce ni s-a păstrat, în traducere arabă. Christensen l-a analizat și Altheim-Stiehl adaugă considerațiile lor erudite, lămurind pe deplin caracterul acțiunii lui Mazdak. Acesta a avut un precursor în maniheul Bundos, care, despărțit de doctrina lui Mani, propovăduia la Roma, în epoca lui Dioclețian, lupta și biruința Dumnezeului bun asupra principiului Întunericului din sistemul dualist al lui Mani.

Se probează că fragmentul lui Mazdak oglindește și ideile lui Porphyrios din scrierea sa asupra Soarelui. Acesta ocupă la el același loc pe care îl are Stăpânul Luminii la Mazdak.

Programul lui Mazdak e gândit mai mult religios decât social. În fragment aflăm înnoiri hotărâtoare față de doctrina lui Mani și ele sunt determinate de neoplatonism, care și-a avut influența sa în lumea iranică. Cea mai înaltă posibilitate a omului e să devină asemenea lui Dumnezeu. Atingerea acestui ideal presupune ca el să se dezbare mai înainte de particularitatea sa proprie, să se elibereze de Rău, de amestecul cu Întunericul, ceea ce înseamnă mortificarea Individualității. Răul, amestecul cu Întunericul, Individualitatea sunt, ca și Condradicția, Ura și Lupta, tot atâtea piedici, a căror pricină Mazdak o vedea de cele mai multe ori în femei și proprietate. Oamenii aveau

---

[475] *L'Iran sous les Sasanides* (1944) și *Le règne du roi Kavadh I et le communisme mazdakite*, „Kgl. Danske Vidensk. Selsk., hist.–filol. Medd." IX, 6.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

deci să se împărtășească de femei și proprietate în același chip ca de apă, de foc și pășune.

Kavadh I avu o lungă domnie (488–531) și a fost un mare suveran. Îndată ce-și consolidă autoritatea regală în interior, deschise diferendul ce-l avea de lămurit cu Bizanțul. El ceru împăratului reluarea plăților stipulate prin tratatul din 442, pentru întreținerea fortărețelor din Caucaz, apărarea comună împotriva barbarilor de dincolo de munți. Anastasios înțelegea să acorde regelui un împrumut, dar acesta nu vru să renunțe la ceea ce socotea un drept al său. Kavadh deschide deci ostilitățile, în vara anului 502 și cucerește Theodosiupolis (Karin, Erzerum), capitala Armeniei romane. La începutul anului 503, cade în mâinile perșilor și Amida, fortul principal la granița Mesopotamiei, după un asediu de trei luni. Lupte necontenite avură loc, pustiind crunt Mesopotamia bizantină și cea persană. În cele din urmă Anastasios puse în fruntea unei armate puternice pe Celer, un illyrian priceput, care, secundat de alți buni comandanți, devastă ținuturile perșilor și asedie Amida, silindu-l pe Kavadh la încheierea unui armistițiu, în 505, prin care se îngăduia perșilor să părăsească Amida. În 506 se încheia și tratatul de pace pe șapte ani[476], împăratul obligându-se a plăti anual perșilor 550 de livre de aur.

Anastasios profită de încurcăturile ce le aveau perșii cu hunii la nord, pentru a termina puternica cetate Dara, la cinci kilometri de frontieră. Ea trebuia să țină în respect Nisibis, pierdută de bizantini.

[476] Pentru detalii, v. Brooks, *op. cit.*, pp. 481–483.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Vorbind despre această cetate „mare și puternică a Mesopotamiei, așezată între hotarele romanilor și perșilor", Cedrenus adaugă că Anastasios „făcu acolo biserică și magazii de grâne, cisterne, tribune (rostre) și două băi publice", o numi Anastasiopolis și-i dădu privilegii de oraș[477]. Reședința ducelui de Mesopotamia fu transferată de la Constantina în noua cetate. Împăratul completă și întăriturile de la Martyropolis și Theodosiupolis.

În privința relațiilor cu Occidentul, am văzut că Anastasios, după șase ani de șovăire, spre a defini situația regelui ostrogot Theodoric, îl recunoscu ca delegat al imperiului pentru guvernarea Italiei și-i întoarse însemnele imperiale trimise de Odovakar. Clovis își constituise regatul franc în Gallia, pe teritoriul care nominal era al imperiului. Anastasios îi acordă titlul de consul[478], un fel de recunoaștere a legitimității puterii sale. Amândouă aceste acte sunt o afirmare a ideii unității imperiului.

În noaptea de 9 spre 10 iulie 518[479], după o lungă domnie plină de mari osteneli, se stinse din viață, în vârstă de optzeci de ani. Basilissa Ariadne murise cu trei ani mai înainte. El nu lăsa nici un fiu și n-a luat nici o măsură spre a asigura succesiunea, deși ar fi putut ridica pe unul din cei trei nepoți: Probus, Pompeius și Hypatios.

---

[477] I, p. 630, (Bonn).

[478] [Pentru surse și bibliografia discuțiilor privitoare la consulatul lui Clovis, v. Ev. Chrysos în DOP, XXXII (1978), p. 56].

[479] Stein, *Histoire du bas-Empire*, II, pp. 216–217.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

IV.
VIAȚA INTELECTUALĂ DE LA CONSTANTIN CEL MARE PÂNĂ LA IUSTINIAN I

1. Literatura creștină

În această primă perioadă a istoriei bizantine, literatura creștină ține un loc însemnat. Nu trebuie să credem însă că această literatură e străină de spiritul elenismului. Autorii creștini se folosesc de forme ale literaturii grecești, ei acceptă și răspândesc idei din literatura profană[480].

a. Istoriografia e reprezentată prin *Eusebios* din Caesarea (în Palestina), unde s-a născut (c. 265) și unde a exercitat episcopatul de la 313 până la moartea sa, în 340. El este întemeietorul istoriografiei bisericești și izvorul principal pentru domnia lui Constantin cel Mare, de încrederea căruia întotdeauna s-a bucurat.

Eusebios a scris o Cronică, în care schițează pentru fiecare popor succesiunea cronologică a marilor evenimente ale istoriei sale până la 325, și desface din diferitele serii de fapte sincronismul care era obiectul ultim al lucrării sale. Din această operă ni s-au păstrat

---

[480] Schmid-Stählin, *Griechische Litteratur*, cap. IV, „Christliche Schriftsteller, Einleitung". [Între completările ce se pot face, din seria aparițiilor mai recente, se pot menționa W.E. Kaegi, *Byzantium and the Decline of Rome,* Princeton, 1968; Al Cameron, *Literature and Society in the Early Byzantine Period*, Londra, 1985; Z.V. Udal cova, *Idejno-političeskaja bor'ba v rannej Vizantii (po dannym istorikov IV-VII v.v*, Moscova, Ed. Nauka, 1974; *Eadem*, *Vizantijskaia kul'tura*, Moscova, Ed. Nauka, 1988.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

numai fragmente. Dar opera sa cea mai importantă este *Istoria eclesiastică*, în 10 cărți, un fel de dezvoltare a celui din urmă capitol al cronicii, de care se apropie prin aceea că întregul material adunat trebuia să intre într-un cadru cronologic. Obiectul său era, cum o spune în prefață, de a însemna fazele întinderii creștinismului, perioadele de persecuție și calm, de a stabili pentru fiecare Scaun apostolic seria episcopilor, de a face cunoscuți pe marii martiri și pe marii doctori, faptele și scrierile lor, de a nota, în sfârșit, apariția ereziilor, ținerea sinoadelor și întemeierea bisericilor.

Ca scriitor, Eusebios n-are însușiri deosebite: povestirea e uscată și puțin coerentă, fără nici o artă. Nu aflăm într-însa o expunere dramatică a evenimentelor, dar faptele relatate au o valoare documentară de primă ordine, și „ideea singură de a alege acest subiect și a-l pune în istorie era în sine nouă și fecundă"[481].

Viața lui Constantin, în patru cărți, e un encomion, un panegiric al marelui împărat. Ea nu ni s-a păstrat în forma originală, și autenticitatea sa, așa cum ni s-a transmis, e și azi contestată[482].

Pe lângă opera de istoric, Eusebios a dat și numeroase scrieri de exegeză, relative la diferite părți din Vechiul și Noul Testament, și două mari opere apologetice, și a lăsat un număr de scrisori, care au ajuns până la noi.

Istoria lui Eusebios a avut continuatori. *Socrates,* un avocat din Constantinopol, a reluat, către mijlocul sec-

---

[481] Vezi frumoasa caracterizare la Croiset, *Littérature grecque*, vol. V, pp. 911-912.

[482] Cf. domnia lui Constantin cel Mare, § 1. [V. însă *Supra*, cap. I, n. 30, a editorului.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

olului al V-lea, povestirea de unde acela o lăsase și a dus-o mai departe, sub același titlu de *Istoria eclesiastică*, în 5 cărți, de la 305 până la 439. El își scoate informația din scrieri, scrisori sau amintiri lăsate de oamenii epocii.

Sozomenos, avocat din Constantinopol, ca și Socrates, tratează același subiect în a sa *Istorie eclesiastică*, în 9 cărți, dar îmbrățișează epoca de la Sinodul din Niceea până la 425. El îl urmează de aproape pe Socrates, pe care uneori îl transcrie.

Theodoret, episcop de Kyrros, în Siria de Nord, ne-a lăsat și el *Istoria eclesiastică* în 5 cărți, compusă către 450, și duce povestirea de la Sinodul din Niceea până la 428, independent de ceilalți doi.

Trebuie să amintim alături de aceștia și pe *Philostorgios,* care expune faptele până la 428. El ni s-a păstrat fragmentar.

b. Teologia numără în această epocă câteva mari figuri ale literaturii creștine. Cappadocia a dat, în a doua jumătate a secolului al IV-lea, pe cei mai iluștri reprezentanți ai acestei literaturi. Caesarea, metropola provinciei, era unul din marile orașe ale imperiului, renumită prin școlile sale. Arianismul a stârnit acolo pasiunile; în apărarea Ortodoxiei se ilustrară în primul rând „cei trei cappadocieni": Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz și fratele lui Vasile, Grigorie de Nyssa.

Născut în Caesarea, în anul 331, dintr-o veche familie bogată și creștină, *Vasile* își făcu prima educație intelectuală în Neo-Caesarea Pontului, unde tatăl său ținea școala de retorică; își completă apoi această educație la Caesarea, la Constantinopol și Atena, unde îl cunoscu pe Iulian și legă prietenie cu Grigorie de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Nazianz. Ei îl audiară pe Himerios şi pe Libanios, vestiţii retori ai epocii. Întors în patrie, se simţi atras către Biserică. Botezat de episcopul de Caesarea, vizită Siria şi Egiptul, unde cunoscu viaţa monahală aflată acolo, atunci, în floare. La întoarcere, începu a organiza în Pont comunităţi religioase, cărora le dă exemplul şi regula, şi aceasta va fi una din operele principale ale vieţii sale. Hirotonit preot în 364 de Eusebios de Caesarea, a fost timp de şase ani consilierul său şi când, în 370, muri Eusebios, el fu ales, nu fără dificultăţi, a-i urma în Scaun. De atunci Mitropolit de Cappadocia, Vasile exercită timp de opt ani o mare autoritate în mijlocul luptelor şi primejdiilor, fiind, după dispariţia lui Athanasios (373), sprijinul Ortodoxiei în Orient.

Opera sa cuprinde: 1) două scrieri dogmatice (*Contra lui Eunomios* şi *Asupra Sfântului Spirit*); 2) o serie de omilii, dintre care cele mai însemnate sunt: *Hexaimeron* (nouă cuvântări asupra operei celor şase zile), cincisprezece cuvântări *Asupra Psalmilor,* omiliile *Contra cămătarilor* şi cea *Către tineri asupra felului de a trage folos din autorii profani*; 3) scrierile zise ascetice; 4) o culegere de scrisori, în număr de 365, cele mai multe din epoca episcopatului său (370-379) şi constituind unul din cele mai interesante documente pentru istoria secolului al IV-lea. Un mare număr de alte opere ale sale nu ni s-au mai păstrat.

Vasile cel Mare a fost, prin temperament, un orator. Hrănit cu filosofia greacă, în special cu doctrinele lui Platon şi Plotin, el le foloseşte în formă creştină cu multă dexteritate. În interpretarea textelor biblice înlătură orice alegorie, căci aceste texte trebuie luate în-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tocmai, totul fiind real în povestirea biblică. Stilul său e al unui scriitor de rasă. Plin de reminiscențele literaturii clasice și de acelea ale Scripturii, el a îmbinat aceste două elemente cu multă grație și ușurință[183].

Grigorie de Nazianz a fost în strânsă prietenie cu Vasile cel Mare, apropiați prin comunitatea de idei și prin geniu. Se deosebesc totuși unul de altul prin caracter și spirit. Vasile era un om de acțiune, Grigorie un meditativ, căutând retragerea departe de lume. El și-a făcut mai întâi învățătura în școlile din Caesarea, a cercetat apoi pe maeștrii cu renume la Caesarea Palestinei, la Alexandria și la Atena, unde rămase vreo zece ani și unde strânse prietenia cu Vasile. Întors în Cappadocia, cu tot talentul său de orator, căută singurătatea. Tatăl său, episcop de Nazianz, voia să-l aibă de ajutor și-l decise a primi preoția (361), dar a trebuit să treacă un timp pentru a se consacra sacerdoțiului. În 371, Vasile, atunci episcop în Caesarea, ridică la rang de episcopat târgul Sasima, obiect de litigiu cu episcopul Anthim de Tyana, și-l convinse pe Grigorie a primi să fie numit acolo episcop. Târgul zgomotos și grosolan îl scârbi și el fugi în singurătate. Tatăl său îl aduse ca ajutor la Nazianz și, în 374, Grigorie îi urmă în Scaun. Dar, după un an, își părăsi episcopatul și plecă să trăiască în retragere la Seleucia Isauriei. Acolo află, în 379, de moartea lui Vasile, și-i pronunță elogiul funebru.

Încurajați de venirea la tron a lui Theodosius I, ortodocșii din Constantinopol, oprimați de arieni, îl chemară să le fie conducător. Grigorie veni în capitala

[183] Croiset, *op. cit.*, p. 934 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

imperiului şi, timp de doi ani, avu de luptat cu adversarii. Când, în 381, Sinodul ecumenic se adună la Constantinopol, cei dintâi episcopi sosiţi îl aleseră patriarh al metropolei, dar regularitatea alegerii sale fu contestată de noii sosiţi. Atunci, descurajat de luptă, Grigorie părăseşte înalta demnitate (iunie 381) şi se retrage la Nazianzos, reluându-şi ocupaţiile de episcop. Dar, în 383, el face să se aleagă alt episcop şi se retrage definitiv din viaţa activă, la 53 de ani, petrecându-şi cei din urmă ani la domeniul său părintesc, unde muri către 390.

Opera sa se compune din discursuri, scrisori şi poezii. Sunt vestite între discursuri elogiile funebre ţinute la moartea lui Athanasios şi a lui Vasile cel Mare şi cele cinci *Discursuri de teologie*, expuneri ale doctrinei ortodoxe, care triumfase la întâiul Sinod ecumenic din 325. Scrisorile sunt aproape toate din epoca retragerii şi se referă la incidente private, interesante pentru cunoaşterea omului. În ultimii ani, a compus o întinsă operă poetică, pe care editorii moderni o împart în două cărţi: *Poeme teologice* şi *Poeme istorice*. La acestea se adaugă 129 epitafe şi 94 mici bucăţi gnomice sau epigrame. Grigorie a întrebuinţat în poemele sale metrul clasic, dar s-a exersat şi în versificaţia zisă „ritmică", întemeiată nu pe cantitatea silabelor, ci pe numărul lor şi pe accent. Dar, cum arată Croiset, nu în poezie aflăm geniul său, ci în oratorie. Elocvenţa sa are mai multă amploare şi strălucire decât a lui Vasile cel Mare[481].

Un loc mai mic ocupă, alături de aceste genii, *Grigorie de Nyssa*. El este mai mult teolog decât orator sau scriitor. Închinat Bisericii, a fost numit de fratele

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

său (371) episcop al micului oraș Nyssa din Cappadocia. Sub Valens, a avut de luptat împotriva arienilor, iar la Sinodul din Constantinopol apare ca unul din teologii cei mai ascultați ai Orientului.

Scrierile sale numeroase se referă mai ales la exegeză. Avem de la el și vreo cincizeci de discursuri tratând mai mult despre morală. A lăsat și scrisori. Reputația sa se întemeiază înainte de toate pe opera-i dogmatică.

Antiochia Siriei, care se număra în această epocă între marile metropole intelectuale ale Orientului, vestită prin școlile sale, ne-a dat strălucita figură a lui *Ioan Chrysostom* (Gură-de-Aur), care trebuie așezat alături de marii cappadocieni. Viața sa atât de agitată a fost schițată, în liniile sale mari, mai înainte[485]. El a lăsat în urma sa o operă considerabilă, care cuprinde trei feluri de scrieri: tratate, discursuri și scrisori.

Tratatele privesc chestiuni de morală religioasă (*Asupra penitenței, Contra adversarilor vieții monastice, Asupra sacerdoțiului, Despre căsătoria unică, Celor ce întrețin la dânșii fecioare, Unei tinere văduve* ș.a.).

Discursurile cuprind toată seria omiliilor, în care intră minunatele predici ținute fie la Antiochia, fie la Constantinopol.

Scrisorile sunt aproape toate din perioada exilului. Scrise în cea mai mare parte la Kukusos, ele se adresează numeroșilor prieteni lăsați în urma sa și au

[484] *Ibidem*, pp. 940-948.

[485] Vezi capitolul privitor la Domnia lui Arcadios.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ca scop să le susţină curajul. Unele privesc misiunile pe care le încuraja sau le punea la cale.

În toată această operă imensă, Chrysostom nu se preocupa atât de dogmă, cât, mai presus de toate, de morală. Silindu-se a trezi în fraţii săi virtuţile creştine, el a biciuit îndrăzneţ viciile, relele moravuri, prejudecăţi ce rodeau la temelia societăţii în această epocă de lungă agonie a păgânismului. Rareori o elocvenţă a fost atât de spontană şi atât de puternică. Ea a smuls întotdeauna admiraţia ascultătorilor şi ne captivează şi astăzi numai la simpla lectură.

Şcoala Antiohiei era, în opoziţie cu cea din Alexandria Egiptului, şcoala exegezei literare. Reprezentantul de frunte al acestei şcoli a fost *Theodor de Mopsuestia,* născut către 350 la Antiochia. El a urmat acolo lecţiile lui Libanios, a fost apoi atras de Chrysostom la viaţa ascetică şi, la 20 de ani, s-a retras în mănăstirea organizată de Diodor din Tarsos, unde şi-a continuat studiile sub direcţia acestuia. În 383, a fost hirotonit preot, şi timp de zece ani a predat învăţământul la Antiochia. În 392 a fost chemat la episcopatul din Mopsuestia, în Cilicia, unde a rămas până la sfârşitul vieţii (428).

Ca scriitor, a dat o serie de *Comentarii asupra Scripturii* şi diferite opere de controversă teologică, între care un mare tratat *Asupra întrupării.* Nu ni s-au păstrat din toate acestea decât fragmente şi traduceri în limba latină şi siriană. El ţine un loc însemnat în istoria dogmelor şi a literaturii prin explicarea îndrăzneaţă a principiilor de exegeză ale învăţătorului său. A fost un adversar al exegezei alegorice, caracteristică Şcolii alexandrine şi a deosebit în Christos

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

două persoane, pentru a înlătura credința că o persoană divină a putut suferi și muri, fiind astfel inițiatorul direct al nestorianismului. De aceea, Sinoadele care au condamnat pe Nestorius l-au lovit și pe el cu anatema, după moarte[486].

Alexandria Egiptului era de asemenea una din marile metropole culturale ale Orientului. Ea a dat Bisericii figura impunătoare a Sf. *Athanasios cel Mare*, care umple jumătate din secolul al IV-lea cu zgomotul luptelor sale pentru adevărata credință. Arianismul, făcând din Fiul lui Dumnezeu o creatură, agita adânc în această epocă spiritele credincioșilor. Părintele ereziei, Arios, fusese osândit în Sinodul de la Niceea și trimis în exil. Adversarul său principal fusese Athanasios, care contribuise mai mult decât alții la formularea dogmei „consubstanțialității" (*ὁμοουσία*). Ales episcop de Alexandria în 328, el străbătu sub cinci împărați o viață de lupte îndârjite, alungat de cinci ori din Scaunul de patriarh, în care totuși și-a încheiat viața.

Athanasios a desfășurat o mare activitate literară, care e în strânsă legătură cu luptele sale teologice. Discursul *Contra gentililor* combate politeismul păgân în stilul vechilor apologeți. Cel *Despre întruparea Verbului* apără credința în întruparea lui Christos. Celelalte scrieri sunt aproape toate împotriva doctrinei arienilor. Biografia Sf. Anton, întemeietorul călugărimii egiptene, schițează icoana ideală a vieții ascetice. Ea s-a bucurat de timpuriu de traduceri în limba latină și în limba siriană.

---

[486] Croiset, *op. cit.*, pp. 927-928.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ca gânditor, Athanasios pătrunde în miezul lucrurilor; el cere ca sufletul omenesc să meargă drept la Dumnezeul unic din care totul purcede.

Energicul teolog e și un abil orator, prin temperament. El știe perfect să construiască o demonstrație, să pună faptele povestite în argumente și să le conducă metodic la concluzia pe care o impun.

Prin implacabila sa luptă în apărarea ortodoxiei, el a trecut la urmași ca un adevărat atlet al lui Christos, și a fost supranumit „cel Mare".

Alexandria l-a dat și pe *patriarhul Cyril*, dușmanul neîmpăcat al lui Nestorios. El a compus un mare număr de scrisori și cuvântări, tratate dogmatice, opere de polemică și de exegeză, care alcătuiesc un izvor din cele mai însemnate pentru istoria eclesiastică a secolului al V-lea.

Egiptul l-a produs și pe *Synesios din Kyrene*, un om excepțional, păgân mai întâi, orator și filosof, trecut apoi la creștinism și devenit episcop.

Născut către 370 dintr-o distinsă familie păgână din Pentapolis, el și-a primit cultura în școlile superioare din Alexandria, unde fu inițiat în filosofia neoplatonismului de renumita Hypatia, fiica matematicianului Theon. Scrisorile ce ni s-au păstrat de la Synesios mărturisesc recunoștința duioasă și admirația adâncă ce i-a păstrat-o tot timpul vieții.

În 399, Synesios a fost trimis de patria sa la Constantinopol, într-o misiune pe lângă împăratul Arcadius. Cu acest prilej compuse cunoscuta-i cuvântare *Despre suveranitate* (*Περὶ βασιλείας*), operă plină de nobile sentimente și de sinceritate. După ce a stat acolo câtva timp, se întoarse la Kyrene, se căsători cu o

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

creştină şi petrecu mai mulţi ani la domeniul său, la sud de Kyrene, în marginea pustiului, ocupându-se cu economia proprietăţii sale, cu vânătoarea şi cu studiile filosofice, participând şi la luptele cu briganzii Libiei, care năvăleau în ţinut. În anul 411, Synesios fu chemat de toţi în fruntea episcopatului de Ptolemais, în care fu întărit de patriarhul Alexandriei, deşi făcuse, cu multă loialitate, rezervele sale asupra doctrinei şi disciplinei.

Opera lui Synesios formează o tranziţie între literatura păgână şi cea creştină a acestor din urmă secole, şi sunt o mărturie a studiilor sale multilaterale. Ea se compune din discursuri, scrisori şi imnuri.

Printre scrierile de tinereţe trebuie citată cuvântarea menită a fi citită dinaintea lui Arcadius, la care fusese în misiune, spre a cere pentru patria sa o uşurare de impozite. Această cuvântare, intitulată *Despre suveranitate* (*Περὶ βασιλείας*) e privită ca manifestul antigerman al partidei naţionaliste din capitala imperiului. Demougeot, care-i analizează ideile, crede că această îndrăzneaţă cuvântare n-a putut fi pronunţată niciodată, şi Synesios s-a mărginit a o publica[487]. *Elogiul cheliei* e o compoziţie sofistică, spirituală. *Povestirile egiptene* povestesc lupta lui Osiris şi a lui Typhon, sub care în realitate se ascund prefectul pretoriului

[487] Vezi domnia lui Arcadius, § 3. [Se poate adăuga aici Chr. Lacombrade, *Synésios de Cyrène, hellène et chrétien*, (Thèse...), Paris, Les Belles Lettres, 1951 şi *Idem*, *Le discours sur la royauté de Synésios de Cyrène à l'empereur Arcadios*, traducere, însoţită de note şi comentarii (Thèse complémentaire...), Paris, Les Belles Lettres, 1951.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Aurelian şi relaţiile dintre el şi fratele său Caesarios. Tratatul *Despre vise* e un document al superstiţiilor neoplatonice.

Dar o importanţă cu mult mai însemnată decât toate acestea o are corespondenţa lui Synesios. Ea cuprinde peste 150 de scrisori, către prieteni şi către Hypatia, foarte instructive, fiindcă ne introduc în viaţa epocii.

Ca poet, Synesios a compus zece imnuri în dialectul doric şi în metru antic.

c. Hagiografia. Oientul a produs şi pe cel mai însemnat istoric al monahismului egiptean, pe *Palladios,* originar din Asia. El s-a născut în 364, în Galatia, şi a dobândit o cultură clasică temeinică. În 388, a făcut o călătorie în Egipt pentru a cunoaşte pe călugării vestiţi acolo, şi s-a întors în Asia Mică trecând prin Palestina. Ales episcop de Helenopolis, în Bithynia, a fost amestecat în cearta origeniştilor şi exilat de Arcadius în Egiptul de Sus, unde petrecu mai mulţi ani. La întoarcere, avu episcopatul de Aspuna, în Galatia.

Scrierea sa fundamentală e *Λαυσιακόν* (*Historia Lausiaca*), scrisă pe la 420 şi numită astfel după şambelanul imperial Lausos, căruia i-a fost închinată. Cunoscător perfect al vieţii solitarilor egipteni şi palestinieni, el ne înfăţişează în prima linie în această operă, parte din experienţa proprie, parte din cele auzite de la alţii, istoria călugărimii din Egipt şi Palestina. Lucrarea constituie deci pentru noi un izvor de căpetenie pentru cunoaşterea vechii istorii a monahismului. Ea a avut o întinsă răspândire mai ales în mănă-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

stiri, şi a fost de timpuriu tradusă în limba latină şi în mai multe limbi orientale.

Altă scriere a lui Palladios, compusă în exilul său din Egipt, e *Dialogul istoric despre viaţa Sf. Ioan Chrysostom*, al cărui devotat admirator a fost. Scrierea, în forma unui dialog, e un izvor însemnat pentru viaţa ilustrului prelat[488].

d. Poezia religioasă. În această primă perioadă a istoriei bizantine, apare şi poezia religioasă ritmică, ale cărei începuturi au fost schiţate cu multă erudiţie de K. Krumbacher[489].

Această poezie creştină nu mai îmbracă versul clasic, construit după cantitatea silabelor, căci vocalismul nou nu mai cunoaşte vocale lungi şi scurte, ci numai isochrone. Principiul formei noi este numărul silabelor şi accentul. Krumbacher deosebeşte trei epoci principale în dezvoltarea istorică a poeziei religioase: epoca pregătirii, în care cântecele ce-l glorificau pe Dumnezeu erau compuse din cuvinte ale Sfintei Scripturi; epoca de înflorire, în care imnurile religioase de larg cuprins ajung la desăvârşire; şi cea din urmă, care începe cu o nouă formă arhitectonică de poezie, aşazisele *Kanones*.

În cadrul expunerii noastre ne interesează epoca imnurilor religioase care începe în secolul al V-lea şi înfloreşte mai cu seamă în secolele al VI-lea şi al VII-lea. Reprezentantul ei principal a fost *Romanos*, supranumit *Melodul* (ὁ **Μελωδός**), care a dat imnului religios, după expresia lui Krumbacher, caracterul cel

[488] N. Turchi, *La civiltà bizantina*, Torino, 1915, p. 153.

[489] *Geschichte der byzant. Litteratur*, ed. a II-a, p. 963 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mai solemn și mai sublim. Puținele date asupra vieții sale se află aproape numai într-o veche legendă cuprinsă în Minee, la data de 1 octombrie, ziua sărbătorii sale. Păstrată în patru diferite versiuni menționate de Krumbacher, ea ne povestește că Romanos s-a născut într-un oraș din Siria, a slujit ca diacon în biserica Învierii din Berytos, a venit apoi, sub împăratul Anastasios, la Constantinopol, unde a fost, ca preot, în legătură cu biserica Theotokos *ἐν τοῖς Κύρου*, și a obținut printr-un vis miraculos darul poetic al imnurilor, compunând aprox. 1000 de *kontakia*. Manuscrisul de mâna sa a fost păstrat în biserica Theotokos, și în aceeași biserică vestită a fost sărbătorită îndeosebi aniversarea sa.

Faptul că legenda nu precizează sub care anume din cei doi Anastasios a venit Romanos la Constantinopole a făcut ca unii savanți să pună acest eveniment în timpul domniei lui Anastasios al II-lea (713-715), pe când alții îl pun în cea a lui Anastasios I. O lungă discuție a împărțit pe cercetători în această privință. Dar argumentele produse de Krumbacher ne fac a admite că Romanos și-a început cariera poetică sub Anastasios I (491-518). Foarte mult prețuit de întemeietorul bizantinologiei, Romanos caracterizează, după cum spune acesta, „cea mai însemnată fază a istoriei poeziei grecești a imnurilor, și într-însul acest gen apare în perfecțiunea sa cea mai înaltă“[490].

[490] *Ibidem*, p. 669. Bibliografia asupra celebrului imnograf la p. 671.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

2. Literatura păgână.

În această epocă de triumf al creştinismului, exista încă alături păgânismul. Persistenţa sa se datoreşte multor cauze, rezumate atât de bine de Brooks: patriotismul roman, care vedea încă în adorarea zeilor unica salvare a cetăţii eterne; cultul Cybelei şi Isidei, al lui Mithra şi Orpheus, cu visurile lor de nemurire; tradiţia puternică a împăratului stoic Marc Aureliu; idealurile înalte ale neoplatonismului, care însufleţea mişcarea intelectuală a epocii.

a. Sofistica. Dar cea mai trainică şi mai persistentă influenţă conservatoare era aceea a retoricii, a „sofisticii", cum se chema elocvenţa de aparat, care stăpânea educaţia tinerimii. Ea îi deschidea calea către succes în viaţă, şi instrumentele cu care forma spiritele erau pentru profesor mitologia şi istoria păgână[491].

Încă din secolul al II-lea d.Hr., ceea ce ne izbeşte în istoria literaturii greceşti e popularitatea de care se bucura sofistica. Odată cu pierderea libertăţii greceşti, elocvenţa nu-şi mai putea afla loc în *agorà*; ea şi-a căutat refugiul în şcoli, unde a continuat a se exercita şi a se produce chiar în afară, dinaintea unui public ales, sau în ceremonii. Sofistica răspundea unei trebuinţe profunde a elenismului de atunci, îi procura iluzia frumuseţii literare. Toţi reprezentanţii săi iluştri au fost profesori de retorică. Erau „sofişti" în toate

[491] Vezi interesantele consideraţii ale lui Brooks, *Thoughts and ideas of the Period*, în „Cambridge Med. History", vol. I, p. 568 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

părţile imperiului roman, în Occident ca şi în Orient, în toate oraşele care aveau instituţii analoge cu facultăţile sau universităţile noastre[492]. Cele mai vestite din aceste aşezăminte se găseau în Orient, adică în lumea greacă. Ele erau îndeosebi înfloritoare în Constantinopol şi Atena. Odată cu strămutarea centrului politic în noua capitală a lumii, aceasta dobândise o importanţă firească, şi ea se manifesta şi în domeniul intelectual; dar Atena, cu măreţia monumentelor ce o împodobeau, cu limba şi tradiţiile sale, era privită ca adevăratul centru al clasicismului. În epoca lui Constantin şi a urmaşilor săi, ea trăia spiritual din moştenirea strălucită ce i-o lăsase antichitatea. Nu e de mirare deci că din toate părţile imperiului tinerii setoşi de a-şi întregi educaţia se îmbulzeau în metropola cugetării elene, unde aflau profesori eminenţi şi un mediu literar distins. La şcolile ei nu veneau numai păgânii: creştinii înşişi erau atraşi de farmecul învăţământului lor, şi reprezentanţi din cei mai iluştri ai literaturii religioase, un Vasile cel Mare, un Grigorie de Nazianz au fost printre elevi; iar la Antiochia Siriei, Ioan Chrysostom a fost elevul admirat al celebrului Libanios.

Între marii sofişti ai timpului, ale căror opere ni s-au transmis, Himerios, Libanios şi Themistios formează treimea vestită a veacului al IV-lea.

Himerios din Bithynia s-a născut în Prusias (Brusa), la o dată nesigură (după unii, către 315) şi a urmat la şcolile din Atena, unde apoi şi-a avut catedra sa de re-

[492] Ém. Burnouf, *Histoire de la littérature grecque*, t. IIe, Paris, 1885, p. 389.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tor. La 362, şi-a întrerupt activitatea, chemat de împăratul Iulian pe lângă el. După moartea acestuia, şi-a reluat învăţământul la Atena şi l-a continuat până la sfârşitul vieţii. El şi-a câştigat acolo o mare celebritate ca profesor, prin strălucirea formei. Libanios îl caracterizează pentru această calitate *τὸν ἐσθήμασί λαμπρόν*. Vasile cel Mare şi Grigorie de Nazianz au putut fi astfel atraşi printre auditorii săi.

Himerios a fost numai om de şcoală, a stat departe de viaţa politică. El a compus 80 de cuvântări, din care s-au păstrat integral numai 24, unele, simple amplificări de şcoală asupra unor subiecte fictive, altele – opere de circumstanţă.

Libanios s-a născut la 314 în Antiochia Siriei, din părinţi bogaţi. Pasionat de elocvenţă, a studiat la Atena, dar s-a pregătit mai ales pentru oratorie, citind şi recitindu-i pe oratorii attici. A profesat un timp la Atena, apoi la Constantinopole, la Niceea, la Nicomedia, unde a stat cinci ani, şi în cele din urmă se întoarse în oraşul său natal, Antiochia, exercitându-şi acolo învăţământul până la sfârşitul vieţii (c. 393). El a fost recunoscut ca cel dintâi dintre maeştrii elocvenţei în Siria greacă. Elevii săi cei mai distinşi au fost creştinii: Ioan Chrysostom, pe care l-ar fi lăsat urmaşul său, dacă creştinii „nu i l-ar fi smuls", cum s-a exprimat el însuşi, Vasile cel Mare, Theodor de Mopsuestia, Grigorie de Nazianz. S-a bucurat de mare credit sub împăratul Iulian, care-l numi quaestor. Moartea neprevăzută a tânărului suveran a fost pentru el o mare lovitură. Îl plânse ca prieten şi ca apărător al elenismului, cele mai scumpe speranţe ale sale risipindu-se odată cu dispariţia lui.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Libanios a scris mult, şi din scrierile sale ni s-au păstrat o mare parte. Scrieri de şcoală, amplificări pe o temă fictivă (*μελέται*), modele de exerciţii pregătitoare (*προγυμνάσματα*), descrieri (*ἐκφράσεις*), povestiri, elogii, monodia la moartea lui Iulian şi un epitaphios închinat acestuia, *ἠθοποιΐαι*, în care se face a vorbi un personaj istoric sau legendar în anumite situaţii, lucrări critice asupra lui Demosthenes, constând din *Viaţa* oratorului şi din argumente (*ὑποθέσεις*) indicând prilejul şi subiectul discursurilor sale. A compus apoi discursuri, cele mai multe referitoare la evenimente contemporane, celelalte fiind amplificaţii de şcoală. Deosebit de interesant e Panerigicul adresat oraşului său natal, *Αντιοχικός*, compus după toate regulile artei.

Libanios a lăsat şi o întinsă corespondenţă, adresată către oameni de tot felul: păgâni sau creştini, împăraţi, demnitari, episcopi, retori, filosofi, şi atingând subiecte foarte variate.

Ca scriitor, a impresionat prin adânca sa cunoştinţă a autorilor clasici. Studiase cu pasiune pe poeţi, pe istorici, pe moralişti, şi prin aceasta limba sa părea contemporanilor de o mare bogăţie şi puritate.

Themistios a fost un mare personaj, amestecat în evenimentele politice ale timpului. Născut în Paphlagonia (c. 317), şi-a făcut mai întâi educaţia pe lângă tatăl său, care se ocupa cu filosofia şi cu literatura clasică, apoi la Constantinopol, unde deschise o şcoală. Între 345 şi 360 compuse *Parafraze la operele lui Aristotel*, pentru a face ideile greu de înţeles ale marelui filosof accesibile tuturor. În 350, ţinu o cuvântare

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dinaintea lui Constanţiu, care, în 355, îl numi senator, iar în 358-359 – proconsul.

Themistios ştiu să-şi atragă favoarea împăraţilor până la Theodosius I, ajungând unul din oamenii cu vază ai imperiului. El a salutat urcarea pe tron a lui Iulian, sperând un nou Herakles şi Dionysos; salută apoi, în numele Senatului, pe Jovian, cu prilejul Consulatului. După aceea, ţinu o cuvântare pentru Valens, după victoria acestuia asupra lui Prokopios, una pentru consulatul fiului său şi alta pentru pacea lui Valens cu goţii; iar la decenaliile lui Valens şi Valentinian (373), el a pronunţat cuvântarea solemnă la Antiochia. În 377, trimis la Roma, a ţinut discursul la decenaliile lui Graţian. În sfârşit, a rostit şase cuvântări sub Theodosius cel Mare, care l-a numit prefect al oraşului (384).

Themistios a fost oratorul oficial al Constantinopolei. Datorită talentului său, şi-a îndeplinit acest rol în chip onorabil. A ştiut să vorbească împăraţilor cu demnitate şi, într-o societate sfâşiată de lupte religioase, a reclamat libertatea cultului cu nobilă înălţime de cuget. Elocvenţa sa nu e lipsită de graţie şi de strălucire. Expert în literatura clasică, amintirile din Homer şi Platon se îngrămădesc în cuvântările sale. A fost un orator sărbătorit încă din viaţă: Libanios are pentru el o mare admiraţie, Grigorie de Nazianz îi recunoaşte titlul de *βασιλεὺς λόγων*, împăratul Iulian se ştie cât entuziasm îi arată[493].

Iulian împăratul are multe afinităţi cu aceşti reprezentanţi ai retoricii. În viaţa sa atât de scurtă şi

[493] Schmid-Stählin, *Griech. Litteratur*, pp. 1011-1013.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

atât de absorbită de acțiunea militară purtată cu multă bravură, el a găsit timp să scrie, și nu tot ce a scris a ajuns până la noi.

Avem trei discursuri oficiale: două panegirice ale împăratului Constanțiu, compuse pe vremea când era Cesar, și *Elogiul împărătesei Eusebia,* binefăcătoarea sa, cele dintâi, cum bine le caracterizează Croiset, o țesătură de minciuni strălucite, impuse de convenințele oficiale, cel din urmă făcând un mare contrast cu ele, prin sentimentele sincere pe care le exprimă.

Frumoase pagini de sinceritate și înălțime de idei aflăm și în discursul al VIII-lea, scris în Gallia, o consolare ce și-o adresează lui însuși. în momentul despărțirii de prietenul său scump Sallustius, pe care gelozia lui Constanțiu îl îndepărtează de el.

Discursul adresat Regelui Soare (*Εἰς τὸν βασιλέα Ἥλιον*) e un fel de meditație, în care autorul scoate în relief, dintre toți zeii, pe Helios ca cel mai cuprinzător, adevăratul mijlocitor între lumea de sus și cea de jos. Discursul către Mama Zeilor (*Εἰς τὴν μητέρα τῶν θεῶν*), o interpretare alegorică a mitului Cybelei, exprimă aceeași înflăcărată pietate.

Dar fondul naturii lui Iulian apare mai bine în operele satirice. Cea mai însemnată e *Contra Creștinilor* (*Κατὰ Γαλιλαίων*), astăzi pierdută, și o cunoaștem numai din combaterea ce i-o consacră Cyril al Alexandriei. Iulian a compus-o înainte de campania în Persia (362-363). Scrisă repede, pe un ton de pamflet batjocoritor, el încearcă a demonstra că sunt tot atâtea mituri în Biblie cât și la poeții greci, că profețiile n-aveau a face cu evenimentele povestite de Evanghelie, că

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Dumnezeul Bibliei e nedrept, gelos și violent. Admirația și pasiunea pentru elenism, conceput ca cea mai pură expresie a religiei și umanității, pun în această satiră virulentă, după expresia lui Croiset, un element de frumusețe.

Misopògon, compus la Antiochia, în 363, e, poate, ca satiră, capodopera lui Iulian. Un edict de maximum, făcând aprovizionările dificile, i-a iritat pe antiohieni, și ei l-au batjocorit în cântece pe împărat. Acestor nerușinate cântece, Iulian le-a răspuns ca om de spirit, luându-i în batjocură pe adversari. *Dușmanul bărbii* (*Μισοπώγον*) e locuitorul Antiohiei, delicat, iubitor de plăceri și de moliciune, adversar al filosofilor, și împăratul, făcându-se a-i lăuda calitățile, își bate joc amarnic de el, pentru moravurile sale destrăbălate. Este, în această satiră, un spirit cam dur, lipsit uneori de bun gust. Aflăm însă într-însa pasaje care nu sunt lipsite de farmec, ca acela în care Iulian opune Orientului moleșit asprimea nativă a celților, în mijlocul cărora a trăit ani de zile.

Banchetul, Saturnaliile sau Cesarii are aceeași notă satirică. La un banchet dat de Kronos olimpienilor iau parte și Cesarii divinizați, cărora li se adaugă și Alexandru. Silen e comicul Olimpului și judecă pe fiecare dintre oaspeți. La sfârșit, are loc un concurs de merit între cei mai buni, iar Marc Aureliu obține cele mai multe voturi.

Iulian ne-a lăsat și o vastă corespondență de o mare valoare documentară. El vedea cum se năruie în jurul său vechile credințe ale Heladei, și în corespondența sa străbat de multe ori speranțele și decepțiile ce-l stăpâneau. Ea ne face să pătrundem, zice atât de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bine Bidez, în secretul uneia din viețile cele mai tragice ale istoriei[494]. Dar, pe lângă această valoare documentară, corespondența se deosebește și prin umorul și pitorescul atât de spontan cu care autorul știe să schițeze scene și portrete.

b. Istoriografia numără o serie de reprezentanți ai literaturii păgâne. *Zosimos* e singurul istoric cu oarecare relief în secolul al V-lea. A trăit sub Theodosius al II-lea și urmașii săi și a scris *Istoria contemporană* (*Ἱστορία νέα*) în 6 cărți. Cea dintâi cuprinde un scurt rezumat al istoriei imperiului de la August până la Dioclețian, ca o introducere la opera propriu-zisă, în care autorul își propune a schița evenimentele din secolul al IV-lea și din timpul său. Celelalte cărți duc povestirea de la moartea lui Dioclețian până în primii ani ai domniei lui Theodosius al II-lea, oprindu-se la cucerirea Romei de către Alaric (410).

Istoricul îl rezumă uneori pe Eunapios, dar Polybios a fost modelul său. După cum acesta a arătat creșterea puterii romane într-o perioadă decisivă a existenței sale, Zosimos voiește să explice declinul într-o perioadă tot atât de hotărâtoare în sens contrar (I, 57). Dar pentru o astfel de temă filosofică el n-are pătrunderea de spirit necesară. Între cauzele decăderii romane însemnează și distrugerea religiei naționale, afirmând că zeii renegați și-au retras protecția lor față de imperiu. De aceea, e sever cu Constantin cel Mare și Theodosius I, care au protejat creștinismul.

---

[494] *L'empereur Julien, oeuvres complètes*, t. I, 2e partie (Lettres et fragments), Paris, Belles Lettres 1924, Préface, p. VII.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Totuşi, istoria lui Zosimos e una dintre cele mai bune ale epocii, prin informaţia sinceră ce o cuprinde şi prin claritatea expunerii.

Priskos din Panion (Thracia), sofist şi om de stat sub Theodosius al II-lea şi Marcian, ne-a lăsat o operă istorică intitulată *Istorie bizantină* (*Ἱστορία Βυζαντιακή*), din care ni s-au păstrat fragmente, unele destul de mari, ca cel în care ne descrie atât de amănunţit ambasada lui Theodosius al II-lea la Attila, ambasadă din care istoricul a făcut parte. Informaţiile sale privitoare la viaţa şi moravurile hunilor sunt extrem de interesante. Photios vorbeşte despre Priskos cu mari elogii.

Malchos încă trebuie amintit pentru opera sa, care, după Suidas[495], nu era lipsită de culoare dramatică.

Ammianus Marcellinus, un grec sirian, născut la Antiochia, a scris, la sfârşitul sec. al V-lea, *Res gestae*, istoria Imperiului roman, în limba latină. Ea prezintă evenimentele dintre anii 96-378. Ni s-au păstrat dintr-însa numai ultimele 18 cărţi, care povestesc faptele de la 353 până la 378. Marcellinus a participat la campa-

---

[495] [Tradiţia manuscrisă a Lexiconului pledează pentru forma *Suda* (ἡ σοῦδα), care ar fi mai îndreptăţită decât aceea de „Suidas", încetăţenită de la Renaştere încoace; pentru bibliografia discuţiei, v. H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, vol. II, München, Verlag, C.H. Beck, 1978 (vol. „Handbuch der Altertumswissenschaft" XII, 5, 2), p. 40-42].

[496] [Pentru alte delalii bibliografice, se poate consulta şi EBPB, vol. III, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 19-27. Cititorul român are acum la dispoziţie şi traducerea acestui text însoţită de comentarii (Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, Studiu introductiv, traducere, note şi indice de prof. David H. Popescu, Bucureşti, 1982)].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nia lui Iulian împotriva perşilor şi e perfect informat asupra evenimentelor pe care le expune[496]. Stein îl socoteşte ca cea mai mare apariţie literară între Tacit şi Dante.

c. Filosofia are un reprezentant de frunte în persoana lui *Proklos,* cel mai de seamă dintre neoplatonicieni. Discipolul şi biograful său Marinos din Neapolis (Samaria) ni-l înfăţişează ca un personaj predestinat, pus sub protecţia specială a zeilor.

Născut la Constantinopol (c. 410), dintr-o bogată şi nobilă familie originară din Lycia, el a învăţat la Alexandria filosofia lui Aristotel cu peripateticianul Olympiodor şi matematicile cu savantul Hieron. A mers apoi să se perfecţioneze la Atena, unde neoplatonismul şi-a avut ultima sa strălucire, şi a fost iniţiat acolo în filosofia greacă de Plutarh şi mai ales de Syrianos, urmaşul său la conducerea şcolii neoplatonicilor. Timp de zece ani a audiat lecţiile sale. De la el a primit, probabil, ca o tradiţie a şcolii, proiectul de a face sinteza filosofiilor şi de a le realiza unitatea.

Proklos îşi făcea lecţiile fără pregătire. Vorbirea sa era uşoară, ca inspirată. Lucra mult, fără oboseală, trăind cu puţin şi având o purtare exemplară, bun faţă de toţi. În mitologie, o vastă erudiţie îl făcuse tot atât de familiar cu divinităţile străine, ca şi cu cele naţionale. Pe toate le cunoştea şi le onora, încât se numea însuşi preot universal şi hierofant al lumii. Tot astfel, în filosofie n-are un singur sistem: el posedă la perfecţie şi uneşte laolaltă cele mai bune sisteme.

Afară de vreo douăzeci de opere care s-au pierdut, a compus un tratat de matematici, altul de astronomie, două scrieri filosofice mai importante: *Teologia pla-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

toniciană şi *Comentariul asupra lui Timaios*, apoi alte două *Comentarii*, asupra lui *Alcibiade* şi asupra lui *Parmenide*.

În Parmenide, Platon proba necesitatea unităţii (*ἕν*), pentru a explica logic şi ontologic multiplul (*πολλά*). Proklos merge mai departe în *Comentariul* său: de la unitate el se ridică din abstracţie în abstracţie, într-o imensă ierarhie, până la Unul absolut, superior actului, gândirii, fiinţei, Unul, pe care nici înţelegerea, nici simţurile nu-l pot atinge, şi care nu se revelează decât în extaz[497].

Proklos a sfârşit cu imnuri (Soarelui, Muzelor, tuturor zeilor, Minervei etc.), întipărite de o adâncă melancolie. În aceste imnuri, el se refugiază o clipă cu gândul în antichitatea venerabilă, „inainte de a se pierde în sânul unităţii absolute, obiect statornic al tuturor gândurilor sale, suprem azil al mizeriilor sale"[498].

Hypatia e de asemenea o figură celebră între neoplatonicienii epocii. Fiică a matematicianului Theon, femeie de o rară frumuseţe şi înzestrată cu talente excepţionale, ea conduse şcoala neoplatonică din Alexandria şi ajunse la atâta erudiţie, încât întrecea,

---

[497] [Prefaţatând orientarea contemplativă a monahismului bizantin şi ortodox de mai târziu, această latură confirmă opiniile emise în ultimul veac cu privire la trăsăturile comune dintre ortodoxia bizantină şi platonismul antichităţii târzii (J. Daniélou, *Platonisme et théologie mystique*, Paris, 1944, ed. a II-a, Paris, 1954; E. von Ivánka, *Übernahme und Umgestaltung des Platonismus durch die Väter*, Einsiedeln, 1964; H.-P. Esser, *Untersuchungen zu Gebet und Gottesver – ehrung der Neuplatoniker*, Köln, 1967)].

[498] V. Cousin, *Histoire générale de la philosophie*, 2e éd., Paris, 1884, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

după mărturisirile celor vechi, pe toți filosofii din epoca sa, expunând cu măiestrie ascultătorilor nu numai doctrina lui Platon, ci toate disciplinele filosofiei. Synesios s-a aflat printre elevii săi și i-a păstrat în toată viața o adâncă venerație, pe care ne-o atestă scrisorile rămase de la el.

Această ilustră interpretă a filosofiei, de o viață exemplară, înconjurată de o sinceră admirație a tineretului studios, a pierit ucisă de plebea fanatică a Alexandriei, condusă de lectorul Petru. Ambițiosul Cyril sal Alexandriei n-a fost, după unii, străin de această oribilă crimă.

d. Poezia și-a avut și ea reprezentanții săi păgâni în această epocă. Cel mai însemnat dintre dânșii a fost *Nonnos* din Panopolis, în Tebaida[499], care, pe la mijlocul sec. al V-lea, a compus faimoasa epopee mitologică *Dionysiacele* (*Διονυσιακά*), de o lungime considerabilă. Ea cuprinde 48 de cărți. Toată legenda lui Dionysos e pusă în versuri, de la împrejurările care au precedat nașterea zeului până la admiterea sa în Olimp. Poemul e o masă confuză de povestiri, căci autorul îngrămădește în subiectul său toate legendele pe care le știe. Ca poet, Nonnos nu e lipsit de calități: are o imaginație bogată și ne dă o serie de tablouri impresionante. Versul său are un efect muzical, prin căderea accentului tonic în general pe silaba penultimă de la sfârșit, ca în versul bizantin de mai târziu.

---

[499] [Numită în greceşte *Thebais*, Tebaida a fost o regiune istorică a Egiptului de Sud, situată în jurul metropolei faraonice Teba. În secolul al IV-lea d. Hr., regiunea a devenit un puternic centru de iradiere al monahismului creştin].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Panopolis ne-a mai dat un poet, în persoana acelui *Kyros,* admirat în cercul literar al împărătesei Eudokia, datorită căreia a ocupat, sub Theodosius al II-lea, înalte demnităţi, căzând apoi în dizgraţia suveranului odată cu protectoarea sa şi sfârşind ca episcop de Kotyaeion, în Asia Mică. Ni s-au păstrat de la el epigrame[500].

e. Arta este bine reprezentată în această perioadă a începuturilor. Creştinismul triumfător în secolul al IV-lea aduse o mare activitate artistică. El avea nevoie de vaste edificii ale cultului, împodobite de un nou decor, care trebuia să aibă alt rol şi alt înţeles. Lungile frize care acoperă acum zidurile bisericilor, înfăţişând scene ale Vechiului Testament şi ale Evangheliilor sunt, după expresia unui excelent istoric al artei, ca o carte, în care cei care nu puteau citi Sfânta Scriptură aveau sub ochi marile evenimente ale istoriei creştine[501]. Decoraţia monumentelor sacre îşi pierdu prin urmare caracterul simbolic, pentru a lua un caracter narativ şi istoric. Tipurile actorilor principali ai dramei sacre tind a se fixa, a se individualiza. Astfel se formează o iconografie nouă, care nu mai seamănă cu aceea a catacombelor şi ale cărei trăsături esenţiale apar mai ales în Orient[502]. Într-adevăr, Siria, Egiptul,

---

[500] [Cyrus sau Kyros, grec din Panopolis, a fost şi prefect al oraşului Constantinopol, probabil cu începere din 438, până la dizgraţia sa, survenită în 441; între realizările sale, unele surse-i atribuie şi iluminarea Capitalei pe timpul nopţii; alte detalii despre el în Dagron, *Naissance*, p. 268-272].

[501] Ch. Diehl, *L'art chrétien primitif et l'art byzantin*, în „Bibliothéque d'histoire de l'art", Paris et Bruxelles, Les éditions G. Van Oest, 1928, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Asia Mică au jucat un rol însemnat în formarea acestei arte primitive.

Constantin cel Mare a ridicat Sfânta Treime şi Sfinţii Apostoli din Constantinopole; Sf. Sofia a fost începută de el şi terminată de Constanţiu, reconstruită apoi, în toată splendoarea ei, de marele Justinian. Bazilica Sf. Ioan Botezătorul, din mănăstirea lui Studios, atât de celebră mai în urmă, a fost ridicată de acest înalt demnitar, fost consul, în secolul al V-lea, aproape de Poarta de Aur, în cartierul Psamathia[503]. Bisericile din Thessalonic sunt şi ele frumoase monumente ale artei primitive bizantine.

În Occident, numeroase bazilici de tip elenistic se ridică de asemenea în această epocă: Sf. Ioan din Laterano, Sf. Paul-afară-din-Ziduri, Sf. Pudentiana, de la sfârşitul secolului al IV-lea, în care stilul istoric apare în mozaicuri în toată strălucirea sa[504]. Acelaşi caracter istoric se manifestă în mozaicurile de la Santa Maria Maggiore (sec. al V-lea). Palatul lui Diocleţian, atât de monumental, păstrat până astăzi la Spalato, datând de la începutul sec. al IV-lea, Mausoleul Gallei Placidia şi Baptiseriul Ortodox din Ravenna, din secolul al V-lea, sunt alte impunătoare monumente ale acestei arte primitive.

Prin toate aceste creaţii, secolele al IV-lea şi al V-lea reprezintă în istoria artei perioada de pregătire a epocii strălucite a lui Justinian.

---

[502] *Ibidem*, pp. 10-11.

[503] Ea a fost distrusă de turci, curând după cucerirea Constantinopolei. Pe locul său se află azi moscheea Mirakhor Giami.

[504] Diehl, *op. cit.*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

EPOCA LUI IUSTINIAN ȘI A URMAȘILOR SĂI
(518-610)

154.

Când Longobarzii trecură în 568 Alpii Iulieni, urmașul lui Narses, Flavius Longinus, nu fu în stare să le oprească înaintarea, care numai prin opunerea îndărătnică a câtorva orașe fu ținută în loc o bucată de vreme. În câțiva ani, ~~Alboin~~ cuceriră Italia de Nord și Tuscia. Orașele întărite, care la început rezistară, căzură după câțiva ani Ticinum (Pavia, care devine reședința regelui) 572, și apoi Patavium și Cremona. Când Alboin cade asasinat în 572, cuceririle Longobarzilor nu se opresc. Exarhatul de Ravenna stăpânia în cele din urmă numai coasta până la Ancona, Roma cu ținutul ei (numit mai în urmă Romagna), Neapole și Italia sudică. Genua fu încă păstrată un timp. Insulele Sicilia, Sardinia, Corsica, Balearele erau deasemeni sub Bizantini.

Universal-istoric însemnat e faptul că acum întâia oară, după 800 de ani, se rupe unitatea Italiei pentru totdeauna — ea se va reface numai în vremea noastră — de altă parte, prin slăbirea mare a puterii bizantine în peninsula italică, silințele episcopilor de Roma de a ajunge complet neatârnați ~~mult~~ ~~își~~ află un câmp mai sigur și înaintează mai repede.

După plecarea Longobarzilor, Avarii, singuri stăpâni în câmpia ~~Ungariei~~ Panoniei, și numeroasele triburi slave amenințară în anii tot mai mari Provinciile dela sudul Dunării. Bizanțul luptă cu energie împotriva lor. O armată comandată de Tiberios e totuși înfrântă. Pacea e cumpărată cu bani. Iar sub domnia lui Tiberius (578; Slavii năvălesc în Balc. până în Grecia. [1]), în 581, importanta cetate de frontieră Sirmium e pierdută (Baian, neobținând-o, amenință imperiul cu năvălire...). Cu aceasta se pecetluiește soarta provinciilor de Nord.

O intervenție energică împotriva Longobarzilor fu împiedecată și prin faptul că, afară de Avari, noul dușman dela Dunăre, vechiul vrăjmaș iranic al imperiului reluase, în 572, războiul care se întrerupsese de vr'o 10 ani. Tocmai în vremea aceasta Curtea bizantină intrase în relații cu un popor care apare întâia oară în istorie, Turcii. Ei întemeiaseră în stepele Răsăritului unul din acele imperii efemere care s'au întemeiat adesea de către nomazii asiatici.

Margin notes (left margin, partly cut off): ...Tiberios ... a trimis în 574 comandanți ... Italia. 575 ... Italia ...

... Tiberius ... (Stein, o. c., p. 112-113)

(1) Ed. Nau, Extr. de la chronique de Michel le Syrien, Paris 1849, p. 23-24. Cf. Stein, p. 105. ... Tiberiu ... să aducă pe Baian în ținuturile Slavilor, în st. Dunării, ... Slavii rămaseră în Balc. până 581, ...

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

I.
IUSTIN I (9 IULIE 518 – 1 AUGUST 527)

1. Alegerea și personalitatea sa. Politica internă. Restaurarea credinței ortodoxe. Influența lui Iustinian

Împăratul Anastasios I nu s-a preocupat să asigure succesiunea la tron și nici unul din nepoții săi nu i s-a părut un bun pretendent la coroană[1].

A trebuit deci ca organele abilitate să decidă în asemenea împrejurări să procedeze la alegerea noului împărat. Gărzile palatului aveau o parte însemnată în această alegere și marele șambelan (*praepositus sacri cubiculi*), eunucul Amantios, a încercat să-l ridice pe tron pe un anume Theocrit, devotat al său. În acest scop, el dădu bani lui Iustin, învestit în acel moment cu comanda de *comes excubitorum*[2].

Cartea despre *Ceremonii* a Porphyrogenetului ne-a transmis descrierea oficială a acestei alegeri[3]. În dimineața zilei de 10 iulie, trupele gărzii și poporul se adunară la Hippodrom și aclamau senatul, cerându-i să-i

---

[1] [Autorul repetă aici o opinie pe care a expus-o și la sfârșitul capitolului anterior, dar ea se cuvine serios amendată: nepoții și descendenții familiei lui Anastasius I au deținut însemnate poziții în viața politică, vreme de câteva generații după moartea sa (cf. A. Cameron în GRBS, 19(1978), p. 25-276).]

[2] Acest corp de gardă fusese instituit de curând de Leon I, cum a arătat Bury, *History* I, 318; cf. E. Stein, *Geschichte* I, 530, împăratul având în creația sa mai multă încredere decât în scholele palatine.

[3] *De Cerim.*, I, cap. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dea un împărat: „Mulți ani senatului! Senat al romanilor, tu să învingi! Cerem împărat, dat de Dumnezeu pentru armată, cerem împărat dat de Dumnezeu pentru *oikumene*!". Înalții demnitari, senatorii și patriarhul, adunați la palat, în porticul marelui Triklinos, se certau în legătură cu alegerea împăratului. Fiindcă timpul îi grăbea, Celer, *magister officiorum*[4], le atrase atenția să dea zor cu decizia, ca să nu le ia alții înainte (armata și poporul). Dar ei continuau să nu se înțeleagă, timp în care gărzile – excubitorii și scholarii – lucrau în Hippodrom. Cei dintâi proclamau de împărat pe Ioan, un tribun, prieten cu Iustin, ajuns mai târziu episcop de Herakleia; dar albaștrii nu-l aprobau și aruncau cu pietre. Scholarii, la rândul lor, nu-l acceptau și propuneau un general, pe care excubitorii îl respingeau. Propunătorii băteau la poarta de ivoriu, care unea palatul cu Hippodromul, cerând cubicularilor să le dea veșmintele imperiale pentru cel aclamat. Aceia însă, auzind despre ce nume era vorba, nu-i luau în seamă. În cele din urmă, Senatul sfârși prin a hotărî alegerea lui Iustin, pe care îl sili să meargă pentru a primi veșmintele imperiale. Scholarii singuri erau mânioși de alegere, încât unul îl și lovi pe Iustin cu pumnul, zdrelindu-i buza. Dar părerea celorlalți se impuse și Iustin a venit în Hippodrom, fiind aclamat de ambele fațiuni. Cubicularii trimiseseră veșmintele și încoronarea avu loc imediat în *kathisma* (loja imperială), fiind săvârșită de patriarhul Ioan. Apucând apoi lancea și scutul, Iustin a fost aclamat de către toți cei prezenți în Hippodrom.

[4] *History* II, pp. 16-17.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Schițând acest episod, după descrierea Porfirogenetului, Bury îl socotește ca o foarte probabilă punere în scenă a lui Iustin și a prietenilor săi. Ei știau că nu se pot bizui pe scholari și, dacă Iustin ar fi fost proclamat numai de excubitori, reușita n-ar fi fost sigură. Trebuia să se facă deci astfel ca inițiativa să vină din partea Senatului, a cărui autoritate, sprijinită de excubitori, ar fi putut atrage consimțământul general și înfrânge rezistența scholarilor. Prin urmare, s-ar fi cuvenit ca excubitorii să propună candidați fără perspectivă de reușită și să intimideze Senatul. Partizanii lui Iustin puteau în acest chip să silească înaltul corp să urgenteze, pentru a nu i se impune o persoană indezirabilă. Dar situația cerea ca senatul să indice o persoană acceptabilă pentru excubitori și Iustin îndeplinea această condiție[5]. Astfel ajunse la tron soldatul norocos, care avea să dea imperiului domnia strălucită a nepotului său Iustinian.

Noul împărat era un țăran illyrian[6], născut în satul Bederiana, nu departe de Scupi, capitala Dardaniei,

---

[5] *Ibidem.*

[6] Izvoarele îl numesc când „trac", când „illyrian". Pentru ambele posibilități sunt indicii, afirmă B. Rubin (*Zeitalter Iustinians*, I Bd., Berlin, 1960, p. 81), dar predomină mărturiile privitoare la originea sa illyrică. Aceasta e explicabil, locul de origine al familiei fiind în Dardania, provincie a diecezei Dacia, care, împreună cu dieceza Macedoniei, țineau de prefectura Illyricum. Asupra acestei domnii a lui Iustin I avem întinsa lucrare recentă a lui A.A. Vasiliev, *Justin the First, An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1950 (Dumbarton Oaks Studies, I). Vezi cu privire la ea recenzia lui E. Honigmann, în *Byzantion*, t. XX (1950), p. 337–351.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

actualul Skopje (fost Üsküb). Limba sa natală era latina. Ca atâția alții dintre tinerii săi compatrioți, el venise cu traista în băț la Constantinopol, însoțit de doi prieteni, către sfârșitul domniei lui Leon I, ca să-și caute norocul înrolându-se în armată[7]. Pentru calitățile lor fizice, fuseseră primiți cu toții în garda palatului, corpul nou creat cu titlul de *excubitori*. Iustin se remarcase ca militar sub Anastasios I, luase parte la războiul cu isaurienii și la cel cu perșii sub acest împărat și ajunsese la treapta de *comes excubitorum*. Se distinsese și în lupta împotriva lui Vitalian. Nu avea însă nici o calitate pentru conducerea imperiului. Deși se impusese ca brav soldat, era lipsit de cea mai elementară cultură și Prokopios afirmă că nu știa nici măcar să scrie, folosindu-se, pentru a semna documentele, de o tăbliță de lemn în care se tăiaseră patru litere[8], iar

[7] Prokopios, *Anecdota*, § 6. [Pasajul respectiv afirmă că „pe când stăpânea în Bizanț împăratul Leon, trei tineri țărani din părțile ilirilor, anume Zimarh, Ditibist și Iustin, acesta din urmă din Bederiana, luptând neîncetat cu greutățile sărăciei și ca să scape și de dânsa, au hotărât să intre în oaste. Au pornit pe jos și s-au îndreptat spre Bizant, purtând pe umeri desagii în care nu luaseră de acasă nimic altceva decât pâine coaptă în spuză. După ce au ajuns și au fost primiți în rândurile oștenilor, împăratul i-a pus de pază la palat, căci se întâmpla că erau tineri chipeși și cu trupurile vânjoase." (Procopius din Caesarea, *Istoria secretă*, ed. critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, Ed. Academiei, 1972, col. „Scriptores Byzantini", VIII, p. 63, § 6, 2–4).]

[8] Ele compuneau cuvântul *legi* („am citit"). [Același text din *Anecdota* sau *Historia arcana* (= *Istoria secretă*) scrie că „Iustin a pus mâna pe domnie. Ajuns bătrân, cu un picior în groapă, el nu cunoaște deloc scrisul și se dovedea, cum zicem noi, un analfa-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mâna împăratului, ţinând condeiul, era condusă de acest tipar.

Vasiliev contestă această afirmaţie a istoricul bizantin, împăratul având o lungă şi distinsă carieră la urcarea pe tron[9], dar Honigmann observă cu drept cuvânt, în favoarea unei asemenea posibilităţi, că în sinodul din 449 se aflau printre episcopi mai mulţi agramaţi şi era, desigur, mai necesar pentru un episcop să ştie să scrie şi să citească decât pentru un războinic[10].

Iustin se căsătorise cu o captivă, Lupicina, care, încoronată ca *Augustă*, luă numele de Euphemia. Cu puţina sa cunoaştere a administraţiei civile, ar fi fost covârşit de înalta-i poziţie dacă n-ar fi avut lângă el pe

---

bet, lucru ce nu se mai întâmplase până atunci în împărăţia romană. Era obiceiul ca împăratul să-şi pună semnătura pe hotărârile luate în numele său, dar Iustin nu putea scrie asemenea hotărâri şi nici nu înţelegea ceva din cuprinsul lor. Sfetnicul care îl îndruma şi avea în seamă dregătoria scrisorilor, anume Proclos, le făcea pe toate după mintea lui; dar ca să aibă o mărturie din mâna împăratului pentru cei care urmau să ducă la îndeplinire aceste hotărâri, oamenii de la curte s-au gândit la cele ce urmează. Au pregătit anume pentru aşa ceva o bucăţică de lemn în care au săpat patru litere în limba latină; înmuiau condeiul în cerneala cu care obişnuiau să scrie împăraţii şi îl puneau în mâna acestui împărat; potriveau scândurica amintită deasupra hotărârii, apoi luau mâna împăratului şi o plimbau împreună cu condeiul peste cele patru litere; iar după ce o treceau prin toate cele patru găuri ale lemnişorului, o lăsau slobodă; în chipul acesta dobândeau semnătura împăratului" (Prokopios, *Istoria secretă*, *ed. cit.*, p. 65, §6, 11-16). Proclos din acest fragment era *„quaestor Sacri Palatii"* (κοιαίστωρ la Prokopios, *loc. cit.*, §6, 13-14, p. 64).]

[9] *Justin the First*, 82-83.

[10] Recenzia asupra cărţii lui Vasiliev, „Byzantion", t. *XX*, 1950, p. 342.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cineva care să-l ajute şi călăuzească, şi acesta a fost fiul surorii sale, Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus. Ca şi unchiul său, el se născuse într-un sat obscur, Tauresium, în împrejurimile actualului Skopje (Üsküb). Neavând copii, Iustin se interesă de aproape de acest nepot, pe care-l aduse de timpuriu la Constantinopol, îngrijindu-se a-i da o bună educaţie romană. Tânărul îşi părăsi numele de Petrus şi Sabbatius şi a rămas cunoscut cu acela de Iustinianus. Asupra copilăriei, tinereţii şi educaţiei sale, ca şi asupra momentului însemnat al sosirii sale în capitala imperiului, nu avem, afirmă cu drept cuvânt savantul Rubin[11], nici o ştire; dar totul spune în această privinţă, adaugă el, că Iustin s-a îngrijit de timpuriu în cariera lui de ofiţer de soarta rudelor sale rămase la Bederiana şi Tauresium. La Constantinopol, Iustinian a fost înrolat între *candidati*. Când Iustin se ridică pe tronul imperiului, nepotul său era de vreo 36 de ani, avea multă experienţă politică; el ajunge una din cele mai însemnate personalităţi ale Curţii.

Îndată ce ia conducerea imperiului, Iustin căută să scape de inoportuni: Amantios şi candidatul său Theocrit au fost executaţi[12]. El îi rechemă pe patriciul Appion, pe Diogenianus şi Philoxenos, senatori exilaţi de împăratul Anastasie. Appion a fost numit în demnitatea de prefect al pretoriului, Diogenianus, *magister militum per Orientem*, (στρατηλάτης Ανατολῆς), iar

[11] *Das Zeitalter Justinians*, I. Bd., Berlin, Walter de Gruyter et Co., 1960, p. 83.

[12] Malalas, p. 410 (Bonn). [Pentru informaţii mai noi, cu bibliografie, v. EPLBIP, vol. II, Athena, 1997, p. 80-81.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Philoxenos, nu mult mai în urmă (525), a fost ridicat la consulat. Iustin caută să şi-l apropie şi pe Vitalian, care ameninţase tronul înaintaşului său şi îl chemă de asemenea la Constantinopol[13]. A fost numit îndată *magister militum in praesenti* şi, în 520, a fost avansat la consulat în Vest[14].

Reluarea legăturilor cu Roma, prin urmare părăsirea politicii religioase a lui Zenon şi restaurarea hotărârilor sinodului de la Chalkedon, a fost marele act care inaugurează noua domnie.

Iustinian a inspirat, desigur, această atitudine. El nu se putea împăca, în felul său ortodox, cu despărţirea religioasă dintre cele două părţi ale imperiului. Populaţia capitalei a determinat, prin manifestarea sa energică, grăbirea hotărârii. Câteva zile după moartea lui Anastasie I, mulţimea adunată la Sfânta Sofia cerea zgomotos să se arunce anatema asupra eutychienilor, manicheilor şi a patriarhului Severos al Antiohiei, capul mişcării monofizite din Orient, să se declare formal recunoaşterea sinodului de la Chalkedon şi să se convoace un sobor al episcopilor pentru restabilirea unităţii bisericeşti. Vasiliev reproduce[15] o serie de acte contemporane privitoare la adunarea credincioşilor din acele două zile memorabile (15 şi 16 iulie 518). Patriarhul, în neputinţa de a linişti mulţimea, a fost silit să-i satisfacă doleanţele: el a aruncat anatema cerută, iar soborul a avut loc la 20 iulie cu episcopii pre-

[13] *Ibidem*, p. 411.
[14] Bury, *History*, II, p. 20.
[15] *Justin the First*, pp. 136-144.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

zenți în Constantinopol[16], și edictul imperial privitor la hotărârea luată a fost rimis în tot Orientul, primit cu simpatie pretutindeni, afară de Siria a doua, unde stăpânea erezia monofizită. O ambasadă trimisă papei Hormisdas îi cerea să expedieze legați la Constantinopol, pentru confirmarea restabilirii unității religioase. Legații au fost primiți cu mari onoruri. Ei aduceau profesiunea de credință ortodoxă stabilită de papă. Patriarhul Ioan și un mare număr de episcopi ai Orientului au semnat această profesiune de credință ortodoxă. Numele lui Akakios și ale altor patriarhi eretici, împreună cu ale împăraților Zenon și Anastasios, au fost șterse de pe dipticele bisericești. La cererea legaților, care au rămas în Orient 18 luni, o aprigă persecuție se dezlănțui împotriva monofiziților din imperiu. În Siria, Severos de Antiochia a fost depus și anatemizat de sinodul de la Tyr (518) și mai mult de 30 de episcopi monofiziți ai patriarhului de Antiochia au fost izgoniți din scaunele lor. Persecuția ținu trei ani (518-521); mănăstiri au fost închise, călugării urmăriți, siliți să fugă în pustiuri. Reacția ortodoxă a fost mai blândă în Egipt, unde mulți exilați și-au aflat adăpost. Aceste măsuri provocară și protestul lui Theodoric al ostrogoților, care îl trimise pe patriarhul Ioan al Romei la Constantinopol, spre a duce protestul lui. El n-a fost fără rezultat, căci goții au fost exceptați de la acțiunea edictelor.

[16] Vasiliev, *op. cit.*, pp. 220-231; E. Stein, *Hist. du Bas-Empire*, II, p. 231; cf. I. Kulakovskij, *Istorija Vizantii*, t. II, Kiev, 1912, p. 8 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În timpul acestei domnii încetă și prigonirea ortodocșilor din Africa, unde regele Hilderich, conștient de ascendența sa romană, a rupt cu politica agresivă a înaintașilor săi și a întreținut relații prietenești cu Bizanțul. El i-a rechemat pe toți episcopii calcedonieni exilați de predecesorul său.

Însușirile intelectuale și capacitatea politică a lui Iustinian i-au câștigat o influență preponderentă asupra împăratului. Iustin, după expresia atât de potrivită a lui Ch. Diehl, îl aduce treaptă cu treaptă mai aproape de picioarele tronului[17]. Rând pe rând *comes* al domesticilor, *illustris*, *patrikios*, a fost numit comandat al trupelor care țineau garnizoană în capitală, *magister militum in praesenti*. Detractoriii săi afirmă că n-a avut nici un scrupul pentru a înlătura pe cei care îi puteau fi rivali, prin influența pe care o exercitau. Executarea eunucului Amantios e atribuită instigației sale. Vitalian era un rival mai serios și, în a șaptea lună a consulatului său (iulie 520), el a fost ucis în palat. Iustinian era făcut răspunzător și de această crimă. În 521, el obținea consulatul și dădea vieții capitalei o mare strălucire, întreținând poporul cu spectacole grandioase. Când a fost apoi înălțat la rangul de *nobilissimus* (înainte de 525, când a devenit *caesar*) s-a recunoscut prin aceasta calitatea sa de moștenitor al tronului. În tot timpul domniei lui Iustin I, el a fost adevăratul conducător al imperiului. Puterea sa era sprijinită de ortodocși, dar se spune că a căutat și alte

[17] *Justinien*, în „Cambridge Medieval History", t. II, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mijloace de susţinere, prin atragerea facţiunii albaştrilor. Anastasios I, se ştie, îi sprijinise pe verzi.

În timpul domniei lui Iustin, facţiunile au provocat mari dezordini, nu numai la Constantinopol, ci, cum afirmă Malalas[18], în toate oraşele, iar instigatorii lor erau Albaştrii. În 524, un mare scandal a avut loc în capitală: Albaştrii ucid o persoană de rang şi Iustin dă ordin să se pedepsească această crimă. Prefectul oraşului, Theodotus Kolokynthios, îi execută pe culpabili. Iustinian se afla în acel moment bolnav, dar, când se însănătoşi, îl scoase pe Theodot din funcţie şi-l trimise în exil la Ierusalim. Lecţia administrată Albaştrilor a prins însă bine şi, în cei din urmă ani ai acestei domnii, liniştea a stăpânit atât în Constantinopol, cât şi în provincii[19].

2. Politica externă. Intervenţia în Caucaz, războiul cu perşii. Relaţiile cu Regatul de Axum

Domnia lui Iustin I a avut frumoase rezultate în ceea ce priveşte politica externă. El a ştiut să stabilească relaţii strânse la frontierele imperiului cu popoare care au devenit aliaţi preţioşi ai Bizanţului în conflictul permanent ce exista între Imperiu şi perşi.

Imperiul pierduse, în timpul lui Leon I, autoritatea sa în Lazica, ai cărei regi se numărau între vasalii perşilor. În 522 o schimbare însemnată se produse în situaţia acelei depărtate ţări. Malalas ne relatează că regele lazilor, *Tzathes* (Ztathios), îndată ce a murit tatăl

[18] P. 416 (ed. Bonn).

[19] Bury, *History* II, pp. 21-23.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

său, Damnazes, s-a ferit să ceară învestitura lui Kawad, spre a nu fi obligat să-şi însuşească riturile credinţei perşilor şi a venit la Constantinopol, cerând să fie învestit de către împărat. Iustin îl botează şi-i dădu o soţie bizantină, Valeriana, fiica patriciului Nomos, şi-l încoronă cu diadema de aur romană, îi puse hlamida de mătase albă prevăzută cu un *tablion* de aur, pe care se afla brodat portretul împăratului Iustin, tunica albă (*ἄσπρον παραγαύδιον*), brodată cu medalioane de aur, în care se aflau, de asemenea, efigii ale suveranului. Încălţămintea însă era adusă din patria sa, împodobită cu mărgăritare, după obiceiul persan (*τὰ τζαγγία*). Cingătoarea (*ἡ ζώνη*) era, de asemenea, împodobită cu mărgăritare[20]. Primind multe daruri de la împărat, Tzath şi soţia sa se întoarseră în Lazica şi această ţară rămase de acum în strânse legături cu Bizanţul.

Consolidarea puterii bizantine în Lazica avea o mare însemnătate, fiindcă Lazica închidea perşilor accesul Mării Negre şi, în acelaşi timp, oprea intrarea în imperiu a barbarilor de la nordul Caucazului. Kawad nu putea privi cu indiferenţă această imixtiune a împăratului în regiunile ce-l interesau atât de mult. El a protestat, dar fără rezultat. Regele persan mai dorise ca împăratul să adopte pe Chosroes, destinat la succesiune, dar nici aceasta nu i-a reuşit[21].

Popoarele creştine ce se întindeau de la Marea Neagră la Marea Caspică, de-a lungul versantului de sud al Caucazului – lazii, la răsărit de ei, iberii şi, la răsărit de aceştia, albanii – gravitând în sfera influenţei

[20] Malalas, pp. 412-413.

[21] Prokopios, *Bell. Pers.*, I, 11.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

bizantine, neliniștea Persia. Pentru a contrabalansa întinderea imperiului în Lazica, Kawad a căutat să strângă legăturile de vasalitate ce uneau Iberia cu Persia și a vrut să-l forțeze pe regele Gurgen să adopte riturile perșilor. Dar Gurgen s-a revoltat și a cerut ajutorul împăratului Iustin. Acesta trimite atunci pe patriciul Probus cu mulți bani la Bosporos, oraș autonom al Crimeei, care cu puțin mai înainte recunoscuse autoritatea lui Iustin I, ca să ridice acolo auxiliari huni și să-i aducă în ajutorul iberilor. Dar Probus n-a reușit și Iustin l-a trimis pe strategul Petros cu ceva huni în Lazica, să-l ajute pe Gurgen. Observând acestea, Kawad a expediato mare armată în Iberia și Gurgen văzând ajutorul bizantinilor cu totul insuficient, s-a refugiat cu familia și cu notabilii țării în Lazica. Perșii i-au urmărit, dar nu i-au putut ajunge din cauza dificultăților terenului. Astfel, s-a provocat reluarea ostilităților dintre perși și bizantini, după un armistițiu de mai mult de douăzeci de ani[22].

Petros a fost revocat și alte trupe au fost trimise de Iustin, sub comanda lui Ireneu, în Lazica, pentru a ocupa cetățile de la granița ei cu Iberia. Dar aprovizionarea anevoioasă a acestor cetăți i-a silit pe bizantini să le părăsească și ele au fost ocupate de perși. În acest timp, Belisarios și Sittas, amândoi tineri din garda lui Iustinian, au năvălit în Persarmenia, pătrunzând adânc în interiorul țării, au devastat ținuturi pe o mare întindere și s-au întors din această campanie cu o pradă imensă. Dar într-o a doua expediție ei au suferit o mare înfrângere, surprinși de armata persană, condusă

[22] *Ibidem*, I, 11.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de fraţii Narses şi Aratius, şi au fost siliţi să se retragă. Lahmidul Mundhir, aflat în serviciul perşilor, reîncepu aprigele sale incursiuni în regiunea oraşelor Emesa, Apamea şi Antiochia. Altă armată bizantină, condusă de Libelarius tracul, *magister militum per Orientem*, şi de Timostrat, ducele Mesopotamiei, atacă cetatea Nisibis, dar din pricina căldurii insuportabile este nevoită să se retragă. Libelarius a fost apoi revocat şi în locul său a fost trimis în fruntea Orientului Hypatios, iar Belisarios a fost numit duce de Mesopotamia, în locul lui Timostrat, care nu mai era în viaţă[23].

Deosebit de importante sunt în istoria acestei domnii legăturile strânse dintre imperiu şi regatul etiopian de Axum, legături care au făcut din acest regat un preţios aliat al Bizanţului şi al politicii sale în părţile Mării Roşii.

Învăţatul german A. Dillmann ne-a schiţat începuturile statului axumit într-o lucrare de la sfârşitul secolului trecut[24]. El a arătat că poporul pe care grecii îl

---

[23] Ibid, cf. E. Stein, *Hist. du Bas-Empire*, II, p. 267 şi urm.

[24] *Über die Anfänge des Axumitischen Reiches*, în „Abhandl. der Königl. Akad. der Wissenschaften zu Berlin", 1878. Berlin, 1879. [Pentru acest subiect, mai pot fi consultaţi şi alţi autori ca: C. Conti Rossini, *Storia d'Etiopia*, Bergamo, 1928,; E. Wallis Budge, *History of Ethiopia and Abyssinia*, 2 vol., Methuen, 1928 şi ed. anastatică, Oosterhout, 1970; Idem, *The Queen of Sheba and her only son Menzelik I, being the «Book of the Glory of Kings» (Kębra Nagast)*, Oxford, 1932; Th. Papadopoullos, *Africanobyzantina: Byzantine influences on Negro Sudanese cultures*, Athena, 1966; S. H. Selassie, *Ancient and medieval Ethiopian History to 1270*, Addis Abeba, 1972; B. Hendricks, *Official documents written in Greek illustrating the ancient histo-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

numeau *Αἰτίοπες* era numit de egipteni *Kuș* sau *Keș*. Prin acest nume egiptenii înțelegeau popoarele negre de la sudul Egiptului. În Vechiul Testament avem mențiuni despre etiopieni sub numele *Kuș*. Scriitorii greci îi amintesc, începând cu Homer, care ne vorbește despre ei ca despre un popor foarte pios, bogat în jertfe și iubit de zei. Îi aflăm și la Herodot și Strabo, dar știrile ce ni le dau aceștia despre etiopieni sunt vagi.

Numele *Axum* e de raportat, afirmă Dillmann, la *ἄσχαμ* al lui Herodot, care îi pomenește ca fiind niște războinici egipteni, fugiți sub Psammetich și primiți de regele etiopienilor. Ei sunt numiți la Herodot *αὐτόμολοι*, cu numele egiptean *ἄσχαμ*.

Abisinia a fost cunoscută mai bine odată cu așezarea stăpânirii grecești în Egipt (urmașii lui Alexandru cel Mare). Atunci s-au explorat țărmurile Mării Roșii și au fost cunoscute mai cu seamă populațiile de pe țărm, descrise ca populații aflate în stare naturală (la Agatharchides și Artemidor).

Din veacul I creștin începem a avea știri mai precise. După un *Periplus* datat cu probabilitate înainte de 75 după Christos[25] rezultă, cum arată Dillmann, următoarele:

1. *Axum* era atunci reședința unui regat (*ἡ Αὐξούμη, ἐν ᾗ βασίλειον*), care se întindea de-a lungul Mării Roșii; 2. Regatul nu purta numele de etiopian, ci pe

---

ry of Nubia and Ethiopia, 3nd cent. B.C. – 6th cent. A.D., Johannesburg, 1984; D. Letsios, *Βυζάντιο καί Ερυθρά Θάλασσα*, Athena, 1988; *UNESCO general History of Africa*, vol. II, Berkeley, 1981, p. 362-380 și 401-422].

[25] Ed. Müller, *Geogr. graeci minores*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

acela de axumitic; 3. Axum era piața principală pentru negoțul de fildeș în nord-estul Egiptului și Adulis antrepozitul stăpânirii, prin care se făcea exportul și importul pe mare, pentru negustorii arabi și pentru cei romani; 4. Denarii romani și monedele de cupru aveau acolo curs; 5. Regele Zoscales era avid de câștig, dar un barbar de cultură grecească, de unde putem conchide că el a înțeles folosul legăturilor comerciale cu grecii, pentru cultura poporului său.

Acest regat de Axum a avut relații cu imperiul bizantin în timpul domniei lui Iustin I, relații dictate de politica religioasă a împăratului. A.A. Vasiliev s-a oprit pe larg asupra acestui interesant episod, cu mult înainte de apariția cărții sale închinate lui Iustin I[26]. Eruditul învățat arăta că înainte de convertirea la creștinism, în secolul al IV-lea, regatul abisinian de Axum, așezat în marginea lumii elenistice, a fost atras în oarecare măsură de influențele acestei lumi prin Ptolemeii din Egipt. După convertirea sa, regatul a fost legat de Bizanț și a luat parte, mai mult sau mai puțin activ, la mișcările politice și religioase ale epocii, precum și la interesele economice din sud-est. După autor, Bizanțul socotea Abisinia un stat vasal. În adoptarea creștinismului, regele abisinian n-a fost condus, socotea el, numai de simpatii religioase, ci și de motive politice, fiindcă a câștigat pentru statul său prietenia și ajutorul imperiului. Întâia jumătate a secolului al VI-lea a fost, după Vasiliev, „ultima pagină strălucită" a istoriei regatului axumitic, când regele, efectiv sprijinit de împăra-

[26] *Justin I (518-527) and Abyssinia*, în BZ, 33, (1933), pp. 67-77. Chestiunea e tratată apoi în *Justin the First*, cap. V.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ţii bizantini Iustin I şi Iustinian, puse puternic piciorul în Yemen, în Arabia de Sud-Vest. După vreo 50 de ani, stăpânirea axumitică din Yemen a fost nimicită de Chosroes al Persiei, episod al îndelungatului război dintre Bizanţ şi Persia, cum caracterizează foarte bine învăţatul istoric prăbuşirea acestei stăpâniri. Mai departe, Vasiliev urmăreşte pe scurt destinele statului abisinian în decursul veacurilor. Ele nu pot intra, firește, în cadrul expunerii noastre.

Ceea ce ne interesează este numai intervenţia împăratului Iustin I pe lângă regele de Axum pentru a face război lui *Dhu-Nuwas* (Nowas), regele himyariţilor (homeriţilor) din Yemen. Protector al iudaismului, acesta întreprinsese o aprigă persecuţie împotriva creştinilor din Yemen, în special a celor din oraşul Nadjran.

În lucrarea sa privitoare la epoca lui Justinian[27], învăţatul Rubin a schiţat lămurit soarta vecinilor Mării Roşii în această epocă.

Misiunile creştine au fost, afirmă el, multă vreme active în Yemen, şi existenţa creştinismului printre himyariţi era bine cunoscută la nord, în Siria şi Mesopotamia. Comunitatea din Nagran (Nadjran), înainte de masacrul creştinilor, era cel mai important centru creştin în Arabia de Sud. Dar Yemenul nu era exclusiv creştin: alături de creştinism existau acolo şi iudaismul şi vechiul păgânism, care pierdea însă din ce în ce teren. Intervenţia imperiului în aceste părţi nu pornea numai din grija pentru creştinism, ci mai ales din inte-

[27] *Das Zeitalter Justinians*, Erster Band, Berlin, Walter de Gruyter et Co., 1960.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

resele politice şi comerciale, ca şi din primejdia pătrunderii perşilor în Arabia de Sud. Regele Abisiniei era, în timpul lui Iustin, *Ela Asbeha* pe numele său etiopian, în izvoarele greceşti *Elesboas*, iar în alte izvoare *Kaleb*.

Duşmanul lui Elesboas în Yemen era, după cum arată tradiţia arabă, *Dhu-Nuwas*, de credinţă iudaică. Pentru evenimentele acestea dintre anii 521-525, opera lui Prokopios nu ne dă ştiri. Între izvoarele scrise privitoare la aceste întâmplări avem, înainte de toate, *Cartea Himyariţilor*, anonimă, transmisă în limba siriană, de asemenea ştirile ce ni le dau *Martyrium Arethae* şi *Inscripţiile lui Dhu- Nuwas*, cuprinzând rapoarte de campanii şi detalii topografice, cele dintâi ca mijloc de intimidare a creştinilor.

Rubin precizează că etiopianul *Ezana* a fost considerat drept Constantin al Abisiniei: „el a putu să fie – afirmă acesta – şi în Arabia braţul prelungit al imperiului mondial roman (sub împăratul Constanţiu al II-lea)". După raportul istoricului contemporan Rufinus, repetat de istoricii greci, adaugă Rubin[28], „creştinismul abisinian îşi datorează stimulentul său misionar hotărâtor călătoriei unui anume Meropius în «Indii»". Meropius a căzut victimă indigenilor ostili ai coastei etiopiene, dar cei doi însoţitori mai tineri au scăpat cu viaţă şi au ajuns cu timpul, prin însuşirile lor, în demnităţi înalte la Curte. Frumentius a putut să lucreze ca misionar, în calitatea sa de consilier al regenţei din timpul minorităţii regelui. Când acesta a ajuns la majorat, Frumentius şi-a depus funcţiunea şi s-a întors în Egipt,

[28] *Ibidem*, p. 302.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

unde a raportat patriarhului Athanasios asupra situației tinerei Biserici a Etiopiei. Athanasios a crezut că nimeni altul nu trebuia să continue lucrarea începută și l-a trimis înapoi pe misionar în calitate de cel dintâi episcop al Bisericii abisiniene. Influența lui Frumentius în anii minorității negusului Ezana lămurește îndestul atitudinea acestuia proromană și prietenoasă creștinilor. Aceste întâmplări sunt datate de autor între anii 320-335.[29]

Războiul cu sassanizii a silit Roma la inițiativă și pe coasta de est a Mării Roșii. În Yemen a fost trimisă o solie, sub conducerea lui Theophilos Indianul, nu numai în scop politic și comercial, ci și misionar. Biserici se ridicau în Zhafar, metropola Arabiei de Sud și în Aden. Patriarhul Antiohiei joacă un rol proeminent ca centru spiritual. Misionarii care produc puternicul avânt al creștinismului în a doua jumătate a secolului al V-lea și începutul secolului al VI-lea provin, în cea mai mare parte, din spațiul sirian.

Am văzut că Dhü Nuwas, regele himyariților din Yemen, de credință iudaică, dezlănțuise persecuția împotriva creștinilor din Yemen, în special din orașul Nadjran, unde pieriră familiile de seamă, Dhü Nuwas urmărind în primul rând exterminarea lor. Între vic-

[29] [Evenimentele au fost reluate ulterior de către A. Dihle, *Frumentios und Ezana*, în Idem, *Umstrittene Daten. Untersuchungen zum Auftreten der Griechen am Roten Meer,* Köln, Opladen, 1965; F. Altheim, Ruth Stiehl, *Die Datierung des Königs Ezana von Aksum*, „Klio", 39, 1961, p. 234-248; B. Hendricks, *Ezana basileus d'Axum: quelques consideration prosopographiques et chronologiques,* Εκκλησιαστικός Φάρος", 79, 1997.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

time a fost şi Harith, emirul tribului, nume care în textele greceşti sună *Arethas*.[30]

Prigonirea s-a întins, evident, şi în alte regiuni ale himyariţilor. După o tradiţie, unul dintre creştini, scăpat din măcel, *Daus Dhü Taalaban*, s-a înfăţişat împăratului, înştiinţându-l despre cele întâmplate în Sudul Arabiei. Împăratul, neputând interveni însuşi, se adresează negusului cu rugămintea de a-i da sprijinul său[31]. Cercurile creştine din Himyar s-au adresat de asemenea negusului şi episcopului său, Euprepios, ca să ajute ţării lor făcând război lui Dhü Nuwas şi au însoţit cererea cu darul unui Evangheliar pe jumătate ars, pe care negusul îl trimise împăratului. Elesboas îşi petrecu iarna anului 524-525 cu pregătirile.

Întreprinderea expediţiei sale s-a deschis în 525, după Rusalii, prin cuvântarea către trupe şi printr-un serviciu religios solemn în biserica principală din Axum. Apoi trupele s-au pus în mişcare în direcţia Adulis[32], având şi ajutorul flotei imperiului. Lupta cu Dhu-Nuwas, „avocatul intereselor evreo-persane", se sfârşi prin victoria deplină a regelui de Axum: părăsit, în momentul hotărâtor, de feudalii oraşelor sud-arabe, el a fost ucis.

---

[30] [Cea mai recentă bibliografie asupra acestor episoade în EPLBIP, vol. III, p. 152-153 (s. v. „Αρέθας" şi „Αρέθας άγιος") şi p. 106-109, (s. v. „Ἀξωμιτών (Αξουμιτών) δυναστεία"), iar cea mai recentă abordare a lor la Irfan Shahid, *Byzantium and the Arabs in the 6th century*, Washington, 1995; importante sunt şi studiile învăţaţilor ruşi, ca N. V. Pigulevskaja, *Araby u granic Vizantii i Irana v. IV-VI vv.*, Moscova-Leningrad, 1964].

[31] B. Rubin, *op. cit.*, p. 312.

[32] *Ibidem*, p. 314.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Îndată după această victorie a început opera restaurării creştinismului în Yemen. Episodul a trecut în hagiografie. *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Αρέθα*, publicat de Boissonade[33], povesteşte cum împăratul Iustin îi scrie lui Elesboa să intervină împotriva regelui „evreu" al homeriţilor (în Sfânta Scriptură, Sabba), care asediase oraşul Nadjrân (*Νίγρα*), fiindcă era locuit de creştini, pătrunsese în el prin perfidie şi-i omorâse pe toţi creştinii care nu voiseră să-L renege pe Christos. Elesboa sau Elesbaa adună mare mulţime de oşti şi atacă pe apă şi pe uscat, ieşind biruitor. El ridică apoi o biserică, aduse episcopi în Nadjrân şi-i converti pe homeriţii păgâni; apoi îl stabili pe fiul lui, Arethas, *ethnarches* (guvernator), iar la homeriţi îl puse rege pe Abramios, foarte bun creştin.

Restaurarea creştinismului în Yemen a dat frumoase rezultate şi o sută de ani mai târziu, în epoca lui Mohammed, „singura comunitate creştină cu adevărat puternică şi organizată" – observă Henri Grégoire – era cea din Himyar şi în special din Nadjran[34]. Creştinii himyariţi erau, firește, monofiziţi, căci, după cum arată învăţatul belgian, dacă evanghelizarea Yemenului a fost iniţiată sub Constanţiu (secolul al IV-lea) de către arianul Theophilos, ea a început serios sub domnia împăratului Anastasios. Acesta n-a împiedicat însă intervenţia bizantină în favoarea lor, protecţia creştinilor fiind în general pentru împărat şi o armă politică dincolo de hotarele imperiului. În acest sens, acţiunea întreprinsă de Iustin I

[33] *Anecdota graeca*, vol. V.

[34] *Mahomet et le monophysisme*, în „Mélanges Ch. Diehl", I-er vol., Paris, 1930, pp. 107-119.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în Himyar, alături de regatul de Axum, e unul din actele însemnate ale politicii sale externe[35].

3. Asocierea lui Iustinian la imperiu. Moartea lui Iustin I

În primăvara anului 527, Iustin căzu greu bolnav. Ascultând de sfaturile senatului, îl cooptă la tron pe Iustinian. În ziua de 1 aprilie 527, el conferi nepotului său demnitatea de *Augustus*, iar la 4 aprilie îl puse pe patriarh să-l încoroneze. Actul încoronării se săvârşi în marele Triklinos al palatului, iar ceremoniile următoare avură loc în Delphax, unde se aflau adunate gărzile, şi nu în Hippodrom. Odată cu el, Theodora, soţia lui Iustinian, a fost încoronată *Augusta*. Împăratul nu a pregetat să abroge pentru aceasta legea care interzicea înalţilor demnitari ai Statului de a se căsători cu femei de condiţie servilă.

Iustin se întremă apoi, dar pentru scurtă vreme, şi dădu, împreună cu Justinian, legea ereticilor şi a maniheenilor, promulgată între 4 aprilie şi 1 august 527.

---

[35] În legătură cu regatul de Axum, trebuie menţionat şi studiul colegului C. Marinescu, *Le prêtre Jean. Son pays, explication de son nom*, apărut în „Bulletin de la section historique de l'Acad. Roum., t. X (1923), pp. 73-112. Se cunoaşte curiozitatea stârnită de misteriosul suveran creştin, fabulos de bogat şi puternic, botezat de oamenii Evului Mediu cu numele enigmatic de „Prêtre Jean". Autorul îl identifică în mod plauzibil cu împăratul Etiopiei. De asemenea şi N. Iorga, *Cenni sulle relazioni tra l'Abissinia e l'Europa catolica nei secoli XIV-XV con un itinerario inedito del secolo XIV* (Estrato del volume primo), Palermo, 1910 (Centenario della nascita de Michele Amari). [V. şi *Supra*, n. 24 şi 29].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

A murit în ziua de 1 august 527, din pricina unei ulcerații la picior, provenită din rana pe care o primise într-una din campaniile sale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

II.
IUSTINIAN I, ULTIMUL MARE ÎMPĂRAT ROMAN (527 APRILIE 1 – 565 NOIEMBRIE 13-14)

1. Personalitatea împăratului [36]

Iustinian I avea 45 de ani când s-a urcat pe tronul imperiului. El era, ca şi unchiul său, un traco-illyr de limbă latină.

Charles Diehl arată cât e de greu să judecăm personalitatea marelui împărat, cu toate că avem multe izvoare asupra domniei sale.

Istoricul cel mai însemnat al domniei lui Iustinian e, fără discuţie, Prokopios din Caesarea Palestinei. El a însoţit pe Belisarie în toate campaniile sale, a trăit la Constantinopol, în societatea înaltă a Curţii imperiale, a fost deci în măsură să observe de aproape faptele şi oamenii[37]. Opera sa e, ca atare, foarte preţioasă pentru aprecierea îndelungatei şi glorioasei domnii a lui Iustinian.

Prokopios ne-a lăsat trei lucrări asupra epocii sale: una, în 8 cărţi, asupra *Războielor*, *Ὑπὲρ τῶν πολέμων λόγοι* (cu perşii, cu vandalii şi cu goţii); una asupra *Edificiilor, Περὶ κτισμάτων* (*De Aedificiis*) şi, în sfârşit,

---

[36] Opere capitale asupra marelui împărat: Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siècle*, Paris, Leroux, 1901, rezumată apoi în „The Cambridge Medieval History", vol. II, cap. I-II (pp. 1-50); E. Stein, *Histoire du Bas-Empire II*, publiée par Remy Palanque, Paris, 1949; B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, Erster Bd., Berlin, Walter de Gruyter et Co., 1960.

[37] Cronologia carierei istoricului a fost stabilită de J. Bury, în *Appendix*, nr. 1, la vol. IV al operei lui Gibbon, editate de el.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

un fel de memorii, numite de obicei *Istoria secretă*, fiindcă nu s-a publicat decât după moartea împăratului, cel mai devreme către sfârşitul secolului al VI-lea. În Suda aceste Memorii sunt intitulate *Anekdota* („lucruri inedite"). În cea dintâi dintre aceste lucrări, Prokopios e plin de admiraţie pentru Iustinian şi Belisarie; în a doua, înşirând construcţiile civile, militare şi religioase ale domniei, ne face un entuziast panegiric al împăratului, socotit mai presus de cei mai mari oameni ai Antichităţii: el i-a strivit pe barbari, a redat imperiului provinciile pierdute şi a întemeiat numeroase oraşe; punând capăt rătăcirilor, a ridicat credinţa pe o singură temelie, a pus rânduială în legiuirile nesigure de mai înainte, a iertat duşmanilor săi, dând pilda unei clemenţe superioare, a ajutat pe săraci – într-un cuvânt, a făcut să domnească fericirea în imperiu: *εὐδαίμονι βίῳ τὴν πολιτείαν ξυνῴκισεν*[38]. *Istoria secretă* e, dimpotrivă, o adevărată cronică scandaloasă a Curţii bizantine, în care autorul ne înfăţişează, în toată cruzimea lor, moravurile decăzute, schiţând în cele mai triste culori portretele prezentate mai înainte cu atâta admiraţie.

Descoperită în 1623 de N. Alemanni în Biblioteca Vaticanului[39], *Istoria secretă* a dat loc, de atunci, la multe discuţii. Contrazicerea în care se află faţă de celelalte opere ale lui Prokopios i-a făcut pe mulţi să-i conteste autenticitatea, s-o privească drept un pamflet

[38] *De Aedificiis*, I, 1 (ed. Haury).

[39] Procopii Caesariensis *Ἀνέκδοτα, Arcana Historia, qui est liber nonus Historiarum ex Bibliotheca Vaticana Nicolaus Alemannus protulit, Latine reddidit, notis illustravit...* Lugduni [= Lyon], 1623.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ieşit din cercul opoziţiei dinastice. Dar Felix Dahn, în *Prokopios von Caesarea*[40], a pus în lumină, destul de convingător, analogiile de stil şi de gândire dintre *Anekdota* şi celelalte opere ale istoricului. Studierea principiilor ritmicii cunoscute a prozei bizantine, care-şi află aplicarea nu numai în scrierea despre *Războaie*, ci şi în pamfletul despre care e vorba, a dus la aceeaşi concluzie în favoarea autenticităţii[41].

Jacob Haury a adus, la rândul său, în sprijinul acestei concluzii, probe evidente, relevând pasaje din scrierea despre *Războaie*, ce corespund pasajelor respective din *Anekdota* şi *De Aedificiis*[42]. Căutând o explicaţie a operei de ponegrire, Haury a stabilit că ea a fost scrisă în 550[43], în momentul în care Propkopios îşi publica cele 7 cărţi ale *Războaielor* (a opta a fost adăugat în 553-554), şi în această epocă istoricul se afla într-o stare de spirit care ne face să înţelegem opera sa. Jignit în patriotismul său, el este indignat de insuccesele lui Belisarie şi de neglijenţele lui Iustinian. Şi atunci îşi va fi vărsat toată amărăciunea în aceste *Memorii*, în care a pus toată ura şi toată patima sa, de neexprimat în public sau în cărţile scrise pentru slăvirea domniei. Dar pasiunea l-a târât să facă din povestirea sa, după justa expresie a lui Stein, „o satiră grotescă" pe soco-

---

[40] Berlin, 1865.

[41] Vezi A.W. De Groot, *Untersuchungen zum byzantinischen Prosarhythmus (Prokopios von Cäsarea)*, Groningen (Holland), 1918.

[42] V. articolele: *Prokop verweist auf seine Anekdota*, BZ, 36 (1936), pp. 1-4; *Prokop und der Kaiser Justinian*, BZ, 37, 1937, pp. 1-9.

[43] *Prokopiana*, Augsburg, 1892, pp. 9-21

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

teala împăratului şi împărătesei, a lui Belisarie şi a Antoninei[44]. Justinian e caracterizat ca un om pervers şi uşor de amăgit, un amestec de slăbiciune şi corupţie, de prefăcătorie şi cruzime, un suflet perfid şi mincinos, sperjur, fără loialitate şi fără credinţă. „Pare că natura, luând toată perversitatea de la ceilalţi oameni, a pus-o în sufletul acestui bărbat"[45]. În lunga sa domnie, marea preocupare a lui Justinian ar fi fost să adune bani. Cei însărcinaţi a strânge dările, nesuferiţii *φορολόγοι*, sunt nişte „demoni setoşi de sânge" *δαίμονες παλαμναῖοι*, ca aceia pe care poeţii îi numesc vampiri şi care urmăresc distrugerea omenirii şi, de aceea, ei îmbracă chipul omenesc[46]. Împăratul însuşi e născut dintr-un asemenea demon, căci noaptea, după câte spun servitorii palatului, „oameni perfect sănătoşi", el se ridica adesea de pe tronul său şi rătăcea prin apartamente. Apoi capul lui Iustinian se făcea deodată nevăzut şi trupul decapitat rătăcea astfel singur, până când, la urmă, capul se întoarce iarăşi la trup. Alţii povesteau că, fiind aproape de împărat, figura sa se prefăcea pe neaşteptate într-o masă de carne informă, căci nici sprâncenele, nici ochii nu se mai vedeau la locul lor şi nimic nu mai era de recunoscut. Înşirând aceste bârfe colportate de prostimea din Constantinopol pe socoteala lui Iustinian, Prokopios a fost, totuşi, destul de prudent spre a adăuga: „Acestea le scriu nu văzându-le însumi, ci auzindu-le de la cei ce afirmă că le-au văzut atunci".

---

[44] *Histoire du Bas-Empire*, p. 720.

[45] *Anekdota*, 8, 24 şi urm. (ed. Haury).

[46] *Ibidem*, 12, 13-14.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Aceste lucruri răspândite în public și culese de istoric în opera sa de ponegrire, aduc pe planul întâi ceea ce s-a numit *demonologia lui Prokopios*, iar istoricii din vremea noastră s-au oprit cu interes asupra ei.

Eruditul Berthold Rubin, atât de original în expunerile sale,a lămurit, pe baza unui bogat material documentar, sensul și tendința politică a expresiei *ἄρχων δαιμόνων* din *Istoria secretă* a lui Prokopios: „Der Zweite der Welt nach Goth und allerchristlichste, vieleicht sogar christusgleiche Kaiser stürzt in die Abgründe eines infernalischen Hasses und findet wie die gefallene Engel Luzifer seinen standesgemässen Platz an der Spize der höllischen Hierarchie. Der frömmste aller Fürsten dieser Welt verwandelt sich in den Fürsten der Dämonen, *δαιμόνων ἄρχων*[47].

Citând această interpretare a lui Rubin, învățatul sârb K. Gantar socotește interesant să cerceteze un *alt motiv* al demonologiei lui Prokopios[48], motivul demonilor fără cap. El menționează între probele naturii demonice a lui Iustinian tocmai acel pasaj în care Prokopios aduce mărturia celor doi servitori de încredere care vorbesc despre plimbarea lui Iustinian noaptea, fără cap, prin palat. Gantar precizează în mod documentat că teama de cei fără cap era înnăscută la cei

---

[47] *Der Fürst der Dämonen, BZ, 44, 1951, pp. 469-481.* [Tradus, pasajul sună astfel: „Al doilea în lume după Dumnezeu, împăratul cel creștin, poate chiar egal al lui Christos, se prăbușește în abisurile unei uri infernale și, asemenea îngerului căzut Lucifer, își găsește locul cuvenit în vârful ierarhiei iadului. Cel mai evlavios principe al acestei lumi (se transformă în) căpetenia demonilor".]

[48] *Kaiser Iustinian als kopfloser Dämon*, în BZ, 54, 1961, pp. 1-3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vechi şi chiar la popoarele primitive de astăzi; această concepţie se întâlnea mai ales la vechii egipteni, unde era răspândit cultul lui Osiris fără cap, care a lăsat urmele sale în papirusuri magice elenistice.

În apreciata sa lucrare asupra lui Iustinian, Charles Diehl se întreabă, pe drept cuvânt, despre aceste două portrete atât de contradictorii unde este adevărul şi declară că el stă la mijloc: nici în laudele exagerate din cartea *Edificiilor*, nici în poveştile naive şi scandaloase din *Anekdota*[49].

Iustinian avea 45 de ani când a ajuns pe tron. El a domnit 38 de ani şi, cum se întâmplă de obicei, observă savantul francez, la capătul unei lungi domnii, în administraţia statului în cei din urmă ani ai domniei sale s-a insinuat destrăbălarea. Împăratul, bătrân, se dezinteresa de opera pe care mai înainte o condusese cu multă energie, lăsa armata să decadă, fortăreţele să se ruineze, asista tot mai indiferent la abuzurile funcţionarilor săi şi îşi petrecea timpul în lungi şi sterile discuţii teologice.

Sunt în *Anekdota*, cum s-a spus adesea, şi lucruri adevărate ce se pot recunoaşte confruntându-le cu alte scrieri din aceeaşi epocă; dar sunt şi născociri grosolane, iar lucrarea trebuie folosită cu precauţie. Spre a ne face o idee exactă despre Iustinian, avem afară de Prokopios, pe Agathias, din acelaşi timp, pe Evagrios, scriitorul bisericesc din a doua jumătate a secolului al VI-lea, pe Malalas, din epoca lui Iustinian, pe Ioan din Nikiu, episcop egiptean de la sfârşitul veacului al VII-lea, operă păstrată într-o versiune etiopia-

[49] *Justinien*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nă[50]. Cu ajutorul lor putem controla spusele lui Prokopios şi schiţa mai aproape de adevăr portretul marelui împărat.

În ce priveşte fizicul, Iustinian, după descrierea lui Prokopios, era de talie mijlocie, cu faţa rotundă, pieliţa obrazului colorată. Malalas adaugă că avea nasul drept, pielea albă, faţa îmbujorată, părul buclat, figura rotundă, un început de chelie, părul şi barba cărunte[51]. Spre a-şi face o idee apropiată de înfăţişarea fizică a lui Iustinian, Ch. Diehl compară aceste descrieri cu portretele în mozaic păstrate la San-Vitale şi la San-Apollinare Nuovo din Ravenna, unul din 547, celălalt cu vreo zece ani mai în urmă. În portretul de la San-Vitale, figura împăratului e mai lunguiaţă, părul ondulat, mustaţa mică, nasul drept, subţire; în cel de la San-Apollinare Nuovo, Iustinian ne apare mai gras, cu figura rotundă, cu o expresie mai molatică. Mustaţa a dispărut şi masca aceasta grasă nu mai are nimic din energia figurii dintâi. Acesta e, după Ch. Diehl, Iustinian îmbătrânit, aşa cum ne apare la sfârşitul domniei[52].

Învăţatul francez ne schiţează apoi, în toată amploarea lui, portretul moral al marelui împărat, cum reiese din mărturiile izvoarelor.

În mijlocul ceremonialului greoi al Curţii, Iustinian se deosebeşte prin simplitatea vieţii şi obiceiurilor sale. Blând, amabil, oricine se putea apropia de el. Milos faţă de săraci, are multă grijă de operele de cari-

[50] Ediţia Zotenberg, *Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale, XXIV*, 1, Paris, 1883, pp. 125-605.

[51] P. 425 (Bonn).

[52] *Op. cit.*, pp. 14-15.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tate. Modest în traiul său zilnic, nu bea niciodată vin, mânca puțin, mai cu seamă legume, socotind, după spusele lui Prokopios, un lucru josnic satisfacerea poftelor fizice și, adesea, se ridica de la masă după ce gusta de câteva ori din mâncare. Când religia prescria, se supunea la post o zi și două nopți. Dormea puțin, se scula odată cu zorile și se culca foarte târziu. Uneori se scula pe la miezul nopții, spre a se apuca de lucru. Ioan Lydos, care scrie în veacul al VI-lea un tratat asupra magistraturilor, îl caracterizează drept „cel mai neadormit dintre toți împărații" (*τῶν πάντων βασιλέων ἀγρυπνότατον*)[53]. Activitatea sa extraordinară e recunoscută, de altfel, și de Prokopios.

Altă trăsătură caracteristică a lui Iustinian era vanitatea, destul de pronunțată. Ea se manifestă în multe chipuri, dar mai ales în faptul că împodobea cu numele său orașe, funcțiuni publice (cele create în domnia sa), ba chiar și o clasă de studenți de drept[54]. Această vanitate l-a făcut să-și atribuie o capacitate universală, până și în materie de teologie, scriind tratate și susținându-și părerile în discuții cu înalții prelați.

În împrejurări grave, împăratul arăta adesea un suflet nehotărât și slab. Se știe cât de mult își pierduse cumpătul în timpul răscoalei de la Hippodrom, cunoscută sub numele de *Nika*. Numai atitudinea energică a Theodorei i-a salvat atunci tronul.

Curioasă la un autocrat ca el era slăbiciunea cu care se lăsa influențat de lingușitori.

---

[53] *De mag.*, III, 55.

[54] *Anekdota*, 11, 2. Cf. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, p. 277.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Risipa nebună de bani, nu atât pentru satisfacerea nevoilor sale, cum observă cu drept cuvânt Stein, cât spre a mări prestigiul și gloria monarhiei, e încă una din scăderile domniei sale, subliniată cu indignare de Prokopios, împăratul fiind nevoit să tolereze abuzurile celor obligați, prin funcția lor, să-i procure banii de care avea necontenit nevoie.

Alături de aceste evidente scăderi, deosebim însă în personalitatea lui Iustinian și însușiri de primă ordine. Puțini suverani au avut mai mult sentimentul maiestății imperiale, cultul respectuos al tradiției romane. În ordonanțele sale, Iustinian evocă necontenit vechile amintiri ale Romei. Visul său a fost de a reconstrui unitatea romană de odinioară, în care aventurierii germani își tăiaseră suveranități și trebuie să recunoaștem că a izbutit a face din acest vis aproape o realitate[55].

Din sentimentul acestei maiestăți imperiale a ieșit – ca să întrebuințăm expresia fericită a lui Ch. Diehl – una din cele mai mari opere ale istoriei: legislația lui Iustinian, care a dat Europei moderne bazele dreptului său[56], operă imensă, pe care Stein o socotește mai glorioasă decât războaiele lui Belisarie și Narses, mai importantă decât strălucirile Sfintei Sofii[57].

Aceeași înaltă idee a maiestății imperiale a impus măreția de care Iustinian a știut să se înconjoare în lunga sa domnie. Rareori aparatul imperial a fost mai strălucit.

---

[55] Ch. Diehl, *Justinien*, 22 și urm.

[56] *Ibidem*, p. 24.

[57] *Histoire du Bas-Empire*, II, p. 402.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Dar alături de tradiția romană, Iustinian întrupează tot atât de mult și ideea creștină. El este capul suprem al Bisericii și campionul religiei, *isapostolos*, egalul Apostolilor. Împăratul se socotea reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, răspunzător față de el de administrația imperiului lui Christos. Întreprinderile sale militare au ceva din entuziasmul cruciadelor: suveranul nu putea suferi să-i vadă pe dreptcredincioși supuși ereticilor arieni. În toate operele sale mari el a simțit mâna ocrotitoare a Divinității și proclamă acest lucru în novellele sale[58].

Nu putem uita că aceeași idee creștină a inspirat și misiunile care au dus, în timpul lui Iustinian, ortodoxia și civilizația Bizanțului de la un capăt la celălalt al lumii cunoscute pe atunci.

2. Colaboratorii civili ai lui Iustinian.

Theodora. Pentru înțelegerea evenimentelor domniei lui Iustinian trebuie să cunoaștem și cealaltă figură care, alături de împărat, a avut un loc însemnat în imperiu și a avut adesea un rol covârșitor în guvernare.

Înainte de descoperirea lui Alemanni, se știa puțin despre Theodora[59]. Mărturiile scriitorilor o arătau ca o femeie energică și se știe cu câtă hotărâre a intervenit în grava criză provocată de răscoala din 532. Se mai

[58] Diehl, *Justinien*, p. 26 și urm.

[59] Pentru biografia împărătesei, vezi Charles Diehl, *Theodora, impératrice de Byzance*, Paris, 1904; același, *Figures byzantines*, I-ère série, IV éd., Paris, 1909, pp. 51-75; Bury, *History*, II, p. 27 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ştie, din aceste puţine mărturii, că Theodora exercitase o mare influenţă şi în certurile religioase. *Istoria secretă* a lui Prokopios destăinuia acum lucruri extraordinare.

În primii ani ai veacului al VI-lea, trăia la Constantinopol un sărac cu numele Akakios, paznic al urşilor de la Hippodrom. El era tatăl Theodorei. Orfană de timpuriu, a crescut, împreună cu surorile sale, sub supravegherea slabă a mamei, în lumea suspectă a culiselor Hippodromului. Sora sa, Comitò, se produse în teatru şi obţinu succese. Theodora, deşi mică, a apărut alături de ea, în roluri de cameristă. Când ajunse mare, a fost atrasă de viaţa scenei pe care o cunoscuse şi a figurat în pantomime, atrăgând atenţia prin vioiciunea sa spirituală.

Prokopios ne povesteşte apoi, cu un mare lux de amănunte, aventurile scandaloase ale Theodorei. Dacă e să-l credem, lumea se ferea de ea ori de câte ori o întâlnea pe străzile capitalei, această simplă întâlnire fiind socotită de rău augur[60].

Theodora a părăsit o bucată de vreme capitala, spre a însoţi un guvernator, Hekebolus, în provincia Pentapolis din Africa. Certându-se apoi cu el, a plecat şi a petrecut un timp în obscuritate, prin marile centre ale Orientului, fiind admirată pretutindeni pentru frumuseţea ei. Se întoarse iarăşi în Capitală[61]. Ea avea atunci între 20-25 de ani. Aici s-a întâlnit pe Iustinian, moştenitorul tronului. O tradiţie păstrată multă vreme pretinde că Theodora ducea în acel moment o viaţă

[60] *Anekdota*, 9.25 (ed. Haury).
[61] *Ibidem*, 9, 27-28.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

retrasă și corectă, într-o locuință modestă unde-și petrecea timpul torcând lână, ca matroanele din epoca bună a Romei. Ea i-a plăcut lui Iustinian, care s-a aprins de iubire pentru ea și nu numai că a copleșit-o de bogății, dar a vrut s-o ia chiar de soție. S-a lovit însă de împotrivirea hotărâtă a împărătesei Euphemia, care nu era încântată s-o vadă pe Theodora urmându-i la tron. Dar când Euphemia muri, în 523, Iustinian, care ținea atâta loc în domnia unchiului său, obținu de la acesta pentru Theodora înalta demnitate de patriciu. Apoi, când Iustinian fu asociat la tron, în 527, Theodora a fost încoronată alături de el, solemn, de către Patriarh, la Sfânta Sofia, și ea putu atunci primi în Hippodrom, care văzuse debuturile sale, aclamațiile zgomotoase ale populației.

Acesta e romanul Theodorei, povestit de Prokopios. De trei secole, el a făcut ocolul lumii.

Bury socotește că acest capitol al biografiei împărătesei, întemeiat numai pe mărturiile dușmanilor săi, are mai mult valoare de zugrăvire a moravurilor contemporane decât de stigmatizare a moravurilor Theodorei. Desigur, nu poate fi inventat totul în narațiunea lui Prokopios și – cum observă Diehl – fără a crede că Theodora, înainte de a urca pe tronul imperiului, a avut o viață necondamnabilă, trebuie să admitem totuși că istoricul a exagerat mult trăsăturile acestui portret, schițat cu ură și patimă. Ceea ce e sigur, după mărturisirea chiar a lui Prokopios, este că, odată înălțată pe tron, ea a fost cea mai corectă și mai austeră femeie.

Ca fizic, Theodora era de o mare frumusețe, iar Prokopios se exprimă în această privință cu multă ad-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

miraţie. Descriind Thermele lui Arcadius din Constantinopol, unde împăratul clădi un *atrium* împodobit cu splendide coloane şi o mulţime de statui de bronz şi de marmură, Prokopios ne spune că acolo se înalţă şi Theodorei o statuie frumoasă, dar mai prejos de frumuseţea împărătesei, „fiindcă frumuseţea ei este cu neputinţă omului a o spune în cuvinte şi a o imagina"[62]. Dar chiar în opera de ponegrire, Prokopios mărturiseşte frumuseţea deosebită a Theodorei: „era, de altfel, foarte frumoasă – scrie el – şi plină de graţie, dar mică de talie şi debilă nu cu desăvârşire, ci numai cât palidă, cu o privire totdeauna vioaie şi plină de expresie"[63].

Din tot acest farmec, portretul ce ni s-a păstrat la San-Vitale, spune Ch. Diehl, unde Theodora apare în mijlocul doamnelor Curţii, ca Iustinian între demnitarii săi, nu mai are nimic. Sub lunga mantie imperială, statura împărătesei pare mai înaltă şi mai subţire, sub greaua diademă ce-i acoperă fruntea, sub peruca sub care abia ghicim părul cel negru, faţa delicată, cu ovalul slăbit, cu nasul drept şi subţire, are o gravitate solemnă, aproape melancolică. Singuri ochii mari, negri, par a avea ceva din vioiciunea de care amintea Prokopios.

Dar influenţa pe care Theodora o exercita asupra lui Iustinian era datorată – cum arată Bury – mai mult

---

[62] *De Aedificiis*, I, 11.

[63] *Anekdota*, 10, 11. [Traducerea făcută de H. Mihăescu aceluiaşi pasaj sună astfel; „De altfel Theodora avea o înfăţişare plăcută şi frumoasă, statura măruntă şi faţa puţin cam palidă, dar nu prea mult, şi o privire totdeauna sălbatică şi pătrunzătoare" (Prokopios, *Istoria secretă*, ed. H. Mihăescu, Bucureşti, 1972, p. 95).]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

însuşirilor sale intelectuale decât farmecului său fizic. Această influenţă era recunoscută de împărat în mod public. Iustinian afirmă, în adevăr, într-o novellă, semnalată de învăţatul englez, că a avut-o părtaşă pe împărăteasă la măsurile pe care le lua. La sfârşitul novellei (ea era privitoare la numirea guvernatorilor de provincie), se impunea demnitarilor un jurământ de credinţă lui Iustinian şi Theodorei.

Atunci când împăratul se afla în dezacord cu dorinţele ei, Iustinian nu pregeta să lucreze independent. Vederile lor se deosebeau mai cu seamă în ceea ce privea politica religioasă. Theodora era o monofizită devotată şi întotdeauna a căutat să-i protejeze pe monofiziţi. Puterea sa, în acţiunea pe care o desfăşura, se datora independenţei sale economice. Basilissa avea la dispoziţie mari mijloace financiare, de care nu dădea socoteală. Vaste domenii în Asia Mică erau atribuite împărătesei, conduse de un „Curator al Casei divine a Augustei" (*Curator divinae domus serenissimae Augustae*) şi Iustinian pare a fi sporit considerabil aceste domenii, cu prilejul căsătoriei sale[64].

În ciuda mediului din care venea, Theodora s-a arătat la înălţimea situaţiei sale. Ea s-a acomodat repede cu maiestatea imperială. Pe când Iustinian a rămas simplu, ea a ştiut să se înconjoare de toate eleganţele şi a dus la extrem cerinţele etichetei. Dinaintea sa trebuiau să se prosterneze cei mai înalţi demnitari. Suverana a arătat întotdeauna o energie mândră şi un curaj bărbătesc, sfidând împrejurările cele mai critice. A rămas celebră atitudinea sa cu prilejul teribilei mişcări a

[64] *History II*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mulțimii din 532. Capitala se afla în plină revoltă. O mare parte a orașului se mistuia în flăcări, 3000 de soldați credincioși ai gărzii nu erau de ajuns pentru a înfrunta furia mulțimii și Iustinian se pregătea să fugă din Constantinopol. Theodora, de față la Consiliu, se ridică deodată, indignată de lașitatea generală, chemându-l pe împărat la datoria sa. Chiar dacă nu i-ar mai rămâne altă scăpare decât fuga, tot n-ar fugi, a strigat ea. „Pentru cine a domnit e insuportabil să fie un fugar", zise Theodora. „Eu n-aș mai exista fără această purpură, n-aș mai trăi în ziua în care lumea nu m-ar saluta ca împărătească". Dacă împăratul vrea să scape, aceasta e ușor: bani are mulți, are marea și corăbii le îndemână. „Eu însă țin la o veche maximă, că purpura e un frumos lințoliu". (ὡς καλὸν ἐντάφιον ἡ βασιλεία ἐστι)[65]. Îmbărbătați de neînduplecata atitudine a suveranei, Belisarie și Mundus au pătruns cu trupele în Hippodrom, înecând revolta în sânge. Theodora salva astfel tronul lui Iustinian.

Se înțelege că o astfel de femeie a trebuit să aibă un rol însemnat în guvernarea imperiului. Iustinian i-a arătat o iubire fără margini și i-a dat în mod solemn toate onorurile legate de situația ei de suverană. Numele Theodorei figurează alături de al lui Iustinian în inscripții, chipul său stă alături de al împăratului în mozaicurile de la San-Vitale, și multe orașe au fost botezate cu numele său.

Pioasă, Theodora, a întemeiat o mulțime de fundații religioase, orfelinate și spitale. Biserica i-a fost to-

[65] Prokopios, *Bell. Pers.*, I, 24, 35 și urm. Maxima e din Isokrates, *Archidamos*, § 45 (cf. și Bury, *History*, vol. II, p. 45, n. 4).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tuşi ostilă, fiindcă basilissa era o adeptă sinceră a monofizismului. Când a murit, în iunie 548, de un cancer, Iustinian a plâns-o nemângâiat, şi i-a păstrat până la sfârşitul vieţii o amintire neştearsă.

Ioan din Cappadocia. Strălucirea domniei lui Iustinian n-a adus fericire sau mulţumire supuşilor săi. Hotărârea lui de a mări puterea tronului şi a păstra guvernarea cât mai mult în mâinile sale, a produs nemulţumiri în cercurile senatoriale şi a dus inevitabil, la tiranie; planurile lui ambiţioase de expansiune au reclamat cheltuieli, care nu au putut fi acoperite decât prin sporirea sarcinilor financiare care ajunseră să apese prea greu asupra populaţiei.

Politica frugală a lui Anastasios lăsase urmaşului său o rezervă de 320.000 livre de aur (cca. 14 milioane şi jumătate de lire sterline). În timpul domniei lui Iustin această economie fusese risipită, ca şi suma de 400.000 livre intrată în tezaur pe calea veniturilor. Un impozit greu a fost provocat de cutremurul teribil din mai 526, care a lăsat Antiochia în ruine şi a nimicit 250.000 de oameni. În anul următor a izbucnit războiul cu perşii şi când Iustinian a ajuns pe tron, situaţia financiară era foarte critică. După mărturisirea unui scriitor, care fusese multă vreme în birourile prefectului pretorienilor de est, starea aceasta lamentabilă a finanţelor se datora incompetenţei celor ce ocupaseră prefectura sub domnia lui Iustin (Ioan Lydus). Iustinian, după câtva timp, găsi un om pentru acest post, capabil să umple tezaurul.

Ioan, născut în Caesarea Cappadociei, începuse ca funcţionar în biroul unui *magister millitum*. În aceeaşi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

calitate, a fost cunoscut de Iustinian și a fost apoi înaintat *logothet*, funcționar care, sub prefectul pretoriului, controla operațiile subalternilor și colectorilor de impozite în provincii. (Stein crede că era echivalentul grec al latinescului *scriniarius*). El a fost ridicat la rangul unui *illustris* și ajunsese *Praefectus praetorio* înainte de 531. Nu a avut nici o însușire spre a fi absolut indispensabil pentru acest minister, pentru că nu primise o educație liberală și anevoie putea vorbi și scrie. Dar avea calitatea care prețuia mai mult în ochii împăratului, talent și nesecate mijloace de a stoarce bani. Energia și neîndurarea lui erau enorme. E descris ca cel mai îndrăzneț și dibaci om al timpului său. Dar era absolut fără scrupul în metodele sale și, în timp ce procura împăratului banii pe care i-i cerea, el a ajuns, de asemenea, enorm de bogat și cheltuia averea sa în ospețe și orgii. Lydos a înregistrat mijloacele violente prin care storcea bani de la bogați. Scriitorii contemporani îl zugrăvesc ca, un monstru grosolan. Recunoscând partea cuvenită exagerărilor, putem să credem că el și-a câștigat influența asupra împăratului nu numai prin dibăcia lui în umplerea tezaurului, ci și prin independența lui, care s-a afirmat când s-a opus pe față proiectului cuceririi Africii și, în parte, prin faptul că nu se împiedica de prejudecăți conservatoare.

Afară de creșterea veniturilor prin mijloace curate sau infame, Ioan recurse la economii care au fost stigmatizate de opinia contemporană ca vătămătoare interesului public. A redus serviciul poștei, cu excepția liniei mari la frontiera Persiei. În sudul Asiei Mici și în Siria, de exemplu, a înlocuit caii prin măgari și iuțeala călătoriei a fost micșorată. Rezultatele au fost îndoite:

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ştirile dezastrelor în provincii, care cereau acţiuni grabnice, ajungeau întârziate la Curte. Mai grave au fost consecinţele pentru arendaşii din provincii, care, lipsiţi de mijloacele publice ale transportului, erau siliţi să-şi ducă produsele în porturi, pentru a fi transportate la Constantinopol. Mari cantităţi de vin se stricau în magazii şi cultivatorii sărăceau. Funcţionarii prefectului sileau la plata impozitelor în aur.

În cele din urmă, Theodora, care nu-l putea suferi şi ştia de nedreptăţile sale, se simţi datoare a deschide ochii lui Iustinian şi a-i arăta că, dacă acest administrator tiranic continuă, propria lui situaţie va fi primejduită. Dacă argumentele ei produseră un efect asupra împăratului, acesta amâna însă hotărârea sa până ce izbucni o revoluţie, care era să-l coste tronul (Nika, 532).

Revocat în timpul revoltei Nika (532), a fost restaurat în postul său îndată după înăbuşirea răscoalei. După nouă ani el a căzut în dizgraţie printr-o stratagemă a Antoninei, pusă la cale cu Theodora, duşmana neîmpăcată a lui Ioan. Antonina o câştigă pe fiica acestuia, o copilă naivă, pe care o convinse că Belisarie e foarte nemulţumit de împărat şi că, de ar fi ajutat de tatăl ei, l-ar răsturna pe Iustinian. Ioan de Cappadocia nutrea ambiţia de a se înălţa pe tron. Înştiinţat de fiica sa, el căzu în cursă. Antonina, în drum spre Orient, unde se afla Belisarie, se opri lângă Chalkedon, unde-i dădu lui Ioan întâlnirea, având ascunşi mai dinainte purtătorii trimişi de Theodora: eunucul Narses şi comandantul gărzii palatului, Marcellus. Pentru acest complot fictiv, Ioan de Cappadocia e depus de Iustinian, care-l sileşte a se face diacon şi-l exilează la Kyzikos. Dar acolo, episcopul Eusebiu, urât de locuitori, e

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

asasinat şi Theodora face ca Ioan să fie implicat în această crimă, dus în Egipt şi închis la Antinoopolis. Numai după moartea Theodorei, Iustinian îi dă voie să se întoarcă la Constantinopol, în libertate, dar ca preot[66].

Petru Barsymes. Între 540 şi sfârşitul domniei lui Iustinian, P. Barsymes a fost de două ori *comes sacrarum largitionum* şi de două ori prefect al pretoriului, totalizând 20 de ani şi mai bine în aceste 4 exerciţii ministeriale.

El era sirian şi servise ca *scriniarius* la prefectura pretoriului, făcându-şi practica administrativă sub direcţia lui Ioan de Cappadocia. Tot atât de lipsit de scrupule ca şi acesta, el îşi atrase protecţia Theodorei. Numit *comes sacrarum largitionum* către 540, el îi succedă lui Theodort ca prefect al pretoriului, pe la începutul anului 543. Prin administraţia sa abuzivă, Barsymes a stârnit nemulţumirea generală şi Iustinian s-a hotărât să-l revoce, împotriva voinţei Theodorei, care nu a putut face decât să întârzie demisia protejatului său până către mijlocul anului 546.

În 547, el a fost numit, prin protecţia basilissei, pentru a doua oară, *comes sacrarum largitionum.* În această calitate, Barsymes comprimă puternic pensiunile acordate de împărat. Prokopios îl acuză şi de scăderea greutăţii monedei de aur, care se schimba pe 180 de *folleis*, în loc de 210, cât era cursul mai înainte.

---

[66] J.B. Bury, *History of the Later Romane Empire from the death of Theodosius to the death of Justinian*, Londra, 1923, II, pp. 36-39, şi pp. 55-59.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Problema mătăsii. În privința acestui articol economic imperiul depindea de vecinii săi perși, care aveau absolută nevoie să treacă în imperiu mătasea pe care o cumpărau pentru a o revinde.

Singuri agenții statului erau autorizați să cumpere mătasea brută de la negustorii barbari. Erau, de la sfârșitul secolului al IV-lea, *comites commerciorum* (ce țineau de *sacrae largitiones*) și, de la începutul secolului al VI-lea, *commerciarii prefecturae*, care i-au înlocuit. În afară de cantitățile destinate manufacturilor statului, ei o revindeau pe același preț negustorilor de mătase brută, furnizori ai industriei private, sau direct acesteia, care-și avea centrele cele mai importante la Beirut și la Tyr. Locurile unde se făcea comerțul între bizantini și perși erau Callinicus, Nisibis și Dvin. Mătăsăriile imperiului se aprovizionau cu stocuri mari, care să țină câțiva ani, date fiind ostilitățile continue ale perșilor cu imperiul.

Iustinian încearcă, în iarna 530-531, să înlăture monopolul perșilor prin mijlocirea Abisiniei, dar tentativa nu reuși. Perșii urcau prețul și negustorii și fabricanții bizantini se ruinară, obligați a vinde mai ieftin decât cumpărau.

Petru Barsymes rezolvă problema în favoarea fiscului. În 542, silind întreprinderile private să observe prețul maxim, le-a făcut să dispară și, în locul lor, *comitiva sacrarum largitiorum* s-a însărcinat a satisface trebuințele particularilor, fără a fi constrânsă la prețul maxim. Astfel, a fost stabilit *monopolul mătăsii*. Negustătorii de mătase s-au ruinat în mare parte, mulți meșteri și lucrători au fost greu încercați timp de mulți ani

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

și numeroși s-au refugiat în Persia. După Prokopios, monopolul a fost pentru Barsymes un prilej de a se îmbogăți extraordinar.

Dar toată problema mătăsii trebuia să-și schimbe cu totul aspectul în urma unui eveniment care ilustrează domnia lui Iustinian în istoria economică: introducerea *viermilor de mătase* în imperiu. Iustinian primi vizita unor călugări care îi propuseră să-i facă cunoscut mijlocul de a produce mătase în imperiu, fără a o mai cumpăra de la perși. Împăratul primi propunerea, călugării se întorc în țara „Serinda"[67], unde au trăit mult timp, și aduc de acolo viermi de mătase, care au fost crescuți în imperiu. Această țară, „Serinda", a cărei identificare a ridicat multe contestații, trebuie să fie localizată probabil în Sogdiana (între Oxus și Iaxarte), unde cultura venită din China exista de aproape jumătate de secol și unde bizantinii se puteau duce prin nordul Mării Caspice, fără a trece prin statul persan. Din Sogdiana provenea de asemenea mătasea pe care o ambasadă turcă o propunea bizantinilor în 568 și acolo merse în anul următor cilicianul Zemarch, trimis de Iustin al II-lea, să negocieze un tratat de prietenie și de comerț cu șeful turc *Sizabul,* stăpânul Sogdianei timp de câțiva ani (+572). Iustin al II-lea a putut arăta ambasadorilor turci plantațiile de duzi din Siria și inițiativa lui Iustinian se află la originea producerii mătasei în lumea mediteraneană.[68]

---

[67] Serinda ar fi, după unii, Kotan; poate și Cochinchina (Bury II, p. 332 n.).

[68] E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, pp. 761-773).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

3. Opera militară a lui Iustinian. Armata bizantină în această epocă

Domnia lui Iustinian se deosebeşte, între altele, prin marile sale expediţii militare încununate de izbândă. Ele au smuls din mâinile barbarilor provinciile pierdute mai înainte. Occidentul a fost în cea mai mare parte din nou incorporat la imperiu şi Mediterana a ajuns, astfel, un lac bizantin.

De la moartea lui Theodosios cel Mare (395), lumea romană se împărţise între fiii săi, Arcadius şi Honorius. De atunci aceste două părţi ale imperiului se izolaseră tot mai mult una de alta. În Occident, provinciile căzuseră rând pe rând în mâinile cuceritorilor germani. Francii şi burgunzii se aşezaseră în Gallia, vizigoţii, în Spania, vandalii, în Africa. În cele din urmă, în anul 476, stăpânirea romană încetase să mai existe şi Italia, după scurta stăpânire a lui Odoacru (Odovakar), devenise regatul ostrogoţilor.

În momentul în care Iustinian a luat conducerea imperiului, acesta nu mai stăpânea decât partea de răsărit, *Pars Orientalis*. Ea cuprindea în Europa Peninsula Balcanică aproape întreagă, cu excepţia părţii nordvestice (Dalmaţia), care ţinea de ostrogoţi, Asia Mică până în munţii Armeniei, Siria până dincolo de Eufrat, iar în Africa Egiptul şi Cyrenaica.[69] Toate acestea alcătuiau 64 de provincii (eparhii) organizate în două prefecturi: 1. a Orientului, cu 51 de provincii, grupate în 5 dieceze (în care intra şi una din Europa, a Thraciei, cu capitala la Constantinopol); 2. prefectura Illyricum,

[69] Diehl, *Justinien*, pp. 126-128.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cu capitala la Thessalonik (apoi la Justiniana Prima), având numai 13 provincii.

A existat însă întotdeauna în Bizanț principiul de a nu recunoaște pierderile teritoritoriale. Împărații nu le-au socotit niciodată definitive; ei își rezervau asupra lor drepturile de urmași legitimi ai Cezarilor. Regii barbari, așezați în diferite provincii ale imperiului, erau priviți ca vasali și împărații, spre a pecetlui această dependență, obișnuiau a le conferi demnitățile ierarhiei aulice. Ei apăreau astfel ca suzerani ai lor.

Pe lângă aceasta, împăratul creștin, depozitar unic al adevăratei credințe, are misiunea de a răspândi pretutindeni cunoașterea acestei credințe. Ch. Diehl semnalează un pasaj caracteristic din Eusebios, istoricul ecclesiastic din secolul al IV-lea, care formulează concepția imperiului universal întemeiat pe religie. Eusebios arată că altă dată lumea era împărțită într-un mare număr de domnii, de tiranii și principate. De aici, războaie necontenite, violențe și jafuri. Această împărțire venea din deosebirea zeilor adorați; dar acum, când Crucea, semnul mântuirii și al biruinței, s-a arătat pe pământ, opera foștilor zei s-a risipit, dominațiile, tiraniile, principatele și-au încheiat viața. Astăzi, declară istoricul bisericesc, un singur Dumnezeu S-a anunțat tuturor, un singur imperiu e în picioare, pentru a-i primi și a-i cuprinde pe toți, imperiul roman. Acest imperiu și această credință au menirea de a strânge într-o armonie eternă neamul omenesc întreg, *ἡ οἰκουμένη*.[70]

Ideea aceasta stăpânește în secolul al VI-lea. Împăratul avea dreptul și datoria să reducă în unitatea im-

[70] *Ibidem*, pp. 129-128.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

periului regiunile care, din neglijența stăpânilor lor, căzuseră în mâinile necredincioșilor. El nu-i putea părăsi pe supușii săi binecredincioși sub jugul ereticilor. Cea mai mare parte a barbarilor care ocupaseră provincii ale imperiului erau arieni, iar populația romană subjugată de eretici avea necontenit privirile ațintite spre Bizanț, de unde aștepta mântuirea. Regii barbari simțeau acest fapt ei înșiși, de aceea solicitau cu stăruință imperiului recunoașterea, cereau însemnele demnităților romane, care trebuiau să dea aparență de legitimitate stăpânirii lor. Ei erau bucuroși să guverneze ca delegați ai suveranului bizantin, se considerau vasalii săi, monedelor de aur purtau efigia împăratului.[71]

Aceste concepții au dus, fără îndoială, la campaniile care ilustrează domnia glorioasă a lui Iustinian. Ele se recunosc de atâtea ori în acțiunea marelui împărat. Dar, alături de aceste concepții, necesitatea de a asigura din nou imperiului dominația mărilor, acea *thalassocratia*, factor de căpetenie al puterii sale, libera circulație a marilor căi de civilizație, din care N. Iorga face principalul motiv al acestor campanii[72], și-a avut, de bună seamă, partea sa în determinarea împăratului; căci această liberă circulație fusese pierdută prin așezarea ostrogoților lui Theodoric în Italia și a piraților vandali în Africa.

---

[71] *Ibidem*, pp. 135-139, Cf. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, pp. 278-279.

[72] *Formes byzantines et réalités balcaniques*, Bucharest-Paris, Champion, 1922, p. 22 și urm. și *Études byzantines*, I, Bucharest, 1939, pp. 59-61.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ceea ce ne izbeşte de la început în opera militară a lui Iustinian sunt forţele numeric puţine care au cucerit Africa şi Italia. Pentru a înţelege rezultatele campaniilor întreprinse, trebuie să ştim întocmirea armatei în epoca lui Iustinian.

Marile comenzi ale generalilor numiţi *magistri militum* şi deosebirile dintre *comitatenses* şi *limitanei* s-au păstrat şi acum. La aceste două clase s-a adăugat o nouă organizare, *fœderati*.

Unitatea independentă militară e acum *numerus* (numele său grec e *ἀριθμός* sau *τάγμα*; *κατάλογος*, listă, rol, e întrebuinţat în acelaşi sens); ea era comandată de un *tribunus*.

În afară de trupele gărzii, staţionate în capitală, forţele armate ale imperiului se împărţeau în cinci categorii principale:

1. *Limitanei* au aceeaşi funcţiune de a proteja frontierele, în aceleaşi condiţii ca şi mai înainte. Ei erau comandaţi de duci (*duces*).

2. *Comitatenses*, trupe recrutate aproape exclusiv dintre supuşii imperiului, în prima linie dintre muntenii voinici din Thracia, Illyricum şi din Isauria. Numele tehnic de *comitatenses* (trupele de escortă, de suită) este mai puţin uzitat; aceste trupe se deosebesc ca *στρατιῶται, Ῥωμαῖοι στρατιῶται*, soldaţi romani, de celelalte secţiuni ale armatei. Se mai numesc *οἱ ἐκ καταλόγου* şi aveau caracter naţional. Nu erau între ei barbari. Iustinian însă a avut şi câteva corpuri de perşi, goţi şi vandali.

3. *Fœderati* constituiau partea cea mai întrebuinţată dintre barbari (goţi, heruli, huni, sclaveni, anţi ş.a.) şi erau organizaţi ca trupe sub ofiţeri, când romani, când

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

barbari. Erau comandaţi de *ἄρχοντες*, deci de *tribuni* şi de *comites fœderatorum*. Împărţiţi în *tagmata*, ei purtau ca semn al serviciului imperial cingătoarea (*cingulum*, gr. *ζώνη*). Li se plătea soldă şi *annona* din tezaurul public.

4. Aliaţii *σύμμαχοι*, bande de barbari (huni, heruli, goţi, abasgi, sarceni etc.), care, legaţi printr-un tratat cu imperiul, dădeau, în schimbul subsidiilor anuale, forţe conduse de şefii lor proprii.

5. În sfârşit, altă clasă de luptători erau *bucellarii*, soldaţi din escorta privată a comandanţilor militari. În timpul lui Iustinian, toţi ofiţerii superiori aveau o trupă de escortă, legată prin jurământ de credinţă. Numele vine de la *bucella*, pesmetul militar, o pâine de grâu fină, şi termenul derivat din acesta îi desemna pe soldaţii privaţi, ca oameni care mâncau pâinea fină a stăpânului, în contrast cu cei ce mâncau pâinea cazonă obişnuită. Erau două clase distincte: *hypaspistai* (*ὑπασπισταί*), purtători de scuturi şi *doryphoroi* (*δορυφόροι*), purtători de lance, superiori în rang şi mai puţini ca număr, corespunzând ofiţerilor. Aceştia stăteau nemijlocit în jurul şefului. *Doryphoroi* erau obligaţi a depune jurământ de fidelitate nu numai şefului lor, ci şi împăratului, ceea ce implică o recunoaştere oficială. Erau adesea întrebuinţaţi în misiuni confidenţiale. Amândouă categoriile erau trupe călări. Majoritatea lor erau străini, huni şi goţi sau munteni din Thracia şi Asia Mică.

Tactica şi echipamentul armatelor imperiale se modificaseră fundamental, din necesitatea de a se adapta celor ale duşmanului secular oriental. Lungile războaie cu perşii au fost, cum arată atât de bine Bury, o

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

şcoală pentru romani, învăţându-i a-şi transforma în multe direcţii tradiţiile şi metodele lor militare. Ei au adoptat de la duşmanul lor armura defensivă: platoşe, zale, căşti de metal. Infanteristul purtă platoşe şi jambiere de metal, pe dedesubt o za şi pe cap casca de metal. În secolul al VI-lea, „cavaleria de fier" (*ferreus equitatus*), greu înarmată, aşa zişii *cataphraktarii* (*κατάφρακτοι*), era o parte însemnată a armatei. Liniile sale puternice, în care om şi călăreţ erau acoperiţi de fier, aveau o mare soliditate; ele rezistau celor mai iuţi şarje ale cavaleriei perşilor. Altă imitaţie din Orient a fost tragerea cu arcul. Cavaleria grea era înarmată cu arc şi săgeţi, cu lance şi sabie.[73]

Astfel organizată, armata bizantină era de o bravură incontestabilă. Aceasta nu o împiedică să comită uneori la acte de indisciplină. Pentru moralul ei, autoritatea şefului era totul şi dacă Iustinian n-a condus niciodată trupele pe câmpul de război, el a avut şansa de a fi secundat de un corp de generali eminenţi. Mulţi dintre ei erau recrutaţi din mijlocul familiei imperiale, căci împăratul ţinea, pentru siguranţa tronului său, să pună în comandamentele de frunte rude apropiate.

Patriciul *Germanos*, una din figurile epocii, a fost cel mai renumit dintre nepoţii lui Iustinian. Atât erau

---

[73] Bury, *History II*, pp. 75-78. Asupra armatei în această epocă, v. Th. Mommsen, *Das römische Militärwesen seit Diocletian*, în Idem, *Historische Schriften*, III, Bd., p. 206 şi urm.; R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920; J. Maspero, *Φοιδερᾶτοι et Στρατιῶται dans l'armée byzantine an VIe siècle*, BZ 21, *1912*, pp. 97-109; Ch. Diehl, *Justinien*, pp. 146-149; Idem, în *Le monde oriental*, pp. 73-76.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de mare prestigiul său de general și încredera trupelor în el, încât, după mărturisirea lui Prokopios, la singura veste a unei expediții conduse de el, cei mai destoinici soldați alergau sub steagurile sale[74]. Popularitatea lui în armată i-a atras ura Theodorei și adesea a fost ținut la o parte, cu toate marile sale însușiri. El a rămas totuși credincios împăratului, care, în clipele grele, apela la talentele sale. În 538, îl trimise cu puteri extraordinare în Africa, zguduită de războaie, iar în 550, când războiul cu ostrogoții în Italia luase o întorsătură cu totul periculoasă, Iustinian a apelat de asemenea la el, pentru a merge acolo ca generalisim. Dar, în mijlocul speranțelor ce se puneau în marile sale talente, Germanos a murit pe neașteptate la Sardica[75]. El a lăsat doi fii, Iustin și Iustinian, amândoi mari generali, ca și tatăl lor.

Un alt nepot al împăratului, cu numele de *Iustin*, fiul Vigilantiei (sora lui Iustinian) și al lui Dulcidius, a jucat un rol însemnat în această domnie, învestit cu înalta demnitate de *curopalates*, care i-a deschis drumul către coroana imperiului, în momentul morții lui Iustinian.

Între generalii de seamă înrudiți cu familia imperială trebuie amintit și *Sittas*, căsătorit cu Comitò, sora împărătesei Theodora, cunoscut prin succesele sale în Asia; apoi Areobindos, soțul unei nepoate a lui Iustinian, Prejecta, trimis guvernator în Africa, unde sfârși asasinat, în sfârșit pe Ioan, nepotul lui Vitalian, care a

[74] *Bell. Goth., III*, 39.

[75] Prokopios, *ibid.*, III, 40, 9. Cariera sa agitată a fost schițată de Diehl, *Justinien*, 101-102 și de Bury, *History II*, 36-39.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

luat-o în căsătorie pe fiica lui Germanos şi s-a distins adesea prin energia şi talentele sale în războaie.

Dar numeroasele comandamente militare ale imperiului reclamau, pe lângă aceştia, mulţi alţi generali, proveniţi din cadrele armatei sau din rândurile înalţilor demnitari. Între cei mai buni a fost *Mundus*, cunoscut în prima parte a domniei lui Iustinan, care-l aşează comandant în *Illyricum*[76], *Bessas*, pomenit adesea biruitor în luptele cu perşii, *Ioan Troglita*, pacificatorul Africii, cântat de Corippus, *Martinus*, luptător victorios în Orient, patriciul *Solomon*, care s-a ilustrat în luptele din Africa, şi *Artabane*, părtaş la aceleaşi lupte pentru pacificarea Africii zguduite de revolte.

Dar peste toţi aceştia se ridică prin geniul lor Belisarie şi Narses. În istoria militară a secolului al VI-lea, ei sunt figurile proeminente.

Belisarie este adevăratul erou al domniei. „Era frumos şi mare la trup, plăcut la înfăţişare mai mult decât toţi, afabil şi apropiat celor ce-l întâlneau, asemănându-se omului foarte sărac şi obscur"[77]. Ca soldat e ad-

---

[76] Cedrenus, I, 652 (Bonn).

[77] Prokopios, *Bell. Goth.*, III, 1, 6-7. [Menţionând originea armeană a lui Narses, Bănescu nu se referă şi la cea balcanică a lui Belisarie, despre care tot Prokopios, III, 11, 21, scrie că era născut în localitatea Germania din provincia Dacia Mediterranea, azi Separeva Banja, situată la frontiera „dintre traci şi illyri", în Bulgaria de sud-vest (ὥρμητο δὲ ὁ Βελισάριος ἐκ Γερμανίας, ἣ Θρᾳκῶν τε καὶ Ἰλλυριῶν μεταξὺ κεῖται). Belisarie era deci „cel mai cunoscut trac din timpul lui Iustinian I", (V. Beševliev), *Untersuchungen über die Personennamen bei den Thrakern*, Amsterdam, 1970, p. 80), origine atestată şi pentru alţi comandanţi militari ai perioadei, ca şi pentru Comentiolus de la sfârşitul veacului al VI-lea (cf. Evagrius, *Historia ecclesiastica*, VI, 15).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mirabil, bravura lui fără seamăn, gata a şarja în fruntea escadroanelor sale. Generos faţă de soldaţi ca nimeni altul, răsplatea după bătălie pe cei curajoşi, îi mângâia pe răniţi cu mari sume de bani, iar celor ce-şi pierduseră în luptă calul sau arcul sau orice altceva le dădea altul în loc[78]. Soldaţii îl adorau, duşmanii chiar îi arătau o mare admiraţie, barbarii se înmulţeau sub steagurile sale. În campania din Italia a putut avea 7000 de *bucellari*, garda sa personală, un număr care probează, cum bine observă Stein, nu numai bogăţia sa, dar şi încrederea ce-i arăta împăratul, permiţându-i să întreţină o armată atât de puternică[79].

Mare tactician, excelent mânuitor al trupelor, Belisarie era superior tuturor generalilor epocii. Iubit de populaţie, la întoarcerea sa din prima campanie în Italia, lumea se îngrămădea pe uliţe în fiecare zi la trecerea sa, ca să-l vadă şi nu se putea sătura de priveliştea ce-i oferea, cu suita sa de vandali, goţi şi de mauri. A fost întâmpinat de un entuziasm popular atât de mare, încât Prokopios a putut scrie că, „dacă ar fi dat un ordin, nimeni nu i-ar fi rezistat, din respect pentru virtute şi teamă pentru putere"[80]. Belisarie a avut, în-

---

Alte detalii asupra toponimului Germania şi a antroponimului Belisarie se află la I.I. Rusu, *Elementele traco-getice în Imperiul Roman şi în Byzantium (veacurile III-VIII)*, Bucureşti, 1976, p. 107-109 (ap. I. Barnea, *Antroponime traco-dace pe sigilii bizantine*, în „Thraco-Dacica", VIII, 1987, 1-2, p. 203-206 şi mai ales XVII, 1996, 1-2, p. 203-205)].

[78] *Ibidem*, III, 1, 8.

[79] *Histoire du Bas-Empire II*, p. 285.

[80] *Bell. Goth.*, III, 1, 19. Portretul său la Diehl, *Justinien*, 158-167 şi la E. Stein, *op. cit.*, 284-286.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tr-adevăr, meritul de a fi rămas toată viața sa credincios lui Iustinian. Dar nu trebuie să credem nici în ingratitudinea împăratului, despre care vorbește legenda. Desigur, Belisarie a trebuit să trezească neliniște: era prea puternic, prea bogat și acoperit de glorie. A putut fi deci suspectat și adesea a suferit dizgrația suveranului, dar aceasta nu ținea multă vreme. Iustinian a avut întotdeauna nevoie de el. El i-a acordat toată încrederea și l-a covârșit de onoruri. Marea scădere a lui Belisarie a fost slăbiciunea față de soția sa Antonina[81], de care s-a resimțit de multe ori în lunga-i carieră militară. Dacă e să credem poveștile *Istoriei secrete*, a fost enorm de bogat și, datorită Antoninei, izvorul acestei imense averi era uneori contestabil.

Prin eroismul și măreția faptelor sale, Belisarie a rămas în istorie o figură extrem de populară. Amintirea isprăvilor și dizgrațiilor sale a impresionat adânc posteritatea. În jurul numelui său s-a format un ciclu de legende. Încă din secolul al X-lea, circulau asupra sa, în lumea bizantină, istorii mișcătoare, povestind nefericirile în care și-a încheiat viața, orbit din porunca împăratului și nevoit a întinde mâna, ca cerșetorii, pentru a trăi. Amplificate, înfrumusețate într-un adevărat roman, *Διήγησις ὡραιοτάτη τοῦ θαυμαστοῦ ἀνδρὸς*

[81] Despre Antonina, mai recent în *Prosopography of the Later Roman Empire* (= PLRE), ed. A. Jones, J. Martindale, J. Morris, vol. III, Cambridge, 1992, s. v.; I. Karayannopoulos, *Ιστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους*, vol. I, Thesalonic, 1978 (reeditare 1991), p. 518, 563 și 570-572; E. Fischer, *Theodora and Antonina in the Historia Arcana*, „Arethusa", 11, 1978, p. 253-279; A. Cameron, *Procopius and the 6th century*, Univ. of California, 1975, p. 70 și urm., p. 157-162.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

τοῦ λεγομένου Βελισαρίου, aceste povestiri se propagă sub formă literară până în Apus. În literatura populară neogreacă avem trei versiuni ale acestei legende, din veacurile XIV, XVI și XVII[82].

Alături de Belisarie trebuie așezat rivalul său, eunucul Narses. Armean de origine, se născuse în Persarmenia, partea din Armenia dată Persiei prin împărțirea din 384. El și-a început cariera în palatul sacru, în calitate de *spatharo-cubicular* al împăratului[83]. În primii ani ai domniei lui Iustinian, e înălțat la postul însemnat de mare șambelan (*sacellarius*, identic cu *primicerius sacri cubiculi*, care, între atribuțiile sale avea și comandamentul spatharo-cubilarilor). Către 537, după întoarcerea lui Narses din misiunea în care fusese trimis la Alexandria, *sacrum cubiculum* a primit o modificare în organizarea sa, schimbându-se mult competența *sacellariat*-ului, al cărui titular a avut de acum rangul și titlul de *praepositus sacri cubiculi*[84].

---

[82] Asupra legendei vezi și Finlay, *History of Greece*, vol. I, Appendix I (*On the Blindness of Belisarius*) și mai recent: R. Cantarella, *La Διήγησις ὡραιοτάτη τοῦ θαυμαστοῦ ἐκείνου τοῦ λεγομένου Βελισαρίου* (*di anonimo autore*), în „Studi bizantini e neoellenici" din Neapole, și adaugă un studiu asupra istoriei acestui poem, asupra originii și difuzării sale, adevărat inventar al ecourilor pe care l-a avut legenda lui Belisarie în literatura și arta universală. [Mai recent, v. și H-G. Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München, 1971.]

[83] Garda de corp imperială compusă din eunuci.

[84] E. Stein, *Histoire du Bas-Empire II*, 357-358. Bury arată că el exercita probabil o autoritate generală asupra tuturor slujbașilor în legătură cu Curtea și persoana împăratului. Avea și controlul domeniilor din Cappadocia, bunuri ale suveranului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Narses a ajuns astfel un *illustris* și unul dintre cei mai mari, stând în același rând cu *magistri militum* și, în practică, fiind mai puternic decât oricare dintre miniștri, având acces continuu și confidențial la suveran.

Eunucul era un om înzestrat cu mari însușiri, foarte inteligent și abil, capabil, când împrejurările o cereau, de multă energie. În zilele teribile ale revoltei Nika, eunucul șambelan făcuse un neprețuit serviciu stăpânului său. Pe când Hypatios, proclamat nou împărat, se afla în Hippodrom, primind felicitările prietenilor și ascultând invectivele mulțimii împotriva lui Iustinian, Narses se strecoară în stradă cu un săculeț în mână, luat din tezaurul imperial, întâlnește câțiva dintre conducătorii facțiunii albastre, le amintește de vechile beneficii primite de la Iustinian, de urile de odinioară împotriva Verzilor, împarte bogățiile din săculețul său și izbutește a-i convinge să strige: „Iustinian imperator, tu vincas !". Coaliția celor două facțiuni a fost astfel ruptă și tronul lui Iustinian, mântuit[85].

Aceasta a sporit încrederea de care se bucura pe lângă Iustinian și Theodora. În 538, Narses era pus în fruntea trupelor de întărire trimise în Italia și mulți cercetători s-au întrebat care a fost motivul împăratului ca să trimită un consilier, desigur credincios, dar soldat fără experiență, într-o misiune atât de războinică. Nu poate fi îndoială, observă foarte bine Hodgkin, că în mintea suveranului lua tot mai mult consistență ideea că strălucitele victorii ale lui Belisarie pot face

[85] T. Hodgkin, *Italy and her invaders 476-535*, ed. II, Oxford, 1896, t. IV, pp. 273-274.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

din el un primejdios rival pentru imperiu, şi că era necesar să-l observe de aproape, nu exagerat însă, printr-un devotat al dinastiei, un om care, prin vârsta şi condiţia sa, nu putea aspira niciodată la purpură. „Întocmai ca un consilier aulic în lagărul lui Wallenstein, sau comisarii Convenţiei în lagărul lui Dumouriez, a fost Narses în pretoriul lui Belisarius", precizează Hodgkin[86]. Dar atitudinea de independenţă a lui Narses, contagioasă pentru alţii, rupse unitatea de comandă a lui Belisarie şi, pentru a o restabili, Iustinian a fost nevoit să-l reclame. Mai târziu însă, când situaţia din Italia a ajuns critică, Narses, care dovedise însuşiri militare, a fost din nou trimis, de astă dată spre a lua acolo comanda. El a fost destul de abil spre a cere şi a obţine toate mijloacele pe care nu le obţinuse Belisarie, – bani, oameni, arme – şi astfel a putut zdrobi ultimele rezistenţe ale ostrogoţilor[87].

Dar marile sale calităţi ale minţii erau întunecate de sufletul său dur şi de aviditatea sa de bani. Rămas în Italia cu puteri de vice-rege, el a lăsat acolo o amintire dureroasă. Şi în jurul său s-a format de timpuriu o legendă, ca şi în jurul lui Belisarie. Ea nu are însă culoarea sentimentală pe care o are la acesta. În amintirea Italiei bizantine, Narses apare ca un acaparator de comori sau ca un trădător, chemându-i pe longobarzi în Italia, spre a se răzbuna. Dar trebuie să recunoaştem cu Ch. Diehl că romanul ţine în aceste istorii mai mult loc decât adevărul.

---

[86] *Ibidem*, t. IV, p. 275.

[87] Portretul său schiţat de Diehl, *Justinien*, 167-171.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

4. Ofensiva militară a lui Iustinian

a. Războiul cu vandalii. Cucerirea Africii. Domnia lui Hilderic, fiul lui Huneric şi al Eudokiei[88], prin urmare nepot al lui Genseric, provocă, prin slăbiciunea ei, o revoltă internă. Regele, după mărturisirea lui Prokopios, era la război prea molatic[89] şi maurii ajunseseră stăpâni pe mai toată Mauritania şi pe sudul Numidiei, ameninţând Byzacena. O luptă avusese loc în această provincie între vandali, conduşi de Oamer, vărul lui Hilderic, şi Antalas, şeful unui trib, pe care îl vom mai întâlni adesea. Vandalii au suferit o mare înfrângere, ceea ce a trezit nemulţumiri, exploatate de un rival ambiţios, Gelimer, din familia regală. Hilderic era învinuit pe deasupra de prietenia cu Iustinian, de care nu se simţea străin prin originea sa pe jumătate romană[90]. În mai 530 el a fost răsturnat şi aruncat la închisoare, împreună cu Oamer, un frate al acestuia şi mai mulţi notabili romani, iar Gelimer a fost ridicat pe tron[91].

Iustinian interveni, cerând uzurpatorului să-l pună în libertate pe Hilderic şi să-i redea demnitatea regală, la care avea drept după legea lui Genseric privitoare la succesiune. Dar ambasada bizantină se întoarse fără nici un rezultat. În schimb, Gelimer îl orbi pe Oamer şi înăspri închisoarea pentru ceilalţi, sub pretext că vor să fugă la Bizanţ.

---

[88] Aceasta era fiica Eudoxiei lui Valentinian al III-lea.

[89] *Εἰς τὸν πόλεμον μαλθακός τε λίαν* (*Bell. Vand.*, I, 9, 5).

[90] *Φίλος ἐς τά μάλιστα Ιουστινιανῷ καὶ ξένος ἐγένετο*, zice Prokopios (*Ibidem*).

[91] *Ibidem*, I, 9, 9.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Iustinian expedie o nouă ambasadă, cerând lui Gelimer să trimită la Constantinopol pe Hilderic, pe Oamer cel orbit și pe fratele său și arătând, în încheiere, că nu va tolera un refuz. Dar Gelimer răspunde insolent și împăratul se gândi atunci să pună capăt cât mai repede războiului cu perșii, pentru a porni expediția în Africa. El încheie în curând pacea zisă „eternă" cu dușmanul asiatic (532) și ținu un consiliu pentru războiul cu vandalii[92].

E interesant să constatăm că împăratul nu a aflat la consilierii și miniștrii săi nici o încurajare pentru această acțiune. Dezastrul marii expediții a lui Leon I nu se șterse din amintirea lor, iar cei răspunzători de finanțele Statului se speriau de cheltuiala enormă a întreprinderii. Trupele abia întoarse din Orient nu se entuziasmau nici ele, și nici generalii lor, de perspectiva noilor primejdii ce le așteptau. Ioan din Cappadocia, prefectul pretoriului, a avut curajul să expună împăratului, în acest consiliu, riscurile mari ale întreprinderii, înregistrate de Prokopios[93]. Dar Iustinian nu ținu seamă de aceste păreri. Convins de justețea cauzei, el avea sentimentul unei datorii religioase față de supușii africani drept-credincioși, sentiment întărit și mai mult de visul povestit de un episcop sosit tocmai atunci din Orient.

Belisarie a fost însărcinat să conducă expediția. Iustinian l-a învestit cu puteri nelimitate, ca generalissim al forțelor trimise în Africa. El a primit, probabil, cum crede Bury, titlul nou de *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ*, pe

[92] *Ibidem*, I, 9, 10-15; 24 și urm; 10, 1.

[93] *Ibidem*, I, 10, 8-18.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care îl vom întâlni de acum adesea, iar *αὐτοκράτωρ* este pentru învățatul englez echivalentul termenului de *imperator*, rezervat mult timp numai împăraților[94].

Armata, îmbarcată către jumătatea lui iunie 533 în portul din Constantinopol, număra, după Stein, 18.000 de oameni (nu 16.000, cum se spune de regulă) și anume: 10.000 pedestrime, 5.000 cavalerie excelentă și, în plus, 1.000 de „aliați" (heruli și bulgari), garda personală a lui Belisarie, vreo mie cinci sute sau două mii[95]. Cinci sute de corăbii, escortate de 92 de vase de război, au fost întrebuințate la transportul acestor trupe. Împreună cu Belisarie s-au îmbarcat și Antonina și Prokopios, istoricul primind a-l servi și acum ca asesor civil, cum fusese în Asia.

Flota debarcă undeva în Sicilia, lângă Aethna, unde bizantinii își reînnoiră proviziile și-și cumpărară cai, Amalasuntha având față de ei o atitudine amicală. Prokopios a fost îndată trimis la Syracuza pentru a culege știri[96], dacă nu cumva vandalii întinseseră vreo cursă și pentru a afla unde s-ar putea debarca mai sigur. Istoricul află la Syracuza că Gelimer nu se aștepta să fie atacat în curând în Africa. El îl expediase pe fra-

---

[94] *History II*, 127, n. 2.

[95] Așa socotește Stein, care observă că Prokopios spune clar (*Bell. Vand.*, I, 11, 2) că cei 5.000 de călăreți erau *στρατιῶται φοιδερᾶτοι* (4 *vexillationes* și 9 regimente de federați). În această cifră nu pot, prin urmare, intra nici herulii și hunii, nici buccellarii lui Belisarie. V. *Histoire du Bas-Empire II*, 313, n. 1.

[96] Prokopios, *op. cit.*, I, 14, 3. [Despre Amalasuntha, v. și N. Baynes în „English Historical Review" (= EHR), Londra, 40, 1925, p. 71 și urm; H. Wolfram, *Gesch. der Goten*, München, 1985, p. 25 și urm., 387 și urm., 409 și urm.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tele său Tzazon, cu 5.000 de soldaţi şi 120 de vase, aproape toată flota sa, în Sardinia, împotriva gotului Godas, care se revoltase, pentru a-şi face un regat personal, vasal imperiului, cerând în acest scop ajutorul lui Iustinian[97]. Gelimer însuşi ieşise din Carthagina şi se găsea la patru zile de coastă în Byzacena, luptându-se, fără să bănuiască nimic, cu maurii. Astfel îşi pierdu vremea până când se pomeni cu Belisarie pe coastele Africii.

Flota bizantină trecu din Sicilia în Africa fără a întâmpina cea mai mică rezistenţă. Trupele debarcară la Caput-Vada, în Byzacena, la 31 august, îndreptându-se spre Carthagina. La ştirea invaziei, Gelimer dădu ordin fratelui său Ammatas, aflat la Carthagina, să-l asasineze pe Hilderic şi pe soţii săi de captivitate şi să iasă înaintea bizantinilor, spre a-i ataca din front, în timp ce el îi va lovi din spate. Întâlnirea era hotărâtă de vandali în ziua de 13 septembrie la Decimum, vreo 15 km de Carthagina. Ammatas a executat ordinul şi, sosind câteva ore mai devreme, s-a ciocnit cu mica avangardă bizantină. El pieri în luptă şi trupele sale fură urmărite până sub zidurile Carthaginei. Detaşamentele înaintate ale lui Belisarie au fost apoi surprinse de Gelimer şi ele fugiră în dezordine către Belisarie. Acesta restabili repede ordinea şi se aruncă în goană asupra vandalilor. Gelimer descoperise cadavrul lui Ammatas şi se oprise pentru a-l plânge şi înmormânta. Surprinşi în dezordine, vandalii o rupseră la fugă spre Numidia, urmăriţi energic de bizantini până noaptea. La 15 septembrie, Belisarie intră în Carthagina[98], pe care începe

[97] *Ibidem*, I, 10, 25 şi urm.
[98] *Ibidem*, I, 20, 21.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

imediat să o fortifice. Pătrunde apoi în Numidia şi intră în Hippo Regius (Hippona), unde pune mâna pe tezaurul regal[99]. Gelimer s-a refugiat la Bulla Regia, în Proconsularis, unde îşi pregăti o nouă armată. Grosul ei îl formară cei 5.000 de soldaţi aleşi ai lui Tzazon, care se întorsese în grabă din Sardinia, unde îl suprimase pe Godas.

Belisarie a dat, către jumătatea lui decembrie 533, o nouă luptă, la Tricamarum, 30 km. de Carthagina. Gelimer pierdu şi această luptă, în care Tzazon a căzut[100]. Regele îşi căută scăparea la maurii din munţii inaccesibili Pappua, în vestul Numidiei. Blocat acolo toată iarna de o trupă condusă de herulul Pharas, Gelimer, lipsit de provizii, a fost silit să se predea către sfârşitul lui martie 534, după ce Belisarie îi promisese cu jurământ un tratament onorabil.

Obişnuit să reflecteze întotdeauna la marile întâmplări omeneşti, Prokopios se opreşte asupra unei scene impresionante provocate de regele vandal. Adus înaintea lui Belisarie, aflat într-o suburbie a Carthaginei, Gelimer a început deodată să râdă, nemaiputându-se stăpâni, încât unii dintre cei de faţă credeau că, din prea mare durere, îşi pierduse minţile. Dar prietenii găseau că omul e plin de spirit, căci fiind din familie regească şi înălţat la domnie şi din copilărie până la bătrâneţe înconjurat de putere solidă şi de mari bogăţii, apoi redus la fugă şi la multă teamă şi îndurând suferinţa din Pappua, iar acum ajungând prizonier, în-

[99] *Ibidem*, II, 4, 41.

[100] *Ibidem*, II, 5 şi urm. (Detalii asupra acestor lupte la Stein, *op. cit.*, pp. 315-317).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cercând astfel toate bunurile şi nimicniciile soartei, a socotit că lucrurile omeneşti de nimic alta nu sunt vrednice decât de mult râs[101].

Dus la Constantinopol, Gelimer a fost bine tratat de Iustinian, care i-a dăruit un întins domeniu în Galatia, unde şi-a petrecut restul zilelor ca mare proprietar funciar[102].

Capitularea lui Gelimer însemna, de fapt, sfârşitul războiului vandal. În cursul iernii, detaşamente ale armatei bizantine ocupară Sardinia şi Corsica, Caesarea Mauritaniei, insulele Baleare şi Pityuse, apoi Gadeira (Cadix), dincolo de Columnele lui Hercule, cale de 30 zile de Carthagina, şi fortăreaţa Septem (Ceuta), de cealaltă parte a Columnelor lui Hercule[103]. Africa părea cucerită, Iustinian anunţă aceasta în mod solemn şi îşi ia în titulatură, după vechiul obicei, supranumele de *Vandalicus, Africanus*. În aprilie 534, el a promulgat două constituţii, schiţând cadrele administraţiei civile şi militare a provinciilor cucerite. Archelaus e numit prefect al pretoriului Africii, care se întindea şi asupra Sardiniei, Corsicii, Balearelor şi fortăreţei Septem. După câteva luni, se crea şi un *magisterium militum Africae*, cu sediul la Carthagina, ca şi prefectura, având comanda tuturor trupelor circumscripţiei prefectorale[104].

Rechemat la Constantinopol, Belisarie se îmbarcă vara, ducând cu el o pradă enormă, o mulţime de pri-

[101] Prokopios, *op. cit.*, II, 7, 14-16.
[102] *Ibidem*, II, 9, 13.
[103] *Ibidem*, II, 5, 1-8.
[104] Stein, *op. cit.*, p. 319.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

zonieri, printre care şi Gelimer cu elita şefilor armatei, numeroşi soldaţi, dintre care unii intraseră în rândurile buccellarilor învingătorului, iar alţii constituiseră cinci regimente de cavalerie, *Vandali Iustiniani*, trimişi să cantoneze la frontiera Persiei.

Iustinian a acordat generalului său credincios şi biruitor răsplata extraordinară a triumfului, o onoare pe care, după afirmaţia lui Prokopios, nimeni n-o mai primise în imperiu de aproape 600 de ani[105]. Solemnitatea s-a desfăşurat cu multă strălucire. Ore întregi au defilat dinaintea poporului adunat pe treptele Hippodromului spoliile Africii cucerite: tronurile de aur, vasele de acelaşi metal preţios, pietrele scumpe, veşmintele şi trăsurile somptuoase, mormane de monede de argint – toate comorile pe care o sută de ani de pradă le grămădise în tezaurul vandalilor. Între ele se aflau insigniile imperiului şi vasele sacre ale Templului din Ierusalim, smulse de Genseric la jefuirea Romei[106]. Veneau în urmă captivii, care uimeau prin talia lor uriaşă; Gelimer se deosebea între aceştia prin mantaua lui de purpură. Înţelegând că din toate părţile mulţimea privea la nenorocirea lui – relatează Prokopios – regele nu înceta să rostească cuvintele Scripturii: „Deşertăciunea deşertăciunilor, toate sunt deşertăciune".

La plecarea lui Belisarie, Solomon, ofiţer distins, armean de origine, a fost lăsat în fruntea Africii ca *magister militum*. El a trebuit de la început să înfrunte revolta populaţiei indigene (534). Triburile berbere formau

---

[105] Prokopios, *op. cit.*, I, 9, 2.

[106] Aceste sacre relicve au fost trimise de Iustinian înapoi la Ierusalim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

populația de bază. După distrugerea Statului vandal, ele au început să se miște împotriva autorității imperiale care se instala. În spatele lor se aflau triburile nomade, gata să prade ținuturile bizantine. În momentul îmbarcării lui Belisarie, berberii năvăliră în teritoriile cucerite din Byzacena și Numidia, nimicind trupele imperiale, puțin numeroase[107]. Solomon a ieșit cu armata împotriva lor și a dat lupta în câmpia de la Mamma, zdrobindu-i[108]. Dar la începutul anului 535 năvălesc iarăși. Solomon îi urmărește și în muntele Burgaon obține o mare victorie asupra lor, curățind Byzacena de dușmani și lăsând numai pe berberii aliați conduși de Antalas[109]. Trecu apoi în Numidia, împotriva altui șef berber, Iavdas, stăpân în Aures, dar nu izbuti a-l învinge, mulțumindu-se a ridica în cursul iernii 535-536 o serie de fortărețe, pentru apărarea ținutului de dincoace de Aures[110].

Dar în curând situația deveni critică prin revolta, cu mult mai gravă, a soldaților. Cauzele nemulțumirii erau numeroase. Solomon, cerând prea mult de la soldați, nu era popular. Întârzierea plății soldelor trezea proteste, ca și împărțirea inegală a prăzii din campania anului 535. Solomon confiscase apoi în bloc pământurile posedate de vandali și mulți soldați, căsătoriți cu captive vandale, erau instigați de acestea să prindă partea lor din pământul foștilor soți; comandantul însă

[107] Ch. Diehl, *L'Afrique byzantine*, p. 65 și urm.; Prokopios, *op. cit.*, II, 10, 6 și urm.

[108] Prokopios, *op. cit.*, II, 11, 15 și urm.

[109] *Ibidem*, II, 12, 5 și urm.

[110] *Ibidem*, II, 13, 18-40; Diehl, *op. cit.*, 71-74.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

înțelegea să-l păstreze pe seama Statului și a împăratului[111]. Iustinian, convins de aportul divin la recuperarea Africii, nu tolera cultele neortodoxe, iar soldații arieni erau persecutați din cauza religiei lor, ceea ce a fost iarăși un motiv de revoltă[112]. Un incident neprevăzut a contribuit la sporirea confuziei. Unul dintre regimentele de *Vandali Iustiniani* trimise în Orient, ajuns în Lesbos, s-a revoltat, silindu-i pe mateloți să-l ducă în Peloponnez, de unde a pornit în Africa, debarcând într-un loc pustiu și, intrând în relații cu trupele revoltate, le-a încurajat în atitudinea lor[113]. Fu hotărâtă asasinarea lui Solomon în catedrala din Carthagina, în ziua de Paști 536. Conspiratorii nu au avut însă curajul să dea lovitura și trupele compromise ieșiră din Carthagina. Celelalte, după câteva zile de nehotărâre, se revoltară și ele și începură să-i ucidă pe cei favorabili guvernului, luară cu asalt palatul și Solomon scăpă de la moarte ascunzându-se în capela palatului, de unde a ieșit noaptea, împreună cu Prokopios și câteva persoane din suită, urcară pe furiș într-o corabie și trece în Sicilia, unde se afla Belisarie, care începuse războiul pentru Italia. După prădarea Carthaginei, rebelii părăsiră orașul, urmând să se întrunească toți la Bulla Regia; de acest fapt profită Theodor din Cappadocia pentru a ocupa Carthagina. Răzvrătiții pun în fruntea lor pe Stotzas, fost bucellar al generalului Martin[114].

---

[111] Prokopios, *op. cit.*, II, 14, 9-10.
[112] *Ibidem*, II, 14, 22 și urm.
[113] *Ibidem*, II, 14, 18-19.
[114] *Ibidem*, II, 14, 22-42.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ajuns în Sicilia, Solomon ceru ajutorul lui Belisarie, care a trecut îndată cu o mână de bucellari în Africa, ajungând la timp spre a scăpa Carthagina asediată de Stotzas. Urmărit de Belisariu, Stotzas şi rebelii săi fură învinşi la Membressa şi fug în Numidia. Belisarie s-a întors în Sicilia, lăsând provizoriu comanda lui Theodor din Cappadocia şi lui Ildiger, pentru a pacifica provincia[115].

După plecarea lui Belisarie, Stotzas atrase la el, printr-o cuvântare îndrăzneaţă, trupele imperiale din Numidia şi-i asasină pe generali (vara anului 536)[116].

Informat de cele întâmplate, Iustinian a trimis în Africa, cu puteri extraordinare, pe Germanos, general despre care am amintit, învestit cu cea mai înaltă funcţie pe care o putea avea un general, aceea de prim *magister militum in praesenti*. El îşi câştigase un bun nume în luptele cu slavii la Dunăre. Germanos a debarcat la Carthagina cu o mică suită, dar nu a putut intra imediat în campanie, trebuind să organizeze forţele imperiale. Cu un tact deosebit, optând pentru o atitudine binevoitoare, atrase, puţin câte puţin, o parte dintre rebeli. Amnistia acordată răsculaţilor care se întorceau la datoria lor îi aduse pe mulţi înapoi. Stotzas a venit cu armata sa asupra Carthaginei, dar rebelii nu îndrăzniră să atace şi se retraseră în Numidia. În primăvara anului 537, Germanos porneşte asupra lui în Numidia şi, la locul numit (Ad) *Cellas veteres*[117], îl bătu

[115] *Ibidem*, II, 15.

[116] Data e stabilită de Stein, *op. cit.*, 324, n.2.

[117] Stein, *op. cit.*, 326. La Prokopios, *op. cit.*, II, 17, 3, numele este *Σκάλας Βέτερες*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

zdrobitor. Stotzas scăpă fugind în Mauritania. Cu aceasta, insurecția condusă de el a luat sfârșit. Cei care au scăpat din luptă și-au declarat supunerea. Altă rebeliune, instigată de un buccellar numit Maximin, în 538, a fost repede înăbușită. Rămâneau triburile berbere, intacte și unite.

După aceste mari rezultate, Germanos se întoarce (539) la Constantinopol și Solomon își reia comanda în Africa, cumulând din nou funcțiunile de prefect al pretoriului și de *magister militum*.

De astă dată Solomon și-a dat toată măsura capacității sale militare, îndreptățind încrederea ce i-o arăta împăratul. El a curățat armata de elemente rebele, trimițându-le la Bizanț și în Italia, lui Belisarie, și-a recrutat elemente noi, i-a expulzat pe vandalii care dăduseră arme rebelilor lui Stotzas și a reînceput războiul cu berberii printr-o expediție în Aures. O victorie obținută la picioarele acestui masiv va sili pe mauri să se retragă în Mauritania. Iavdas a rezistat un timp într-o citadelă, pe vârfurile prăpăstioase ale muntelui, dar, în cele din urmă, a fost alungat și a fugit, rănit, în Mauritania. Tezaurul său a căzut în mâinile lui Solomon; tot platoul înalt al Numidiei a fost ocupat. Solomon construi acolo o mulțime de fortărețe, pentru a-i ține în respect pe indigeni. După aceea atacă și supuse toată Mauritania primă, vechea Mauritanie sitifiană, unde ridică, de asemenea, multe fortărețe mari și mici[118]. Astfel, în 540, antica provincie romană a Africii, de la Tripolitania până la hotarele Mauritaniei caesariene, de

[118] Prokopios, *op. cit.*, II, 19 și 20; Diehl, *L'Afrique byzantine*, 87-91; Stein, *op. cit.*, 327.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

la mare până la masivul Aure şi la stepele din Hodna, a recunoscut stăpânirea lui Iustinian. Datorită energiei lui Solomon, ţinutul a avut o perioadă de linişte.

În 543, revolta triburilor berbere s-a dezlănţuit din nou, provocată de insolenţa şi incapacitatea lui Sergios, nepotul lui Solomon, trimis ca duce în Tripolitania. Luându-şi reşedinţa în Leptis Magna, el stârneşte revolta tribului numit Levathai, omorând 80 dintre oamenii săi, trimişi cu daruri pentru a întări pacea. Situaţia fiind pentru el gravă, veni la Carthagina, spre a cere unchiului său ajutor. Antalas din Byzacena se revoltase şi el, fiindcă Solomon îi omorâse un frate. Ajutat de Cutsina al Numidiei, Solomon îl învinse pe Antalas aproape de Theveste, dar, câteva zile mai târziu, indisciplina trupelor îl făcu să piardă bătălia de la Cillium (mai-iunie 544), în Byzacena, în care el însuşi pieri[119].

Iustinian a făcut o greşeală când i-a hotărât ca urmaş în Africa pe Sergios, ceea ce nu ne surprinde, acesta fiind logodit cu o nepoată a Antoninei. Sergios s-a arătat incapabil să domine situaţia. Revolta a luat proporţii, cea mai mare parte a triburilor berbere fiind alături de Antalas. Stotzas apăru şi el cu vandalii credincioşi. Antalas, nevoind să rupă cu imperiul, scrise lui Iustinian, declarându-i că maurii sunt gata să se supună dacă îl revocă pe Sergios, dar împăratul nu a dat urmare scrisorii. Maurii, din ce în ce mai numeroşi, răspândiră peste tot mizeria, jaful şi incendiul, uciderea şi fuga locuitorilor. Iustinian trimise, în sfârşit, un coleg lui Sergios (545), în persoana lui Areobindos,

[119] Prokopios, *Bell. Vand.*, II, 21, 16 şi urm. Data de 544 e stabilită de Stein, *op. cit.*, 548, n.1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

soțul Prejectei, om nobil, cum îl caracterizează Prokopios[120], dar fără nici o experiență a războiului. El sosește însoțit de Prejecta, de Athanasios, ca prefect al pretoriului, și de Artabane, cu puține trupe armene. După ordinul împăratului, Sergios trebuia să lupte în Numidia, unde Cutsina luase și el armele contra imperiului, iar Areobindos în Byzacena. O luptă a avut loc în Proconsularis, în care Ioan, fiul lui Sisinniolus, ofițer brav, lăsat singur față de forțe mult superioare, a căzut, după ce l-a rănit mortal pe Stotzas[121]. În urma atâtor dezastre, Iustinian l-a rechemat pe Sergios, pe care îl trimise în Italia; Areobindos rămâne acum șef suprem. Dar în curând ducele Numidiei, Guntarich, care pregătea o revoltă, pentru a se declara rege, îl asasină pe Areobindos (sfârșitul anului 545), gândindu-se să se căsătorească cu Prejecta, a cărei înrudire cu împăratul i-ar fi legitimat stăpânirea. Soarta lui Guntarith era însă, la rândul ei, pecetluită; el a căzut (în iarna 545-546), străpuns la un banchet de sabia lui Artabane, care-i suprimă și pe principalii lui complici, printre care mai mulți vandali, în timp ce pe alții i-a trimia la Constantinopol[122]. Împăratul l-a răsplătit numindu-l *magister militum*, dar, după câteva luni, la cererea sa, l-a rechemat la Constantinopol, unde va ajunge la mari demnități.

---

[120] *Ibidem*, II, 24, 1-2.

[121] *Ibidem*, II, 24, 9-14.

[122] *Ibidem*, II, 26, 30-33; 28, 29 și urm.; Cf. Stein, *op. cit.*, 551-552. [Numele Guntarith este redat de Prokopios sub forma Gontharis (v. și *Bell Goth.*, III, 31, 3 sau III, 32, 6), aflată la originea actualului Günter.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Succesorul lui Artabane în Africa a fost Ioan Troglita, unul dintre cei mai buni conducători ai lui Iustinian[123]. El se distinsese ca duce de Mesopotamia, în războiul cu perşii şi nu venea întâia oară în Africa, unde mai comandase un regiment de federaţi sub Belisarie, Solomon şi Germanos. Troglita a sosit pe mare la Carthagina, în toamna anului 546. Cutsina trecuse de partea imperialilor, dar Antalas continua să prade ţara, în vreme ce maurii din Tripolitana, conduşi de şeful levath Ierna, se uniseră cu cei din Byzacena. În iarna 546-547, într-o câmpie din această provincie, Troglita repurtă o victorie desăvârşită asupra triburilor coalizate. Antalas a reuşit să scape, dar Ierna şi mii de alţi berberi au fost ucişi şi steagurile lui Solomon, pierdute în lupta de la Cillium, au fost găsite de bizantini în tabăra duşmană.

Ordinea părea a fi aproape restabilită, când maurii din Tripolitana, pe la mijlocul anului 547, reluară ostilităţile, sub un şef cu numele Carcasan, îndreptându-se către Byzacena. Troglita a pierdut bătălia de lângă Marta (azi Maret), în regiunea Syrtei Mici. El şi-a reorganizat armata, a câştigat un ajutor însemnat de la maurii din Numidia, încheind un *fœdus* cu Iavdas, îl împacă pe Ifisdaias, şef berber important din Numidia, cu aliatul imperial Cutsina şi, în primăvara anului 548, porneşte în campanie împotriva lui Antalas şi Carcasan. O luptă sângeroasă a avut loc în Byzacena meridională, care a decis soarta războiului. O suliţă arun-

[123] După Stein, supranumele de Troglita, care se întâlneşte numai la Jordanes, arată că el era probabil originar din regiunea numită *Τρώγιλος* situată în Macedonia (*op. cit.*, 554, n.2).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cată de Troglita asupra lui Carcasan l-a lovit mortal şi biruinţa a rămas imperialilor. Antalas a trebuit să se supună şi el. Liniştea s-a restaurat, astfel, pentru mulţi ani în Africa bizantină, care suferise teribil în aceste îndelungate războaie.

Ioan Troglita a fost învestit cu demnitatea de patriciu şi a rămas comandant în Africa până în 553. Faptele lui glorioase au fost citate de poetul Fl. Cresconius Corippus într-o epopee, intitulată după numele său, *Iohannis* (Ioaniada).

Pacea a fost, însă, încă o dată tulburată în 563, prin inepţia guvernatorului militar Rogathinus. Bătrânul şef Cutsina, care adusese atâtea servicii imperiului, era asigurat printr-o pensie anuală. Când a venit, în 563, la Carthagina, să-şi primească banii, Rogathinus l-a suprimat, nu se ştie de ce. Fiii săi s-au ridicat atunci în Numidia şi revolta a fost destul de serioasă pentru ca Iustinian să trimită în Africa pe Marcian, unul dintre nepoţii săi, care a pus capăt tulburărilor[124].

b. Reorganizarea Africii bizantine. Încă din aprilie 534, când se credea că totul s-a sfârşit odată cu capitularea lui Gelimer, Iustinian a emis cele două constituţii privitoare la reorganizarea Africii recuperate. Una privea administraţia civilă, schiţând noua orânduire întocmită de împărat. Acesta ţinea să restabilească în Africa administraţia pe care o cunoscuseră supuşii săi. Importanţa pe care o atribuia eliberării lor se arăta, cum observă Diehl, în hotărârea ca Africa să fie administrată, ca Oriens şi Illyricum, nu de un proconsul,

[124] Stein, *op. cit.*, 559; Bury, *History II*, 147-148.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ci de un *praefectus praetorio* și să formeze o dieceză specială, cu reședința la Carthagina[125]. Rescriptul imperial din aprilie 534 punea în fruntea administrației cu acest titlu pe Archelaus, care exercitase mai înainte funcția la Bizanț și în Illyricum, aflându-se acum în Africa, în calitate de casier general al corpului de expediție.

Prefectul pretoriului era mare dregător al imperiului. Iustinian restabili această magistratură în toată autoritatea sa. Atribuțiile sale se întindeau asupra întregii administrații civile; ele priveau deci legislația (prefectul asigura promulgarea tuturor legilor și deciziilor imperiale), administrația (propunând suveranului pe guvernatorii diferitelor provincii și numind direct anumiți funcționari), justiția (prefectul având o competență considerabilă și pronunțând sentințele fără apel), în sfârșit, finanțele, în care autoritatea prefectului era foarte întinsă. Chestiunile religioase nu-i erau nici ele străine: avea poliția cultelor și protecția Bisericii ortodoxe.

Prefectul pretoriului era înconjurat de un numeros personal. Rescriptul din 534 enumeră diferitele categorii de persoane pentru fiecare serviciu, cu apuntamentele lor: *consiliarii*, funcționari de rang înalt, bine plătiți, îl ajutau pe prefect în administrarea justiției. *Cancellarii*, care vin imediat după consilieri, îl ajutau în aceeași materie. Alături de aceștia era *officium* propriu-zis, cu un personal foarte numeros, împărțit în două categorii: angajații distribuiți într-un număr de birouri, *scrinia* (*commentariensis* și *ab actis*), birouri

[125] *L'Afrique*, Livre II, I-ère partie, l'administr. civile.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

însărcinate cu redactarea actelor și păstrarea arhivelor; *libelli*, care primeau cererile adresate prefectului; *scrinium operum,* însărcinat cu lucrările publice și construcțiile; *scrinium arcae*, având administrația caselor prefecturii și ordonanțarea cheltuielilor provinciei etc. și auxiliari grupați în corporații sau *scholae* (*exceptores*, grefieri administrativi, *chartularii*, însărcinați cu socotelile; *mittendarii*, pentru perceperea impozitelor; *cursores*, curieri pentru serviciul corespondenței; *singularii*, un fel de gardă personală, întrebuințați în misiuni de încredere; *draconarii*, purtătorii drapelului etc.)[126].

Sub autoritatea prefectului erau șapte guvernatori, cu titlul de *consulares* sau *praesides*, însărcinați cu administrația civilă a provinciilor. Provinciile Africii bizantine erau acum: Proconsularis, Byzacium și Tripolitania, comandate de *consulares*; Numidia, Mauritania I (sitifiană), Mauritania II (caesariană, tingitană) și Sardinia, comandate de *praesides*.

În ce privește reorganizarea militară, Iustinian prescria, de asemenea, prin cealaltă constituție pentru Africa, modul în care înțelegea să se înfăptuiască ocupația militară. Trupele de frontieră, care consistau în cea mai mare parte din *limitanei*, așezate în lagărele întărite (castra)[127] ale frontierei, sub comanda ducilor, trebuiau să fie în stare, în caz de agresiune, a ajuta ți-

[126] *Ibidem*, pp. 98-106.

[127] Charles Diehl (*L'Afrique byzantine*, Livre II, I-ère partie, chap. II) expune principiile sistemului defensiv al Africii bizantine, distingând între elementele acestui sistem: orașe fortificate (*civitates*), lagăre întărite *(castra)*, fortărețe mari *(castella)*, redute mai puțin importante *(burgi)* și ziduri de baraj *(clisurae)*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nuturile unde erau rânduite fără să aştepte întăriri de la armata de expediţie. *Limitaneii* erau soldaţi coloni, care dobândeau terenuri în apropierea frontierei şi erau obligaţi să le cultive[128]. Armata mobilă, cantonată în interiorul ţării, în oraşe, era compusă din *milites comitatenses*, organizaţia în *numeri* sau *κατάλογοι*, constituind trupe de infanterie şi regimente de cavalerie recrutate din populaţiile provinciilor, apoi din federaţi (*foederati*), în genere călări, regimente de mercenari barbari din naţiunile vecine, nu în sensul primitiv al cuvântului, ca entităţi autonome[129].

Pe lângă aceştia, armata mobilă cuprindea şi contingente de indigeni (*gentiles*), recrutaţi din triburile

---

[128] Ludo M. Hartmann a reprodus (*Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien, 540-750*, Leipzig, 1889, nota de la p. 52-53) pasajul caracteristic asupra acestor trupe din constituţia din aprilie 534 privitoare la administraţia militară a Africii şi adresată lui Belisarie: „pro limitaneis vero ordinandis (*quia necessarium nobis esse videtur, ut extra comitatenses milites per castra limitanei constituantur, qui possit et castra et civitate limitis defendere et terras colere, ut alii provinciales videntas eos per partes ad illa loca se conferant*) exemplum fecimus unius numeri limitaneorum, ut secundum exemplum, quod nos misimus, per castra et loca, quae provideret tua magnitudo, eos ad similitudinem nostri exempli ordinet, sic tamen ut, si inveneris de provinciis idonea corpora, aut de illis, quos antea milites habebant, limitaneorum constituas numero in unoquoque limite, ut, si forsitan commotio aliqua fuerit, possint ipsi limitanei sine comitatensibus militibus una cum ducibus suis adiuvare loca, ubi dispositi fuerit, non longe limitem exeuntes nec ipsi limitanei nec duces eorum...".

[129] Stein, *op. cit.*, 87.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

africane. Africa a fost împărțită militar în 4 circumscripții: Tripolitania, Byzacena, Numidia și Mauritania.

Un *magister militum Africae* era comandant tuturor trupelor, având un ajutor, *domesticus* (în textele epocii ulterioare: *ὑποστρατηγός*). Comanda peste *numeri* o aveau *tribuni* sau *comites*.

Țara a ieșit cu totul ruinată din îndelungatele lupte purtate în toate provinciile ei și Prokopios înșiră urmările nefericite ale cuceririi. Administrația bizantină instalată din nou nu a fost dintre cele mai bune, fiscalitatea abuzivă apăsa greu asupra populației, care a avut de suferit și din cauza intoleranței religioase. Nu se poate tăgădui totuși, cum arată Diehl, grija împăratului de a introduce ordinea și a asigura liniștea în țara eliberată. Ruinele fortărețelor bizantine răspândite peste tot în Africa mărturisesc activitatea desfășurată de Iustinian pentru protecția țării; lucrările de utilitate publică în orașe, măsurile pentru repopularea regiunilor devastate ne arată interesul suveranului pentru prosperitatea Africii, cu atâtea jertfe reîncorporată în imperiu[130].

c. Cucerirea Italiei. Războiul cu goții. Africa în mâinile bizantinilor constituia o admirabilă bază de operații pentru cucerirea Italiei. Împrejurările aveau să ofere în curând și aici un pretext intervenției Imperiului bizantin.

Lui Theodoric îi urmase la tron un copil, nepotul său, Athalaric, pe care Amalasuntha, fiica marelui re-

[130] V. observațiile savantului francez din *Cambridge Medieval History*, vol. II, pp. 22-24.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ge, îl avea din căsătoria sa cu vizigotul Eutharic. Ea a luat frânele cârmuirii în timpul minoratului fiului său. Regina primise o educație romană la Ravenna, știa bine grecește, era curajoasă și inteligentă[131], și hotărî să dea fiului său educația pe care o primise și ea. Îl încredință deci grijii a trei goți civilizați, care împărtășeau vederile sale. Dar goții, ca popor, nu înțelegeau civilizația italiană și credeau numai în arta războiului. Câțiva șefi se prezentară reginei, protestând împotriva regimului de educație a regelui, menit să facă din el un efeminat și laș[132]. Amalasuntha a fost nevoită să primească protestele lor, deși nu erau pe placul ei. Athalaric a fost scos din pregătirea pedagogilor și, fiind o natură slabă, a fost târât de tinerii asociați acum la educația sa națională în vicii care îi ruinară repede sănătatea. Rău văzută de goți, Amalasuntha, amenințată de un complot, luă măsuri împotriva conspiratorilor și simți nevoia să-și pregătească retragerea. Ea îi scrise lui Iustinian, întrebând dacă ar fi dispus să o primească, în caz de nevoie. Împăratul a fost bucuros să o primească și i-a pregătit o casă la Dyrrachion, unde să poată poposi în drumul său spre Constantinopol. În acest timp, trei dintre șefii goți ostili au fost îndepărtați de la Curte, trimiși în misiuni militare la frontieră, unde, mai târziu, aveau să fie uciși.

Amalasuntha avea o rudă apropiată în Italia, Theodahad (Theodad), vărul ei (fiu al Amalafridei, regina vandalilor, o soră a lui Theodoric). El nu avea nimic din însușirile militare ale rasei sale. Se bucurase de o

[131] Prokopios, *Bell. Goth.*, I, 2, 3-4.

[132] *Ibidem*, I, 2, 6 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

educație liberală și se închinase studiului filosofiei lui Platon. Era însă de o mare cupiditate. Avea numeroase proprietăți în Toscana și, prin încălcări asupra vecinilor, se făcuse stăpân pe o mare parte a acestei provincii. Populația se plânsese împotriva rapacității sale și Amalasuntha îl silise la restituiri[133].

Theodahad nu avea ambiții de mărire. Idealul său era să-și petreacă viața în plăceri la Constantinopol și a căutat să-și realizeze această dorință îndată ce s-a ivit prilejul. Doi episcopi din Răsărit veniră la Roma, pentru chestiuni de doctrină teologică. Theodahad le încredință o scrisoare către Iustinian, în care îi propunea acestuia să-i cedeze bunurile din Toscana în schimbul unei sume de bani, al rangului de senator și al permisiunii de a trăi la Constantinopol.

Odată cu episcopii venise (în 534) și un agent imperial, Alexandru, spre a aduce regentei plângeri cu privire la purtarea ei nemulțumitoare, cu prilejul jafului de la Grațiana, când goții se luptaseră cu gepizii la Sirmium pentru dezertorii bulgarii și pentru afacerea cetății Lilybaeum. Regenta a replicat acestor acuzații, reamintind serviciile aduse împăratului în Sicilia, cu prilejul campaniei din Africa. Dar aceste acuze urmăreau numai să-i amăgească pe goți. În realitate, Alexandru avea misiunea precisă de a încheia o convenție secretă cu regenta, deoarece situația ei era mai critică decât oricând. Viața de plăceri îl ruinase cu totul pe Athalaric, care nu mai avea mult de trăit. La moartea lui regenta, foarte impopulară, nu și-ar fi putut păstra decât cu greu situația și ea se gândea să

[133] *Ibidem*, I, 3, 3-4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

depună puterea în mâinile lui Iustinian[134]. Ea comunică lui Alexandru intenţia sa şi acesta se întoarse cu episcopii la Constantinopol. Primind mesajul regentei şi pe al lui Theodahad, Iustinian a trimis un nou agent în Italia, pe Petrus, un abil diplomat.

În acest timp Athalaric s-a stins din viaţă (2 octombrie 534). Venind momentul critic, Amalasuntha a comis o greşeală fatală: i-a propus lui Thodahad să împartă cu ea demnitatea regală şi l-a proclamat rege, în noiembrie 534, luându-i jurământ că-i va lăsa exerciţiul guvernării. Fură expediate îndată scrisori lui Iustinian despre noua situaţie[135]. Dar după formalităţile ipocrite, Theodahad aruncă masca. El a adunat rudele celor trei goţi ucişi de regină, i-a suprimat pe notabilii care-i erau credincioşi şi pe ea a închis-o într-o insulă a lacului Bolsena. Amalasuntha a fost apoi silită de ingrat să scrie o scrisoare lui Iustinian, declarând că totul e bine. Theodahad a scris el însuşi în acelaşi sens, trimiţând scrisorile cu doi senatori: Liberius şi Opilio[136].

În drumul său pe Via Egnatia, Petru îi întâlni pe goţii care duceau scrisorile ce vesteau moartea lui Athalaric şi ridicarea la tron a lui Theodahad. Ajuns în portul Aulona, îi întâlni pe Liberius şi Opilio, care îl informează despre arestarea reginei. El trimise în grabă un mesager la Constantinopol şi aşteptă ordine noi. Iustinian scrise imediat o scrisoare Amalasunthei, asigurând-o de protecţia sa şi-i dădu lui Petru instruc-

[134] Prokopios, *op. cit.*, I, 4, 27-28.

[135] *Ibidem*, I, 4, 1-11. [Despre ansamblul acestor evenimente, v. T. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident... 407-1096,* Athena, 1980, p. 9, 60 şi urm.]

[136] Bury, *History II*, 163-164.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ţiunii în sensul că trebuia să-i pună în vedere lui Theodahad şi goţilor că e pregătit să o sprijine pe regentă. Dar autoritatea împăratului şi declaraţiile ambasadorului nu o mai putură salva pe Amalasuntha: ea a fost ucisă în închisoarea sa (30 aprilie 535), rudele goţilor ucişi convingându-l pe Theodahad s-o execute în interesul propriei sale siguranţe. Petru nu a ezitat să-i declare, în numele lui Iustinian, că această crima înseamnă „războiul neîmpăcat între împărat şi goţi (*ἄσπονδος βασιλεῖ τε καὶ σφίσιν ὁ πόλεμος ἔσται*)".[137]

Aceasta e tragica istorie a Amalasunthei, cum ne-o povesteşte Prokopios în istoria războaielor. Dar în *Anekdota*[138] el o acuză pe Theodora de această crimă: ea s-ar fi temut de venirea reginei, tânără încă şi frumoasă, şi i-ar fi cerut lui Petru să îl îndemne pe Theodahad să o ucidă.

Iustinian a socotit omorârea reginei, căreia îi oferise protecţia imperiului, ca un *casus belli*. Prin ambasadorul său Petru, el îi ceru lui Theodahad să abdice şi să-i lase Italia; în caz contrariu, va avea război. În acelaşi timp, împăratul a pregătit expediţia. El trimise asupra Italiei două armate: una, comandată de Mundus, *magister militum per Illyricum*, trebuia să pătrundă în Dalmaţia, să ia Salona[139]; cealaltă, mai mare (avea 7.500 de oameni, afară de garda personală a generalului), era încredinţată lui Belisarie[140], cu titlul însemnat de *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ*. Ea trebuia să urmeze drumul

---

[137] *Bell. Goth.*, I, 4, 31.

[138] 16, 1-4. [în ediţia românească a lui H. Mihăescu (v. *Supra*, n. 7), textul respectiv se află la p. 133.]

[139] *Bell. Goth.*, I, 5, 2.

[140] *Ibidem*, I, 5, 3-4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pe mare şi să opereze o deschidere în Sicilia. În acelaşi timp, diplomaţia imperială se silea să atragă împotriva ostrogoţilor o alianţă barbară şi cerea, cu bani, sprijinul merovingianului Theodebert. O misiune cu scrisori şi daruri îl invita să coopereze împotriva arienilor goţi[141].

Theodahad era, ca şi Gelimer al vandalilor, un om incapabil să reziste atacului imperial. Ca şi regele vandal, el ne înfăţişează exemplul tipic a ceea ce făcuse civilizaţia romană din barbari: nu mai avea nici una din energiile native ale rasei sale – *ὢν μὲν καὶ φύσει ἄνανδρος*, zice Prokopios. Campania s-a deschis în 535. Forţele ostrogote din Dalmaţia erau slabe; Mundus le-a învins uşor şi a luat Salona. Sicilia a fost cucerită, de asemenea, fără greutate. Singură garnizoana din Panormon (Palermo) a opus rezistenţă, dar a fost repede învinsă de Belisarie. Acesta a trecut apoi în Africa, de unde împăratul îi dă ordin să vină în Italia împotriva goţilor. Belisarie intră în Italia pe la Rhegium, însoţit de Prokopios (mai 536). Populaţia, care îi ura pe ostrogoţi, îl salută ca pe un eliberator. În noiembrie, Belisarie cucerea Neapole, după un scurt asediu. Succesele acestea rapide au provocat indignarea soldaţilor ostrogoţi. O revoluţie militară îl răstoarnă pe Thodahad (noiembrie 536)[142] şi îşi alege un şef în persoana lui Vitiges, soldat de origine obscură, dar de o bravură încercată. Acesta nu avea însă însuşirile unui general.

---

[141] *Ibidem*, I, 5, 8 şi urm.

[142] El a pierit ucis pe drum, când a încercat să fugă din Roma la Ravenna [*Ibidem*, 11, 1-10 (traducerea lui H. Mihăescu, *Războiul cu goţii*, p. 46-47)].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

El îşi pierdu vremea retras la Ravenna, unde îşi serbă nunta cu o principesă din familia lui Theodoric, cu Matasontha, fiica Amalasunthei. Deoarece a fost o căsătorie silită, el şi-a făcut din ea o duşmancă implacabilă.

La sfârşitul anului 536, Belisarie, chemat de populaţia romană, s-a îndreptat asupra Romei şi, fără să întâmpine din partea garnizoanei ostrogote vreo rezistenţă, a intrat, la 9 sau 10 decembrie 536, în Roma, restabilind în ea autoritatea lui Iustinian. Dar îndată s-a văzut neajunsul politicii militare a lui Iustinian, care întreprindea acţiuni mari cu mijloace puţine. Forţele puse sub comanda lui Belisarie erau cu totul mediocre. Biruitorul a primit în curând supunerea Apuliei şi Calabriei, în care nu erau goţi, şi a goţilor din Samnium de Sud[143]. Belisarie s-a silit apoi să pună Roma în stare de apărare contra unui eventual asediu şi a trimis detaşamente ca să ocupe Narni, Spoleto şi Perusa.

În februarie, Vitiges trece la ofensivă. Armata adusă dinaintea Romei era sporită cu cea venită din Provenţa, căci el respectase pactul lui Theodahad, care o cedase francilor. Avea, astfel, la asediul Romei câteva zeci de mii de soldaţi. Faţă de această armată formidabilă, Belisarie avea în Roma numai 5.000 de soldaţi. El a trebuit să ia măsuri energice contra unor senatori favorabili goţilor. Papa Silverius, bănuit de înţelegere cu duşmanii, e ridicat din Scaun (18 noiembrie 537) şi înlocuit cu Vigilius.

Vitiges a rămas mai mult de un an (februarie 537 - martie 538) sub zidurile cetăţii, fără a putea face nimic: toate silinţele sale se sfărâmară în faţa admirabilei

[143] *Bell. Goth*, I, 15, 1-4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

energii a lui Belisarie. Într-o scrisoare adresată împăratului, el arată inferioritatea în care se află, înconjurat de forţe considerabile şi, cerând să i se trimită întăriri, face această declaraţie de credinţă şi de vitejie: „Eu ştiu, desigur, că sunt dator Majestăţii Tale cu moartea şi de aceea nimeni nu m-ar putea scoate viu de aici"[144]. Cu atât de puţini oameni, el a făcut minuni de ingeniozitate strategică şi de curaj personal, în cele 69 de lupte dintre asediatori şi asediaţi[145], încât nici asalturile furioase ale vrăjmaşilor, nici tăierea apeductelor, nici bolile şi foametea care decimau trupele sale nu au putut să-i biruie rezistenţa.

Împăratul a fost impresionat de atâta bravură şi a trimis întăriri în Italia. Unele din aceste întăriri au ajuns la Roma. În decembrie, alte trupe au fost trimise, sub comanda lui Ioan, nepotul lui Vitalian, şi ele au debarcat pe coastele Adriaticii. Tot atunci mari cantităţi de grâu se apropiau de Roma, şi acestea l-au determinat pe Vitiges să facă propuneri de pace, declarând, prin solii trimişi lui Belisarie, că cedează Campania şi Sicilia şi că va plăti un tribut anual. Belisarie a respins propunerea, acordând numai un armistiţiu de trei luni, pentru ca ambasadorii să poată trata cu împăratul[146]. În februarie 538, armistiţiul expirând, Ioan năvălea în Picenum şi cucerea Rimini. Matasontha îi oferea Ravenna, cu condiţia de a o lua de soţie[147]. La ştirea căderii cetăţii Rimini, Vitiges a ridicat asediul Romei

[144] *Ibidem*, I, 24, 17.
[145] Stein, *op. cit.*, 350.
[146] Prokopios, II, 6, 3 şi urm.
[147] *Ibidem*, II, 10, 11.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

(martie 538). Când jumătate din trupele lui au trecut Pons Milvius, Belisarie le atacă puternic cu toate forțele sale și goții au avut pierderi considerabile[148]. La apelul arhiepiscopului de Milan, Datius, trupe bizantine au intrat cu Mundilas în Liguria și au ocupat (aprilie 538) acest oraș. Flotele imperiale dădeau în acest timp lovituri în toate părțile.

Pe la mijlocul anului 538, sosesc în Italia noi ajutoare, 7.000 de oameni din Orient, sub comanda lui Narses. Dar neînțelegerile dintre cei doi generali au slăbit autoritatea lui Belisarie și au anihilat unitatea de conducere. O scrisoare a împăratului către Belisarie spunea categoric că, trimițându-l pe Narses în Italia, nu înțelegea a-l învesti cu comanda armatei; el dorea ca Belisarie să conducă întreaga armată cum va crede și se cuvine ca toți să i se supună „în interesul Statului nostru". Narses însă socotea că este sub demnitatea funcției sale să lucreze ca subordonat al unui general și pretexta, când trebuia să colaboreze la acțiunea lui Belisarie, că planul acestuia nu e interesul Statului[149]. În această situație trupele s-au risipit în diferite direcții. Belisarie cuceri totuși câteva orașe, între care și Milan, care a fost apoi recucerit de goți, silit să capituleze și aservit enorm pe urma acestei reocupări. Francii lui Theodebert au profitat de aceste lupte dintre goți și bizantini pentru a trece Alpii în Italia, pustiind îngrozitor valea Padului. Iustinian s-a văzut nevoit să-l recheme pe Narses la începutul anului 539, lăsând lui Belisarie singur conducerea operațiilor. Lucrurile s-au

[148] *Ibidem*, II, 10, 12 și urm.; Bury, II, p. 194.

[149] Bury, II, pp. 199-200.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

îndreptat repede: una câte una cetățile cad în mâna lui Belisarie, Italia centrală este curățită de dușmani și Vitiges se închide în Ravenna. Către sfârșitul anului 539, Belisarie îl atacă în acest ultin al său refugiu; Ravenna e blocată pe uscat și pe mare. Regele căuta să provoace dificultăți din afară imperiului și a izbutit să trimită o solie la Chosroes al perșilor, spre a-l convinge de primejdia pe care o prezintă pentru el căderea Italiei, după cea a Africii, în mâinile lui Iustinian, și a-l decide să facă război imperiului[150]. Stein crede că Iustinian nu a putut fi străin de intervenția lui Vitiges pe lângă Chosroes și de aceea s-a decis să ofere îndată ostrogoților pacea în condiții neașteptate. Doi ambasadori sosesc din Constantinopol, aducând instrucțiunile lui Iustinian pentru pace. El propunea o împărțire a Italiei: țările la nord de Pô vor fi păstrate de Vitiges, cele de la Sud vor fi ale împăratului. Tezaurul regal din Ravenna va fi împărțit egal între părțile contractante. Goții, surprinși de aceste propuneri, mai bune decât ar fi dorit, le-au acceptat fără șovăială. Atunci s-a întâmplat un fapt care aruncă o curioasă lumină asupra moravurilor bizantine ale veacului al VI-lea. Cu toată voința formal exprimată de suveranul său, Belisarie se opune instrucțiunilor primite, nevrând să renunțe la o biruință totală pe care o știa atât de apropiată. Când ambasadorii se întoarseră în lagărul său, cerându-i să-și pună semnătura pe tratatul de pace pe care goții o socoteau indispensabilă pentru validitatea lui, Belisarie refuză, cu toate protestele tuturor generalilor. Atunci goții, în disperare, luară o hotărâre ex-

[150] Prokopios, II, 22 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

traordinară: proclamarea lui Belisarie ca împărat al Occidentului. Ei trimiseră la el în secret emisari, cerându-i să primească domnia. Vitiges a fost constrâns să-şi dea consimţământul. Belisarie înţelege să rămână credincios suveranului său, dar se grăbeşte să profite de acest neaşteptat prilej. Luându-şi precauţiile necesare pentru înlăturarea oricărei suspiciuni, el se prefface că primeşte propunerile şi promite emisarilor goţi, care veniseră la el în secret, că va îndeplini promisiunile pe care i le ceruseră (de a respecta viaţa şi proprietăţile goţilor), amânându-şi numai depunerea jurământului pe care trebuia să-l facă în calitate de suveran al italienilor şi goţilor. Porţile Ravennei se vor deschide astfel şi Belisarie îşi face intrarea în oraş în fruntea gărzilor sale, în mai 540. În acelaşi timp, din ordinul său, flota bizantină pătrunde în portul Classis, încărcată de provizii, pentru alimentarea oraşului. Când vestea căderii Ravennei se răspândeşte, comandanţi din multe cetăţi trimit la Belisariu, spre a-l încredinţa de supunerea lor. Singure femeile barbare, care auziseră de la soţii lor că duşmanii sunt mari la trup şi mult mai numeroşi, îşi insultau acum soţii, arătând cu mâna pe învingători, şi le imputau laşitatea[151]. Belisarie îl pune pe Vitiges sub pază, dar cu multă cinste, şi permite goţilor care locuiau dincoace de Pô să se ducă să-şi cultive pământul, încât bizantinii se simt mai în siguranţă în Ravenna, fiind aproape egali la număr cu goţii.

[151] Prokopios, *op. cit.*, II, 29, 34. [= traducerea lui H. Mihăescu, *Războiul cu goţii*, p. 131.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Vitiges a fost transportat apoi cu familia sa la Constantinopol, împreună cu floarea aristocrației gotice. Iustinian l-a tratat cu omenie, ca și pe Gelimer, i-a acordat titlul de patriciu și i-a dăruit un domeniu în Asia. El va supraviețui numai doi ani înfrângerii sale. Văduva sa, Matasontha, l-a luat mai târziu în căsătorie pe Germanos, nepotul împăratului, privit ca eventual succesor.

Războiul interminabil cu perșii ne explică excesiva prelungire a războiului în Italia. Imperiul nu avea destule mijloace ca să susțină lupta pe două fronturi.

Surprinși un moment de căderea Ravennei, goții se deșteptară și, puternici încă în nordul Italiei, îi oferiră coroana lui Uraïas, comandantul unei armate gote la nord de Pô, însă acesta sfătui să fie ales Ildibad, care comanda la Verona. Amândoi pieriră din pricina intrigilor în care fost prinși, iar unul dintre rugi, Eraric, izbuti să fie recunoscut rege și intră în tratative cu imperiul. Dar Totila, nepotul lui Ildibad, începuse și el tratative, în momentul în care partida decisă la rezistență i-a oferit coroana, în toamna anului 541. (Eraric fusese atunci asasinat de goți).

În Totila goții își aflaseră un șef tânăr, plin de energie și cu mari însușiri militare. El își schimbă îndată atitudinea și nu se mai gândi decât la salvarea poporului său.

Totila porni deci energic la acțiune. Iustinian îl trimise în Italia pe Artabazes, armean de origine și ofițer capabil. Încercarea sa de a cuceri Verona nu izbutește și imperialii se retraseră dincoace de Pô. În primăvara anului 542 lupta se dă lângă Faenza, luptă în care bizantinii au fost învinși, iar viteazul Artabazes a murit

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

din pricina rănii primite în lupta singulară cu un got uriaș, pe care îl ucisese[152]. Generalii romani nu aveau nici o unitate de acțiune și Totila a putut cuceri multe orașe în Italia centrală, iar către sfârșitul anului 546 împresura Roma, unde comanda Bessas.

Față de această situație, Iustinian se gândi să-l recheme pe Belisarie din Asia, unde purta războiul cu perșii și să-l trimită iarăși în Italia, în aceeași calitate de comandat suprem. Dar îl trimise fără trupe și fără mijloace suficiente și bravul general a încercat în zadar să scape Roma cu puținele trupe aduse de Ioan trimis anume de Belisarie la împărat, spre a obține mijloacele necesare unei acțiuni serioase. Roma căzu, după multe lupte, la 17 decembrie 546, prin trădarea isaurienilor, care deschiseră goților, noaptea, poarta Asinaria.

Totila spera că acest succes va pune capăt războiului și începu negocieri, respinse de Iustinian, care-i punea în vedere că trebuie să trateze cu Belisarie, învestit cu depline puteri. Ambasadorii lui Totila erau instruiți să declare că, dacă pacea va fi respinsă, el va dărâma la pământ toată Roma, îi va nimici pe senatori și va ataca Illyricum. Belisarie, care se afla la Porto, îl opri însă de la acest gând, printr-o scrisoare în care-i vorbește de monumentele care fac gloria Romei și prin care ea aparține posterității, astfel încât o insultă

[152] Prokopios, III, 4, 23-29. [Același izvor îl mai menționează pe Artabanes, alt comandat bizantin de origine armeană, pentru care se poate consulta EPLBIP, vol. III, Athena, 1998, p. 219, s. v., ca și *Infra*, n. 163 a lui N. Bănescu.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

asupra ei va fi privită ca o mare nedreptate făcută tuturor generațiilor viitoare[153].

Neliniștit de succesele pe care imperiul începea să le aibă în sudul Italiei, Totila hotărăște să întreprindă o expediție în acele părți. În acest scop, el dărâmă mai întâi o treime din zidurile Romei și hotărî să evacueze orașul, ducând în Campania populația care mai exista, târând în alaiul său senatul captiv; lăsând o bună parte din armata sa afară din oraș, la vest, în lagăr, pentru pază, el porni cu restul armatei spre Lucania[154].

Totila ocupă cea mai mare parte din teritoriile cucerite de Ioan, care se retrăsese la Otranto și-i hărțuia pe goții risipiți în toate părțile, astfel încât Totila s-a văzut silit să-i adune la nordul Apuliei, lângă muntele Gargano[155]. Ioan ocupă apoi Tarent, iar Totila se îndreptă spre Italia centrală.

În aprilie 547, Belisarie lăsă la Porto, pe care îl ocupase mai înainte, soldații necesari spre a asigura apărarea și intră cu restul armatei în Roma, fără ca goții să încerce a-l împiedica. Începu imediat să restaureze zidurile, ca să se poată apăra în momentul previzibilei întoarceri a regelui got. Neputând construi într-un timp atât de scurt cât dărâmase Totila din împrejmuire, se mărgini să arunce unele peste altele pietrele, lipsindu-i cu totul varul pentru a le cimenta. În fața zidului astfel improvizat se afla un șanț adânc, săpat mai dinainte. Numai porțile sfărâmate de goți nu avu vreme să le așeze din nou. Punând toată armata la lucru,

[153] Bury, II, pp. 243-244.
[154] Prokopios, III, 22, 18-19.
[155] *Ibidem*, III, 23, 20-24.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

a putut repara astfel, în 25 de zile, tot ce dărâmase Totila. Aduce, în același timp, pe Tibru multe provizii și toate acestea atraseră populația refugiată în împrejurimi.

Îndată ce auzi, Totila se ridică cu toată armata și veni la Roma, așezându-și tabăra lângă Tibru. A doua zi, la răsăritul soarelui, goții se aruncară cu mare furie și zgomot asupra zidurilor. Belisarie îi așeză pe cei mai buni luptători la porțile dărâmate și, după o luptă crâncenă, care a ținut până noaptea, goții au fost înfrânți. Ei se retraseră în tabără, pentru a începe din nou asaltul în zorii zilei următoare. Dar și acest atac a fost respins sângeros. Totila se retrase atunci la Tibur[156], surpând toate podurile de pe fluviu, ca să nu-i poată urmări imperialii.

Belisarie așeză porțile zidurilor, îmbrăcându-le în fier și trimise iarăși împăratului cheile, la Constantinopol[157]. Totila atacă Perusa (vara anului 547), care rezistă[158], apoi se întoarse în sudul Italiei, unde Ioan dăduse o mare lovitură, fugărind trupele gote din Capua, unde erau închiși senatorii și soțiile lor, pe care îi eliberează și îi trimite în Sicilia. În fața forțelor superioare ale goților, Ioan se retrase în Otranto[159].

La insistențele lui Belisarie, Iustinian trimite câteva întăriri, numărând vreo patru mii de oameni și pe Va-

---

[156] [În textul original Tibouris (Prokopios, *Bell. Goth.*, II, 4, 7; III, 10, 23; III, 10, 19-22; III, 24, 32), astăzi Tivoli, oraș situat lângă Roma, spre răsărit.]

[157] *Ibidem*, III, 24, 8 și urm., 19 și urm.

[158] *Ibidem*, III, 25, 1 și urm. [în textul lui Prokopios e Perusia, azi Perugia].

[159] *Ibidem*, III, 26.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lerian, *magister militum* al Armeniei, cu o mie de buccellari ai săi. Împăratul, temându-se pentru Sicilia, poruncise lui Belisarie să întreprindă o ofensivă în sudul Italiei. Generalul a venit la Crotona cu puține trupe. Cavaleria sa fu decimată de Totila lângă Rossano și Belisarie trecu la Messina, unde își va petrecu iarna din 547-548. Primăvara trecu la Otranto, apoi încercă să ajute, cu Valerian și Ioan, Rossano, asediat de Totila, dar nu izbuti și generalii se despărțiră, pornind către nord. Rossano a trebuit să capituleze. Perusa căzu, de asemenea, în mâinile goților, către primăvara anului 549.

Reușita fiind imposibilă din pricina mijloacelor extrem de reduse de care dispunea, în iulie 548, Belisarie a îmbarcat-o la Otranto pe soția sa Antonina pentru a merge la Constantinopol, să intervină prin Theodora, la care avea mare trecere, ca împăratul să-i trimită întăriri serioase. Dar înainte de sosirea ei, împărăteasa murise de un cancer. În lipsa ajutorului ei, Antonina nu a putut face altceva decât să obțină rechemarea lui Belisarie. Iustinian o admite, având trebuință de Belisarie împotriva perșilor[160].

Plecarea lui Belisarie înrăutăți situația. Italia aproape nu mai avea apărare. Flota ostrogotă, condusă de transfugul Indulf, fost buccellar al lui Belisarie, devastă cumplit în primăvara anului 549 coasta Dalmației, biruind cu totul trupele guvernatorului de Salona trimise asupra lui și capturându-le corăbiile[161]. Totila ata-

[160] Prokopios, *op. cit.*, III, 30, 25.

[161] *Ibidem*, III, 35, 23 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

că din nou Roma şi reuşi să o recupereze. Belisarie îl lăsase acolo pe buccellarul său Diogenes, soldat încercat, care se apără câteva luni, dar în ianuarie 550, printr-o nouă trădare a isaurienilor, care deschid poarta Sfântul Paul (antica *porta Ostiensis*), Totila ocupă iarăşi Roma, în care se instală acum ca un suveran. El începu lucrări de reconstruire şi se îngriji de repopularea oraşului; în acelaşi timp, se adresă din nou împăratului, oferind Sicilia şi Dalmaţia, un tribut anual şi trupe de câte ori imperiul ar cere. Dar Iustinian nu primi ambasada regelui şi acesta se hotărî să ducă război în Sicilia. În drumul său făcu să capituleze Tarentul şi, trecând în Sicilia (mai 550), Rhegium căzu, de asemenea, în mâinile sale, în timp ce, la nord de Apennini, goţii ocupau Rimini şi repurtau o mare biruinţă asupra unei trupe imperiale aproape de Ravenna. Totila a încercat, fără a izbuti, să supună şi Messina. Apoi începu să devasteze Sicilia. Invazia insulei care interesa direct Curtea bizantină, Sicilia întreagă făcând parte din bunurile private ale Coroanei[162], îl determină pe Iustinian la o sforţare supremă. El se gândise – mărturiseşte Prokopios – să-l trimită în Italia pe Germanos ca generalisim al războiului cu goţii şi aceştia, aflând, intraseră în mare panică, întrucât faima lui era cunoscută de toţi. Dar, spune mai departe istoricul, nu se ştie de ce împăratul s-a răzgândit şi a expediat în locul său pe Liberius, cu câteva mii de pedeştri, la Syracuza. Apoi, socotind că acesta era prea în vârstă şi puţin experimentat în ale războiului, îl trimise pe urma lui pe

[162] Stein, *op. cit.*, p. 424.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Artabanes[163], pentru a-l înlocui. Liberius nu putuse rămâne în Syracuza, asediată de goți, și trecuse la Panormon (Palermo), unde îl găsi, după câteva luni, Artabanes, a cărui flotă fusese împrăștiată de o furtună. Înainte de sfârșitul anului 550, Totila părăsise Sicilia cu o pradă imensă, la zvonul apropiatei sosiri a unei armate mari imperiale în Italia de Sus.

Într-adevăr, Iustinian se hotărâse să trimită împotriva goților ca generalissim pe nepotul său Germanos, încântat de această misiune, gândindu-se, afirmă Prokopios, să salveze Italia, ca mai înainte Africa. Căsătorit cu Matasuntha, fiica Amalasunthei, el credea – afirmă istoricul – că goții se vor rușina să ia armele împotriva lui dacă ar fi avut-o însoțitoare pe soția sa, urmașă legitimă a lui Theodoric[164].

Împăratul îi puse la dispoziție mari sume de bani, la care el adăugă alții din propria sa pungă, și putu aduna în scurtă vreme, continuă menționatul istoric, multă armată din cei mai viteji oameni. Din toate părțile alergau mercenari sub steagurile sale și buccellari ai altor generali. Fiii săi, Iustin și Iustinian, ridicau trupe în Balcani, iar Ioan, nepotul lui Vitalian, ginerele lui Germanos, comandând Illyricum, participa și el la

[163] Implicat mai înainte, cu alți doi armeni de la Curte, într-un complot împotriva împăratului. Încercând să-l atragă și pe Germanos, acesta denunță indirect complotul. Iustinian s-a indignat că nu a făcut-o imediat și așa se explică nehotărârea împăratului față de general. El a tratat însă cu clemență pe complotiști, suspendându-i un timp din funcții. [Prokopios, *Războiul cu goții*, ed. H. Mihăescu, Indice, p. 278, s. v. „Artabanes"; v. și *Supra*, n. 152, partea adăogită.]

[164] *Bell. Goth.*, III, 39, 11-15.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

expediție. Știrea răspândită în Italia a făcut o profundă impresie. Goții erau neliniștiți, scrie Prokopios, să lupte împotriva urmașilor lui Theodoric. Resturile împrăștiate ale trupelor bizantine învinse de goți se adunaseră în Istria, pe unde auziseră că va trece Germanos. Generalii care comandau în Italia cetăți care rezistau încă prindeau curaj în așteptarea renumitului lor coleg.

Sfârșitul Statului ostrogot părea apropiat. Soarta a vrut însă altfel. Când totul a fost gata, s-a produs o năvălire puternică a sclavenilor care, trecând Dunărea, se îndreptau spre Thessalonic. Ei erau vestiți prin cruzimea lor sălbatică, nimicind populația pe unde treceau. Știind ce pustiu vor lăsa în urma lor, Iustinian scrise lui Germanos să-și amâne plecarea în Italia și să pornească imediat să scape Thessalonicul și orașele dimprejur de primejdia care le amenința[165]. Când sclavenii au aflat de la captivi că Germanos e la Sardica, se înspăimântară atât de tare, căci îl cunoșteau din luptele purtate la Dunăre ca strateg al Thraciei, încât își schimbară îndată direcția și se strecurară în Dalmația. Scăpat de grijă, Germanos porunci armatei să se pregătească de plecare, având să pornească peste două zile către Italia. Din nefericire, cade deodată bolnav și moare pe neașteptate[166], în toamna anului 550.

Iustinian nu se putu decide să-l numească în locul lui Germanos pe Ioan, nepotul lui Vitalian, ***magister militum per Illyricum***, nesocotindu-l în stare să exercite autoritatea necesară asupra tuturor generalilor. Se decise pentru eunucul Narses, care nu primi decât în

[165] *Ibidem*, III, 40, 1 și urm.
[166] *Ibidem*, III, 40, 9.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

anumite condiţii, pe care împăratul a trebuit să le accepte. Narses era hotărât să completeze mult înarmările destul de considerabile ale lui Germanos şi, afară de aceasta, a cerut banii necesari pentru a putea plăti rămăşiţele soldelor datorate trupelor din Italia, implicit ale celor trecuţi la duşman şi pe care spera să-i aducă înapoi.

Efectivul cu care a pornit din Salona, pe la începutul lui aprilie 552 nu putea fi mai mic de 30.000 de oameni, căci Narses ridicase alte trupe în Thracia şi Illyricum. Datorită vechilor lui raporturi cu herulii, avea posibilitatea să ducă în Italia marea majoritate a războinicilor acestui popor, al căror contingent principal era condus de Philemuth (mai mult de 3.000 de călăreţi). Peste 5.500 de longobarzi se adăugaseră armatei. Avea trupe din diviziile de la Constantinopol, o trupă de transfugi persani, 400 de gepizi, un mare număr de bulgari, şi toate trupele care aşteptaseră sosirea lui Narses la Salona, de unde porni în primăvara anului 552.

Neavând la îndemână o flotă atât de mare spre a-şi îmbarca această armată, Narses a luat calea pe uscat. Ajungând în Istria, se văzu în faţa unor obstacole neaşteptate: francii, care ocupau interiorul Veneţiei, nu-l lăsau să treacă prin teritoriul lor; pe de altă parte, şeful got Teïas, pe care îl trimisese Totila la Verona, procedase la lucrări de terasament care făceau regiunea dintre Adige şi bălţile Ravennei inaccesibilă. Dar, la sfatul lui Ioan, nepotul lui Vitalian, care cunoştea bine regiunea, înlătură aceste dificultăţi, apucând drumul pe la nord, de-a lungul coastei, şi trecând peste

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

gurile fluviilor prin mijlocul unor poduri flotante[167]. La 6 iunie, armata ajungea la Ravenna, unde îl aşteptau Valerian şi Iustin. Luând cu sine pe Valerian şi trupele sale, Narses îşi reluă marşul, 9 zile mai târziu. Zadarnic încercară goţii să-i închidă drumul lângă Rimini. El a intrat în Apennini, pe la vest de Petra Pertusa, care era ocupată de duşman, şi ieşi în Via Flaminia. Totila, cu o hotărâre eroică, porni din împrejurimile Romei, în întâmpinarea lui.

Astfel se ajunse, la sfârşitul lunii, la bătălia memorabilă care a decis soarta războiului, aproape de Tadinae sau de un loc numit, *Busta Gallorum* („Morminte-le galilor")[168] în Apennini, pe la sfârşitul lui iunie 552. Armata ostrogotă, respinsă de la prima ciocnire, luptă cu furie, dar a fost biruită prin tactica nouă a lui Narses. Ea fu pusă pe fugă, cuprinsă de panică. Totila luptase călare, într-o armură strălucitoare, arătând o vigoare extraordinară. Urmărit de un gepid care îl străpunse cu lancea, el a murit în satul Caprara (Caprae) şi a fost îngropat de ai săi. Corpul său a fost dezgropat de învingători şi despuiat de ornamentele sale, care au fost trimise lui Iustinian la Constantinopol.

---

[167] Prokopios, *op. cit.*, IV, 26, 8-25. Cf. Stein, *op. cit.*, pp. 600-601.

[168] În amintirea victoriei asupra galilor, repurtate de romani în 295 î. Chr., nu departe de anticul Sentinum (V. Stein, *ibid.*, 601 şi n. 2). S. Fuchs, *Die Schlacht im Appenin 552 n. Chr.*, în „Forschungen u. Fortschritte", 19 (1943), p. 234 şi urm., pune locul acesta la Pianello, la intrarea în Gola di Frasassi. Azi e Gualdo Tadino, în Apenini. F. Lot, *op. cit.*, pp. 156-157, a arătat că forma *Τάγιναι* din textul lui Prokopios, *Bell. Goth.*, IV, 29, 3, ar fi eronată. Lupta a avut loc pe la sfârşitul lui iunie 552.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Narses înaintă apoi prin Toscana, primind în cale supunerea goților și adeseori plângerile italienilor, ajungând la Roma, pe care o ocupă pentru a cincea oară[169].

După aceea, Narses asedie Cumae, unde se afla tezaurul regilor goți. Dar un nou dușman se ridica la nord. Reuniți la Ticinum (Pavia), adversarii lui Narses l-au ales ca rege pe Teias. În aceste circumstanțe, disperarea goților fugari a fost urmată de o sângeroasă răzbunare: trei sute de tineri din familiile nobile, care fuseseră trimiși ca ostatici dincolo de Pad, au fost uciși de către urmașul lui Totila. Senatorii pe care-i alungase Totila din Roma au avut, în mare parte, aceeași soartă în orașele Campaniei.

Din nordul Italiei, Teias a alergat pentru a elibera Cumae. Ambele tabere s-au observat mult timp, la poalele Vezuviului. Regele got a ocupat o poziție forte pe țărmul stâng al râului Dracon (azi Sarno), care izvorăște de la poalele Vezuviului, trecând pe lângă cetatea Nuceria[170].

Întrucât se aprovizionau greu, goții fură siliți să se retragă la Muntele Laptelui (*Mons Lactarius*, azi Monte Lettere), vreo câțiva kilometri la sud de Dracon, poziție foarte puternică, dar unde hrana le lipsea cu totul. Neavând de ales, i-au atacat pe imperiali la 30 octombrie 552[171].

---

[169] După expresia lui Prokopios, Iustinian primi iarăși cheile Romei, care în vremea domniei sale a fost de cinci ori luată și recucerită (Gibbon, *op. cit.*, p. 445).

[170] Prokopios, *op. cit.*, IV, 35, 7-14.

[171] Nesigură, data e indicată de E. Stein, *op. cit.*, p. 604.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bătălia a durat două zile întregi, fiind foarte înverșunată, demnă de o epopee, o „luptă de eroi", după chiar expresia lui Prokopios. [„Aici voi înfățișa o luptă de multă însemnătate și un bărbat cu nimic mai prejos de adevărații eroi, cum s-a dovedit în împrejurarea de față Teias. Goții erau împinși la cutezanță de deznădejdea în care se găseau; iar romanii, deși îi vedeau în neputință, îi înfruntau din toate puterile, deoarece le era rușine să dea înapoi în fața unor oameni mai slabi decât dânșii; deci și unii și alții se aruncau cu multă însuflețire asupra celor aflați în preajma lor, unii pentru a muri, iar ceilalți spre a-și arăta vrednicia." (Prokopios, *Bell Goth. IV*, 35, 20, după traducerea lui H. Mihăescu, Procopius din Caesarea, *Războiul cu goții*, p. 272). Hotărâți a învinge ori a muri, goții dăduseră drumul cailor; strânși în jurul regelui lor, ei s-au bătut fără a ceda nici un pas de teren, până noaptea, iar a doua zi au reluat lupta. A fost o luptă homerică, descrisă viu de Prokopios. Înconjurat de câțiva războinici, Teias conducea asaltul. Acoperit de scut, el, mai ales, era ținta dușmanilor, care gândeau că odată căzut, goții nu aveau să mai continue lupta. Când își văzu scutul plin de lăncile înfipte în el, luă un altul de la un scutier, lovind cu dreapta și fără a da nici un pas înapoi; când și acesta se acoperi de 12 lănci înfipte în el, încât nu-l mai putea mișca ușor, ceru un alt scut, dar în clipa în care-l schimba, îl lovi o săgeată, omorându-l pe loc. I se tăie apoi îndată capul, care fu înfipt într-o prăjină, pentru ca armata lui să vadă că regele ei este mort. Dându-și seama că nu pot învinge și recunoscând că Dumnezeu este împotriva lor, goții au trimis câțiva dintre conducători la Narses, spre a-l anunța că ei se predau, dar nu ca să trăiască în supu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nere față de împărat, ci să se retragă undeva afară din frontierele romane, unde să poată trăi independenți. Ei cereau să li se permită a se retrage în pace și să ia cu ei fie ceva bani, fie averea pe care o depozitaseră în fortărețele italiene. La sfatul lui Ioan, care pleda energic pentru moderație, Narses a primit condițiile, cu obligația pentru goți de a nu mai face război imperiului[172].

Datorită tratamentului onorabil pe care Narses nu li l-a refuzat, resturile poporului got, cu armele și bunurile lor, putură pleca să-și caute adăpost la alți barbari. Garnizoanele gotice sperau totuși să restabilească regatul gotic cu ajutorul francilor. Însă Theodebert murise, iar fiul său Theodebald era slab. Francii hotărâră o neutralitate aparentă, lăsându-i pe supușii lor *alamani*, cărora li se aliaseră mulți goți, să încerce o lovitură în Italia. Doi frați, *Leutharis* și *Butilin*, trec Alpii în primăvara anului 553. Ei au străbătut ținuturile, prădând până în sudul extrem. Dar o epidemie bântui pe drumul de întoarcere armata lui Leutharis, care-și avea cartierul de iarnă în Venezia, astfel încât el însuși muri. Butilin străbătu atunci cu grosul forțelor tot teritoriul până la Regium. Pe malurile fluviului Casilinus sau *Vulturnus* (Volturno), nu departe de Capua, Narses îi extermină, pierind și Butilin în acea ciocnire. Ultimele resturi gotice, conduse de Ragnaris și refugiate la Compsa (probabil Conza), la est de Neapolis, au fost asediate de Narses și s-au predat în primăvara lui 555, după moartea căpeteniei lor. Narses i-a trimis la Constantinopol, unde au fost înrolați în armata imperiului.

---

[172] J. Bury, *op. cit.*, vol. II, pp. 273-274.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Toată Italia situată la sud de Pad era acum adusă sub stăpânirea împăratului de la Bizanț. Despre supunerea provinciilor transpadane, unde stăpâneau încă goți și franci, nu avem informații. Dar Verona și Brixia (azi Brixen, Bressanone) n-au fost ocupate decât în 562, când Narses i-a trimis lui Iustinian cheile porților lor[173].

Francii, care n-au stat indiferenți la aceste evenimente, au dat tot concursul lor ostrogoților, în ciuda neutralității pe care-o afișau în principiu. Când comitele ostrogot *Vidin* a încercat să-l împiedice pe Narses a trece Adigele, ducele franc *Aming* a venit în ajutor, dar a căzut în luptă, iar Vidin a fost luat prizonier de către Narses și trimis la Constantinopol. Biruința asupra lui Aming a făcut ca Veneția francă să cadă sub stăpânire bizantină[174]. Toată Italia era acum a Imperiului bizantin.

După 20 de ani de lupte, însângerată, devastată, ruinată, Italia reintra în sfârșit sub autoritatea imperială. Goții au dispărut în populația romană, fără a lăsa urme ale stabilirii lor în peninsulă.

*

Organizarea Italiei. Printr-o constituție dată la 13 august 554, adresată lui Narses și lui Antiochus, prefectul Italiei, celebra *Pragmatica Sanctio*, împăratul a anulat donațiile și confiscările operate de la Totila încoace, redând stăpânilor legitimi pământurile, turmele, colonii, sclavii pe care confiscările le smulseseră marilor proprietari funciari și suspectați de simpatie

[173] *Ibidem*, pp. 274 și urm.
[174] E. Stein, *op. cit.*, p. 610.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pentru Bizanț, a ratificat contractele încheiate cu statul pentru lucrări de domeniu public înainte de Totila, a acordat privilegii poporului și aristocrației, a restaurat vechea stare de lucruri. *Separația puterilor civile și militare* fu păstrată, Italia fu administrată civil de un prefect, superior guvernatorilor care continuară, sub diferite titluri, să administreze provinciile. Prefectura Italiei nu se întindea asupra Africii, care devenise din dieceză prefectură, nici asupra Dalmației, care trecuse la Orient. Corsica, Sardinia rămâneau Africii. Pentru provincii, funcționarii vor fi aleși de episcopi și de nobilii regiunii. Iustinian îi supune controlului episcopilor. Roma e administrată de Senat, redus la rolul de simplu consiliu municipal.

Comanda militară a fost încredințată unui generalissim, *magister militum*, cu titlul de *patriciu*. Armata a continuat să fie împărțită în trupe de izbire, compuse din provinciali și auxiliari barbari, și trupe de frontieră (limitanei), armate de acoperire, grupate în garnizoane de-a lungul frontierei, sub duci, numiți tot *magister militum* când exercitau comenzi mai mari[175].

Narses fu însărcinat cu administrarea Italiei. El avea oficial un post militar, dar guverna ca un vicerege și avea putere supremă atât asupra funcționarilor civili, cât și asupra armatei. Îl avu alături pe Antiochus, în fruntea serviciului civil, dar e semnificativ că titlul său nu era *praefectus praetorio*, ci simplu *Prefect al Italiei*.

Liniile generale pentru reorganizarea provinciei fură indicate, așa cum s-a observat mai sus, prin legea din 13 august 554. Această lege prevedea că începând

[175] Vezi Lot, 161-163 și Diehl, *Justinien*, 209.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de atunci *dispozițiile codului imperial* aveau să se aplice și în Italia ca în toate celelalte părți ale Imperiului. Toate donațiile făcute particularilor sau corporațiilor de Athalaric, Amalasuntha și Theodahad rămâneau valabile, dar cele făcute de tiranul Totila urmau să fie anulate. Toate contractele făcute între romani în orașele învinse în timpul războiului erau valide. În multe cazuri, în timpul războiului și invaziei francilor, populația fusese silită să se refugieze, iar casele și proprietățile fuseseră ocupate de alții; se decretează ca acestea să fie restituite vechilor proprietari.

O inovație insemnată se face în privința *guvernatorilor provinciali*: ei vor fi aleși pentru fiecare provincie de *episcopi și magnați*, dintre locali. Măsura era luată în interesul marilor proprietari, pentru a crește puterea lor locală.

Sicilia n-a fost cuprinsă în Italia: ea rămase sub praetorul ei, care era departe de autoritățile imperiale din Ravenna; Sardinia, Corsica erau sub viceregele Africii.

Narses administră timp de 13 ani teritoriul cucerit, prezidând opera de reconstrucție. Porțile și, valurile Romei au fost restaurate.

d. Războiul pentru Spania. Nu se știe dacă Iustinian își formase de la începutul domniei vreun plan pentru recucerirea Spaniei, dar putem fi siguri că aceasta era una din ambițiile sale și că, după căderea lui Witiges, el a căutat un pretext pentru a-și trimite armatele biruitoare împotriva vizigoților. Înainte de a desăvârși supunerea ostrogoților, el a fost invitat să intervină în Spania și, cu toate că rezultatul războiului

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

din Italia era încă departe de a fi sigur, Iustinian n-a şovăit să se folosească de prilejul ce i se oferea.

Theodoric fusese regentul regatului vizigot în timpul minoratului nepotului său *Amalaric*. El încredinţase conducerea afacerilor lui *Theudis*, un general capabil. Tânărul rege, care n-avea nici una din calităţile tatălui şi bunicului său, se căsători cu o prinţesă francă şi această căsătorie îi aduse nefericirea. El se purtă brutal cu ea, fiindcă nu voia să îmbrăţişeze arianismul; atunci regina chemă pe fratele său, regele *Childebert*, care se îndreptă spre Narbonne. Amalaric ieşi să-şi apere posesiunile din Gallia, dar fu bătut şi ucis de trupele răsculate (531). Tronul fu ocupat de Theudis, care va domni 17 ani. În 547, încurajat de criza prin care trecea dominaţia bizantină în Africa, Theudis asediază cetatea Septem. Troglita trimise însă trupe spre a o debloca şi în lupta care avu loc, armata vizigotă fu nimicită. Puţin după această catastrofă, Theudis fu asasinat, în iunie 548[176]. Urmaşul său, Thiudigisalus (Theodegisel) avu aceeaşi soartă după un an şi ceva. În 549, arianul *Agila* ia succesiunea, dezlănţuind persecuţia contra ortodocşilor. Un pretendent, *Athanagild*, se revoltă împotriva lui (551) şi cere ajutorul lui Iustinian, care în 552 îl trimite în Spania pe Liberius cu o armată[177].

---

[176] E. Stein pune expediţia la această dată, *op. cit.*, p 561 şi Excursus P, pp. 820-821.

[177] [Despre aceste evenimente, v. F. Görres, *Die byzantinischen Besitzungen an den K sten des spanisch-westgotischen Reiches*, 554-624, BZ 16, 1907, p. 515 şi urm.; P. Goubert, *Byzance et l'Espagne visigothique*, 554-711, (R)EB, 2, 1944, p. 5 şi urm.; E. Thomson, *The Goths in Spain*, Oxford, 1969; J. Gruber şi G. Wirth în „Lexikon des Mittelalters", 206-207 şi 1159.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Liberius izbuti să învingă trupele lui Agila şi cuprinse partea de sud-est a Spaniei. Mai multe cetăţi maritime din această regiune fură cucerite, bizantinii refuzând a le ceda lui Athanagild. În faţa acestei primejdii, vizigoţii îşi uitară discordiile şi se uniră. Ei îl uciseră pe Agila (555), oferind tronul lui Athanagild, care i-a împiedicat pe bizantini să se întindă mai mult. Teritoriul cucerit de Imperiu era prea mic pentru a forma o prefectură, motiv pentru care fu legat de aceea a Africii.

Spania bizantină cuprindea districte şi oraşe situate la vest şi la est de Gades. În această regiune intrau oraşele Noua Carthagină, Corduba şi Assidonia. Un guvernator militar fu instalat în noua stăpânire, cu rang de *magister militum*, dar nu ştim dacă era independent sau subordonat guvernatorului Africii[178].

Aceasta fu cea din urmă cucerire a lui Iustinian în Occident. Astfel, prin eforturile lui Iustinian, Dalmaţia, Italia, Africa Orientală întreagă, sud-estul Spaniei, insulele bazinului occidental al Mediteranei – Sicilia, Corsica, Sardinia, Balearele – reintrară în unitatea imperiului. Prin ocuparea cetăţii Septem, de la Gibraltar, autoritatea împăratului se întindea astfel până la Coloanele lui Hercule. Mediterana ajunsese iarăşi un lac roman.

Toate aceste cuceriri costară mult; ele nu se făcură fără mari eforturi, fără jertfe uriaşe sau nespuse suferinţe şi privaţiuni. Totuşi, Iustinian dădu imperiului, prin aceste cuceriri, un incontestabil prestigiu şi o glorie care nu putea să rămână fără urmări, o putere morală care înseamnă mult în existenţa unui stat.

---

[178] J. Bury, *op. cit.*, vol. II, p. 287.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

5. Războaiele defensive ale lui Iustinian

Acestea fură războaiele purtate pentru ambiția lui Iustinian. În vremea în care imperiul își îndrepta astfel toate silințele sale în Apus, frontierele Orientului, lipsite de trupe, au fost atacate cu furie. Aceasta făcu să se întreprindă și în Orient expediții și războiul fu, prin urmare, în părțile acestea, *defensiv.*

Mai întâi, în Asia, *perșii* erau de veacuri dușmanii neîmpăcați ai romanilor. Frontierele celor două state se atingeau într-o mulțime de puncte, mai ales în Mesopotamia; dar chiar acolo unde atingerea nu era directă, micile popoare intermediare, oscilând între cele două imperii, dădeau necontenit prilej de conflict. Între Siria bizantină și valea Eufratului, spre exemplu, rătăceau triburile arabe, unele dintre ele vasale Bizanțului, altele Persiei, și ele erau un izvor de dificultăți continue. Armenia, împărțită încă de la sfârșitul veacului IV în două state, dintre care unul atârna de perși, celălalt de bizantini, pricinuia de asemenea prilejuri de lupte. În sfârșit, la picioarele Caucazului, popoarele din țara lazilor și din Iberia șovăiau între clientela bizantinilor și protecția regilor sassanizi.

Pe la mijlocul veacului V regatul persan pierduse mult din prestigiul său. El era tulburat de luptele pretendenților la tron, de conflictul între regalitate și înalta aristocrație sacerdotală și militară. În afară, la frontiera de nord-est, către Bactriana, hunii ephtaliți (heftaliți) sau albi, profitând de aceste disensiuni, prădaseră crud țara.

La sud de Munții Caucaz, între Pontul Euxin și Caspica, se afla la vest *Colchis*, țara *lazilor*, al căror nume

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

a rămas în *Lazistan*, iar mai spre est *Iberia* sau *Georgia*, stat clientelar Persiei, dar cu locuitori creştini. Între culmile estice ale Munţilor Caucaz, litoralul vestic al Mării Caspice şi nord-estul Armeniei, pe cursul inferior al râului Kyros (azi Kura), trăiau *albanii*.

Importanţa Lazicei (Lazike) era îndoită pentru romani, fiind o barieră atât contra barbarilor din nordul Caucazului, cât şi contra înaintării perşilor spre coastele Mării Negre. Regele persan *Kavad I* (488-496 şi 498-531) dorise să-i asimileze pe iberieni, care erau creştini, oprindu-i să-şi îngroape morţii, dar aceştia au reacţionat şi regele lor Gurgen s-a întors spre romani. Kavad a găsit atunci un pretext pentru a începe războiul, încă înainte de moartea lui Iustin. Poate că ar fi fost înlăturat, dacă Iustinian nu s-ar fi decis să construiască lângă Dara o nouă fortăreaţă.

În a doua parte a anului 527, fuseseră iniţiate negocieri cu perşii, din partea romană participând generalul Hypatius şi bătrânul războinic Pharesmanes, în vreme ce perşii erau reprezentaţi de către „maestrul oficiilor", Astabedh. Negocierile nu au dus însă la nici un rezultat, Belisarie, care era duce la Dara, începând a construi chiar pe frontieră o nouă fortăreaţă, din ordinul lui Iustinian. Perşii au declarat că nu pot tolera această nouă construcţie şi, în anul 528, ostilităţile au început atât în Mesopotamia, cât şi în Lazica.

O armată persană de 30.000 de oameni, condusă de prinţul Xerxes, a invadat Mesopotamia. Romanii au fost învinşi într-o luptă dezastruoasă[179], şi doi comandanţi de-ai lor ucişi. Din fericire, Belisarie a scăpat cu

[179] Prokopios, *Bell. Pers.*, I, 13, 2-8.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

viață. Dar și perșii au avut pierderi grele, retrăgându-se repede peste frontieră. Iustinian a trimis atunci mai multe trupe și noi căpitani în fortărețele Amida, Constantia, Edessa, Sura și Beroea, formând o nouă armată încredințată lui Pompeius, probabil nepot al lui Anastasios. O nouă suspendare de arme s-a convenit la apropierea iernii.

Ostilitățile din 529 au început printr-o incursiune combinată de forțe ale perșilor și arabilor, sub conducerea lui *Mundhir*, regele de Hira, care a pătruns în Siria până aproape de zidurile Antiohiei, de unde s-a retras atât de repede, încât romanii nu au putut să-l ajungă. Ei au întreprins atunci incursiuni de pradă în teritoriile persane și arabe, drept represalii. Întrucât Pompeius nu pare a fi corespuns așteptărilor, în locul său a fost numit Belisarie, care în aprilie 529 era avansat *magister militum per Orientem*, ajungând în curând cel mai celebru general al veacului său. După o nouă victorie persană pe Eufrat, în teritoriul roman, au început noi negocieri de pace, Iustinian trimițând la Ktesiphon ambasada condusă de Hermogenes, spre a anunța urcarea sa pe tron. Rezultatul negocierilor a fost însă mediocru. Oricum, nici unul dintre adversari nu a deschis ostilitățile.

Bizanțul a avut acum de reprimat o răscoală a samaritenilor în Palestina (primăvara anului 529). Aceștia îi ucideau pe creștini, incendiindu-le bisericile și proprietățile, proclamându-și chiar un rege în persoana lui Julian, o căpetenie de briganzi. Răscoala a fost înăbușită cu mare greutate, grație ajutorului acordat de șeful arab Abukarib, numit de curând *phylar-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

chos. Kavad era şi el ocupat cu înăbuşirea unei mişcări persane de inspiraţie comunistă – mazdakismul.

Dar în iunie 530 Belisarie repurta lângă Dara o mare victorie asupra unei puternice armate persane superioare numeric şi condusă de Perozes[180]. Bizantinii câştigau tot atunci o biruinţă şi în Armenia, unde comanda supremă o avea Sittas, unul dintre cei mai buni generali bizantini. El era soţul surori mai mari a împărătesei Teodora, numită Comito[181]. Victoria a fost dobândită asupra unei armate formate din persarmeni şi auxiliari sabiri.

Armenia Mare, situată la frontiera imperiului, a fost organizată ca provincie. În anul 528 a fost scoasă din circumscripţia condusă de *magister militum per Orientem*, şi a fost supusă, împreună cu Pontul Polemoniac şi Armenia Prima şi Secunda, ca şi *satrapiile* sau *gentes*, autorităţii unui *magister militum per Armeniam (et Pontum Polemoniacum et gentes)*; cel dintâi titular al acestei demnităţi a fost *Sittas*, armean de origine. Satrapii îşi pierdură puterea militară[182].

Sittas i-a supus pe *tzani*, o populaţie sălbatică şi păgână, o adevărată plagă pentru provinciile pontice. Prin politica sa înţeleaptă, Sittas i-a făcut pe tzani să accepte creştinismul. Iustinian a construit apoi în această ţară impracticabilă cetăţi şi drumuri, introdu-

---

[180] *Ibidem*, I, 13, 9 şi urm; I, 13, 14 (Firuz Mihran, *mihran* însemnând comandant suprem al armatei persane. Prokopios vede în Mihran, gr. μιρράνης, o demnitate, *cf.* E. Stein, *op. cit.*, p. 288, n. 3).

[181] *Ibidem*, I, 13, 15.

[182] E. Stein, *op. cit.*, pp. 289-290.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

când astfel civilizația în mijlocul acestor barbari[183]. Sittas a fost numit apoi *magister militum praesentalis*, păstrând însă, în calitate de generalissim, comandamentul pe întregul teatru de război de la nord. *Dorotheu*, un ofițer capabil, i-a urmat ca *magister militum per Armeniam*. Ambii generali au obținut în anul 530 două mari victorii asupra generalului persan *Mihr-Mihroe* [184].

Kavad continuă ostilitățile în anul 531. La instigarea lui Mundhir, cei 15.000 de oameni ai cavaleriei persane, conduși de *Azareth*, treceau primăvara Eufratul la Circesium, cu intenția de a invada Siria. Oprindu-se la Gabbula, la 12 mile de Chalkis, această oaste prăda împrejurimile. Sosirea lui Belisarie a provocat o luptă în dreapta Eufratului, între Sura și Kallinicum, al cărei rezultat n-a fost tocmai fericit pentru bizantini. Existența unei neînțelegeri între Belisarie și subordonații săi a dus la rechemarea sa de către împărat, Mundus fiind trimis în locul său la comanda armatei Orientului. Acesta a zădărnicit două încercări ale perșilor de a lua Martyropolis.

Moartea bătrânului Kavadh (13 septembrie 531) și venirea la tron a fiului său Chosroes a schimbat însă datele problemei. Între timp, hunii sabir, aduși de perși împotriva bizantinilor, au întreprins o teribilă incursiune în Imperiu, devastând totul până în Cilicia și Siria. Dar la întoarcere invadatorii au fost atacați de Dorotheu și Bessas, care le-au smuls o mare parte din pradă.

[183] Prokopios, *Bell. Pers.*, I, 15, 19-25.

[184] Mermeroes în Prokopios, *Bell. Pers.*, I, 15, 9-15 și II, 30, 1-30 (*cf.* Stein, *op. cit.*, p. 291).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Chosroes I (531 – 579) a grăbit tratativele de pace deja începute. Rufin și Hermogene au ajuns la înțelegere cu el în septembrie 532, pentru încheierea păcii „eterne" intrate în vigoare în vara lui 533, dar care nu a durat decât șapte ani.

Tratatul nu aducea nici o schimbare a granițelor dintre cele două state, fiind anulate toate cuceririle făcute de ambele părți de la izbucnirea războiului, sub Iustin I. Împăratul recunoștea suzeranitatea perșilor asupra Iberiei, iar aceștia recunoșteau suzeranitatea romană asupra Lazicei. Ducele de Mesopotamia nu mai rezida la Dara, ci la Constantia. Refugiații iberi din Constantinopol puteau să rămână acolo, sau să se întoarcă în țara lor. Bizantinii mai plăteau perșilor 11.000 livre de aur pentru întreținerea fortificațiilor și apărarea pasurilor Caucazului[185].

a. Al doilea război persan. Chosroes I, supranumit Nușirvan (Anurșirvan, însemnând „cu sufletul nemuritor"), a completat reforma statului persan începută de tatăl său Kavad, mai ales în domeniul financiar și militar. El a creat o armată permanentă, retribuită de rege și dependentă de el, nu de marii feudali puternici de odinioară.

Energic și ambițios, iubitor de război, în tot cursul lungii sale domnii, Chosroes s-a silit să-și sporească considerabil regatul. A împins frontiera statului său până la Oxus, spre nord-est, iar în partea opusă până în Yemen. Neliniștit de progresele bizantinilor, el sim-

[185] Prokopios, *Bell. Pers.*, I, 22, 1-18. Textul lui Prokopios vorbește de 110 *κεντηνάρια*, un „kentenarion" având 100 livre.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ţea că această pornire spre dominaţia universală constituia o ameninţare serioasă şi pentru stăpânirea lui.

Lucrurile au fost grăbite de războiul purtat de bizantini în Italia. Asediat în Ravenna, Witiges a trimis soli la Chosroes pentru a-i cere ajutor, arătându-i cât de ameninţată era siguranţa regatului persan dacă Iustinian ar cuceri şi Italia, după Africa (primăvara anului 539). Tot atunci se produsese o revoltă a Armeniei romane, în care a pierit Sittas (538); în toamna anului 539, rebelii au cerut ajutorul lui Chosroes. Găsind motive împotriva lui Iustinian, acesta a rupt pacea, invadând teritoriul bizantin cu o puternică armată (martie 540)[186]. Urcând de-a lungul ţărmului drept al Eufratului, regele persan a cucerit *Sura*, trecând-o prin foc şi sabie: 12.000 de locuitori au fost duşi prizonieri. În lipsa lui Belisarie, care ocupa acest comandament de mulţi ani de zile, Buzes era atunci al doilea *magister militum per Orientem*. Aflat la Hierapolis (= Mabbugh), el n-a întreprins ceva deosebit pentru a-l combate pe Chosroes[187]. Germanus, vărul lui Iustinian, a fost trimis cu 300 soldaţi în Orient, sosind la Antiochia. Berhoia (Alep) a fost transformată în cenuşă de către Chosroes. Apărându-se, Antiochia a fost cucerită şi jefuită cumplit, populaţia masacrată, iar oraşul ars. Alte mii de oameni au fost duşi în captivitate lângă Ktesiphon, unde regele le-a construit un oraş după tipul celui natal al lor[188]. Chosroes a înaintat apoi până la Seleucia, portul Antiohiei, privind Mediterana[189].

[186] Prokopios, *op. cit.*, II, 1, 12-15.
[187] *Ibidem*, II, 5.
[188] *Ibidem*, II, 8, 9; E. Stein, *op. cit.*, pp. 488-490.
[189] Prokopios, *Bell. Pers.*, II, 10, 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Pornind înapoi de acolo, a silit oraşele întâlnite în cale să-i plătească mari sume de bani.

Regele persan trata în acelaşi timp cu ambasadorii imperiali, Ioan şi Iulian. Drept condiţii de pace el cerea vărsarea imediată a 5.000 de livre de aur şi o plată de 500 livre anual sub pretextul întreţinerii fortificaţiilor caucaziene. Mergând apoi la Apameia, s-a mulţumit cu 1.000 livre de argint pentru a nu prăda oraşul, apoi a dat curse de circ[190], la care a invitat poporul, retrăgându-se în final pe un alt drum decât acela pe care venise. Trecând pe la Edessa şi Dara, a luat de asemenea contribuţii pentru a nu se deda la jafuri. Sleind astfel oraşele, s-a retras din teritoriul bizantinilor la finele verii anului 540.

În aceste circumstanţe, regatul de Lazica sau *Colchis* a început să joace un rol foarte important în războaiele dintre bizantini şi perşi. Lazii depindeau de negustorii romani în ceea ce privea grâul, sarea şi alte articole necesare consumului, dând în schimb piei şi sclavi. Dependenţa lor de Imperiul bizantin consta nu în plata unui tribut, ci în alegerea regilor lor, încredinţată înţelepciunii împăratului bizantin. Nobilii de acolo aveau obicei să-şi aleagă neveste din Bizanţ. Gubazes, regele din acel moment al Lazicei, era fiul unei bizantine şi servise ca silenţiar în Palatul bizantin. Regatul acesta al lazilor era o barieră necesară împotriva raselor scitice transcaucaziene, locuitorii săi apărând trecătorile fără a solicita vreo cheltuială în oameni sau bani Imperiului[191].

---

[190] *Ibidem,* II, 14-36.

[191] J. Bury, *op. cit.*, vol. II, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ostilităţile redeschise de perşi i-au găsit pe lazi nemulţumiţi de bizantini, de faptul că *magister militum* Ivan Tzibus, general şi administrator capabil, exploata fără milă Lazica, în profitul tezaurului imperial şi al său propriu. El îi sugerase lui Iustinian construirea fortăreţei maritime Petra, concentrând acolo tot comerţul regiunii în mâinile sale, exercitând astfel un monopol care privea vânzarea şi cumpărarea tuturor mărfurilor de export şi import[192].

O solie a lazilor s-a prezentat atunci la curtea din Ktesiphon cu scopul de a relua legăturile de vasalitate rupte în anul 522, rugându-l pe regele persan să-i alunge pe romani din ţara lor.

În anul 541, Chosroes a pătruns în Lazica în fruntea unei puternice armate, regele Gubazes făcându-i o supunere solemnă. În continuare a asediat Petra, apărată cu energie de Tzibus, care a pierit în luptă. În cele din urmă, cetatea s-a predat în condiţii onorabile. Chosroes a lăsat acolo o garnizoană, întorcându-se toamna în Persia, la aflarea veştii că hunii care invadaseră Armenia romană fuseseră nimiciţi de Valerian şi că Belisarie năvălise în Mesopotamia persană. Acesta sosise în Orient încă din primăvara acelui an, aducând întăriri considerabile, formate din soldaţii care luptaseră împreună cu el în Italia, dar şi din ostrogoţii care se supuseseră Imperiului roman. El a atacat mai întâi Nisibis, dar crezând că n-o va putea cuceri, a asediat fortăreaţa Sisaurana (între Nisibis şi Tigris), silind-o să i se predea[193]. Un corp militar care însoţea expediţia a

[192] Prokopios, *op. cit.*, II, 15, 9.

[193] *Ibidem*, III, 19, 1-25.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

întreprins o razie dincolo de Tigris, sub conducerea lui Harith. După aceasta, Belisarie s-a retras, ostilităţile anului 541 încheindu-se în acest mod.

În anul următor, Chosroes a năvălit din nou la vest de Eufrat, în Euphratesia, distrugând Callinicum, dar s-a retras apoi de teama ciumei bubonice care izbucnise în Orient. Belisarie, care alergase cu trupele în regiune, a căzut în dizgraţie ca urmare a intrigilor Theodorei. Abia în primăvara lui 544 el şi-a reluat comandamentul din Italia.

Bizantinii au pătruns în continuare în Persarmenia, din ordinul lui Iustinian. Dezbinaţi, generalii bizantini au fost însă biruiţi de perşi la Anglon, aproape de Dvin, capitala provinciei (543).

Un puternic atac al lui Chosroes asupra Edessei s-a frânt în faţa rezistenţei de care au dat dovadă trupele generalului Martin şi populaţia întreagă, regele persan fiind silit să se retragă în schimbul a 500 livre de aur (544)[194].

Ducele Ioan Troglita al Mesopotamiei repurtă două victorii asupra perşilor invadatori (544-545). În lupta de lângă Dara, generalul persan Mihr-Mihroe a căzut în mâinile sale. O schimbare însemnată s-a făcut în Armenia romană, dincolo de Eufrat. Până atunci, provincia fusese guvernată de satrapi indigeni aflaţi sub controlul unui comandant militar, *comes Armeniae*, abolit încă din anul 528. De data aceasta, provincia era organizată sub conducerea unui guvernator de rang consular, *magister militum per Armeniam*. Reşedinţa acestui guvernator era Martyropolis.

[194] *Ibidem*, II, 26, 27.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

O ambasadă a lui Iustinian sosea apoi la Ktesiphon pentru negocieri, soldate în primăvara anului 545 cu încheierea unui tratat. Părţile contractante se obligau la pace pe cinci ani, Imperiul plătind dinainte 2.000 livre de aur (adică 400 pe fiecare an). Tratatul era valabil şi pentru statele tampon arabe, dar nu pentru Lazica, pe care perşii au refuzat să o evacueze. Chosroes a mai obţinut de la Iustinian pe cel mai bun medic, Tribunus, pentru un an de zile[195].

b. Noul război din Lazica. Ostilităţile nu puteau fi evitate mult timp, deoarece pentru bizantinii era de interes vital controlul acestui teritoriu şi implicit al comerţului din Marea Neagră, învecinată cu Lazica. Cu tot armistiţiul încheiat, un nou război a izbucnit în 546 între lakhmidul Mundhir şi ghassanidul Harith. Cele două puteri nu au intervenit însă în conflictul dintre şefii arabi, până când Harith a repurtat o mare victorie în deşert împotriva lui Mundhir, care şi-a aflat sfârşitul în această înfrângere, localizată nu departe de Chalkis (iunie 554)[196].

Lazii nu erau deloc încântaţi de stăpânirea persană, găsind despotismul acesteia mult mai greu de suportat decât oprimarea creştinilor. Legaţi strâns de religia creştină, ei priveau cu ochi răi practicarea cultului mazdean în ţara lor. Pe lângă aceasta, ei nu puteau răbda faptul că erau cu totul împiedicaţi de la orice comerţ cu lumea bizantină. Decis a pune mâna pe Lazica, Chosroes a încercat să-l asasineze pe Gubazes.

[195] *Ibidem*, II, 8, 1-11.

[196] E. Stein, *op. cit.*, p. 503.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Încercarea nu a reuşit, iar Gubazes i-a cerut iertare lui Iustinian, rugându-l să-i vină şi în ajutor contra perşilor, fapt acceptat cu mare bucurie de către acesta[197]. În Lazica sosea astfel Dagistheus cu 8.000 de soldaţi (548), care s-au unit cu lazii lui Gubazes. Ei au atacat împreună Petra, care a rezistat până când prin clisurile nepăzite Mihr-Mihroe şi-a făcut apariţia cu o mare armată, silindu-i pe asediatori să se retragă[198]. Dar garnizoana lăsată de Mihr-Mihroe în Petra, ca şi celelate trupe persane din Lazica, au fost apoi nimicite de forţele unite ale lui Dagistheus şi Gubazes (549). Altă mare armată persană condusă de Chorianes a fost nimicită de bizantini şi de lazi pe râul Hippis, un afluent al lui Phasis (550), după moartea comandantului ei, lovit de o săgeată[199].

În locul lui Dagistheus (Dagisthaios), acuzat de lazi că ar fi ajuns la înţelegere cu perşii, pe frontul de est, persan, a fost trimis Bessas, întors recent de pe frontul cu goţii din Italia. Acesta a zdrobit o revoltă a altor două neamuri caucaziene, abasgii (abchazii sau afkhazii) şi apsilienii[200]. După un asediu de luni de zile, Petra a fost cucerită de către Bessas, redevenind bizantină, după ce zece ani se aflase în mânile perşilor.

Întrucât armistiţiul pe cinci ani expirase în 550, la Ktesiphon a sosit pentru negocieri Petru, *magister officiorum*, iar la Constantinopol a sosit din partea per-

---

[197] Prokopios, *Bell. Pers.*, II, 29, 9.

[198] *Ibidem*, II, 30, 1-14. Numele generalului persan la Prokopios este Mermeroes.

[199] *Idem*, *Bell. Goth.*, IV, 1, 3-6 şi IV, 8, 35.

[200] *Ibidem*, IV, 9, 12 şi urm; IV, 10, 7.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

şilor Izadh-Guşnasp (Yazdguşnasp) pentru continuarea negocierilor, care au durat până în toamna anului 551. S-a ajuns la un nou tratat, care reînnoia armistiţiul pentru alţi cinci ani, Bizanţul plătind alte 2.600 livre aur[201]. Neclaritatea deciziilor privitoare la Lazica a dus însă la noi tensiuni. O încercare a perşilor de a ocupa Archaiopolis, altă fortăreaţă situată pe malul drept al râului Phasis, a eşuat[202]. Faptul l-a determinat pe Iustinian să caute a-i alunga cu totul pe perşi din Lazica, trimiţând acolo considerabile întăriri. Trupe numeroase erau comandate în 554 de Bessas, Martin, Buzes şi Iustin, fiul lui Germanos. În anul 555, Gubazes a fost ucis de Martin şi Rusticus (acesta din urmă trimis în calitate de comisar imperial cu mari puteri, alături de generali)[203], pentru că îi denunţase lui Iustinian pentru neglijenţă în conducerea războiului. Cum Mihr-Mihroe murise în vara aceluiaşi an, lazii au trimis o solie la Iustinian protestând pentru uciderea regelui lor şi cerându-l ca rege pe Tzath, fratele mai mic al lui Gubazes, care se afla la Constantinopol. Iustinian le-a îndeplinit dorinţa, Tzath primind însemnele demnităţii regale din mâinile împăratului[204]. Patriciul Athanasius, un senator onest, trimis de împărat să ancheteze uciderea lui Gubazes şi pedepsirea asasinilor a sosit în Lazica înaintea noului rege Tzath, care avea să fie primit în mod solemn de către lazi. Între timp, au reînce-

[201] E. Stein, *op. cit.*, p. 510.

[202] Prokopios, *Bell. Goth.*, IV, 14, 41-46 şi IV, 17, 17; J. Bury, *op. cit.*, p. 116.

[203] E. Stein, *op. cit.*, p. 513.

[204] Agathias, III, 6 (şi E. Stein, *op. cit.*, pp. 573-574).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

put operațiunile militare (556), perșii suferind o mare înfrângere lângă Archaiopolis, dar atacând în continuare orașul Phasis, apărat cu succes de către Martin și Iustin. Perșii au suferit apoi o altă mare înfrângere: Rhodopolis, ocupată de ei, le-a fost smulsă din mâini de către Iustin. Apoi s-au revoltat misimienii, un mic popor ce locuia la nord-vest de apsilieni, dar au fost supuși și reprimați cu duritate[205].

Procesul destinat a răzbuna uciderea lui Gubazes fiind terminat, Rusticus a fost condamnat la moarte și executat. Deși era iubit de soldați, Martin a fost și el revocat de către Iustinian (557). Iustin a fost numit generalisim în Lazica[206].

O răscoală a tzanilor, zdrobită definitiv (558), precum și o incursiune a hunilor în Armenia au fost ultimele evenimente militare din aceste regiuni.

În toamna anului 557, Izadh-Gușnasp[207] a mers din nou la Constantinopol, unde a încheiat un nou armistițiu, care pregătea pacea definitivă. Ceea ce l-a determinat pe Chosroes la acest pas în raporturile cu Bizanțul a fost faptul că hunii heftaliți au fost zdrobiți de o coaliție turco-persană către anul 560, eveniment urmat de extinderea statului persan până la Oxus și de necesitatea consolidării stăpânirii persane în aceste regiuni. Pacea bizantino-persană a fost încheiată către sfârșitul anului 561 la Dara, de către Izadh-Gușnasp și *magister officiorum* Petru din partea bizantină.

---

[205] Agathias, IV, 4 și IV, 5; E. Stein, *op. cit.*, pp. 514-515.

[206] Agathias, IV, 7.

[207] [„Isdigousnas" în textul lui Prokopios, spre ex. în *Bell. Goth.*, IV, 11, 4-7 și IV, 15, 1-20.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Această pace era stabilită pe 50 de ani. Perşii renunţau la toată Lazica, iar bizantinii se obligau a le plăti suma de 30.000 monede de aur (*solidi aurei*) pe an şi anume primele şapte anuităţi, adică aproape 3.000 livre de aur trebuiau vărsate imediat, alte trei la începutul anului al optulea, iar celelalte în fiecare an după scurgerea primului deceniu. Frontiera rămânea neschimbată în Armenia şi Mesopotamia, aşa cum era de aproape două veacuri. Perşii se obligau să-i împiedice pe huni, alani şi alţi barbari să treacă strâmtorile centrale ale Caucazului pentru a prăda în teritoriile bizantine. Ambasadorii celor două state urmau să utilizeze poşta publică, bagajele lor fiind scutite de taxele obişnuite. Statelor tampon arabe [cum erau cel lakhmid ori cel ghassanid] li se interzicea să-i atace pe bizantini sau pe perşi. Contractanţii se obligau să nu construiască noi fortificaţii aproape de frontieră, angajament ce nu avea însă caracter retroactiv.

Alte articole priveau comerţul şi populaţiile limitrofe. Traficul era permis negustorilor în anumite oraşe, unde se aflau birouri de vamă: Callinicum, pe Eufrat, în Osrhoene, Nisibis şi Dvin, capitala Persarmeniei. Negustorii arabi erau admişi numai la Dara şi Nisibis. Autorităţile romane şi persane se angajau să împiedice contrabanda. Litigiile dintre particulari la frontieră urmau să fie rezolvate de către comisii mixte, prezidate de cei doi guvernatori de provincie interesaţi în această privinţă. Creştinii erau toleraţi în statul persan, inclusiv cu riturile lor de înmormântare, dar cu condiţia de a nu face prozelitism.

Supuşii romani sau perşi refugiaţi la duşman în timpul războiului au fost autorizaţi a se repatria; dar în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

viitor fugarii nu mai puteau avea azil de o parte sau de alta, trebuind să fie extrădați.

Importanța istorică a războiului din Lazica a constat în faptul că Imperiul bizantin a închis accesul marii puteri asiatice a perșilor în Pontul Euxin și a îndepărtat eventualitatea ca aceasta să ajungă un rival periculos și în apele acestei mări, pe care Bizanțul a căutat să o țină permanent sub controlul său. [Mult mai târziu, după ce statul bizantin a pierdut acest control în favoarea republicilor comerciale italiene, declinul său a fost rapid și ireversibil].

Amenințat de perși, Iustinian intrase în legături cu abisinienii și himyariții din Arabia. În sud-vestul peninsulei Arabia se află provincia Yemen, unde înflorise, în timpuri îndepărtate, înainte de era creștină, regatul Sabeenilor (Saba-Șuba), de care se leagă legenda reginei din Saba, care l-a vizitat, se spune, pe regele Solomon. La sfârșitul veacului al II-lea î. Hristos acest regat a devenit regatul Sabeenilor himyariți. Comerțul era ocupația de căpetenie a populației. La mijlocul veacului al IV-lea a început să se propage acolo și creștinismul, care a întâlnit însă un adversar puternic în iudaism. În prima parte a veacului al VI-lea, regele himyariților (homeriților), care îi favoriza pe evrei, a început o aprigă prigoană împotriva creștinilor. În ajutorul acestora a intervenit însă regele abissinian creștin Elesboas, care a biruit și ocupat Yemenul. El i-a înștiințat pe patriarhul Alexandriei și pe împăratul Iustin I cu privire la victoria sa asupra iudaismului.

Iustinian a trimis apoi o ambasadă la Axum, capitala regatului abissinian, ca și la homeriți, supuși celui dintâi, urmărind să se folosească de aceste popoare în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vederea intereselor sale comerciale şi militare. Era vorba ca axumiţii să aducă mătasea de la Taprobane (insula Ceylon, azi Sri Lanka), scăpând astfel imperiul său de monopolul perşilor. Acest lucru era însă greu de îndeplinit, astfel încât scopul lui Iustinian în această privinţă nu a fost atins.

Abissinienii şi himyariţii

Regatul abissinienilor sau ethiopienilor, cunoscuţi şi ca *axumiţi*, de la numele capitalei lor Axum, se învecina la nord cu Suakim, se întindea spre vest până în Valea Nilului şi spre sud până la coasta Somaliei. Portul său *Adulis* era la 15 zile de călătorie de Axum, unde rezida regele. *Comercianţi romani* frecventau Adulis, unde era o mare piaţă de produse ale Africii: sclavi, aromate, papyrus, ivoriu şi aur de Sasu.

Relaţiile comerciale ale abissinienilor cu vecinii lor de peste strâmtori, *himyariţii* din Yemen, erau frecvente şi din timp în timp ei căutau să obţină controlul politic asupra sud-vestului Arabiei. *Misionari creştini* au activat în ambele ţări începând încă de pe timpul domniei lui Constantius al II-lea, când un arian numit Theophilus a fost numit episcop al bisericilor noi din Abissinia, Yemen şi insula Socotra. Frumentius, ordonat de Athanasios, a fost primul episcop în Abissinia[208]. După aceea, nu mai ştim despre aceste regiuni apropae un secol şi jumătate, timp în care creştinismul n-a mai progresat acolo, iar iudaismul s-a stabilit în Yemen. Aflăm că în timpul împăratului Anastasios un episcop a fost trimis la himyariţi. Un război a fost probabil între himyariţi şi abissinieni, în timpul lui Zenon sau Anastasios[209].

Dimnos, rege al himyariţilor, convertit probabil la iudaism, a masacrat un număr de negustători greci, ca represalii pentru răul tratament al evreilor în Imperiul bizantin. La instigaţia Constantinopolului, regele abissinian Andas a năvălit în Yemen, a ucis pe Dimnos şi a lăsat un vicerege cu o garnizoană etiopiană în ţară.

[208] Bury, II, p. 322, n. 3.
[209] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Andas făgăduise să îmbrățișeze creștinismul în caz de victorie, și și-a împlinit promisiunea; împăratul i-a trimis un episcop din Alexandria. Andas a fost urmat de Tazena[210], convertit și el la creștinism, iar fiul său *Elesboas*, care a fost rege la începutul domniei lui Iustin, fusese crescut creștin[211].

În acest timp, o căpetenie himyaritā, *Dhu-Novas*, de credință iudaică, izbuti să învingă garnizoana etiopiană, se proclamă rege și începu a persecuta pe creștini. Nu e sigur dacă Elesboas a trimis imediat o armată pentru a-i restabili autoritatea sa (519-520). Dar Dhu-Novas a stăpânit doi ani, timp în care a exterminat sistematic comunitățile creștine din sudul Arabiei, dacă refuzau a îmbrățișa iudaismul. Omorând toți etiopienii din țară, el merse cu o mare armată contra orașului fortificat *Nejran*, care era cartierul general al creștinilor (523). Asediul fu lung și el promise a cruța pe locuitori dacă-i predau orașul. Dar nu se ținu de cuvânt și pentru că aceștia nu au voit să-și renege credința, el masacră 280 de persoane, între care era și *Harith*, emirul tribului lui Harith Ibn-Kaab. Dhu-Novas trimise apoi emisari lui Mundhir de la Hira, înștiințându-l despre fapta sa și îndemnându-l să facă la fel.

E posibil ca Iustin și patriarhul Alexandriei să fi trimis curieri la Axum, instigându-i pe abissinieni să-i răzbune pe creștinii uciși și să-l suprime pe tiran. În orice caz, *Ela Atzbeha* (la scriitorii bizantini: *Elesbaas, Elesboas*) năvăli în Yemen cu o mare armată (524-525), îl învinse și ucise pe Dhu-Novas și puse în locul său un creștin himyarit, al cărui nume era *Esimiphaios*, ca rege tributar[212].

Astfel au fost relațiile politice ale celor două regate de la Marea Roșie, când, în 531, Iustinian îl trimise pe Iulian, un *agens in rebus*, la curtea lui Ela Atzbeha și Esimiphaios. Scopul ambasadei era să câștige cooperarea împotriva Persiei. Iulian călători la Adulis pe mare și avu o audiență la Ela Atzbeha la Axum. Regele sta pe un car la care erau înhămați patru elefanți. El era gol, în afară de un șorț de pânză brodat cu aur și de curele împodobite

---

[210] Pe care inscripțiile îl descriu ca „Rege de Axum și Homer și Reidan și Saba și Salhen". Homer e Himyar (Bury, II, 323 și n. 1).

[211] *Ibidem.*

[212] *Ibidem*, pp. 324-325.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cu mărgăritare peste stomac şi umeri. Purta brăţări de aur şi ţinea un scut aurit şi două lănci aurite. Consilierii săi, care stăteau împrejurul lui, erau înarmaţi şi flautişti cântau. El sărută pecetea scrisorii împăratului şi fu uimit de bogatele daruri pe care i le adusese Iulian. Regele primi bucuros a se alia cu imperiul împotriva Persiei. Serviciul principal pe care abissinienii îl puteau face era să distrugă monopolul comerţului de mătase al perşilor, transportând ei înşişi acest articol de la Ceylon la porturile Mării Roşii, serviciu care le-ar fi fost şi lor profitabil.

Ela Atzbeha consimţi, ca suzeran al Yemenului, la propunerea pe care Iulian era însărcinat să o facă şi lui Esimiphaios. Arabii din Maad (Nejd) erau supuşi himyariţilor, iar şeful lor, *Kais*, care era un războinic vestit, omorâse o rudă a regelui şi fusese silit să fugă în pustiu. Planul lui Iustinian era să obţină iertarea lui Kais, pentru ca, în fruntea unei armate de himyariţi şi maadiţi să năvălească în Imperiul persan[213].

Deşi Julian izbuti în negocierile sale şi regii promiseră ce li se cerea, ei nu fură în stare să execute promisiunile. Pentru a ataca din Yemen Persia, trebuiau să se facă marşuri lungi prin pustiul Arabiei şi himyariţii se dădură înapoi de la o astfel de întreprindere. La Taprobane, abissinienii erau înlăturaţi de perşi, care încărcau toată mătasea îndată ce ajungeau în port[214].

Imediat după ambasada lui Julian trebuie să fi izbucnit o revoltă în Yemen. Esimiphaios a fost detronat şi închis, şi un anume *Abram*, la origine sclavul unui roman din Adulis, a luat puterea.

Pare a fi fost o revoltă a garnizoanei etiopiene, nu a indigenilor şi e probabil că Abram, care era creştin, să fi fost numit comandant al garnizoanei de către Ela Atzbeha însuşi. Două expediţii au fost trimise împotriva lui Abram, dar în amândouă abissinienii au fost învinşi şi Ela Atzbeha s-a resemnat a-l recunoaşte pe Abram ca vicerege.

Despre misiunea următoare a lui *Nonnosus,* pe care Iustinian îl trimisese în Abissinia, Yemen şi Maad, ştim numai că ambasadorul a întâmpinat în călătoria sa multe primejdii. Tatăl lui Non-

[213] *Ibidem.*

[214] *Ibidem*, p. 326.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nosus, Abram, a fost întrebuinţat şi el în ambasade şi în două ocazii condusese negocieri cu Kais, şeful arab din Nejd. Kais l-a trimis pe fiul său Muaviah ca ostatec la Constantinopol, iar în urmă, cedând conducerea fratelui său, a vizitat capitala imperiului şi a fost numit *phylarch* al Palestinei[215].

Istoricii şi cronicarii nu ne spun nimic despre reînvierea comunităţilor creştine în regatul himyariţilor după căderea lui Dhu-Novas. Avem totuşi alte documente care arată numirea unui episcop şi-i descriu activitatea în Yemen. După această tradiţie, *Gregentius de Ulpiana* a fost trimis din Alexandria ca episcop de Safar, în vremea domniei lui Iustin. El a ţinut o discuţie publică asupra meritelor iudaismului şi creştinismului, cu un evreu învăţat, şi l-a învins cu totul; a mai redactat un *Cod* de legi pentru Abram, regele himyariţilor.

Istoria lui Gregentius[216] a fost privită cu scepticism şi chiar existenţa lui a fost pusă în discuţie. Bury a arătat nedumeririle pe care le ridică povestirea din viaţa lui[217], crezând totuşi că la originea tradiţiei se află un miez istoric[218].

Blemyi şi Nobadae

Zelul misionar al lui Iustinian şi al Theodorei[219] n-a trecut cu vederea *popoarele africane* care trăiau *pe Nilul de Sus, între Egipt şi Abissinia*: blemmyi, care locuiau mai sus de prima cataractă şi vecinii lor din sud, *nobadae*, tulburau necontenit provinciile de sus ale Egiptului. Nobadae şi regele lor Silko se convertise la creştinism către 540. Theodora voia să-i facă monofiziţi, pe când Iustinian dorea să fie ortodocşi. În această concurenţă birui

---

[215] *Ibidem.*

[216] Aflată într-un manuscris din Sinai şi publicată de A. Vasiliev: *Vita Gregentii*, în „Viz. Vrem." XIV, 1907, p. 23 şi urm., (Apud Bury, II, „Bibliografia").

[217] Bury, *op. cit.*, p. 327 n. 1.

[218] Asupra acestor evenimente *cf.* Bury, *Appendix* la vol. IV al operei lui Gibbon editate de el, nota 18: *The Axumites and Himyarites.*

[219] *Ibidem*, pp. 328-330.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Theodora[220]. Emisarul lui Iustinian sosi după cel al Theodorei şi fu concediat de Silko.

Această populaţie (nobadae) convertită la creştinism cooperă cu imperiul pentru a-i sili pe Blemmi să adopte aceeaşi credinţă. Convertirea blemmilor îl făcu pe Iustinian să pună capăt credinţei păgâne la Philae, care fusese tolerată în puterea unei vechi convenţii cu acest popor[221].

c. Ultimii germanici. Incursiunile hunilor şi ale slavilor. Nu numai provinciile Asiei s-au resimţit de marile eforturi ale Imperiului pentru războaiele sale din Apus. Provinciile Europei suferiră de asemenea foarte mult de această slăbire a garnizoanelor de la frontiere. Populaţiile barbare din nordul Dunării, bulgari, slavi, anţi şi huni, începură să treacă necontenit în imperiu, răspândind, adesea până sub zidurile Constantinopolului, măcelul şi groaza. De la 540 până la sfârşitul domniei lui Iustinian aceste popoare terorizează Thracia, Illyricum şi Grecia, prefăcându-le adesea într-un imens pustiu. Slavii, sălbatici, nimicesc tot ce le iese în cale, trag oamenii în ţeapă, îi ucid cu lovituri de ciomag[222]. Hunii răspândesc aceeaşi cruzime peste tot, neoprindu-se nici în faţa mănăstirilor.

Aceasta e răscumpărarea tristă a izbânzilor repurtate în Apus.

---

[220] Detalii asupra acestei concurenţe la Ioan din Efes, în traducerea dată de Bury, vol. II, pp. 328-329).

[221] Bury, *op. cit.*, p. 330.

[222] [Informaţia este preluată din Prokopios, *Bell. Goth.*, III, 38, 20-22 (ed. Haurz, Procopii Caesarensis, *Opera omnia*, vol. II, Leipzig, Teubner, 1963, p. 470; traducerea românească a textului de către H. Mihăilescu în Procopius din Caesarea, *Războiul cu goţii*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1963, p. 198).]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Hunii, slavii şi germanii ameninţau serios provinciile danubiene. În ianuarie 528, Grepes (sau Gretes) *regele herulilor* venea la Constantinopol să primească botezul, împăratul îndeplinind rolul de naş. Împreună cu regele, 12 notabili se făcură creştini. Iustinian le acordă subsidii de federaţi şi pământuri în jur de Singidunum (teritoriul Bassiana, pe ţărmul stâng al Savei, probabil, zice Stein). De acum, herulii deţin un loc important în armatele imperiului. Dar adesea prădau provinciile Balcanilor.

Cei mai teribili duşmani pentru această regiune au fost însă în sec. al VI-lea *hunii*[223] şi *slavii*. Năvălirile lor fură, de la venirea lui Iustinian, tot mai dese şi mai nimicitoare. În 528, doi şefi bulgari năvăliră în Sciţia şi Moesia secundă; ei bătură o armată comandată de Baduarius şi de Iustin, care muri în luptă, apoi pustiiră ţara până în Thracia. Dar ei pieriră într-o luptă cu Constantiolus, urmaşul lui Iustin (duce de Moesia secunda), şi cu Ascum, bulgar aflat în serviciul imperial, *magister militum per Illyricum*. La întoarcere, amân-

[223] Hoardele cunoscute în istorie ca huni, care în vremea domniei lui Valens şi-au făcut apariţia la apus de Marea Caspică, par a face parte din ramura mongolă a marelui grup de rase care-i cuprinde şi pe türci, unguri şi finni (uralo-altaic, după clasificarea lui Peisker, admisă şi de Bury, *op. cit.*, vol. I, p. 101, n. 1). [Tratarea mai recentă a subiectului în Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen*, vol. I-V, Berlin, ed. W. de Gruyter, 1959-1962, Vol. I, *Von den Anfängen bis zum Einbruch in Europa;* vol. II, *Die Hephthaliten in Iran;* vol. III, *Kampf der Religionen;* vol. IV, *Die europäischen Hunnen*; vol. V, *Niedergang und Nachfolge*. Lucrarea a fost reeditată.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

doi fiind surprinşi de alţi bulgari, căzură în mâinile lor. Împăratul îl răscumpără numai pe Constantiolus[224].

Situaţia era cu atât mai critică în Balcani, cu cât cea mai mare parte a trupelor disponibile fuseseră trimise în Orient, cu Pompei. Gepizii încercară a smulge ostrogoţilor *Sirmium* (ocupat mai înainte de Theodoric). Dar trupe trimise de Amalasuntha îi resping[225]. Mundus, care juca un mare rol în ţinuturile danubiene, intră în 529 în serviciul împăratului, care-l numeşte *magister militum per Illyricum*[226]. În 530, el câştigă o biruinţă în Thracia asupra bulgarilor[227]. În acelaşi an, un ofiţer de origine slavă, Chilbudius, fu numit *magister militum per Thracias*. Timp de trei ani el, alungă din dieceza sa pe bulgari, sclaveni şi anţi. El a trecut de mai multe ori Dunărea, împotriva lor şi pieri în 533, ucis de sclaveni[228]. În 535, Sittas, magister militum praesentalis, îi învinse pe bulgari în Moesia Secunda, pe fluviul Iatros (azi Iantra)[229].

În 540, se produse o năvălire de numeroase hoarde de bulgari, care cuceriră în Illyricum 32 de fortăreţe

---

[224] E. Stein, *Hist. du Bas-Empire*, vol. II, Paris-Bruxelles, 1959, pp. 306-307; Malalas, p. 437 *şi urm.* Theoph., AM 6031.[225] *Ibidem.*

[226] *Ibidem*, p. 308.

[227] Malalas, 450; Prokopios, *Bell. Goth.*; Theoph., A.M. 6032.

[228] Prokopios, *Bell. Goth.*, III, 14, 1-6. [Textul este reprodus şi în Procopius, *Războiul cu goţii*, traducere de H. Mihăescu, p. 155 şi urm., de asemenea în *Fontes Historiae Daco-Romanae* (= FHDR), vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1970, p. 439-445.]

[229] E. Stein, *op. cit.*, p. 308. [Izvorât din Munţii Balcani, râul Iantra (nume derivat din latinul „Iatrus") trece prin oraşul Veliko-Târnovo, parcurge podişul din partea de nord a Bulgariei şi se varsă în Dunăre la est de Svištov.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de importanţă secundară şi luară cu asalt oraşul Cassandria (vechea Potideia), în Chalcidica[230]. Mai târizu, ele pătrund în Chersonerul tracic, masacrând poporul şi făcând mulţi prizonieri. Trecură peste Zidul cel lung şi devastară până în suburbiile Constantinopolei. Alte două hoarde năvăliră până în Grecia, unde devastară totul, afară de Pelopones, inaccesibil prin fortificaţiile Istmului[231].

După Lubor Niederle, bulgarii şi-au făcut apariţia la Dunăre, venind din părţile fluviilor Volga şi Don, în veacul al V-lea (căci în 482 împăratul Zenon le solicitase ajutorul împotriva goţilor, iar în 499 e atestată prima lor invazie în Balcani). Ei au luat foarte adesea parte la invaziile din cursul veacului al VI-lea, fiind prezenţi şi la atacul asupra Constantinopolului din anul 626. Dar de fiecare dată se întorceau la nord de Dunăre[232].

Seria popoarelor barbare împotriva cărora Iustinian trebuia să-i protejeze pe supuşii săi europeni prin diplomaţie şi arme, de la Dunărea de mijloc la Don, era deci de trei rase diferite. Erau germani şi huni, ca mai înainte, dar o a treia grupă, *slavii*, intră acum în scenă. Grupa germană consta din trei popoare germanice de Est: gepizii (în Transilvania), herulii şi longobarzii la nord-vest de gepizi. Hunii erau reprezentaţi prin bulgarii de la nordul Dunării, în părţile Basarabiei, şi kutrigurii la est. Slavii trăiau in vecinătatea bulga-

---

[230] Prokopios, *Bell. Pers.*, II, 4, 4-6. [= ed. Haury, vol. I, Leipzig, Tenbner, 1963, p. 163-164.]

[231] A.A. Vasiliev, *Histoire...*, vol. 1, pp. 140-141, 223-224, 230-235.

[232] L. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, vol. I, Paris, 1923, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rilor pe malurile Dunării de Jos, în ținuturile noastre. Această dispoziție generală a popoarelor rezultase în urma bătăliei din Pannonia, care sfărâmase imperiul lui Attila. Una dintre urmările cele mai însemnate ale acestui eveniment a fost expansiunea slavilor la vest și sud.

Studiile din urmă au arătat că patria primitivă (preistorică) a slavilor a fost reprezentată de mlaștinile râului Pripet, care se varsă în Nipru la nord de Kiev. Ținutul acesta nesănătos e cunoscut ca Polesia. Slavii nu au cuvânt pentru fag, pentru molid, pentru vite și lapte. Patria lor e deci dincolo de zona acestor copaci. S-au hrănit probabil cu pește și mana care crește în părțile acelea. Natura teritoriului împiedicând o circulație liberă și statornică, a făcut să nu se stabilească o unitate politică. Slavii Polesiei n-au format un stat, ei n-au avut un rege. Au trăit în grupe izolate de sate sub o cârmuire patriarhală. Istoria lor, din cele mai vechi timpuri, a fost tragică. Apropierea de stepele Rusiei de Sud i-a expus la năvălirile nomazilor asiatici, care au ocupat pe rând țările dintre Don și Nistru. Ei nu s-au putut uni împotriva dușmanilor care-i prădau și-i târau ca sclavi. Nu se puteau apăra decât ascunzându-se în pădurile și bălțile lor. Pentru a scăpa de dușman, se aruncau în apă, respirând printr-o trestie lungă, pe care numai cei mai experimentați urmăritori o puteau descoperi[233]. Într-o epocă necunoscută, ei au început a se împrăștia dincolo de hotarele Polesiei. În veacul al

[233] [Știrea se află în Mauricius, *Arta militară*, ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, Ed. Academiei, 1970 (col. „Scriptores byzantini", VI), p. 278/279].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

IV-lea au fost cuceriți de *Hermanric*, regele ostrogoților; Iordanes (*Getica* 119), îi numește *veneți*[234]. Apoi apar *hunii* și ei au fost expuși o dată mai mult la apăsarea care a fost destinul lor secular. Când apar în lumina completă a istoriei, în sec. al VI-lea, ei păstrează mai multe din caracteristicile pe care li le-au impus viața lor în Polesia. Trăiau aproape separați unul de altul, în colibe sărăcăcioase. Deși învățaseră să coopereze, ei nu-și părăseau libertatea și nu se supuneau autorității unui rege. Erau împotriva disciplinei militare, nu se băteau în ordine de luptă și rar întâmpinau pe dușman în câmp deschis. Armele lor erau scutul, sulița, săgețile otrăvite. Erau perfizi, nici un tratat nu-i putea lega. N-aveau un nume comun. *Slav*, prin care numim toate popoarele diferite care au ieșit din Polesia, vine din *Slovene*, care pare a fi fost un nume local legat de o anumită grupă trăind într-un loc numit Slovy[235]. Acordarea acestui nume s-a datorat faptului că această grupă a fost printre cele dintâi care au venit în atingere cu Imperiul roman. Înainte de domnia lui Iustinian acești *sclaveni,* cum îi numesc Prokopios și Iordanes, se așezaseră împreună cu alt popor înrudit, *antae,* în

[234] [Iordanes afirmă de fapt că slavii din vremea sa erau cunoscuți sub trei denumiri: veneți, anți și sclavini: „Post Herulorum cede idem *Hermanaricus in Venethos arma commovit*, ... Nam hi, ... ab una stirpe exorti, tria nunc nomina ediderunt, id est *Venethi*, *Antes, Sclaveni* (subl. ns. – Ț.T.) Însoțit de traducerea românească, fragmentul se află și în FHDR, vol. II, București, 1970, p. 426/427.]

[235] [Explicații mai plauzibile asupra originii numelui *slav* se află la Fr. Dvornik, *Les Slaves. Historie et civilisation*, Paris, Ed. du Seul, 1970, p. 31 și urm.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vecinătatea bulgarilor, de-a lungul țărmului Dunării de Jos. Noi vecini ai imperiului, ei își vor schimba rolul de victime în acela de jefuitori.

Ca și hunii, anții și sclavenii dădeau auxiliari armatelor romane. Împreună cu hunii, ei treceau Dunărea, când prindeau momentul, și prădau în imperiu. În invaziile menționate sub Iustinian sunt pomeniți uneori slavii, alteori bulgarii, dar e probabil că ei au venit adesea împreună. În 529, bulgarii au năvălit în Moesia inferioară și Sciția. Ei învinseră pe Iustin și Baduarius, trecură Balcanii și năvăliră în Thracia. Altă incursiune, în anul următor, a fost respinsă cu mari pierderi pentru ei de Mundus, *magister militum per Illyricum*. *Chilbudius, magister militum per Thraciam*, îi atacă chiar la ei, timp de trei ani, aruncând groaza într-înșii. Succesul acesta îi dă un curaj ce i-a fost fatal: odată, a trecut Dunărea cu puține trupe și a fost ucis. De acum deveniseră mai îndrăzneți. Totuși, nu avem, până în 540, informații despre o invazie serioasă. În 540, bulgarii cu o mare oaste prădară Peninsula Balcanică de la o mare la alta. Forțară Zidul cel lung și răspândiră groaza în suburbiile capitalei. Unii au trecut Hellespontul, prădând coasta opusă. Tessalia, Grecia de Nord e devastată. Peloponesul a scăpat, cum am mai amintit, numai datorită fortificațiilor Istmului. Multe castele și cetăți au căzut atunci în mâinile lor și mulțime de captivi au luat drumul robiei.

Curând după această invazie, între sclaveni și anți a izbucnit o ceartă. Iustinian se folosi de împrejurare pentru a-i învrăjbi și mai mult, oferind anților locuri la Turris, pe malul Dunării, ca federați ai imperiului, dându-le o subvenție anuală pentru a împiedica tre-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cerea bulgarilor. La 602, anții pier distruși de avari, în părțile Basarabiei.

În 545, sclavenii au fost zdrobiți în Thracia de Narses. Dar după trei ani îi aflăm devastând Illyricum până aproape de Dyrrhachium, și în 549 o bandă de 3000 de oameni pătrundeau pe Hebrus, desfăcându-se în două părți, una devastând Illyricum, alta Thracia. Atrocitățile comise de ei întrec tot ce se amintește despre hunii lui Attila. În 550, se îndreaptară spre Tesalonic, dar Germanus, pe atunci la Sardica, îi înspăimântă și ei trecură în Dalmația. Apoi, primind întăririle noilor veniți, ei câștigară o mare biruință asupra Bizanțului la Adrianopole, ajungând până la Zidul cel lung, dar fură urmăriți și pierdură prada pe care o luaseră. După alți doi ani năvălesc din nou, dar sunt alungați, scăpând peste Dunăre cu ajutorul gepizilor.

E preludiul ocupației teritoriale care va hotărî istoria viitoare a Sud-estului european.

Cei mai puternici dintre barbarii de la frontiera Dunării erau gepizii, din Transilvania. Iustinian luase *Sirmium* de la ostrogoți, dar n-o putu păstra și gepizii o cuceriră. Stabilindu-se în această fortăreață, ei ocupă o parte din Dacia Ripensis și fac năvăliri în provinciile de la sud. Iustinian le tăie subsidiile și caută o nouă metodă pentru a-i ține în frâu. O găsi în rivalitatea unui alt popor german de Est, *longobarzii,* apăruți de curând la Dunăre. De mai mult de un veac ei își părăsiseră patria, aflată la Elba de Jos (veniseră din Scandinavia înainte de August), unde fuseseră vecini cu saxonii, cu care seamănau în obiceiuri. Curând după

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ce Odavakar îi cucerise pe rugi, longobarzii ocupaseră ţările lor la nord de Noricum, dar rămăseseră puţin timp acolo; ei trecură în câmpia dintre Tisa şi Dunăre. În acest timp (sub împăratul Anastasios) erau tributari altui popor est-germanic, herulii, care luaseră parte la distrugerea imperiului hunic şi în a doua jumătate a veacului V se fixaseră la nord-vestul Ungariei, iar când ostrogoţii părăsiră Pannonia, deveniseră o putere considerabilă şi agresivă la Dunărea de Sus. Mai târziu (507-512), bătuţi de longobarzi, aveau să se despartă în două, unii revenind în vechea lor patrie, Scandinavia, alţii, primiţi de gepizi în locurile lor, dar, pentru că erau maltrataţi de aceştia, cerură locuri în imperiu. Cruzimea şi rapacitatea de care dădeau dovadă a determinat reprimarea lor de către armata romană. Iustinian îi botează şi le dă locuri lângă Singidunum, cu provincia Pannonia secunda (527-528)[236]. Mai târziu, se scindează, o parte trec sub gepizi, alta rămân federaţi ai imperiului.

Aceasta era situaţia când, pe la mijlocul secolului al VI-lea, conflictul izbucneşte între gepizi şi longobarzi.

Longobarzii erau creştini încă de când se aflau sub jugul herulilor. Iustinian le dăduse locuri în Noricum şi Pannonia şi le garantase o subvenţie ca federaţi[237]. Audoin era regele longobarzilor şi Thorisin al gepizilor. Ambii trimiseră ambasadori la Iustinian, primul cerând ajutor, al doilea sperând să obţină de la împărat

[236] Bury, *op. cit.*, pp. 298-300.

[237] *Cf.* Stein, *Bas-Emp.* II, 528; Prokopios, *Bell. Goth.* III, 33, 9-12, IV, 27. [Traducerea lui H. Mihăescu, *op. cit.*, conţine fragmentele la pag. 188 şi 258.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

neutralitatea. Iustinian decise să-i ajute pe longobarzi și le trimite în primăvara lui 549 un corp de 10.000 de călăreți. Această trupă întâlni un corp de heruli pe care îl birui, dar în acest timp, longobarzii și gepizii se împăcaseră. Războiul lor era numai amânat[238]. Gepizii se temuseră de dușmanii lor, ajutați de la Constantinopol, și îndată încheiară o alianță cu kutrigurii[239].

Aceștia erau o ramură a rasei hunice, ocupând stepele rusești dintre Don și Nipru, și erau, probabil, strâns înrudiți cu bulgarii sau *onogundurii* – descendenții hunilor lui Attila – care-și aveau locuințele în Basarabia. Erau un popor formidabil și Iustinian luase demult precauții pentru a-i ține în frâu. Politica lui, la Dunăre, era să se folosească de longobarzi împotriva gepizilor, iar în Sciția politica lui era să folosească un alt popor hunic, pe utiguri, împotriva kutrigurilor. Utigurii trăiau dincolo de Don, la est de Marea Azovului, și Iustinian cultiva prietenia lor cu daruri anuale[240].

Când o armată de 12.000 de kutriguri, instigați de gepizi, trecu Dunărea și devastă țările ilirice, Iustinian trimise îndată un sol lui Sandichl[241], regele utigurilor, cerându-i să dovedească prietenia sa față de imperiu și să năvălească în ținutul vecinilor săi. Sandichl împlini dorința împăratului, trecu Donul, bătu pe dușman și târî pe femei și copii în sclavie[242]. Când știrea ajunse

---

[238] *Ibidem*, III, 34.

[239] E. Stein, 532; *Bell. Goth.*, IV, 18, 13, 14.

[240] E. Stein, pp. 302-303.

[241] Stein ortografiază *Sandilkh* (v. p. 533, n. 1). [Prokopios, *Bell. Goth.*, IV, 18, 23 și IV, 19, 8 și 11 (ed. Haury, p. 584, r. 1, p. 586, r. 7 și p. 587, r. 7), dă forma *Sandil.*]

[242] Prokopios, *Bella*, IV, 18, 15-25.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

la Constantinopol, Iustinian îl trimise pe unul dintre generalii săi la kutriguri, care prădau în provinciile din Balcani, să-i informeze despre ceea ce s-a întâmplat la ei acasă şi să le ofere o sumă de bani pentru a părăsi teritoriul roman. Ei primiră şi în înţelegere fu stipulat că, dacă-şi vor găsi ţara ocupată, să se întoarcă şi să primească de la împărat ţinuturi în Thracia[243]. Curând după aceea, o altă bandă de 2000 kutriguri, cu femeile şi copiii lor, sosiră ca fugari pe pământ roman. Ei erau conduşi de Sinnion, care comandase în Africa pe auxiliarii huni, în luptele cu vandalii, ale lui Belisarie. Împăratul le acordă un ţinut în Thracia. Această atitudine aţâţă gelozia utigurilor şi Sandichl trimise o ambasadă să impute lui Iustinian nedreptatea acţiunii sale. Ei au fost îmblânziţi prin mari daruri[244]. Data acestor evenimente e fixată de Bury la 551[245].

În anul următor (552), războiul amânat dintre longobarzi şi gepizi izbucneşte. Gepizii căutară să reînnoiască vechea alianţă cu imperiul, şi Iustinian consimţi, dar când longobarzii curând după aceea îi cerură să-şi împlinească obligaţiile şi să le trimită trupe în ajutor, el denunţă noul tratat cu gepizii sub pretextul că au ajutat pe sclaveni să treacă Dunărea. Armata imperiului, condusă de Iustin şi Iustinian, nepoţii împăratului, de armeanul Aratius şi de herulul Suartuas Kamsaraka, verii pentru a ajuta longobarzilor fu abătută din drum pentru a reprima o revoltă în Ulpiana şi n-a ajuns la destinaţie. Numai trupele coman-

[243] *Ibidem*, IV, 11, 18, 8-24, şi 19, 5.
[244] *Ibidem*, IV, 19, 6-22.
[245] Bury, *op, cit.*, 303, n. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

date de cumnatul regelui, Amalafridas, ajung și iau parte la luptă. Longobarzii câștigară o victorie completă asupra gepizilor și Auduin (mai-iunie 552), anunțând știrea lui Iustinian, îi impută că l-a privat de ajutorul pe care i-l datora pentru trupele longobarde care susținuseră recent armatele imperiale în Italia. Gepizii încheiară apoi tratate de pace de perspectivă cu longobarzii și imperiul, iar pacea dură cât domni Iustinian. După moartea lui, vrăjmășia dintre aceste două popoare germane izbucni iarăși, și longobarzii, ajutați de alți aliați, șterseră numele gepizilor de pe harta politică a Europei[246].

În câțiva ani, kutrigurii se refăcură după înfrângerea suferită din partea utigurilor vecini și în iarna 558-559, sub un șef numit *Zabergan*, o armată trecu Dunărea înghețată și avansează fără împotrivire prin Sciția și Moesia, intrând în Thracia. Aceste provincii par să fi fost lipsite cu totul de trupe. În Thracia, Zabergan își împărți armata în trei: una trimisă în Grecia să prade, a doua în Chersonesul tracic, a treia, 7.000 călări, pornește sub Zabergan către Constantinopol.

Atrocitățile comise de această a treia bandă sunt descrise de un contemporan, Agathias. Ei se așezară în lagăr la Melantias, un sat pe Athyras, care se varsă în Propontis. La Constantinopol, locuitorii intrară în panică. Nobilii tremurau în casele lor, împăratul era

---

[246] Bury, *op. cit.*, II, pp. 298-304. [T. Lounghis, *Les ambassades byzantines...*, Athena, 1980; *Idem*, Η βυζαντινή κυριαρχία στήν Ιταλία ... 395-1071, Athena, 1989; K. Chrestou, *Byzanz und die Langobarden ... 500-680*, Athena, 1991.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

alarmat pe tronul său. Toate tezaurele bisericilor dintre Euxin şi Cornul de Aur fură aduse în oraş sau trecute în Asia, peste Bosfor. În această critică situaţie, Iustinian făcu apel la bătrânul Belisarie, să salveze capitala. Cu toată vârsta sa înaintată, Belisarie se dovedi marele tactician de odinioară. El adună câteva mii de oameni din miliţia citadină şi din veteranii care luptaseră cu el în Italia, ieşi din oraş şi-şi aşeză tabăra la satul Chettus, la câţiva kilometri de zidul lui Theodosios. Ţăranii din Thracia, refugiaţi în Constantinopol, însoţeau armata, fiind întrebuinţaţi la întărirea lagărului şi la înşelarea inamicului asupra forţelor reale ale bizantinilor; au fost aprinse focuri în câmpie, pentru ca hunii să creadă că sunt mulţi. Zabergan se aruncă la luptă cu 2.000 de călăreţi aleşi; Belisarie îşi aşeză trupa de luptă, iar planul său tactic îi atrase pe huni în cursă. 300 de călăreţi aleşi se aruncară dintr-o vale păduroasă în flancul lor, Belisarie atacă din front şi îi încurcă, făcându-i să creadă că armata e mare. Ei intrară în panică şi fugiră; 400 au pierit, în vreme ce nici un roman n-a fost rănit serios[247]. Lagărul fu părăsit imediat şi kutrigurii fugiră mereu, crezând că sunt urmăriţi. Iustinian, gelos pe victoria lui Belisarie, îl rechemă la Constantinopol. Unindu-se cu banda ce se întorcea din Chersones, Zabergan pustii Thracia încă 4 luni.

Soarta hunilor din Chersonesul tracic nu fu mai fericită. Neputând face spărtură în marele val care închidea peninsula, Zabergan puse să se construiască bărci, îmbarcă oameni la Aenos (lângă gura râului Hebrus) ca să debarce pe coasta sud-vestică a Chersonesului.

[247] Finlay, *op. cit.*, I, 257.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Germanus, un ofiţer brav, simţi, aruncă asupra lor 20 de corăbii cu oameni înarmaţi şi flota barbară fu nimicită: nici unul nu scăpă. Câţi putură scăpa de la întărituri, respinşi, se unira cu Zabergan. Banda trimisă în Grecia nu putu face nimic, neputând trece de Termopyle, unde a fost respinsă de garnizoană.

Iustinian a răscumpărat captivii contra unei sume mari de bani şi kutrigurii trecură înapoi Dunărea. Apoi, împăratul le întinse o cursă pentru a-i nimici. Scrise lui Sandichl (Sandilkh) că intrând în Thracia, kutrigurii au luat tot aurul destinat utrigurilor şi îl îndemnă să se arunce, deci, asupra lor, dacă sunt într-adevăr amicii imperiului, şi să ia şi ce li se datorează. Totodată, îi ameninţă că, dacă îi va lăsa nepedepsiţi, împăratul va transfera amiciţia sa kutrigurilor. Şiretenia a prins, Sandichl se aruncă asupra vecinilor săi şi ostilităţile neîncetate dintre aceste două popoare le-au mistuit energia.

Prokopios şi Agathias îi prezintă pe kutriguri şi utiguri drept triburi ale hunilor. Kutrigurii sunt înrudiţi cu bulgarii – dar aceştia din urmă nu trebuie confundaţi cu bulgarii care au trecut Dunărea în Moesia în secolul al VII-lea şi au întemeiat statul bulgar[248]. Bulgarii din vremea lui Iustinian poartă şi numele de unogunduri. Ei s-au luptat cu Theodoric şi au năvălit adeseori în Peninsula Balcanică în vremea domniei lui Anastasius[249].

Pericolul hun a fost resimţit şi în Crimeea. Oraşele Cherson şi Bosporos jucau acolo un mare rol in co-

[248] Cf. şi J. Bury.

[249] Ed. de Boor, p. 24; J. Bury, *Appendix* la vol. IV din ed. lui Gibbon, nota 16.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

merțul imperiului cu barbarii din acele părți. Hunii acaparaseră cea mai mare parte a peninsulei și amenințau posesiunile imperiului. Acolo, în munți, erau și goții, resturile marii migrații germanice. Iustinian a construit mai multe forturi și un lung zid ale cărui urme se văd. Acest sistem de fortificații a înlăturat primejdia hunică în posesiunile bizantine și în colonia goților.

d. Apărarea imperiului. Una dintre preocupările necontenite ale lui Iustinian a fost aceea de a-și asigura fruntariile imperiului împotriva acestor năvăliri care se întețeau din ce în ce mai mult. Cum arată Ch. Diehl, trei măsuri erau menite a desăvârși această operă defensivă a imperiului:

1) alcătuirea de comandamente mari;

2) crearea unor teritorii militare la frontiere;

3) construirea unui mare număr de *citadele,* grupate într-un sistem nou, menit a asigura apărarea țării[250].

Din veacul al V-lea imperiul se împărțea, din punct de vedere militar, în câteva comandamente mari, încredințate acelor *magistri militum*, pe care adesea i-am întâlnit.

În Europa, erau un *magister militum per Illyricum* și unul *per Thraciam*, la care se adăugau *magistri militum praesentales*, care rezidau la Constantinopol și exercitau puterea lor într-o largă zonă în jurul Constantinopolului, însărcinați în particular cu apărarea zidului lung ridicat de Anastasios între Marea Neagră și Marmara.

[250] Vezi *Justinien*, p. 244 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Iustinian păstră aceste circumscripţii teritoriale, la care se pare că adăugă un comandament nou, cuprinzând Moesia şi Sciţia: în texte, cel puţin, se întâlneşte adesea un *magister militum al Moesiei.*

În Asia, teritoriul imens de la Marea Neagră până în Egipt era pus sub autoritatea unui singur *magister militum per Orientem.* Iustinian desfăcu în două acest vast comandament: Armeniile şi Pontul alcătuiră un comandament nou, peste care se afla un *magister militum Armeniae.* În Africa se pusese de asemeni un *magister militum*, Italia şi Spania cucerite de asemenea avură pe ai lor.

Astfel 9 sau şi 10 generali, analogi generalilor noştri de corp de armată, îşi împărţeau puterile militare ale Bizanţului, asigurând, fiecare în circumscripţia sa, apărarea.

Dar pentru apărarea imediată a frontierei, aceşti mari şefi, nu ajungeau. În această privinţă, Iustinian reorganiză o instituţie militară a vechiului imperiu: de-a lungul *limes*-ului, el organiză teritorii militare, comandate de *duci*, cu rangul de *spectabiles,* şi apărate de trupe speciale, „soldaţii de frontieră", *limitanei.*

De la mijlocul veacului al III-lea, paza hotarelor se încredinţase unor trupe speciale, *soldaţi şi coloni* în acelaşi timp, cărora li se dădeau pământuri în apropierea frontierei, iar ei trebuiau să şi le cultive şi totodată să le apere. Iustinian reorganiză această armată teritorială. El însuşi schiţă planul după care se făcu această reorganizare în Africa. În rescriptul adresat în această împrejurare lui Belisarie se arăta care era rolul şi condiţia acestor soldaţi. Oamenii, recrutaţi dintre

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

provincialii de la graniță mai ales, primeau pământuri probabil scutite de impozit; pe lângă aceasta, ei primeau și o soldă. În schimb, ei trebuiau, pe timp de pace, să cultive aceste pământuri și să supravegheze căile care duceau dincolo de limes, pentru a împiedica orice relații comerciale neautorizate între barbari și imperiu. În caz de tulburare la graniță, ei trebuiau să ia armele și să sară în apărare. În nici un caz *nu puteau părăsi limesul* unde erau așezați, perpetuitatea serviciului militar era condiția formală a dreptului lor de proprietate. Erau autorizați a se căsători și familia lor locuia cu dânșii în acele *castella* unde cantonau. Supuși autorității ducilor, grupați în regimente comandate de tribuni, soldații aceștia cultivatori erau împărțiți în garnizoane mai mult sau mai puțin tari, în orașele întărite și fronturile frontierei. Pentru a face față menirii lor, ofițerii trebuiau să-i instruiască adesea[251].

Prin aceste măsuri, Iustinian spera să asigure, fără concursul armatei regulate, apărarea granițelor. El completă opera restaurând o instituție militară a Romei, aceea care, sub numele de *foederati* sau *gentiles,* încorpora în armata imperială popoarele barbare *(gentes)* cantonate în apropierea imediată a frontierei. În schimbul unui ajutor anual (*annona*) vărsat în mâinile șefilor, uneori în schimbul unor teritorii cedate din pământul roman, aceste triburi se legau a deveni servitorii Bizanțului și a pune contingentele lor la dispoziția autorității imperiale. La cererea împăratului, ei veneau, sub ordinele șefilor naționali, să se pună sub

[251] *Ibidem*, pp. 226-227.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

comanda ducelui vecin cu dânşii şi concurau cu limitanei la apărarea teritoriului roman[252]. Auxiliari preţioşi, prin cunoaşterea locurilor, prin bravura lor, ei ajungeau adesea primejdioşi prin indisciplina, lipsa de credinţă şi cupiditatea lor[253].

În aceste mari fâşii de teritorii militare, rolul principal pe care-l aveau *limitanei* era de a ocupa şi apăra cetăţile situate de-a lungul limes-ului. Pentru a apăra monarhia, Iustinian se sili să ridice pe toate frontierele o linie continuă de fortăreţe. El realiză, în această privinţă, o operă care pare o minune; reconstitui, întărindu-l, admirabilul sistem defensiv creat odinioară de Roma, acoperi toate provinciile de o reţea de *castella*. Azi, când se văd ruinele acestor numeroase şi puternice citadele, risipite pe toată întinderea vechiului imperiu bizantin, impresia este de uimire, iar în faţa acestei opere colosale prin care, după expresia lui Prokopios, Iustinian a „mântuit monarhia", înţelegi admiraţia exprimată de istoricul veacului al VI-lea.

Sistemul era următorul: de-a lungul limes-ului, o serie de oraşe fortificate, legate între ele printr-o linie de posturi – *castella*, *φρούρια*, destul de apropiate unele de altele, solid construite, prevăzute cu apă şi alimente şi ocupate de garnizoane mici. Scopul lor era îndoit: pe deoparte, ele trebuiau să închidă frontiera şi să supravegheze apropierea duşmanului, iar pe de altă parte să servească drept bază de operaţii coloanelor expediţionare trimise pentru a prăda teritoriul inamic.

---

[252] Mommsen, *Das römische Militärwesen seit Diocletian*, în idem, *Historische Schriften*, vol. III, Bd., p. 206 şi urm.

[253] *Justinien*, pp. 227-228.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Dar această linie nu era totdeauna o barieră de netrecut pentru dușman. De aceea, în spatele ei, la o oarecare distanță, se desfășura o a doua linie de citadele, mai însemnate și mai distanțate unele de altele. Ele erau de obicei orașe mari, cu garnizoane puternice, care serveau de sprijin celor dintâi; în același timp ele ofereau azil populațiilor din câmpie, în caz de invazie. Aceasta a fost întotdeauna preocuparea generalilor bizantini: asigurarea unui adăpost populației lipsite de apărare a provinciilor. Trecătorile însemnate, defileurile erau păzite de redute și transformate, după expresia bizantină, în *clisuri*; pe coline se înălțau turnuri de observație de unde se vestea apropierea dușmanului; în sfârșit, căi strategice se deschideau înăuntrul țării pentru a pune în comunicație fortărețele și a face apărarea mai ușoară. Astfel toată țara se acoperise de cetăți și întăriri[254].

Desigur că aceste cetăți și forturi se deosebeau, după însemnătatea lor, în privința lucrărilor de apărare ce le cuprindeau. Pe când marile cetăți, acelea de la hotarele asiatice mai ales, aveau trei linii de apărare – un zid de centură înalt de două etaje și flancat de turnuri puternice cu creneluri, un alt zid înaintea acestuia și un șanț larg și adânc, mărginit de un parapet de pământ – fortărețele mai mici și redutele erau construite după un sistem mai simplu, cu două sau cu o singură linie de apărare. Dar în toate găseau aplicație unele principii comune ale fortificației bizantine. Trebuia de exemplu ca zidul să fie foarte înalt și gros: înalt

[254] *Ibidem*, 234-238.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pentru a împiedica escaladarea și a asigura apărătorilor dominația asupra mișcărilor inamicului, gros pentru a rezista loviturilor aplicate de mașinile de război. Zidul avea 10, 12 și chiar 18 metri înălțime, grosimea era de aproape 4 metri. Turnuri multe și dese trebuiau să acopere cu folos spațiile intermediare și unele dintre ele, izolate de restul sistemului defensiv, erau adevărate forturi, unde se concentra rezistența supremă. Șanțul trebuia să fie foarte adânc, pentru a-i asigura pe apărători împotriva minelor din partea dușmanilor. Cetatea trebuia să fie apoi bine înzestrată cu provizii și apă. De aceea se construiau într-însa o mulțime de magazii de aprovizionare și multe cisterne și apeducte. În fiecare cetate era apoi un arsenal public și corpuri special organizate pentru manevrarea mașinilor de război.

Astfel era, în trăsăturile sale generale, sistemul fortificației bizantine în veacul al VI-lea, așa cum ne apare în Africa și în alte cetăți însemnate ale Orientului. Se poate vedea prin urmare ce sforțare uriașă s-a făcut, prin voința lui Iustinian, pe toate frontierele imperiului și se poate lesne ghici câtă cheltuială de lucru și de bani, ce repede și energică activitate s-a desfășurat în acești câțiva ani pentru această întreprindere colosală.

Nu putem enumera, după Prokopios, numeroasele lucrări de fortificație făcute din nou sau restaurate de Iustinian. E de ajuns să fie schițate trăsăturile principale ale operei. *Pe frontiera de nord*, de la îmbucăturile Savei până la Gurile Dunării, mai mult de 80 de *castella* fură construite ori reparate, printre care citățm: Singidunum (Belgrad), Octavum, Viminacium, Novae,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ratiaria, Augusta, Securisca, Durostorum, Troesmis, iar pe ţărmul stâng, puternicul cap de pod Lederata[255]. Acestea erau, în cea mai mare parte, vechi citadele romane pe care împăratul le puse în stare de apărare. Dar originalitatea operei lui se vede în măsurile luate pentru a asigura, în spatele acestei prime linii, protecţia teritoriului bizantin. În Dacia, în Dardania, în Moesia, mai la miazăzi în Macedonia, în Epir, în Thracia sute de castella se ridicară, formând o a doua şi a treia linie de apărare. Numai în Dardania, provincia de origine a lui Iustinian, opt castele noi au fost construite şi 61 restaurate[256]. Scupi, lângă satul în care el se născuse, începu o nouă eră în istoria sa sub numele *Iustiniana prima*.[257] Împodobită cu construcţii frumoase,

---

[255] *Aed.*, IV, 5-6. [Competentă şi foarte utilă identificare şi raportare a acestor toponime la denumirile lor actuale în H. Mihăescu, *La langue latine dans le Sud-est de l'Europe*, Bucureşti-Paris, 1978, lucrare mai completă decât ediţia ei românească, apărută la Bucureşti, în 1960.]

[256] *Ibid.*, IV, 8.

[257] [Creată pentru prefectura Illyricum, ale cărei centre mai importante fuseseră până atunci Sirmium (azi Sremska Mitrovica) şi Thessalonic, arhiepiscopia de Justiniana Prima a apărut prin novella a XI-a din 14 aprilie 535, ale cărei prevederi au fost reluate pe scurt şi în nuvella CXXXI din 18 martie 545. Ea se află în apropiere de Tauresium, localitatea natală a lui Iustinian. Unii învăţaţi au identificat-o cu Scupi, actualul Skopje, opinie pe care o vedem împărtăşită şi de N. Bănescu, alţii cu Lychnidus, devenit ulterior *Achris* (azi *Ohrida*), sediul cunoscutei arhiepiscopii autocefale care în toată perioada medievală a purtat titlul fostei Iustiniana Prima. Arheologii iugoslavi susţin că Iustiniana Prima se afla pe locul actualului *Caricin Grad*, situat la 40 km de Naissus (azi Niš), spre sud-vest (V.R. Petković, *Les fouilles de Tsaritchin Grad*, „Cahiers Archéologiques (Paris), III, 1948, p. 40-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ea fu ridicată la înalta demnitate de metropolă eclesiastică a Illyricului. Ulpiana (azi Lipljan) fu de asemenea înfrumusețată și luă numele de *Iustiniana secunda*. În mijlocul peninsulei, Sardica și Naissus fură restaurate solid. Chiar pe coastele arhipelagului și ale Mării Marmara se construiră fortificații. Heracleea fu apărată, la Raedestos clădi o puternică cetate și construi din nou zidurile ce protejau Chersonesul Thraciei[258]. În sfârșit, cu mult mai jos, se ridicară întăriri și în Grecia de Nord; la *Termopyle* se opri trecătoarea prin ziduri, *istmul de Corint* se tăie printr-o întărire flancată de turnuri. Astfel toată Peninsula Balcanică alcătui un vast câmp întărit.

În Asia, opera lui Iustinian[259] cuprinde multe pagini. Pe coastele Pontului Euxin, Cherson și Bosporos erau marile centre ale comerțului între Mediterana și bazinul Don și Volga. Între ele, Crimeea era ocupată de huni. Nu știm încă dacă erau în relații de federați. Dar în 528, *Grod,* regele lor, fu invitat la Constantinopol și Iustinian îl botează. Întors acasă, distruse idolii și po-

---

48; A. Grabar, *Les monuments de Tsaritchin Grad et Justiniana Prima*, „Cahiers Archéologiques", III, 1948, p. 49-63; D. Bošković în „Actes du IV-e Congrès International d'études byzantines", t. II, Paris, 1951, p. 53-65; V. Kondić și V. Popović *Tsaritchim Grad. Site fortifié dans l'Illyricum byzantin*, Belgrad, 1977; V. Popović în *XXVI Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina,* Ravenna, 1979, p. 249-311; E. Băbuș, *Justiniana Prima în lumina noilor cercetări, în „Studii teologice"*, XXXIX, 1987, 1, p. 84-92; H.-D. Döpmann, *Zur Problematik von Justinianea Prima,* în „Miscellanea Bulgarica", 5 Viena, 1987.]

[258] *Ibid.*, IV, 9-10.

[259] *Ibid.*, V.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

porul îl ucise, iar garnizoana fu omorâtă. Iustinian trimise forţe mari care îi intimidară pe huni şi restabiliră ordinea. Bosporos fu întărit puternic, zidurile Chersonului refăcute şi două noi forturi se ridicară în sudul peninsulei, *Τὸ Ἀλούστου καὶ τὸ ἐν Γορζουβίταις*[260]. Puternica citadelă *Petra* proteja Ţara Lazilor. Apoi, de la Trapezunt până la Eufrat se întinseră mai multe linii de fortăreţe. În Armenia, *Theodosiupolis* (Erzerum), *Kitharizon*, *Martyropolis* (cu trei linii de apărare); în Mesopotamia *Amida*, *Constantina*, *Dara*, o altă *Theodosiupolis*, *Circesium* pe Eufrat, apoi *Zenobia* şi *Palmyra* la hotarele deşertului, fără a mai socoti numeroasele castella intermediare: numai între Amida şi Dara erau 15. Apoi, în spate, altă linie, în care aflăm între altele *Satala, Colonea, Nicopolis, Sebasteia, Melitene, Edessa, Carrhae, Callinicum, Sura, Hierapolis, Zeugma*, în *Euphratesia*, în fine, *Antiochia*, care ajunse o formidabilă cetate. Multe existau înainte de Iustinian, el avu meritul de a completa şi a coordona aceste citadele într-un sistem riguros.

În Africa, opera înfăptuită fu şi mai mare. Din măsuri de prudenţă, vandalii distruseseră fortificaţiile mai tuturor oraşelor, aici era deci totul de refăcut. Euagrios vorbeşte de 150 oraşe refăcute de Iustinian. La acestea se adăugară o mulţime de noi fortăreţe: în Tripolitania, *Leptis Magna, Sabrata*[261]; în Byzacena, coasta se acoperi de citadele; în interior, *Capsa*, *Thelepte*, fortăreţe puternice, mai departe castelul *Ammaedera*; în spatele acestei linii, *Chusira*, *Laribus*, *Mamma*, *Kulu-*

[260] Prokopios, *De Aedif.*, III, 7, 10-12; Bury, II, pp. 311-312.
[261] *De Aed.* VI, 4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lis[262]. Chartagina, Vaga fură restaurate. Numidia fu acoperită, de asemenea, de o mulțime de fortărețe. Chiar dincolo de provinciile cu totul supuse bizantinilor, tot țărmul Africii, până la Coloanele lui Hercule[263], se umplură de fortărețe. În fața Spaniei, la hotarul cel mai depărtat al dominației imperiale, puternicul castel *Septem* putea, după afirmațiile lui Procopios, „să înfrunte toată lumea".

Opera aceeasta defensivă cu adevărat considerabilă, observă Ch. Diehl, a fost totuși neputincioasă în a opri invaziile perșilor și arabilor în Asia, ale slavilor și hunilor în Europa, ale berberilor în Africa. Învățatul francez ne dă explicația acestei stranii constatări[264]. Pentru a ridica un număr atât de covârșitor de cetăți într-un timp atât de scurt, s-a lucrat prea repede și soliditatea construcției a fost jertfită, multe lucrări au rămas chiar neterminate. Pe de altă parte, armata de ocupație nu era destul de mare pentru a ocupa serios toate aceste posturi. Multe posturi secundare par a nu fi avut deloc garnizoană și a fi fost încredințate numai pazei locuitorilor. Și în acelea unde erau trupe imperiale se întâlnesc adesea detașamente prea slabe, incapabile de a apăra regiunea respectivă. Desigur, aceste cetăți ofereau un adăpost locuitorilor de la țară și ele nu puteau fi cucerite ușor de adversari care nu erau pricepuți în arta asediului. Dar de pe înălțimea zidurilor lor, apărătorii priveau neputincioși la prada și incendiile barbarilor asupra ținutului. Țara descoperită

[262] *Ibid.*, VI, 6.
[263] *Ibid.*, VI, 7.
[264] V. *Justinien*, 243-246.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

era astfel călcată de incursiunile ce nu puteau fi oprite. Trebuie să ţinem apoi cont că multe dintre marile fortificaţii ale domniei s-au ridicat în urma invaziilor şi pentru a le preîntâmpina întoarcerea. În Mesopotamia, de exemplu, în urma nimicirii care însoţi invazia lui Chosroes, împăratul luă măsurile de apărare necesare. Acelaşi lucru se petrece probabil pe Dunăre, după invazia slavă pustiitoare din 540.

Şi, în sfârşit, aici, ca pretutindeni, după activitatea primilor ani, veni repede părăsirea, decadenţa.

6. Realizările interne ale domniei lui Iustinian

a. Opera legislativă. Alături de aceste mari războaie pe care le-am văzut, Iustinian a întreprins şi o operă legislativă, şi acesteia i se datorează, în cea mai mare măsură, popularitatea numelui său printre urmaşi. Din ordinele şi sub influenţa sa a fost redactat acel monument de compilaţiuni juridice şi de ordonanţe pe care modernii le numesc *Corpus juris civilis*, ale cărui patru părţi sunt: *Institutele*, *Digestele*, *Codul Iustinian* şi *Novelele*. Operă uriaşă, prin care Roma a transmis posterităţii ceea ce a creat mai bun, Dreptul său, ea a format, pe tot parcursul Evului Mediu şi rămâne încă şi azi, adevărată bază a studiului Dreptului roman.

Ch. Diehl subliniază adâncul respect pe care Iustinian îl purta tradiţiilor vechi romane, al căror reprezentant şi moştenitor legitim se mândrea a fi. Roma fusese mare mai cu seamă prin două lucruri: *prin gloria armelor şi prin ştiinţa dreptului*. Pentru Iustinian, împăratul trebuia să fie prin urmare un războinic şi un

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

legiuitor în același timp. Prin opera sa juridică, Iustinian se arăta deci moștenitor al vechii Rome. Pe lângă acestea, mai erau și considerații de ordin practic ce trebuiau să-l hotărască în această privință pe basileu: era dezordinea adâncă ce stăpânea atunci Dreptul roman. Regulile sale se scoteau din 2 izvoare: ordonanțele imperiale (*leges*) și scrierile jurisconsulților (*jus*). Dar aceste materiale erau foarte împrăștiate; ele se găseau anevoie și apoi erau pline de contradicții. Administrația suferea din această pricină, procesele deveneau interminabile, judecățile se întemeiau mai puțin pe lege decât pe bunul plac al judecătorilor. Era prin urmare o urgență să se adune și să se coordoneze toate aceste texte, să se reducă într-un sistem ușor de consultat și să se pună capăt arbitrariului magistraților[265].

Iustinian avu norocul de a găsi pentru această operă uriașă un om eminent: *Trebonian* a fost sufletul acestei lucrări și împăratul însuși o recunoaște, covârșind de laude știința juridică a ministrului său și experiența sa practică[266].

La 13 februarie 528, o comisie de 10 membri, înalți funcționari administrativi, doi avocați de merit și un profesor de drept de la Școala din Constantinopol, Theofil, în fruntea cărora stătea Trebonian, fu însărci-

---

[265] *Ibid.*, pp. 248-250.

[266] Știința lui multilaterală e schițată de Gibbon, *op. cit.*, ed. Bury, IV, p. 492; P. Krüger, *Histoire des sources du droit romain*, Paris, 1894. Ch. Diehl, *op. cit.*, cap. V; E. Stein, *Histoire de Bas-Empire*, II, 1959, pp. 402-417; Z. von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, III, Berlin, 1892.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nată să strângă şi să claseze constituţiile imperiale de la Hadrian încoace. Într-un an şi ceva lucrarea era gata: la 7 aprilie 529, colecţia de texte aştepta a fi promulgată. Acesta fu *Codul Iustinian* împărţit în 12 cărţi şi care trebuia să aibă putere de lege în tot imperiul, luând locul culegerilor de mai înainte de acest fel[267].

Oricât de importantă, opera aceasta nu era originală. Înainte de Iustinian, Diocleţian şi Teodosius al II-lea compuseseră astfel de coduri. Dar opera personală a lui Iustinian fură *Digestele* (*Digesta* sau *Pandectae – Πάνδεκται*). În această operă, el vru să strângă într-un corp de doctrină părerile jurisconsulţilor celor mai eminenţi ai Romei vechi, pentru a pune la îndemâna juriştilor, sub o formă comodă, textele necesare ale jurisprudenţei. Ambiţia împăratului mergea încă mai departe. El voia să păstreze astfel posterităţii preţioasele materiale adunate în timp de veacuri de înţelepciunea romană şi să dea astfel un nou impuls ştiinţei juridice. Lucrarea era enormă: trebuiau să se extragă vreo 2.000 de cărţi. Dar Iustinian chemă ajutorul lui Dumnezeu pentru această „operă deznădăjduită", cum o numeşte chiar el.

La 15 decembrie 530, o comisie formată din 16 membri a fost constituită, sub preşedinţia lui Treboninan (11 avocaţi, 4 profesori de drept: doi din Constantinopole, doi din Beyruth). Ea a fost împărţită în trei secţiuni: una extrăgea din operele privitoare la *jus civile*, în special din comentariile cu care Pomponius, Ulpian şi Paul îmbogăţiseră tratatul de drept civil al lui Sabinus şi care se numeşte *Libri ad Sabinum*; a doua

[267] *Justinien*, 250.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

despuia lucrările privitoare la *jus honorarium*, mai ales cele compuse de Ulpian, Paul și Gaius asupra Edictului perpetuu al lui Hadrian[268] și care se numesc *Libri ad edictum*; a treia parte, în sfârșit, se ocupa de textele care nu intrau în nici una din acele categorii și mai ales *Chestiunile* și *Răspunsurile* lui Papinian, Paul și Scaevola.

Astfel se formară trei serii de extrase: *seria sabiniană, seria edictală și seria papiniană*. Materialele astfel adunate fură apoi cercetate în comisie, clasate, armonizate și distribuite în 7 cărți. Aproximativ 40 de jurisconsulți au dat aceste extracte, începând de la Q. Mucius Scaevola, cel mai vechi, și până la Hermogene și Charisius, care au trăit în vecul al IV-lea. Dar mai ales s-au pus la contribuție Ulpian și Paul.

Lucrarea, pentru care se programaseră 10 ani, fu gata după trei, fiind publicată în 533. Graba cu care s-a făcut a împiedicat realizarea ei perfectă.

Multe puncte slabe au fost relevate în această operă. Iustinian a îngăduit comisiei să aleagă ce socoate mai bun, să modifice, să elimine, mai cu seamă să evite contradicțiile. Și rezultatul n-a fost desăvârșit. Sunt repetiții și sunt contradicții, antinomii. Libertatea lăsată comisiei a făcut ca adesea să se omită interpretările jurisconsulților, să se mutileze textul lor pentru a se înlocui cu proza comisiei și, în chipul acesta, o mulțime de opere admirabile ale dreptului roman se pierdură ori se alterară[269].

---

[268] Codificarea rescriptelor imperiale impuse de el ca singura legislație.

[269] *Justinien*, 251-254.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Nu e mai puţin adevărat, cu toate acestea, că lucrarea lui Iustinian ne-a transmis izvoarele dreptului roman şi a făcut prin aceasta un serviciu imens ştiinţei juridice şi istoriei.

La *13 februarie 528*, împăratul însărcină printr-o ordonanţă o comisie compusă din 17 funcţionari în activitate sau retragere, din doi avocaţi şi dintr-un profesor de drept să elaboreze un *Cod nou*, cuprinzând legislaţia în vigoare conţinută în Codurile Gregorian, Hermogenian şi Theodosian, precum şi legile posterioare acestora. Comisia trebuia să elimine orice contradicţie şi tot ce era perimat şi inutil. În acest scop, era autorizată să suprime constituţii întregi, să modifice textele pe care le păstra şi chiar să contopească mai multe într-o singură lege, pe când redactorii Codului Thedosian nu fuseseră autorizaţi decât la schimbări menite a face textul fiecărei constituţii mai clar, fie ea perimată sau nu. Comisia execută lucrarea în 14 luni, pe când lucrările pentru Codul Theodosian ţinuseră aproape nouă ani.

Trebonian a fost sufletul acestei întreprinderi. Originar din Pamphylia, el fusese avocat la baroul prefecturii Orientului. Către octombrie 529, câteva luni după publicarea Codului, Trebonian fu ridicat în funcţia de *Chestor al Palatului sacru*, pe care o ţinu până la moartea sa. Câţiva ani mai târziu, Trebonian cumulă chestura cu *Magisterium officiorum*[770].

După publicarea Codului, Iustinian se hotărăşte, la sfatul lui Trebonian, să reia proiectul theodosian de a codifica şi moştenirea jurisprudenţei clasice. El a dat la *15 decembrie 530* o constituţie (*Deo auctore*), poruncind lui Trebonian să constituie o comisie după alegerea sa, cu ajutorul căreia *să strângă într-o singură operă ceea ce ar trebui să se extragă din scrierile jurisprudenţei clasice*. Redactorii erau investiţi, în privinţa textelor utilizate, cu aceleaşi drepturi cu care fusese învestită comisia Codului. Lucrarea a alcătuit *Digestele*, redactată de Trebonian în 50 de cărţi. Comisia era alcătuită din 16 membri: *magister libellorum*

[770] Stein, pp. 404-405.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Constantin, 4 profesori de drept (doi din Constantinopol şi doi din Beyruth) şi 11 avocaţi.

Izvoarele sunt scoase din aproape 40 de autori, dintre care unii se urcă în timpurile Republicii romane; dar cea mai mare parte a textelor aparţin jurisprudenţei secolelor al II-lea şi al III-lea. După Ulpian, care a dat singur o treime a lucrării, fiind călăuza principală a redactorilor, vine îndată Paul[271]. Enorma lucrare a fost terminată în trei ani, şi la *16 decembrie 533*, Iustinian promulgă constituţia sa (*Tanta circa nos*), care a dat putere de lege *Digestelor*.

Înainte de publicare *Digestelor,* constituţia imperială din 21 noiembrie 533 dăduse putere de lege *Institutelor,* manual elementar în 4 cărţi, destinat studenţilor în drept. Autorii erau Trebonian, Theofil, profesor de drept la Constantinopol, şi Dorotheu, profesor la Beyruth, care l-au redactat după lucrări analoge ale epocii clasice. Câteva săptămâni mai târziu constituţia promulgată în aceeaşi zi cu a *Digestelor, reforma programa învăţământului juridic.* Împăratul nu admite şcoli de drept în afară de cele de la *Constantinopol, Roma şi Beyruth.* El face obligatoriu anul al cincilea de studiu, până atunci facultativ, şi stabileşte în primul an de studii *Institutele* şi primele cărţi din *Digesta,* iar cei trei ani următori sunt consacraţi numai *Digestelor,* iar al cincilea *Codului.*

Numărul legilor publicate de Iustinian în decursul celor cinci ani care urmară redacţiei Codului din 529 fu atât de mare încât o nouă ediţie se impuse, şi aceasta a fost opera lui Trebonian, ajutat de patru membri ai comisiei Digestelor. Această nouă ediţie fu promulgată prin constituţia de la 16 noiembrie 534, cuprinzând 12 cărţi ca şi cea dintâi, a cărei întrebuinţare fu interzisă.

Ediţia a doua a Codului Iustinian, singura pe care o posedăm, termină marea operă de codificare. De altminteri, numai din sec. XVI s-a obişnuit a se numi *Corpus juris civilis* întregul format din *Institute, Digesta, Codul din 534 şi Novelle* (adică esenţialmente legile lui Iustinian posterioare acestei date)[272].

---

[271] *Ibidem*, pp. 408-409.

[272] *Ibidem*, p. 411.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Opera juridică a lui Iustinian a fost redactată în limba latină; moştenitor al împăraţilor romani, el a ţinut, la fel cu Trebonian, ca limba dreptului roman – latina – să fie păstrată pe cât posibil ca limbă oficială a imperiului[273], şi acesta e un lucru caracteristic. Ceea ce ne mai izbeşte în opera legislativă a lui Iustinian e *ideea statului* constituit dintr-o ierarhie de funcţionari care se supun unui şef absolut, care guvernează fără control şi a cărui autoritate e de drept divin. Teoria despotismului imperial e formulată pentru prima dată în termenii cei mai expresivi şi mai completi. Prin aceasta, Iustinian se arăta încă moştenitorul Cesarilor Romei.

Dar alături de aceste tradiţii ale trecutului păstrate cu pietate în veacul al VI-lea apar şi idei noi. O mare lărgime de vederi străbate în opera lui Iustinian. Pătruns de influenţa creştină, el a simţit caracterul adesea îmbătrânit al vechiului Drept roman; de aceea s-a lăsat condus, în ce priveşte dreptul persoanelor, de ceea ce el numeşte *humanitas,* în ce priveşte dreptul lucrurilor, de interesul public şi de *naturalis ratio.* Astfel principiile cele mai largi şi mai echitabile ale dreptului ginţilor ştergeau definitiv regulile strâmte, în parte abrogate de mult, ale dreptului celor 12 Table.

În *dreptul persoanelor*, vechea concepţie a familiei dispare. *Femeia* devine egală cu bărbatul; legea precizează şi întăreşte drepturile sale asupra dotei. Relaţiile dintre *tată şi copii* se schimbă. *Patria potestas* nu mai îngăduie tatălui să refuze consimţământul la căsătoria copilului, sau cel puţin motivele acestui refuz trebuie să fie înfăţişate magistratului. Fiul ajunge stăpân abso-

[273] *Ibidem*, p. 407.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lut pe bunurile pe care le câştigă. În toate relaţiile dintre membrii familiei se introduce un spirit de blândeţe şi un viu sentiment al demnităţii personale. Acelaşi spirit se observă şi în *condiţia sclavilor*. Ulpian proclamase că în dreptul natural toţi oamenii sunt egali, că orice om se naşte liber şi că sclavia e o stare contra naturii. Sclavajul se îmblânzi mult, eliberarea din sclavie fu încurajată şi făcută mai uşoară. Acelaşi spirit se impune faţă de condiţia femeilor socotite pe treapta de jos a societăţii: *curtezanele şi actriţele*; ele se puteau acum căsători cu oameni liberi şi chiar cu persoane de rang senatorial (vezi aici influenţa Theodorei).

Tot aşa în ce priveşte *bunurile*. Schimbări revoluţionare sunt prevăzute în dreptul de succesiune: rudenia de sânge, prin bărbaţi şi femei, hotăra acum transmiterea bunurilor. Se puse ca principiu dreptul natural al copilului de a moşteni o parte din averea tatălui. Afară de cazuri foarte rare, copilul nu putea fi dezmoştenit. Fetele, surorile fură chemate la moştenire.

Prin spiritul acesta de echitate, de blândeţe, de simplificare, opera lui Iustinian pregăti căile pe care avea să se îndrumeze legislaţia modernă[274].

Codul şi Digesta nu erau suficiente. *Pentru tinerimea care dorea să studieze dreptul*, era necesar un manual practic. Iustinian se gândea la aceasta încă din 530. El puse pe Trebonian şi doi profesori de drept – Theofil şi Dorotheu – să redacteze acest manual, în 533 şi în acelaşi an opera fu gata. Aceasta fu refrezentată de *Institute* (*Institutiones*), redactate după planul *Institutelor* lui Gaius.

---

[274] Ch. Diehl, *Le monde oriental*, pp. 85-87; *Justinien*, pp. 256-260.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În 534, apăru a doua ediție a *Codului,* sporită cu deciziile sau rescriptele împăratului, emise de la 529 încoace: noul titlu e *Codex repetitae praelectionis.* Anulă ediția din 529 și acest text, cuprinzând 4600-4700 decizii, care merg de la Hadrian până la 534, e acela pe care îl posedăm azi sub numele de *Codul Iustinian.*

Pentru a păstra în puritatea sa originală această legislație, Iustinian organiză învățământul juridic. Școli de drept erau numeroase în Imperiu: la Constantinopol, Roma, Berytos, Caesarea, Alexandria și aiurea. Iustinian păstră pe primele trei. Învățământul se făcea până atunci în 4 ani; dar se studiau foarte puține opere: un rezumat din Institutele lui Gaius, ceva din cărțile lui Ulpian *ad Sabinum* și din cometariul său asupra Edictului, 8 cărți din *Responsa* ale lui Papinian și cele 23 de cărți din *Responsa* ale lui Paulus. Dreptul penal și procedura criminală erau lăsate la o parte.

O reformă se impunea. Un nou program de stat se schiță. Învățământul cuprinse cinci ani. În primul an studenții (*Iustiniani novi*) învățau Institutele și primele 4 cărți din *Digeste.* În al doilea, al treilea și al patrulea an se studiau *Digestele;* în al cincilea, *Codul*[275].

Tot din dorința de a păstra curată legislația sa, Iustinian hotărî prescripții cu privire la cercetările științifice. El opri orice studiu critic asupra textelor legislației, orice comentariu, orice schimbare. Se permiseră numai traducerile și rezumatele (indices). Acest fapt nu împiedică totuși parafraze la texte, interpretări, co-

[275] *Just.*, pp. 263-264.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mentarii de multe ori întinse. Toate aceste lucrări atestă marea activitate care domnea în şcolile de drept în veacul al VI-lea[276].

Pentru completarea operei sale, în cazuri neprevăzute, pentru modificarea unei părţi care ar fi impus mai târziu o schimbare, Iustinian îşi rezervă sieşi dreptul de a legifera în toată libertatea. De la 534-565 el publică sub numele de *novellae leges* o serie de 154 ordonanţe, care în multe puncte însemnate modificară dreptul *Codului şi Digestelor.* Cea mai mare parte totuşi se referă la afaceri administrative şi eclesiastice şi au prin aceasta un mare interes pentru istoria administrativă a domniei.

Ele n-au fost niciodată reunite în colecţie oficială, cu toată intenţia anunţată a lui Iustinian. Un avocat din Constantinopole, Iulian, le strânse prima dată, în 555[277].

Novellele fură scrise în greacă, pentru a fi mai bine înţelese, cum se exprimă însuşi Iustinian într-o ordonanţă a sa: „*non paterna voce legem conscripsimus sed hac communi et graeca, ut omnibus sit nota propter facilem interpretationem*“ [278].

b. Opera administrativă. În momentul în care Iustinian lua conducerea imperiului de Orient, situaţia internă a monarhiei era foarte gravă. Pretutindeni se arătau motive de dezordine şi tulburări. *La Constantinopol* factiunile Hippodromului frământau populaţia cu rivalităţile lor şi întreţineau opoziţia pe care o fă-

[276] *Ibidem*, pp. 264-265.
[277] *Ibidem*, p. 266.
[278] *Novelles*, coll. II, tit. I, VII.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ceau noului regim moştenitorii deposedaţi ai lui Anastasios; *în provincii*, obiceiurile dezastruoase ale administraţiei publice produceau o mare nesiguranţă şi o mizerie adâncă. Sărăcia din ce în ce mai mare a imperiului sleia izvoarele bogăţiei publice; impozitele nu se mai puteau încasa, tezaurul era gol, fondul de rezervă constituit de împăratul Anastasios era aproape secat. Pe deasupra, certurile religioase măreau dezbinările interne şi făceau şi mai acută criza în care se zbătea monarhia.

Pentru a lecui toate aceste rele, pentru a pune ordine în lucruri, pentru a curma mai cu seamă abuzurile administrative, o mare reformă se impunea. Iustinian întreprinse cu îndrăzneală această reformă; el o urmări, cu mare stăruinţă, în tot cursul domniei sale. Introduse în administraţia bizantină unele principii esenţiale şi prin aceasta domnia sa reprezintă un moment important în istoria administrativă a Imperiului de Răsărit[279].

Pentru a ne face o idee despre cauzele multiple ce impuneau această reformă, e de ajuns a străbate *novellele* lui Iustinian, adevărate documente oficiale în această privinţă.

Un vechi obicei al Bizanţului era de a se lua sume considerabile de la cei care erau numiţi ca guvernatori ai provinciilor *(suffragia)* şi aceste sume mergeau parte la împărat, parte la prefectul pretoriului. Cei care aspirau la asemenea posturi erau nevoiţi să se împrumute cu dobânzi enorme. Salariile nu erau de ajuns să-i despăgubească de sumele cheltuite pentru obţine-

[279] Ch. Diehl, *Justinien*, 270; E. Stein, *op. cit.*, p. 463 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rea postului și ei căutau să și le procure prin mijloace neregulate pe socoteala provincialilor. Împăratul arată că ei obișnuiau să ia de la contribuabili de trei și de zece ori mai mult decât plătiseră pentru funcția lor, iar acest lucru sleia tezaurul, ducea la coruperea justiției și la demoralizarea generală în provincii. Soldații apăsau de asemenea greu asupra locuitorilor, le devastau locuințele, le uzurpau pământurile. Marii proprietari, adevărați tirani feudali, încorporau la domeniile lor bunurile altora; ei întreținеau pe cheltuiala lor bande de bucellari care pustiau ținuturile. Țara se depopula, orașele, pe care faimoșii *defensores* erau neputincioși a le apăra, era pustiite; țarinele se goleau de muncitori și agricultura încetase. Răscoalele izbucneau adesea în provincii. Iar în Constantinopol imigrau în masă mulțimea nemulțumiților, toți căția aveau de îndreptat plângeri împăratului, pentru nedreptăți diferite, aducând în capitală fermentul revoluției[280].

Iustinian fu adânc mișcat de această stare de lucruri nefericită și primejdioasă. El avea o sinceră dorință de a face bine, o grijă reală față de supușii săi; socotea că rolul de reformator era o datorie a funcțiunii sale imperiale, un act de recunoștință către Dumnezeu care-l copleșise cu binefacerile sale. De aici, spiritul său autoritar era condus în chip firesc către centralizarea administrativă. Mai contribuia la aceasta și un interes superior de stat: provinciile ruinate nu mai puteau da nimic pentru nevoile publice. De aceea, Iustinian se

[280] Diehl, *op. cit.*, 270-274, în care autorul rezumă observațiile crude ale împăratului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

străduia să creeze un corp de funcţionari disciplinaţi şi docili, serios constituit şi recrutat cu deosebită atenţie.

În *535*, prin două ordonanţe (novellele 8 şi 17), date pe 15 şi 16 aprilie, Iustinian fixă principiile reformei administrative la care a contribuit şi Ioan din Cappadocia, în a doua sa prefectură, datorată înainte de toate generozităţii perechii imperiale[281]. Aboli sistemul cumpărării funcţiei, al acelor *suffragia*. Guvernatorii trebuiau să trăiască din salariile lor şi să se poarte părinteşte faţă de populaţie, să nu primească bani, să fie drepţi în judecăţile lor, să pedepsească pe vinovaţi. Pentru a împiedica exploatarea contribuabilor, împăratul mări veniturile funcţiilor publice, scăzu mult sumele plătite la numire şi permise să se plătească numai anumite sume (*συνήθειαι*) pentru obţinerea brevetului de numire. El cerea necontenit ca funcţionarii săi să aibă, după expresia sa, „mâinile curate". Aceştia trebuiau apoi să se intereseze de strângerea contribuţiilor, şi împăratul îi făcu responsabili de plata integrală a contribuţiilor regiunii ce li se încredinţa.

Apoi impuse oricărui funcţionar depunerea unui jurământ solemn prin care se obliga a servi credincios pe stăpânii săi Iustinian şi Theodora prin care declara că a obţinut funcţia fără a da nimănui bani ca suffragium, afară de taxele permise; prin acest jurământ, noul numit se îndatora să guverneze fără înşelăciune, cu integritate şi cinste şi să apere pe supuşii împăratului de orice violenţă. Legislaţia iustiniană măreşte influenţa episcopilor în controlul administraţiei. Episcopii erau invitaţi să supravegheze purtarea guvernatorilor şi să

[281] E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, pp. 463-464.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

reclame stricta aplicare a legilor, al căror text trebuiau să-l afişeze pe uşile bisericilor[282]. Dar într-o novellă (din 15 august 535) atribuită de Stein influenţei lui Ioan de Cappadocia se încearcă reînvierea instituţiilor municipale pe bază laică. Această novellă nu a putut fi primită cu bucurie de municipalităţi, deoarece poruncea ca în fiecare oraş cetăţenii fruntaşi să îndeplinească funcţia timp de 2 ani prin rotaţie şi impunea ca, pe lângă vechile atribuţii, defensorii să decidă procese în valoare de până la 300 nomismata şi în cazuri criminale mici[283]. Au fost date tot atunci şi alte câteva legi, pentru protecţia poporului împotriva abuzurilor administraţiei. Confirmarea vechii reguli după care guvernatorul trebuia să rămână în provincia sa timp de 50 de zile după ieşirea din funcţie, ca să răspundă de actele sale, trebuie amintită în mod special. Funcţia de *defensor civitatis* ajunsese nefolositoare în practică, fiindcă era îndeplinită de oameni fără influenţă sau situaţie, care nu puteau avea o atitudine independentă faţă de guvernatori. Iustinian căută să o restaureze printr-o reformă.

c. Reorganizarea provincială. În veacul al V-lea, puţine schimbări se făcuseră în amănuntele sistemului provincial care fusese întocmit de Diocleţian şi modificat ici-colo de urmaşii săi. Provinciile fuseseră mereu îmbucătăţite[284]. Iustinian, care voia un guvernământ local mai puternic şi o putere centrală mai ascultată, nu încercă o revizuire completă a sistemului existent, dar

[282] Diehl, *Just.*, 276 şi urm.
[283] Stein, *op. cit.*, pp. 467-468.
[284] Bury, II, pp. 338-339.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

făcu multe schimbări în care se depărtă de la principiile lui Diocleţian. El combină în unele cazuri provincii mici pentru a alcătui mari guvernăminte. Acesta e începutul sistemului care a creat la începutul secolului al VII-lea regimul „themelor". Armenia, crescută mult prin anexiuni recente, prin *novella* 31 din anul 536 fu împărţită în 4 provincii. Macedonia II fu reunită cu Dardania. Egiptul, reorganizat după un plan simplu, reuni într-un singur guvernământ cele două provincii vechi ale Libiei, şi deasupra guvernatorilor de provincii fu pus un magistrat superior. Tot aşa, şi în celelalte părţi.

Quaestura exercitus. O lege din 18 mai 536 înfiinţă o magistratură cu caracter special, aceea de *quaestor Iustinianus exercitus* (quaestor iustinian al armatei), un *illustris* depinzând direct de împărat, ca şef civil şi militar al teritoriilor puse sub autoritatea sa. Această nouă circumscripţie cuprindea *Moesia secundă şi Scitia* – cele două provincii danubiene care făcuseră parte până acum din dieceza Thraciei – *provincia insulelor* (adică Cycladele şi arhipelagurile înşirate de la Lesbos până la Rhodos) şi Caria, desfăcute din dieceza Asiei, precum şi insula Cipru, desfăcută din dieceza Orientului. Consideraţii de ordin militar au determinat această creaţie: *quaestor exercitus* e înainte de toate un general însărcinat cu apărarea Dunării de Jos, şi sediul administraţiei sale se află la Odessus (Varna). Cum arată foarte bine Stein[285], legătura dintre cele 5 provincii pu-

[285] Stein, *op. cit.*, pp. 474-475. [Aceste aspecte au fost reluate de H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, Presses Universitaires de France, 1966.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

se sub ordinele *quaestorului* armatei era caracterul lor maritim sau quasi-maritim, căci Moesia secundă se întindea de-a lungul Dunării, care era navigabilă pentru cele mai mari vase ale epocii. Cele două provincii: insulele și Caria sunt originea „*themei Carabisiani*", cum a arătat Ch. Diehl[286].

În același timp în care numărul provinciilor și deci al guvernatorilor scădea, dispăreau vicarii diecezelor, care serveau odinioară de intermediari între administratorii provinciilor și prefectul pretoriului.

În sfârșit, pentru a simplifica mecanismul administrației și pentru a întări autoritatea publică, pentru binele supușilor săi, Iustinian se hotărî să reunească în mâinile aceluiași funcționar puterile civile și militare. Se punea astfel capăt rivalităților care făceau administrația publică ineficace. În unele părți se păstrară aceste puteri; dar în provinciile mai dificile, el aplică sistemul. În Arabia și Fenicia vechiul *praeses* fu ridicat la rangul de *moderator,* în Palestina și Armenia I la rangul de *proconsul.* În Pisidia, Lycaonia, Paflagonia, în Thracia se instituiră *pretori (praetor Iustinianus)*; în Isauria, Siria, Armenia III, Galatia – câte un *comes Iustinianus (comites)*; un moderator fu pus în noul Hellenopont (unit acum cu Pontus Polemaniacus), iar cele două provincii ale Cappadociei fură unite sub un *proconsul Iustinianus.* Ei aveau rangul de *spectabiles* și erau împodobiți cu titlul *Iustiniani*, reuneau în mâinile lor atribuțiile și apuntamentele vechiului *praeses* și

[286] Ch. Diehl, *Et. byz.*, 1905, p. 290 și urm. [Opinie diferită la H. Ahrweiler, *op. cit.*]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

duce, al cărui loc îl luau. La puterea civilă, ei uniră o largă autoritate asupra soldaţilor cantonaţi în circumscripţiile lor.

Aveau atribuţii de ordin financiar şi un drept de jurisdicţie foarte întins; ei puteau judeca în apel chiar cauze de o valoare sub 500 bani de aur [nomisme]. Prin aceasta, Iustinian remedia şi sistemul judiciar. Era cunoscută încetineala justiţiei, proasta evidenţă, venalitatea şi parţialitatea judecătorilor. Din această pricină, lumea dădea năvală în Constantinopol pentru a depune plângeri împotriva primilor judecători şi acest fapt pricinuia mari cheltuieli pentru împricinaţi, pe lângă că tribunalele capitalei erau încărcate de afaceri mărunte, şi făceau să sufere administraţia. De aceea toţi administratorii nou creaţi de Iustinian în diecezele Pontului şi Asiei, comiţi, pretori, proconsuli, moderatori, în Egipt prefectul augustal, în Orient comitele Orientului, fură autorizaţi a judeca în apel, fără posibilitatea de recurs, toate cauzele de o valoare mai mică decât 500 *aurei*[287].

Iustinian a reorganizat şi marile comandamente militare. Un *magister militum per Orientem* comandase până la el întregul teritoriu ce se întindea de la Marea Neagră până în Egipt. Iustinian a împărţit această comandă, creând „*magistri militum*" pentru Armenia şi Mesopotamia. În Europa, el a adăugat la „*magister militum*" pentru Thracia şi Illyricum încă unul, al Moesiei. Înainte de toate însă, pentru apărarea frontierei, a organizat de-a lungul *limes*-ului districtele militare conduse de *duces* şi ocupate de trupe speciale, *limi-*

[287] Ch. Diehl, *Just.*, p. 282.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tanei. Trei *limites* au fost formate în Egipt, câteva comenzi au fost înjumătățite în Siria și pe Eufrat, alți *duces* au fost stabiliți în Armenia, în vreme ce alții vegheau la Dunăre în Sciția, în cele două Moesii și în Dacia. Un lanț continuu de fortărețe a fost înălțat de-al ungul frontierelor.

Reforma administrației egiptene trebuie considerată drept opera lui Ioan de Cappadocia. Legea pe care o instituí apăru în primele luni ale anului 539, la aproape 3 ani după ultima *novellă* reformatoare. Această întârziere și-o explică Stein prin pregătirea specială de care a fost nevoie pentru reorganizarea Egiptului, unde erau de învins rezistențe mari (monofizismul protejat de Theodora; înalte demnități ale unor aristocrați mari latifundiari, cum a fost Strategius, *comes sacrarum largitionum*).

Prin statutul din 539, prefectul augustal e abolit ca șef civil al întregii dieceze a Egiptului. De acum înainte, această dieceză, care cuprindea 9 provincii civile grupate din punct de vedere militar în 3 ducate, e acum împărțită în 5 circumscripții, ai căror șefi sunt total independenți unul de altul. Ei iau titlul de *duce* și întrunesc în mâinile lor puterea civilă și comandamentul militar. S-a căutat a se mări tot mai mult prestigiul ducilor, pentru a ține în frâu elementele de descompunere feudalistă, întărind armătura administrativă a Statului[288].

În epoca lui Iustinian erau două provincii intitulate Armenia, făcând parte din dieceza Pontului. Prin novella 31 din anul 536, împăratul a distribuit aceste dis-

[288] Stein, *op. cit.*, II, pp. 476-480.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tricte din nou, creând 4 provincii ale Armeniei, formate în parte din cele două vechi provincii, în parte din Pontus Polemoniacus și în parte din noi teritorii, care până atunci fuseseră în afara sistemului provincial.

1. *Armenia primă* – parte din vechea Armenia primă (Teodosiopolis, Colonea, Satala, Nicopolis) plus parte din Pontus Polemoniacus (Trapezus și Cerasus).

2. *Armenia secundă* – restul din vechea Aremnia primă și parte din Pontus Polemoniacus (Comana, Zela și Brisa).

3. *Armenia a treia* – vechea Armenia secundă.

4. *Armenia a patra* – Sophanene, district dincolo de Eufrat, estul Armeniei a treia (capitala Martyropolis).

Restul din Pontus Polemoniacus a fost unit cu vechiul Hellenopontus pentru a forma un nou Hellenopontus, aflat sub un guvernator cu titlul de *moderator*. De asemenea, Honorias și vechea Paflagonia au fost unite într-o nouă Paflagonie, sub un *pretor* [289].

Reformele acestea, care transformau Orientul, nu au fost introduse și în Occident, în țările cucerite de Iustinian. Împăratul, preocupat să dea populațiilor imaginea exactă a administrației romane așa cum ele o cunoscuseră mai înainte, păstră, în Africa și Italia recucerite, vechile împărțiri administrative și deosebirea dintre puterea civilă și cea militară.

Ca și în Italia, principiul reorganizării administrative în Africa a fost acela al vechii separații între autoritatea civilă și militară. În fruntea guvernământului civil al Africii a fost așezat un *prefect al pretoriului*, având în subordine 7 guvernatori, purtând tilurile *consulares*

[289] Bury, ed. Gibbon, vol. V, *Appendix*, nr. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

şi *praesides*. Numeroasele oficii care controlau detaliile îi ajutau pe funcţionari şi asigurau predominarea conducerii civile în prefectura Africii.

Tot aşa au stat lucrurile şi în prefectura Italiei reconstruită. De la 535 un praetor era în fruntea Siciliei recucerite, după 538 un prefect al pretoriului era numit în Italia şi regimul administraţiei civile era stabilit după capitularea Ravennei. Reorganizarea a fost făcută prin pragmatica sancţiune din 554. Sub autoritatea prefectului, asistat ca mai înainte de 2 vicari, al Romei şi al Italiei, funcţionarii civili guvernau cele 13 provincii în care a fost împărţită peninsula.

La nevoie, în practică, exigenţe politice sau militare impuneau concentrarea întregii autorităţi într-o singură mână. În Africa, Solomon şi Germanos au combinat funcţiile şi chiar titlurile de prefect pretorian şi magister militum. Narses a fost un real vicerege. Dar acestea erau numai abateri excepţionale de la principiul stabilit, fiindcă în acelaşi timp, Iustinian introduce legislaţia promulgată de el în Vestul recucerit. Vechiul sistem de impozite fu restaurat, iar contribuţiile realizate împărţite, cum a fost înainte, între *arca* prefectului şi casa *largitiones*. Un *comes sacri patrimonii per Italiam* fu numit şi *imperialii logothetae* cereau cu rigoare rămăşiţele din timpul regilor goţi. Iustinian şterse tot ce reamintea „tirania" barbară. Contracte semnate în timpul lui Totila, donaţii făcute de regii barbari, măsuri economice luate de ei în favoarea colonilor sau sclavilor erau anulate şi Pragmatica restaura proprietarilor romani toate pământurile pe care le aveau înainte de Totila. Sardinia şi Corsica ţineau de prefectura Africii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Administrația militară era în același fel orânduită, dar strict separată de cea civilă. A fost reconstruită după modelul roman. Belisarie în Africa și Narses în Italia organizau apărarea frontierei. Fiecare provincie forma o mare comandă cu un *magister militum* în frunte. Africa, Italia, Spania se aflau sub autoritatea unui astfel de *magister*, *duci* comandau districtele militare *(limites)* create de-a lungul frontierei. În Africa erau la început 4, apoi, îndată după aceea, 5: Tripolitana, Byzacena, Numidia și Mauritania; patru erau și în Italia, de-a lungul frontierei Alpilor. Duci erau și în Sardinia și Sicilia. În aceste districte staționau trupe speciale, limitanei, după tipul celor vechi. Recrutați dintre localnicii de la frontieră, ei primeau feude. În timp de pace cultivau pământul și vegheau căile ce treceau prin limes; în timp de război, luau armele și apărau postul încredințat lor sau împreună cu trupe similare îi respingeau pe năvălitori. Nu puteau părăsi niciodată *limesul*. Se puteau căsători. Grupați în regimente, comandați de tribuni, ei staționau în orașe întărite și castele de la frontieră. Pe lângă aceștia, Iustinian încercă să încorporeze în armata imperială popoarele barbare locuind în împrejurimile imperiului. Acești *gentiles* sau *foederati* fac un tratat perpetuu cu împăratul, primind un subsidiu anual *(annona)*. Ei pun contingentele lor la dispoziția ducilor din limes și șefii lor primesc de la împărat un fel de învestitură, ca semn al suveranității romane.

Prokopios ne-a schițat în *Istoria secretă* mizeria pe care restaurarea imperiului a adus-o în Africa și Italia. Depopulate, provinciile erau rău guvernate, strivite de impozite, după devastările crunte ale războiului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Disperate, provinciile de Vest au apelat la împărat să le ajute în mizeria lor. Iustinian auzi acest apel. Au fost luate măsuri în Africa în scopul restaurării cultivării câmpurilor, districtele fură repopulate, lucrări de utilitate publică fură ridicate în oraşe, porturi deschise, oraşe noi construite pe platoul înalt al Numidiei, Carthagina împodobită cu un palat, biserici, splendide băi. Măsurile au adus o reală prosperitate.

Au fost luate *măsuri similare şi în Italia.* Împăratul a uşurat impozitele, a căutat să restaureze marea aristocraţie, doborâtă de Totila, a protejat şi îmbogăţit Biserica şi a reparat dezastrele războiului. Ravenna înfrumuseţată cu construcţii ca San Vitale şi San Apolinare în Classe ajunse o capitală, Milan fu ridicat din ruine, Roma pusă în posesia privilegiilor care să-i dea o înviorare economică, Neapole ajunse un mare port comercial[290]. Aceste reforme administrative au fost completate printr-o mare operă de lucrări de utilitate publică. În prima parte a domniei sale, Iustinian s-a interesat îndeosebi să înzestreze oraşele cu asemenea lucrări: terme, apeducte, cisterne, şi să ridice din ruine pe cele nimicite de cutremure sau incendii.

Dacă ne întrebăm acum care a fost rezultatul marii reforme din 535, un fapt ne izbeşte de la început şi anume că, necontenit, până la sfârşitul domniei, Iustinian *a fost nevoit să repete ordonanţele sale*, să atragă atenţia asupra prescripţiilor date. Iustinian se măgulea cu faptul că a restabilit ordinea; şi totuşi, pacea publică a fost mereu tulburată; textele oficiale ne revelează omoruri, acte de brigandaj, lupte cu armele, răscoale

[290] Diehl în *Cambridge Med. History,* pp. 22-24.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

care au zguduit ţara. Pentru a li se pune capăt, se hotărî, în 539, să se interzică purtarea armelor celor care nu erau înrolaţi în armată.

Ceea ce e mai grav, abuzurile funcţionarilor continuau ca şi înainte. Toate viciile, atât de cenzurate în ordonanţele din 535, dăinuiau şi înfloreau. Aceasta se constată din numeroasele novelle, în care împăratul se plânge de întârzierea cu care noii funcţionari iau în stăpânire cârmuirile lor, lăsând ţinuturile luni întregi în părăsire, în care se demască administratori abuzivi şi în care soldaţii se menţionează ca o adevărată plagă a provinciilor. El a înlocuit pe *praefectus vigilum* (*νυκτέπαρχος*) subordonat mai înainte prefectului oraşului, acum abolit[291].

În 539, pentru a grăbi împărţirea justiţiei şi a scăpa capitala de o mulţime turbulentă, împăratul înfiinţa la Constantinopol un magistrat extraordinar, *quaesitor*, judecător suprem şi prefect al poliţiei în acelaşi timp[292]. El trebuia să-i asiste pe cei care aveau motive legitime pentru a veni în capitală, să vegheze ca aceştia să-şi termine treburile repede şi să se întoarcă acasă, să-i trimită la domiciliu pe cei care nu aveau motive serioase să rămână în capitală. Avea şi funcţii judiciare, iar tribunalul său se ocupa cu anumite cazuri de crime[293].

În privinţa celor care nu aveau un loc de muncă, acestora li se atribuiau anumite obligaţii privind serviciile publice. Cei care erau fizicește capabili şi refuzau aceste sarcini, erau expulzaţi din oraş.

---

[291] V. E. Stein, *op. cit.*, p. 455 şi 803.

[292] *Nov.* 80, Diehl, *op. cit.*, 294.

[293] Vezi Bury, *Hist. of the lat. Rom. emp.* II, pp. 334-336.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Prefectul oraşului a fost degrevat de o parte a răspunderilor sale, prin crearea unui nou post de demnitar, care, ca şi quaesitor, era şi judecător şi şef de poliţie: „Pretorul poporului" (*πραίτωρ τοῦ δήμου*), ale cărui atribuţii erau să-i pedepsească pe hoţi.

Dacă rezultatul a fost lamentabil, acest fapt nu are altă explicaţie decât lipsa unei mâini energice care să ducă la executarea ordonanţelor. Iustinian era incapabil în această privinţă, necesităţile domniei silindu-l a da cel dintâi exemplul încălcării legilor pe care le promulga.

d. Politica financiară. De-a lungul întregii sale domnii, Iustinian a suferit din cauza lipsei de bani. Pentru războaiele sale de cucerire, pentru construcţiile sale uriaşe, pentru luxul imperial de care era înconjurat, pentru cheltuielile politicii sale faţă de barbari, el avea nevoie de sume enorme; pentru aflarea lor, nu avea nici un scrupul.

Pentru a alimenta tezaurul, împăratul trebui să creeze impozite noi şi să impună o rigoare exagerată în administrarea finanţelor.

Sistemul impozitelor, în genere apăsător în Imperiul bizantin, a fost sub această domnie greu de suportat pentru populaţie; Prokopios aruncă răspunderea pentru aceasta asupra lui Iustinian. Legile împăratului ne arată, însă, tot efortul lui de a împiedica abuzurile funcţionarilor şi a apăra populaţia de excesele colectorilor de impozite. Este, de fapt, un contrast între aceste eforturi ale lui Iustinian şi mizeria populaţiei din provincii, strivită de impozite. Cheltuielile mari ale domniei, războaiele purtate, construcţiile, pompa curţii,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

toate făceau să crească nevoia de bani şi Iustinian insista totdeauna să se încaseze cele datorate de supuşi. El a fost mai puţin liberal şi prudent decât unii predecesori în anularea rămăşiţelor acumulate şi în scutirea provinciilor devastate de invazie.

Cu toate criticile ce i s-au adus, trebuie să recunoaştem că abuzurile stigmatizate n-au fost în cea mai mare parte inventate de Iustinian, ci o moştenire a trecutului. Nu era o noutate faptul că locuitorii provinciilor prin care treceau trupele la război erau obligaţi să procure hrana necesară soldaţilor şi nutreţul pentru cai şi să le transporte în lagăre. Când o provincie nu avea provizii suficiente, trebuia să şi le procure din altă parte. Sistemul, care era cunoscut ca o cumpărare în comun – *coemptio (συνωνή)* – ducea la contribuţii insuportabile. Drept urmare, Iustinian a dat o lege în 545 pentru a-i apăra pe locuitori. Prevedea să fie plătiţi pentru tot ceea ce procurau armatei şi nici o contribuţie în bani nu trebuia cerută de la ei[294].

Altă instituţie apăsătoare era *epibole*, care, atunci când pământurile rămâneau necultivate, făcea, în anumite cazuri, pe proprietarii vecini răspunzători de impozitele acestor pământuri. Micile proprietăţi ale arendaşilor liberi dintr-o comună erau socotite unitate fiscală, răspunzătoare pentru toată suma impusă membrilor ei. Aceste proprietăţi erau numite *ὁμόκησα*. Adăugirea de impozit era numită *epibole*. Iustinian păstră acest principiu, dar nu pare să-l fi făcut mai aspru decât înainte. E probabil totuşi că în provinciile orientale, în timpul celui de-al doilea război persan,

[294] *Ibidem*, pp. 349-350.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

invaziile dușmane și ciuma au pricinuit ruina multor proprietari și că aplicarea acestei *epibole* a fost adesea foarte stânjenitoare[295].

Un impozit care pare a fi o noutate și despre care nu găsim urmă în legislația imperială este așa-zisul *aerikòn* (*ἀερικόν*), un nume care sugerează, cum observă Bury, că era un impozit pe clădirile înalte[296].

Bunurile imperiale au sporit prin recuperarea Africii. De asemenea, în provinciile din răsărit, bunurile private și domeniile coroanei s-au extins considerabil, în paguba proprietății private vecine. Se aplicau și confiscări la adresa vinovaților, urmate de alte serii de abuzuri. În caz de moarte a unui proprietar, posesiunile sale erau luate de către fisc. În loc de a încorpora proprietățile confiscate în *res privata*, împăratul Anastasios I instituise un nou ministru, *comes patrimonii*. Iustian a făcut o altă schimbare: patrimoniul dispare, iar domeniile care-l compuneau sunt încredințate curatorilor (*curatores divinae domus*). *Domus divina* era *patrimonium* și curatorul pare a fi fost un funcționar de curte mai degrabă decât unul de stat, Iustinian având intenția de a considera administrarea domeniilor patri-

---

[295] În Nov. 128 (anul 545) persoanele răspunzătoare sunt descrise ca *οἱ ὁμόδουλα ἢ ὁμόκηνσα χωρία κεκτημένοι* (Bury, II, 350 n. 2).

[296] II, 350. [În această privință, chestiunea a fost tranșată de către F. Dölger și G. Ostrogorsky: *ἀήρ* desemna amenda plătită fiscului bizantin pentru diverse încălcări ale legii (cf. și Jacques Bompaire, *Actes de Xéropotamou*, Paris, 1964, col. „Archives de l'Athos", III, p. 146), ei fiindu-i echivalentă „gloaba" din Evul Mediu românesc.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

moniale, constând din proprietăţi confiscate, drept o afacere personală a împăratului.

Unele schimbări s-au făcut şi la *vama din Constantinopol*. Dar acum taxele vamale erau încasate atunci când corabia ajungea în portul capitalei. Existau însă posturi de observaţie în Hellespont şi Bosfor, care controlau să nu se producă evaziuni fiscale: un funcţionar era la *Abydos*, altul la *Hieron* (ieşirea din Bosfor), care controlau exportul mărfurilor prohibite. Ei erau plătiţi cu salariu fix şi nu primeau nimic de la corăbieri. Inovaţia operată de Justinian a constat în aceea că ambele staţiuni au fost transformate în vămi pentru importuri, ai căror funcţionari aveau salariu, dar primeau şi o cotă din taxele încasate. Cel din Hieron purta mai târziu şi titlul de κόμης τοῦ Ἱεροῦ καὶ Πόντου.

„Istoria secretă" îi impută lui Justinian faptul de a fi instituit *monopoluri,* contribuind la scumpirea bunurilor. Monopolul armelor nu avea motive economice (particularilor fiindu-le interzisă cumpărarea armelor). Iar monopolul mătăsii corespundea unei necesităţii. Ceea ce pare adevărat este economia făcută de Iustinian, cu repercursiuni neplăcute: abolirea consulatului, care lipsi populaţia de spectacole; scăderea pensiilor oficialilor servind în birourile centrale a fost tot o măsură impopulară. Parcimonia lui devine şi mai criticabilă în cazul armatei, unde morţii rămâneau înscrişi pe liste, fără a mai fi recrutaţi soldaţi noi.

Iustinian a mai fost acuzat de Prokopios pentru traficul cu funcţiile înalte. În realitate, după cum arată Stein, el a făcut un comerţ foarte rentabil cu funcţiile onorifice. Dacă mai târziu, în sec. X, cumpărarea unei

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

demnităţi fără funcţie efectivă e de mult timp ceva legal, echivalând cu achiziţia unei rente viagere, pasul decisiv în evoluţia care a dus la acest rezultat pare a data de la Iustinian.

Originea sa o găsim mai înainte în timp. Zenon a creat *consulatul onorific,* care se obţinea prin plata a 100 livre aur. Acelaşi împărat a vândut locuri în scholele palatine, ceea ce a avut urmări negative pentru valoarea acestei trupe. Sub Iustin I, acest lucru a fost continuat, astfel încât, completându-se efectivele celor 7 scholae existente, *au fost create alte patru*, de câte 500 de oameni. Numărul de *protectores domestici* s-a mărit, de asemenea. Evident, cei numiţi pe bani nu serveau ca ofiţeri subalterni, ci numai ca gărzi de corp ale împăratului, deşi erau prea numeroşi pentru a staţiona toţi în capitală, astfel încât a trebuit ca o parte din ei să facă garnizoană aiurea, în special în Galatia. În cele din urmă, aceste 4 scholae de dată recentă au fost suprimate fără despăgubiri[297].

Iustinian a distribuit demnităţi de *illustris* cu aceeaşi profunzime (largheţe). Creaţiile masive de *illustres onorari* a depreciat mult illustratul vacant şi a accelerat sub Iustinian deprecierea progresivă a tuturor demnităţilor. Un mare număr de funcţii au fost create: un al treilea *magister militum praesentalis*, *quaestor Iustinianus exercitus*, *curatorii caselor divine*. Masa de *illustres* creată îl sili pe Iustinian să nu permită intrarea în Senat decât pentru *patricii*[298].

---

[297] V. *op. cit.*, pp. 428-429.

[298] E. Stein, *Hist. du Bas-Emp.*, vol. II, pp. 428-432.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

La *impozitul funciar*, atât de greu, pe care un sistem de repartiție greșit îl făcea și mai apăsător, se adăugă greutatea mare a impozitului ἐπιβολή, *adjectio*, despre care am vorbit și pe care îl reluăm din perspectivă fiscală, amintind că mulțimea mizeriilor din epocă – bolile, războaiele, foametea, spolierile guvernatorilor – adusese depopularea satelor; pământurile rămâneau părăsite, necultivate, iar fiscul era, prin urmare, amenințat cu ruina, lipsit de o parte însemnată a contribuțiilor. Atunci, legiuitorul legă de pământurile cultivate pe cele sterile și, prin răspunderea colectivă a grupelor cadastrale (ὁμόδουλα) și fiscale (ὁμόκηνσα) își asigură încasarea integrală a impozitului. Acesta fu ἐπιβολή, pe care Iustinian nu a inventat-o, fiindcă ea exista dinainte, numai că el îi dădu, dacă e să-l credem pe Prokopios, o nouă organizare și impuse o rigoare nemaiîntâlnită în aplicarea sa[299].

Un alt impozit despre care am amintit, ἀερικόν („taxa aerului"), pe care Prokopios îl atribuie lui Iustinian, lovea clădirile. Legislația imperială se ocupa de mult timp de poliția construcțiilor, mai ales a spațiilor libere dintre ele. În Constantinopol, un regulament al lui Zenon (478) interzicea construirea de ieșinduri cu o înălțime mai mică de 15 picioare, aprox. 5 m, și acoperirea „aerului" acestor 15 picioare prin coloane sau ziduri. Contravenienții erau amendați cu 10 livre aur. Ioan de Cappadocia a obținut de la Iustinian legea din 1 septembrie 531, extinzând dispoziția lui Zenon la toate orașele imperiului, obținând astfel un mare venit pentru Prefectură[300].

---

[299] V. Diehl, *op. cit.*, p. 296.

[300] E. Stein, *Hist. du Bas-Emp.*, II, 443-444. V. însă *Supra*, n. 296.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În sfârșit, cei care nu erau proprietari plăteau impozit personal, *capitatio humana*, καπνικόν. Acestea erau contribuțiile în bani. Alături de acestea, dările în natură (*annonae*) țineau un loc tot atât de mare. Pentru întreținerea trupelor, pentru alimentarea capitalei, provinciile trebuiau să procure grâul și acesta era pentru contribuabili un izvor de abuzuri nemărginite. Nu numai că li se ridica grâul, dar supușii trebuiau să-l transporte din fundul provinciilor până în orașele unde staționau trupele sau până în porturile în care se îmbarca pentru Bizanț: corvoadă grea, care, după spusele unui istoric contemporan, Lydus, presăra pământul cu cadavrele oamenilor și animalelor[301]. Dacă grâul era prea mult pentru capitală, prefectul îi silea pe provinciali să răscumpere foarte scump cerealele, adesea stricate, îngrămădite în hambarele imperiale. Când recolta era prea bogată, fiscul cerea contribuția de grâu în bani, iar când era prea slabă și capitala era amenințată de foamete, funcționarii storceau provinciile până le secătuiau.

Existau apoi sarcinile extraordinare, care constau în a da căruțe, cai, oameni pentru transportul demnitarilor, curierilor împărătești, armatei, în a întreține podurile și șoselele, a tăia arbori și a-i face scânduri pentru construirea galerelor, a da cânepa pentru pânză etc. – *corvezile* de tot felul, moștenirea vechii administrații romane și, în sfârșit, *impozitele indirecte*. Între acestea trebuie amintite *dreptul de vamă* perceput la intrarea în Helespont și Bosfor, *dreptul de patentă*, taxele mari care loveau comerțul pe mare, taxele puse pe *mătase*.

[301] Ch. Diehl, *op. cit.*, p. 298.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Era apoi organizarea în *monopoluri* a celor mai multe industrii, dintre care unele, cum era fabricarea pâinii, erau de primă necesitate. Monopolul industriei mătăsii a sărăcit industriaşii Siriei, care se ocupau în special de aceasta.

Iustinian se îngriji foarte mult de perceperea impozitelor. Legea acorda anumite scutiri: bunurile bisericilor, fundaţiile pioase, nu erau supuse, de exemplu, la corvezi şi la *ἐπιβολή*, fondurile militare nu plăteau nici un fel de impozit. Iustinian să strădui să scadă numărul acestor privilegiaţi.

Prokopios ne-a descris mizeria pe care o adusese în Africa şi Italia recucerite restauraţia imperială prin acest sistem financiar tiranic[302]. Situaţia era astfel încât Prokopios afirmă în *Istoria secretă* că „împăratul părea mai de temut decât barbarii", iar Ioan Lydus declară că „o invazie duşmană era mai puţin teribilă decât sosirea oamenilor fiscului"[303].

e. Politica socială. Una dintre trăsăturile caracteristice ale politicii interne a lui Iustinian a fost lupta tenace pe care a dus-o împotriva marilor proprietari de pământ. Cunoaştem această luptă din novelle şi papirusuri, ca şi din *Istoria secretă* a lui Prokopios, care, deşi se recomandă ca apărătorul nobilimii, ne oferă totuşi un tablou foarte interesant al conflictelor sociale din sec. al VI-lea. Guvernul simţea că rivalii şi

[302] Ch. Diehl expune situaţia lamentabilă a provinciilor asiatice, stoarse de favoriţii regimului, chiar dacă e să nu dăm crezare exagerărilor din *Istoria secretă*. V. *ed. cit.*, pp. 306-308.

[303] Citaţi de Ch. Diehl, *op. cit.*, p. 302.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dușmanii săi cei mai primejdioși erai marii proprietari de domenii, care administrau teritoriile lor întinse fără a se îngriji câtuși de puțin de puterea centrală. Într-una din novellele sale, Iustinian deplânge situația alarmantă a proprietăților funciare ale statului și particularilor din provincii, aflate sub domnia arbitrară a marilor latifundiari localnici, și scrie proconsulului din Cappadocia aceste rânduri semnificative: „Am fost informați cu privire la abuzuri atât de extraordinar de grave comise în provincii, încât reprimarea lor poate fi anevoie încercată de o singură persoană învestită cu o mare autoritate. Și ne este chiar rușine să relatăm necuviința cu care intendenții seniorilor se plimbă înconjurați de gărzi, numărul de oameni care îi însoțesc și nerușinarea cu care fură tot". Apoi, după ce spune câteva cuvinte despre starea proprietăților private, adaugă că „proprietatea statului s-a transformat aproape complet în proprietate privată, căci ea a fost răpită și dată pradă, implicit și toate hergheliile de cai, și nici un singur om n-a ridicat glasul pentru a protesta, căci toate gurile erau cusute cu aur"[304].

Rezultă din aceste declarații că seniorii din Cappadocia se bucurau de puteri depline în provinciile lor, că posedau chiar turme care le aparțineau, oameni înarmați și gărzi personale, și că puneau mâna pe proprietățile particularilor, ca și pe ale statului. E interesant că această novellă a fost publicată la patru ani după răscoala Nika. În papirusuri se află indicații analoge asupra Egiptului din epoca lui Iustinian. Unul dintre membrii vestitei familii aristocratice *Apion* po-

[304] Novella 30, ed. Zachariae v. Lingenthal, t. I, p. 268.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

seda în sec. VI vaste proprietăți funciare situate în tot Egiptul. Sate întregi făceau parte din posesiunile sale. Aparatul său de casă era aproape regal. Avea secretari, intendenți, armate de lucrători, consilieri și colectori de impozite, un casier, o poliție și chiar un serviciu poștal. Acești mari seniori își aveau închisorile lor și întrețineau trupele lor personale. Domenii întinse aparțineau de asemenea bisericilor și mănăstirilor.

Împotriva acestor proprietari funciari Iustinian a dus o luptă fără cruțare. Prin mijloace diferite, ca imixtiune în moșteniri, donații forțate, uneori falsificate, către împărat, confiscare pentru mărturie falsă, procese religioase în scopul de a lipsi Biserica de proprietățile sale, Iustinian se sili statornic să distrugă marea proprietate funciară. Numeroase confiscări au fost operate, totuși el nu a reușit să zdrobească complet marea aristocrație funciară. Ea a rămas unul dintre elementele cele mai periculoase ale imperiului în epocile următoare. Și în ținuturile îndepărtate de centru, cum ar fi Egiptul, feudalitatea era puternică, slăbind la rândul ei autoritatea statului. În Armenia, Bizanțul luptă împotriva feudalității prin crearea unui post de *moderator* de Hellenopont și a unui post de *pretor* al Paflagoniei, insistând asupra necesității înfrânării abuzurilor marilor proprietari care încorporau domeniilor lor bunuri străine[305].

Marea proprietate funciară luase, începând din secolul al IV-lea, în toate părțile imperiului, o întindere considerabilă, în paguba micii proprietăți funciare private. Ea a crescut necontenit, ajungând cu timpul, du-

[305] Nov. 28; v. Stein, 472.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pă cum vom vedea, o adevărată primejdie pentru siguranța statului, în ciuda tuturor măsurilor de protecție destinate micii proprietăți țărănești, luate adesea, uneori foarte drastic, de împărați[306].

În epoca lui Iustinian, marea aristocrație asiatică (*οἱ δυνατοί*), stăpână pe latifundii enorme, exercita o adevărată teroare în fața căreia autoritatea statului era neputincioasă. Acești „puternici" uzurpau cu îndrăzneală nu numai proprietatea privată a micilor posesori de pământ, dar chiar și proprietatea statului. Ei întrețineau un aparat administrativ care nu se deosebea de cel al statului, și se înconjurau de o trupă înarmată, adevărați *βουκελλάριοι*, care se dedau la tot felul de violențe față de locuitori. Iustinian denunță de multe ori aceste nelegiuiri în novellele sale și, autoritar cum era, ia măsuri energice pentru a le pune capăt. Una dintre novelle, datată 536, e în special caracteristică în această privință[307]. Ea e adresată proconsulului din Cappadocia, căruia împăratul îi denunță, fără menajamente, situația dramatică a provinciilor terorizate de marii latifundiari.

Vorbind despre populația din provincie, Fr. Dölger arată cum țăranii, apăsați de impozite, recurg la protecția marilor proprietari, iar prin aceasta își pierd starea de oameni liberi și ajung în situația colonilor pe

---

[306] V. Fr. Dölger, *Die Frage des Grundeigentums in Byzanz.* Extras din *Bulletin Intern. Comm. of Hist. Sciences,* 5/1933.

[307] V. paragraful respectiv din Fr. Dölger, A. M. Schneider, *Byzanz* (Wissenchaftliche Forschungsberichte. Geisteswissenschaftliche Reihe), Berna, A. Francke AG. Verlag, 1952, pp. 109-113.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

jumătate liberi. Se constată că încă din secolele V-VI populaţia agricolă în număr precumpănitor trăia ca ţărani pe jumătate liberi pe domeniile puternicilor laici şi religioşi, şi numai un număr mic trăia în comunităţi săteşti libere, o stare socială care nu s-a schimbat până la căderea imperiului[308].

În timpul lui Iustinian se deosebeau ţăranii care trăiau în comunitate pe *teritoriul satului* de aceia care erau aşezaţi pe *pământurile proprietarilor.*

Satele – *χωρία ἐλευθερικά, κωμητοῦραι, μητροκωμίαι* – aveau primarii lor: *praefecti, praepositi.* Locuitorii lor – *χωρίται* – sunt oameni liberi, cu deplină proprietate pe teritoriul comunităţii. Ei plătesc birurile nemijlocit la perceptorul districtului ori prin intermediul primarului. Birurile erau puse global pe sate şi ţăranii răspundeau de ele solidar.

1) Comunităţile rurale erau nevoite adesea, după vechiul obicei roman, de a-şi alege un patron care le apăra împotriva abuzurilor oamenilor fiscului şi care primeau de la ele în schimb anumite taxe. Nu din cauza interesului fiscului, a cărui acţiune împotriva datornicilor era astfel împiedicată, ci în parte şi în interesul ţăranilor care erau astfel îndoit supuşi impozitelor, acest patronat, *patrocinium, πατρωκίνιον sau προστασία*, fu de timpuriu interzis. Dar această interzicere repetată (până în timpurile lui Romanos Lekapenos) ne arată că acest obicei nu a putut fi cu totul dezrădăcinat. Acest patrocinium dura cât timp patronul se menţinea într-o situaţie puternică: uneori el tre-

[308] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cea asupra fiului, când și acesta ajungea într-o poziție publică de vază.

Când împăratul acorda asemenea i munități unei persoane private, aceasta era răspunzătoare către fisc de impozitele datorate statului; țăranii îi plăteau lui.

2) În opoziție cu aceste *χωρία ἐλευθερικὰ* și cu locuitorii lor, erau locuitorii de pe pământurile proprietarilor – care aparțineau deci împăratului, ori senatorilor, ori bisericilor, mănăstirilor și altor așezăminte. Din această categorie făceau parte muncitorii de pământ, *agricolae* sau *γεωργοί*, unii liberi coloni, la bizantini *κολωνοί sau μισθωτοί*, alții *coloni censibus adscripti*, *censiti* sau *adscripticii*, la bizantini *ἐναπόγραφοι*. Deosebirea între ei era următoarea:

– *colonii liberi* erau arendași mici, care cultivau cu mijloacele lor pământurile închiriate în schimbul unei arende în natură ori în bani. După trecerea a 40 de ani, ei nu mai puteau să se mute, dar nici proprietarul să-i gonească ori să le ceară mai mult decât fusese prevăzut în contractul de arendare.

– *adscripticii* sau *ἐναπόγραφοι* aveau cu totul altă situație. Erau astfel numiți deoarece trebuiau declarați la cens, precum sclavii, de către proprietar. Ei erau *legați de brazdă*. Fugarii erau aduși cu forța înapoi. Pentru împlinirea îndatoririlor lor de muncitori, proprietarul îi putea constrânge. După cum un *adscripticius* nu se putea elibera de cultivarea pământului, tot astfel nici proprietarul nu-l putea despărți de acest pământ.

Caracteristica de căpetenie, însă, a acestei categorii e că *ἐναπόγραφοι* nu puteau să aibă nici o proprietate. Tot câștigul lor aparținea stăpânului. Ei primeau de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

la proprietar *locuința* și *întreținerea* și îi datorau servicii (*operae*, *κάματοι, ἐργασίαι*). Proprietarul le putea da spre folosință, în schimbul întreținerii, un peculium și o bucată de pământ. Pentru acestea ei puteau să se plătească și cu o dare în natură. Dar *ἐναπόγραφος* nu putea dispune liber de peculium. După moartea lui fără urmași, peculium se întorcea iarăși la proprietar.

Un *adscriptitus* era principial îndatorat la cultivarea pământului, de aceea i se spune *servus terrae*[309].

Novella 32 din anul 535 era adresată *clarissimo praesidi Haemimonti Thraciae* împotriva celor care împrumutându-i pe coloni cu grâne în timp de lipsă, le ocupau pământul întreg pentru această datorie; împăratul ordonă să li se restituie colonilor (*τοῖς γεωργοῖς*) pământul, fixând prin lege drept dobândă pentru împrumut a opta parte din *modios* pentru fiecare *modios* pe an, iar dacă împrumutul a fost în *nomismata*, urma a se plăti ca dobândă anual 1 *keration* de fiecare *nomisma*.

[În continuarea unor rânduieli antice, se prefigurau încă de pe acum fenomene care aveau să devină acute mult mai târziu, unele dintre ele însoțind toată istoria bizantină. Și pe plan social, sentimentul unei continuități este mai puternic decât acela al unor rupturi totale cu situațiile din trecut[310].]

---

[309] Ed. Zach. v. Lingenthal, *Gesch. des gr.-römischen Rechts*, III, Aufl., Berlin, 1892, p. 218 și urm.

[310] [P. Lemerle, *Essquisse pour une histoire agraire de Byzance: les sources et les problemes*, „Revue historique", CCXIX, 1958, pp. 32-74 și 254-284; CCXX, 1958, pp. 43-94, aici pp. 93-94.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

O boală nimicitoare s-a abătut asupra imperiului în 542, răspândindu-se aproape în toate colţurile lui şi decimând cumplit populaţia. Ea a fost, după socoteala lui Bury, mai distrugătoare decât epidemia dezlănţuită în Atena în zilele lui Pericles şi la Londra în vremea domniei lui Carol al II-lea.

Calamitatea se produse mai întâi la Pelusium, pe ţărmurile Egiptului şi de acolo trecu la *Alexandria* şi în *Egipt*, apoi în *Palestina* şi *Siria*. În anul următor atinse Constantinopolea, pe la începutul primăverii, apoi se răspândi în *Asia Mică* şi, prin *Mesopotamia*, în *regatul Persiei*. Pe mare, ea pătrunse apoi în *Italia* şi *Sicilia*. Istoricul Prokopios, martor ocular al acestei calamităţi în Constantinopol, aşa cum fusese Tucidide în Atena, ne-a lăsat descrierea amănunţită a acestei boli bubonice, cum ar putea fi numită după simptomele ei.

Timp de patru luni ea decimă populaţia Constantinopolului, unde, în toiul ei, mureau pe zi câte 5.000 de oameni şi chiar câte 10.000[311].

În septembrie 543, jumătate din oraşul Cyzic a fost distrus de un cutremur de pământ. În 544, *Marea Neagră inundă* coasta Thraciei în regiunea de la Odessos şi Dionysopolis, făcând multe victime. De la 545 la 548 au fost cutremure de pământ şi ploi multe, care au distrus recoltele şi au provocat foamete. În martie, fluviul Cydnus, care străbate Tarsos din Cilicia, se revărsă distrugând cea mai mare parte a oraşului şi multe sate vecine. În *iulie 551, un cutremur* groaznic devastă dieceza Orientului, ţinuturile Egeei şi Con-

[311] J. Bury, II, pp. 62-66.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

stantinopole; aproape toţi locuitorii din Kos, în insula cu acelaşi nume, pieriră[312]. La Beyruth s-au numărat mai mult de 30.000 de morţi. Celebra Şcoală de Drept a trebuit să fie transferată la Sidon, până ce Beyruthul a fost reconstruit. În august şi septembrie 554, necontenite cutremure încercară greu Constantinopolea Nicomedia şi alte oraşe. Mai teribil fu cutremurul din decembrie 557, care distruse cartiere întregi din capitală.

Dar cea mai teribilă plagă din epoca lui Iustinian rămâne cea dintâi pe care am amintit-o, *ciuma bubonică*. Din toamna lui 541 această epidemie teribilă *s-a declanşat în Egipt*, unde fusese importată din Abysinia. Ea se răspândi apoi în Asia, Peninsula Balcanică şi Africa latină, de unde pătrunse în Spania şi Gallia. Italia şi Persia n-au fost cruţate nici ele. Se pare că a pătruns în aceste ţări în 543, dar *de la începutul lui 542 izbucnise în Constantinopol*. În 544 era stinsă în tot imperiul. În anii ce urmară a mai apărut, mai ales în 558. Dar niciodată furia ei n-a fost mai mare decât întâia oară. La Constantinopol, ciuma din 542 a ucis mai mult de 300.000 persoane, timp de 3 luni mai multe mii pe zi. Ca urmare, viaţa publică şi privată a fost dezorganizată complet, străzile şi casele s-au umplut de cadavre, care mult timp n-au putut fi îngropate, până când împăratul nu alcătui un serviciu funebru special. Ciuma încetă la Constantinopol după 4 luni, la sfârşitul verii. Consecinţele au fost îngrozitoare din punct de vedere economic. Populaţia rurală fu şi ea decimată, mâna de lucru rărită, exploatările agricole avură să suporte suplimentul de impozit, *adjectio*

[312] Agathias, II, pp. 15-16.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pentru pământurile pe care ciuma le pustiise. În afară de asta, a avut loc și o urcare generală a prețurilor. Împăratul a fost nevoit să dea o ordonanță (23 martie 544?), prin care era prescrisă restabilirea prețurilor de dinainte de ciumă[313].

7. Opera religioasă[314]

Iustinian s-a ocupat foarte mult de Biserică, exercitând asupra ei întreaga sa autoritate. Pios din fire, ferm legat de Ortodoxie, el ținea să păstreze unitatea credinței și avea o ură neîmpăcată împotriva tuturor ereticilor. Foarte instruit în lucrurile religioase, înzestrat cu gustul controversei, împăratul era întotdeauna dispus să discute și să scrie în materie de credință. Ca și Constantin cel Mare ori Theodosius, zice Ch. Diehl, socotea că cea dintâi datorie a unui suveran e „de a păstra neatinsă credința creștină".

Spiritul său autoritar nu putea admite dezbinări în materie de credință. Persecuția era deci o datorie împotriva tuturor acelora care tulburau armonia desăvârșită a Bisericii.

Părinții Bisericii au fost împotriva mijloacelor violente față de eretici. Ei recomandă contra dizidenților măsuri de ordin spiritual.

În imperiul păgân, cultul religios era o afacere de stat: împăratul era în același timp mare pontif. El trebuia să apere tradiția și unitatea religioasă a statului.

---

[313] E. Stein, *Bas-Emp.*, II, pp. 756-760.

[314] V. Ch. Diehl, *op. cit.*, cap. VII.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Începând *din sec. al II-lea, sincretismul religios* a fost favorizat în imperiu, din același motiv al unității religioase tradiționale[315]. Acesta a împins și la persecutarea creștinismului.

Maniheismul, la origine, nu era o erezie creștină, ci o religie nouă, amestec doctrinar de zoroastrism cu credințe mitologice babilonunene. Morala sa era antisocială, tinzând la abolirea familiei și a muncii[316]. Dioclețian, aflându-se în Africa, a primit de la proconsulul Africii Iulian o cerere în privința acestei secte și se decise a o prigoni. În legea pe care a dat-o, el invocă re-

---

[315] V. Gasquet, *De l'autorité impériale en matière religieuse à Byzance*, p. 14; Zeiller, *L'empire romain et l'Église*, Paris, 1928, 37-45, citați la Cronț, *La lutte contre l'hérésie en Orient jusqu'au IX-e siècle. Pères, conciles, empereurs*, Paris, Domat-Montchrestien, 1933, p. 56, n. 10.

[316] Cronț, *op. cit.*, p. 56. [Referitor la această temă, bibliografia utilizată de N. Bănescu este mult mai bogată la ora actuală. Ne mărginim a face aici referire la S. Runciman, *The Medieval Manichee*, Cambridge, 1947 (tradus în franceză sub titlul *Le Manichéisme médiéval*, Paris, 1972); D. Obolensky, *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaism*, Cambridge, 1948 (reprint, 1972); Raoul Manselli, *L'eresia de la male*, Torino, 1963; M. Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages*, Praga, 1974; J. Gouillard, *L'hérésie dans l'Empire byzantin des origines au XIIe siècle*, „Travaux et Mémoires", 1, Paris, 1965, pp. 299-324; M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, București, Ed. Științifică, 1991, cap. XXVII („Noi sinteze iraniene", pp. 280-301) și XXIX („Păgânism, creștinism și gnoză în epoca imperială", pp. 331-361), precum și bibliografia critică de la pp. 473-483; I. P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, București, Ed. Nemira, 1995 (traducerea ediției franceze, I.P. Couliano, *Les gnoses dualistes d'Occident, Historie et mythes*, Paris, Plon, 1990), care aduce și ea la zi bibliografia acestui subiect.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ligia tradițională a cărei pază îi e încredințată „de voința divină". „Această veche religie, afirmă el, nu trebuie să fie corectată de una nouă". Împăratul impută maniheilor crimele lor. Ei aveau „moravuri execrabile", „tulbură populațiile pașnice", „pricinuiesc mari pagube orașelor". Pe lângă toate acestea, împăratul avea împotriva acestei secte încă un motiv de indignare: maniheii „veneau de la națiunea persană, rivala noastră, unde s-au născut și de unde ies multe crime"[317]. De acum, ia măsuri din cele mai drastice împotriva lor[318].

Înțelegând necesitatea unui *cler* pentru păstrarea doctrinelor lor și pentru fondarea de comunități, unele secte au instituit clerici. Astfel, în secolul al II-lea, *marcioniștii* s-au constituit în biserici cu ierarhie clericală. Acești eretici au existat prin bisericile lor până în sec. al V-lea[319]. Marcionismul este o erezie puritană. El propovăduiește abstinența, respinge Vechiul Testament și contestă autoritatea Apostolilor, cu excepția Sfântului Pavel.

Novațienii în secolul al III-lea aveau, de asemenea, biserici, dar ei nu erau decât schismatici.

Al II-lea Sinod Ecumenic (Constantinopol, 381) avea de examinat erezia lui Macedonius, care a fost condamnată. A fost confirmat Simbolul niceean. Pentru a preciza doctrina ortodoxă asupra punctelor ata-

---

[317] *Ibid.*, p. 57.

[318] *Codul gregorian*, XIV, 4, 4-7 (*Mosaicorum et romanorum legum collatio*, XV, 3, 1).

[319] P. Batiffol, *L'Église naissante et le catholicisme*, p. 281.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cate de Macedonius şi de alţi eretici, Sinodul a redactat o mărturisire de credinţă, care fu adăugată la simbolul niceean.

Sinodul a anatemizat orice erezie în general, şi nominal pe *eunomieni* (aripa stângă a arianismului), *macedonieni*, pe *sabellieni*, pe *marcellinieni* (sectă derivată din sabellianism), *photieni* (a căror doctrină e împrumutată de la Paul din Samosata) şi pe *apollinarişti*.

Nestorianismul a determinat cel de-al III-lea Sinod ecumenic.

În faţa numeroaselor erezii, Iustinian căută să determine mai întâi care era *creştinismul oficial*. Prin formule legislative, el adoptă şi impuse supuşilor săi principiile dogmaticii creştine aşa cum se concretizase în urma celor 4 Sinoade Ecumenice. Aceasta era pentru Iustinian o îndatorire religioasă, „căci nimic n-ar plăcea mai mult lui Dumnezeu decât să cunoască pe toţi creştinii într-o aceeaşi curată credinţă". Împăratul îşi dădea seama cât de mult slăbeau certurile religioase unitatea statului şi tulburau ordinea socială. Pentru el, toţi câţi nu erau în sfânta comuniune cu Biserica universală prin mijlocirea preoţilor săi erau eretici.

Nu toate sectele au fost tratate în acelaşi chip. A fost fără milă împotriva maniheilor. În 529, o *revoltă a evreilor izbucni* în Palestina şi ea a proclamat chiat un împărat. La această revoltă *luară parte maniheii,* masacrându-i pe creştini şi dând foc bisericilor. De aceea luă măsuri atât de severe Iustinian, prescriind pentru ei moartea, tratându-i drept criminali, considerându-i pasibili de pedeapsa cu moartea pe toţi cei care i-ar primi şi nu i-ar preda imediat judecătorilor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Montaniștii fură loviți cu închiderea bisericilor și expulzarea clericilor din capitală. Față de *arieni* fu mai întâi binevoitor din aceleași motive ca și Iustin. Goții, aproape toți arieni, erau stăpânii Italiei, iar împăratul se temea de represalii din partea lor. Numai în 545 fură și ei incluși printre eretici.

Monofiziții se bucurară de asemenea de bunăvoința lui Iustinian și această atitudine se explică prin influența Theodorei. Apoi, acești eretici erau prea numeroși în imperiu. Printr-o atitudine conciliantă, Iustinian credea că îi va determina să reintre în Biserică. Pe de altă parte, a-i proscrie ar fi însemnat a înstrăina de imperiu provincii importante. De aceea nu-i tratá ca eretici, cel puțin la începutul domniei sale. În această epocă, Iacob Baradai a fondat în Siria o biserică monofizită, începutul bisericii jacobite, care a persistat. Dar ortodocșii reacționară și împăratul a fost influențat. În 536, un Sinod întrunit la Constantinopol îi anatemizează pe capii monofiziți și condamnă scrierile lor. Împăratul a confirmat această sentință.

O persecuție fu ordonată în 537, dar un an mai târziu, împăratul se arătă iarăși conciliant și până la sfârșitul vieții sale oscilă în privința monofiziților.

Dar pedeapsa cu moartea pare să nu se fi aplicat, să fi fost numai cominatorie. Ereticii erau prea numeroși în imperiu și împăratul se mulțumi să le aplice alte pedepse, dintre care *exilul* era cea mai severă. O altă pedeapsă era *confiscarea*, aplicată cel mai adesea bisericilor și paracliselor ereticilor, în folosul bisericilor ortodoxe. Mai rar era aplicată confiscarea în folosul fiscului, interzicând-o când condamnatul avea descendenți ori ascendenți până la cel de-al treilea grad.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Afară de aceste pedepse, erezia atrage restricţia drepturilor civice. Principiul lui Iustinian e că numai creştinii ortodocşi pot să se bucure complet de drepturile civice. Ele sunt retrase ereticilor. Tot astfel ereticii nu aveau acces la funcţiile publice. Chiar unele profesiuni liberale sunt interzise ereticilor. Astfel, ei nu puteau fi profesori, ca să nu poată atrage pe cei simpli în erorile lor. Sunt excluşi şi de la barou. Ereticii vor fi mărginiţi la funcţii oneroase. Mai mult, ei nu puteau depune mărturie în justiţie (samaritenii, maniheii, montaniştii şi sectele derivate din manihei şi montanişti). Cât priveşte restricţiile de *drept privat* prescrise împotriva ereticilor, Iustinian îi exclude pe copiii ereticilor de la succesiune, şi prescrie că părinţii eretici nu pot micşora prin nici o liberalitate părţile copiilor lor ortodocşi. În lipsă de copii, succesiunea ortodocşilor trece la rude ortodoxe chiar foarte depărtate; în lipsă de rude, ascendenţi sau colaterali având *jus capiendi*, fiscul primeşte moştenirea. Dacă ereticii excluşi trec la credinţa ortodoxă, fraţii ortodocşi trebuie să le restituie partea cuvenită.

Ales al lui Dumnezeu, vicar şi chip al lui Dumnezeu pe pământ, împăratul îşi atribuia o nediscutată competenţă pe terenul dogmei şi al credinţei. În tot timpul domniei sale, el căută să fie apărătorul Bisericii, dar pretinse în acelaşi timp să-i impună disciplina şi chiar dogma. Reglementând tot ce privea organizarea clerului şi administrarea lăcaşurilor religioase, Iustinian acordă toată protecţia sa Bisericii.

Pentru persoanele Bisericii exista o jurisdicţie specială: episcopul singur e judecătorul, iar tribunalul laic nu are ce căuta aici. Dimpotrivă, şefii Bisericii au con-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

trolul administrației civile, împăratul le conferă prin lege acest drept. Alte dispoziții legale fac din capii Bisericii protectorii săracilor, ai prizonierilor, sclavilor, victimelor de tot felul.

La începutul veacului al VI-lea *situația religioasă* a imperiului era foarte complicată, prin mulțimea credințelor care ieșiseră din vechea unitate a creștinismului. Cu toate persecuțiile împăraților din veacurile IV și V, păgânismul nu murise nici el. *Evreii* erau numeroși în imperiu și *samaritenii* formau în Palestina o grupă mare de dizidenți. În Occident am văzut ce amploare luase *arianismul*, protejat de vandali și ostrogoți. În Orient, deosebirile erau și mai mari: *nestorieni* în Armenia, *monofiziți* în Siria și o mulțime de alte secte în care se rupeau aceștia la rândul lor. Iustin, realizând unirea cu Roma, dezlănțui o mare prigoană împotriva acestor eretici. Iustinian continuă această politică. Încă de la început, prin rescriptele sale din 527 și 528, el îi excluse pe eretici de la funcțiile publice și profesiunile liberale, păstrându-i numai în funcțiile oneroase. Legea oprește în sfârșit cultul ereticilor: nu se puteau aduna, organiza, nu puteau conferi botezul, nici hirotonirea. Ea ordonă închiderea templelor ariene, a sinagogilor evreiești sau samaritene; ea hotărăște distrugerea sau transformarea lor în biserici ortodoxe. Ereticii nu puteau depune în justiție mărturie împotriva ortodocșilor. Nu puteau moșteni, iar dreptul lor de a lăsa testament era mărginit. Astfel, ereticul e un paria în societate: orice act legal îi era interzis, legea îl oprește să aibă sclavi ortodocși[320].

[320] *Justinien*, pp. 324-326.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În legătură cu aceasta stă cercetarea inchizitorială împotriva tuturor partizanilor declarați sau ascunși ai vechiului păgânism. Centrul vechii credințe era Atena, cu profesorii săi neoplatonici de filosofie. Iustinian *confiscă în 529 bunurile Academiei platonice* și opri învățământul în filosofie și drept de la Universitatea din Atena.

Tradițiile păgâne se păstrau nu numai în școlile de filosofie, ci și în cele de drept, și nu numai la Atena, dar și în Alexandria, Gaza[321] și aiurea. Iustinian le închise. Le păstră numai pe cele din Constantinopol și Beyruth.

Acestea sunt principiile generale ale politicii lui Iustinian. În adversitatea sa împotriva ereticilor, se deosebesc totuși diferite grade. Cu cea mai mare rigoare procedează împotriva *maniheilor* (pe care păgânii îi socoteau drept evrei, evreii drept schismatici, iar creștinii drept idolatri), care propovăduiau teoria *doketismului*[322]. Față de aceștia, persecuția era o datorie. Evreii aveau oarecare toleranță în Orient. Dar revolta *samaritenilor* din Palestina, sectă echivocă, agravă situația lor. Provocați de legile intolerante, de insultele creștinilor, populația aceasta, care se mai ridicase înainte, se revoltă în 529. Creștinii fură măcelăriți, biseri-

---

[321] [Despre Școala din Gaza și reprezentanții ei, v. Demosthene Russo (Roussos), *Τρεῖς Γαζαῖοι*, Constantinopol, 1893; B. Tatakis, *La philosophie byzantine*, Paris, 1959, tradus și în greceşte; N. Polites, *Ἡ φιλοσοφία εἰς τὸ Βυζάντιον*, I, Athena, 1992, p. 339-340.]

[322] Că Iisus a luat numai o *aparență de om*; se exclude prin urmare adevărul și autenticitatea Evangheliilor cu privire la Nașterea lui Christos, la Fecioara Maria. Gnosticii socoteau tot astfel.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cile arse, ţara prădată. Lucru mai grav, revoltaţii proclamară un împărat. Împotriva acestor mişcări, Iustinian procedă cu ultima rigoare. Trupele imperiale, la care se adăugară triburile arabe de la frontieră, înecară revolta în sânge. 20.000 de samariteni pieriră în luptă, tot atâţia fură ridicaţi de şefii care îi vândură ca sclavi pe pieţele persane, uzurpatorul decapitat şi capul său, încoronat de diademă, trimis ca trofeu împăratului. De atunci, împotriva celor ce mai rămâneau, se procedă cu cea mai mare energie, mai ales când în 530 revoltaţii chemară în ajutorul lor pe perşi, duşmanii de moarte ai bizantinilor. Şefii lor fură prinşi, decapitaţi, sinagogile dărâmate cu ordinul de a nu se mai reclădi; excluşi de la funcţiile publice, în afara celor oneroase, samaritenii nu puteau moşteni, nici lăsa testament, nici înstrăina bunurile lor. Mulţi se convertiră în urma acestei drastice măsuri, dar ei se vor revolta mai târziu din nou[323].

Această revoltă a samaritenilor atrase persecuţia şi asupra evreilor.

În Africa, îndată după cucerire, imperiul se înfăţişa ca restaurator al Ortodoxiei şi ereticii, evrei, păgâni, arieni, donatişti fură trataţi cu cea din urmă rigoare. *În Italia* avu loc aceeaşi prigonire a arienilor.

Cu privire la *nestorieni şi monofiziţi*, politica lui Iustinian a fost plină de şovăieli. Multă vreme legea îi numi „şovăitori", „dizidenţi", *διακρινόμενοι*[324]. În 541, ei sunt înscrişi pe lista ereticilor, de atunci toate legile împotriva ereticilor li se aplică şi lor, cultul lor e pro-

[323] V. Diehl, *op. cit.*, pp. 328-329.

[324] *Ibidem*, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

scris. Legea civilă a fost tot aşa de dură cu dânşii. Monofiziţii erau puternici în Orient şi de aceea fuseseră toleraţi atât de mult. Theodora îi proteja şi sub influenţa ei împăratul căută să nu provoace dezbinarea imperiului prin atitudine vehementă împotriva lor. Au fost momente în care ei stăpâniră nesupăraţi aproape în tot imperiul. La Constantinopol Anthim, un monofizit, ocupă tronul patriarhal în 535. Dar când în 536 *papa Agapet* veni la Constantinopole, trimis de Teodat, el l-a determinat pe Iustinian să se întoarcă la Ortodoxie şi Anthim fu depus (martie 536). Puţin mai în urmă, Sinodul de la Constantinopol (mai 536) anatemiza solemn pe eretici şi Iustinian confirma sentinţele pronunţate de Biserică. Din nou se dezlănţui prigoana împotriva monofiziţilor.

În 536, murind Timotei al IV-lea patriarhul Alexandriei, fu ales succesorul, Theodosios, suspectat de toleranţă faţă de monofiziţi. Chemat la Constantinopol în 538, fu invitat să accepte Sinodul de la Chalkedon. Refuzând, cu toată protecţia Teodorei, el fu exilat cu clerul său în Thracia şi a fost ales, la sugestia lui Pelagius, călugărul Paul din Tabenna, devotat cauzei ortodoxiei[325].

Cu tot acest insucces, mulţumită protecţiei ascunse a Theodorei, monofiziţii au păstrat în Orient o influenţă considerabilă. Patriarhul monofizit Theodosie, exilat din Alexandria la Constantinopol, unde trăia protejat de Teodora, îl consacră în 542, ca episcop al

[325] *Ibidem*, pp. 341-342. [Relatare mai circumstanţiată a evenimentelor la L. Duchesne, *L'Eglise au VIe siécle*, Paris, p. 90 şi urm.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Edessei, cu autoritate asupra Siriei întregi și Asiei, pe un protejat al împărătesei, călugărul Iacob Baradeus (Baradai, din cauza zdrențelor în care se îmbrăca). Acest om energic și îndrăzneț va reda monofiziților, în câțiva ani, toată puterea lor în Orient. El consacră o mulțime de episcopi și mii de preoți și diaconi. Activitatea lui se întindea nu numai în Asia Mică și în dieceza Orientului, dar și în Egipt, unde adună în secret un sinod la Alexandria, pentru reorganizarea bisericii monofizite[326]. Datorită organizării lui Baradeus, noua biserică monofizită a fost numită, după numele său, biserica *iacobită*.

Întotdeauna Iustinian și-a recunoscut dreptul de a interveni direct în afacerile Bisericii. Potrivit vechii tradiții imperiale, el pretindea să convoace sinoadele, să le hotărască programul, să supravegheze în persoană ori prin mandatari mersul dezbaterilor, să sancționeze prin edicte hotărârile luate. Ca un adevărat doctor al Bisericii, el interpretează Scripturile, redactează formularele credinței, aruncă anateme împotriva celor pe care-i consideră eretici, tratează cu asprime pe oricine se opunea voinței sale. Afacerea celor *Trei Capitole* descoperă această politică. Sub influența lui Theodor Askidas (episcop de Caesarea), Iustinian, care în ianuarie 543 întrunise un Sinod pentru a condamna memoria vestitului Origen, la care aflase urme de erezie (învăța preexistența sufletului)[327], se lăsă convins că

[326] E. Stein, *op. cit.*, pp. 624-626.

[327] Cedrenus (Kedrenos), I, p. 659 și urm. [Despre Askidas, v. între timp H.-G. Beck, *Kirche*, p. 384 și EPLBIP, vol. III, p. 251.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dacă monofiziții erau neîncrezători în Sinodul de la Chalkedon, de vină era toleranța pe care acest Sinod o arătase față de scrierile lui Theodor din Mopsuestia, Theodoret din Kyros și Ibas din Edessa, toți trei pătați de nestorianism și, deci, nesuferiți monofiziților. Theodor de Mopsuestia fusese învățătorul lui Nestorius, iar ceilalți doi prietenii săi. *Pasajele cele mai suspecte ale scrierilor lor au fost denunțate* sub titlul de *„Cele trei capitole"*. Era tocmai momentul în care, cu concursul Theodorei, biserica monofizită primea ca episcop de Edessa cu autoritate asupra Siriei întregi și Asiei pe Jacob Baradeus (543), preferatul Theodorei. Împăratul publică în 543 (după Diekamp, după alții, în 546) un edict prin care condamnă cele „trei capitole", rămânând să se obțină semnăturile șefilor Bisericii. Acest fapt zgudui adânc Biserica și domnia, timp de 10 ani. Patriarhii și episcopii Orientului se supuseră înaintea poruncilor și amenințărilor împăratului: în Occident însă lucrurile merseră mai greu. Împăratul se asigură de persoana Pontifului, chemând pe Vigilius la Constantinopol. Acesta fu ridicat împotriva voinței sale și adus cu forța aici, la începutul lui 547, unde el, după o rezistență îndelungată, s-a supus în cele din urmă despotismului împăratului și împărătesei, și a aderat la condamnarea celor „trei capitole" printr-un *Judicatum*, în ajunul Paștelui din 548.

La aflarea celor întâmplate, în tot Occidentul, în Africa, în Dalmația, în Illyricum s-a stârnit un protest general împotriva comportării lui Vigilius și a nefastului său *Judicatum*. Iustinian permise papei, pentru a calma agitația, *să-și retragă Judicatum*-ul (aprilie 550), dar în același timp Vigilius se îndatoră solemn să con-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tribuie pe cât posibil la pronunțarea anatemei împotriva celor „trei capitole". Împăratul, printr-un nou edict, dat în 551, condamnă a doua oară cele „trei capitole" și ia măsuri aspre pentru a înăbuși cu forța toate opozițiile. La Constantinopol, alarmat de ceea ce făcuse, Vigilius, susținut deenergia nunțiului Pelagius, ceru cu insistență convocarea unui sinod ecumenic, care să se pronunțe în această privință. În august 551 se declanșează violența împotriva lui. El se refugiază în biserica Sfântul Petru din Homisda și o trupă încercă să-l smulgă din altar. Papa rezistă, iar mulțimea adunată scoate strigăte de oroare, ceea ce i-a decis pe asediatori să se retragă. Temându-se pentru viața sa, papa fugi la Chalkedon, unde s-a adăpostit în biserica Sfânta Euphemia. Iustinian, impresionat, l-a făcut pe papă să se decidă, prin negocieri, să se întoarcă la Constantinopol, mizând pe ideea Sinodului. După multe tergiversări, acest Sinod, numit al V-lea Ecumenic, *s-a deschis la 5 mai 553*, la Sfânta Sofia. Câțiva prelați din Africa, bine aleși, reprezentau singuri Occidentul. Papa refuză să ia parte și pretinse, prin *Constitutum* din 14 mai 553, să se pronunțe asupra chestiunii prin propria-i autoritate. Părăsind doctrina lui Theodor de Mopsuestia, el refuză să anatemizeze persoana acestuia; în privința lui Ibas și Theodoret, declară că toți catolicii trebuiau să găsească suficient ceea ce mulțumise sinodul de la Chalkedon.

Dar Vigilius promisese lui Iustinian, prin jurăminte repetate, condamnarea celor „trei capitole". Sinodul, din ordinul împăratului, nu ținu seama de palinodia papei, și, pentru a-l satisface pe Iustinian, șterse din dipticele bisericești pe Vigilius.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Pentru a impune decizia Sinodului a fost întrebuințată din nou forța. Susținătorii lui Vigilius au fost exilați sau închiși. Papa, obosit, temându-se să nu se pună în Roma recâștigată alt papă, cedă, și, prin *Constitutum*-ul din februarie 554 confirmă condamnarea celor „trei capitole". În Italia, rezistența fu mare în fața măsurilor de a-i supune pe recalcitranți[328]. Împăratul conferi Scaunului roman beneficii ca mulțumire și în anul următor papa plecă spre Roma, pe care însă nu o mai văzu niciodată, murind la Siracusa, în 7 iunie 555. Corpul său fu transportat la Roma și înmormântat. Acest fapt provocă o crâncenă rezistență în provincii și Iustinian a mai avut mult de luptat până să-și impună voința în această materie de dogmă.

Toată această operă cu accente violente a lui Iustinian, făcută în vederea atragerii monofiziților la unitatea creștină, nu a dus în realitate la nici un rezultat: ereticii nu consimțiră la primirea Sinodului din Chalkedon. La sfârșitul vieții sale, Iustinian îmbrățișă doctrina egipteană, conform căreia trupul lui Iisus pe cruce rămăsese incoruptibil (*aphtartodoketism*), exilându-l pe patriarhul Eutychios, care nu-i admise erezia, și numai moartea îl împiedică pe împărat să o impună imperiului.

Dacă e să judecăm în întregul ei opera religioasă a lui Iustinian, observă Ch. Diehl, trebuie să mărturisim că, deși intențiile sale cu privire la politica de unire au fost lăudabile, autoritatea sa în materie de religie se exercită însă într-un chip cu totul intolerant, aspru și

[328] Diehl, *Just.*, pp. 354-363; *Le monde oriental*, pp. 109-112.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vexatoriu şi, cu toată tenacitatea încercărilor sale, rezultatele obţinute au fost nule ori deplorabile. Este însă altceva, în opera religioasă a lui Iustinian, care-i salvează memoria, adaugă savantul francez: ca şi Constantin cel Mare, el se simţea răspunzător faţă de adevărata credinţă, pe care socotea că are datoria sacră de a o răspândi în lume. De aici luară fiinţă nenumăratele *misiuni* care fură şi unul dintre cele mai folositoare şi mai eficace instrumente ale diplomaţiei imperiale în timpul lui Iustinian[329].

Biserica era puternică, protejată de stat şi de opinia publică, sprijinită de mulţimea fanatică a călugărilor, a căror influenţă era destul de simţită în mişcarea religioasă a epocii. Mănăstirile se înmulţiseră considerabil în această perioadă, caracterizată drept adevărata „vârstă de aur" a întemeierii mănăstirilor[330].

Nu putem încheia acest capitol al domniei lui Iustinian fără a menţiona mănăstirile şi fundaţiile de binefacere, atât de numeroase în epoca acestei domnii. Fiecare mănăstire îşi avea aşa-zisul *xenodochion* în care erau primiţi străinii, săracii şi bolnavii. Alături de acest ospiciu, care nu lipsea din nici o mănăstire, erau numeroase aşezăminte de binefacere încurajate de Iustinian prin ordonanţele sale. Ele erau de cele mai multe ori conduse de călugări: *gerontokomia* (aziluri pentru bătrâni), *ptochotrophia* (ospicii pentru săraci), *nosokomia* (aziluri de bolnavi), *orphanotrophia* (azile de orfani), *brephotrophia* (ospicii de copii), *lobotro-*

[329] *op. cit.*, pp. 365-366.
[330] Ch. Diehl, *Justinien*, p. 502.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

phia (leprozerii). Toate aceste aşezăminte erau numite cu termenul general de *εὐαγεῖς οἴκοι*.[331] Împăraţii şi particularii se întreceau în crearea lor, iar domnia lui Iustinian e foarte bogată în aceste aşezăminte pioase. Una dintre cele mai vestite era la Constantinopol, *Xenodochion Samson*, incendiat în timpul revoltei Nika, reconstruit cu impozanţă de către împărat şi dotat cu multe bogăţii.

[331] [O sinteză asupra asistenţei sociale în Imperiul byzantin a fost realizată ulterior de către D. Constantelos, *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*, New Brunswick. N. J., 1968.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

III.
[LUMEA BIZANTINĂ ȘI VIAȚA COTIDIANĂ ÎN VREMEA LUI IUSTINIAN]

Din cele înfățișate până acum, am văzut că Împăratul, moștenitor legitim al vechii Rome, se socotea suzeran al tuturor regalităților barbare. Regii barbari, la rândul lor, căutau totdeauna, chiar dacă erau aflați dincolo de hotarele imperiului, să-și atragă bunăvoința împăratului[332], Constantinopolul având asupra acestor suflete naive un prestigiu imens. Cei care veneau o dată aici nu-i mai puteau uita vreodată bogățiile și splendorile[333].

Aceste tendințe: pe de o parte, ambiția împăratului, care voia să-și extindă autoritatea asupra celor mai îndepărtate popoare, pe de altă parte, dorința barbarilor de a pătrunde în imperiu și de a-și atrage asupră-le onorurile și bogățiile Bizanțului, trebuiau să se afle într-un raport constant. În veacul al VI-lea, când imperiul era amenințat mai mult decât oricând, *politica externă* trebuia să treacă pe primul plan. *Motive comerciale și religioase* au făcut mai apoi ca această acțiune diplomatică a imperiului să capete o deosebită însemnătate. În chipul acesta, Bizanțul și-a însușit o adevărată artă de a-i stăpâni pe barbari, artă ale cărei principii e bine să le cunoaștem, căci ele călăuzesc întotdeauna politica acestui imperiu și ne explică în bună parte

---

[332] Gasquet, *De l'autorité impériale en matière de religion*, Paris, 1879, pp. 81-92.

[333] Ch. Diehl, *Justinien*, pp. 368-370.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lunga lui existență, în ciuda tuturor crizelor mari prin care a trecut[334].

1. [Diplomația și misiunile diplomatice]

Împotriva primejdiei necontenite a incursiunilor barbare, armele nu mai erau de ajuns pentru a apăra imperiul: au fost necesare misiuni de diplomației dibace, pe lângă acțiunea războinică, pentru a ține în frâu această primejdie. *Studiul lumii barbare* ajunsese acum una dintre preocupările statornice ale politicii Curții bizantine. Asupra fiecărui trib, cancelaria își aduna notele și informațiile sale: ele priveau obiceiurile, puterile, certurile care sfâșiau acel trib, relațiile comerciale ce puteau fi întreținute cu acesta. Erau cercetate apoi *mijloacele prin care puteau fi învrăjbite între ele* popoarele barbare: pentru aceasta, se știa care erau, la fiecare dintre aceste popoare, familiile cele mai influente, cu ce puteau fi ele mai bine atrase, ce sentimente și ce interese trebuiau aruncate mai ales în joc.

În toate aceste privințe, diplomația mlădioasă, ingenioasă a lui Iustinian e într-adevăr de admirat.

Mai întâi, tuturor acestor barbari *li se plătea un ajutor anual* (*annona*), în schimbul căruia ei se obligau să apere frontiera vecină cu ei a imperiului și să aducă în slujba imperiului un număr de soldați, la cererea autorităților militare. Apoi, pentru a-i lega și mai mult de Bizanț, șefilor acestor barbari li se acordau *titluri din ierarhia aulică*. În genere, ca semn al suzeranității imperiale, li se dădea un fel de învestitură a co-

[334] Ch. Diehl, *Justinien*, pp. 368-370.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mandamentului lor. Prokopios menţionează *insigniile* remise de Iustinian şefilor barbari din Africa: un baston de argint încrustat cu aur, o diademă de argint, o manta albă, prinsă de umăr cu o agrafă de aur, o tunică albă împodobită de broderii şi încălţăminte cu ornamente de aur[335]. Prokopios menţionează anume aici că, atunci când Belisarie a întreprins războiul împotriva lui Gelimer, numai puţini barbari s-au unit cu acesta; cei mai mulţi, atât în Mauritania, cât şi în Numidia şi Byzakion, au trimis ambasadori la Belisarie, declarându-se supuşi ai Împăratului, făgăduind să-l ajute şi cerând să le trimită însemnele domniei, *după vechiul obicei, τά τε σύμβολα σφίσι παρ' αὐτοῦ στέλλεσθαι τῆς ἀρχῆς κατὰ δὴ τὸν παλαιὸν νόμον ἐδέοντο*[336]; când persoanele erau de un rang însemnat, insignele erau mai preţioase. Astfel, Malalas ne spune că, în timpul lui Iustin I, regele lazilor, Tzath (Ztathios), îndată ce muri tatăl său, fugi la împăratul Iustin (spre a nu fi proclamat de regele perşilor şi a nu fi obligat să împărtăşească păgânismul) şi-l rugă să-l proclame rege al lazilor. Iustin îl botează şi-i dădu de soţie o bizantină, pe fata patriciului Nomos, şi-l încoronă cu diadema de aur împodobită cu pietre preţioase, *στεφάνιον Ῥωμαϊκὸν βασιλικὸν,* hlamida de mătase albă, împo-

---

[335] *Bell. Vand.*, I, 25, 4-8. (Ed. Haury, Procopii Caesariensis, *Opera omnia*, Leipzig, Teubner, vol. I, 1962, p. 413, r. 9-15): *ῥάβδος ἀργυρᾶ κατακεχρυσωμένη ναὶ πῖλος ἀργυροῦς οὐχ ὅλην τὴν κεφαλὴν σκέπων, ἀλλ' ὥσπερ στεφάνη τελαμῶσιν ἀργυροῖς πανταχόθεν ἀνεχόμενος, καὶ τριβώνιόν τι λευκὸν, ἐς χρυσῆν περόνην κατὰ τὸν δεξιὸν ὦμον ἐν χλαμύδος σχήματι Θετταλῆς ξυνιὸν, χιτών τε λευκὸς, ποικίλματα ἔχων, καὶ ἀρβύλη ἐπίχρυσος.*

[336] *Bell. Vand.*, I, 25, 4 (*ed. cit.*, vol. I, p. 413, r. 2-5).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dobită cu un tablion de aur pe care era brodat portretul împăratului, *χλαμύδα ἄσπρον ὁλοσήρικον ἔχον ἀντὶ πορφυροῦ ταβλίου χρυσοῦν βασιλικὸν ταβλίον, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἐν μέσῳ στηθάριον ἀληθινόν, ἔχοντα τὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Ἰουστίνου* – tunica albă – *ἄσπρον παραγαύδιον*, brodată cu medalioane de aur în care se afla de asemenea efigia împăratului [*ἔχον χρυσᾶ πλουμία βασιλικά, ἔχοντα τὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐτοῦ βασιλέως*]; încălțămintea însă era adusă din patria sa, împodobită cu mărgăritare, *τὰ γὰρ τζαγγία ἦν ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ χώρας, ἔχοντα μαργαρίτας Περσικῷ σχήματι*[33].

Pe lângă acestea, șefilor barbari li se dădeau demnități în ierarhia bizantină: regele lazilor avea titlul de *silentiarios* și primea în această calitate onorariu; alții erau *patrici*; aceia pe care împăratul îi boteza, primeau numele de *fii ai împăratului*. Foarte mândri de aceste titluri, barbarii se declarau „sclavii maiestății imperiale".

Uneori, pentru a-i câștiga mai mult, *li se cedau pământuri*. Astfel, Iustinian îi autorizează pe longobarzi să se așeze în Noricum și Pannonia, cantonă pe heruli în Dacia, pe hunii kutriguri în Tracia, iar avarilor, care intrară în relații cu imperiul, le făgădui locuri pe Sava, în *Pannonia Secunda*. În baza unei convenții făcute cu imperiul, toți acești barbari deveneau *foederati*.

Pentru ca influența bizantină să fie continuă asupra acestor vasali ai imperiului, li se dădeau adesea *soții dintre femeile bizantine*, în general din aristocrația senatorială, li se creșteau copiii la Constantinopol; erau

[33] *I.* Malalas, ed. L. Dindorf Bonn, p. 413.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

adăpostiți, în sfârșit, la Bizanț pretendenții la tronul acelor barbari, ca o continuă amenințare pentru feudatarii imperiului. În caz de vacanță, împăratul putea impune ca șef pe unul din acești refugiați.

Dar un mijloc care impunea mult acestor vasali era *ceremonialul orbitor* cu care erau primiți când veneau la Constantinopol. Ei aflau acolo o recepție pompoasă, care le dădea o mare idee despre puterea și prestigiul imperiului. În tot timpul domniei lui Iustinian, Constantinopolul văzu o defilare continuă a prinților exotici, heruli, huni, gepizi, avari, arabi, axumiți, lazi, iberi, oameni de toate rasele și din toate țările. Ei erau copleșiți de atenție, de daruri, de măreție: erau conduși cu mare pompă, cu o escortă de cavalerie splendidă, în sunetele trâmbițelor și în mijlocul drapelelor desfășurate.

Un alt mijloc de acțiune al diplomației bizantine era de *a stârni popoarele barbare unele împotriva altora*. Ea întreținea cu dibăcie rivalitățile dintre ele, provoca dușmăniile. Bizanțul găsea întotdeauna un barbar de aruncat asupra celuilalt: el îi aruncă astfel pe longobarzi asupra gepizilor, pe hunii utiguri asupra celor kutriguri, pe avari asupra hunilor[338].

A lua pe barbari în solda imperiului, a-i divide pentru a-i nimici, fusese un mijloc cunoscut încă vechii Rome. Dar un procedeu cu totul nou, creație a diplomației bizantine, fură *misiunile*. La Bizanț, se știe, politica a fost întotdeauna strâns legată de religie, opera convertirii, a propagandei creștine mergând alături cu

[338] Ch. Diehl, *Iustinien*, pp. 371-374.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

aceea a cuceririi[339]: misionarul era colaboratorul soldatului. Priceput, instruit, răbdător, el era un agent de primă ordine. Alături de negustătorul, de *negotiator*, care prin călătoriile sale îndrăznețe luminează câmpul acțiunii diplomatice, dându-i informațiile necesare, *călugărul*, mai folositor încă, pregătea calea acțiunii politice, deschidea noi domenii civilizării. El începe, în opera sa de convertire, cu persoanele influente, cu femeile, mai sensibile la mesajul de blândețe și iubire al noii credințe; și când regele era câștigat, poporul urma îndată. Dacă regele șovăia, o călătorie la Constantinopol, unde îl aștepta pompa recepțiilor și splendoarea ceremoniilor religioase, dezarma ultima sa rezistență.

De atunci, în țara convertită, influența bizantină devenea stăpânitoare. Preoții ajungeau confidenții, miniștrii regelui, episcopii care țineau de Constantinopol, se stabileau acolo; creștinismul aduce nu numai un cult nou, o liturghie necunoscută și atrăgătoare, el introduce o lume nouă de idei, de sentimente: o civilizație nouă, cu totul bizantină, străbate și îi preface pe barbari[340].

Politica aceasta puțini împărați au practicat-o cu mai multă mlădiere și dibăcie decât Iustinian. Ambasadorii și misionarii săi pătrund în regiunile cele mai depărtate, cele mai necunoscute. În Răsărit, pentru a ține la respect monarhia Sassanizilor, împăratul îi caută pretutindeni dușmani, de la hunii sabiri, care pot să se arunce asupra acestei monarhii pe la nord și de la

[339] Gasquet, *op.cit.*, Paris 1879, pp. 75-77.
[340] Ch. Diehl, *Justinien*, pp. 375-376.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

arabii deşertului sirian, care o puteau ameninţa pe la sud, până la arabii din Yemen şi la regatul etiopian din Axum. În Apus, el îşi întinde influenţa asupra vizigoţilor şi francilor; la frontiera Dunării seamănă discordie între barbari, ţinându-i în frâu pe bulgari prin huni, pe gepizi prin longobarzi, pe huni prin avari.

Pe coasta de miazănoapte a Pontului Euxin, imperiul avea două avanposturi însemnate: *Cherson* şi *Bosporos* în Crimeea. Prin aceste posturi înaintate se exercita influenţa sa asupra populaţiilor rătăcitoare din părţile acelea. Acolo, pe coasta orientală a Crimeei, erau *triburi de origine hună* şi mai departe, pe coastele Mării de Azov şi în peninsula Taman, resturile marii migraţiuni gotice, *goţii tetraxiţi*. Mai la nord, la est de Tanais (Don) se aflau *hunii utiguri,* la Apus de Tanais *hunii kutriguri,* care veneau până la Dunăre în incursiunile lor[341]. Cu toate aceste popoare, Bizanţul întreţinea statornice legături. Chersonul şi Bosporos erau marile centre comerciale unde se făcea schimbul mărfurilor cu barbarii din aceste părţi. Goţii tetraxiţi, atraşi de mult încă la creştinism, intraseră, de teama hunilor, în relaţii de vasalitate cu imperiul. Hunii Bosporului se convertiseră şi ei, cu regele *Grod,* care pieri din această cauză într-o rebeliune a poporului său. Cu hunii kutriguri Bizanţul avea, de asemenea, legături, căutând a întreţine rivalitatea dintre aceste două fracţiuni. Pentru a păstra aceste importante posturi, Iustinian fortificase puternic Bosporos şi Cherson şi ridicase pe coastele Crimeei mai multe forturi întărite[342].

---

[341] *Bell. Goth.* IV, p. 5.

[342] Ch. Diehl, *Justinien*, pp. 377-380.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Dincolo de extremitatea estică a Mării Negre, la piciorul Caucazului, unde era vechea Colchida, se afla ţara muntoasă numită în secolul al VI-lea *Lazica* – *Λαζική*. Era o poziţie strategică de cea mai mare însemnătate pentru bizantini: pământul accidentat, prevăzut cu multe clisuri, putea fi uşor apărat împotriva năvălirii de la nord, pe unde ameninţau hunii şi avarii; el închidea în acelaşi timp perşilor accesul la mare, pe unde aceştia ar fi putut ameninţa serios posesiunile imperiului. De aceea bizantinii se siliră necontenit a-i păstra pe lazi în clientela lor. Am văzut pe regele Tzathios (Tzath) primind din mâinile lui Iustinian coroana şi investitura. Pentru a-şi asigura stăpânirea, Iustinian construi aici o puternică cetate, *Petra Iustiniana*, la sud de Phasis[343]. Alte fortăreţe se ridicară apoi şi prezenţa acolo a ducilor imperiali îi nemulţumi de multe ori pe lazi, care apelară la protecţia perşilor uneori, dând astfel pricină necontenită de ostilităţi cu perşii. Creştinismul îi apropiase însă mult pe lazi de imperiu; regii lor au fost adesea crescuţi la Constantinopol, căsătoriţi cu femei bizantine (Tzath fusese creştinat de Iustin şi căsătorit cu Valeriana, fiica patriciului Nomus), încât, în genere, influenţa Bizanţului se menţinea acolo statornic, iar Iustinian putea numi această ţară ca „a sa", *ἡ ἡμετέρα Λαζική*.

La est şi la nord de această ţară se aflau alte popoare, cele mai multe vasale lazilor – şi prin ei, aflate sub influenţă bizantină: suanii, apsilienii, abasgii[344], zichii, sagidii sau saginai[345] şi mai în sus, la piciorul Caucazu-

[343] *Bell. Goth*, IV, 2.
[344] *Ibidem*, IV, 2; 3.
[345] *Ibidem*, IV, 4, 1-4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui, spre porţile Caucazului, alanii[346]. Toate aceste populaţii se convertiseră la creştinism şi gravitau deci în sfera politicii bizantine. Împăratul le plătea anual subvenţii, iar pentru a-şi asigura influenţa stăpânea acolo puncte strategice importante, ca Pityos şi Sebastopolis[347].

Tot prin Lazica imperiul venea în control cu alte două neamuri barbare: hunii sabiri la nord şi triburile Iberiei la sud-est (actuala Georgie). Cei dintâi ocupau cele două celebre defileuri cunoscute sub numele de Porţile Caspice, şi aceasta făcea să li se dea o deosebită atenţie, căci ei puteau deschide astfel drumul către miazăzi popoarelor nomade de la nord. Aceşti huni erau puţin siguri, dar diplomaţia bizantină a ştiut, cu toate acestea, să-i aibă de multe ori de partea sa. Creştinismul pare a fi pătruns la ei la începutul veacului al VI-lea. Iberii, de asemenea convertiţi la creştinism, vedeau în împăratul bizantin un aliat preţios, şi astfel, deşi supuşi politic regelui pers, ei au căutat adesea protectoratul bizantin şi diplomaţia imperială a exercitat acolo întotdeauna o acţiune ocultă, care pricinuia dificultăţi perşilor[348].

Armenia era apoi un câmp însemnat al jocului diplomaţiei bizantine. Aici, bizantinii au aflat în perşi un rival care le dispută de multe ori cu armele influenţa. Din veacul al V-lea, partea orientală – Persarmenia – era în posesiunea Sassanizilor; partea occidentală era legată de imperiu prin vagi legături de vasalitate. La

[346] *Ibidem*, IV, 3-4.
[347] *Ibidem*, IV, 5.
[348] Ch. Diehl, *Justinien*, pp. 380-384.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nord de Eufrat locuiau tzanii, triburi păgâne şi sălbatice. Împăratul le-a ocupat ţara cu fortăreţe şi garnizoane; a încercat apoi, prin creştinism, a-i îmblânzi. Tot astfel a procedat faţă de triburile armene din părţile de sus ale Eufratului. În această ţară, de multă vreme creştină, el înmulţi bisericile şi mănăstirile şi nu cruţă nici o osteneală pentru a răspândi la aceste triburi aspre şi barbare (din ţinuturile Sophanene, Anzitene, Asthiatene, Balabitene), moravuri mai blânde. Femeia era, de exemplu, la aceste clanuri sălbatice, foarte disprețuită. Soţul o cumpăra ca pe o vită, ea nu primea dotă şi era exclusă de la moştenire. Iustinian, printr-o novelă, făcea să înceteze această stare nedreaptă de lucruri[349].

Mai la miazăzi, în imensele pustiuri care despărţeau, la răsăritul Siriei romane, imperiul de monarhia Sassanizilor, rătăceau numeroasele *triburi arabe*. Roma intrase în relaţii cu ele încă din veacul al treilea, străduindu-se să se folosească de aceşti nomazi pentru apărarea frontierelor sale. Iustinian continuă această politică. Triburile arabe primeau subsidii anuale, şeicii lor, pe care administraţia bizantină îi numea *phylarchi*, *φύλαρχοι* – primeau învestitura de la împărat şi autorizaţia de a se aşeza uneori cu trupele lor dincoace de hotarele imperiului unde, sub conducerea ducilor imperiali, contribuiau la apărarea acestor hotare.

La Hira, pe Eufrat, se afla un stat arab care atârna de Persia. În fruntea lui, de la anul 505 se afla emirul *Mundhir* (505-554), în cronicile bizantine numit *Ala-*

[349] *Ibidem*, pp. 385-386.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mundar, unul dintre cei mai teribili adversari ai lui Iustinian. Timp de 50 de ani, el purtă nimicirea prin Siria, Fenicia, Mesopotamia. Zadarnic a încercat imperiul să-l oprească, el apărea cu trupele sale, prăda și distrugea totul în drumul său, iar când armatele imperiale porneau asupră-i, se făcea nevăzut. Diplomația nu a putut să-l câștige pentru imperiu. Pentru a crea acestui stat al Lachmizilor de la Hira o contrapondere, s-a organizat în anul 531 un stat arabo-roman: Iustinian unise triburile arabe din sfera de influență romană, în speță toate triburile Siriei, sub înalta autoritate a unui *phylarchos* general: acesta a fost *Arethas* sau *Harith-ibn-Gabala*, șeful puternicului trib al *Ghassanizilor*. Ridicat la rangul de *patricius et phylarchus*, plătit cu o subvenție anuală, acesta a adus imperiului servicii deosebit de mari. Creștin, zelos monofizit, protejat ca atare de Theodora, Arethas a obținut un episcop la Bostra, cu jurisdicție asupra Arabiei și Palestinei[350].

La moartea lui Harith (sfârșitul anului 569 sau începutul lui 570), principatul ghassanid a fost moștenit de fiul său *Mundar bar Harith* (sau *Flavius Alamundarus*). Acesta a marcat apogeul casei sale, fiind important atât ca general, cât și ca om de stat. Și-a apărat cu succes coreligionarii sau monofiziții (cum am văzut deja, Harith fusese un zelos monofizit, câștingându-și un merit în organizarea Bisericii iacobite). Fiind atacat de lachmidul Kabus, i-a pricinuit acestuia o înfrângere zdrobitoare (20 mai 570).

În apropierea cetății Sergiopolis se afla sanctuarul sau biserica Sf. Sergios, patronul arabilor creștini ai Si-

[350] *Ibidem*, pp. 387-390.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

riei, care veneau aici în pelerinaj anual, precum şi un pretoriu al *phylarchilor* ghassanizi, edificiu care servea pentru adunarea şefilor de clanuri confederate sub autoritatea phylarchului. Aici exista şi o sală de audienţe, unde phylarchii înconjuraţi de un ceremonial vrednic de calitatea lor de funcţionari romani şi de înalţi demnitari ai imperiului puteau să primească omagiul şefilor de clanuri, să le dea ordine, să judece litigiile dintre ei şi să împartă justiţia arabilor.

Sergiopolis nu era o cetate a *limesului,* ci mai mult o incintă care trebuia să protejeze sanctuarul cu bogăţiile lui, care era un centru de pelerinaj la fel de mare ca sanctuarul Sf. Simeon Stylitul. Aici, deasupra unei abside, care este mai degrabă o *exedra,* s-a păstrat inscripţia *NIKA H TYXH 'ΑΛΑΜΟΥΝΔΑΡΟΥ*, adică „Fii biruitor, norocul lui Alamundar!".

Este vorba de Al-Mundir sau Mundar, fiul lui Harith bar Djabala sau Harith ibn Gabala, căpetenia triburilor arabe ale Siriei în vremea lui Iustinian[351].

La sudul pustiului Siriei, la Marea Roşie şi în Arabia, Bizanţul exercita încă o mare influenţă pe vremea lui Iustinian. La capătul de miazănoapte al golfului Akabah, care sfârşeşte spre nord-est Marea Roşie, era portul *Aila*, emporiu însemnat, unde ajungea tot comerţul Mării Roşii. Din veacul al IV-lea, imperiul se afla, prin acest emporiu, în relaţii religioase şi comerciale cu popoarele riverane ale Mării Roşii. Pe coasta orientală, negustătorii bizantini căutau preţioasele produse ale Arabiei Fericite: tămâie, aloes ş.a., fie ajungând în por-

[351] J. Sauvaget, *„Les Ghassanides et Sergiopolis"*, *Byzantion*, XIV, 1939, pp. 115-130.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tul Ocelis, fie luând drumul pe uscat. Pe țărmul occidental intrau în legături și mai folositoare cu puternicul regat etiopian din *Axum*. În portul Adulis se aflau toate produsele Africii interioare, trestie de zahăr, tămâie, mirodenii, fildeși, sclavi, smarald și mai ales aur din Sasù. Prin intermediul etiopienilor și al arabilor din Yemen, bizantinii intrau în legături cu India. Ca și romanii, bizantinii scoteau din Extremul Orient o mulțime de lucruri folositoare: din China mătasea, din India mirodenii, parfumuri, pietre prețioase. Toate acestea nu le căutau în țările de origine; ele se aduceau pe uscat, cu ajutorul caravanelor, prin Asia Centrală, în valea Eufratului ori pe mare, cu ajutorul corăbiilor care porneau din Adulis sau Ocelis la Ceylon, marele antrepozit al Indiei. Pe continent, Persia făcea pe mijlocitorul acestui negoț, dar cu Persia imperiul era foarte des în război și traficul era adesea întrerupt. Însă chiar în timp de pace, politica bizantină vedea cu ochi răi atâția bani vărsați pentru dușmanii imperiului și aceasta îl hotărî pe Iustinian să dea toată atenția drumurilor maritime.

Între Palestina bizantină și Arabia Fericită trăiau arabii din regiunea Palmierilor (*ὁ φοινικών*), iar mai la sud, pe platoul central *Nedjed*, triburile *Kinda* și *Maad*. Asupra primei regiuni, Iustinian izbuti a-și întinde autoritatea: șeicul *Abu-Charab* i-a cedat oazele și a primit în schimb titlul de *phylarchos* al Palestinei. Cu celelalte, lucrurile au mers de asemenea bine, chiar dacă nu întotdeauna. Astfel, imperiul închidea Sassanizilor orice speranță de întindere în aceste părți. În unghiul sudic al Arabiei era regatul Dabeian din Himyar sau al Homeriților – *ὁμηρῖται*, țară foarte prosperă prin comerțul ei și de o civilizație înaintată. Creștinismul s-a

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

introdus aici la sfârşitul secolului al V-lea. Politica regilor din Himyar se orienta către Persia, iar creştinii indigeni şi negustătorii bizantini erau maltrataţi în ţară. Încă din timpul lui Iustin se căutase remedierea acestei situaţii şi s-au întrebuinţat în acest scop ambiţiile regilor etiopieni din Axum. Marele stat abisinian era atunci foarte întins: el atingea la sud ţara Somalilor, iar la apus Nilul. Era în legături bune cu Bizanţul, mai ales de când regii abisinieni trecuseră la creştinism. I-a fost prin urmare uşor diplomaţiei bizantine să arunce acest regat asupra arabilor din Yemen; după o serie de acţiuni întreprinse de regele din Axum, se instală în Hingar un vicerege abisinian şi o misiune monofizită a venit în anul 525 să predice acolo. În 531, autoritatea abisină a fost scuturată şi Yemenul s-a menţinut neatârnat. Dar el a intrat în legături active cu Bizanţul. Drumul mătăsii a rămas însă tot prin Persia.

În Egipt, hotarele imperiului se retrăseseră mult, sub Diocleţian, până la primele cataracte ale Nilului. Dincolo locuiau popoarele pe care Prokopios le numeşte *Βλέμυες* şi, mai jos, în Nubia, *Νοβάται*, populaţii prădalnice şi foarte neplăcute pentru imperiali. În Nubia, limba greacă era curentă; către anul 540, populaţia ei a fost creştinată de un monofizit, Iulian, în frunte cu regele Silko, acesta ajungând aliatul bizantinilor şi ajutându-i pentru a supune cerbicia blemmyilor, la care se stabileşte apoi de asemenea autoritatea bizantină, care a pus peste dânşii pe exarhul din Talmis; prin stăruinţele acestuia şi ale episcopului din Philae, Theodor, aşezat de curând acolo, ţara se creştină[352].

[352] Ch. Diehl, *Iustinien*, 390-400.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În Africa, propria religie se unea de asemenea cu politica. La sudul Tripolitaniei, creştinismul pătrundea, odată cu influenţa imperială, în cele dintâi oaze ale Saharei. La *Augila* bunăoară, unde cultul lui Ammon, cu hierodulii, profetesele şi sacrificiile sale era în floare, Prokopios ne spune cum populaţia s-a convertit şi o biserică s-a ridicat în onoarea Fecioarei, Theotokos. Până la *Gadames* suzeranitatea bizantină era recunoscută şi creştinismul răspândit. Cu atât mai mult influenţa diplomaţiei imperiale se exercita asupra *triburilor berbere* cantonate, de la cele două Sirte şi până la Gades, în vecinătatea provinciilor bizantine. Şefii acestor triburi se întreceau a intra în alianţa imperiului, bucuroşi de darurile, de titlurile şi de atenţia împăratului. În mai puţin de 10 ani de la recucerirea Africii, toate marile state berbere recunoşteau autoritatea lui Iustinian.

Influenţa bizantină pătrundea şi până la francii care ocupau Galia. În scrisorile pe care le adresează lui Iustinian, Theodebert îl numeşte „stăpân" şi „părinte". Într-o scrisoare, Iustinian îi cerea să-l informeze exact asupra căror popoare se întinde autoritatea acestuia în Germania. Lucrul se explică prin dorinţa lui Iustinian de a răspândi creştinismul până în regiunile al căror nume chiar nu se cunoscuse mai înainte.

Acţiunea imperiului viza până şi *popoarele sălbatice care se învălmăşeau la nordul Dunării*. De mult timp longobarzii, convertiţi la catolicism, erau în bune relaţii cu imperiul, primeau de la acesta subvenţii şi dădeau soldaţi. Iustinian i-a autorizat în anul 547 de a ocupa Noricul şi Pannonia, asigurându-şi concursul lor împotriva gepizilor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

La est de aceştia, în Moesia superioară erau cantonaţi, încă din vremea lui Anastasios, herulii. Ei au fost creştinaţi prin grija lui Iustinian, care însuşi îl boteză, în Constantinopol, pe regele lor, cu familia şi şefii nobilimii sale. O alianţă strânsă a urmat acestei convertiri. Împăratul a acordat herulilor noi pământuri în Dacia şi în jurul oraşului Singidunum şi le-a mărit subvenţia, ei îi dădeau, în schimb, soldaţi. Dar revoluţiile interne i-au desfăcut pe cei mai mulţi de Bizanţ pentru a se uni cu gepizii. Aceştia, între Dunăre şi Carpaţi, au cuprins şi o parte a Daciei. Ei erau încă aliaţi ai imperiului şi primeau subsidii. Dar prădalnici, turbulenţi şi pe deasupra, arieni, erau neplăcuţi lui Iustinian. De aceea el le refuză subvenţiile, ajutându-i mereu împotriva lor pe longobarzi.

Mai la răsărit, *slavii* şi *bulgarii* ameninţau Dunărea de Jos. O grupă a lor, *slovenii*, ocupa Pannonia; alta, mai de temut, *anţii*, rătăcea de la Dunăre până la Nipru; în sfârşit, la nordul Mării de Azov, avarii se întindeau necontenit spre apus[353]. Diplomaţia bizantină intră în legătură cu toţi aceştia, oferindu-le pământuri şi bani, pentru a apăra frontierele împotriva altor barbari.

Astfel, pretutindeni, misiunile creştine au fost de mare şi neprețuit folos imperiului: mai cu seamă monofiziţii au făcut această operă, căci ei i-au convertit pe hunii sabiri şi pe arabii Siriei; misiunile lor au propovăduit în Himyar şi Axum, la blemyi şi nubieni. Pretutindeni imperiul îşi trimitea episcopi, pătrundea

[353] Pentru barbarii cle nord ai imperiului, vezi şi G. Finlay, *A History of Greece,* ed. H. F. Tozer, vol. I, Oxford, 1877, secţ. VII, p. 248 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

prin influența sa la toate aceste neamuri barbare, cum observă Diehl[354].

Desigur că politica aceasta își avea primejdiile sale. Tot arătând barbarilor bogățiile imperiului, tot acordându-le cu generozitate subvenții și pământuri, li se deschideau poftele și se contribuia fără voie la a-i face primejdioși pentru Bizanț[355]. Uimiți de strălucirea și puterea imperiului, ei se prezentau la început cu umilință; pe măsură însă ce se familiarizau, pe măsură ce ajungeau a cunoaște mai de aproape bogățiile și slăbiciunea acestui imperiu, își regăseau vechea lor trufie și își măreau pretențiile. Și când dorințele lor nu erau mulțumite pe deplin, ei se răzbunau prin invazii brutale, prădând țara, târând populația în sclavie, uitându-și toate obligațiunile pe care le contractaseră. Prokopios avea dreptate să afirme că singurul mijloc de a-i sili pe barbari la credință față de Bizanț era numai frica de armele imperiale[356].

---

[354] Ch. Diehl, *Justinien*, p. 409 și urm.

[355] V. critica lui Prokopios, *Hist. arc., ed. cit.*, 54, 72-3, 114-115, 122-123; Agathias, p. 106. [Întrucât cea mai mare parte a manuscrisului nu era pregătită complet pentru tipar, autorul său omite, adeseori în mod involuntar, să indice cu toată precizia ediția avută în vedere; foarte rare sunt însă situațiile în care exactitatea trimiterilor, totdeauna corectă, pune probleme și dificultăți de verificare. Într-o asemenea situație ne găsim cu nota de față, care în manuscris are unele cifre trecute cu cerneală, altele cu creionul. Fondul afirmației sale este absolut exact: menționăm în acest sens *Istoria secretă* în ed. H. Mihăescu, București, 1972, cap. 11, 5-11, p. 99-101.

Pentru criticile aduse autorității imperiale în Bizanț, inclusiv la Prokopios, dispunem acum de cartea lui F.H. Tinnefeld, *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie von Prokop bis Niketas Choniates,* München, 1971.]

[356] *Bell Pers.*, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Fiindcă nu s-a ţinut întotdeuna de acest principiu, Iustinian a văzut adesea peninsula balcanică pustiită înfiorător de slavi şi de huni. Fiind plătiţi ca să se retragă, aceştia erau de fapt încurajaţi ca să revină.

Sistemul subsidiilor distribuite darnic barbarilor de la frontiere a adus la marginea Imperiului Roman duşmani proaspeţi şi formidabili, atraşi de beneficii similare.

Către sfârşitul domniei lui Iustinian, un nou popor hunic apare la frontiera Europei, la nordul Caspicei. Ei se chemau *avari*, deşi se pretinde că au uzurpat numele unui alt popor, şi erau destinaţi a juca pe scena istoriei europene un rol similar celui jucat mai înainte de huni.

Emigrarea lor la vest se datora desigur unei revoluţii în Asia Centrală, care, către mijlocul secolului al VI-lea, a surpat puterea tribului Ju-Ju (Juan-Juan), şi a pus în locul lor pe *turci*, mai înainte vasalii lor. Şeful care se ridică împotriva stăpânilor săi a fost *Tu-men*, el a fundat imperiul turcilor. Succesorul său *Mo-kan* (553-572) a distrus regatul ephthaliţilor şi a organizat vastul imperiu turcesc, ce se întindea de la China la Marea Caspică şi în sud la hotarul Persiei, împărţindu-l în două hanate, din care cel de vest era supus celui de răsărit. În 558, Iustin, fiul lui Germanos, generalisimul imperial din Lazica, primi un mesaj de la Sarus, regele Alanilor, prin care acesta-i făcea cunoscută dorinţa avarilor de a intra în relaţii cu împăratul. Acesta a răspuns că este bucuros de a primi o ambasadă a avarilor, şi aceasta a venit la Constantinopol în frunte cu Candikh[357], în 558, primind daruri bogate, ţesături, lanţuri de aur. Apoi, Iustinian trimise cu daruri la chagan pe spatharo-candidatul Valentin, un sol care a transmis că împăratul e gata să le satisfacă cererile dacă avarii dau dovadă de valoarea lor, supunându-i pe duşmanii săi. Atunci avarii îi distruseră pe sabiri şi luptară cu succes contra utigurilor. Curăţind

[357] E. Stein arată că Bury se înşeală când îl socoteşte pe Candikh ca rege al avarilor (Stein, p. 542, n. 2). [Cum am mai remarcat, personajul e menţionat de Prokopios sub forma Sandil.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

calea, ei pătrund în teritoriul kutrigurilor, *în regiunile dintre Bug și Siret*, supunându-i pe anți, și în 561 fac o mare incursiune de pradă în Europa Centrală, apărând pe Elba și amenințând mărcile de est ale francilor din Austrasia.

În același an, chaganul Baian a trimis o solie la Constantinopol, cerând locuri într-o provincie romană. Călătorind prin Colchis, probabil în calitate de *qaestor exercitus*, Iustin se informă cu privire la planurile lor perfide (aveau de gând, cum vor trece Dunărea, să se întoarcă în imperiu cu toată armata) și trimise vorbă împăratului ca să-i rețină cât mai mult posibil pe soli, pentru că avarii nu vor trece Dunărea până ce nu vor pleca solii din Constantinopol. Iustinian urmă sfatul și Bonus, chestorul Moesiei și Scythiei fu înștiințat să apere fluviul. Planul reuși și barbarii nu au intrat în imperiu. Solii au fost concediați și li s-au dat obișnuitele daruri pe care le-au întrebuințat cumpărându-și țesături și arme, dar Iustin a primit ordin să li se ia, la sosirea în Colchis, armele. Aceasta a adus dușmănia dintre avari și imperiu[358]. Iustinian nu a trăit să vadă urmările; dar nu mult după moartea sa, avarii au venit la Dunăre, unde și-au asigurat locuințe, ajungând o plagă pentru provinciile din Balcani.

Dacă în vremea domniei lui Iustinian avarii nu au îndrăznit să atace imperiul, ei au pătruns în schimb în regatul francilor, unde au fost însă bătuți, ajungând la un tratat cu merovingianul Sigebert (562).

Atitudinea lor a devenit insolentă după moartea lui Iustinian, când au trimis la Constantinopol o ambasadă prin care au încercat să-l intimideze pe noul împărat[359].

Cucerirea avară. „Avarii adevărați" ai lui Simokattes au fost identificați cu Ju-Ju sau Juan-Juan (=viermi), care au fost cuceriți de turci; un rest din ei au fugit la chinezi, dar au fost predați turcilor și uciși.

---

[358] V. Menandros, FHG, vol. IV, fr. 9, p. 205.

[359] E. Stein, *op. cit.*, p. 544.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Avarii istoriei europene erau probabil un popor hunic. Ei i-au cucerit pe sabiri, pe la anul 558 (Menandros, fr. 5). Ei au primit, în înaintarea lor către vest, supunerea ugurilor, goniți la vest de Volga de către sabiri, supunându-i pe utiguri la sud de Don și pe kutriguri la vest de Don. Îi găsim atacând Austrasia și luptând pe Elba în 562. Subjugarea anților (*Antae*) (poate pe Bug) a fost o treaptă a înaintării lor spre vest și s-a întâmplat înainte de 562. E clar că incursiunile lor în teritoriul franc nu s-au făcut de la o așa de mare distanță cum era Rusia de sud-est, și e sigur că *n-au atins ultima lor locuință în Ungaria, înainte de 562 sau chiar înainte de 566*, pentru că Ungaria era în acel timp ocupată de longobarzi și gepizi.

Bury admite părerea lui Schafaøik, după care avarii i-au atacat pe gepizi prin Ungaria de Nord, venind din Galiția. Au urmat deci, calea de la Nipru și Bugul de Sus, prin guvernământul de Kiev și Podolia.

Așezarea avarilor a fost *în vechea Iazygia, între Tisa și Dunăre*, unde i-au deposedat pe gepizi, și-n *Pannonia,* unde au urmat longobarzilor. Aceste regiuni, care corespund Ungariei, erau *Avaria* în sens strict. Dar chaganul ei și-a întins puterea asupra triburilor slovace din nord și est. E în genere admis că puterea lor se întindea în Europa Centrală și era recunoscută în Boemia, Moravia, Galiția; dar pare o exagerare improbabilă a se spune că se mărginea la nord cu Baltica. Baian i-a supus și pe slavii din Valahia și Moldova, iar stăpânirea sa se întindea asupra bulgarilor, unogunduri și kutriguri[360].

[360] J. Bury, ed. Gibbon, vol. V, *Appendix* nr. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În aceste năvăliri ale avarilor erau târâți desigur și slavii, ca și hunii kutriguri și utiguri, cu toții vasali ai chaganului Baian.

Incursiunile slavilor în Peninsula Balcanică sunt documentate încă din timpul domniei lui Iustinian. Ei erau purtați acum de avari în regiunile Dunării, retrăgându-se odată cu aceștia în locurile lor din stânga fluviului. În masă însă, slavii au început a trece Dunărea numai în timpul lui Tiberius când, numeroși, au purces unii dintre ei a se așeza în Peninsula Balcanică.

Slavii din această perioadă sunt prezentați ca barbari nedisciplinați, nesupuși, necunoscând nici o ierarhie: *ἄτακτοι, ἄναρχοι, οὐδὲ τάζιν γνώσκουσιν*, îi socotește autorul acelui *Strategikon* atribuit împăratului Maurikios[361].

În al patrulea an al domniei sale (531), Iustinian l-a trimis pe Chilbudios, strateg în Thracia, pentru paza fluviului Istros, poruncindu-i să vegheze ca să nu treacă barbarii fluviul pe acolo, fiindcă trecând adeseori pe acolo hunii, anții și sclavinii săvârșeau fapte de nesuferit pentru romei. Chilbudios a devenit atât de înfricoșător barbarilor, încât timp de trei ani, cât s-a aflat el în acea comandă, nu numai că nimeni nu a reușit să treacă Istrul împotriva romeilor, ci romeii înșiși, mergând cu Chilbudios adeseori în incursiuni pe malul celălalt, au ucis și au luat captivi barbarii de acolo. După trei ani însă, trecând Chilbudios fluviul așa cum obișnuia, cu puțină oștire, sclavenii l-au întâmpinat cu

[361] N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, București, 1937, vol. II, pp. 306-307.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

toată mulțimea și făcându-se luptă mare, mulți romei au căzut, împreună cu strategul Chilbudios[362].

Câțiva ani mai târziu, pe când Belisarie era asediat în Roma (537), la dispoziția sa se afla o mică armată, care fusese întărită în timpul asediului cu numai 1600 călăreți huni, slavi și anți[363]. Slavii și anții serveau deci în armatele lui Iustinian ca mercenari, dar opinia care susține instalarea lor în masă la sud de Dunăre încă din secolul al III-lea nu se bazează pe nimic serios[364].

Când Germanos a primit, apoi, comanda pentru războiul din Italia (550), el a fost reținut la Sardica pentru a opri o invazie a slavilor și anților care trecuseră Dunărea și ajunseseră în regiunea Naissus. „Iustinian îi dădu atunci ordin lui Germanos să-și suspende plecarea în Italia și să alerge în ajutorul Thessalonicului și al orașelor din împrejurimi, pentru a-i respinge pe sclavini. Aceștia aveau mare teamă de Germanos, căci pe când unchiul său Iustinian luase domnia, anții, care locuiesc foarte aproape de sclavini, trecând Istrul cu multă armată, au năvălit în Imperiu. Germanos tocmai fusese instalat de către împărat în calitate de strateg a toată Thracia. Venind el la

---

[362] Prokopios, *Bellum Gothicum,* III, III.

[363] „În acest moment apar slavii ca mercenari în armatele bizantine. Anții, care pe drept sau pe nedrept sunt atașați Slavilor, erau cei mai buni soldați pentru războiul purtat în munți (*cf.* Prokopios, *op. cit.,* III, 21) deci ei n-ar putea fi localizați pe Nipru sau pe Nistru, ci undeva în Carpați" (F. Lot, Ch. Pfister et Fr. Ganshof, *Histoire du Moyen Âge*, t. I, *Les destinées de l'Empire en Occident de 395 à 888*, în col. „*Histoire générale*", dirigée par G. Glotz, Paris, 193, p. 145, n. 60).

[364] F. Lot, Ch. Pfister, Fr. Ganshof, *op. cit.,* p. 132, n. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

luptă cu barbarii, i-a biruit strașnic și i-a ucis aproape pe toți. Prin această faptă el s-a acoperit de glorie în fața tuturor oamenilor, dar mai ales în fața acestor barbari. De aceea ei au fugit prin munți în Dalmația"[365].

Datorită marelui lor număr, slavii au pătruns în Imperiu nu numai pe cale violentă, ci și pașnică. Ultima cale a fost favorizată de caracterul internațional al statului bizantin, care practica pe scară largă colonizarea de barbari, așezați pe baza vechiului sistem al „federaților".

După datele lui Iordanes și Prokopios, sclavenii (sau sclavinii) formau partea de vest a grupei sudice a slavilor la Dunărea de Jos. Anții formau grupa de sud-est a slavilor, locuind Nistrul de Jos și Niprul de Jos, aproape de coasta Mării Negre („*qua Ponticum mare curvatur a Donastro extenduntur usque ad Danaprim*"[366]).

Din regiunea Bugului de Jos și a Basarabiei, unde pare a se fi aflat aria primei lor civilizații, anții și-au mutat apoi centrul mai la nord, în regiunea Kievului. Întrucât unele antichități ale anților sunt similare cu antichitățile cetăților bizantine de pe litoralul nordic al Mării Negre, faptul confirmă existența unei strânse legături între unii și ceilalți. Vernadsky a admis chiar existența unor comunități formate din alani și anți în Crimeea.

---

[365] Prokopios, *Bell Goth.*, III, 40, ed. Haury, p. 476, 17 și urm. [în traducerea românească a lui H. Mihăescu, *Războiul cu goții*, București, 1963 (col. „Scriptores Byzantini", III), fragmentul se află la p. 200, cap. 40, 3-8, cu ușoare deosebiri de traducere].

[366] Iordanes, *Getica*, 35.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Numele de „anți" nu sună slav. Kunik credea că anții erau urmașii unei populații cercheze. Olrik îi socotea pe anții lui Iordanes ca fiind identici cu „adyge" (=cerchezi), admițând însă că aceștia erau diferiți de „antes", existenți în alte locuri din *Getica* aceluiași autor. Županić i-a identificat ulterior pe anți cu „andiani", un trib caucazian ținând de grupul lesgiș. Vernadsky i-a considerat însă drept unul dintre neamurile sarmatice, anume acei *as*, străbuni ai oseților de azi, pentru explicarea numelui pornind de la chinezul *an-ts'ai*, pe care-l socotea derivat din tocharicul „ant", care însemna „câmpie". Anții ar fi deci „poporul stepei". Același autor a mai admis că *antae, antes, anți* ar fi fost unul din neamurile alanilor. Faptul că Iordanes și Prokopios afirmă că ei erau slavi și vorbeau limba slavă l-a determinat pe același istoric să afirme că anții erau un popor slav, care a fost însă condus de o clasă sarmată de stăpâni[57], adică slavi aflați sub conducere iraniană. Fortăreața Turris, unde Iustinian a îngăduit așezarea slavilor, ar fi echivalentă cu Tyras, deci Cetatea Albă pentru Vernadsky, care se raliază aici opiniei lui Bromberg.

La inconvenientul material al acestei politici se adaugă unul moral: în această acordare de subsidii către

[57] G. Vernadsky, *Goten und Anten in Südrussland*, Sonderdruck aus den „Südostdeutschen Forschungen", Bd. III, Heft 2, herausg. von Dr. Fritz Valjavec, München, 1938. Același autor consideră că prima organizare politică a sudului Rusiei s-a datorat cimmerienilor (1000-700 î. Chr.), apoi sciților (700-200 î. Chr.), iar în final sarmaților (200 î. Chr. - 200 d. Chr.). Au urmat goții (200-370 d. Chr.), înlocuiți de huni. Cimmerienii făceau parte din același grup etnic cu thracii (Rostovtzef), fiind deci arieni. În Transcaucazia au atacat regatul Van (Urartu), aliindu-se apoi cu acesta împotriva assirienilor.

De origine arică au fost și sciții, a căror pătură conducătoare ar fi avut însă o origine iraniană (G. Vernadsky, *Ancient Russia*, New Haven, 1943). [Idem, *Essai sur les origines russes*, traduit de l'anglais..., Paris, t. I-II, 1959.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

barbari, era o umilire a puterii și demnității imperiului. De aceea scriitorii veacului al VI-lea l-au judecat uneori aspru pe Iustinian în această privință.

Oricum, politica aceasta a lui Iustinian, condusă mai departe, în tot Evul Mediu bizantin, a fost una din forțele imperiului, care l-au păstrat atâtea veacuri imun împotriva tuturor năvălirilor.

2. Orașul bizantin. Hippodromul

Reforma lui Dioclețian și a lui Constantin cel Mare a abolit elementele tradiționale ale constituției imperiale: *alături de basileus*, se află *totdeauna Senatul și armata*. În mod deosebit apare acum și *Biserica* creștină, solid organizată, puternică, universală; ea traduce adesea în chip decisiv voința populară. Dar alături de ea mai e un factor, *poporul* însuși. El are conștiința de a fi roman, chiar în Orient, unde termenul de „helleni" a fost înlăturat, fiind întrebuințat numai pentru păgâni. De foarte multe ori, în diferite ocazii, poporul acesta al capitalei își exprima direct voința cu privire la afacerile publice și devenea un factor care nu mai putea fi neglijat. Dar niciodată vocea sa nu a răsunat mai tare, mai imperios, decât la marile solemnități, în marile adunări ale circului, în Hippodromul marilor orașe și în special la Constantinopol.

Hippodromul din Constantinopol era, după Rambaud, adevăratul centru al vieții publice. Dar istoricul francez, recunoscând rolul mare jucat de fracțiuni în împrejurările vieții politice, e adesea confuz și plin de contradicții, când afirmă că pentru bizantini Hippodromul era totul, că acolo se făceau și se depuneau împărați, că în el se aplica justiția, că acolo se triumfa asupra dușma-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nilor din afară şi se pedepseau vinovaţii dinlăuntru; în sfârşit, când consideră că Hippodromul era un fel de „Longchamps", un câmp de curse, loc de amuzare publică.

Ce sunt aceste „asociaţii sportive" ale imperiului de Orient, numite *δῆμοι*, în special în secolele V-VIII? Wilken, încă din vremea sa, *Die Partheien der Rennbahn, vornehmlich in byzantinischen Kaiserthum* (Abhandlungen der Berliner Akademie, 1827) socotea că aceste asociaţii sportive nu cuprindeau numai pe participanţii la jocuri efectiv, ci o mare parte a populaţiei întregi.

Cursele de cai au fost la Bizanţ o pasiune mai mare decât în Roma veche. Cele două facţiuni sau *deme*, cum li se zicea aici în Răsărit, „Albaştrii" (*οἱ Βένετοι*) şi „Verzii" (*οἱ Πράσινοι*) au zguduit adesea viaţa capitalei cu rivalităţile lor şi au clătinat de multe ori tronul împăraţilor, ele fiind mai mult decât nişte simple asociaţii hipice. În primele veacuri ale Bizanţului, istoriografia sa e plină de ecoul violentelor agitaţii provocate de facţiuni.[368]

De la început, funcţiunea şi interesele demelor erau duble: acelea ale unor adevărate societăţi de curse şi, pe lângă aceasta, acelea ale întregii populaţii urbane.

[368] A. Rambaud are meritul de a fi cercetat cel dintâi mai îndeaproape rolul însemnat pe care l-a avut Hippodromul în viaţa poporului bizantin şi caracterul acelor asociaţii sportive sau facţiuni legate de acesta în *De byzantino Hippodromo et circensibus factionibus*, teza de doctorat a ilustrului istoric francez, Paris, 1870. Ea a fost rezumată în „Revue des Deux-Mondes", 15 aug. 1871, sub titlul: *„Le sport et l'Hippodrome à Constantinople"*, de unde a fost reprodusă în publicaţia postumă prezentată publicului de Ch. Diehl, *Etudes sur l'histoire byzantine*, Paris, Armand Colin, 1912, pp. 3-61. Din aceasta din urmă vom face citaţiile noastre.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Erau întrebuințate la construirea și reparația zidurilor, fapt pentru care sub Theodosius al II-lea avem texte: Codinus, *De edif.*, Malalas. Erau 4 corporații pentru curse: *Βένετοι, Λευκοί, Πράσινοι, Ῥούσιοι.* Se numeau când *τὰ μέρη* (partidele), când *δῆμοι* (masele). Aceste corporații aveau și *alte obligații*, cum ar fi aceea de *a construi și repara zidurile orașului*; orice membru al acestui *δῆμος* poate purta și arme, numele celor ce îndeplineau acest serviciu fiind acela de *δημόται*. Demoții înarmați sunt o miliție permanentă, fiecare din ei e înscris într-un registru (*κατάλογος*). Cum s-a ajuns la această situație? Odată cu războaiele contra marcomanilor, sub Marcus Aurelius a început pătrunderea barbarilor în Imperiul Roman. Armata imperială, chiar reformată și mărită din epoca lui Diocleția Și Constantin, nu a mai putut apăra toate orașele. Nu e de mirare deci că *locuitorii s-au înarmat uneori pentru propria lor apărare*. Aceasta se produce la Athena în 269, sub Dexippos. La anul 400, știm din Zosimos, cap. XIX, că orașele Traciei aveau *τῶν ἀρχόντων καὶ οἰκητόρων φυλακήν*. În 580, locuitorii din Sirmium luptă singuri împotriva avarilor (Menander). La anul 440, locuitorii din Asemon, oraș situat pe Dunăre, se apără contra lui Attila. Populația apără Edessa contra lui Chosroes în 544, etc. De asemenea, la Dunăre, orașele luptă contra avarilor (la Simokattes). Și în Italia se petrece așa ceva. Se dezvoltă, în ținuturi părăsite de armata imperială, *militiae* ale orașelor.

La anul 558, când hanul kutrigurilor Zabergan trece zidul lui Anastasius, Belisarie iese cu cavaleria adunată de la toți cei care aveau cai și cu aceea a Hippodromului. Trebuie să fi fost o organizație anterioară. Theopha-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nes spune că împăratul Iustinian ***ἐδημότευσε πολλοὺς*** și-i trimise la Zidul cel lung; asta înseamnă, cum a văzut și Rambaud, *militiae* sau ***δήμῳ*** – *adscribere, a înrola în cadrele miliției orășenești.*

Invazia slavă, atacul asupra Constantinopolului, respins la Zidul cel lung (Simokattes, Theophanes). La anul 583-584 Maurikios a pus pază la ***τὰ μακρὰ***, scoțând din Constantinopol masa de trupe ce o avea la dispoziție. Theophylaktos Simokattes distinge garda de la Zidul cel lung de celelalte forțe din Constantinopol, care fac o ieșire. Theophylaktos distinge ***τὰ παλατίου στρατεύματα*** (*militia palatina*) de ***δήμος***.

În pieirea lui tragică, Maurikios se bizuia numai de demele armate pentru a se apăra contra trupelor de la Dunăre.

În sursele istorice ale perioadei, ***δῆμος*** are mai multe sensuri:

1. Sensul cel mai larg: *poporul*.

2. Într-un sens mai restrâns, echivalent cu ***μέρος***, *facțiunea* Hippodromului.

3. În sens și mai restrâns, *populația unei circumscripții a orașului*, miliție sau *batalion de miliție orășenească*.

La atacul avarilor asupra Constantinopolei, în anul 626, populația orașului a luat parte la apărare (v. G. Pisides).

Când s-a produs întâia oară nevoia de a înarma populația Constantinopolei pentru apărarea sa și a imperiului? Se pare că în anul 378, în timpul catastrofei lui Valens. Când împăratul se întoarse din Asia, află ***τὸν δῆμον*** în agitație și deprimare. La Hippodrom, acesta-l

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

acuză pe împărat de incurie – goții prădau în Tracia și se apropiau de capitală. Poporul strigă: „Dă-ne arme și ne vom bate!". Împăratul se teme să o facă. Dar în anul 400 statul are nevoie de ajutorul populației contra revoltei goților lui Gainas. *Cu începere din această epocă populația Constantinopolei rămâne înarmată.* Ea se compune dintr-un nucleu permanent, care se mărește printr-o mobilizare (*δημότευσις*). Sub Theodosius al II-lea, Verzii dispuneau de 8000 de oameni înarmați. Vedem această miliție armată contribuind în anul 438 la repararea zidurilor.

Partidele (μέρη) erau în legătură cu Hippodromul, dar ele reprezintă poporul real din Constantinopole, cu aspirațiile sale sociale și politice.

Cadrul pentru formarea miliților orășenești era procurat de *asociațiile sportive* create în vederea Hippodromului. Aceste corporații nu mai erau întreprinderi private, ci *asociații publice* ale unei instituții publice, de interes general.

O serie de împărați i-au favorizat pe Verzi. Cu Iustin I, cu noua dinastie, favoarea trece de partea Albaștrilor. Împărații nu se pasionau pentru culori, ei căutau sprijinul uneia sau al celeilalte deme. Care sunt atunci elementele populare care stăteau pe băncile Verzilor și care cele ce se așezau pe ale Albaștrilor? *În această diferență de culori erau diferențe de clase.* Ca și la Roma veche, la Constantinopol au fost împărați care favorizau clasele de jos ale poporului (Theodosius al II-lea, Leon I, Zenon, Anastasios); alții, împărații dinastiei iustiniene, se sprijinea mai degrabă pe aristocrație. Astfel *Verzii (cu Roșii) erau mai ales straturile*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sociale inferioare, pe când *Albaştrii (cu Albii) reprezentau straturile superioare.* Cristalizarea partidelor s-a făcut în jurul culorilor, dar s-a făcut cu elementele provenite chiar din aceste asociaţii sportive, iar la urmă interesele ori numai tendinţele politice şi sociale ale populaţiei întregi au găsit în aceste partide o expresie şi organe proprii. Oamenii din anumite cartiere urbane şi suburbane, meseriaşi şi bresle erau legaţi o partidă sau de cealaltă (aşa a văzut lucrurile şi Rambaud). Numai astfel ne explicăm violenţa pasiunilor care izbucnesc în Hippodrom.

Verzii şi Albaştrii locuiau cartiere diferite şi regiuni diferite din împrejurimile Constantinopolei. Verzii proveneau din clasele inferioare, Albaştrii din clasele superioare. Din pasajele autorilor (Theophanes) reiese că Verzii locuiau în *Ζεῦγμα*, pe Cornul-de-Aur, un fel de suburbie, depărtat de centrele urbane locuite de clasele înalte. Verzii nu locuiau deci în cartierele centrale, ocupate de bogaţi, ci în *Zeugma,* dincolo de Cornul-de-Aur, în port şi în cartierele comerciale din preajma Forumului lui Constantin. Cartierul *Πιττάκια* era locuit de clasa înaltă, ca şi strada principală, *Mese.* Verzii locuiau apoi peste apă, dincolo de strâmtoarea Bosfor pe ţărmul asiatic, adică în *Πέραν şi la Chalkedon.*

Albaştrii, favorizaţi în veacul al VI-lea, îi aclamau cei dintâi pe împăraţi, la începerea jocurilor în Hippodrom. Împăratul făcea semnul crucii mai întâi asupra Albaştrilor. Domesticul scholelor, în acelaşi timp *„democrates"* al Albaştrilor, în veacul al X-lea, era inferior în demnitate comitelui excubiţilor, *„democratul"* Verzilor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cele două partide aveau un foarte mare interes pentru chestiunile religioase. Ele reprezentau, în anume momente, tendințe religioase opuse, pentru că se recrutau din clase sociale diferite.

Puterea opiniei publice era considerabilă la Constantinopol. Un Ioan Chrysostom, sprijinit pe ea, a putut înfrunta curtea imperială. În epoca lui Iustinian, Verzii au avut înclinare pentru monofiziți (protejați de Theodora).

În 514-515, Vitalian conta pe sprijinul partidului ortodox. Sub Iustinian, nemulțumirile publice au făcut să se încline Verzii, poporul, spre monofizism, ca mijloc de reacție contra împăratului. Nepoții lui Anastasios au fost susținuți în aspirațiile lor la tron de către partidul monofizit. Rezultă din atâtea fapte că ideea monofizită era reprezentată la Constantinopol, cel puțin în secolul al V-lea și al VI-lea, în populație și a exercitat o oarecare influență asupra partidelor. Asia Mică avea un mare număr de monofiziți și Constantinopolul, prin situația sa geografică, era mai legat de Orient decât de Occident, unde monofizismul nu a cunoscut o aderență deosebită.

În orașele elenice, Hippodromul a avut o parte din atribuțiile vechilor *conventus* păgâne. Pentru a finanța jocurile, populația era organizată și grupată după clasele sociale. Populația suporta cheltuielile bucuroasă. Dioclețian a putut să decidă prin decret ca banii pentru jocuri să fie întrebuințați pentru repararea zidurilor (o dată ce erau banii poporului, trebuiau să fie întrebuințați pentru zidurile orașului). În perioada creștină deci, vechile *conventus* se mențin sub forma asociații-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lor pentru Hippodrom, cuprinzând populaţia întreagă. *Δῆμος*-ul organizat prelungeşte, în vremea creştină, *conventus* din epoca greacă şi organizaţiile oraşelor elenice, dar păstrează numai o parte din atribuţii. Ce era de ordin religios a trecut la Biserică. Cele profane au trecut în seama poporului. Dintre ele, cea mai însemnată obligaţie era întreţinerea Hippodromului. De ea erau scutiţi proletarii). *ὄχλος, πλήθη.*

Poporul exercita o influenţă considerabilă asupra marilor schimbări politice, impunea voinţa sa şi provoca răsturnări de împăraţi.

În anul 390, când Theodosius I a venit cu trupele la Salonic, populaţia s-a revoltat contra obligaţiei de a găzdui trupele.

În anul 465, Menas, prefectul Poliţiei (*νυκτέπαρχος*) e anchetat de senat în Hippodrom pentru abuzurile sale şi acolo, din ordinul împăratului, un tânăr îl aruncă jos şi el se zdrobi. Poporul l-a târât până la mare.

În anul 491 s-a produs revolta Verzilor contra lui Anastasius, în Hippodrom.

În anul 563 s-a iscat o luptă pe străzi între Verzi şi Albaştri, din cauza prefectului Andrei, contra căruia erau Verzii.

În anul 602 a avut loc catastrofa lui Maurikios, cauzată de Verzi.

Sub Constantin al V-lea, când, Artavasdos se proclama împărat la Doryleon, partizanul său Theophanes aduna mulţimea (*τὸν λαόν*) la Sfânta Sofia şi poporul îl proclama împărat pe Artavasdos.

Populaţia din Constantinopol era o putere constituţională a imperiului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Împăraţii Anastasius I şi Iustinian I sunt siliţi a vedea în popor un factor constituţional şi izvorul puterii lor constituţionale (Ranke, *Weltgeschichte,* avea aceeaşi părere). *Δῆμος, τὰ ἀμφότερα μέρη* sunt în izvoare termenii pentru partidele populare. V. expresiile în Chronicon Paschale şi Theophanes *(τα πλήυη, οἱ δῆμοι, ὁ δῆμος τῶν βενέτων).* E un factor constituţional care are, măcar din veacul al IV-lea, dreptul de a desface sau a înlocui împăraţi şi ţine să insiste asupra acestui drept, fapt care se întâmplă în 601, când populaţia revoltată, în chip satiric, încoronează un om ce semăna cu Maurikios. Verzii ies la Rhegion înaintea lui Phokas pentru a-l aclama.

Cooperarea activă a poporului la „crearea" împăraţilor la Constantinopol nu a încetat niciodată, o putem urmări în cursul secolelor.

De Caerim., I, 91, ne informează despre încoronarea împăratului Leon I (*ἀναγὸρευσις Λέοντος βασιλέως*). Se arată apoi cum după moartea lui Zenon s-au adunat în palat magistraţii, senatul, episcopii, iar poporul în Hippodrom şi armata. Ariadna Augusta ţine un discurs în Hippodrom; populaţia strigă: *vrem împărat ortodox!* Ea răspunde că şefii şi senatul vor alege, am dat ordin (*ἐπεκελεύσαμεν τοῖς ἄρχουσιν καί τῇ συγκλήτῳ ἄνδρα ἐπιδέξασθαι*). Au urmat aclamaţiile.

Tot acolo vedem cum, la moartea lui Anastasius, a fost ales Iustinian. Poporul apare şi aici ca factor constituţional.

Malalas ne-a relatat cum a fost primit Zenon (august 476) în capitală, după ce tiranul Basiliskos a fost învins. Poporul îşi are şi aici rolul său constituţional.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Execuţiile, degradările, mutilările marilor personaje la Hippodrom nu trebuie să le socotim „spectacole" date poporului, ci acte guvernamentale oficiale. Hippodromul devine o curte, un tribunal. Priscus, uneltind contra lui Heraclios, acesta îl cheamă din Cappadocia, adună senatul şi mulţimea împreună cu arhiepiscopul Sergios, şi întreabă: „Cel ce-l insultă pe împărat, cui face rău?" – „Lui Dumnezeu", i se răspunde. Şi Heraclios îl trimite pentru o judecată făcută de tribunalul poporului întreg (senat, demos alături de senat şi patriarh).

Tiberius al II-lea îi acordă soţiei sale *Anastasia* titlul de *augusta*, cu concursul poporului în Hippodrom, acesta o aclamă şi aşa o impune voinţei Sofiei (văduva lui Iustin II), care ţinea să rămână ea suverană şi nu admitea altă *augusta* (Theophanes 250).

Heraclios, plecând la război contra perşilor, îl cheamă pe acelaşi Sergios, patriarhul, şi pe demnitari împreună cu poporul, încredinţându-le pe copiii săi, instituind deci o regenţă formată din toţi aceştia. Scena din Nikephoros Patriarhul privitoare la *Martina*, soţia lui Heraclios, arată cum poporul îşi exercita drepturile sale.

Multe alte exemple dovedesc că, în cele mai grave afaceri, poporul adunat la Hippodrom, fie la chemarea împăratului, fie din proprie iniţiativă, îşi manifesta voinţa.

Poporul se lăsa uneori târât la violenţe. Împăraţii interveneau pentru a păstra ordinea. Ostilitatea între deme, în momentul crizelor de stat, tindea să se transforme în luptă socială.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

La ridicarea lui Vitalian contra lui Anastasius I, mulţimea se răscoală la Constantinopol şi cere schimbarea de regim, lucru care efectiv se întâmplă sub Iustinian şi Iustin al II-lea.

Aspecte de război social îmbracă toate actele de brigandaj din diverse oraşe, descrise în *Anekdota* de Prokopios, care vede în ele o *φυχῆς νόσημα*.

De multe ori ambele clase (deme) se uneau, ca în cazul răscoalei „Nika", ori la sfârşitul domniei lui Maurikios. De aceea vedem uneori puterea imperială încercând să ia în mâinile sale administrarea demelor.

Hippodromul fusese construit de Septimiu Sever. El a distrus oraşul Byzantion, ca pedeapsă pentru o răscoală. Dându-şi seama de poziţia admirabilă a acestuia, s-a hotărât apoi să-l rezidească şi a început cu Hippodromul. El l-a făcut aşa de măreţ, încât a fost găsit vrednic şi de noua capitală a imperiului.

Marea piaţă Atmeidan, din Constantinopol de azi, păstrează câteva resturi din monumentele care împodobeau axa imensului circ al Bizanţului. El avea o lungime de 370 m şi o lărgime de 60 până la 70 m, înconjurat de 30-40 rânduri de trepte de marmură, pe care puteau lua loc mai mult de 30.000 de mii de privitori. *Trei monumente* marchează astăzi, în piaţa Atmeidan, marea axă a Hippodromului bizantin, aşa zisa *Spina,* care tăia arena acestui hippodrom în două piste: la una din extremităţi, o înaltă piramidă de zidărie, care, îmbrăcată odinioară în plăci de bronz aurit, fusese restaurată de Constantin al VII-lea Porphyrogenetul, în veacul al X-lea, ca „o minune rivală a Colosului din Rodos", cum grăia inscripţia de pe mijlocul axei;

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

un obelisc de granit pe care împăratul Theodosius cel Mare îl adusese de pe ţărmurile Nilului şi se înalţă încă intact pe un piedestal acoperit de basoreliefuri bizantine (unele îl înfăţişau pe împărat aşezat pe tron, prezidând la cursele Hippodromului sau împărţind dreptatea; altele explicau prin ce procedee colosul monolit de argint fusese adus din deşert, încărcat pe corăbii şi înălţat pe *spina*, căci toate mişcările lucrătorilor manevrând uneltele sunt săpate în aceste basoreliefuri); între amândouă aceste monumente, se află o mică coloană de bronz, formată din trei şerpi încolăciţi în spirală şi ale căror capete susţineau un trepied de aur, care mai există şi azi. Pe spiralele şerpilor mutilaţi se vede încă o inscripţie grecească, în care sunt înşirate numele celor 36 popoare greceşti care au luptat la Platea împotriva perşilor. Este prin urmare vestitul trofeu al biruinţei, trepiedul închinat de greci lui Apollo, la Delphi[369]. Când împăraţii bizantini au vrut să-şi împodobească reşedinţa lor, ei au adus fără scrupul, din toate părţile lumii greceşti, podoabele artei vechi şi aşa ajunse această vestită ofrandă a lui Apollo la Constantinopol.

Solemnităţile cele mai ample ale vieţii politice aici se desfăşurau; aici se celebrau, cu toată pompa, triumfurile acordate generalilor biruitori asupra duşmanilor imperiului. În Hippodrom se judecau uneori procese şi se executau sentinţele. Tot aici venea întâia oară în atingere împăratul cu poporul său, primind aclamaţiile mulţimii. Şi de multe ori se întâmpla ca mulţimea să-şi

[369] Rambaud, *Le sport et l'Hippodrome à Constantinople*, pp. 31-33.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

strige nemulţumirea către basileus, iar acesta, printr-un crainic, să răspundă; istoria a inregistrat asemenea dialoguri, caracteristice pentru libertatea ce-şi lua poporul îngrămădit în masă pe treptele imensului Hippodrom.

Aceste manifestaţii populare la spectacolele circului constituiau, la bizantini, elementul cu adevărat democratic al vieţii publice. („*das eigentliche demokratische Element des öffentlichen Lebens*"), cum zice Hertzberg[370].

În sfârşit, în Hippodrom se desfăşurau şi acte ale vieţii religioase, vechile sărbători tradiţionale pe care creştinătate le-a transformat şi adaptat potrivit preceptelor sale. Constantin al VII-lea Porphyrogenetul ne-a lăsat în *Cartea Ceremoniilor* descrierea celor mai însemnate dintre acestea şi doamna Veneţia Cottas, într-o lucrare intitulată, *Le théâtre à Byzance* (Paris, 1931), ne-a arătat cum atâtea din aceste solemnităţi au fost consacrate de Biserică, pentru a le impregna de creştinism. În sărbătorile *maiuma,* care aveau loc în mai, se recunosc urme din vechile sărbători olimpice, în care erau părţi cântate, dansate, jocuri, reprezentaţii scenice. Astfel, întâlnim elemente combinate în aşa zisul „Hippodromul Paştilor", ori în „Hippodromul măcelarilor", reprezentaţie ce avea loc cam în aceeaşi epocă anului. În *De Cerim.* aflăm patru versuri ale cântului ce însoţea dansul măcelarilor:

Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ καλόν, πάλιν ἐπανατέλλει
φέρον ὑγείαν καὶ χαράν, καὶ τὴν ἐνημερίαν

[370] Hertzberg, *op. cit,* p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ἀνδραγαθίαν ἐκ Θεοῦ τοῖς βασιλεῦσι Ῥωμαίων καὶ νίκην θεοδώρητον κατὰ τῶν πολεμίων.

Mimii apoi, *μῖμοι*, care distrau poporul bizantin, toate erau lucruri care, cum bine observă autorul, înfăţişează de fapt *teatrul popular bizantin.* Partea pe care Biserica o avea, cu clerul său, cu cântăreţii şi rugăciunile sale, la sărbătorile laice, precum şi partea ce o luaseră facţiunile la sărbători ecclesiastice, aşa-zisele *acta* declamate de către deme sau dialogate între popor şi cântăreţi, marcau solemnităţile acestea. Cântăreţii de la Sfânta Sophia, cei de la Sfinţii Apostoli îşi amestecau glasurile cu acelea ale cântăreţilor facţiunilor şi cu sunetele orgilor de la capetele Spinei. Imnurile ce răsunau în Hippodrom erau cântece de biserică, în care bizantinii găseau mijlocul de a glorifica în acelaşi timp Sfânta Treime, virtuţile suveranului şi dibăcia vizitiilor (*heniochoi*).

În sfârşit, Hippodromul era, cum s-a zis adesea, un admirabil muzeu. *Spina,* care despărţea în două arena, marginea canalului (*Euripus*), care curgea la picioarele treptelor, faţada lojei imperiale, *κάθισμα*, minunatele terase superioare, de unde privirea avea una din cele mai frumoase vederi asupra oraşului întreg şi până dincolo de Bosfor, în Asia Mică, porticele cu colonade, totul era împodobit de o lume de statui, între care se aflau multe capodopere ale artei clasice.

Astfel, deasupra lojei imperiale, se înălţau patru cai de bronz aurit, operă a vestitului Lysippos, aduşi de Theodosius al II-lea din Chios, şi transportaţi apoi de Dandolo, la Veneţia odată cu instalarea latinilor la Constantinopol (1204). Ei împodobesc astăzi portalul

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

măreței biserici San Marco din capitala dogilor. O serie de statui ale împăraților împodobeau Hippodromul: a lui Augustus, adusă din Roma, a lui Dioclețian, din Nicomedia, statuile ecvestre ale lui Theodosius I, Grațian, Valentinian; statuia de bronz a împărătesei Irene, în vârful unei coloane ridicate în mijlocul unui bazin, o adevărată galerie a suveranilor, după expresia lui Rambaud[371]. Se mai vedeau un Hercule colosal, al cărui deget mare era gros cât talia unui om; Helena, pe care Niketas Choniates ne-o descrie ca fiind o minune a artei: frumosul său corp de aramă oferea ochilor o carne vie și palpitantă, zice el; fruntea era încinsă de diademă, părul desfăcut din coroana-i de aur flutura în vânt și îi cădea până la picioare; gura, pe care o compară cu caliciul unei flori, părea a vorbi; surâsu-i încântător transporta de admirație sufletul privitorului: „cine ar putea însă descrie ochii săi adânci, arcul sprâncenelor sale, grația acestui corp fermecător?", se întreabă istoricul[372]. Această minune de frumusețe a fost aruncată într-un cuptor de către camarazii lui Villehardouin, participanți la Cruciada a IV-a (1204).

Pasiunea pentru cursele de cai a fost mare în Roma imperială, căci în Roma Republicii nu a fost vorba niciodată de Roșii și Albi, de Albaștri și Verzi. Numai o dată cu stabilirea autorității despotice a cezarilor au început și frivolele, turbulentele certuri ale demelor.

Cât de mult preocupau aceste spectacole, în epoca lui Traian, nu numai poporul de rând, dar și pe unii

[371] A. Rambaud, *op. cit.*, p. 45.
[372] *Ibidem*, pp. 47-48.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

oameni serioşi, ne-o mărturiseşte Plinius cel Tânăr, într-o scrisoare către prietenul său Calvisius. El se miră că atâtea mii de oameni doresc în mod pueril să vadă cai alergând şi oameni conducând carele. Şi de-ar fi măcar atraşi, zice el, de iuţeala cailor sau de dibăcia oamenilor, ar avea un motiv; dar ei se pasionează pentru culoare, pentru o foarte ordinară tunică (*vilissima tunica*), şi nu numai vulgul, mai josnic decât tunica (*quod vilius tunica est*) – scrie, indignat, Plinius –, dar şi unii oameni gravi (*apud quosdam graves homines*), iar acest fapt se produce din cauza pariurilor[373].

Trecând ca o moştenire scumpă în Bizanţ, cursele de cai au pasionat aici incomparabil mai mult pe toată lumea. Rivalităţile celor două facţiuni, a Verzilor şi Albaştrilor, au umplut, cum am spus, mai multe veacuri din istoria Bizanţului şi au provocat numeroase şi dramatice revolte.

În teza de doctorat la care ne-am referit mai sus, Alfred Rambaud a descris pe larg rolul însemnat al

---

[373] Pariurile explică într-adevăr violenţa pasiunilor populare: de la cei mai bogaţi până la ultimul sărac, cu toţii jucau pe cele două culori ale facţiunilor. Jerôme Carcopino, *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire*, Paris, Hachette, 1939, pp. 254-255, a schiţat în pagini memorabile pasiunea publicului Romei imperiale pentru caii şi vizitiii celebri prin victoriile lor: „*La victoire d'un attelage aboutissait à l'enrichissement des uns, à l'appauvrissement des autres... Sur les culeurs d'une écurie, sur la* factio *de leur choix, les riches misaient une fortune, les pauvres, le fond de leur sportules. De là, quand l'on proclamait le vainqueur, ces explosions d'allégresse bruyante et des colères rentrées*". [În traducerea românească, însoţită de o prefaţă şi note de D. Tudor, lucrarea a apărut şi la Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979, Are şi o ediţie franceză mai recentă.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Hippodromului în viaţa capitalei bizantine şi în constituirea faimoaselor ei facţiuni. Acestea erau, potrivit opiniei învăţatului francez, adevărate asociaţii, un fel de „cluburi hipice" în număr de patru, dintre care Albii făceau totdeauna cauză comună cu Albaştrii, iar Roşii cu Verzii. Fiecare demă îşi avea preşedinţii ei, demnitarii, funcţionarii, casa, grajdurile, fermele pentru creşterea cailor, carele, vizitiii ei, în sfârşit, personalul trebuitor pentru intermediile acordate publicului în timpul spectacolelor. Ceea ce le sporea însă puterea era organizarea lor ca adevărate miliţii înarmate. Ele se înşirau pe străzi la trecerea procesiunilor; când împăratul apărea în public, facţiunile înşirate în drumul său strigau în măsură aclamaţiile şi ofereau texte versificate, delegaţii lor erau invitaţi de suveran la distracţiile sale, când aveau loc dansuri şi cântece. La căsătoria suveranului, ele îi compuneau *epithalamele,* iar în a treia zi o însoţeau pe împărătească la baia tradiţională pe care trebuia să o facă la palatul Magnaura. De asemenea, facţiunile se produceau şi la naşterea unui *porphyrogenet.*

Pentru a face faţă atâtor sarcini, demele aveau o organizare destul de complicată. În fruntea fiecăreia se aflau doi şefi: un *demokrates* şi un *demarchos.*

Cel dintâi era cel mai înalt funcţionar al facţiunii; celălalt, *demarchos* sau *magister factionis,* era adevăratul şef al facţiunii, ales de aceasta şi răspunzător pentru păstrarea ordinii.

Înaltul funcţionar *demokrates* era numit de împărat, care avea grijă să pună în această funcţie pe unul din generalii gărzii imperiale, ca să poată asigura liniştea subordonaţilor săi. În *Cartea ceremoniilor* a lui Con-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

stantin al VII-lea Porphyrogennetos, cel care îndeplinea această funcţie pentru Verzi era *domesticus excubitorum* (*ὁ δημοκράτης τῶν Πρασίνων ἤγουν ὁ ἐσκούβιτος*), iar cel numit pentru Albaştri era *domesticus scholarum* (*ὁ δημοκράτης τῶν Βενέτων ἤγουν ὁ δομέστικος τῶν σχολῶν*). La ordinele acestor demnitari se aflau alţii, destul de numeroşi. Fiecare facţiune îşi avea apoi *notarii* ei, pentru redactarea actelor şi ţinerea socotelilor, *chartulari* pentru păstrarea arhivelor, *mandatores* pentru ducerea poruncilor demarchului, *poeţi* pentru a compune versurile în onoarea suveranului, *melişti* spre a le pune pe muzică, şefi de orchestră, *organişti* pentru acompanierea corurilor, pictori şi sculptori pentru a fabrica imaginile împăratului şi împărătesei care împodobeau Hippodromul, cu coroana de laur pe cap; *ceauşi* pentru păstrarea ordinii în circ, *ofiţeri ai urnei* spre a supraveghea operaţiile tragerii la sorţi a locurilor ce trebuiau să le ocupe carele, păzitori ai barierelor, însărcinaţi să le coboare când se dădea semnalul cursei, în sfârşit o mulţime de funcţionari pentru *Vestiarium,* unde se păstrau coroanele şi cazacele de aur ale vizitiilor, pentru grajduri, pentru întreţinerea arenei, pentru poliţia forurilor, fără a mai socoti dănţuitorii, mimii, acrobaţii, saltimbancii etc.

Ch. Diehl[374] prezintă facţiunile ca pe nişte corporaţii, alcătuite din diferite elemente. Mai înainte de toate, era vorba de un fel de *jockey-club*, cuprinzând mai multe sute, uneori peste o mie de membri, care trebuia să întreţină caii, carele, vizitiii, tot materialul necesar la sărbătorile circului. Aceasta era facţiunea

[374] Ch. Diehl, *Justinien*, p. 451 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

oficială, o adevărată instituţie de utilitate publică, care-şi avea locul său în toate marile ceremonii oficiale, rangul său la curte, privilegiile sale speciale, şeful său ales. Dar la acest nucleu al organizaţiei se unea în mod firesc numerosul personal, cum l-am văzut la Rambaud. Un al treilea element îl forma poporul, căci fiecare locuitor ţinea să se înroleze într-una din facţiuni, purtând eşarfa de culoarea acesteia.

La noi, observă Rambaud, se acordă calului premiul; la Constantinopol, se sărbătorea jocheul, *heniochos,* care-şi avea ierarhia sa, clasele deosebite pentru care primea, oficial, insignele, iar împăraţii îi acordau imunităţi. Celor mai iluştri *heniochoi* li se ridicau statui în Hippodrom şi li se închinau epigrame.

În veacul al VI-lea, adaugă Diehl, facţiunile acestea – şi cele mai însemnate erau două – par să fi avut şi o organizaţie politică şi militară, care le îndatora la anumite servicii şi le acorda anumite drepturi; aşa se explică, printre altele, primejdia ce o constituiau pentru imperiu, căci ele aveau arme, alcătuind un fel de miliţie urbană.

G. Manojloviæ, fost preşedinte al Academie Croate din Zagreb, a tipărit în această chestiune, în sârbo-croată, acum aproape un secol (1904), un memoriu „cu adevărat clasic", cum îl caracterizează atât de bine H. Gregoire, în comunicarea sa ţinută la Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Acest memoriu a rămas necunoscut istoricilor până în 1936, când H. Gregoire l-a pus în circulaţie prin traducerea sa în limba franceză, publicată în *Byzantion*, XI, p. 617-716.

Manojloviæ rezolvase toate antinomiile aparente, declară H. Grégoire, şi despuiase „chestiunea Verzilor şi Albaştrilor" de aspectul său pitoresc şi grotesc, de care s-a abuzat atâta pentru a defăima Bizanţul. „În trei fraze", afirmă H. Grégoire, el a spus tot

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

adevărul: „Circul Romei vechi, din primele două secole ale erei noastre, nu era numai un teatru gigantic pentru distracțiile populare; ci foarte adesea, prin faptul că acolo se aduna o masă nenumărată de popor, el era locul unde împăratul însuși trebuia să asculte vocea populară... Toată populația Constantinopolului ajunsese să se cristalizeze în corporații împrejurul culorilor circului: corporații cerute oarecum de Hippodrom pentru că ele trebuiau să suporte cheltuielile jocurilor și să vegheze la organizarea acestora... Erau patru culori la Hippodrom... dar erau în populație două clase sociale: de aici importanța preponderentă, exclusivă luată de culoarea albastră – aristocrații – și de culoarea verde – poporul".

„Manojloviæ probează cu prisosință această identificare, care explică multe lucruri, urmează H. Grégoire. El o demonstrează mai cu seamă prin topografie: albaștrii locuiesc cartierele „distinse", Verzii cartierele populare. Verzii sunt un partid de mase – dar domnia lor lungă (cea mai mare parte din împărați, atât bizantini cât și romani, au simțit că aveau interes a se sprijini pe mase) a fost întreruptă prin episoade de teroare albastră, clasa superioară, dar mai puțin puternică numeric, știind să-și mobilizeze clienții contra clasei insolente și turbulente a Verzilor (p. 567-570)".

Descoperirea lui Manojloviæ trebuia să trezească o oarecare indispoziție celor care nu deslușiseră (deosebiseră) atât de clar ca el realitățile politice și sociologice ascunse sub varietatea sportivă a celor două culori, declară H. Grégoire în comunicarea sa de la Académie des Inscriptions et Belles Lettres[375].

Admisă de la început, fără nici o rezervă de Ernst Stein, „genialul istoric al instituțiilor bizantine", cum îl califică pe drept cuvânt savantul belgian, „teoria lui Manojloviæ a rezistat la toate criticile". Acum câteva decenii însă, a apărut studiul postum al lui A. P. Djakonov, *Demele și Fațiunile bizantine* (în „Vizantiskij Zbornik", 1945, „dans l'intention évidente d'en ébranler le fonde-

[375] *Le peuple de Constantinopole ou les Bleus et les Verts*, în „Comptes rendus de l'Acad. des Inscriptions et Belles Lettres", 1946, p. 568-578, aici p. 571, n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ment", dar nu face, după expresia lui H. Grégoire, decât „să o confirme și să o întărească".

Noutatea lui Djakonov stă în faptul că el socotește demele (*δῆμοι*) ca total deosebite de fracțiuni (*μέρη*) și se silește să dovedească că ele erau la Constantinopol o supraviețuire a celor elenistice, dar nu reușește să ne convingă, cu toată lunga expunere a organizării anticelor deme grecești. Cum arată Grégoire în comunicarea sa, nu se poate vorbi la Constantinopol de deme în sens grecesc, ci de regiuni (*ρεγεῶνες*) și de cartiere sau vecinități (*γειτονίαι*): „În toate povestirile de tulburări populare, *δῆμος, δῆμοι, μέρη,* zice foarte bine d. Grégoire, sunt expresii sinonime".

Studiul topografic privitor la cartierele în care locuiau fracțiunile ajunge la același rezultat ca și Manojloviæ; cartierele albaștrilor se aflau în centrul orașului, în vecinătatea Căii triumfale, zisă *Mese,* a Sfintei Sofii și a Marelui Palat, sau în regiunile suburbane unde știm că rezida aristocrația. Verzii locuiau, în general, departe de centru, în regiuni industriale sau maritime: erau industriași, meșteșugari, lucrători, mateloți, comercianți, în mare parte de origine asiatică, siriană sau egipteană. Textele bizantine confirmă întru totul această repartiție. H. Grégoire citează o apostrofă a Verzilor, în timpul răscoalei *Nika*: „noi nu suntem niciodată văzuți în locurile în care stă guvernul".

Tot astfel, în ce privește contradicțiile religioase ale fracțiunilor, opiniile lui Manojloviæ sunt și ale lui Djakonov.

„Acceptând teza lui Manojloviæ – afirmă H. Grégoire – autorul rus se silește a o nuanța cu marxism" (p. 571, n.1).

Dar mai e o curiozitate ce merită a fi semnalată: în chestiunea originii circului și a fracțiunilor, Djakonov pretinde că ele au venit din Antiohia. Ar fi fost patru partide, datorită celor patru orașe din care se compunea Antiohia (Tetrapolis). Numele fracțiunilor ar fi siriene: *veneti* (albaștri), ar veni de la *benai etta,* adică „Fiii Bisericii", pentru că albaștrii sunt ortodocși, pe când *prasinii* (verzii) ar fi *Perisin* sau schismatici! „Ce sont là des *aegri somnia,* et rien de plus!", declară cu toată dreptatea savantul belgian.

În aceste fracțiuni trebuie să vedem deci ceva mai mult decât o adunare populară compusă din privitori

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pasionați pentru curse și împărțindu-se în partide după culorile vizitiilor. Numele chiar de deme, întrebuințat de istoricii bizantini pentru aceste partide, arată că ele aveau o anumită organizare politică și țineau un loc în oficialitatea bizantină. Malalas ne vorbește despre *ὁ δῆμος τοῦ Βενέτου μέρους* și *ὁ δῆμος τοῦ Πρασίνου μέρους*[376]. Știm că însușirea de șef al acestor grupe se unea cu însemnate funcțiuni militare în stat; că ele erau adesea însărcinate cu anumite servicii publice – sub Teodosius al II-lea, am ami arătat, trebuiră să clădească o parte din zidurile orașului.

Împăratul se pasiona și el adesea, ca și supușii săi, pentru jocurile de circ, sprijinind una din aceste facțiuni de seamă. Iustinian și Theodosius îi sprijiniseră pe Albaștri, și așa ne explicăm asprimea luptelor dintre Verzi și Albaștri la Constantinopol și în alte mari centre ale Imperiului. Se pare că în aceste grupări populare se păstra ceva din vechiul spirit democratic al cetăților grecești, în vreme ce la guvernare se manifesta o tendință din ce în ce mai pronunțată spre absolutism; între aceste două principii, conflictul era fatal: teatrul acestui conflict fu Circul.

Hippodromul era la Constantinopol, Ca Forumul la Roma și Agora la Athena, locul de exprimare a silințelor politice ale poporului. Partidele populare ale Albaștrilor și Verzilor, ai căror conducători erau numiți de guvern, exercitau și funcțiuni publice însemnate, întrucât ele serveau ca miliție a orașului. Sâmburele demelor se pare că îl forma tocmai partea populației organizată

[376] În această privință, studiul lui F. Uspenskij, „Partidele Circului și demele la Constantinopol" (în rusă) în „Viz. Vrem.", I, 1894, pp. 1-16.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ca miliție a orașului. Așa a văzut lucrurile Bury în foarte nimerita afirmație că „demele erau populația urbană organizată ca o miliție locală"[37]. În jurul acestui sâmbure se adunau în ambele partide masele mai largi ale populației orașului, fie că era vorba țineau de Albaștri, fie că de Verzi; interveneau pentru o partidă și luptau contra celeilalte. De aceea Albaștrii și Verzii au jucat un mare rol în toate orașele mari ale imperiului, ca purtători și reprezentanți ai ideilor politice ale poporului. Ostrogorsky consideră o mare greșeală faptul de a vedea în Albaștrii o partidă a aristocrației și în Verzi o partidă socială a straturilor de jos (ca Manojloviæ).

Grosul îl formau în amândouă fațiunile masele largi ale populației, pătura conducătorilor însă, pare a fi, în partida Albaștrilor, înainte de toate alcătuită din reprezentanții vechii aristocrații senatoriale greco-romane de mari proprietari, iar în partida Verzilor din reprezentanții comerțului și industriei, precum și din elementele ridicate în serviciul Curții și administrației finanțelor, care proveneau în mare parte din părțile orientale ale imperiului (așa vede lucrările Djakonov în studiul său asupra demelor și fațiunilor bizantine, din *Vizantijskij Sbornik*, Moscova-Leningrad, 1945).

De aceea *Albaștrii reprezentau ortodoxia greacă*, pe când *Verzii, monofizitismul* și alte erezii orientale.

Antagonismul dintre amândouă partidele se manifesta în lupte aprige; de la mijlocul secolului al V-lea viața politică a imperiului atârna adesea de luptele continui dintre Albaștri și Verzi.

Puterea centrală era silită să țină seamă de deme ca factori politici, să favorizeze una sau alta din fațiuni, încât de regulă una din cele două partide susținea guvernul, cealaltă, dimpotrivă, întrupa curentul ostil gu-

[37] J. Bury (*The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, Londra, 1911, p. 105, n.2) zice nimerit: „Demele erau populația urbană organizată ca o miliție locală".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

vernului. Uneori însă ambele deme se uneau în lupta comună împotriva guvernului imperial, ca să-şi apere libertatea contra absolutismului puterii centrale, căci în aceste organizaţii ale demelor supravieţuiau vechile tradiţii de libertate ale oraşelor antice[378].

3. Revolta Nika (532)

Pentru populaţia din Constantinopol, cursele de la Hippodrom erau o zi de mare sărbătoare. Oraşul întreg se aduna pe treptele din jurul arenei, în ziua de curse. Din înălţimea lojei sale, *kathisma*, ridicată mult deasupra arenei, împăratul asista la reprezentaţie. Împărăteasa nu lipsea nici ea; înconjurată de Curtea sa, ea lua loc de obicei în galeriile Bisericii Sfântului Ştefan, care dădeau spre Hippodrom. Toţi demnitarii statului, ai palatului şi Bisericii, Senatorii şi generalii asistau, în lojele rezervate lor, la dreapta şi la stânga împăratului. Ambasadorii neamurilor străine, când se întâmpla să fie în Capitală, luau de asemenea parte, în locuri anume rezervate.

La un semn al împăratului, barierele cădeau şi patru care, cu câte patru cai, se aruncau în arenă. Dimineaţa aveau loc patru curse şi alte patru după amiază. În pauze apăreau pantomimele, acrobaţiile, expunerea animalelor rare. Împăratul se retrăgea la dejun în sala de mâncare de lângă loja sa – Hippodromul era

[378] [Autorul reproduce aici opiniile lui G. Ostrogorsky, *Historie de l'État byzantin*, traducere franceză de J. Gouillard, Paris, 1956, p. 96-97, citând însă a doua ediţie germană a lucrării (*Geschichte des byzantinischen Staates*, M nchen, 1952, p. 55-56).]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

unit cu palatul –, iar poporul îşi mânca proviziile pe loc. Adesea, generozitatea imperială îi împărţea dejunul acolo, în Circ.

În timpul domniei lui Iustinian, Albaştrii erau favorizaţi în Constantinopol, protejaţi de Curte. Verzii sufereau tot felul de jigniri; de multe ori ei plăteau cu moartea aroganţa adversarilor lor şi asasinatele comise de aceştia rămâneau nepedepsite. Nemulţumirea aceasta a unei părţi din poporul Capitalei a fost sporită în cei dintâi ani ai domniei lui Iustinian de reaua administraţie şi de abuzurile înalţilor funcţionari. Astfel izbucneşte, în ianuarie 532, teribila revoltă *Nika,* (= „Învinge!") începută la Hippodrom şi întinsă apoi asupra întregului oraş.

La *11 ianuarie 532*, aveau loc cursele. Împăratul, însoţit cu toată pompa, asista la aceste curse. Mulţimea era, în ziua aceea, turbulentă. Verzii se agitau pe scaunele lor, şopteau necontenit vociferări. Ei se plângeau de marele şambelan *Kalopodios*, şi voiau să-şi manifeste nemulţumirea. Printr-un crainic, împăratul interpelă poporul şi atunci un dialog dintre cele mai curioase se schimbă între acel purtător de cuvânt al împăratului şi faţiunea Verzilor. Plângerile, la început respectuoase, devin din ce în ce mai violente. Ele se prefac în cele din urmă în insulte. Împăratul ameninţă, mulţimea apostrofează. „Adio, Dreptate!" exclamă ea, „tu nu mai exişti. Ne vom face evrei. Mai bine e să fii păgân decât Verde." Apoi Verzii părăsiră în masă Hippodromul. Aceasta era cea mai mare insultă la adresa maiestăţii imperiale. Iustinian se retrase şi el în Palat, socotind că rivalitatea Albaştrilor va şti să potolească furia celeilalte faţiuni. Dar o împrejurare supărătoare

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

strânge la un loc cele două facțiuni. Prefectul orașului arestă instigatorii și-i condamnă la moarte dar, când să fie executați, funiile se rupseră de două ori sub greutatea victimelor. Poporul atunci îi smulse, îi duse într-o mănăstire și, fiindcă unul din condamnați era Verde și celălalt Albastru, cele două facțiuni își dădură mâna. Două zile după această întâmplare, la 13 ianuarie, mulțimea se aruncă furioasă pe ulițe și în strigătul de *Nika*[379] – aceasta era lozinca manifestanților – năvăli la Prefectură, pentru a-i scăpa pe cei închiși, măcelări garda și dădu foc palatului prefectului. În ziua de 14 ianuarie populația ia cu asalt Palatul imperial, cerând destituirea șambelanului, a Prefectului orașului și încă a doi miniștri detestați, Trebonian și Ioan din Cappadocia. Iustinian satisfăcu mulțimea, dar era prea târziu. Mișcarea se transformase în revoluție.

Iustinian încercă atunci un act de energie. Belisarie, în fruntea trupelor de mercenari, se azvârli asupra mulțimii. Preoții de la Sfânta Sofia, cu sfintele moaște, intervenira pentru a-i despărți pe luptători, dar și ei fură îmbrânciți de trupe. Atunci furia se dezlănțui și mai mult. De pe terasele locuințelor, de la ferestre, populația, mai cu seamă femeile, aruncară asupra trupelor o ploaie de cărămizi și pietre, și armata fu silită să se retragă. Poporul biruitor dădu foc edificiilor publice: Senatul și o aripă a Palatului căzură pradă flăcărilor. Incendiul, alimentat de un vânt puternic, se întinse: în timp de trei zile el a mistuit Sfânta Sophia, o

[379] Cu această expresie greacă se aclamau, crede Stein, facțiunile circului, pe când aclamația împăratului era pronunțată în latinește: *Tu vincas* (E. Stein, *op. cit.*, pp. 450-451).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

parte din clădirile de lângă Augusteon, Thermele Zeuxippos, Sfânta Irena, marele spital Samson, care arse cu toți bolnavii săi, un mare număr de palate și case particulare și tot cartierul, unul din cele mai frumoase ale orașului, de la Palatul Sacru până la Forumul lui Constantin.

În ziua de 18, Duminică, Iustinian încercă un mijloc suprem. Apăru în Hippodrom, cu Evangheliile în mână, jurând pe dânsele că iartă tuturor, numai să se potolească. Dar el fu primit din toate părțile cu o explozie de insulte și trebui să se retragă în Palat.

Hypatios, nepotul lui Anastasius, se văzu târât fără voie de acasă în Hippodrom și proclamat împărat. Era în după-amiaza zilei de 18. Iustinian socoti că totul era pierdut și se gândea să fugă. Energia Theodorei a fost aceea care a trezit atunci curajul Curții. S-au luat cele din urmă măsuri de apărare. În timp ce Narses încerca, prin daruri de bani, să-i despartă pe Albaștri de revoltați, Belisarie și Mundus pregăteau atacul decisiv asupra Hippodromului. Belisarie pătrunse în arenă, în timp ce din partea opusă își făcea intrarea Mundus cu soldații săi; ei încep un măcel îngrozitor în această mulțime surprinsă fără apărare, în vreme ce de pe terasele amfiteatrului trupele imperiale aruncau o ploaie de săgeți asupra ei. Noaptea, când măcelul încetă, mai mult de 30.000 de cadavre acopereau nisipul însângerat al Hippodromului. Revolta fusese înăbușită, Hypatius fu executat și o mulțime de senatori implicați în această mișcare avură aceeași soartă.[380]

---

[380] Revolta e descrisă după Theophanes de Diehl, *op. cit.*, pp. 458-465.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Autoritatea lui Iustinian se restabili definitiv. Istoria domniei sale va cunoaşte alte mişcări ale factiunilor, luptele de stradă şi incendiul vor nimici încă monumentele Constantinopolului, dar autoritatea imperială nu se va mai zgudui.

Zilele în care s-au desfăşurat diferitele episoade ale revoltei nu sunt aceleaşi la toţi scriitorii. Într-un studiu special publicat în „Journal of Hellenic Studies", 1897[381], învăţatul Bury a stabilit desfăşurarea evenimentelor din cursul săptămânii cât a ţinut acea revoltă, în ordinea pe care o urmăm noi în expunerea ce o facem.

Duminică, 11 ianuarie (Ἄκτα διὰ Καλοπόδιον). Verzii se plâng împăratului în Hippodrom împotriva purtării lui Kalopodios. Dialogul lui Iustinian cu Verzii (descris de Theophanes). Verzii părăsesc Hippodromul.

Seara, un număr de criminali, atât Albaştri cât şi Verzi, sunt executaţi de Prefectul oraşului. Această execuţie a fost fără îndoială o consecinţă a scenei din Hippodrom, în care ei au ofensat imparţialitatea împăratului faţă de factiuni. Un Albastru şi un Verde sunt eliberaţi şi caută azil la Sf. Laurentius.

Luni, 12 ianuarie. Intervalul de o zi dă timp celor două factiuni să se înţeleagă şi să-şi unească acţiunea pentru a obţine iertarea celor doi criminali eliberaţi.

Marţi, 13 ianuarie. Mare serbare a curselor la Hippodrom (cele de duminică fiind un fel de probă). Ambele deme cer în zadar împăratului iertare. Ele declară atunci unirea lor pe faţă (ca *Prasinoveneti* sau Verzi-Albaştri).

Seara, se duc în masă la Prefectul oraşului şi fac o nouă cerere de amânare a pedepsei. Neprimind răspuns, demele atacă Pretoriul şi-i dau foc, pentru a-i scăpa pe prizonieri.

Rebelii se duc apoi în Augusteum să atace palatul. Incendiul, toată noaptea şi în ziua următoare, distruge Chalke sau porticul Palatului, Băile lui Zeuxippos, palatul Senatului din Augusteum, biserica Sfânta Sophia. Acesta e primul incendiu.

---

[381] Reprodus şi în *Appendix* la vol. IV al operei lui Gibbon, editate de el.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Miercuri, 14 ianuarie. Revolta, care începuse cu o cerere de amânare, se desfăşură acum ca o insurecţie împotriva oprimării administraţiei. Strigătele sunt îndreptate în special contra lui Ioan de Cappodocia, Trebonian şi Eudaemon (Prefectul oraşului). Iustinian cedează presiunilor şi-i depune pe cei trei miniştri. Dar e prea târziu. Insurgenţii sunt hotărâţi să-l înlăture şi să-l aşeze în locul său pe un membru al familiei lui Anastasios. Hypatius şi Pompeius se aflau în Palat, iar poporul aleargă la casa fratelui lor Probus; dar acesta nu e de găsit, şi ei pun foc casei.

Joi, 15 ianuarie. Belisarie, în capul unei unităţi de heruli şi goţi, iese din Palat şi reprimă mulţimea. Luptă pe străzi. Poate în această zi intervine clerul.

Vineri, 16 ianuarie. Un nou atac se dă la Praetorium. Luptele de stradă continuă şi un al doilea incendiu izbucneşte în cartierul de la nord de Sf. Irene, şi spitalul lui Eubulus. Focul, alimentat de un vânt, mistuie acest spital, Băile lui Alexandru, biserica Sf. Irena şi spitalul Sampson.

Sâmbătă, 17 ianuarie. Luptele continuă. Rebelii ocupă o clădire zisă *Octagon* (lângă Basilica). Soldaţii îi dau foc şi un al treilea incendiu izbucneşte. Acest incendiu distruge Octagon, biserica Sf. Theodor Sphoracius, Palatul Lausus, Porticele din Mese, biserica Sf. Aquilina ş.a.

Seara, Hypatios şi Pompeius părăsesc Palatul.

Duminică, 18 ianuarie. Iustinian apare în Hippodrom şi face un jurământ în faţa poporului adunat, dar nu se produce efectul dorit. Hypatios e proclamat Împărat. Iustinian se gândeşte la fugă; un consiliu se adună în Palat, în care vederile Theodorei se impun. Revolta e înăbuşită prin masacru, în Hippodrom.

Luni, 19 ianuarie. Înainte de zori, Hypatios şi Pompeius sunt executaţi.

Masacrul final este de obicei socotit că a avut loc luni, dar Bury a constatat că trebuie pus duminică, 18 ianuarie.[382]

---

[382] Monografii speciale asupra acestui subiect: W. A. Schmidt, *Der Aufstand in C-pel unter dem Kaiser Iustinian*, 1854; P. Kalligas, *Περὶ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα* (în *Μελέται καὶ λόγοι*, p. 329 şi urm., Athena, 1882).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

O mare jale rămăsese pe urmele acestei înspăimântătoare mişcări din 532. Un contemporan, Ioan Lydus, ne spune că „oraşul nu mai era decât o grămadă de coline înnegrite: ca la Lipari sau la Vezuviu, el era plin de fum şi cenuşă; mirosul de foc răspândit pretutindeni îl făcea nelocuibil şi vederea sa inspira privitorului o spaimă amestecată cu milă".

Totul era prin urmare de refăcut: biserici, palate, monumente publice. Iustinian întreprinse această operă de restauraţie şi ei îi datorăm măreţul monument care este Sfânta Sophia.

4. Comerţul bizantin în timpul lui Iustinian[383]

Ca şi mai înainte, în timpul lui Iustinian, toate silinţele comerţului bizantin tindeau spre Orient. Bizantinii, ca şi mai înainte romanii, căutau în adâncul Asiei cele mai multe din produsele cu care-şi întreţineau luxul. China le dădea mătasea, aloesul, cuişoarele; India mirodeniile, moscul, piperul, aromatele şi fildeşul, pietrele preţioase şi perlele. Toate aceste lucruri erau întrebuinţate pe o scară foarte întinsă la Bizanţ. Împăraţii bizantini ţineau întotdeauna să fie înconjuraţi, în marile ceremonii, de o mulţime de curteni îmbrăcaţi

[383] Bibliografie: W. Heyd, *Geschichte des Levantehandels im Mittelalter*, 2 vol., Stuttgart, 1879; Kosmas Indicopleustes, *Topografia creştină*; *P.G.*, t. LXXXVIII; cf. Gelzer, *Kosmas der Indien fahrer* („Jahrb. Fur protest. Theologie", 1883, 105-141). [Autorul nu a mai ajuns să utilizeze teza semnată de Wanda Wolska, *Recherches sur la «topographie chrétienne» de Cosmas Indicopleustès. Théologie et science au VIe siècle,* Paris, Presses Univ. de France, 1962.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

în mătase şi purpură. Banchetele lor se desfăşurau în săli îmbibate de parfumul lemnului de aloes şi invitaţii primeau adesea în dar, la serbările oficiale, veşminte de mătase. Pentru acest scop se consumau mari cantităţi de mirodenii, mulţime de stofe fine din Orient.

Darurile cu care se încărcau de obicei solii neamurilor barbare veniţi la Constantinopol contribuiau încă la consumarea atât de mare a produselor Orientului.

Comerţul mediteranean era aproape tot în mâinile sirienilor şi grecilor. La Roma, Neapole şi Carthagina, în Marsilia şi Bordeaux şi în oraşele principale din Galia erau aşezări de negustori orientali. Corăbiile lor aduceau în vest veşmintele de mătase şi pânză lucrată în fabricile din Tyros şi Berytos, purpură din Caesarea şi Neapolis, vinuri tari din Gaza şi Ascalon, papyrus din Egipt, blănuri din Cappadocia. Era o mare cerere de stofe brodate, în special pentru întrebuinţare eclesiastică. Dar marele centru în care veneau corăbiile din toate ţinuturile era capitala imperiului, cel mai bogat şi mai populat oraş al lumii. E probabil că majoritatea importurilor pe care imperiul le primea din ţinuturile Pontului Euxin veneau direct pe apele lui la Constantinopol şi de acolo erau distribuite: pieile pe care hunii le schimbau la Cherson pentru stofe şi giuvaeruri; apoi sclavii, pieile, grâul, sarea, vinul, care se aduceau din Lazica.

Pentru imperiu, comerţul cu Răsăritul fusese totdeauna mai ales un comerţ de importuri (China era o piaţă pentru sticlă şi lucruri smălţuite, Siria pentru stofe fine, India pentru pietre preţioase şi substanţe aromate). Balanţa comercială era deci deficitară imperiu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lui, şi era o scurgere statornică a aurului în Răsărit, în pagubă pentru statul bizantin[384].

În Imperiul Roman, comerţul cu India, Golful Persic, Arabia şi Coasta de Est a Africii fusese în mâinile negustorilor romani, care navigau cu corăbiile lor în Marea Roşie şi în Oceanul Indian. Din secolul al III-lea acest comerţ direct a încetat. Comerţul între Mediterana şi Răsărit a trecut în mâinile intermediarilor perşi, abyssinieni şi hymiariţi din Yemen. Această situaţie s-a datorat condiţiilor anarhice ale Imperiului, care au urmat morţii lui Alexander Severus[385].

În ce priveşte traficul cu India, avem o informaţie curioasă într-o carte care a fost scrisă către mijlocul veacului al VI-lea, *Cosmografia creştină* al lui Cosmas. Autorul acesta e cunoscut ca *Indicopleustes,* „navigator la Marea Indiană", şi era un negustor egiptean, dar când a scris cartea părăsise probabil profesiunea sa şi se făcuse călugăr.

Cosmografia, compusă, cum dovedeşte Bury, către 545-550, nu e, din fericire, un tratat de geografie, ca al lui Strabo sau Ptolomeu, nici o povestire a călătoriilor sale, ci o operă teologică, menită a explica adevărata formă a universului, cum se arată în Scriptură, şi în special a respinge eroarea ştiinţei păgâne că pământul e sferic[386]. Pământul, după Cosmas, e un dreptunghi plan şi lungimea lui e de două ori mai mare decât lăţimea. Cerul formează un al doilea etaj, sprijinit la extremităţile pământului pe patru pereţi. Uscatul pe care

[384] Bury, II, pp. 316-317.
[385] *Ibidem,* pp. 317-318.
[386] *Ibidem*, pp. 319.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

locuim e înconjurat de ocean, şi dincolo de el e alt pământ unde locuiau oamenii înainte de Diluviu. Firmamentul e tavanul dintre cele două etaje, şi pământul, etajul de jos, e la temelia universului. Soarele nu e mai mare decât pământul, cum îşi închipuiau fals păgânii.

Această construcţie a lumii, care înlătură dispreţuitor tot ce a stabilit ştiinţa greacă, nu reprezintă vederile curente ale creştinilor ortodocşi. Cosmas îşi scoate concepţiile din aluzii aruncate de teologi ai Siriei, în special de Theodor din Mopsuestia. Dar pentru noi, valoarea operei constă în crâmpeiele de informaţii pe care autorul ni le dă accidental cu privire la călătoriile sale[387].

El a cunoscut bine Marea Roşie. A vizitat Etiopia în vremea domniei lui Iustin şi a făcut o călătorie în Golful Persic, care formează probabil limita călătoriei sale spre est. Ceea ce ne spune despre insula Ceylon şi India nu provine de la un martor ocular. Numai rar un comerciant roman a vizitat pieţele din Ceylon. Comerţul între Marea Roşie şi India era cu totul în mâinile abyssinienilor.

Ceylon, cunoscută de cei vechi ca Taprobane, era marele centru al comerţului maritim între estul îndepărtat şi vest. În porturile ei se adunau comercianţii perşi, etiopieni şi indieni. Mătasea se aducea din China în pieţele ei, iar India continentală îşi trimitea tot aici produsele. Insularii îşi exportau propriile produse la est şi la vest şi aveau un serviciu comercial; dar însemnătatea insulei era poziţia ei ca un *empori-*

[387] *Ibidem*, pp. 319-320.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

um pentru mărfurile în tranzit. Perşii aveau asupra bizantinilor avantajul că traficau direct cu insula şi aveau acolo o colonie comercială, pe când comerţul bizantin se făcea prin etiopieni şi alţi intermediari. Perşii erau intermediarii pentru mătase şi imperiul depindea de rivalul său politic în privinţa unui produs a cărui consumaţie era imensă. Iustinian se sili a desfiinţa monopolul persan[388].

Pentru a răspunde cerinţelor pompei şi diplomaţiei imperiale, trebuinţei de lux ce caracterizează în genere societatea bizantină în veacul al VI-lea, comerţul a luat un avânt deosebit în timpul lui Iustinian. Împăratul îi dă o mare atenţie în negocierile sale, în tratatele ce le încheie, chestiunile economice ţin un loc foarte însemnat, de multe ori decisiv. El încearcă ceva mai mult: voia să deschidă comerţului bizantin drumuri noi, pentru a-l scoate de sub tirania mijlocitorilor, cum era aceea a perşilor[389].

Încercarea lui Iustinian se motivează prin faptul că negutătorii bizantini nu mergeau ei înşişi în ţările unde se aflau produsele de care aveau nevoie. Acestea veneau la dânşii prin alţii. În timpul domniei lui Iustinian, două căi principale puneau în legătură bazinul Mediteranei cu Extremul Orient.

1. Una, folosită demult şi cea mai scurtă, ducea din China în oazele Sogdianei (la Samarcand, Boukhara), de unde apoi caravanele duceau produsele, luate din mâinile negutătorilor chinezi în Persia. De la Marea Chinei şi până la frontierele Persiei se făceau 150 de

[388] *Ibidem*, pp. 320-321

[389] Ch. Diehl, *Justinien*, pp. 533-534.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

zile de drum; de acolo apoi şi până la frontierele imperiului bizantin, la Nisibis, încă 80 de zile.

2. Un alt drum folosit de la mijlocul veacului al III-lea d. Chr., era acela al mării. El fusese deschis pentru a-i scuti pe negustătorii romani de exigenţele intermediarilor care erau atunci parţii, căci aceştia ocupau o parte a drumului pe uscat. Calea aceasta era foarte umblată şi în veacul al VI-lea. La capătul de sud al Indiei, marea insulă Taprobane (Ceylon) era un însemnat emporiu. Chinezii îşi aduceau acolo pe mare produsele lor. Coastele Indiei de asemenea, valea fluviului Indus îşi cărau toate bogăţiile lor; apoi în insulă se găseau pietre preţioase, mai cu seamă ametist. Toate aceste produse erau căutate în Taprobane de negustătorii Occidentului. Aceştia erau foarte rar bizantini. Se întâmpla ca uneori negustători din Alexandria să ajungă aici pentru mărfuri, şi lucrul ne e confirmat de Cosmas Indicopleustes în *Χριστιανικὴ τοπογραφία* (secolul al VI-lea), dar acestea erau cazuri izolate şi de obicei călătoriile acestea veneau pe corăbiile etiopienilor, deci nu pe socoteala lor. Ca şi pe calea cealaltă, de uscat, mijlocitorii aveau şi aici monopolul legăturilor dintre marele emporiu indian şi imperiu. Persia şi Etiopia îşi trimiteau de obicei corăbiile la Taprobane. O dublă cale se urma de aici către Occident: una ducea la ţărmurile Africii, la porturile regatului din Axum, la cele ale Yemenului şi ale Mării Roşii; alta, cea mai însemnată şi mai bătută, ducea în Golful Persic, la gurile Tigrului şi Eufratului, de unde apoi mărfurile se răspândeau în toate părţile[390].

[390] Ch. Diehl, *Justinien*, pp. 534-537.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Astfel, pe mare şi pe uscat, perşii erau stăpânii comerţului cu Extremul Orient. Bizantinii erau nevoiţi să primească din mâinile lor produsele scumpe ale depărtatelor ţinuturi asiatice şi convenţiunile reglementau precis comerţul între cele două ţări. Anumite oraşe de graniţă erau hotărâte pentru schimb: ele se chemau, din cauza drepturilor vamale ce se percepeau, *δεκατευτήρια*[391]. Acestea erau, la miazăzi, Callinicum, în Osroene; la centru Nisibis, în Mesopotamia şi la miazănoapte Artaxata, în Armenia. Legi severe prescriau legile schimbului, obiectele a căror vânzare era prohibită, drepturile fiscului asupra celor cumpărate, pedepsele împotriva contrabandelor.[392]

Pe mare, cu toată concurenţa etiopienilor şi a locuitorilor din Himyar, erau, de asemenea, stăpâni perşii. Mai apropiaţi de India, veneau în număr mai mare şi erau mai privilegiaţi; ei alcătuiau în ţară o colonie puternică. De aceea era tributar Bizanţul regatului sassanid: pentru toate articolele atât de necesare care veneau din Orient. Fiindcă între ambele state rivalitatea era veche şi războiul des, negoţul cu aceste lucruri suferea mult. Dar chiar în timp de pace, Curtea bizantină nu vedea cu ochi bun atâta aur ieşind din ţară pentru a cădea în mâinile duşmanilor statului.

Iustinian căută, deci, din toate puterile, să înlăture acest neajuns, fără a izbuti totuşi pe deplin.

În două părţi legaseră mai cu seamă însemnate relaţii comerciale neguţătorii bizantini, în veacul al VI-lea. În Marea Neagră, prin porturile Crimeii, Cherson

[391] Locul unde se percepea zeciuiala din mărfuri.

[392] Ch. Diehl, *Justinien*, p. 536.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

şi Bosporos, ei exploatau ţinuturile fertile ale Rusiei Meridionale; aduceau barbarilor goţi, huni, avari din acele părţi produsele manufacturii bizantine, giuvaeruri, stofe scumpe, de care ei erau foarte avizi, şi primeau în schimb blănurile nordului. Cherson era, în special, un mare târg de schimb. Pe de altă parte, în extremitatea orientală a Mării Negre, Bizanţul făcea un negoţ însemnat cu ţara lazilor. Din amândouă aceste puncte şi de la Marea de Azov şi din Colchida veche, acum Lazica, se putea merge, pe la nordul Caspicei, în oazele Sogdianei, fără a mai trece prin ţara perşilor. Nu se ştie dacă Iustinian a încercat să deschidă acest drum. Dar la începutul domniei lui Iustin al II-lea, un mare număr de turci sunt la Constantinopol şi relaţii active de comerţ se urmează cu aceşti noi stăpâni ai Turchestanului, pentru a se aduce la Bizanţ mătasea pe drumul Caucazului[393].

Dar Iustinian se strădui să lucreze mai ales în părţile Mării Roşii. La capătul extrem, de nord-est al acestei mări, grecii posedau portul Aila şi, puţin mai la sud, insula Iotabé; la capătul de nord-vest, unde e actualul Suez, ei aveau portul Clisma. De acolo porneau negustorii Siriei şi Egiptului pentru exploatarea ţinuturilor riverane ale Mării Roşii. Pe coasta orientală, ei mergeau ori pe uscat ori pe mare, prin portul *Ocelis* în ţara Himyar, pentru tămâia care venea acolo din Barbaria, pentru aloes şi parfumuri din Arabia Fericită. Pe ţărmul occidental, debarcau în portul *Adulis*, unde veneau produsele din interiorul Africii, tămâia şi mirodeniile, papirus din Barbaria, smaralde din ţara blemmy-

[393] *Ibidem*, pp. 537-538.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ilor, fildeşul din Etiopia, aurul din ţara Sasù. Adulis făcea apoi un comerţ însemnat cu Orientul asiatic. Etiopienii întreţineau relaţii de negoţ cu insula *Dioscoride* (Socotra), cu coasta Himyar, cu Persia, Taprobane. Iustinian spera să-şi capete printr-înşii mătasea şi să scape astfel de monopolul perşilor. Dar etiopienii au aflat piaţa ocupată în India de perşi şi nu i-au putut înlocui[394].

Ostilităţile îndelungate cu perşii au dus la urcarea preţului mătăsii brute şi fabricanţii din Berytos şi Tyr au urcat preţul mătăsii fabricate, lucru grav într-un stat care consuma o cantitate atât de mare. Iustinian interveni. Încă din veacul al V-lea agenţii fiscului, *comites commerciorum* sau *commerciarii* erau însărcinaţi a cumpăra mătasea de la perşi şi a o vinde, în cost, particularilor pentru industria privată. Iustinian prescrise agenţilor un preţ maxim de 15 bani de aur pentru livra de mătase, precum şi posibilitatea de a o da în cost particularilor, după ce vor fi aprovizionate manufacturile imperiale – *bapheia, gynaekeia* unde, sub autoritatea comitelui *largitionum* se fabrica stofa trebuitoare Curţii.

În chipul acesta, Iustinian spera să procure gynaekiilor mătasea la un preţ moderat şi să împiedice în acelaşi timp pe particulari de a urca prea mult preţul ei. Rezultatele nu au fost însă mulţumitoare. Negustorii perşi nu puteau fi obligaţi să vândă la preţul fixat de Iustinian şi materia primă adesea lipsea, ceea ce stânjeni mersul industriei; apoi, împăratul, fixând un preţ maximal de vânzare, pricinui ruina multor indus-

[394] *Ibidem*, pp. 538-540.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

triaşi. În această strâmtorare, *comes largitionum* Petru Barsymes întocmi alt sistem, pentru că trebuiau neapărat mătăsuri pentru Curte şi public; el trecu peste preţurile stabilite şi, profitând de ruina industriilor private, organiză fabricarea mătăsii în *monopol,* rezervând-o manufacturilor statului, ceea ce aduse fiscului frumoase beneficii. Dar industria bizantină, mai ales aceea a Siriei, se resimţi mult de pe urma acestui neajuns şi mulţi industriaşi se ruinară[395].

O îndreptare păru să vină şi să remedieze această situaţie deplorabilă, când nişte călugări, care trăiseră mult timp în Serinda (Asia Centrală), i-au adus lui Iustinian ouă de gândaci şi *introduseră în Imperiu creşterea viermilor de mătase,* între 552 şi 554. Încă din timpul domniei lui Iustinian un trib turc, la chinezi *Tukiu,* pornit de pe malurile lacului Balkhaş, a întemeiat un stat puternic care ajungea la hotarele de nord şi vest ale Chinei şi la Caspica. Drumurile de comerţ treceau acum prin acest nou stat, care supusese Turkestanul şi Tokarestan. Iustin al II-lea putea arăta ambasadorilor turci miraţi isprava cea nouă. Dar industria avea nevoie de cantităţi enorme, şi acestea nu se puteau face deodată. De aceea, în tratatul de pace încheiat cu Persia la 562, se stipula din nou asupra comerţului mătasei[396].

Oricum, prosperitatea comerţului bizantin în veacul al VI-lea era foarte mare. Constantinopolul era mai cu seamă o piaţă incomparabilă. Prokopios raportează că din toate părţile lumii corăbiile veneau în capitala imperiului. Corporaţiile, *συστήματα,* erau foarte nume-

[395] *Ibidem,* pp. 541-542.
[396] *Ibidem,* p. 542.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

roase şi bancherii, *argentarii,* erau foarte puternici. Bizanţul era apoi marele mijlocitor al produselor Orientului în Occident. Cucerirea Africii şi a Italiei a uşurat negoţul în aceste părţi. Neguţătorii bizantini pătrund, în veacul al VI-lea, până în Spania, în interiorul Galliei, la Marsilia, la Bordeaux, la Narbonne, Tours, Orléans şi Paris. Iustinian a avut o mare solicitudine pentru răspândirea şi dezvoltarea comerţului. Bizanţul ţinea în veacul al VI-lea un loc atât de însemnat în această privinţă încât, după spusele lui Cosmas, de la un capăt al lumii până la celălalt, monedele sale erau primite peste tot, pe toate pieţele lumii.

5. Cultura epocii lui Iustinian

Epoca lui Iustinian se distinge din punct de vedere cultural. *Arta* cunoaşte în această domnie prima ei epocă de aur.

Mişcarea intelectuală e de asemenea importantă.

Istoria se dezvoltă mult şi e reprezentată printr-o serie de scriitori de valoare. În fruntea tuturor stă *Prokopios din Cesareea*: a scris Istoria în 8 cărţi, *De aedificiis*, Istoria secretă (*Anekdota*). *Agathias,* un asiatic, a lăsat de asemenea o istorie a perioadei cuprinse între anii 552-558. Mai este cunoscut ca retor şi poet.

Petros Patrikios, om de legi şi diplomat însărcinat de Iustinian cu ambasade, a lăsat o istorie din care avem fragmente despre ambasade şi o lucrare despre întocmirea administraţiei (*Περὶ πολιτικῆς καταστάσεως*) în două capitole, conservată în *De Cerimoniis*.

Menandros Protektor a redactat o istorie în care povesteşte faptele până la Maurikios (558-582), foarte

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

importantă prin relațiile asupra ambasadelor schimbate de imperiu cu diferite popoare în acea epocă.

Nonnosus ne-a descris o ambasadă (533) la popoarele din Orient.

Theophanes din Bizanț (cunoscut din Photios), a lăsat o istorie a perioadei cuprinse între 566-581, în care se relatează introducerea viermilor de mătase sub Iustinian.

Ioan Lydos ne este cunoscut prin 1) *De mensibus* și 2) *De magistratibus populi romani*, conținând o serie de povestiri și considerații în legătură cu demnitățile imperiului, precum și informații pentru istoria internă a domniei lui Iustinian.

Hierokles este autorul unui ghid, *Συνέκδημος* sau *Vademecum*, operă statistică a Imperiului Roman în epoca lui Iustinian, din care aflăm geografia sa politică. Lucrarea a fost folosită de Constantin al VII-lea Porfirogenetul în secolul al X-lea.

Cronistica reprezintă un alt gen important al literaturii istorice bizantine. Pe Hesychios Milesios îl cunoaștem fragmentar din Photios și Suidas. A scris: 1) o *Istorie universală de la Asirieni la Anastasios* (518), din care s-a păstrat un fragment în *Πάτρια Κωνστατινουπόλεως*; 2) *Istoria domniei lui Iustinian I* și un 3) *Ὀνοματολόγος*.

Malalas reprezintă tipul cronicii bisericii creștine. E foarte însemnată din punct de vedere cultural și literar istoric. Textul constituie și un document al grecității populare. Centrul povestirii formează și o istorie a orașului natal (Antiohia).

Istoria religioasă înregistrează numele lui *Ioan din Ephesos*, monofizit, episcop în Ephesos, care a scris o

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

istorie a Bisericii (în siriană), de la Cezar până la anul 585, din care e păstrată numai partea din urmă.

Evagrius îi continuă pe Socrates, Sozomenos și Theodoretos, de la Sinodul Ephesos (431) până la anul 593.

Viața monastică a lăsat urmele ei în operele de literatură ascetică, mistică și hagiografică. *Ioan Scărarul* (*ὁ τῆς Κλίμακος*), a trăit mulți ani în Muntele Sinai și a scris opera *Klimax* („Scara spirituală", *Scala Paradisi*), în care descrie treptele înălțării spiritului către perfecțiunea morală. A fost lectura favorită a Bizanțului, cu traduceri multe. În fruntea hagiografilor stă *Kyrillos de Skythopolis* (Palestina), care și-a propus să scrie o vastă colecție a *Vieților Sfinților*, dar a lăsat numai câteva, poate din cauza morții premature.

Între poeți, *Romanos Melodul* trăiește în această epocă, fiind reprezentantul de frunte al poeziei religioase[397].

Paulus Silentiarius a lăsat două descrieri poetice în versuri, una a Sfintei Sofia, alta a amvonului, de mare interes pentru istoricii artei.

Corippus din Africa de Nord a compus două opere în versuri latine: *Iohannis,* „Ioanida", în cinstea generalului Ioan Troglita și *In laudem Iustini,* panegiricul urmașului lui Iustinian.

Dioscoros, în veacul al VI-lea, în Egiptul de Sus, a trăit, în Aphrodito, un sat revelat de papirusurile descoperite; a lăsat poeme, multe opere grecești, în ver-

[397] V. Krumbacher, *Studien zu Romanos*, 1898. [Bibliografie la zi și date noi despre ceilalți autori menționați în text pot fi găsite în Beck, *Kirche* și Hunger, *Literatur*, căutând în indicii de la sfârșit numele care interesează.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

suri execrabile, fiind unul din ultimii reprezentanți ai elenismului egiptean.

Activitatea *Universității din Constantinopole*, mai ales pe terenul juridic, nu poate fi nici ea trecută sub tăcere.

Arta Sfintei Sofia. În locul vechii basilici Sf. Sofia a lui Constantin, distrusă în vremea răscoalei *Nika,* Iustinian a dorit să înalțe un edificiu măreț, extraordinar. Rareori nebunia luxului a fost împinsă mai departe. Cele mai bogate materiale – aurul, argintul, ivoriul, pietrele prețioase – au fost folosite aici cu o risipă de necrezut. Grecii vechi se foloseau pentru zidurile Propyleelor și ale Parthenonului de marmurele cele mai perfecte, fermecați de strălucirea și puritatea lor; Iustinian a vrut pretutindeni o policromie savantă.

Lucrările Sfintei Sophii reclamară deci sume imense. Au trebuit, spre a se face față cheltuielilor, impozite noi și măsuri arbitrare. Amvonul singur a costat veniturile pe un an ale Egiptului. Afară de aceasta, Iustinian poruncea guvernatorilor și funcționarilor să-i trimită materialele cele mai bogate ale vechilor monumente. Și i s-au trimis din Ephes 8 coloane în verde antic. O văduvă romană, Marcia, i-a trimis 8 coloane de porfir luate de la un templu al Soarelui. Alte materiale au venit din Cyzic, din Troada, din Athena. S-au pus la contribuție apoi carierele de marmură vestite ale Proconezului. De aici marea diversitate a marmurelor întrebuințate, a pietrelor de toate culorile, combinate cu atâta gust în policromia caracteristică acestui monument[398].

[398] *Justinien*, pp. 472.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Se cunosc numele celor doi arhitecţi principali care au condus lucrările, amândoi de origine asiatică: Anthemios din Tralles şi Isidor din Milet[399]. Toţi contemporanii au lăudat cunoştinţele lor solide; mai cu seamă Anthemios e socotit ca un savant de primă mărime. Sub ordinele lor lucrau 100 de maiştri, şefi de şantier, care aveau fiecare câte 100 de lucrători de condus. Când s-au pus temeliile, patriarhul Eutychius a făcut rugăciuni pentru izbândirea lucrării, iar împăratul a aşezat prima piatră. Mai târziu, se povesteau tot felul de minuni întâmplate în timpul construcţiei: un înger ar fi descris, în vis, împăratului planul clădirii; un altul i-ar fi destăinuit comori ascunse, în clipele crizei de bani; un altul i-ar fi însemnat locul absidelor. Toate aceste legende ne arată ce puternică impresie a făcut asupra închipuirii populare această uriaşă lucrare[400].

Împăratul s-a interesat foarte de aproape de lucrări. El venea aproape zilnic pe şantier, pentru a-i îndemna pe lucrători; adesea contribuia cu sfaturile sale, când arhitecţii se aflau în vreo încurcătură.

Nici o cheltuială nu era cruţată: după expresia lui Lydos, „un fluviu de argint curgea". Lucrul merse repede: în cinci ani, biserica era terminată. Ea costase sume fabuloase: fără a socoti materialele gratuite, nici podoabele cultului, se cheltuiseră aproape 361 de milioane.

---

[399] [Informaţii suplimentare şi bibliografie referitoare la acest subiect în LM, 1, 1980, col. 695; ODB, vol. I, p. 109; EPLBIP, vol. II, Athena, 1997, p. 197-199.]

[400] Ch. Diehl, *Justinien*, p. 474.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Astăzi, când se privește din afară, impresia nu e grozavă. Pe de o parte fiindcă, pentru a se susține construcția lui Iustinian, a trebuit ca ea să fie proptită cu masive contraforturi, și, în mijlocul acestor suporturi părăsite, cupola pare puțin turtită; pe de altă parte însă, nu trebuie să judecăm o biserică bizantină pe dinafară, ci pe dinăuntru: acolo sunt adunate toate splendorile și toate îndrăznelile.

Înaintea templului se afla o mare curte înconjurată de portice, *atrium,* în mijlocul căruia o frumoasă fântână de marmură arunca apă. De aici, întrai într-un dublu *narthex,* care dădea, prin 9 uși, în biserică. Ea e cuprinsă într-un spațiu dreptunghiular de 77 m lungime pe 71, 70 m lățime. Interiorul e împărțit într-o parte centrală, *nava,* acoperită de o *cupolă* enormă de 33 m diametru[401] și două părți laterale. Cupola se sprijină pe 4 mari *arcuri,* care la rândul lor se reazemă pe 4 stâlpi colosali. Două dintre aceste arcuri, pentru a oferi mai multă rezistență, sunt închise de un zid plin, susținut de două etaje de coloane. Pe cele două arce perpendiculare pe navă, cel oriental și occidental, se sprijină două *semicupole.* În fundul hemiciclului acoperit de semicupola orientală se deschid *trei abside*; cea din mijloc formează *sanctuarul*, cele laterale se deschid în părțile de jos, care sunt împărțite în două etaje: cel de sus formă gyneceul și era rezervat femeilor. Acolo venea împărăteasa, înconjurată de suita sa[402].

---

[401] După A. M. Schneider, *Die Hagia Sophia zu Konstantinopel*, Berlin, 1939, iar nu 31m, cum s-a admis până atunci; v. Stein, *op. cit.*, p. 458, n. 2.

[402] Ch. Diehl, *Justinien*, pp. 476–478.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Minunea acestui edificiu era cupola colosală care îl stăpânea. Se admite în genere că din arhitectura orientală, în particular din a Persiei, au luat arhitecţii lui Iustinian ideea acestei dispoziţiuni şi e posibil ca aceste metode de construcţie să se fi propagat prin Siria în Asia Mică şi de acolo la Constantinopol. Arhitecţii lui Iustinian aplicară însă aceste metode cu o îndrăzneală necunoscută, făcând operă de adevăraţi creatori.

Cupola centrală a fost una din problemele cele mai grele, din cauza proporţiilor enorme ce i s-au dat. I s-au dat mai întâi ca suporturi patru stâlpi masivi, ale căror pietre, aşezate cu o grijă extremă, fură prinse cu ciment şi legate cu crampoane de fier. Pentru cupolă dificultatea era şi mai mare. Pentru a-i micşora greutatea, se folosiră materiale speciale, cărămizi dintr-un pământ alb, spongios, extraordinar de uşoare, fabricate în Rhodos; cinci bucăţi de acestea de abia aveau greutatea unei cărămizi obişnuite. Astfel se ridică această cupolă, la mai mult de 55 m deasupra pământului, „operă admirabilă şi înfiorătoare în acelaşi timp", după cuvântul lui Prokopios. „Ea părea că atârnă de cer printr-un lanţ de aur" adăuga acelaşi[403].

Cu toate aceste precauţiuni, temerile au fost în curând justificate. Anii care au urmat inaugurării au fost străbătuţi de cutremure de pământ, uneori foarte violente: unul, în anul 553, a ţinut 40 de zile, un altul, din anul 557, a prăbuşit o parte a oraşului. Cupola Sfintei Sofii s-a resimţit de aceste zguduiri repetate: crăpături mari au brăzdat-o la început, iar la 7 mai 558 ea se prăbuşi, zdrobind sub sfărâmăturile ei amvonul,

[403] *Ibidem*, pp. 478-479.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

o minune de artă. Cauza acestui accident s-a crezut a fi ridicarea prea repede a eşafodajelor de lemn care o susţineau, în graba care se puse pentru lucrul mozaicurilor care trebuiau să decoreze cupola. Împăratul s-a grăbit să repare stricăciunea. Anthemios şi Isidor nu mai erau însă în viaţă. Acesta din urmă lăsase un nepot, Isidor cel Tânăr, care a fost însărcinat cu lucrarea. El a întărit arcurile şi a înălţat cupola cu încă 30 de picioare, dându-i o avântare mai mică, o formă generală mai puţin îndrăzneaţă. Cupola aceasta, terminată în decembrie 562, mai puţin frumoasă, dar mai solidă, e aceea care se vede azi. Ea a fost inaugurată din nou cu mare pompă şi atunci pronunţă în faţa lui Iustinian *Paulus Silentiarius* faimoasa lui *Descriere a Sfintei Sofii.*

Aşa este, în liniile sale mari, arhitectura bisericii. Dar gustul de măreţie al lui Iustinian se vădeşte mai cu seamă în decoraţiunea *clădirii.* În veacul al VI-lea, în tot Imperiul bizantin stăpânea gustul de lux pompos şi rafinat.

Altădată, în arhitectura clasică, decoraţia era întotdeauna subordonată construcţiei generale; acum decoraţiunea există prin ea însăşi. *Capitelul bizantin* se acoperă de o dantelă de piatră, care nu mai e sculptură, ci o adevărată artă de argintărie în marmură; combinaţiile unei *policromii îndrăzneţe* amestecă în colonade şi unesc în îmbrăcarea zidurilor roşul porfirului cu negrul şi albul marmurii. Tot astfel, pentru a decora o biserică atât de somptuoasă, reprezentaţiunile familiare ale artei primitive a catacombelor nu mai sunt de ajuns: se caută o maiestate mai susţinută, atitudini mai nobile şi mai grave, o pompă mai adecvată presti-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

giului şi puterii religiei. De aceea, pe fondul de aur al absidelor şi cupolelor, mozaistul desenează acum, în locul picturilor de altă dată, acele vaste compoziţii de un puternic efect decorativ, acele calme şi statice figuri, simetric rânduite, a căror maiestate severă produce o adâncă impresie de mărire.

Jos, pe pardoseala bisericii, pe părţile inferioare ale zidurilor, marmurile de toate culorile, iaspul, albastrul, serpentinele şi porfirele se împletesc în combinaţii nuanţate de mâna celui mai fin pictor. Astfel era arta nouă care se revelează în Sfânta Sofia.

Înăuntru, sub cupolă, se ridică o mare tribună, amvonul, o minune de artă, în care strălucirea ivoriului şi a argintului, scânteierea pietrelor preţioase se unea cu marmurile cele mai bogate. Peste amvon era aruncat un dom îmbrăcat în plăci de aur încrustate cu pietre scumpe şi în vârful căruia era înfiptă o cruce. În faţa absidei care alcătuia altarul, o măreaţă despărţitură de argint cizelat. Pe coloanele care formau acest iconostas se desfăceau, în medalioane, chipurile lui Iisus, al Fecioarei, al arhanghelilor, profeţilor şi apostolilor. Dar mai ales altarul din spatele iconostasului era o adevărată minune. Sfânta Masă era toată de aur şi, deasupra ei, patru coloane de argint aurit sprijineau un dom pe care se înălţa o cruce de aur. În fundul absidei era scaunul patriarhului, în argint aurit. Şi dacă am vrea să ne facem prin cifre o idee despre această măreţie, să notăm că, după Prokopios, numai în altarul Sfintei Sofii erau 40.000 livre de argint[404].

[404] *Ibidem*, pp. 481-484.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Dar ceea ce pare a fi stârnit mai cu seamă admiraţia contemporanilor era frumuseţea luminii de care se umplea biserica noaptea, la marile sărbători. Paulus Silentiarius a descris pe larg multele *polycandila* de argint, lămpile în formă de corăbii, candelabrele în formă de copaci, lanternele aeriene, agăţate la baza circulară a cupolei. Astfel luminată, biserica strălucea ca un incendiu splendid, anunţând de departe navigatorilor apropierea de capitală[405].

La 27 decembrie 537 Sfânta Sofia a fost solemn inaugurată. Iustinian, într-un car tras de patru cai, a venit la intrare, care da în Augusteon. Patriarhul îl primi, conducându-l în biserică. Când împăratul îşi văzu visul realizat şi atâtea splendori care erau opera sa, alergă până la amvon şi acolo, cu mâinile întinse, exclamă: „Slavă lui Dumnezeu care m-a învrednicit a săvârşi o asemenea operă. O, Solomon, te-am învins!". Dădu poporului sărbători şi liberalităţi, dărui bisericii vase de aur, bogate veşminte sacerdotale şi 365 de domenii în împrejurimile Constantinopolului, câte unul de fiecare zi. Mai mult de 500 de clerici au fost însărcinaţi a sluji în „Marea Biserică", *μεγάλη ἐκκλησία*. În sfârşit, moaştele cele mai venerate au fost aduse aici: între altele, tezaurul Sfintei Sofii poseda ghizdurile puţului lângă care Iisus a vorbit Samaritencii şi trompetele care au făcut să cadă zidurile Ierihonului.

În timp ce Iustinian îşi clădea catedrala sa, Theodora se interesa de ridicarea unui alt edificiu, care merită a fi menţionat alături de Sfânta Sofia. E biserica *Sfinţilor Apostoli*.

---

[405] *Ibidem*, pp. 484-486.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ea a fost înălțată pe locul ocupat de bazilica începută în veacul al IV-lea de Constantin cel Mare și sfârșită și inaugurată de Constantius[406]. Bazilica aceasta a fost dărâmată complet – ea cădea în ruine – și la 537 a început clădirea celei noi, ce s-a inaugurat solemn la 28 iunie 550. Doi dintre principalii arhitecți ai Sfintei Sofii – Anthemius din Tralles și Isidor cel Tânăr au supravegheat construcția și, ca și la Sfânta Sofia, ei au desfășurat și aici toate splendorile decorațiunii bizantine. O pădure de coloane, culese fără îndoială din templele păgâne în cea mai mare parte, forma de jur împrejurul clădirii un îndoit etaj în culori bogate; pe sol, pe ziduri, marmure prețioase erau dispuse în mozaic; pe bolta cupolelor, pe pereți, mozaicurile înfățișau alături de Christos triumfător, înconjurat de Fecioară și de Apostoli, episoadele principale din viața pământească a Mântuitorului.

Dar mai cu seamă, prin planul construcției, biserica Sfinților Apostoli merită un loc însemnat în istoria arhitecturii bizantine. Ea avea *forma unei cruci* grecești și, pe când la Sfânta Sofia o singură și enormă cupolă încorona clădirea, aici se ridicau *cinci cupole*, la intersecția și la extremitățile ramurilor crucii. Acestea erau inovații care trebuiau să aibă un mare viitor în istoria arhitecturii bizantine. Sfânta Sofia, foarte greu de imitat, a rămas aproape unică; biserica Sfinților Apostoli *a servit însă de model* în veacurile următoare. Cea mai mare parte a edificiilor religioase din Constantinopol, din Grecia și din tot Răsăritul reproduc aceste cupole

[406] *V.* asupra ei cf. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, Paris, 1910, pp. 166-167 și 189.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

multiple şi sistemul său de construcţie central: San-Marco din Veneţia nu e decât o replică a bisericii Sfinţilor Apostoli.

Cu mare pompă împăratul aşează în această bazilică moaştele apostolilor Luca, Andrei şi Timothei, regăsite sub lespezile vechii bazilici, unde fuseseră aduse solemn de către Constantius, cu două veacuri mai înainte. Constantin cel Mare destinase această bazilică pentru înmormântarea împăraţilor, iar Iustinian a pus să se gătească aici pentru el şi Theodora două măreţe sarcofage, din marmura cea mai rară, în care s-au depus mai târziu sicriele de aur ale acestor suverani[407].

Făcând abstracţie de cele arătate mai înainte, pentru acest domeniu nu pot fi pierdute din vedere câteva monumente importante, cum ar fi bisericile Sfânta Sofia, cu imensa sa cupolă, ori Sfinţii Apostoli, cu planul ei în formă de cruce. Tipul basilicii cu cupolă mai e reprezentat de biserica Sf. Irena, ca şi de biserica Sfinţii Sergiu şi Bacchus, cu planul circular, încoronat de cupolă.

Bisericile din Ravenna reprezintă, de asemenea, capodoperele stilului decorativ bizantin al epocii. În Occident, la Ravenna mai ales, trebuie să căutăm cele mai frumoase mozaicuri ale veacului al VI-lea. *San Apollinare Nuovo* e minunea epocii ostrogote.

Pe zidurile bazilicii, *trei zone* suprapuse de mozaicuri se desfăşoară deasupra arcadelor. În zona inferioară, două lungi procesiuni, una a sfinţilor, alta a sfintelor, ies din zidurile Ravennei şi din Classis şi se

[407] *Justinien*, pp. 487-488.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

îndreaptă către Christos şi Fecioară, care stau pe tronuri. Deasupra, se aliniază pe fond de aur figuri de sfinţi, profeţi şi apostoli, mai sus, o serie de tablouri reprezintă minunile şi Patimile lui Christos. Ch. Diehl mărturiseşte impresia profundă a acestei decoraţii, „unul din cele mai grandioase ansambluri" ce ne-a lăsat arta bizantină. Diehl socoteşte că în aceste frize somptuoase, în această procesiune a sfintelor mai ales, cu costumele strălucitoare şi alcătuirea fermecătoare, este o amintire depărtată a frizelor Panatheneelor.

Zona inferioară aparţine epocii lui Iustinian, cele superioare epocii lui Theodoric.

Dar la *San-Vitale* mai ales apar toate splendorile mozaicului bizantin din veacul al VI-lea. Pentru a judeca arta lui Iustinian, nu există monument mai însemnat, mai complet, decât seria de reprezentaţii care, de la pardoseală până la boltă, tapisează corul şi absida, unde pe fond de aur Christos tronează între arhangheli şi sfinţi, şi mai ales în cele două mari Tablouri de istorie care, de o parte şi de alta a absidei, îi reprezintă pe Iustinian şi Theodora în mijlocul curţii lor.

S-a descris adesea măreţia costumelor împăratului, ofiţerilor, ale celor pline de bijuterii pe care le înfăţişează Theodora şi doamnele curţii. Dar mai remarcabil e caracterul individual pe care maestrul lor a întipărit-o figurilor: ele ne dau portrete expresive şi vii. În această aliniere simetrică a figurilor e ceva convenţional, desigur, iar în grelele draperii ceva solemn şi ţeapăn. Doar strălucirea coloritului, caracterul figurilor, splendoarea costumelor şterg aceste defecte. În aceste

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mozaicuri, arta bizantină ne-a lăsat una dintre cele mai admirabile creaţii ale sale.

La *San Apollinare in Classe* se regăseşte acelaşi amestec complex al vechilor tradiţii şi al noilor tradiţii[408].

Nu pot fi lăsate deoparte nici frumoasele manuscrise ilustrate, cum ar fi *Evangheliarul din Rossano*, manuscrisul lui Cosmas din Biblioteca Vaticanului ori manuscrisul *Dioscoride* de la Viena. Aceeaşi bogăţie a decoraţiei se remarcă în stofele păstrate, în ivoriile sculptate (*diptice consulare*, catedra lui Maximian la Ravenna), în argintăriile preţioase, care atestă arta savantă a atelierelor. În toate apar cele două influenţe contrare, anume tradiţia clasică elenică pe de o parte, siriană şi orientală pe de altă parte, care au conferit artei bizantine caracterul său original.

*

În cei din urmă ani ai domniei sale, Iustinian, bătrân şi slăbit, se cufundă în contemplaţii teologice, neglijând afacerile imperiului. Am văzut rezultatele politicii duse de el în această ultimă perioadă a vieţii sale. Imperiul, cu toată strălucirea lui exterioară, era slăbit de puteri, ca urmare a uriaşelor silinţe ce făcuse; supuşii obosiţi de imensele cerinţe ale domniei ce se înconjurase de atâta fast şi de atâta mărire, înduşmăniţi în atâtea provincii de politica religioasă a împăratului. Cu toate aceste neajunsuri, se aştepta cu temere momentul morţii lui Iustinian, care putea să arunce Capitala în răscoală şi să cufunde imperiul într-un război civil.

---

[408] v. Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, pp. 196 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Întrunind laolaltă atâtea calităţi şi defecte, personalitatea lui Iustinian este greu de definit. *A fost mai puţin bizantin şi mai degrabă cel din urmă împărat roman.* Pentru că el a urmărit cu tenacitate *restaurarea* Imperiului Roman, ale cărui resturi şi le împărţiseră barbarii. Se socotea suveranul regilor barbari stabiliţi pe teritoriul roman. Aceasta a fost cheia de boltă a politicii sale externe. A fost primul din împăraţii romani care s-a arătat, în vorbă şi faptă, stăpânul absolut al romanilor, după cum remarca istoricul Agathias. Ca legiuitor, campion al religiei, cap suprem al bisericii, de a cărui voinţă depindea totul, Iustinian avea o dispoziţie naturală pentru controversele religioase, considerabile cunoştinţe teologice şi un real talent pentru oratorie. Lua decizii în materie de dogme.

Dacă a făcut războaie, acestea n-au fost numai pentru a recâştiga proviinciile pierdute, ci şi pentru a-i proteja pe catolici de adversarii lor arieni, eretici. Întreprinderile sale militare au avut uneori entuziasmul unor cruciade. De aceea, unul din scopurile esenţiale ale diplomaţiei sale era să-i aducă pe păgâni la turma creştină. Misiunile au reprezentat deci o trăsătură caracteristică a politicii bizantine în veacul al VI-lea. Iustinian a fost un reprezentant de seamă pentru ceea ce s-a numit *cezaropapismul* bizantin[409].

[409] [Cea mai recentă şi competentă punere la punct a acestei chestiuni, a discuţiilor privind „cezaropapismul bizantin", ca şi „teocraţia" pontificală, aparţine lui Gilbert Dagron, ***Empereur et prêtre. Étude sur le «césaropapisme» byzantin***, Paris, Ed. Gallimard, 1996.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

IV.
URMAŞII LUI IUSTINIAN I (565-610)

Domniile acestora au reprezentat un moment însemnat pentru istoria bizantină. Încă din vremea lui Iustinian, limba latină oficială începuse a pierde terenul de limbă a statului. După aceea, ea a fost tot mai mult alungată de limba greacă. Acest proces a fost observat şi de cronicarii longobarzi şi sirieni, care încep cu Maurikios seria împăraţilor „greci".

1. Presiunile migratorilor şi destrămarea restauraţiei lui Iustinian

Iustinian nu avusese copii. El avea însă şapte nepoţi, fii ori nepoţi ai fratelui şi ai surorii sale. Ei avuseseră parte de o creştere aleasă şi se aflau în fruntea provinciilor. Temându-se să-l desemneze pe vreunul dintre ei ca urmaş, Iustinian a întârziat înadins un act care-i putea aduce complicaţii. Dintre toţi însă, Iustin, fiul surorii sale Vigilantia, era mai iubit şi mai apropiat de el, îndeplinind funcţia de încredere de *kouropalates,* care-i impunea să fie mereu prezent la curte. Această demnitate de *cura palatii*[410], fără coleg, îi fusese conferită în anul 550 sau 551, Iustin păstrând-o până la moartea împăratului. Ca urmare a acestei situaţii, demnitatea a dobândit o importanţă pe care n-o avusese până atunci.

La moartea lui Iustinian (în noaptea de 13-14 noiembrie 565), acest nepot al său, prin energia soţiei

[410] Începând din vremea domniei lui Iustin al II-lea, funcţia de *cura palatii*, conferită în mod obişnuit unui membru al familiei imperiale, a ajuns cea mai înaltă din imperiu, după cele de *caesar* şi *nobilissimus* (E. Stein, *op. cit.*, p. 746).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sale *Sophia* şi cu ajutorul lui Tiberius, care comanda garda palatului, a fost ridicat pe un scut şi proclamat împărat. Patriarhul i-a dat apoi binecuvântarea, iar poporul l-a aclamat la Hippodrom.

Iustin al II-lea (565-578) ar fi lăsat o amintire foarte bună, dacă o boală cumplită nu l-ar fi împiedicat să guverneze. Din această cauză, în decembrie 574 el şi l-a asociat pe Tiberius, supranumit Constantinus, în calitate de *caesar*, astfel încât sarcina imperiului, pe care după 578, când a murit Iustin, a purtat-o singur, a rămas încă de pe acum asupra lui.

În interior, Iustin cruţă foarte mult finanţele statului, atât de zdruncinate de Iustinian. În politica bisericească el este strict ortodox.

În afară, politica de până acum a imperiului se sfarmă. Situaţia generală cerea o atenţie deosebită la frontierele de nord şi de răsărit. La sfârşitul domniei lui Iustinian, apăruse la nordul Dunării un popor nou, de origine turcă: *avarii*. În răsăritul câmpiei Ungariei, triburile slave căzură sub stăpânirea lor. Ei se amestecară în curând în certurile celor două popoare germanice din Pannonia: longobarzii şi gepizii.

Noua domnie a avut o atitudine hotărâtă faţă de aceşti primejdioşi duşmani. Iustinian plătise avarilor o subvenţie anuală. Când ambasadorii haganului veniră, în primele zile ale domniei lui Iustin, ca să reclame banii, noul împărat, care, pentru a-i uimi pe barbari, îi primi în mijlocul unui ceremonial orbitor, le refuză acest dar, ameninţându-i. Avarii nu s-au putut răzbuna, fiind atraşi în războiul dintre longobarzi şi gepizi. Cei dintâi îi cheamă în ajutorul lor şi gepizii sunt striviţi în anul 567, cu desăvârşire, fără ca Bizanţul să intervină, iar regatul lor a fost nimicit. Alboin, regele

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

longobarzilor, se hotărî atunci să pătrundă în Italia. El cunoscuse această țară mai înainte, în vremea războiului de cucerire a Italiei purtat de Narses, și nu putuse uita văile ei fertile. Gloria lui Alboin strânse îndată sub steagurile sale, pe lângă națiа sa, o mulțime de barbari din Noricum și Pannonia. Longobarzii își părăsiră în 568 pământurile lor, pe care le lăsară avarilor, și se îndreptară asupra Italiei[411]. Ei n-ar fi izbutit, poate, dacă ar fi luptat cu Narses, pe care-l cunoscuseră și de care se temeau. Dar, din nenorocire pentru imperiu, Narses fusese la începutul anului 568 rechemat la Constantinopol, populația plângându-se împăratului de asuprirea lui, fiindcă, în perioada în care administrase Italia de la Ravenna, ca *exarh* al imperiului, cu multă putere, se comportase fără nici un scrupul, strângând o enormă avuție și stârnind mari nemulțumiri. Narses se retrăsese la Neapole, cu intenția

---

[411] După L. Hauptmann, *Les rapports de Byzantins aves les Slaves ch les Avares pendant la seconde moitié du VI siècle,* în „Byzantion", IV (1927-8), pp. 137-170.

Nimic nu probează că emigrația longobarzilor din Pannonia în Italia s-a făcut sub presiunea avarilor. Dimpotrivă, prezența în expediție a supușilor avarilor, care erau bulgarii, sarmații și gepizii, ne dovedește mai degrabă că cele două popoare erau în realitate amice în 568 și că singură dizgrația lui Narses le-a împins a-și alege direcții diferite, în loc de a ataca Bizanțul împreună. Longobarzii urmau să se bucure de comorile Italiei, avarii de acelea ale Bizanțului. Baian nu se îngriji de stăpânirea Pannoniei, ci preferă a trimite neobosite ambasade lui Iustin ca să obțină Sirmium, cheia Bizanțului.

O parte a longobarzilor a rămas, foarte probabil în 568, în Pannonia, pentru a păstra națiunii, în caz de neizbândă a expediției italiene, drepturile sale asupra vechii patrii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

de a călători mai departe, dar se întorsese la Roma la rugămintea papei Ioan, probabil pentru că în fața invaziei longobarzilor locuitorii numai de la el puteau spera salvarea. Bătrânul general a fost înduplecat, și aștepta la Roma să-i vină de la Constantinopol revocarea concedierii, ceea ce nu s-a întâmplat. Acolo, la Roma, muri Narses, la adânci bătrânețe, ca particular, în anul 574[412].

Când longobarzii trecură, în 568, Alpii Iulieni, urmașul lui Narses, Flavius Longinus, nu fu în stare să le oprească înaintarea, care a fost ținută în loc o bucată de vreme numai prin opunerea îndărătnică a câtorva orașe. În câțiva ani cuceriră Italia de Nord și Tuscia. Orașele întărite, care la început rezistară, căzură după câțiva ani: Ticinum Pavia, care devine reședința regelui (572), apoi Patavium și Cremona. Când Alboin cade asasinat în 572, cuceririle longobarzilor nu se opresc. Exarhatul din Ravenna ajunsese să stăpânească în cele din urmă numai coasta până la Ancona, Roma cu ținutul ei (numit mai în urmă Romagna), Neapole și Italia Sudică. Genua a fost încă păstrată un timp. Insulele Sicilia, Sardinia, Corsica, Balearele erau de asemenea sub bizantini.

Pe plan universal istoric e însemnat faptul că acum, pentru întâia oară, după 800 de ani, se rupe unitatea Italiei; ea se va reface numai în vremea noastră. Pe de altă parte, prin slăbirea mare a puterii bizantine în Peninsula Italică, silințele episcopilor de Roma de a

[412] V. E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Iustin II. und Tiberius Constantinus*, Stuttgart, 1919, pp. 15-16.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ajunge complet neatârnați, își află un câmp mai sigur și înaintează mai repede.

O armată e trimisă de Tiberius, comandată de Baduarius, ginerele lui Iustin, în Italia, la anul 575, dar a fost bătută. Până la Mauricius nu mai apare o armată bizantină în Italia.

Studiind geografia Italiei în perioada longobardă, se constată existența a trei stăpâniri în peninsulă: bizantină, francă și longobardă.

Imperiul bizantin stăpânea pretutindeni multe centre, după cum urmează:

În Nord, Liguria maritimă; Cremona, Placentia, Vulturnia, Mantua, Mons Silicis, Patavium, Brixellum; coasta venețiană; Concordia, Opitergium, Altinum; Ravenna și Aemilia, Pentapolis (= Ariminum, Pisaurum, Fanum, Senegellia, Ancona); Pentapolis interioară (Aesis, Forum Semproni, Urbinum, Callis, Eugubium); Auximum.

În Centru: Picenum (Coasta la sud de Ancona, inclusiv Firmum, Castrum Truentinum, Castrum Novum); *Ortona* (sudul Coastei Adriatice mai departe), Perusia; *Roma* și *ducatus Romae*, de la Urbs Vetus (Orvieto), la nord Gaeta și la sud Formiae.

În Sud: Parte din *Campania* (inclusiv Neapole, Salernum, Amalfi, Surrentum, Castrum Cumanum, Puteoli), mai departe sudul, Aeropolis și Paestum; *Brutii, Calabria*; Barium, Sipontum.

Insule: Sicilia cu Elba; (Corsica și Sardinia aparțin Exarchatului Africii).

Francii dețineau doar în extremitatea nord-vestică unele posesiuni: Augusta Praetoria (Aosta) și văile ei; Segusia sau Seusia (Susa) și văile ei. Aceste strâmte regiuni aparțin Burgundiei (Regatul lui Guntram) către anul 588, dar probabil rămân france pentru un timp.

Longobarzii au cucerit restul, în următoarea ordine cronologică:

568: Forum Iulii, Vincentia, Verona, toată Veneția (afară doar de Coastă, Patavium, Mons Silicis, Mantua).

569: Liguria, inclusiv Mediolanum, (afară de coasta maritimă și Ticinum = Pavia). De asemenea *Gallia Cisalpina*, afară de Cremona și câteva cetăți mici.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

570-572: Italia centrală şi sudică e cuceritä parţial, inclusiv Toscana şi ducatele Spoletium şi Beneventum.

572: Ticinum (după un asediu de trei ani); posibil Mantua şi Placentia.

579: Classis (pierdut în 588, recuperat şi predat către 720, reluat de Liutprand către 725).

588: insula Comacina (în lacul Como).

590: (pierdute Mantua, Placentia, Mutina, Parma, Rhegium, Altinum).

592: Suana (în Toscana).

După anul 600, longobarzii au făcut alte cuceriri, anume:

601: Patavium.

602: Mons Silicis.

603: Cremona, Mantua (şi poate multe alte cetăţi recuperate de imperiu c. 590), Vulturina (lângă Brixellum).

605: Urbs, Balneus Regia (= Bagnorea).

Înainte de 640: Concordia.

Înainte de 642: Sipontum.

Pe la 640: Liguria maritimă, Altinum, Opitergium.

După plecarea longobarzilor spre Italia, avarii, singurii stăpâni în câmpia Pannoniei şi numeroasele triburi slave ameninţă în mase tot mai mari provinciile de la sudul Dunării. Bizanţul luptă cu energie împotriva lor. O armată comandată de Tiberius e totuşi înfrântă. Pacea e cumpărată numai cu bani. Iar sub domnia lui Tiberius, în anul 578, slavii năvălesc în Balcani până în Grecia[413].

[413] Ed. Dulaurier, *Extraits de la Chronique de Michel le Syrien*, Paris, 1849, pp. 23-24; *cf.* Stein, p. 105. Împăratul trimise pe prefectul de Illyricum cu flotă pentru a-l transporta pe Baian în ţinuturile Slavilor, în stânga Dunării, determinându-l astfel să se întoarcă. Slavii au rămas în Balcani până în 581, ajungând la Zidul cel lung.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În 581, importanta cetate de frontieră *Sirmium* e pierdută. Baian o asediază multă vreme, armatele imperiului nu au fost în stare să o salveze și pentru că poporul suferea teribil de foame, împăratul a dat ordin lui Theognis generalul să o predea sub condițiile stabilite de hagan. Locuitorii erau retrași fără a-și lua bunurile, haganul primea plata sumelor suspendate de la începutul războiului (80.000 galbeni de trei ori) și predarea unui fugar compromis cu una din soțiile sale, fugar, pe care imperiul nu l-a dat însă, sub cuvânt că nu știe unde e[414]. Cu aceasta se pecetluiește soarta provinciilor de nord.

O intervenție energică împotriva longobarzilor a fost împiedicată și prin faptul că, afară de avari, noul dușman de la Dunăre, vechiul vrăjmaș iranic al imperiului reluase, în 572, războiul care se întrerupsese de vreo 10 ani. Tocmai în vremea aceasta Curtea bizantină intrase în relații cu un popor care apare întâia oară în istorie, cu *turcii*. Ei întemeiaseră în stepele Răsăritului unul din acele imperii efemere care s-au creat adesea de către nomazii asiatici.

Stăpânind de la răsărit de Caspica și de fluviile turanice până la ocean, acești turci, care împinseseră mai înainte pe avari către Apus, au legat în 562 relații cu Iustin, tocmai ca dușmani ai avarilor; când ei își împing apoi corturile până la Volga și la Marea de Azov, împăratul Iustin al II-lea, în anii 568 și 569, a schimbat cu ei mai multe solii. Imperiul a încheiat cu turcii o alianță împotriva avarilor și perșilor, dar nu a

[414] V. Stein, *op. cit.*, pp. 112-113.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

avut mare folos din această alianță, căci îndată după 572 imperiul turc s-a dezbinat din interior.

Războiul cu perșii e provocat de Armenia. Construirea unui templu al Focului în capitala ei religioasă Duin (Dvin, Dovin, Dubis, situată la nord de Artaxata) stârnește acolo revolta împotriva perșilor. Armenii caută ajutor la bizantini. Războiul începe și durează, cu mici întreruperi, 20 de ani. Chosroes I Nușirvan ia în 573 Dara, iar Siria este prădată îngrozitor. Tiberius, chemat la domnie, e însărcinat cu războiul împotriva perșilor. El izbutește să încheie un armistițiu pe 3 ani, din care Armenia era însă exclusă. Chosroes a pătruns de acolo în 575 în Asia Mică, dar Tiberius a strâns o armată puternică, pe care a pus-o sub comanda lui Iustinian, iar acesta l-a bătut strașnic pe rege la Melitene, în 576. Armatele bizantine pătrund până la Caspica, în timp ce generalul Maurikios cucerea Singara, în Mesopotamia. Acesta repurtă și alte succese strălucite pe pământul Persiei, și Chosroes se arătă, în cele din urmă, dispus a începe tratativele de pace pe care i le oferise Tiberios. Dar în 579 Chosroes moare și tratativele sunt zădărnicite. Fiul și urmașul său Hormizd (Hormisdas) al IV-lea a continuat războiul pe care, la rândul său, Tiberius l-a susținut cu toată energia. La 581 bizantinii au repurtat, la Constantina, o biruință strălucită.

Din nefericire pentru imperiu, domnia acestui împărat bine înzestrat și cu foarte bune intenții a fost prea scurtă. Tiberius a murit în august 582 și Maurikios, pe care-l făcuse ginere (căsătorindu-l cu Constantina, fiica lui) și-l destinase drept urmaș, se urcă pe tron (582-602).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Maurikios era un om cu caracter distins, dintr-o familie bună, înzestrat cu o aleasă cultură, cu însuşiri militare pe care şi le arătase în luptele cu perşii, după care intră în familia împăratului. Era, ca urmare a succeselor obţinute, cel mai de vază general al imperiului, sfătuitorul ascultat al împăratului Tiberius, care, pentru aceste mari însuşiri, îl introdusese în familia sa şi-l desemnase ca urmaş.

Maurikios a încercat în mod special să reducă pretenţiile mari ale armatei şi să micşoreze solda urcată a trupelor. Aceasta a avut un efect dăunător în războiul cu perşii, care încă se purta. În anul 588, izbucni o răscoală în lagărul bizantin, care numai cu greu a putut fi potolită. Între generalii care luptau la hotarele Mesopotamiei, s-a distins Heraklios, dintr-o bogată familie de nobili din Chartagina. El a repurtat în 591 o mare biruinţă asupra perşilor la Nisibis. Împrejurările interne ale Regatului persan aduc o întoarcere neaşteptată a lucrurilor şi soarta acestui regat a stat acum în mâinile împăratului bizantin. Răscoala generalului persan Bahram (Vahram) Ciobin, care se distinsese în luptele cu turcii, l-a înlăturat pe Hormizd[415] de pe tron, făcându-l să-şi piardă şi viaţa. Fiul său Chosroes al II-lea Parwez, unul dintre cei mai însemnaţi bărbaţi dintre ultimii Sasanizi, intrând în război cu Bahram, s-a refugiat cu familia sa în 591 pe pământul imperiului, pe lângă comandamentul din Hierapolis[416]. Maurikios a intervenit în favoarea sa şi expediţia din acest an l-a pus pe Chosroes al II-lea pe tronul străbunilor săi. El a făcut astfel din acesta un prieten al imperiului, care îşi recapătă Dara, Martyropolis şi cea mai mare parte din Armenia persană.

---

[415] Hormizd era un tiran, care a provocat mari nemulţumiri şi a fost asasinat. Fiul său Chosroes II Parwez a urmat în 590 la tron. Dar cel mai bun general, Bahram, s-a revoltat şi a uzurpat tronul.

[416] Se trimise cu o ambasadă o scrisoare implorând ajutorul lui Maurikios, cu făgăduinţa solemnă de a ceda Dara şi Martyropolis. Împăratul primi şi solii lui Bahram, dar se hotărî pentru suveranul legitim împotriva uzurpatorului (V. Güterbock, *Byzanz und Persien*, pp. 32-33).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În Apus, împăratul a dat o deosebită atenţie lucrurilor. Şi nu e un fapt fără importanţă că întâia oară sub Maurikios apare *titlul de exarh* în Ravenna şi Cartagina. Italia şi Africa, deopotrivă ameninţate de longobarzi şi de mauri, au primit astfel în exarhi nişte guvernatori militari cu puteri întinse, care, încetul cu încetul, şi-au supus şi puterea civilă. *Aceste două exarhate sunt modelul organizării themelor* (*θέματα*), care se va aplica în veacul al VII-lea. Pentru recâştigarea Italiei superioare, Maurikios a legat o alianţă cu francii; ea nu a avut însă nici un rezultat; dar cel puţin înaintarea mai departe a longobarzilor a fost oprită.

Situaţia cea mai primejduită era însă, permanent, *la frontiera de nord*. Dacă pacea cu avarii a fost cumpărată printr-o urcare a tributului, triburile slave însă, supuse acestora, pătrundeau necontenit peste Dunăre. În 581, ei ajung, am văzut, până la Zidul cel lung; atacă de două ori Tessalonicul în 583[417]. Un veac şi jumătate mai târziu, marinarii numesc Kynuria (pe coasta golfului Argolic, la est de Laconia) „ţara slavinică". Cât de puternic era neo-elementul slav în districtele elenice, arată şi împrejurarea că în generaţia următoare (623) o flotă de piraţi slavi atacă şi pradă Creta. Aceasta l-a făcut pe vestitul Fallmerayer să formuleze teoria lui aventuroasă despre slavizarea totală a poporului elen (cu excepţia câtorva oraşe maritime), în zilele lui Maurikios[418]. Ipoteza lui a fost anulată ştiinţific de K. Hopf[419]. Desigur, urme slave sunt multe pe pământul grecesc, toponimia o adevereşte, mult sânge slav s-a amestecat în epoca aceasta cu sângele elen; aceasta a putut reînvia puterile amorţite ale poporului grec. Dar de o

[417] „Minunile Sf. Dimitrie" ne informează asupra atacurilor Slavilor împotriva marii metropole a Balcanilor şi a rezistenţei locuitorilor, ajutaţi de sfântul patron al oraşului (*Acta Sanct.*, oct, t. IV 104 şi urm.; Migne, *P.G.*, 116, col. 1204 şi 1326). *Cf.* O. Tafrali, *Thessalonique des origines au XIVe siècle*, Paris, 1913 = Thessalonica, 1993.

[418] *Gesch. der Halbinsel Morea, waehrend des Mittelalters*, Stuttgart-Tübingen, 1830-1836.

[419] *Gesch. Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit*, Leipzig, 1867.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

slavizare totală a poporului grec nu se poate vorbi. Complet slavizate au fost în epoca aceasta şi în generaţiile următoare nordul Peninsulei Balcanice, ţinuturile de azi ale limbii sârbo-croate şi ale celei bulgare.

În anul 583, au căzut în mâinile avarilor şi slavilor Singidurum, Viminacium şi alte fortăreţe dunărene; în 587 oraşele Moesiei: Ratiaria, Dorostolon, Bononia şi Marcianopolis. Slavii trec munţii Haemus, ajungând până la Adrianopol.

O schimbare s-a făcut numai începând cu anul 591, când Maurikios, isprăvind războiul cu perşii, îşi îndreaptă toate puterile către Dunăre pentru apărarea provinciilor europene. Războiul s-a purtat cu îndoită furie. Avarii asediară Tessalonicul, ameninţând chiar şi capitala; dar la 593, viteazul general Priskos pătrunde dincolo de Dunăre, în ţinuturile noastre, fugărindu-i pe barbari; în 601 câştigă o mare biruinţă la Viminacium şi apoi, trecând dincolo, ajunge în ţinuturile Tisei, ocupate mai înainte de gepizi. În mijlocul acestor succese, imprudenţa lui Maurikios, care a dat ordin ca trupele să ierneze în ţinuturile neproductive ale duşmanului, pricinui o revoltă a armatei, care-l costă tronul şi viaţa.

Armata aceasta, care trebuia să lupte necontenit, îşi făcea bine meşteşugul. Ea era capabilă de mult curaj. Dar ea cerea să i se dea cartiere de iarnă în oraşe, să i se împartă prada de la inamic, să-şi primească regulat, toamna, când avea loc încetarea acţiunii, *dimissio*, să-şi primească datoratele *stipendia* în monede de aur şi nu în altceva. Ea dorea pensiuni pentru veterani şi chiar privilegiul ca fiul să moştenească poziţia pe care o avusese tatăl în armată. În sfârşit, ea dorea şefi toleranţi, care s-o măgulească.

Dacă aceste cerinţe erau refuzate, ea ridica fără teamă şi fără remuşcare steagul revoltei, ca în zilele legiunilor anarhice. Soldaţii fluierau edictele împăratului care voise a economisi pe socoteala lor, îl trimiteau să-şi caute auxiliari într-un ţinut barbar ori îl pofteau să petreacă iarna în faţa duşmanului. Drapelele imperiale erau aruncate la pământ, statuile suveranilor sfărâmate în bucăţi; răsculaţii mergeau atât de departe, încât izbeau cu o ploaie de pietre icoanele sacre de la care sperau mai înainte biruinţa asupra păgânilor. În Asia, Priskos fusese asediat la Edessa şi silit

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

a fugi. Philippicos, care-i urmă, întâmpină o mare greutate pentru a obține recunoașterea.

Altă mișcare, izbucnită peste Dunăre, a fost potolită. Acum această armată s-a revoltat a doua oară împotriva ordinului de a petrece iarna în mijlocul slavilor, fără nici o perspectivă de pradă. Phokas, un centurion care mai fusese pedepsit pentru nesupunere, un grec crud și puternic, a fost ridicat pe scut și proclamat șef al revoltaților. Revoltații porniră cu el asupra Constantinopolului, cum făcuse Vitalian, în veacul al V-lea.

Mauriciu putea să spere numai în sprijinul facțiunilor și le trimise să apere zidul lui Theodosius. La apropierea rebelilor de Constantinopol, el a încercat să trateze cu Phokas, dar acesta respinse orice propunere. Rebelii nu se hotărâseră să-l facă împărat, de aceea ei propun lui Theodosius (fiul mai mare al împăratului) și socrului său Germanos să primească ori unul, ori altul, locul lui Maurikios. Împăratul a vrut să ia măsuri contra lui Germanos, și acesta se refugiase la Sfânta Sofia. Când încercă a-l smulge din biserică, mulțimea se revoltă, facțiunile fug și ele de la ziduri și se reunesc cu populația revoltată. Verzii favorizați de Maurikios îl părăsesc, se duc înaintea lui Phokas la Rhegion și îl proclamă împărat. Maurikios se îmbarcă și își caută scăparea, împreună cu familia sa, peste mare, în Asia. Vântul puternic iscat între timp îl aruncă la biserica Sf. Autonomous, lângă Chalkedon. Phokas e încoronat împărat la 23 noiembrie 602. El o încoronează apoi și pe soția sa Leontia și cu această ocazie facțiunile se ceartă, iar Phokas își face intrarea în capitală pe un car tras de patru cai albi. Verzii cerând să aibă locul de onoare, iar Albaștrii nevrând să cedeze, unul din Albaștri strigă atunci trimisului împăratului că Maurikios încă n-a murit. Tiranul i-a trimis și a executat pe toți fiii lui, înainte de a-l decapita (27 noiembrie). Trupurile lor au fost aruncate în mare, iar capetele au fost expuse mulțimii în Hebdomon. Numeroase alte execuții au trebuit să consolideze stăpânirea uzurpatorului. Istoricii îl descriu în cele mai negre culori. După uciderea lui Maurikios și a celor cinci copii ai săi, au urmat execuții în masă. Phokas a instituit un regim de teroare pentru a scăpa de adversari. Domnia lui a dezlănțuit o teribilă criză politică; Chosroes al II-lea a reluat luptele

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pentru a-l răzbuna pe Maurikios, trupele sale au pătruns adânc în Asia Mică; Peninsula Balcanică a ajuns prada avarilor și slavilor. Lilius a fost trimis în ambasadă la perși pentru a anunța urcarea pe tron a lui Phokas. Chosroes al II-lea, indignat de uzurparea întâmplată, deschide îndată ostilitățile (603) sub pretextul răzbunării „tatălui" său Maurikios. Narses, energicul general din Orient, spaima perșilor, scos din comanda sa de către uzurpator, se revoltă și caută o înțelegere cu Chosroes al II-lea. Pentru ca să-și poată întrebuința toate puterile în Orient, Phokas încheie pacea cu avarii, mărindu-le tributul. Narses, încrezându-se făgăduielilor nepotului împăratului, generalul Domentiolos, s-a predat, dar a fost executat fără milă. Perșii au repurtat o serie de mari biruințe. Siria și Mesopotamia au fost inundate de cavaleria lor. În Capitală, toți demnitarii erau dușmani tiranului și Phokas își sprijinea tronul pe un terorism sângeros. Priskos, care fusese făcut ginere de împărat, a intrat atunci în relații ascunse cu exarhul din Carthagina, Heraklios, și cu fratele său Gregorios. Fiul acestuia, Niketas, s-a îndreptat cu o armată spre Egipt și a luat, după o luptă aprigă, Alexandria. În vremea aceasta, Heraklios fiul exarhului, s-a îndreptat cu flota africană spre Constantinopol. Cei doi frați s-au învoit, spun Theophanes și Nikephoros, cu patriarhul, ca acela care va sosi mai întâi dintre fiii lor, să se proclame împărat. Dar Bury[420] dovedește că e o legendă „cursa pentru imperiu" dintre Heraklios și Niketas. Geografic, întrecerea lui Niketas pe uscat cu flota lui Heraklios îl făcea să piardă dinainte partida. Bury arată cu mult temei că participarea lui Niketas la întreprindere a avut drept scop să ocupe Egiptul și după aceea să-l sprijine, cât ar fi fost necesar, pe Heraklios. Niketas și-a îndeplinit misiunea înainte de pornirea pe mare a lui Heraklios. Posesiunea Egiptului, grânarul imperiului, era de o importanță capitală pentru un pretendent la tron, și ocuparea lui a fost probabil cea dintâi grijă a generalilor africani.

Fără a întâmpina multă rezistență, el pătrunde, la începutul lui octombrie 610, în portul Bizanțului. Phokas a fost ucis de mulțime. O dată cu el au căzut jertfă conducătorii domniei sale,

[420] V. ed. operei lui Gibbon, vol. V, *Appendix*, n. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Domentiolos, Bonosos, Leontios. În ziua de 5 octombrie 610, Heraklios a fost proclamat solemn de senat şi popor ca împărat, încoronat de patriarhul Sergios împreună cu soţia sa Eudokia. El este întemeietorul unei noi dinastii (domneşte între 610-641).

Iustinian lăsase Statul într-o situaţie critică la moartea sa. Opera sa glorioasă costase enorm. Ea golise cu totul finanţele imperiului, aruncase populaţia în adâncă mizerie prin fiscalitatea apăsătoare şi abuzivă, pe care zadarnic încercase a o îndrepta. Corippus, în Panegiricul adresat lui Iustin al II-lea (*In laudem Iustini*), povesteşte că atunci când noul împărat apăru întâia oară la Hippodrom, a fost primit de strigătele deznădăjduite ale populaţiei, care-l implora să aibă milă de ea: *miserere, perimus!* Câtva timp în urmă, scriitorul bisericesc Evagrius a dat expresia sentimentului public când încheia povestirea domniei marelui împărat cu aceste cuvinte: „Astfel muri Iustinian, după ce a umplut toată lumea de zgomot şi tulburări; şi primind încă de la sfârşitul vieţii răsplata nelegiuirilor sale, se duse să caute dinaintea tribunalului Infernului dreptatea ce i se cuvenea"[421].

2. Iustin al II-lea (565 – 578) şi Tiberius-Constantin (578-582)

Iustin al II-lea s-a dovedit un om energic şi cu bune intenţii; din nefericire, era atins de o boală crudă, care-i lua de multe ori minţile şi-l silea să stea închis în palatul său.

[421] V, 1, ap. Diehl, *op. cit.*, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

El a căutat de la început să îmbunătăţească situaţia financiară, să reconstituie armata, căci recrutarea trupelor ajunsese o mare dificultate, şi să uşureze mizeria supuşilor săi. Mai întâi, luă măsuri să ridice creditul statului, plătind îndată din casa privată a împăratului datoriile contractate de Iustinian la bancherii capitalei, apoi publică, în 566, o lege prin care ierta toate datoriile de impozite care trebuiau plătite până la 30 august 560[422]. Pentru îndreptarea finanţelor secătuite, era mai cu seamă necesar să se limiteze cheltuielile. O povară mare pentru buna gospodărire a Statului erau sumele însemnate cu care Iustinian cumpăra pacea barbarilor. Tratatul din urmă cu perşii impunea imperiului plata anuală a 30.000 de *solidi* (*nomismata*); avarilor şi hunilor utiguri şi kutriguri li se plăteau 60.000 de *solidi*; căpetenia arabilor de Hira, lachmidul Amr (*Ἄμβρος τοῦ Αλαμουνδάρου*), primea, la sfârşitul domniei lui Iustinian, 100 de livre de aur (7.200 *solidi*)[423].

Noua domnie a rupt hotărât cu această stare de lucruri. Încă din noiembrie 565, împăratul îi respinse pe solii avari, care au venit să ceară sumele obişnuite. Subvenţiile utigurilor şi kutrigurilor au fost de asemenea suprimate, ca şi plata lui Amr, cu toate intervenţiile Marelui Rege în favoarea vasalului său. Această atitudine a avut drept rezultat izbucnirea războiului cu perşii. Pentru a-şi putea face pregătirile şi a-şi lichida mai înainte greutăţile pe care atunci le avea în apus, Iustin a căutat să amâne conflictul până în 572, plă-

[422] Ernst Stein, *Studien sur Geschichte des Byz. Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Iustinus und Tiberius Constantinus*, Stuttgart 1919, p. 3.

[423] E. Stein, *op. cit.*, pp. 3-4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tind, în 569, încă pe 3 ani sumele pe care le prevedea tratatul încheiat de predecesorul său.

În acest timp, imperiul avea de lucru la frontiera Dunării, unde amenințau avarii și Baian cu conflictul dintre longobarzi și gepizi.

Am văzut cum a apărut la nordul Dunării, către sfârșitul domniei lui Iustinian, un popor nou asiatic, avarii, sfărâmături ale semințiilor uigurilor, câți au mai scăpat din masacrul turcilor. Fugind către Apus, ajung la nordul Caspicii, unde intră în relații cu imperiul și-i zdrobesc pe hunii sabiri. Pornind apoi mai departe către vest, ei supun pe hunii utiguri și kutriguri, îi bat pe anți, stabilindu-se în cele din urmă în câmpia Ungariei. Triburile slave din răsăritul Câmpiei Ungare au căzut sub stăpânirea lor. În curând, avarii se amestecă în luptele dintre vecinii lor, longobarzii și gepizii. Primul conflict a izbucnit între dânșii în anul 566. Regele gepid Kunimund a apelat atunci la ajutorul împăratului, făgăduindu-i cedarea cetății Sirmium, ocupată mai înainte. Iustin al II-lea acceptă și-l trimise pe ginerele său Baduarius cu trupele din Scythia și Moesia în ajutor. Gepizii au fost astfel salvați biruindu-i pe longobarzi; dar Kunimund nu s-a ținut de cuvânt și nu a restituit Sirmium. În anul următor, a izbucnit un al doilea conflict, în care gepizii au fost nimiciți. Alboin[424] s-a adresat haganului avarilor, Baian, propu-

[424] [Regele longobard Alboin († 572 d. Chr.) era fiul lui Audoin sau Auduin, despre care a mai fost vorba în capitolul privitor la domnia lui Iustinian. Izvoarele și bibliografia privitoare la personaj se mai află și în EPLBIP, vol. I, p. 207; mai menționăm aici doar K. Chrestou, *Byzanz und die Langobarden... 500-680*, Athena, 1991.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nându-i să facă împreună război gepizilor. Baian consimți, impunând însă condiții grele: să se prezinte îndată cu a zecea parte a vitelor ce le posedă longobarzii, spoliile și captivii gepizilor să se împartă în caz de victorie egal, iar teritoriul întreg al gepizilor să fie ocupat de avari[425]. În fața acestei puternice coaliții, Kunimund recurge din nou la ajutorul bizantin, făgăduind iarăși Sirmium și ținutul *εἴσω Δράου ποταμοῦ*, adică Slavonia de azi[426]. Dar împăratul a înțeles să rămână neutru între cei doi rivali, folosindu-se numai de împrejurarea ce i se oferea pentru a ocupa Sirmia. Gepizii au fost zdrobiți, cei mai bravi au murit pe câmpul de luptă, Kunimund pierind și el. Cu aceasta, după expresia lui Stein, gepizii dispar din istorie. Imperiul a făcut o mare greșeală: prin nimicirea gepizilor, avarii ajung o mare putere. Ei se întind la Dunăre și Sava, de unde, sub vicleanul și brutalul Baian, sunt o permanentă primejdie pentru Peninsula Balcanică. Longobarzii au simțit ei înșiși aceasta și s-au văzut siliți a-și căuta o nouă patrie în Italia. L. Hauptmann, într-un articol apărut în *Byzantion*[427], susține că nimic nu probează că emigrația longobarzilor din Pannonia în Italia s-ar fi făcut, așa cum spun unii, sub presiunea avarilor. Dimpotrivă, prezența în expediție a supușilor acestora – bulgari, sarmați, resturi ale gepizilor – ne dovedește mai degrabă că cele două popoare erau în realitate prietene în 568 și că singură dizgrația lui Nar-

[425] *Ibidem.*, p. 9.

[426] *Ibidem.*

[427] *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avares pendant la seconde moitié de VIe siècle*, „Byzantion", IV (1927-8), pp. 137-170.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ses îi împinse a-şi alege direcţii diferite, în loc să atace Bizanţul împreună. Firește, un acord a avut loc între Alboin şi hagan; dar afirmaţia că o parte a longobarzilor a rămas, foarte probabil în 568, în Pannonia, pentru a păstra neamului lor, în caz de neizbândă, drepturile sale asupra vechii patrii, rămâne problematică, cunoscută fiind rapacitatea şi violenţa haganului. Dispoziţia din acord, după care avarii trebuiau să restituie longobarzilor ţara lor în caz de nereuşită a aventurii italiene, „sună ca o batjocură" *(wie ein Hohn klingt)*, declară, cu atâta dreptate, Stein[428].

3. Cucerirea Italiei de către longobarzi

Alboin cunoscuse mai înainte Italia, pe timpul războiului de cucerire purtat de Narses, şi nu putea uita fertilele văi ale acelei ţări. El a pornit la 2 aprilie 568, cu tot poporul său, şi cu o mulţime de barbari din Noricum şi Pannonia, atraşi de gloria sa, părăsindu-şi ţara, pe care o lasă avarilor. Când a trecut Alpii Iulieni, urmaşul lui Narses (acesta fusese rechemat de împărat), Longinus, nu a fost în stare să-i oprească înaintarea, care numai prin opunerea îndărătnică a câtorva oraşe, ca Pavia, a fost ţinută pe loc o bucată de vreme. Oricum, intrând în Italia, năvălitorii longobarzi au fost de o ferocitate care a îngrozit lumea. În câţiva ani, până în 572 ei au cucerit toată Italia de nord, numită de atunci Lombardia, precum şi Italia centrală şi sudică parţial, inclusiv Toscana şi ducatele Spoleto şi Beneventum. Ticinum (Pavia) cade şi ea în 572, după

[428] E. Stein, *op. cit.*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

un asediu de trei ani, devenind reşedinţa regelui[429]. Când Alboin pieri asasinat la Verona, se crede că din îndemnul Rosimundei care a răzbunat uciderea tatălui său, cuceririle longobarzilor nu se opresc. Kleph, unul din şefii nobili, ales de naţiune, a fost succesorul lui Alboin. După 18 luni, el a pierit la rândul său înjunghiat de un servitor (574), şi regalitatea a fost suspendată timp de 10 ani; bandele longobarde se împart între 35 de duci, instalaţi fiecare într-unul din oraşele de nord, luptându-se între dânşii. Ele trec Apenninii şi întind expediţiile lor groaznice până în Italia de Jos[430]. Rezistenţa bizantinilor în faţa iureşului sălbatic a fost lamentabilă, mărginindu-se a privi din oraşele întărite bandele feroce pustiind ţara. Abia la 584 regalitatea se reconstituie în persoana lui Authari.

Imperiul mai rămâne cu Exarchatul de Ravenna şi, mai la sud, cu Pentapolis, care formează un ducat bizantin; la sudul peninsulei avea încă Bruttium, Apulia, Calabria şi Coastele Campaniei, formând ducatul de Neapole. Sfărâmăturile Campaniei romane, sabine, sudul Toscanei formează ducatul Romei, administrat de papă. În sfârşit, la nord, Bizanţul păstrează încă, până la 640, Genova şi litoralul Liguriei. Tot restul, interiorul peninsulei, e în mâna longobarzilor. Principatul de Spoleto taie legătura dintre Roma şi Ravenna. Acest principat central, cele de Benevent şi de Salerno

[429] Cronologia cuceririi longobarde a fost stabilită de Bury, în ed. Gibbon, vol. V, *Appendix* 3.

[430] V. Ferdinand Lot, *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge, colecüia* „Bibliothèque de synthèse historique, L'évolution de l'Humanité", Paris, 1927, p. 333 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

la sud, precum şi Friul (Forum Iulii) din interiorul Istriei, sunt aproape independente. Reclamat la frontiera Dunării, unde avarii încep îndată presiunea lor, târându-i cu dânşii pe slavi, ameninţat în Asia de primejdia mare a perşilor, Iustin al II-lea nu a putut întreprinde nici o acţiune militară în Italia.

Longobarzii intraţi în Italia sunt întâia oară pe continent năvălitori adevăraţi, spune Pirenne, neavând nimic dintr-o armată romană, nici din federaţi. Ei se impun populaţiei, iau pământurile ei, o reduc la condiţia de învinsă. Ocupaţia lor face un contrast izbitor cu aceea a goţilor lui Theodoric: obiceiurile poporului longobard, dreptul său n-au suferit nici o influenţă romană[431].

Organizarea statului longobard, „o dualitate de rasă şi instituţii", care a făcut ca acest stat să se sfarme la singurul contact cu francii Carolingieni, cum îl caracterizează Ferdinand Lot, a fost schiţată de el în opera citată mai înainte.

---

[431] H. Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*, 5e édition, Paris-Bruxelles, 1937, p. 51 [în recenta traducere românească, pasajul respectiv sună astfel: „longobarzii care au pătruns în Italia sunt aproape tot atât de germanici ca şi anglo-saxonii fixaţi în Britania. Sunt pentru prima dată pe continent nişte invadatori autentici, care nu mai au nimic în comun cu o armată romană sau cu *foederati*. Se impun populaţiei, îi iau pământul, o reduc la starea de populaţie învinsă. Ocupaţia lor contrastează izbitor cu cea a Goţilor lui Theodoric. Ducii şi regii lor, aleşi de armată, sunt pur germanici. Poporul trăieşte încă sub regimul *farae*, adică *sippen*. Obiceiurile şi dreptul nu au suferit nici o influenţă romană" (H. Pirenne, *Mahomed şi Carol cel Mare*, traducere de Sanda Oprescu, Bucureşti, ed. Meridiane, 1996, p. 52)].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Crearea acestui stat a fost, după Hertzberg, un fapt de o însemnătate istorică universală, căci printr-însul se rupe întâia oară unitatea Italiei, pentru multe secole, căci ea se va reface numai în vremea noastră; pe de altă parte, prin slăbirea continuă a puterii bizantine în peninsula italică, silințele episcopilor de Roma de a ajunge complet neatârnați își află un drum mai sigur și mai repede[432].

S-a spus adesea că longobarzii n-ar fi reușit dacă ar fi avut să lupte cu Narses, pe care îl cunoscuseră și de care se temeau; dar, din nefericire pentru imperiu, la începutul anului 568 Narses a fost rechemat la Constantinopol, populația plângându-se împăratului de guvernarea lui asupritoare. El administrase ca „exarh" al imperiului, cu multă energie, dar fără nici un scrupul, strângând o enormă avuție și stârnise mari nemulțumiri. Rechemarea lui Narses a dat naștere legendei după care bătrânul general a căutat să se răzbune chemându-i pe longobarzi în Italia. Povestea e înregistrată pe larg și circumstanțiat de Porphyrogenetul[433].

Relevând-o, Finlay observă că istoria trădării lui Narses poate să se fi ivit în timpul morții sale (pe care greșit o pune înainte de sosirea longobarzilor în Ita-

---

[432] *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches* (coll. Oncken, Allgemaine Geschichte), Berlin 1883, p. 35., cf. H. Pirenne, *Histoire de l'Europe des invasions au XVIe siècle*, Paris, Alcan, Bruxelles, N. S. E., 1936, p. 18: *„C'en fut fait, en effet, depuis lors, de l'unité du pays qui avait fait celle du monde... La question italienne, qui s'est posée à toutes les époques de l'histoire de l'Europe sous des formes diverses, s'ouvre donc avec l'invasion lombarde."*

[433] *De Adm. Imp.*, 27, pp. 112-114, ed. Moravcsik.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

lia); dar e însemnat, adaugă el, că nici un autor grec nu o menționează înainte de veacul al X-lea, și acest fapt sprijină concluzia conform căreia cucerirea longobardă ar fi primit în urmă o aprobare tacită din partea împăratului. În notă, Finlay, făcând trimiterea la Porphyrogennetos, spune cu mare dreptate: „lipsa extremă de exactitate a împăratului în relația sa asupra acestei întâmplări probează că el n-a avut să copieze nici un document autentic. Confundă cronologia și persoanele, menționează o împărătească Irene și un patriarh Zacharias Athenianul drept contemporani ai lui Narses și niciodată numele împăratului Iustin"[434].

Primind ordinul de rechemare, Narses se retrăsese la Neapole, cu intenția de a călători mai departe, dar se întoarse la Roma, la rugămintea papei Ioan, ceea ce Stein își explică prin faptul că foarte probabil, în fața invaziei longobarzilor, locuitorii numai de la el puteau spera salvarea. Bătrânul general s-a lăsat înduplecat și aștepta la Roma să-i vină de la Constantinopol revocarea concedierii, ceea ce nu s-a întâmplat. Acolo, la Roma, muri Narses, la adânci bătrânețe, ca particular, în anul 574[435].

Cu mult înainte de Porphyrogennetos aflăm această legendă la longobardul Paul Diaconul, care, se știe, îl prezintă pe Narses în cea mai bună lumină, creștin foarte evlavios, darnic pentru săraci, harnic reparator de biserici, petrecându-și viața în veghe și rugăciuni. Când Iustin II îl dizgrațiază chemându-l la Constantinopol, acest om foarte cucernic (*vir piissimus*), acest

[434] G. Finlay, *op. cit.*, I, p. 195.

[435] E. Stein, *Studien...*, pp. 15-16.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

viteaz şi credincios servitor al împăratului, nedreptăţit, şi-a pedepsit stăpânul, chemându-i pe barbari. N. Iorga nu e departe de adevăr când socoteşte că scriitorul aducea în acest chip „o legitimaţie, şi încă din partea Romanului celui mai virtuos şi mai capabil din vremea sa, a stăpânirii longobarde în Italia"[436].

4. Năvălirea avarilor şi slavilor. Alianţa cu turcii.

În vremea în care Alboin pornea cu longobarzii în Italia, Baian se îndrepta împotriva Imperiului bizantin, ca să pună mâna pe cetatea Sirmium, pe care o socotea a sa, ca urmaş de drept al gepizilor. E probabil, cum crede Stein, că mai înainte avarii făcuseră o năvală spre est până pe la gurile Dunării, supunând rămăşiţele hunilor kutriguri şi utiguri, pentru care pretindeau de la Iustin al II-lea sumele anuale pe care Iustinian la plătea în mod obişnuit acestor barbari[437]. Bonus, comandantul din Illyricum, a dat cu avarii sub zidurile cetăţii Sirmium o luptă, care rămase nedecisă. Baian a trimis apoi solie pentru tratative de pace şi alianţă. Bonus se declară incompetent a decide în această privinţă, dar se arată gata a înlesni drumul unei ambasade la împărat, pentru încheierea unui acord. Baian s-a retras peste Dunăre şi părea că doreşte o înţelegere cu împăratul. El a trimis la Constantinopol pe Targi-

---

[436] V. *Cărţi reprezentative în viaţa omenirii*, Bucureşti 1916, cap. X, Paul Diaconul, p. 196. [Scrierea a cunoscut o a doua ediţie, Bucureşti 1924-1935, precum şi pe cea de-a treia, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1991.]

[437] E. Stein, *op. cit.*, I, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tis, diplomatul său cunoscut, cu tălmaciul Vitalianus, pe care îl reținuse mai înainte captiv, când a venit în solie la el. Haganul cerea să i se cedeze Sirmium, să i se predea Usdibad, care se refugiase la bizantini cu o mână de gepizi și să primească în viitor sumele pe care le plătea Iustinian kutrigurilor și utigurilor. Împăratul, care amânase conflictul cu perșii, plătindu-le banii pe ultimii trei ani, și care avea acum și alianța încheiată în 568 cu turcii, a respins în aspre cuvinte cererile avarilor, concediindu-l pe Targitios cu amenințări. Se pare că războiul s-a reluat și iarăși s-au schimbat ambasade, iar în cele din urmă împăratul l-a concediat pe Targitis cu răspunsul că pentru lămurirea tuturor chestiunilor va fi trimis Tiberios ca împuternicit, *αὐτοκράτωρ στρατηγός*. Tiberios, *comes excubitorum*, s-a întâlnit cu împuternicitul haganului, Apsich, care cerea să se cedeze avarilor Sirmia, desigur, fără orașul Sirmium, ca *federați,* ceea ce Iustin a refuzat. Războiul se reluă, avarii trec Dunărea în 570, dar sunt bătuți de Tiberios. În anul următor însă Tiberios suferă o mare înfrângere, din cauza lașității trupelor, și un armistițiu s-a încheiat atunci. O ambasadă a avarilor a venit la Constantinopol și, în sfârșit, s-a ajuns la pace, fiindcă Iustin trebuia să reia războiul cu perșii. Condițiile tratatului nu se cunosc, dar e foarte probabil că împăratul a trebuit să satisfacă cererile haganului. Toată atenția imperiului fiind atrasă la frontiera de nord și în Orient, Apusul e neglijat. În Italia abia în 575-576 Iustin l-a trimis pe ginerele său Baduarius, profitând de armistițiul ce-l încheiase cu avarii. În lupta pe care a dat-o cu longobarzii, Baduarius a fost greu învins, despre armata lui nu se vorbește nimic.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Vor trece ani, până când sub Maurikios, să se trimită o nouă expediție în Italia[438]. Barbarii, încurajați de încurcăturile imperiului, se ridicară și în alte părți împotriva stăpânirii bizantine. Africa deveni acum teatrul luptelor: Theodoros, *praefectus praetorio*, e ucis, în 569, de mauri; în 570, Theoktistos, *magister militum*, e bătut, iar în 571, Amabilis, *magister militum* al Africii, e ucis de mauri[439]. În Spania, aceeași gravă situație: cu venirea lui Leovigild (568) în fruntea vizigoților, se deschid ostilitățile împotriva provinciei imperiale. În anul 570, bizantinii sunt bătuți; la 572 Cordova, capitala bizantină cade în mâinile sale. Sediul guvernatorului imperial a fost strămutat la Carthagina[440].

*

Către sfârșitul anului 568 a venit la Constantinopol pentru întâia oară o ambasadă a turcilor, un popor încă necunoscut bizantinilor.

Turcii, pe care chinezii îi numesc *Tu-Kiu*, erau, în prima jumătate a secolului al VI-lea, un popor supus avarilor (*Joan-Joan* la chinezi), care, de la începutul secolului al V-lea, stăpâneau în Mongolia și în Manciuria, pe când un popor uralo-altaic, aliat cu dânșii, hunii albi sau Heftaliți (*Hetal, Ie-ta*) locuiau în Sogdiana (ținutul dintre Oxus și Iaxartes). Când T'umen, că-

[438] *Ibidem*, p. 104.

[439] V. Ch. Diehl, *L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique* (533-709), Paris, Leroux, 1896, IV, I-ére partie, cap. 1.

[440] P. Goubert, S. J., *Byzance et l'Espagne Wisigothique (554-711)*, în *„Etudes Byzantines"*, Bucarest, II (1944), pp. 5-78.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

petenia turcilor, a nimicit în 552 puterea avarilor (*Joan-Joan*), turcii au ajuns vecini cu heftaliţii şi atunci s-a hotărât şi soarta acestora[441].

La moartea lui T'umen (552), turcii se desfac în două ramuri: turcii de nord, ai căror şefi, urmaşii lui T'umen, erau marii-hani ai tuturor turcilor, şi cei de la vest, care au recunoscut suveranitatea marelui han, conduşi de fratele mai tânăr al lui T'umen, de Istämi (552-576). La Menandros, el este o dată *Σιλζίβουλος* (fr. 10), altă dată *Διζάβουλος* (fr. 18); în izvoarele orientale, Sindgibu. Güterbok socoteşte că forma arabă a numelui la Tabari vorbeşte pentru exactitatea celui dintâi[442]. Istämi s-a aliat cu Chosroes Nuşirvan (i-a dat pe fiica sa de soţie) împotriva heftaliţilor, care au fost nimiciţi între 562-568. Stăpânirea lui Chosroes s-a întins de atunci până la Oxus, heftaliţii au fost goniţi din Sogdiana, unde s-a instalat un administrator al lui Istämi.

În curând însă Istämi a venit în conflict cu perşii. Motivul acestui conflict, după câte relatează Menandros, a fost de ordin economic: turcii aveau nevoie de export pentru marea lor cantitate de mătase şi ambasadele trimise de Istämi la Chosroes nu numai că n-au reuşit a obţine libertatea acestui comerţ, dar au fost chiar maltratate. Stein explică atitudinea perşilor prin convenţia pe care ei o aveau cu statul de sud al

---

[441] Menandros, ed. Müller, FHG, fr. 18, pp. 225-27; v. E. Stein, *op. cit.*, p. 17 şi urm.; Goubert, *op. cit., Appendice* 3, *Les Turcs au VIe siècle.*

[442] K. Güterbock, *Byzanz und Persien in ihren diplomatisch-völkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalter Iustinians,* Berlin, 1906, p. 113, şi n.1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Chinei[443]. Astfel începe dușmănia dintre perși și turci, după expresia lui Menandros. Atunci se îndreaptă turcii către bizantini, pentru o alianță împotriva perșilor. În fruntea ambasadei trimise se aflau Maniach (*Μανιάχ*), tudunul Sogdianei[444]. Când ambasada se întoarse înapoi în 569, ea a fost însoțită de una bizantină, condusă de Zemarchos, *magister militum*. Acesta îl află pe hagan în reședința sa, Tien-Șan. El tocmai pleca în expediție împotriva perșilor și l-a luat cu el pe Zemarchos cu o parte a soliei, ceilalți așteptându-l undeva, într-un loc aflat pe drumul întoarcerii. S-au oprit într-un loc Talas, unde s-a prezentat un sol persan, care i-a impresionat pe toți prin vorbirea lui insolentă. Istämi a continuat marșul său împotriva perșilor, concediindu-l însă pe Zemarchos, căruia i-a dat un ambasador turc, Tagma, un Tarchan, pentru a merge la Iustin, căci Maniach murise[445]. Multe ambasade s-au mai schimbat apoi, în anii următori, dar Bizanțul nu a tras nici un folos din această alianță. Singurul rezultat practic al prieteniei turco-bizantine a fost încordarea relațiilor dintre Bizanț și perși, căci Chosroes, mânios, trimise trupe în Yemen, ajutând la alungarea stăpânirii creștine abisiniene.

5. Războiul cu perșii.

Pacea de 50 de ani, încheiată de Iustinian (562) cu perșii, nu a ținut decât 10 ani. Iustin al II-lea a rupt

[443] E. Stein, *op. cit.*, pp. 18-19.

[444] Menandros, fr. 18, pp. 225-226, ed. C. Müller, FHG, IV, pp. 225-226.

[445] Menandros, fr. 20, pp. 225-226, v. C. Müller, FHG, IV, p. 228.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

această pace şi un mare război s-a stârnit astfel între imperiu şi perşi. Ioan de Epiphanea a schiţat motivele acestui conflict, fiecare din cele două puteri aruncându-le asupra celuilalt. Bizantinii, ne spune el, erau supăraţi că perşii încercau să-i desfacă pe homeriţi de imperiu; pe lângă aceasta, primind împăratul Iustin o ambasadă a turcilor şi trimiţându-l cu ea pe Zemarchos la turci, perşii au vrut să-i cumpere pe alani, prin ţara cărora trecea ambasada, ca să-l ucidă atât pe Zemarchos cu însoţitorii săi, cât şi pe turci. La rândul lor, perşii aruncau vina asupra bizantinilor, fiindcă armenii, tributari celor dintâi, revoltându-se şi omorându-l pe guvernatorul Surena, s-au refugiat la bizantini. Dar ceea ce a mărit încă această discordie, adaugă Ioan de Epiphanea, a fost că împăratul Iustin nu voia să mai dea perşilor pe fiecare an 500 de livre de aur, conform cu tratatul de mai înainte, şi să facă statul roman pentru totdeauna tributar perşilor[446]. Dar nu numai preocuparea financiară a fost cauza care l-a împins pe Iustin II la război cu perşii. Mai era un motiv, cu mult mai serios asupra căruia insistă E. Stein: nevoia de a pune mâna pe Persarmenia, din populaţia războinică a căreia imperiul putea să-şi înroleze trupe atât de necesare în acest timp[447].

---

[446] FHG, vol. IV, ed. C. M ller, 2, p. 274: *ὅτι δὴ ὁ βασιλεὺς Ἰουστῖνος οὐδαμῆ ἠξίου, χρυσίου λίτρας πεντακοσίας, ἐφ' αἷς ἔμπροσθεν γεγόνασιν αἱ σπονδαὶ, παρέχειν Μήδοις εἰς ἕκαστον ἔτος, καὶ τὴν Ῥωμαίων πολιτείαν Πέρσαις ὑπόφορον ἐς ἀεὶ καταστήσασθαι.*

[447] *Op. cit.*, pp. 5 şi 127.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În Armenia Persană, marzbanul (guvernatorul)[448] a vrut să ridice un templu al focului în capitala Dvin (Dwin, Dovin), la nord de Artaxata, ceea ce provoacă răscoala Armenilor. Guvernatorul a fost asasinat (februarie 571) și capii revoltei – Vardan Mamikonian, care a răzbunat execuția fratelui său, mai mulți nobili și episcopi, Gurgen al Iberiei, provincie atrasă și ea în revoltă – s-au refugiat la Bizanț, cerând protecția împăratului.

Când în primăvara anului 572 a venit la Constantinopole Sebokht, ambasadorul lui Chosroes, ca să încaseze suma anuală, conform tratatului, împăratul a respins hotărât plata, întrucât prietenia asigurată cu bani nu e bună (*ὡς ἡ φιλότης χρήμασι βεβαιουμένη ὀυκ ἀγαθὴ*), ci ruşinoasă şi servilă (Menandros, fr. 36, p. 239), îl întrebă apoi în batjocură pe Sebokht dacă nu vrea să-i vorbească despre întâmplările din Persarmenia, și la răspunsul încurcat al solului îi puse în vedere că i-a luat sub protecția sa pe Armeni, coreligionarii săi, și că nu va tolera să li se facă nici o nedreptate Împăratul încheie cu amenințare că, dacă va mișca numai un deget Chosroes, va porni împotriva lui, îl va depune și va da Persiei un alt rege[449].

Astfel a început al treilea mare război din secolul al VI-lea cu perșii. El va dura 20 de ani și va ruina provinciile de la hotarele celor două puteri.

---

[448] [Echivalat cu latinul *comes*, marzbanul sau marzpanul era într-adevăr un fel de „Statthalter" persan în Armenia, în perioada 428-572, adică după abolirea regalității naționale armenești de către persani (cf. W. Hengstenberg în BZ, 38, 1938, p. 171)].

[449] Menandros, Fr. 36, Cf. Karl G terbock, *op. cit.*, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Începutul acțiunii militare a bizantinilor nu a avut rezultatele așteptate de Iustin II. Ajutorul turcilor a fost neînsemnat; fortărețele bizantine puține, din cauza defecțiunii lui Mundhir, care trebuia să sosească cu trupele sale și care nu a mai venit; motivul a fost că descoperise cursa ce i se întinsese spre a fi suprimat, din ordinul împăratului. Marcian, un nepot al lui Iustinian, cunoscut din vremea războiului din Africa, a fost numit comandant suprem al Orientului, cu ordinul de a ridica o armată. Recrutările erau grele, și trupele lui Marcian au fost puține. Acțiunea militară s-a îndreptat spre Armenia; ea a început, după ordinul împăratului, prin asedierea cetății Nisibis, apărată atunci de Bahram Mihran. Acesta l-a încurcat timp de patru luni pe Marcian în negocieri, întărind orașul și aprovizionându-l. Apoi, socotind sosirea lui Chosroes apropiată, a rupt negocierile la sfârșitul iernii 573 și a dat o luptă vehementă cu bizantinii în satul Sargathon, dar a suferit o grea înfrângere[450]. Marcian a încercat apoi să ia fortăreața Thebethon, dar cu puținele forțe ce le avea nu a putut izbuti și s-a retras de Paști la Dara (9 aprilie 573). A reluat apoi asediul cetății Nisibis, la porunca împăratului, care însă l-a înlocuit pe Marcian cu altul, ceea ce a adus debandada trupelor. Sosind cu o puternică armată, Chosroes atacă Dara, în timp ce desfăcu o parte din trupe sub comanda marzbanului Adharmahan (*Ἀδααρμάνης*), care pătrunde în Siria devastând complet ținutul, fără a întâlni rezistență. El a cucerit

[450] Ioan de Epiphaneia, 3, p. 274: *μάχην ἰσχυρὰν γενέσθαι συμβέβηκε,... ἐν ᾗπερ ἀνὰ κράτος Ῥωμαῖοι τοὺς βαρβάρους τρεψάμενοι.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Apameea, dându-i foc și târând populația în robie[451]. Dara a căzut și ea în mâinile lui Chosroes (noiembrie 573)[452]. Situația era critică pentru imperiu, dar bătrânul rege al Persiei, dornic să pună capăt războiului, a făcut propuneri de pace (sfârșitul anului 573 – începutul anului 574). Zacharius, medicul Palatului sacru, a fost trimis în ambasadă la rege, cu o scrisoare a Sofiei[453]. S-a ajuns la încheierea unui armistițiu de un an, regele persan primind 45.000 de *solidi*. Armistițiul privea numai dieceza Oriens, nu și Armenia, în care Chosroes spera să-și impună acum autoritatea deplină[454].

În situația gravă a imperiului, basilissa Sofia l-a sfătuit, împreună cu senatul, pe împăratul ce își revenise din boala ce-l cuprinsese în urma dezastrelor, să-l numească pe Tiberios în calitate de *Caesar*. La 7 decembrie 574, împăratul l-a adoptat ca fiu pe bravul general, sub numele de Tiberius Constantinus, și l-a proclamat *Caesar*, în prezența Senatului, a Patriarhului și a clerului acestuia.

Tiberius se dovedise un general destoinic. El era apoi o fire loială, arătându-și întotdeauna respectul pentru suveranul bolnav, sfătuindu-se cu el în momentele de luciditate ale acestuia.

El aduse îndată o schimbare pe frontul de est al imperiului. Lipsit de trupe, Tiberius izbuti cu enorme cheltuieli să-și adune o mare armată de mercenari de calitate. Cu această armată patriciul Iustinian, noul

---

[451] *Ibidem*, 4, p. 275.

[452] E. Stein, *op. cit.*, pp. 44-46.

[453] D lger, *Regesten*, 1, Teil, p. 31.

[454] G terbock, *op. cit.*, p. 115; Stein, *op. cit.*, pp. 47-48.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

magister militum per Orientem, în același timp στρατηγός αὐτοκράτωρ pentru războiul persan, deschide campania anului 575.

Pe când Iustinian își exercita armata, în iarna 574-575 aveau loc tratative într-o localitate dintre Dara și Nisibis pentru prelungirea armistițiului; din partea bizantinilor, erau patriciul Traian, *quaestor sacri palatii* și medicul curții Zaharias, iar din partea perșilor, Mebodh[455]. Tratativele au mers greu, viclenia lui Mebodh ridica mereu obiecțiuni și căuta să obțină de la Tiberius evacuarea Persarmeniei și a Iberiei. Expirând termenul armistițiului, Chosroes, cu o puternică armată, năvăli în Armenia, dar pentru a-i reține pe bizantini în Mesopotamia, altă armată, condusă de cel mai bun general al timpului, care nu știm cum se numea, pentru că îl cunoaștem numai sub numele de onoare, dat de regele Chosroes, *Tamchoran*, adică „Tăria lui Chosroes", năvăli în Mesopotamia romană. El a trecut pe la Theodosiopolis, ataca Amaseia, intra în Cappadocia, dar, între Sebasteia și Caesarea se izbi de Iustinian, care primise ordin să-l urmărească pe rege și plecase de la Amida pe urmele lui Chosroes; uimit de forțele mari ce le avea în față, Tamchosrau nu îndrăzni să lupte și se retrase, pornind spre Melitene, pe Eufrat, urmărit de Iustinian. Astfel, se ajunse la bătălia de la Melitene, care a ținut două zile și în care perșii au fost zdrobiți (575). A fost, după părerea lui Stein, „cea mai mare bătălie a veacului, și în tot cazul una din cele mai strălucite victorii pe care Imperiul le-a

[455] Stein, *op. cit.*, p. 59-60.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

câştigat vreodată asupra perşilor"[456]. Ea e pusă de acest istoric alături cea de la Busta Gallorum, repurtată, în acelaşi secol al VI-lea (iunie 552), de Narses împotriva lui Totila. O pradă imensă a căzut în mâinile bizantinilor, între altele 24 de elefanţi, pe care Iustinian i-a trimis la Constantinopol. Regele perşilor cu mare greutate a putut scăpa din această dezastruoasă înfrângere, întorcându-se în capitala sa în toamna anului 575. Iustinian s-a îndreptat spre Armenia, care a devenit iarăşi bizantină, şi a înaintat prin Azerbaigean (Atropatene)[457] până la Marea Caspică, unde s-a instalat, cu trupele sale, pentru a ierna. Adânc impresionat de neizbânda sa, Chosroes începu negocieri de pace şi un armistiţiu de 3 ani (575-578) s-a încheiat, în timpul căruia au urmat lungi tratative în vederea păcii, care în cele din urmă se rupseră. Tiberius a dat în 577 lui Maurikios, *comes excubitorum*, comanda trupelor Orientului (*magister militum per Orientem* şi *strategos autokrator*)[458]. Bun general, Maurikios îşi recrută armata din Cappadocia, pe care o cunoştea bine, şi din provinciile vecine. Îşi fixă apoi cartierul la Citharizon, metropola Armeniei a IV-a şi timp de două luni se ocupă de pregătirea campaniei, învăţându-şi trupele a săpa şanţuri, muncă obositoare şi deci foarte puţin plăcută, care din cauza disciplinei slabe a trupelor din Orient,

[456] *Op. cit.*, p. 68.

[457] [Asupra situaţiei anterioare şi a geografiei acestei regiuni, v. mai recent M. Schottky, *Media Atropatene und Gross-Armenien in hellenistischer Zeit*, Bonn, 1989.]

[458] P. Goubert, *op. cit.*, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

a fost lăsată în părăsire[459]. Cu câteva săptămâni înainte de expirarea armistiţiului de 3 ani, Chosroes a dat ordin lui Mebodh să deschidă ostilităţile. Acesta a intrat în Mesopotamia bizantină, devastând-o. Maurikios, ca represalii, pătrunse în Arzanene, care căzu toată în mâinile sale; populaţia creştină refugiată pe teritoriul bizantin a fost deportată în insula Cipru. Pătrunse apoi până la Singara, care căzu de asemenea în mâinile sale.

6. Situaţia în Apus şi în Peninsula Balcanică.

Care era, în această furtunoasă vreme, situaţia în Apus şi la frontiera Dunării?

În Italia, longobarzii se întinseseră mult, neîntâmpinând rezistenţă. În iarna sau toamna anului 579, ei începură a asedia Roma, pe care nu izbutiră, firește, să o cucerească, barbarii neavând nici o experienţă în arta asediului. Patriciul Pamphronius, care avea locul întâi în Senatul vechii Rome, venise (în 577 sau 578) la Constantinopol ca să ceară ajutor împotriva longobarzilor. Caesarul Tiberius nu avea însă trupe pentru a răspunde acestei chemări, toate fiind absorbite în aprigele lupte cu perşii şi avarii. El se mărgini deci a-i restitui cele 3.000 de livre de aur, pe care Pamphronius le adusese ca o contribuţie de război şi îl sfătui să întrebuinţeze aceşti bani pentru a atrage, dacă e cu putinţă, duci longobarzi în serviciul imperiului; dacă aceasta

[459] Menandros, *FHG*, IV, fr. 58, p. 259: *Ῥωμαίοις γὰρ μὴ βουλομένοις ἢ τὸ χρῆμα, καὶ εἰς λήθην κατώλισθεν.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nu va izbuti, atunci să-i întrebuinţeze pentru mituirea ducilor franci ca să lupte împotriva longobarzilor[460]. Altă ambasadă, trimisă de Senat şi de papă după moartea împăratului Iustin, nu a putut obţine de la împăratul Tiberius decât trupe cu totul insuficiente. Împăratul frământă mult, cu metodele cunoscute ale diplomaţiei bizantine, curţile regilor germani. Cu Chilperich a schimbat ambasade, pe Gundovald s-a străduit să-l impună ca urmaş lui lui Guntram al Burgundiei, împotriva căruia a făcut să se alieze Chilperich, regele Neustriei, cu Austrasienii. Dar Tiberius pare că a sperat mult într-o intervenţie francă, la care se va ajunge însă numai sub Maurikios.

La frontiera Dunării, pericolul slav se accentuează. În 578, slavii năvălesc în Thracia în masă – vreo sută de mii, după câte ne spune Menandros[461] – prădând această provincie şi multe alte regiuni; ei pătrund în 581 până la Zidul cel lung. Tiberius nu avea armată ca să înfrunte nici o singură parte a duşmanilor, nicidecum forţele lor la un loc, afirmă Menandros, armatele imperiului fiind concentrate în luptele grele cu perşii. De aceea, Cesarul trimise o solie la Baian, care în acel timp era ostil imperiului, pentru a-l convinge să pornească un război asupra slavilor în locurile lor din stânga Dunării, ca să-i facă să înceteze jafurile în im-

---

[460] Menandros, *FHG*, V.IV, fr. 49, p. 253. E. Stein, pp. 107-108 şi p. 115, n. 6.

[461] Menandros, FHG, IV, fr. 47, p. 251: *Κατὰ δὲ τὸ τέταρτον ἔτος Τιβερίου Κωνσταντίνου Καίσαρος Βασιλείας ἐν τῇ θράκῃ ζυνηνέχδη τὸ Σκλαβηνῶν ἔθνος μέχρι που χιλιάδων ἑκατὸν Τράκην καὶ ἄλλα πολλὰ ληΐσασθαι.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

periu, văzând primejdia la ei acasă. Haganul nu a făcut-o numai pentru serviciul imperiului, adaugă Menadros, ci și fiindcă avea să dea o lecție slavilor, care mai înainte se răzvrătiseră, omorându-i solii, când aceștia veniseră să le ceară tributul. Tiberius îl trimise apoi pe Ioan, care cârmuia prefectura Illyricum, să-l transporte cu flota pe malul drept al Dunării pe Baian cu trupele sale, să-l ducă apoi de-a lungul fluviului până în Scythia, unde să-i treacă iarăși în stânga Dunării, în regiunea slavă. Baian aprinse acolo satele și a făcut mari prădăciuni, nimeni neîndrăznind să i se opună. Ei eliberară câteva mii de bizantini captivi la slavi[462]. Dar scopul nu a fost atins: „poporul blestemat al slavilor", scrie Ioan de Ephes, până în momentul de față (el scrie în anul 583-584), adică timp de patru ani, rămase în provinciile romane, netulburat, prădând, arzând și omorând[463].

În timpul acestei năvăliri a slavilor din 578, izbucni din nou și războiul din Africa împotriva regelui maurilor, Garmules. Gennadius, *magister militum per Africam*, a dus lupta energic, a pătruns pustiind în regiunea maurilor și îl învinse pe Garmules, care-și pierdu viața.

*

După o domnie atât de agitată, într-un timp relativ scurt, Iustin al II-lea, simțind că i se apropie sfârșitul, îl încoronă, la 26 septembrie 578, pe Cesarul Tiberius

[462] Menandros, *FHG*, IV, fr. 48, p. 252.
[463] *Ap.* Ch. Diehl, *op. cit.*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ca Augustus şi în ziua de 4 sau 5 octombrie 578 îşi încheie viaţa[464].

Înainte de toate, pe noul împărat îl preocupa războiul cu perşii, o adevărată calamitate. Succesele avute în acest an îl făcură să spere că perşii vor fi acum înclinaţi să-i primească condiţiile de pace. Sub pretextul notificării schimbării domniei, Tiberius trimise o ambasadă la curtea persană, care ducea şi o scrisoare din partea sa. În acelaşi timp, Chosroes, simţindu-se slab şi aproape de sfârşitul vieţii, trimise, la rându-i, un ambasador la Tiberius. În curând însă sosi vestea morţii lui Chosroes I, care se stinse din viaţă la adânci bătrâneţi în februarie sau martie 579[465]. Solii lui Tiberius îşi continuară totuşi călătoria, socotind că noul suveran nu va avea alte sentimente. Sosind la curtea lui Hormizd al IV-lea, fiul celui dispărut, avură însă parte de o primire la care nu se aşteptau. Trimiterea perşilor prizonieri nu se învrednici măcar de o mulţumire din partea suveranului lor. Hormizd e zugrăvit de izvoarele greceşti în cele mai negre culori.

Maurikios se afla la Constantinopol şi împăratul îl trimisese în Orient, cu ordinul de a porni împotriva perşilor îndată ce va şti că ambasada n-a avut rezultatul dorit. Astfel, în vara anului 579, Maurikios a con-

---

[464] P. Goubert, *op. cit.*, p. 78; Stein, *op. cit.*, p. 76. [Pentru politica religioasă a lui Iustin al II-lea, puţin abordată în marile sinteze, ca şi în studiile de detaliu, este de menţionat A. Cameron, *The Early Religious Policies of Justin II*, „Studies in Church History", 13, 1976, pp. 51-67]

[465] *ἦρος ἀρχομενου*, scrie Simokattes. *cf.* Stein, *op. cit.*, p. 90. [Respectivul pasaj din Simottes, III, 16, 7, se află la p. 77 în traducerea românească a lui H. Mihăescu.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dus o expediție fulgerătoare în Mesopotamia persană, în timp ce trei *magistri militum* trecură dincolo de Tigris și devastară Adiabene[466].

Pentru anul următor, Maurikios plănui o expediție peste Eufrat, pentru a intra în inima Persiei și a-i da lovitura din urmă. El avea nevoie de concursul lui Mundhir în această întreprindere, care trecea prin ținuturile sale. Mundhir fusese în februarie 580 invitat de împărat la Constantinopol, tratat cu mari onoruri, covârșit de daruri, împreună cu cei doi fii ai săi, primind din partea suveranului și o diademă regală. Joncțiunea bizantinilor cu arabii s-a făcut la Circesium, și împreună porniră în josul fluviului Eufrat, prin teritoriul Lachmizilor, unde trebuiau să treacă fluviul, pentru a se îndrepta către Ctesiphon, dar cele două poduri de pe Eufrat fuseseră, între timp, distruse. Bănuiala căzu asupra lui Mundhir, care fu suspectat că îi va fi înștiințat pe dușmani despre planurile bizantinilor. Maurikios trebui să se retragă și să schimbe direcția. Adharmahan atacă atunci provinciile fără apărare ale imperiului, devastă sălbatic regiunile de la Tela și Rešaina, precum și Osroene și Arzanene. Asedie apoi Edessa, fără a o putea lua, și se îndreptă spre Callinicum, pe Eufrat. Maurikios alergă cu trupele sale acolo (în timp ce Mundhir rămase pasiv), și izbuti să-l alunge pe Adharmahan.

Cu toate succesele lui Maurikios, Tiberius, neliniștit de progresele lui Baian în Thracia, se sili să încheie războiul cu perșii. Negocierile au început într-o localitate aproape de Dara. Tamchosrau năvăli în teritoriul

[466] P. Goubert, *op. cit.*, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

imperiului şi negocierile se rupseră. În câmpia de la Tela D'Manzalat[467], lângă Constantina, bizantinii se ciocniră cu perşii (iunie 581). Un ofiţer a lui Maurikios străpunse pe înverşunatul marzban Tamchosrau cu lancea şi trupele lui fură puse pe fugă, urmărite şi distruse în bună parte[468].

Pe la mijlocul anului 582, Maurikios s-a întors la Constantinopol, fiind salutat ca biruitor; Tiberius, cu puţin înaintea morţii, şi-a sărbătorit, pentru aceste biruinţe, triumful.

Tiberius se apropia acum de sfârşitul vieţii. Ultimele sale zile au fost amărâte de căderea cetăţii Sirmium în mâinile vicleanului şi cruntului Baian. Expediţia acestuia în ţinuturile din stânga Dunării, unde-l chemase Tiberius, îi arătase incapacitatea imperiului de a apăra ţinuturile dunărene. La începutul anului 579, haganul apărea, cu toate forţele sale, pe Sava, între Sirmium şi Singidinum. Cu o parte a armatei venise el însuşi pe uscat, prin Sirmia, în timp ce restul armatei coborâse cu o flotă de monoxile din Pannonia de Sus, pe Dunăre. Incapabili, ca şi alţi barbari, să execute un asediu, avarii nu puteau cuceri oraşul întărit decât prin foamete, ceea ce era posibil numai împiedicându-i pe bizantini să aprovizioneze pe apă Sirmium. În aceste scop, Baian hotărî să arunce un pod peste Sava, între Sirmium şi Singidinum, ca să taie legătura cu corăbii dintre cele două oraşe. Comandantul din Singidinum, Sethus, alarmat, atrase atenţia lui Baian, întrebându-l cum îşi permite să construiască pod fără

[467] Stein ortografiază Tela d'Manyalat.

[468] P. Goubert, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

voia împăratului. Baian, cu viclenia-i cunoscută, îl asigură că face podul nu spre a unelti ceva contra Bizanțului, ci ca să meargă împotriva slavilor, trecând în ținuturile lor cu corăbiile imperiului, cum făcuse și mai înainte, aducând bizantinilor mii de prizonieri robiți de slavi. Haganul întări spusele sale cu jurământ, jurând și după ritul avar și după cel creștin, pe Evangheliile aduse de episcopul orașului Singidinum. Ceru în sfârșit lui Sethus să trimită solia avară împăratului, ca să-l roage a-i procura corăbiile necesare. Până la sosirea soliei, el se grăbi să termine podul[469].

La Constantinopol, ambasadorii haganului prezentară cererea stăpânului lor de a se pregăti corăbiile de trecere la Dunărea de Jos și comunicară începerea construirii podului. Tiberius înțelese îndată adevăratul scop ce se urmărea, dar știind slăbiciunea în care se aflau, toate forțele fiind întrebuințate împotriva perșilor, încercă cel puțin să amâne hotărârea haganului, spre a câștiga timp. Răspunse deci solilor că timpul războiului cu slavii e rău ales, pentru că turcii, care, trei ani mai înainte au luat Bosforos și sunt pe lângă Cherson, auzind de atacul avarilor și trecerea Dunării, ar putea să-i atace. Șeful soliei se prefăcu a-l crede pe împărat și-i făgădui a încerca să-i schimbe hotărârea haganului. Dar câteva zile în urmă alt sol avar sosi la Constantinopol, care ceru, în vorbe aspre, cedarea orașului Sirmium, ceea ce Tiberius nu admise, deși nu a putut face mult pentru apărarea lui[470]. Asediul continuă. Generalul Theognis, probabil *magister militum*

[469] Menandros, *FHG*, IV, fr. 63, pp. 264-265.

[470] *Ibidem*, fr. 64, pp. 265-267.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

per Illyricum, veni în insulele Savei, Casia și Carbonaria, avu o întrevedere cu Baian, fără rezultat și se despărțiră pregătindu-se de luptă. Theognis se afla în fața orașului, cu trupe de tot insuficiente. În oraș bântuia o foamete groaznică și populația era indignată asupra șefilor. Auzind, împăratul îi scrise lui Theognis să pună capăt războiului și să încheie un tratat cu condiția ca toți locuitorii din Sirmium să iasă nevătămați, fără să-și ia nimic din întregul avut, afară de o haină. Apoi Baian ceru și obținu plata suplimentară a sumei anuale suspendate de la începutul războiului, de trei ori câte 80.000 *solidi*, și asigurarea cu jurământ că unul din supușii săi, compromis într-o aventură cu o soție a haganului și fugit în imperiu, îi va fi predat, dacă va fi în viață. Prin tratatul încheiat în primăvara anului 582, orașul Sirmium a fost pierdut pentru totdeauna de către imperiu[471].

Moartea grabnică a lui Tiberius pare a fi fost pricinuită de o dizenterie. Când se simți rău, el îi numi la 5 august 582 pe Maurikios și pe patriciul Germanos în calitate de *Caesari* – amândoi fiind ginerii săi, cel dintâi căsătorit cu Constantina, cel din urmă cu Charito, după câteva zile însă apare Maurikios ca singurul *Caesar* (el dă singur la 11 august un edict). E probabil, cum socotește Stein, că s-a dat la Curte o luptă pentru tron, în care Maurikios a rămas biruitor. La 13 august el a fost numit Augustus de către împărat și învestit cu însemnele acestei demnități. În ziua următoare, Tiberius muri, iar la 15 august a fost înmormântat, ca și îna-

[471] *Ibidem*, fr. 66, p. 268; Stein, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

intaşii săi, la Sfinţii Apostoli, unde îl urmă, un deceniu mai târziu, *basilissa* Anastasia[472].

7. Maurikios (582-602)

Maurikios, ca şi Tiberios, era soldat de profesie, cu însuşiri militare, pe care şi le dezvoltase în războiul cu perşii. Succesele obţinute pe câmpul de luptă făcuseră din el cel mai de vază general al imperiului, ceea ce l-a determinat pe Tiberius să-l introducă în familia sa şi să-l impună ca urmaş. El venea şi dintr-un mediu distins şi se deosebea printr-o aleasă cultură. Menandros ne spune că împăratul era un iubitor al muzelor (*Μουσῶν Ἐραστής*), dând cu plăcere atenţie poeziei şi istoriei, petrecându-şi o bună parte a nopţii cu astfel de ocupaţii şi stimulându-i pe cei cu mintea înceată.

Maurikios a fost socotit – mai ales de unii cronicari vechi armeni şi de învăţaţi moderni de acelaşi neam ca armean de origine; desigur, Sebeos, care a trăit o jumătate de secol după Maurikios şi vorbeşte pe larg de domnia sa, nu ne spune nimic despre această origine. Teophylaktos Simokattes nu pomeneşte nici el nimic în această privinţă. Ioan de Ephes, contemporan, nu are de asemenea nici o ştiinţă despre originea armeană a împăratului, dar ne spune că era din Arabissos, în Cappadocia. Paulus Diaconus, istoricul longobarzilor, care trăieşte 150 de ani după Maurikios, pretinde că acesta a fost cel dintâi împărat „grec" care a urcat pe tronul Bizanţului, iar Evagrios îl socoteşte de origine romană.

[472] E. Stein, *op. cit.*, pp. 98-99. [v. şi V. Grumel, *La mémoire de Tibère II de Maurice dans le Synaxaire de Constantinopole*, An. Boll., 84, 1966, p. 249-253.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Învățatul Paul Goubert a lămurit definitiv această chestiune în studiul său special publicat cu 10 ani mai înainte de apariția excelentei monografii consacrate împăratului Maurikios[473].

Trecând în revistă principalele izvoare asupra locului de origine, numelui și rudelor lui Maurikios, Goubert constată că numele acestuia e latin: Mauritius; tatăl său se chema Paul, deci nu avea nume armean, cum pretind legendele armene, iar frații și surorile sale aveau toți nume de origine greacă sau latină: Petru, strategul, duce de Thracia, Gordia, sora căsătorită cu generalul Philippicus, Theoctista, care vorbea curent limba latină, Damiana, mai târziu călugărită, în fine o fiică a lui Maurikios se chema Sopatra.

Maurikios a fost și un literat fin, știa latinește și nu arată nici o simpatie pentru armeni. În concluzie, Goubert admite întru totul părerea lui E. Stein, după care Maurikios era un grec din Arabissos, în Cappadocia, care, situată în provincia Armenia a III-a, a putut da naștere versiunii tardive care face din Maurikios un armean[474].

În ce privește afirmația lui Paul Diaconul că Maurikios e cel dintâi împărat de neam grecesc, N. Iorga o explică în sensul că cei de dinainte erau socotiți de el drept romani adevărați[475]; P. Goubert o explică în acela că scriitorul vrea să insinueze că Maurikios, în opoziție cu predecesorii săi, născuți în provinciile latine ale Europei, se născuse în Orient, fiind un cappadocian, aceasta era de ajuns pentru a face din el un grec[476]. Familia sa a putut fi și romană, așezată apoi în Arabissos, în Cappadocia.

Maurikios a fost unul din marii împărați. Era soldat de vocație. Trecuse prin toată ierarhia militară, ajungând la marile co-

---

[473] *„Maurice et l'Arménie. Note sur le lieu d'origine et la famille de l'empereur Maurice", Echos d'Orient,* XXXIX (1941-1942), p. 383 și urm.

[474] E. Stein, *Studien zur Gesch. des byz. Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Iustinus II. und Tiberius Constantinus,* Stuttgart, 1919 p. 70.

[475] *Op. cit.*, p. 197.

[476] *Byzance avant l'Islam, tome Ier, Byzance et l'Orient sous les successeurs de Iustinien. L'empereur Maurice,* p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

menzi prin meritele sale. Cu toată marea primejdie pe care o înfăţişa acum războiul crâncen cu perşii, el nu a renunţat la stăpânirea din Apus a teritoriilor ce au mai rămas după sfărâmarea operei lui Iustinian.

Pentru a opri progresele longobarzilor, continuă politica lui Tiberios, care îşi pusese multă nădejde în ajutorul francilor. El schimbă mai multe ambasade cu Childebert al II-lea (570-595), regele francilor din Austrasia (germanii de la Rin). Acesta îşi trimise trupele în Italia, dar nu-i putu învinge pe longobarzi.

Pentru a asigura mai bine apărarea posesiunilor bizantine din Apus, Maurikios impuse acolo o schimbare în sistemul administrativ, pentru a întări puterile autorităţii bizantine, şi creă cele două exarhate, de Ravenna şi de Africa (sau Carthago). Prin aceste reforme se concentrau din nou în mâinile guvernatorilor funcţiunile civile şi cele militare.

Peninsula Balcanică a avut o soartă tragică în această epocă. De la aşezarea avarilor în Pannonia, ea a fost necontenit străbătută de armatele haganului şi de bandele slave din stânga Dunării, care acum inundă cu totul peninsula. Ceea ce era grav e că în ultimul sfert al secolului al VI-lea, slavii încep a se aşeza în peninsulă, pe pământul imperiului. E faptul cel mai însemnat din această epocă; el începe procesul care schimbă adânc structura etnică a ţinuturilor din nordul şi vestul peninsulei.

Împăratul Maurikios s-a opus cu îndărătnicie acestei pătrunderi a slavilor.

8. Continuarea războiului cu perşii.

Întrucât statul, sau mai bine zis *phylarchatul* arab al Ghassanizilor, şi-a încetat existenţa în cursul primilor ani ai domniei lui Maurikios, conflictul cu perşii a dobândit noi dimensiuni.

Iustinian crease statul ghassanizilor pentru a stabili un echilibru faţă de prinţii arabi de Hira, vasalii perşilor.

În 531, el a dat şefului său *Harith-ibn-Gabala* (*Arethas* la greci) titlul de *phylarch* şi o pensiune mare; îi acordă chiar rangul în-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

semnat de *patrikios*. Fiii săi aveau să moştenească situaţia de *phylarch*. Harith era monofizit şi a fost favorizat de Theodora. El a fost, împreună cu ea, marele protector al lui Iacob Baradai.

Triburile siriene sau arabe, care gravitau în jurul Ghassanizilor, devin în mare parte creştine, şi acest stat aproape nomad a fost credincios alianţei cu imperiul până către sfârşitul secolului al VI-lea.

Ghassanizii au fost întotdeauna protectorii iacobiţilor. Succesorul lui Harith ca şef al Ghassanizilor a fost Al-Mundhir sau Alamundar. În 580, el era în culmea gloriei sale. Tiberios se gândea să-l folosească pentru a obţine împăcarea monofiziţilor divizaţi în facţiuni rivale. Mundhir urmărea însă un scop mai interesat: să-i unească pe monofiziţii care gravitau în orbita sa. Împăratul îl invitase pe Mundhir la Constantinopole, unde l-a primit cu mari onoruri, conferindu-i privilegiul de a purta coroana regală (580). Pentru a-l atrage mai mult, Tiberios a oprit persecuţia care, de 10 ani, se dezlănţuise împotriva monofiziţilor.

Ca general, Maurikios a fost însă bănuitor faţă de Al-Mundhir, temându-se de politica lui de duplicitate. Patriarhul Eutychios era de asemenea duşmanul monofiziţilor, faţă de care socotea că se cerea o atitudine fermă. Tiberius nu s-a lăsat convins şi ştiind influenţa lui Mundhir asupra monofiziţilor din Orient, căuta să împace taberele antagonice.

Dar afacerea podurilor rupte de pe Eufrat a întărit bănuiala lui Maurikios care, la Constantinopol, l-a acuzat dinaintea împăratului pe phylarch de trădare. Împăratul s-a convins şi a căutat să pună mâna pe Mundhir şi să-l aducă la Bizanţ. Un ofiţer sirian Magnus, care comandase în Orient după catastrofa lui Marcian, s-a oferit a-l aduce împăratului. El era bun prieten al *phylarchului* şi-l invită la sfinţirea bisericii construite de el în orăşelul Hewarin, între Damasc şi Palmyra. În Siria de sud erau multe trupe concentrate, şi Mundhir deveni astfel prizonierul lui Magnus, care-l expedie la Constantinopol sub escortă, împreună cu una din soţiile lui, doi fii şi o fiică[477]. Tiberius l-a ţinut captiv fără a lua vreo mă-

[477] E. Stein, p. 94; P. Goubert, p. 255, socoteşte între copiii care-l însoţesc pe *phylarch*, două fiice şi un fiu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sură contra lui. Dar când ostilităţile cu perşii s-au reluat şi trupele Siriei în mare parte au plecat pe teatrul de luptă al Mesopotamiei, triburile ghassanide conduse de fiul cel mare al lui Mundhir, Naman, fiindcă li se suspendase annona, au început a prăda teritoriul imperiului. Insignele regale şi armele lui Mundhir foseseră duse, după arestarea lui, la Bostra. Arabii reclamau aceste lucruri sub ameninţarea de a da foc oraşului. Ducele Arabiei, cu puţinele trupe pe care le avea, riscă o luptă pe care o pierdu împreună cu viaţa. Locuitorii predară atunci armele şi insignele şefului arab. Această întâmplare decise acum soarta lui Mundhir. Tiberios, pentru a restabili ordinea, consideră că mijlocul cel mai bun era să dividă familia. El decise să proclame ca rege un frate al lui Mundhir. Magnus a îndeplinit această ceremonie, înconjurat de o mare armată. Dar după 20 de zile, fratele lui Mundhir, care fusese instalat ca rege, a murit. Magnus a murit şi el în curând, în împrejurări pe care nu le cunoaştem.

Sub Maurikios s-a pus capăt situaţiei intolerabile a micului stat ghassanid. Procesul de înaltă trădare al lui Mundhir se termină cu exilul său şi al familiei, care-l însoţea în Sicilia (584). Naman s-a prezentat împăratului pentru a obţine eliberarea tatălui. Maurikios jură că-l va rechema, dacă făgăduia să lupte contra perşilor, dar cerea în acelaşi timp să primească şi uniunea cu chalkedonienii, ceea ce Naman a refuzat, sub cuvânt că iacobiţii l-ar ucide. El a fost prins pe drumul întoarcerii şi trimis în exil cu tatăl său.

Cu aceasta regatul arabilor ghassanizi îşi află sfârşitul. El a fost împărţit între 15 şefi. Istoricii monofiziţi pretind că cei mai mulţi au trecut de partea perşilor, ceea ce Goubert găseşte exagerat[478].

Noul împărat a numit la comanda trupelor Orientului pe Ioan Mystakon, mai înainte *magister militum per Armeniam*. Acesta a pornit îndată împotriva perşilor (582-583) aflaţi lângă Amida, la confluenţa apei

[478] Privitor la aceste evenimente, v. şi Stein, care combate ideea unei trădări a lui Mundhir, *op. cit.*, pp. 93-96.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Nymphios[479] cu Tigris. Bătălia a fost pierdută de bizantini din cauza *hypostrategului* Kurs, un scit inactiv în timpul în care celelalte trupe au luat viguros ofensiva. Mystakon a asediat apoi Acbas, o fortăreață aproape inaccesibilă, pe munte, lângă Nymphios, dar, atacat energic, s-a retras cu mari pierderi[480].

El a fost înlocuit cu Philippicus, căsătorit cu Gordia, sora lui Maurikios[481].

Acesta punea adesea în fruntea armatelor rudele sale apropiate, neavând prea mare încredere în generalii săi.

Prima sa campanie în Persia a avut loc, probabil, în toamna anului 584; a doua campanie, în primăvara lui 586, când năvăli în Arzanene. Ele nu au avut mari rezultate. Perșii devastaseră în același timp împrejurimile cetății Martyropolis[482]. A treia campanie, în 586-587, după primirea unei ambasade insolente a perșilor, la Amida, a dus la lupta de la Solachon (azi Salah, sau, poate, localitatea armeană Salk)[483], la 30 km de Dara, unde cu toată indisciplina trupelor, care, în loc să-l urmărească pe dușmanul învins, se împrăștiau după pradă, lupta s-a sfârșit cu o serioasă victorie a bizantinilor. Lupte de hărțuieli au avut apoi loc, nu prea fericite pentru Philippicus.

---

[479] Această apă forma hotarul între Armenia a IV-a bizantină și provincia Arzanene a perșilor.

[480] P. Goubert, *op. cit.*, p. 90.

[481] Cedrenus, I 692 (Bonn); el pune acestă numire în al 2-lea an al domniei.

[482] V. Goubert, pp. 91-98.

[483] *Ibidem*, p. 95, n. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În anul 587 a intrat în scenă Heraklios, tatăl viitorului împărat. Philippicus, pe care boala îl făcea acum inactiv, îl trimise spre sud, cu o parte din trupe. Heraklios trecu Tigris, prădă Mesopotamia persană, dând foc oraşelor mari. La începutul iernii, Philippicus îşi duse trupele la odihnă, încredinţă comanda supremă lui Heraklios, iar el porni spre Constantinopol. În drum află că împăratul, nemulţumit de neizbânzile şi inacţiunea sa, îi retrăsese comanda, numindu-l în locul său pe Priscus (588).

El se răzbună, poruncind lui Heraklios să se retragă în Armenia şi să-i încredinţeze armata lui Narses, guvernatorul Constantinei. El îi porunci totodată lui Heraklios să publice edictul lui Maurikios care-l invita să reducă cu un sfert plata şi raţia soldaţilor, edict pe care el încă nu-l publicase, spre a nu indispune trupele. Heraklios execută dispoziţiile lui Philippicus, simţindu-se, poate, jignit de a nu fi fost înaintat la comanda supremă. Măsurile împăratului provoacă între soldaţi un climat de revoltă[484].

Priscus, un general capabil, hârşit în lupte grele, a găsit la Monokarton, metropola provinciei Osroene, armata în debandadă, obişnuită cu libertatea fără frâu din timpul lui Philippicus. El o tratâ cu superioritatea ce-i impunea disciplina militară, şi provocă nemulţumirea generală a trupelor, indignate pe deasupra de decretele imperiale. La 20 aprilie 588, izbucni revolta militară. Soldaţii au atacat cu pietre cortul generalului. Priscus încălecă şi fugi la Constantina. Intervenţia episcopului de Constantina, trimis ca mediator, anun-

[484] *Ibidem*, pp. 103-104.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ţând revocarea edictului imperial, nu a avut nici un efect. Soldaţii au călcat în picioare imaginile împăratului. Rebelii dărâmară şi jefuiră cortul generalului, apoi îl siliră pe Germanos, ducele Feniciei libaneze, să ia comanda supremă.

Plecat la Edessa, unde se simţea mai în siguranţă, Priscus a scris împăratului, care dădu ordin lui Philippicus să plece în Orient, să liniştească mişcarea pe care o provocase; Priscus fu degrevat de comandă, care i-a fost redată lui Philippicus. El părăsi Edessa şi se duse la Constantinopol. Armata revoltată nu voi să-l primească pe Philippicus, un laş şi fugar. Acesta aşteptă la Hierapolis desfăşurarea evenimentelor. Perşii profitară de anarhia armatei bizantine şi năvăliră în teritoriul imperiului. Aristobul sosi de la Constantinopol cu un mesaj către trupe. El le vorbi, le împărţi daruri, făcu apel la unire în faţa duşmanului. Armata se reconstitui, merse asupra perşilor. La Martyropolis, în toamna lui 588, o luptă sângeroasă are loc. Trei mii de perşi şi mulţi taxiarhi căzură prizonieri. Puţini scăpară la Nisibis. Grigorie, episcopul de Antiochia, prelat venerat de populaţie, a fost trimis de împărat să potolească definitiv nemulţumirea soldaţilor şi să-i facă să-l primească pe Philippicus. Prelatul, cu marele său prestigiu, reuşi în misiunea sa. Philippicus reluă comanda şi duse armata la asediul cetăţii Martyropolis, cucerită mai înainte de perşi prin trădare. Higgins datează această cucerire după aprilie 589[485]. Asediul nu reuşi, iar Philippicus se retrase, dar în primăvara ur-

[485] M.J. Higgins, *Chosroes II's votive offering at Sergiopolis*, BZ, 48, 1955, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mătoare, 590 sau 589[486], se întoarse. Hormizd trimise întăriri sub conducerea lui Mebodh, la care se uni și Aphraates, comandantul trupelor persane din Armenia. După o luptă sângeroasă, bizantinii au biruit, dar perșii izbutiră să pătrundă în oraș. Philippicus renunță atunci la asediu și se retrase la cartierul de iarnă în 590-591[487], unde a construit, la mică depărtare, un alt oraș, numit Maurikiopolis, pentru a-i supraveghea și ataca pe dușmani.

Împăratul a luat atunci comanda cumnatului său și i-a dat-o tracului *Komentiolos*, care luptase pe frontul de nord împotriva avarilor. El câștigă o victorie strălucită împotriva perșilor la Sisaurane (azi Sarwan), datorită bravurii lui Heraklios, care, într-un moment critic, când lupta era aproape pierdută, s-a aruncat asupra dușmanilor, doborându-l pe Aphraates, care galopa în fruntea perșilor. Aceștia își pierdură curajul și bătură în retragere până la Nisibis. Komentiolos a împresurat apoi Martyropolis și a cucerit fortăreața Acbas, care domina această cetate[488].

Bahram Ciobin, vestit prin victoria lui asupra turcilor, e trimis în 589 împotriva bizantinilor în Suania, posesiunea acestora în Caucaz. Romanos, un bun general, câștigă asupra lui o mare biruință.

Curând după această luptă (589-590), Bahram se revoltă împotriva lui Hormizd, care, după izvoarele grecești, l-a insultat într-o scrisoare. După o altă versiune, regele fusese indignat de puținul ce l-a primit din

[486] *Ibidem.*

[487] *Ibidem*, p. 91.

[488] P. Goubert, *op. cit.*, pp. 116-117.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

prada căzută de la turci în mâinile generalului. Bahram porneşte asupra capitalei. O revoluţie de palat îl răstoarnă pe Hormizd, care, orbit şi închis, a murit în împrejurări misterioase[489]. Fiul său, Chosroes al II-lea, e proclamat rege.

Noul suveran încercă să-l câştige pe Bahram, promiţându-i iertare pentru rebeliune şi al doilea loc în regat. Rebelul răspunse printr-o scrisoare insolentă. Regele şi-a strâns atunci cât mai multe trupe şi, însoţit de unchiul său Bindoes, a trecut Tigris şi a mers în întâmpinarea duşmanului său. Armatele s-au întâlnit într-o câmpie, despărţite printr-un râu, undeva în împrejurimile capitalei, Ctesiphon. Câteva zile se petrecură în tratative sterile şi hărţuieli. Evagrios ne spune că Bahram a mers contra lui Chosroes, iar acesta şi-a dat seama că trupele sale sunt mai puţine şi nici nu i se păreau prea credincioase. El s-a decis să fugă. Înconjurat de o mână de nobili şi o grupă de sateliţi, părăsi în goană Chesiphon şi trecu Tigrul. Data acestui eveniment fiind viu discutată de savanţi, după Goubert, trebuie fixată către sfârşitul primăverii anului 590[490]. Străbătând deşertul Mesopotamiei, regele fugar a ajuns la Circesium, cu soţiile sale, doi copii şi mai mulţi nobili. Acolo a încredinţat guvernatorului Probus o scrisoare către împăratul Maurikios şi Comentiolos, care rezida la Hierapolis[491], o transmise, cu infor-

[489] *Ibidem*, *op. cit.*, pp. 123-127.

[490] *Ibidem*, p. 139. *Cf.* R. P. Peeters, *Les ex-voto de Khosrau Aparwéz à Sergiopolis*, An. Boll., t. LXV, Bruxelles 1947, p. 8. După Higgins, *op. cit.*, fuga lui Chosroes s-ar plasa către primăvara anului 591.

[491] Metropola provinciei Euphratesia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

maţiile sale, la Bizanţ. În această scrisoare, redată de Simokattes, Chosroes al II-lea imploră ajutorul împăratului.

Între timp, Bahram luă în stăpânire tezaurul şi insigniile regale, se instală în palat şi se încoronă rege (9 martie 590).

Împăratul răspunse rugăminţii lui Chosroes, hotărând a-l sprijini. Acesta s-a dus la Hierapolis, unde Comentiolos, care primise poruncile suveranului său, îl primi cu onoruri şi-i dădu o gardă personală. Chosroes începu să-şi recruteze trupele. El îl trimise pe unchiul său Bestam în Armenia, unde avea multe simpatii, şi, ajutat de prinţii locali, îşi ridică o armată numeroasă. Bahram expedia în acest timp o ambasadă lui Maurikios, promiţând să cedeze Nisibis şi tot teritoriul până la Tigris, în schimbul neutralităţii. Dar împăratul respinse aceste propuneri şi rămase la hotărârea sa de a-l susţine pe Chosroes al II-lea, cu toate că Senatul a fost de părere să-i lase pe duşmani a se măcina între dânşii[492]. Ceea ce a tras mult în cumpănă în decizia sa, observă foarte bine G terbock, a fost repulsia lui Maurikios de a sprijini pe uzurpator împotriva stăpânului său legitim. Astfel, pentru întâia şi singura dată, spune acelaşi învăţat, trupe romane luptară cot la cot cu perşii, ca aliaţi ai lor, şi încă mai mult: când, după victoria finală, trupele bizantine s-au retras, ele lăsară, la dorinţa lui Chosroes, 1000 de greu-înarmaţi, garda

[492] După câte ne relatează Sebeos (*Istoria lui Heraklios*) şi Ioan de Nikiou, citaţi de Goubert, în *Les rapports de Khodiran II, Roi des Rois Sassanide avec l'empereur Maurice*", „Byzantion", t. XIX (1949), p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

personală pentru a-l apăra[493]. Chosroes al II-lea făgăduia a ceda imperiului Dara și Martyropolis, o parte a Armeniei persane, și se obliga a observa o pace perpetuă cu Bizanțul, a nu mai reclama subvenția plătită mai înainte perșilor. Maurikios îl asigură pe rege de protecția sa și acesta pleacă, împreună cu Komentiolos, la Constantina (Tela d'Mauzalat).

Astfel începe războiul imperiului cu uzurpatorul Bahram. În curând, Nisibis și Martyropolis s-au predat lui Chosroes al II-lea. În primăvara lui 591, Komentiolos e trimis de împărat în altă parte, și în locul său e numit Narses. Regele, covârșit de daruri din partea lui Maurikios, care îi dăduse și o gardă regală, îi atrase de partea sa pe mulți dintre oamenii lui Bahram și trecu la ofensivă, punându-și în siguranță soțiile și copii în orașul Singara, puternic fortificat. Armata regelui trece Tigris; Seleucia se predă lui Mebodh, care intră apoi în Ctesiphon, proclamând regalitatea lui Chosroes al II-lea. El trece la Noua Antiochie, (Antiochia Persiei), și locuitorii îi predau orașul, în care sunt uciși un număr mare de evrei, care sprijiniră uzurpația lui Bahram. Armata bizantino-persană înaintează în regiunea fluviului Zab, unde face joncțiunea cu trupele Armeniei, conduse de Mystakon (septembrie 591), joncțiune pe care în zadar căutase Bahram s-o împiedice. Armatele lui Chosroes au ajuns în câmpia de la Gantzak (azi Tauriz, Tabriz). Bahram se oprește pe malurile râului Blarathos sau Balarath, unde cele două armate se ciocnesc. După o crâncenă încăierare, oastea lui

[493] *Byzanz und Persien in ihren diplomatisch – v lkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalter Iustinians*, Berlin 1906, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bahram e decimată. Sebeos, care descrie lupta, spune că râuri de sânge au udat câmpul de bătaie; mulțime de elefanți, de pe care arcașii trăgeau, au căzut în mâinile armatei bizantino-persane, pe care i-au dus regelui. Bahram a reușit să fugă cu 10.000 de oameni. Un detașament bizantin, comandat de Marinus, porni în urmărirea lui, dar, după zece zile, s-a întors fără un singur prizonier: Bahram a dispărut, după, unii, la turcii orientali[494]; Chosroes al II-lea a semnat, în toamna anului 591, un tratat de pace cu bizantinii, prin care le restituia Dara (ale cărei chei fuseseră trimise mai dinainte împăratului) și Martyropolis, le ceda cea mai mare parte a Armeniei persane, încât frontiera imperiului ajunge acum la lacul Van și în apropiere de Tiflis[495].

Provinciile armene au fost reorganizate și nomenclatura schimbată de Maurikios, în urma cesiunilor făcute de Chosroes al II-lea la revenirea sa la tron.

1. Prima Armenie = Armenia a treia a lui Iustinian.
2. Armenia secundă = Armenia secundă a lui Iustinian.
3. Armenia mare = Armenia primă a lui Iustinian.
4. Armenia a patra cuprinde districtele Sophene, Digissene, Anzitene, Orzianine, Maizuron.
5. Mesopotamia lui Maurikios cuprinde Armenia a patra a lui Iustinian și Arzanene.

Teritoriile cedate lui Maurikios de Chosroes al II-lea au fost: 1. Arzanene și partea de nord a Mesopotamiei (inclusiv Daras) până la Nisibis; 2. Parte din Armenia până la Dovin. Districtele dinainte erau adăugate Armeniei a IV-a a lui Iustinian și toată provincia numită Mesopotamia; cea din urmă a format o nouă Armenia a IV-a. Orașele Nisibis la sud, Dovin la nord, au rămas în afară de hotarele romane.

---

[494] Goubert, *op. cit.*, pp. 153-164.

[495] Ch. Diehl, *op. cit.*, pp. 130-131; Goubert, p. 167 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Cât timp a trăit Maurikios, Chosroes al II-lea şi-a respectat obligaţiile, iar provinciile bizantine ale Asiei nu au cunoscut nici o invazie a perşilor.

9. Luptele cu avarii şi slavii.

Toate forţele imperiului fiind întrebuinţate până acum în războaiele cu perşii, frontiera de nord a rămas aproape deschisă incursiunilor sălbatice ale avarilor şi slavilor.

Îndată după căderea cetăţii Sirmium în mâinile haganului, acesta a năvălit în imperiu, cutreierând regiunea de la Singidunum până la Anchialos (583). În primăvara anului 584, împăratul trimitea ambasadă la hagan pe Elpidios şi Komentiolos, pentru a reînnoi tratatul.

Haganul a cerut să i se adauge 20.000 de solidi la cei 80.000 de până acum[496].

În anul 586, avarii au năvălit în Macedonia, devastând multe oraşe şi ajungând până la Thessalonic, pe care-l asediază. Populaţia s-a apărat şi, în rezistenţa ei Sfântul Dimitrie, patronul oraşului, a avut un rol principal, care a trecut şi în arta epocii: relieful unui chivot, publicat de învăţatul grec Xyngopulos şi reprodus de Amantos[497], îl înfăţişează pe Sf. Dimitrie în costum militar, respingându-i de la ziduri pe călăreţii avari.

---

[496] D lger, *Regesten*, 1 Teil, 82.

[497] *Op. cit.*, p. 274; În *Minunile Sfântului Dimitrie* aflăm interesante informaţii asupra atacurilor slavilor împotriva metropolei Balcanilor şi a rezistenţei locuitorilor, ajutaţi de sfântul patron al oraşului (*Acta Sanctorum*, oct., t. VI, 104 şi urm.) (Migne, PG, t. 116, col. 1204 şi 1326). *Cf.* O. Trafrali, *Thessalonique des origines*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În atacul asupra Thessalonicului, avarii erau însoțiți de slavi, ca și altă dată. În 587, ei au năvălit în Moesia, prădând orașele Ratiaria, Dorostolon, Bononia, Marcianopolis; trecură Balcanii până la Adrianopol[498].

O schimbare s-a produs numai cu anul 591, când Maurikios, terminând războiul cu perșii, a putut rechema trupele din Asia și a organizat apărarea frontierei de nord.

Dar înainte de a expune campaniile de la Dunăre, ne oprim un moment asupra aventuroasei teorii a învățatului german Fallmerayer, privitoare la pretinsa slavizare totală a poporului grec, cu excepția orașelor maritime, în zilele împăratului Maurikios. Teoria a fost expusă în lucrarea care a făcut atâta zgomot, intitulată: *Geschichte der Halbinsel Moreea während des Mittelalters,* Stuttgart, 1830. Ipoteza lui Fallmerayer a fost dărâmată științific de Carl Hopf în lucrarea *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit,* Leipzig, 1867. Desigur, nume slave sunt multe pe pământul grecesc, toponimia o adevereşte, ca și la noi, în stânga Dunării, mult sânge slav s-a amestecat cu sângele elen în această epocă, dar de o slavizare a poporului grec nu se poate vorbi. Complet slavizat a fost, în epoca acestor năvăliri și în generați-

au XIVe siècle, Paris, 1913. [Scrierea are și o ediție anastatică, prin grija Institutului de Studii Balcanice din Thessalonic, 1993 (col. „Archeio historikon meleton", 3). Pentru „Miracula Sancti Demetrii", dispunem azi de ediția comentată a lui P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, t. I-II, Paris, Ed. du CNRS, 1979.]

[498] *Ibidem*, p. 275; Ch. Diehl, *op. cit.*, p. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ile următoare, nordul Peninsulei Balcanice, ţinuturile de azi ale limbii sârbo-croate şi ale celei bulgare.

Dacă însă teoria lui Fallmerayer a căzut, ca orice teorie exagerată, cei mai mulţi istorici moderni, pornind de la unele texte confuze ale scriitorilor bizantini din secolul al VI-lea, admit ca fapt indiscutabil că încă din acest secol slavii s-au aşezat în Grecia şi chiar în Peloponez, au stabilit, ca să întrebuinţăm expresia acestor istorici, „colonii" nu numai în Peninsula Balcanică, dar şi în Grecia propriu-zisă.

Există, între izvoarele greceşti ale epocii, doi autori care au dus în special la această concluzie: Menandros şi Evagrios. Cel dintâi scrie într-un loc, cum am văzut mai înainte, că „devastată fiind Hellada de către sclaveni şi în toate părţile ameninţată de primejdii, unele după altele"[499], Tiberius, neavând forţe suficiente ca să le reziste, a trimis ambasadă la Baian, să-l convingă a-i ataca pe sclaveni la ei acasă, în stânga Dunării, spre a-i sili, în acest chip, să înceteze prădăciunile lor în imperiu. Cum arată, însă, cu multă dreptate învăţatul atenian C. Amantos, care a lămurit sensul multor termeni geografici greceşti din Evul Mediu, prin „Hellada" din acest pasaj nu trebuie să înţelegem Grecia propriu-zisă, ci ţara bizantină din aceste părţi, ţinuturile de la sudul Dunării, unde slavii năvăleau de obicei după pradă[500].

---

[499] FHG, fr. 48, p. 252: *κεραϊζομένης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Σκλαβηνῶν καὶ ἁπανταχόθεν ἀλλεπαλλήλων αὐτῇ ἐπηρτημένων τῶν κινδύνων, ὁ Τιβέριος* etc.

[500] C. Amantos, *Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους*, vol. I (395-867 μ. Χρ.), Athena, 1939, pp. 281-282.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ceea ce confirmă această interpretare – şi a scăpat atenţiei învăţatului Amantos – este expresia întrebuinţată de Menandros câteva rânduri mai jos, când spune că, prin atacul său, Baian trebuia să-i silească pe sclaveni, târâţi la dânşii de propriile lor nenorociri (*Τοῖς οἰκείοις ἀνθελκόμενοι κακοῖς*), să înceteze de a devasta ţara romană (*παύσαιντο μὲν τοῦ τὴν Ῥωμαϊκὴν λεηλατεῖν*). Termenul *ἡ Ῥωμαϊκή* (ţara romană, Romania) întrebuinţat aici determină adevăratul înţeles al celui de *Ἑλλάς*, întrebuinţat de autor la începutul pasajului în chestiune.

Evagrios, la rândul său, ne spune, între altele, următoarele: „avarii de două ori ajungând până la aşa numitul Zid cel Lung, au luat cu asalt Singidinum, Anchialos şi toată Hellada şi alte oraşe şi cetăţi, şi le reduseră la sclavie“[501]. Amantos observă cu dreptate anomalia acestui pasaj. Odată ce autorul spune *Ἀγχίαλόν τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἑτέρας πόλεις*, punând alături Grecia cu „alte“ oraşe şi cetăţi, Singidinum cu Zidul cel lung, nu mai poate fi vorba de Grecia propriu-zisă. Aceasta ne-o arată şi pasajul corespunzător din Theophanes, pasaj care derivă din Evagrios, cum bine observă Amantos, dar într-o formă corectă şi logică. El sună în adevăr la călugărul cronicar astfel: „Haganul a devastat oraşul Singidunum şi multe alte oraşe subjugate, care se află în Illyricum; el luă şi Anchialos şi ameninţa să ruineze şi Zidul cel lung“. „Hellada“ lui Evagrios corespunde deci circumscripţiei militare Illyricum de la Theophanes, cum conchide Amantos.

[501] Ed. Bidez-Parmentier, Londra 1898, p. 288, citată de Amantos.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

În acelaşi chip trebuie înţeleasă expresia şi la sirianul Ioan de Ephes, când, vorbind despre năvălirea slavilor din al treilea an al domniei lui Tiberius, afirmă că ei „au străbătut toată Hellada, provinciile Thesaliei (Macedoniei) şi Thraciei", au cucerit oraşe şi cetăţi... pustiiseră, arseseră totul până la Zidul cel lung. Aceeaşi enumerare confuză. Ca şi la scriitorii greci, „Hellada" nu poate avea aici decât înţelesul de „Romania", ţara bizantinilor.

De altminteri, e vrednic de notat, cum observă Amantos, că la Theophylaktos Simokattes, care descrie atât de amănunţit aceste incursiuni ale barbarilor, nu se vorbeşte niciodată despre o năvălire a lor în Grecia propriu-zisă.

Cât despre ştirile posterioare, cu privire la pătrunderea barbarilor în Grecia încă din veacul al VI-lea, cercetările noi au dovedit că ele se sprijină pe aceiaşi autori.

De aceea, socotim că de o pătrundere a slavilor în Grecia nu poate fi vorba decât în veacul al VII-lea şi posterior.

*

Odată încheiată pacea cu perşii, Maurikios îşi îndreptă energic acţiunea militară la frontiera de nord, unde zicea către Priskos, eroul acestor expediţii, că barbarii nu se vor linişti, dacă imperiul nu va păzi cât mai bine Dunărea[502]. De la 591 până la sfârşitul domniei (602), războiul a fost aici continuu, purtat cu în-

[502] Simokattes, ed. De Boor, Leipzig 1887, p. 230: *ἔφασκεν ὁ αὐτοκράτωρ τῷ Πρίσκω οὐκ ἂν ἠρεμοίη τὸ βάρβαρον, εἰ μὴ τὸν Ἴστρον ἐς τὰ μάλιστα τὸ Ῥωμαϊκὸν περιφρουρήσοιτο...*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

dârjire, şi armatele imperiului repurtară împotriva barbarilor avaro-slavi mari biruinţe. Împăratul, care dăduse ca general a doua probă de vitejie, se gândise a lua personal conducerea trupelor sale şi numai cu greu a fost întors de la hotărârea sa, după cum ne afirmă Simokattes. Ajungând la Anchialos şi primind vestea sosirii soliei de la franci şi perşi, Maurikios se întoarse în capitală, încredinţând comanda lui Priskos, iar alegerea nu putea fi mai bună. Luptele se dădură pe linia Dunării, Priskos silindu-se să împiedice trecerea fluviului; de mai multe ori el însuşi trecu dincolo, fugărindu-i pe barbari în locurile lor.

În incursiunile sale, Baian ajunse de câteva ori la Marea Neagră. Astfel, în anul 592 el, venind de la Anchialos, se îndreptă spre Adrianopol. Priskos încercă a-l opri, dar, având prea puţine trupe, se închise în Tzurulon (Ciorlù), unde a fost asediat de hagan. La zvonul că flota imperiului a pornit spre Dunăre, acesta tratã cu Priskos, şi se retrase în schimbul unei însemnate indemnizaţii[503].

În anul 593, Priskos se îndreptă împotriva slavilor, trecu Dunărea pe la Durostorum, învinse bandele lui Ardagast, puse mâna pe tabăra slavilor şi luă mulţi prizonieri, pe care îi transmise la Constantinopol. Altă bandă e surprinsă şi capturată cu căpetenia ei, Musokios, trădat de un gepid creştin. După aceste fericite

[503] Cf. D lger, *Regesten*, 1 Teil, 102; Simokattes, 229; Cedrenus, I, 697-89; Kulakovski, *Istoria Bizanţului* (în ruseşte) vol. II, Kiev 1912, pp. 455 şi urm. [Scrierea a fost retipărită anastatic, Ju. Kulakovskij, *Istorija Vizantii (395-717)*, Preface by Ivan Dujèev, vol. I-III, Londra, VR, 1973.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

rezultate, când armata se pregătea să treacă în imperiu, primi ordinul lui Maurikios de a rămâne în stânga Dunării şi a petrece acolo iarna. Aceasta a provocat nemulţumirea trupelor şi cu greu Priskos le putu linişti, după care trecu înapoi, în imperiu. El a trebuit să împartă prizonierii slavi cu haganul, care voia să-i împiedice trecerea.

Împăratul l-a înlocuit din nou pe Priskos cu Petros, incapabil să facă faţă situaţiei. Acesta porni asupra slavilor care prădau Thracia, şi a fost aspru dojenit de împărat, fiindcă-i lăsase pe slavi să se strecoare spre Constantinopol (597)[504]. Tot în acest an armata imperiului trece Dunărea, câştigă o biruinţă asupra lui Piragast, dar e învinsă la râul Ilivakia şi se retrage[505].

Reintegrat în comandă (598), Priskos a făcut în primăvară o expediţie la Dunăre, apropiindu-se de Novae de Sus, *ἐς Νόβας τὰς ἄνω*, ceea ce l-a făcut pe hagan să protesteze, considerând-o pe teritoriul său, dar Priskos i-a răspuns că pământul e roman, *Ῥωμαϊκὸν ὑπεῖναι τὸ ἔδαφος*[506]. El a asediat Singidunum, care a fost însă reluat de Priskus. Haganul a năvălit atunci în Dalmaţia.

În iarna 599, Baian a făcut o expediţie în Scythia Mică, aşezându-şi lagărul la Tomi. Priskus l-a urmărit şi-şi puse lagărul în apropiere. Iarna a trecut fără lup-

---

[504] D lger, *Regesten*, 1 Teil, 124.

[505] Kulakovski, *op. cit.*, pp. 455 şi urm. [Toate informaţiile se bazează pe Simokattes, izvor tradus în română de H. Mihăescu, Teofilact Simocata, *Istorie bizantină*, traducere, introducere şi indice, Bucureşti, 1985 (col. „Scriptores byzantini", IX), la care s-a mai făcut referire *supra* n. 465.]

[506] Simokattes, 256, 22.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tă. De Paşti, armata bizantină având lipsă de hrană, Haganul i-a trimis lui Priskus provizii, iar acesta răspunde trimiţându-i mirodenii. După sărbătorile Paştilor (600), cele două armate s-au despărţit fără a se ciocni, haganul îndreptându-se spre Apus, la Nicopole, căci primise vestea sosirii lui Komentiolos dinspre sud. Avarii se ciocnesc cu acesta lângă Iatron, şi armata bizantină se risipeşte din cauza ordinelor confuze ale generalului. Drizipera cade în mâinile avarilor, care jefuiesc biserica Sfântul Alexandru, aruncând moaştele martirului. Pedeapsa dumnezeiască i-a lovit îndată pe barbari, în lagărul lor izbucni ciuma şi şapte fii ai haganului pieriră de acest flagel.

Vestea căderii oraşului Drizipera a stârnit panică la Constantinopol şi împăratul a trimis miliţia demelor şi excubiţii gărzii sale să apere Zidul cel Lung. Apoi Harmaton a venit la hagan în ambasadă pentru restabilirea păcii. Condiţia impusă de Baian a fost urcarea subvenţiei cu 20.000 de *solidi* (*nomismata*) anual; Dunărea a devenit hotarul dintre cele două puteri, bizantinii putând trece fluviul în caz de război împotriva slavilor. Theophanus adaugă propunerea făcută de hagan lui Maurikios de a-i răscumpăra captivii, ceea ce împăratul refuză şi captivii fură ucişi de hagan. Se pare că Maurikios nu avea o idee prea bună despre armata Thraciei; dar gestul său, atribuit avariţiei, îi înstrăină simpatia soldaţilor.

În anul următor (601), avarii şi-au reluat năvălirile. Priskos, secundat de Komentiolos, îşi trecu armata peste Dunăre pe la Viminacium şi, prin mişcări dibace, îi bătu pe avari, pe Tisa, în lupte sângeroase, care durară mai multe zile. O trupă de gepizi fu, de aseme-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

nea, decimată. Avarii au fost aruncați dincolo de Tisa, lăsând în mâinile lui Priskus un număr considerabil de prizonieri. Niciodată Baian nu a înregistrat o înfrângere atât de mare: el a pierdut câțiva fii în aceste lupte, în aceste crunte încăierări, și abia a putut scăpa să nu cadă el însuși în mâinile bizantinilor[507].

Dar în toamna acestui an Maurikios retrase din nou comanda lui Priskos, punând în locul lui, ca de obicei, pe incapabilul Petros. El avea să mai facă altă greșeală, în 602, când trimise acestuia ordinul de a-și ierna trupele în țările sclavinilor, stârnind revolta armatei, care va porni asupra capitalei, punând capăt domniei, în atâtea privințe distinsă, a lui Maurikios.

Un fapt trebuie subliniat în cursul acestor mari și îndelungate lupte cu barbarii avaro-slavi.

Izvoarele bizantine vorbesc adesea de distrugerea, prin foc și sabie, a orașelor atacate de barbari în Balcani. Cât de relativă este însă această „distrugere", ne-o arată, zice atât de bine N. Iorga, *mediul roman viguros* (Iorga zice: „*intact*")[508] ce se întâlnește chiar în aceleași locuri, în cursul acestor lupte. Într-adevăr, din expunerea circumstanțiată a lui Simokattes, vedem că orașele întărite se apără și singure, ceea ce probează că elementul roman era încă puternic în aceste ținuturi, cu toate calamitățile ce s-au abătut asupra lor. Când Baian a atacat Diocletianopolis, orașul s-a apărat

---

[507] Simokattes, 287, și urm. [Simokattes fiind izvorul de bază al domniei lui Maurikios, este de consultat lucrarea lui M. Whitby, *The Emperor Maurice and his Historian,* Oxford, 1988.]

[508] *Histoire des Roumains et de la romanité orientale,* vol. II, Bucarest, 1937, p. 310.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

cu înverşunare şi l-a împiedicat să se apropie de întăriturí[509]. El a trecut îndată la Philippopolis, pe care l-a asediat, dar locuitorii se apără cu bărbăţie[510] şi-l silesc a ridica asediul. Haganul a ajuns apoi la Adrianopol, pe care l-a atacat apoi furios, dar şi aici locuitorii, prin curajul lor, au zădărnicit toate sforţările sale[511]. El atacă de asemenea Tomi, în două rânduri, fără a putea să-l ia.

Din moment ce se bizuiau astfel pe propriile lor puteri, oraşele îşi luau şi o libertate chiar faţă de generalii imperiului, pentru a-i sili să-i înfrunte bărbăteşte pe duşmani. Când Komentiolos, bătut de avari lângă Iatron, vine la Drizipera, cerând să i se deschidă porţile, locuitorii îl insultă şi îl alungă cu pietre[512]. Cei din Asemon iau o atitudine identică faţă de Petros, căruia îi închid porţile cetăţii, aclamându-l însă pe împărat.

10. Politica lui Maurikios faţă de Occident. Crearea Exarchatelor

Cu toate luptele grele purtate în Orient şi la frontiera Dunării, Maurikios a dat multă atenţie Occidentului. El nu a renunţat la stăpânirea teritoriilor din Apus ce mai rămăseseră după sfărâmarea operei lui Iustinian. Spre a opri progresele longobarzilor din Italia, el a urmat politica predecesorului său Tiberius, căutând să-şi atragă alianţa regelui Austrasiei. În acest scop,

[509] Simokattes, 103, 13.

[510] *Ibidem*, p. 103.20: *ἀντεμάχοντό τε οἱ τοῦ ἄστεος ἐντρεχέστερον.*

[511] *Ibidem*, p. 103, 26.

[512] *Ibidem*, p. 270, 22.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

împăratul încă de la începutul domniei a schimbat mai multe solii cu Childebert, regele francilor Austrasiei (570-595), cu care încheie o alianță trimițându-i suma de 50.000 de *solidi* pentru pregătirea războiului[513]. Până la anul 590 au avut loc mai multe expediții ale francilor în Italia, dar ele nu au dat rezultatele așteptate de împărat. Francii se mărgineau să prade regiunea pe socoteala lor sau tratau chiar cu longobarzii, și de aceea îl vedem pe împărat reclamând lui Childebert subsidiile pe care i le trimisese. Imperiul și-a păstrat totuși pozițiile și exarchul Smaragdus începea în 584 o viguroasă ofensivă împotriva longobarzilor, obținând succese apreciabile. În anul 589, portul Classis a putut fi reluat din mâinile lor[514].

Spre a asigura mai bine apărarea posesiunilor bizantine ale Italiei, Maurikios a impus acolo o schimbare în sistemul administrativ, pe care o introduse în același timp și în Africa, amenințată de revoltele berberilor (Maurusii). În fruntea administrației bizantine

---

[513] D lger, *Regesten*, 1, 76-79 și 83-85. [v. și A. Gasquet, *Le royaume lombard: ses relations avec l'Empire Grec et les Francs*, RH, 33, 1887, p. 58-92.]

[514] Diehl și Marçais, „*Le monde oriental de 395 à 108*" (*Hist. Générale, „Hist. de Moyen Age*", t. III), 1944, p. 128; L. Brehier, *Vie et mort de Byzance* (Bibliotheque de syntese hist., L'évolution de l'humanité, par H. Berr), Paris, 1947. pp. 41-42. [Subiectul mai este abordat și în alte studii mai recente, ca T. Lounghis, *Les ambassades...*, Athena, 1980; *Idem.*, *Ἡ βυζαντινή κυριαρχία ἐν Ιταλία...* 395-1071, Athena, 1989; K. Chrestou, *Byzanz und die Langobarden... 500-680,* Athena, 1991. Nu poate fi trecut însă cu vederea W. Goffart, *Byzantine Policy in the West under Tiberius II and Maurice*, „Traditio", 13, 1957, p. 73-105.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

din Italia a pus un guvernator militar, cu titlul de *exarch*, concentrând în mâinile sale funcţiunile civile şi militare[515].

Exarchul era investit cu o autoritate excepţională. El era trimis de la Constantinopol. Împăratul îl lua de obicei dintre marii demnitari ai Palatului: era, în general, un *cubicularius* sau un *chartularius sacri palatii*. La titlul său de *exarch* unea întotdeauna demnitatea de *patrikios*. Erau atât de strânse aceste nume, încât de multe ori exarchul e numit în actele oficiale, simplu, *patricius*. Titlul său complet în care se cuprinde şi rangul şi funcţia, locul său în ierarhia funcţionarilor bizantini era: *Patricius et exarchus (Italiae)*[516]. La Ravenna el locuia în vestitul palat al lui Theodoric. Când venea la Roma, era primit cu cele mai mari onoruri: clerul, purtând sfintele cruci, magistraţii şi toată populaţia armată (*militia Romani exercitus*), precedată de stindarde, ieşeau înaintea lui la o milă de oraş. Exarchul comanda toate forţele militare cantonate în Italia; şef suprem al armatei, era totodată şi capul administraţiei civile. Competenţa sa se întindea şi asupra justiţiei, finanţelor şi Bisericii, chiar era arbitru în afaceri religioase, supraveghea alegerile episcopale. Într-un cuvânt, exarchul era un vicar al puterii imperiale.

---

[515] Ch. Diehl, în *Etudes sur l'administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne (568-751)*, Paris, 1888, arată împrejurările în care s-au creat (v. C. II, cap. VIII), atribuţiile întinse ale exarchului.

[516] Ludo M. Hartmann, *Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien (540-750)*, Leipzig, 1889, pp. 29-34, unde sunt expuse funcţiunea şi atribuţiile exarchului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Prima menţiune a exarchului de Ravenna e din 584[517].

În Africa bizantină, aceleaşi împrejurări critice impuseseră crearea Exarchatului de Africa (sau Carthago). Întâia menţiune a exarchului e aici din iulie 591, el datează prin urmare tot din domnia împăratului Maurikios. Gennadios îndeplinea această înaltă funcţiune; el a fost pacificatorul Africii. Singur dintre toţi funcţionarii provinciei e investit cu demnitatea de *patricius*. El locuieşte la Carthagina, în vechiul palat al regilor vandali şi are aceleaşi competenţe ca şi cel de Ravenna[518].

Ch. Diehl vede cu drept cuvânt în aceste exarchate ale împăratului Maurikios originea regimului *themelor,* care, începând din secolul al VII-lea, se aplică progresiv asupra întregului teritoriu al imperiului, şi al cărui caracter primordial e preponderenţa puterii militare asupra celei civile. Pericolul persan, şi apoi arab, îl impuseră în Asia, iar pericolul slavilor în Balcani.

Interesul pe care Maurikios l-a avut pentru părţile din Occident ale imperiului se vede şi din testamentul pe care-l făcuse, după câte ne relatează Theophylaktos Simokattes[519], în anul 597. Ameninţat în acel an de o boală grea, împăratul îşi aşternu în serios hotărârile în privinţa succesiunii pe care voia s-o lase copiilor

---

[517] În scrisoarea papei Pelagius al II-lea din 4 octombrie 584, e desigur Decius, cum conchide L. M. Hartmann, căci în aceeaşi scrisoare se vorbeşte de un *vir gloriosus dominus Decius patricius*., L.M. Hartmann, *op. cit*., Leipzig 1889, p. 9).

[518] Ch. Diehl, *L'Afrique byzantine. Histoire de la doomination byzantine en Afrique (533-709)*, Paris, Laroux 1896, cap. IV, „Exarchatul de Africa".

[519] VIII, 11, pag. 305.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

săi. El decide anume ca fiul său mai mare, Theodosius, să rămână la Constantinopol, stăpân pe Orient, iar cel de-al doilea, Tiberius, la Roma, stăpân pe Italia și insule. Celelalte părți ale imperiului (deci Illyricum și Africa) le împărțea între ceilalți doi fii mai mici. Ideea caracterului de imperiu roman universal capătă astfel și cu Maurikios o nouă confirmare.

11. Politica religioasă.

Pentru a restabili unitatea Bisericii, Iustin al II-lea dezlănțuise persecuția împotriva disidenților și măsuri aspre au fost îndreptate contra samaritenilor și monofiziților. La Constantinopol și în provinciile asiatice mănăstirile acestora au fost închise, bisericile lor prădate, episcopii depuși sau arestați.

Tiberius arătă același zel pentru ortodoxie: arienii și păgânii care mai erau în Siria au fost prigoniți. Sub influența patriarhului Eutychios, începu și persecuția monofiziților, care luă în capitală un caracter deosebit de violent[520].

Maurikios a fost, în materie religioasă, mai tolerant, silindu-se a păstra pacea internă și a înlătura chestiunile supărătoare, care ar fi produs tulburarea liniștii. El a avut totuși un conflict cu Biserica Romei, provocat de ambiția patriarhului Ioan Postitorul *(Νηστευτής)*[521]. În fruntea Bisericii Romane se afla în acest timp vestitul Grigorie cel Mare (590-604). El se trăgea dintr-o

[520] Ch. Diehl, *op. cit.*, pp. 135-6. [V. și *Supra*, n. 463.]

[521] Ioan de Nikiu spune despre el că nu bea vin și nu mânca niciodată mâncare gătită, Ap. Amantos, *op. cit.*,p. 272, n. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

familie de patricieni şi, călugărindu-se, îşi împărţise averea săracilor, închinându-se Bisericii. Papa Pelagius l-a trimis ca *apocrisiarius* (nunţiu) la Constantinopol, unde a stat vreo şase ani (578-585). A cunoscut astfel afacerile din Răsărit şi pe noul patriarh Ioan Nesteutes (582-595), cu care a venit apoi în conflict. Când acesta şi-a luat titlul de patriarh ecumenic *(οἰκουμενικὸς πατριάρχης)*, Grigorie cel Mare, care vedea în aceasta o atingere a primatului Bisericii Romane, protestă energic, într-o scrisoare adresată împăratului. El socotea acest titlu al Patriarhului de Constantinopol o trufie deşartă, sfidare a stării nefericite a Europei căzute în puterea barbarilor şi o ofensă adusă Bisericii Universale[522]. Faţă de trufia ambiţiosului patriarh, el se intitula, cu simplitatea umilinţei evanghelice, „robul robilor lui Dumnezeu" (*servus servorum Dei*). Maurikios, care socotea cearta inoportună, şi care de altminteri nu era tocmai mulţumit de ingerinţele papei în afacerile publice, nu-i dădu satisfacţie, şi rezultatul a fost, cu începere de la 597, o adevărată rupere a relaţiilor dintre Constantinopol şi Roma. Când nedemnul Phokas uzurpă apoi tronul lui Maurikios, Grigorie cel Mare se grăbi a-i trimite o scrisoare elogioasă, atât de puţin potrivită acestui crunt tiran, ceea ce aduse mai târziu (607) din partea acestuia interdicţia pentru patriarhul de Constantinopol de a se intitula ecumenic, Biserica Romană fiind recunoscută capul tuturor Bisericilor[523].

---

[522] A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, vol. I, Paris, 1932, p. 227.

[523] Amantos, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, vol. I (395-867 μ. Χρ., Athena, 1939 p. 273; D lger, *Regesten*, p.155.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Papa Pelagius a murit de ciumă în 590. Diaconul Gregorius de la mănăstirea Sfântul Andrei, a fost ales cu unanimitate de Senat, cler și popor. Împăratul Maurikios îl confirmă, și la 3 septembrie 590 a fost uns episcop al Romei, după ce fusese probabil hirotonit preot.

Astfel începe pontificatul lui Grigorie cel Mare. El expuse teoria ministeriului pastoral în *Liber regulae pastoralis,* care devine în Evul Mediu codul vieții clericale, după cum Regula Sfântului Benedict a rămas codul vieții monastice; a fost scris în anul 591.

Grigorie I era unul din cei mai fideli amici ai lui Maurikios, îi mulțumea împăratului pentru generozitatea milosteniilor sale și pentru zelul în apărarea credinței curate contra ereziei. Dar de câte ori suveranul bizantin încerca să împieteze asupra drepturilor Bisericii sau a conștiinței creștine, el găsea în fața lui opoziția hotărâtă a Pontifului.

Cel mai cunoscut conflict între papă și împărat a fost acela care a avut loc cu privire la admiterea soldaților în mănăstiri. Prin edictul din 592, Mauriciu interzicea oricărui funcționar și oricărui soldat intrarea în cler sau mănăstire. Grigorie, recunoscând temeiurile unora din precauțiile legislative ale edictului, protestă contra caracterului absolut al prohibițiilor imperiale. El văzu în ele o violare a libertății vocațiilor eclesiastice. Ceru să îndulcească rigoarea acestei legi, ceea ce Mauriciu făcu. Funcționarii au fost admiși a intra în mănăstiri, cu condiția de a-și rezolva, în prealabil, problemele de serviciu, iar soldații după o probă de 3 ani de noviciat[524].

12. Revolta din anul 602.

Priskus, am văzut, fusese înlocuit din nou, în toamna anului 601, la comanda armatei de la Dunăre, cu Petros, fratele împăratului. Noul comandant făcuse, în 602, cu o parte din trupe, o incursiune dincolo de Dunăre, omorând mulți barbari și întorcându-se cu o

[524] Fernand Mourret, *„L'Eglise et le Monde barbare"*, în *Histoire générale de l'Eglise*, Paris 1931, pp. 77-78.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mare pradă. Împăratul dădu ordin lui Petros ca armata să ierneze dincolo de Dunăre, în teritoriul dușmanului, ceea ce provocă o revoltă militară. Comandantul nu avu autoritatea necesară pentru a potoli mișcarea; el ceru în zadar împăratului revocarea ordinului. Armata ridică în fruntea ei pe unul din ofițerii subalterni, un necunoscut, centurionul Phokas, și acesta porni cu ea către Constantinopol.

Prin măsurile sale severe față de indisciplina de atâtea ori manifestată de trupe, prin spiritul său economic, care-l făcu să reducă uneori solda acestor trupe[525], Maurikios era urât de soldați și impopular în capitală. Nu trebuie să uităm totodată că autoritatea imperială slăbise mult de la Iustinian încoace, de pe urma gravelor împrejurări ce avusese de înfruntat. Ch. Diehl a arătat foarte bine starea de neliniște caracteristică epocii în care aristocrația își recapătă influența, în care facțiunile Circului se agitau permanent și manifestațiile populare tulburau adesea Capitala, în vreme ce în provincii insubordonarea funcționarilor, corupția și rapacitatea lor, atestate de corespondența papei Grigorie cel Mare, erau tot atâtea simptome ale scăzutei administrații a împăratului[526].

---

[525] În 587, ordin către strategul Philippikos, la hotarele Persiei, pentru reducerea soldei (*ῥόγαι*) trupelor cu un sfert (D lger, *Regesten*, 1. Teil, 88, p. 11); în 592/3, ordin către strategul Petros ca armata să primească soldele 1/3 în bani, 1/3 în arme și 1/3 în îmbrăcăminte (*Ibidem*, 114, p. 14), dar la aceeași dată Maurikios a dat ordin ca soldații care s-au distins și în urma bravurilor au suferit accidente să fie concediați și hrăniți în orașe pe socoteala statului (*Ibidem*, 115, p. 14).

[526] Ch. Diehl, *op. cit.*, pp. 137-138. *Cf. Le sénat et le peuple byzantins aux VIIe et VIIIe siècles*, „*Byzantion*" I, pp. 206-207.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Bizantinistul francez ne face să înțelegem astfel mai bine carența autorității, psihologia maselor populare, ca și învățatul rus Kulakovski, care bagatelizează totuși personalitatea respectabilă a împăratului Maurikios[527].

La apropierea rebelilor de Constantinopole, Maurikios, neavând trupe, și-a pus speranța în factiunile circului, pe care le trimite să apere zidul lui Theodosius. El îi favorizase pe Verzi (nu pe Albaștri, cum credea Manojloviæ); aceștia însă îl trădează cei dintâi[528]. Încercă în același timp a trata cu Phokas, dar acesta respinge orice propunere. Rebelii nu se hotărâseră încă să-l facă pe centurion împărat, căci îi propuneau lui Theodosios și socrului său Germanos să pri-

[527] Ni-l prezintă ca un arghirofil și un venal, cu „grija excesivă pentru îmbogățirea rubedeniilor sale numeroase" (*Istoria Bizanțului*, vol. II, p. 486). În testamentul politic din 597 al lui Maurikios, „modestul provincial ridicat de capriciul soartei patronul împăraților", Kulakovski vede „îngustimea orizontului său mental și puțina înțelegere a înaltei sale situații", deoarece, afirmă el, „considerând imperiul ca averea sa personală, Maurikios dispunea de el ca de o moșie a familiei, lăsând fiecăruia dintre fiii săi câte o parte din imperiu", *Ibidem*, p. 487.

[528] Yvonne Janssens, „Les Bleus et les Verts sous Maurice, Phokas et Héraclius", *Byzantion*, 11 (1936), pp. 499 *sqq*. *Cf*. H. Grégoire, „L'empereur Maurice s'appuyait-il sur les Verts ou sur les Bleus?", 2 Extr. din „Annales de l'Institut Kondakov", X, 1939. Împotriva părererii lui F. D lger (*Byzantion* 37, pp. 542-543), învățatul belgian confirmă teza susținută de d-ra Janssens, probând că, într-adevăr, „contrar fabulei convenite a manualelor", împăratul Maurikios a favorizat statornic pe Verzi. Vezi și H. Gregoire, *Maurice le Marcioniste, empereur armenien et Vert*, *Byzantion*, XIII (1938), pp. 395-396, în care autorul confirmă aceeași părere.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

mească, unul dintre dânşii, coroana lui Maurikios. Împăratul vru să ia măsuri împotriva lui Germanos, suspectat de uzurpare. Când acesta se refugie la Sfânta Sofia şi Maurikios dădu ordin să fie arestat, populaţia se revoltă pentru a-l apăra. Facţiunile se retraseră atunci de la ziduri şi se uniră cu mulţimea, care striga pe uliţe epitete insultătoare la adresa lui Maurikios[529]. Verzii se duseră înaintea lui Phokas, la Rhegion, proclamându-l împărat. Maurikios s-a îmbarcat pe 22 noiembrie şi şi-a căutat scăparea cu familia sa pe coasta asiatică, refugiindu-se în biserica Sfântul Autonomos, lângă Nicomedia. În acelaşi timp, el îl trimise pe fiul său Theodosios să ceară ajutorul regelui persan Chosroes al II-lea. Dar evenimentele se precipită: la 23 noiembrie 602, Phokas se încoronează împărat la Hebdomon, în aclamaţiile poporului şi îşi face, a doua zi, intrarea solemnă în capitală, aruncând mulţimii, după expresia lui Simokattes, „o ploaie de aur". La Hippodrom, facţiunile se ceartă pentru locurile de onoare, Verzii voind să-l aibă pentru ei; unul dintre Albaştri strigă atunci în ritmul obişnuit al aclamaţiilor: „Maurikios încă n-a murit, află adevărul!" *(Μαυρίκιος οὐκ ἀπέθανε // μάθε τὴν ἀλήθειαν!)*[530]. Tiranul trimite atunci soldaţi care îl uciseră pe împărat şi pe cei cinci fii ai săi, capetele lor fiind expuse la Constantinopol, iar trupurile aruncate în mare. Fiul cel mare, Theodo-

[529] Theophylaktos Simokattes, pp. 300-301: *τὰ πλήθη μεγίσταις ὕβρεσι τὸν Μαυρίκιον ἔβαλλαν... ἐς τὸν Μαυρίκιον ἐρραψῴδουν μεθ' ὕβρεως ἄσματα.*

[530] V. Krumbacher, *Gesch. der byz. Litteratur,* ed. II, Munchen, 1897, p. 793.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

sios, întors în mod imprudent, a fost de asemenea ucis, iar soţia lui Maurikios şi fiicele sale închise într-o mănăstire.

13. Phokas (23 noiembrie 602 – 5 octombrie 610)

Astfel ajunge la tron soldatul acesta incult, desfrânat şi sângeros, de origine thrac, un tiran semibarbar, cum atât de bine îl caracterizează Simokattes, *μιξοβάρβαρος τύραννος*[531]. Pentru a se putea menţine, el inaugurează un regim de teroare, care provoacă în interior agitaţii populare şi conspiraţii. Primejdia cea mai mare a venit însă din afară: Chosroes al II-lea s-a folosit de împrejurările prielnice care i se ofereau pentru a relua războiul, sub pretextul răzbunării binefăcătorului său, Maurikios. Lilius a fost trimis de Phokas în ambasadă la perşi, pentru a comunica urcarea sa pe tron; dar Chosroes al II-lea, indignat de uzurpaţia întâmplată, deschide îndată ostilităţile (603). Dara e atacată şi cade în anul 605 în mâinile perşilor. În anul următor, aceştia intră în Armenia Bizantină şi Mesopotamia: Theodosiopolis, Amida, Edessa sunt pierdute de imperiu. Siria şi Palestina sunt de asemenea devastate de perşi, care, în 608, se aruncă asupra Asiei Mici, ajungând, în 609, până la Chalkedon. Pentru a putea face faţă acestui război în Orient, Phokas încheiase pace cu avarii, mărindu-le tributul. Anarhia s-a întins în provincie. Narses, energicul general din Orient, se revoltase la Edessa încă de la începutul domniei uzurpatorului (603). El a făcut greşeala de a se lăsa sedus de

[531] P. 303.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

promisiunile generalului Domentiolos (se zice, frate al lui Phokas) și a fost executat fără milă. Invazia perșilor a dezlănțuit conflictele între evrei și creștini. În orașele Siriei a izbucnit războiul civil, întețit de agitația monofiziților, prigoniți de Phokas. În anul 608, o revoltă în Antiochia a fost reprimată de Bonosos, comitele Orientului, cu mare cruzime[532].

La Constantinopol se urzeau comploturi împotriva tiranului. Germanos, nemângâiat de a fi pierdut tronul, a complotat de două ori pentru a-l înlătura, atrăgând-o în acțiunea sa și pe văduva lui Maurikios. Întâia oară, reprimarea a fost mai blândă, Germanos, Constantina și fiicele sale fiind închiși în mănăstiri. Dar a doua oară (în 607), toți au fost executați, împreună cu alții, între care și prefectul pretoriului, Theodosios. Ce a mai rămas din familia lui Maurikios a pierit, de asemenea, mai pe urmă[533]. Cel mai bun general, Priskos, a scăpat cu viață, uzurpatorul căutând să-l câștige pentru el, numindu-l comite al Excubitorilor și căsătorindu-l cu fiica sa (607). Generalul însă, simțindu-se suspectat, nu i-a putut sprijini cauza. Revolta împotriva regimului de teroare era generală. La Hippodrom, Verzii, care îl ajutaseră pe Phokas la proclamarea sa ca împărat, erau acum și ei în tabăra dușmanilor săi, strigându-i, în batjocură, aceste stihuri iambice: *Πάλιν ἐς τὸν καῦκον ἔπιες | πάλιν τὸν νοῦν ἀπώλεσας (Iarăși din oală ai băut, și iarăși mințile ai pierdut)*[534].

---

[532] L. Bréhier, *Vie et mort de Byzance*, p. 48.

[533] Ch. Diehl, *op. cit.*, p. 140.

[534] Theophanes, 1, 296.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Lumea, exasperată, căuta un salvator. El a fost aflat în persoana exarchului Africii bizantine, patriciul Heraklios. Acesta luptase glorios sub Maurikios în campaniile împotriva perşilor, şi împăratul l-a răsplătit pentru serviciile sale numindu-l în Africa, după Gennadios, dându-i de colaborator pe patriciul Gregorios, fratele său. Când, la anul 602, Phokas a uzurpat domnia, Heraklios s-a ţinut în rezervă faţă de noul regim. Pe măsură ce tirania acestui regim a devenit mai cruntă, atitudinea exarchului a fost mai ostilă. El nu putea să uite executarea binefăcătorului său Maurikios şi a sfârşit printr-o lovitură pe faţă, reţinând în 608 la Carthagina vasele care duceau anual grâu la Constantinopol. De atunci, ochii tuturor adversarilor tiranului s-au îndreptat spre el ca spre salvatorul imperiului. Senatul îl ruga să intervină; ginerele lui Phokas, Priskos, îi scria îndemându-l a pune capăt sângeroasei tiranii. Un incident grăbi hotărârea. Soţia patriciului, Epiphania, se găsea la Constantinopol cu Eudokia, logodnica fiului său. Phokas le închise într-o mănăstire. Atunci exarhul se hotărî. El era bătrân, dar avea lângă sine pe fiul său, Heraklios, şi pe nepotul său Niketas (fiul lui Gregorios), amândoi doritori să ajute imperiului[535].

Niketas se îndreptă cu o armată, pe uscat, spre Egipt şi cuprinse, cu toată rezistenţa opusă, Alexandria; străbătu apoi Siria şi Asia Mică, spre Constantinopol. Heraklios, fiul exarchului, porni cu flota adunată la Carthagina către capitala imperiului. Cei doi şefi se învoiră – după cum afirmă Theophanes şi Nikephoros

[535] Ch. Diehl, *L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique* (533-709). Paris, Le Roux 1896, pp. 517-518.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Patriarches – ca acela care avea să sosească mai întâi dintre fiii lor să se proclame împărat. Dar Bury a dovedit că e o legendă „cursa pentru imperiu" dintre Heraklios și Niketas. Geografic, trecerea lui Niketas pe uscat, la întrecerea cu flota lui Heraklios, îl făcea să piardă dinainte partida. Învățatul englez a arătat cu mult temei că participarea lui Niketas la întreprindere a avut drept scop să ocupe Egiptul, și după aceea să-l sprijine, cât ar fi fost necesar, pe Heraklios. Niketas și-a îndeplinit misiunea înainte de pornirea pe mare a lui Heraklios. Posesiunea Egiptului, grânarul imperiului, era de o importanță capitală pentru un pretendent la tron, și ocuparea lui a fost, probabil, cea dintâi grijă a generalilor africani[536].

Heraklios ajunge, la 3 octombrie 610, la Constantinopol. Intrarea flotei în port a dezlănțuit o revoluție în capitală. Prins de mulțime și adus înaintea lui Heraklios, tiranul Phokas a fost lăsat pradă furiei populare, care-l ucise, împreună cu principalii săi consilieri (Domentiolos, Bonosos, Leontios). În ziua de 5 octombrie 610, Heraklios a fost proclamat solemn de senat și popor ca împărat, încoronat, împreună cu soția sa Eudokia, de către patriarhul Sergios, în biserica Sfântului Ștefan din palat. El este întemeietorul unei noi dinastii.

---

[536] Ediția operei lui Gibbon, vol. V, *Appendix* nr. 5. [Asupra domniei lui Phokas mai pot fi consultate studiile: P. Goubert în OCP, 33, 1967, p. 604-619; V. Kučma în „Vizantijskie Očerki", 3, 1977, p. 182-194, precum și lucrarea lui D. Olster, *The Politics of Usurpation in the Seventh Century: The Reign of Phocas*, (disertație), University of Chicago, 1976.]

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Domnia lui Heraklios înseamnă în acelaşi timp încheierea unei perioade şi începutul alteia. Cultura clasică elenică, pe care o aflăm în istoriografie, îşi dă ultimul vlăstar în Theophylaktos Simokattes. Acum începe perioada de completă barbarie care ţine un veac şi jumătate. Lupta teribilă pentru existenţă împotriva Orientului, care durează în toată această perioadă de timp, pune capăt vieţii intelectuale. De acum ieşim din antichitatea clasică şi călcăm în pragul Evului Mediu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

INDICE

Având în vedere numărul mare al termenilor utilizaţi, lista de mai jos are un caracter selectiv. Spre exemplu, s-a renunţat la numele de împăraţi. Tabelul include toponime, antroponime, precum şi unii termeni comuni, aceştia din urmă redaţi, de regulă, prin caractere cursive.

A

abasgi, populaţie caucaziană 94, 460, 527, 622
Abydos 232, 586
Academia lui Plato 269
Achaia 106, 198
adiectio sterilium, v. *epibole*
Adrianopol 45, 49, 58, 192-193, 198, 703, 752, 756
Aetius, general 273-274, 276-278, 298-300, 302-304
Aetius, teolog arian 120
Africa 100, 106, 168, 170, 174-175, 194, 204, 224-226, 229, 261-263, 274, 277, 304, 311, 329, 344, 421, 445, 456, 458-459, 462-463, 470-472, 474, 477-480, 482-485, 487, 489, 492, 504, 514-515, 522, 535, 546, 551, 555, 558-559, 578-581, 590, 598, 600, 607, 610-611, 617, 629, 680, 702, 717, 722, 728, 736, 757, 759-760, 768
agentes in rebus 84, 148, 343
Agilon, comandant al infanteriei 146
Agora 660
Akakios, patriarh 331, 366, 420
Akakios, tatăl Theodorei 445
alamani, neam germanic 125, 129, 131, 172-173, 318
Alamundar 624-626, 737
alani 185, 215, 252, 275, 530, 720
Alaric 219 şi urm., 245 şi urm.
Alatheus, căpetenie gotă 186-188, 191-192, 199
Alavivus, căpetenie vizigotă 186-189
Alexandru cel Mare 156, 426
Alpi 66, 113, 126, 137, 142, 171, 178, 204, 215, 218, 246, 252, 262, 269, 300, 340, 495, 510, 580, 696, 710
Altinum 259, 697-698
amator generis Gothorum 201
Ambrosius de Milano 211 şi urm.
Amida 166, 380, 518, 558, 724, 738-739, 766
Ammianus Marcellinus 120, 169-170, 187, 191, 404
Anastasiopolis 381
Anatolius 162
Anchialos 367, 747, 750, 752
Andragathius 203
Anicia Proba 260
Ankyra 167
annona 371-372, 460, 552, 580, 589, 616, 738
annonae foederaticae 94, 363-364
Anonymus Valesianus 345
Anthemios, prefect al pretoriului 244, 265-267, 313, 319-320, 324
Anthemios din Tralles 682, 685
Anthusa 74

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Antiochia 62, 115, 117, 120-121, 123, 144, 150, 153-157, 162, 166-167, 182, 190, 209, 233, 241, 272, 284, 287, 328, 332, 360, 363, 388-389, 397-398, 400, 402, 404, 420, 425, 450, 522, 558, 571, 767
Antiochia Persiei 745
aphthartodoketism 612
apocrisiarius 761
Apodemius, *agens in rebus* 147
apo-hypaton 330
Apollo 71, 155, 650
apostoli 444, 601, 686, 688-690
Aquileia 113, 143, 204-205, 215, 246, 259, 273, 300, 340
Arabia 287, 428-429, 531, 545, 626-627, 670, 675
Arabissos 734-735
Arbetion, *magister equitum* 146-147, 179
Arbogast 214-216
Arcadia 223
Ardabur(ius), general 273, 279, 310, 312
Ardaric 298, 301
Arethas 429, 432, 625, 736
Argaragantes 105
Argentoratum 131, 134-135
Argos 222
arhiepiscop 166, 208, 210-212, 237, 495, 648
arhi-mag 107
arianism 62-63, 120, 183, 206, 231, 241, 277, 282, 386, 388, 390, 444, 458, 477, 492, 603, 605, 607, 630, 692, 760
Arie 62-64
Arinthaeos 158, 179
Arles 254, 336
Armenia 106, 166, 170, 179-180, 190, 221, 278-280, 466, 516, 519-520, 524-525, 529-530, 551, 558, 574-578, 592, 605, 623, 674, 700-701, 721-725, 735, 738, 740, 742, 744, 746, 766
Arsak 157, 159, 180
Artaxata 674, 700, 721
Arzanene 279, 726, 730, 739, 746
ascet 147, 235, 385, 389-390, 680
Ascholius 198
Asemon 641, 756
Asia 46-47, 53, 68, 97, 106, 114, 144, 149, 178, 185, 190, 194, 232, 237, 265, 280, 323-324, 374, 393, 408-409, 448, 456, 460, 462, 471, 498-499, 516, 548, 551, 557, 559, 597-598, 609, 627, 632, 642, 645, 652, 677, 684, 700, 703-705, 712, 748, 759, 768
Aspar 273, 309, 312
Assyria 157
Astakos, golf 114
Atena 35, 71, 119, 122, 125, 222, 269, 290, 325-326, 384, 386, 397-398, 405, 597, 606
Athanaric 184, 186, 200
Athanasios al Alexandriei 166, 286, 385, 387, 390-391, 532
Atharid 184
Athaulf 262, 264, 275
Athenais-Eudochia 268-272
Atropatene 725
Attica 69, 222, 285
Attila 280-281, 296-301, 315, 332-333, 404, 540, 543, 545, 641
Audius 183
Augusta 240, 265-267, 270, 294, 310, 322, 349, 433, 448, 647-648
Augustus, titlul suprem al împăratului 78, 136, 139, 168, 177, 194, 310, 323, 332, 433, 729, 733
Augusteon 240, 665, 687
auri lustralis collatio 96, 371
autocrație 60, 77, 79, 442
Autun 111, 117
auxilia 90, 137, 178, 190, 251, 302, 329, 424, 485, 512, 519, 542, 546, 553, 703
Axios (Vardar) 318

B

Babylas, episcop 155
Bacchus 210

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Baduarius, ginerele lui Iustin al II-lea 537, 542, 697, 708, 716
Baetica de sud 255, 275
Bahram 279; 701, 722; 742-746
Baian, chagan 633-635, 699, 708-709, 715, 727-728, 730-733, 749-750, 752-755
Balaton 315, 317
Balcani 102, 105-106, 198, 200, 219-220, 252, 280-281, 318, 346, 369, 374, 456, 504, 537-539, 542, 546, 549, 557, 598, 632-633, 635, 698, 703, 705, 709, 726, 736, 748-749, 755, 759
Bâle 131, 141
Banat 105, 250
Barbation 131
Basarabia 545
basileus 80, 350, 639, 651
Basiliskos 314, 321-323, 647
basilissa 127, 271, 294, 381, 448, 450, 723, 734
batavi 137, 171
Bauto 219
Belgrad, v. Singidunum
Besançon 141
Biblia 183, 279
Bithynia 58, 108, 113, 121, 167, 393, 397
Blachernae 267, 306
blemmyi 296, 535, 628, 675
Bononia 143
Bononia (Bologna) 256-257
Bononia (Vidin) 703, 748
Boris, rege al Bulgariei 293
Bosfor 66, 68, 116, 140, 154, 181, 239, 322, 324-325, 362, 364, 370, 548, 586, 589, 644, 652, 732
Botheric 212-213
Bregetio 176
Breviarium Alaricianum 293
Britannia 43, 106, 113, 134, 137, 168, 170, 173-174, 194, 203, 247, 251
Bryaxix 155
bulgari 293, 339, 362, 374, 471, 489, 506, 536-539, 542-543, 549, 621, 630, 634, 709
burgunzi, neam germanic 173, 250, 255, 263, 278, 298, 319, 333, 345, 456, 697, 727
Buzău 184
Byzacene 277
Byzantion 46, 67, 70-71, 649

C

Caesar, demnitate 45, 112, 114, 117, 126-127, 140-141, 254, 273, 304, 311-312, 323, 421, 694, 723-724, 726, 733
Caesarea din Africa 175, 474
~ din Cappadocia 125, 140, 384-386, 450, 724
~ din Palestina 47, 59, 382, 435, 437
Callinicum (Rakka) 157, 212
Callistus 163
Câmpul lui Marte 138-139
Campus Mauriacus 299, 315
candiduti 89, 418
Cannae 193
capitatio humana 203, 589
Cappadocia 105-106, 115, 323, 384-386, 388, 450, 591, 593, 648, 669, 724-725, 734-735
captivi 125, 133-134, 171-172, 174, 261-262, 304, 317, 322, 472, 475, 505, 522, 542, 548, 635, 709, 728, 754
caput 95-97
~ *omnium ecclesiarum* 761
~ *senatus* 335
Caracalla 98
carrago, fortificaţie de care 190
Carrhae 157, 178, 558
Carthagina 277, 314, 472-474, 477-478, 480, 482-484, 581, 669, 705, 717, 759, 768
Cassiodorus 346
castella 91, 552-553, 555-556, 558
castra 91, 485

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Catena 147
catholicos 279
catolic 184, , 207-208, 277, 328, 331, 366, 611, 629, 692
Caucaland 187, 200, 250
Cedrenus 381
celți 129, 137, 298, 402
Chaboras, afluent al Eufratului 157
chagan 632-635
Chalkedon 144, 147, 228-229, 245, 296, 322, 356, 358-359, 452, 611, 644, 704, 738, 766
Châlons-sur-Marne 171
chamavi, trib franc 133
chartularius sacri palatii 758
Cherson 320, 539, 547-549, 557-558, 621, 669, 674-675, 732
chersoniți 102
chiton 73
Chlorus 43, 48, 53, 79
Chnodomar, rege alaman 131-132
Chosroes, rege persan 378, 423, 428, 496, 520-522, 524-525, 529, 560, 641, 700, 718-719, 721-726, 729
Chosroes al II-lea 701, 704-705, 743-747, 765-766
Christotokos 283-284, 286
chrysargyron (auri lustralis collatio) 371
Chrysokeras 69, 267
Chrysopolis 46, 58
Chrysostom, v. Ioan Chrysostom, Sf.
chrysoteleia 371
Cibalae 44
ciumă 525, 585, 598-599, 754, 762
clari 71
clarissimus 71, 86-87, 92, 330, 596
Classis 248
Claudian, poet 224
coemptio 371-372, 584
collegium (pl. *collegia*) 78, 100, 110
coloni (colonat) 97, 551, 595
Colonia 128, 130
Comana Pontului 243
comes 92, 273, 343, 421, 575, 579
– *Armeniae* 525
– *excubitorum* 89, 413, 416, 716, 725
– *foederatorum* 362
– *Orientis* 82
– *sacrarum largitionum* 85, 453, 577, 677
– *rerum privatarum* 85
comitatenses (exercitus) 88, 91, 459, 486
commerciarii 454, 676
consilium principis 83
Constantin al VII-lea 348, 413, 649, 651, 656, 713-714
Constantiniana-Daphne 103, 183
consul 47, 71, 83, 172, 227, 233, 248, 263, 265, 294, 319, 330, 336, 339, 342, 347, 381, 400, 409, 419, 421, 586-587
ex-consul 335
conventus 331, 645-646
Corduene, provincie în Orient 157
Corint 222-223, 557
Cornul de Aur, v. Chrysokeras
coroană 145, 167, 179, 210, 328, 362, 413, 462, 498, 622, 653, 656, 737, 765; *domeniile coroanei* 585
corrector 83
corupție 226, 241, 438, 763
Cosmas Indicopleustes 670-671, 673, 678, 691
Creta 69, 181, 702
Crimeea 179, 182, 424, 549, 557, 621, 637, 674
Crispus 45, 105
Ctesiphon 158-159, 279, 730, 743, 745
curiali, v. și *decurioni*
cursus publicus 81, 222
Cyril al Alexandriei, Sf. 244, 295, 391, 401, 407
Cyrus (azi Kura), râu în Caucaz 180, 517

D
Dacia 104, 182, 194, 198, 556, 577, 618, 630
– Ripensis 339, 543
Dadastana 167

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Dagalaiphus 143, 158
Dalmatius 106, 111, 359
Damasus I, papă 207
Danastris (Nistru) 186, 540, 637
Daphne (la Antiohia) 154
Dara(s) 380, 517, 519, 521, 523, 525, 529-530, 558, 700-701, 722-724, 730, 739, 745-746, 766
Dardania 338, 556, 574
Decentius 136-139
decurioni 99
defensor civitatis 169, 343, 571, 573
delatori 121-122, 126, 136, 139
Delphi 72, 650
demarcbos 655
deme 640, 642-643, 648-649, 652-653, 655, 658-664, 666, 754
democrates 644
Demophilos, patriarh arian 208
demoteusis 643
despotes, titlu imperial pe monede greceşti 80, 148
diademă 79-80, 138, 447, 607
diarbie 76, 78-79
diecezā 64, 82, 194, 203, 225, 239, 245, 296, 362, 370, 456, 484, 512, 538, 574-577, 597, 609, 723
dimissio 703
Diodor din Tars(os) 389
Dioscor 283, 680
Dioscoride, manuscris 691
diptice 244, 420, 611, 691
divinaţie 119, 329
doketism 288
domestici 90, 147, 190, 421; *(protectores ~)* 587
domestikos ton scholon 88
Don (Tanais) 181, 185, 621
donativum 335
dominus, epitet însuşit de împăraţi în secolul IV 80, 148
Doryleon 646
Drava 44, 113, 315
drept de azil (al Bisericii) 211
Drina 220
Drizipera 754, 756
Dryas 239, 241-242
Dulcilla 185
Dunăre 45, 66, 91, 94, 101-106, 111-112, 142, 176, 178, 182-184, 186-188, 200-201, 215, 219, 233, 245, 252, 265, 279-280, 299, 301-302, 314-318, 332, 340, 362, 373-374, 478, 505, 536, 538-539, 542-547, 549, 555, 560, 575, 577, 621
~ de Jos 169, 181, 199, 250, 280, 540, 542, 574
~ de Mijloc 281
~ de Sus 174-175, 544
dux limitis provinciae illius 92
dux Moesiae primae 194
Dvin 454, 525, 530, 700, 721
Dyrrachion 338, 350, 488

E

Ebrus (Hebros, azi Mariţa), fluviu 45, 543, 548
Edesios, discipol al lui Iamblichos 119
Edictul de la Milano 44, 46, 48, 52-53, 55, 57-59
Edobich, general 254
Egipt 62, 64, 69, 75, 82, 91-92, 94, 96, 100, 106, 115, 146, 149, 155, 157, 209-210, 230, 234, 237, 239, 283, 286, 288, 289, 296, 314, 325-326, 331, 357, 385, 389-391, 393-394, 408, 420, 426-427, 429, 440, 453, 456, 535, 551, 574, 576-577, 591-592, 597-598, 609, 612, 628, 659, 669-670, 675, 680-681, 705, 768-769
Elena, mama lui Constantin cel Mare 106
elenism 75, 117-119, 123, 149-150, 154, 290, 382, 396, 398, 402, 681
Elesboas 429, 431-432, 531, 533
Eleusis 124, 222
Elis (Elida) 223
Emona (Laybach) 256
encomion 383
eparb 266

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Ephes 119, 283, 679, 681
epibole 584-585
Epictet, episcop arian 141
Epiphanios din Cipru 238-239
Epir 198, 223-224, 245, 256, 338, 556
episcop 62-63, 76, 107, 110, 114-115, 117, 141, 149-153, 182, 193, 198, 208-209, 212-213, 217, 234, 236-239, 241-242, 244-245, 287, 295-296, 300, 305, 320, 331, 346, 351-352, 356, 365-366, 368-369, 382-390, 393, 399, 408, 414, 417, 419-421, 430-432, 440, 452, 470, 489-490, 512-513, 532-533, 535, 572, 604, 608-610, 620, 625, 628, 630, 647, 679, 696, 713, 721, 732, 740-741, 758, 760, 762; *tribunal episcopal* 61
epitaf 387
Equitius 175-177
eretic 64, 207, 209, 237, 275, 287-288, 331, 359, 420, 433, 444, 458, 599, 601-609, 612, 692
erezii 62, 153, 206, 208, 211, 237, 277, 295, 328, 360, 383, 390, 420, 600-602, 604, 609, 612, 661, 762
Eucherius, fiul lui Stilicho 219, 255-257
Eudoxia, soția lui Arcadius 219, 235, 240-243
Eufrat 66, 91, 94, 157-158, 212, 456, 516, 518, 520, 522, 525, 530, 558, 577-578, 624, 627, 673, 724, 730, 737
Eugenius 153
Eugenius, uzurpator la Roma 206, 214-216, 219, 221, 225
Eunapios 125, 403
Euric 319
Eusebia, soția lui Constanțiu al II-lea 122-126
Eusebios din Cesareea 47, 50, 59, 382-385, 457
Eusebiu al Nicomediei 62-63, 65, 114, 151, 182, 515
Eusebiu, v. Eusebios
Eutherios, eunuc 130
~, șambelan 140
Eutropius, istoric latin 45, 163, 166
~, ministru al lui Arcadius 219 și urm., 228
Eutyches 283, 288, 366
Evanghelie 182, 207, 351, 401, 408, 431-432, 665, 691, 732, 761
evrei 212, 531-532, 602, 605-607, 663, 745, 767
exarhi 628, 695-696, 702, 705, 713, 736, 768
excomunicare 283, 287
ex-consul, v. *apo-hypaton*
excubitores 89, 311, 414-416, 767; *domesticus excubitorum* 656
extaz, stare mistică 118, 406

F

Faesule (Fiesole) 251
Farnobius, căpetenie gotă 187
Fausta, soție a lui Constantin cel Mare 106
federați, v. *foederati*
filosofi 62, 117-119, 124-125, 127, 136, 147, 161-163, 167, 231, 235, 269, 272, 290, 325-326, 347-348, 385, 391-392, 399, 402 și urm., 489, 606
Firmus, comandant de răscoală în Africa 174 și urm., 225
Flavia, familie romană 177, 333
Flavian, patriarh de Constantinopol 284, 288
Flavius Rufinus, v. Rufinus
Flora, v. Anthusa
Florentius, prefect al Galliei 128, 137, 139
focul grecesc
foederati 94, 363, 486, 552, 580, 618
foedus 94, 247
follis (impozit) 294
~ (monedă divizionară de cupru) 370
forum 71, 233, 252, 361, 644, 660, 665, 697, 712
franci, neam germanic 111, 125, 132-133, 141, 206, 214-215, 253,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

298-299, 334, 345, 456, 493, 495, 506, 510-511, 513, 621, 629, 633, 697, 702, 712, 727, 736, 752, 757
Fravitta, căpătenie gotă 233
Frigia, v. Phrygia
Frigidus Amnis 215
Fritigern, căpetenie gotă 188-189, 191-192, 199
fugar 175, 203, 250, 449, 508, 531, 546, 595, 699, 741, 743
fundi limitotrophi 91

G

Gaatha, principesă gotă 185
Gabinius, rege al quazilor 176
Gainas 215, 221, 224, 227-233, 245, 280, 643
Galata 68, 267, 367
Galatia 105, 167, 393, 474, 575, 587
Galla Placidia, fiica lui Theodosius I 204, 219, 249, 254-264, 273
Galla, soția lui Theodosius I 204
Gallaecia (Galicia, în Spania) 255, 275
Gallia 90, 97, 106, 113, 122, 125, 128-133, 135-136, 139, 143, 147, 169, 171, 185, 190, 199, 203, 206, 211, 214, 246-247, 250-255, 257, 262-263, 274-275, 278, 312, 319, 344, 381, 401, 456, 514, 598, 697
Gallus 106, 111, 114-117, 120-122, 131
Gangra 320
Gantzak (Tabriz) 745
Gaudențiu 142
~ din Durostorum 274
Geiserich (Genseric) 275-277, 297, 304, 313-314, 322, 336, 469, 475
Gelasius I, papă 353
gentes, gentiles 94, 519, 552
gentilicia superstitio 210
gepizi 280, 298, 301-302, 317, 340, 489, 506, 538-539, 543-547, 619, 621, 629-630, 634, 694, 703, 708-709, 715-716, 754
Germania 629
getuli 170
ghassanizi 526, 530, 625-626, 736-738
Gigen 103
Gildo 224 și urm.
gloriosus 92
Gobazez (Goubazez) 311
Godegisel, rege al vandalilor asdingi 252
Gothia 183
gothograeci 185
goți 94, 101-105, 163, 170, 178, 181-193, 197-201, 204-205, 212-222, 227-233, 245-247, 249-250, 252, 254-255, 260-263, 273-276, 280, 297-299, 301-302, 305, 312, 314-319, 328, 332-341, 343, 345-347, 367, 374, 400, 420, 435, 456, 458-460, 462, 464, 468, 487-493, 495-505, 507-511, 513, 515, 524, 527, 538-539, 541, 543-544, 550, 579, 603, 605, 621, 643, 667, 675, 712-713, 717
granița 250, 380, 424, 521, 552, 650, 674
Grecia 97, 220, 222-224, 281, 339, 368-369, 536, 539, 542, 547, 549, 557, 688, 698, 749, 751
Grigorie cel Mare, papă 760-763
Grigorie de Nazianz 125, 162, 208, 384-387, 397-398, 400
Grigorie de Nyssa 282, 384, 388
gruthungi v. *goți*
Gundahar, rege burdund 255
Gunderic, rege vandal 253, 275
Gurgen 424, 517, 721

H

Haemus 144, 191, 233, 703
Hannibalianus 106, 111-112
Hasta (Asti) 247
Hebdomon 221, 232, 241, 310, 704, 765
Helenopolis, oraș în Bithynia 108, 393
Hellada 749-751; v. și Grecia
Hellespont 45, 68, 189, 232, 370, 542, 586
heniochos 652, 657

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Henoticon 330-331, 353, 356-358, 360, 368
Herakleia Thraciei 145, 314, 365, 414
herculieni, corpuri militare 178
Herculius 78
hercyniană 132
Hermanrich, rege ostrogot 186
heruli, neam germanic 137, 171, 280, 298, 301-302, 459-460, 471, 506, 537, 539, 544-545, 618-619, 630, 667
Hesiod 114
Hesychios Milesios 679
Hexaimeron 385
Hierapolis 156-157, 352, 522, 558, 701, 741, 743-744
hierofant 124, 405
Hierokles 679
Hippo 276
Hippodromul din Constantinopol 72, 191, 311, 321, 329, 349, 351, 355, 362, 373, 413-414, 433, 442, 445-446, 449, 467, 475, 569, 639-644, 646, 655-658, 660, 662-663, 667, 694, 706, 765
~ din Antiochia 154
~ din Thessalonic 213
Hispalis (Sevilla) 275
Historia Lausiaca 293
Homer 114, 272, 400, 426, 509
homeriți (himyariți) 428-433, 531-535, 627-628, 630, 674-676, 720
honesta missio 86
Horburg 191
Hormisdas, papă 347, 365, 367-398, 420
~, rege persan 108, 158; ~ al IV-lea 700
horoscop, v. *oracol*
Horreum Margi 281
Hosius, episcop de Cordoba 62-63
hostis publicus 224
Huneric, fiul lui Genseric 277
huni 184-186, 191, 193, 198, 205, 215, 221, 233, 246, 250, 265, 273-281, 296-302, 311, 315, 317, 332, 362, 364, 367, 374, 380, 404, 424, 459-460, 516, 520, 524, 529-530, 536-550, 557, 559, 619, 621-624, 632, 634-636, 669, 675
~ *hephtaliți* 516, 529, 717
~ *sabiri* 520, 620, 623, 630, 708
~ *kutriguri* 618, 621, 635, 707-708, 715
~ *utiguri* 619, 621, 635, 707-708, 715
Hypatia 152
hyperpyron, v. *nomisma*

I

Iamblichos 118-119
Iatron (azi Jantra) 754, 756
iazygi 102; 634
Ibas 288, 295, 610-611
iberi (sau *iviri*), populație caucaziană 215
Iberia (Iviria) 179-180
Ieronim, Sf. 190, 221, 260
Ierusalim 63, 270-271, 304, 306, 358, 368, 422, 475
Iezdegerd 279
Igmazen, rege maur 175
Ildico 301
Ilion (Troia) 67
illustres 86-87, 587
Illyricum 45, 81, 93, 106, 111, 142-143, 146, 169, 172, 175-176, 190, 194, 220, 224-225, 245-248, 265, 338, 368-369, 456, 458, 463, 483-484, 491, 499, 504-506, 536-538, 542-543, 550, 576, 610, 715, 728, 733, 750, 760
~ oriental 246, 248
Innocențiu I, papă 242, 244
interregn 313
Ioan Chrysostom, Sf. 233-243
Ioan din Ephesos 679
Ioan Lydos 442, 450, 590, 668, 679
Ioan Nesteutes (Postitorul), patriarh 760
Ioan Scărarul, Sf. 680
Iordanes 200-201, 249, 301, 315, 317, 346, 541, 637-638
Iran, v. Persia

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Isaccea 184
Isauria 91, 310-311, 320, 324-325, 327, 351, 459, 575
isapostolos 444
iscoade 131, 157-158
Isidor din Milet 682, 685
Isker 103
Isonzo, v. Sontius
Italia 44, 77, 81, 95, 106, 113, 142, 146, 169, 172, 204-206, 223, 226-227, 244-250, 252, 254-259, 261, 263, 276, 300, 301, 305, 309, 312-315, 318-319, 332-335, 341-344, 346, 353, 456, 458-459, 462, 464, 467-468, 477, 479, 481, 488, 490, 491-492, 494-496, 498-500, 502, 503-506, 510-515, 522, 524-525, 547-548, 551, 578-581, 591, 596, 598, 607, 612, 636, 641, 695-698, 702, 709-713, 715-717, 726, 736, 756-758, 760
Iulius, *magister militum* 190
Izadh-Guşnasp (Isdigousnas) 528-529

J

jovieni, corpuri militare 147, 178
Jovinus 142, 146, 171-172; 262
Jovius, epitet 78
jude 184, 186
jugatio-capitatio 95-96
juger 95, 98
jugum 95
Justa Grata Honoria 265, 297
justiţie 146, 149, 151, 170, 213, 484, 571, 576, 582, 604-605, 626, 639, 758

K

Kavadh, rege persan 376-380, 520
Kleph, rege longobard 711
Komentiolos 742, 745, 747, 754, 756
kontakia 395
Kotyaeion 351, 408
Kronos 402
Kukusos 243
Kunimund, rege gepid 708-709
Kyros din Panopolis 266, 271
Kyzikos 185, 452

L

labarum 50-51, 58
lachmizi 625, 707, 730
Lactanţiu 54, 56-58
laeti 90
largitiones 579; ~ *frumentariae* 75
Larissa 318, 339
lazi, populaţie caucaziană 94, 422-423, 516, 523-524, 526-528, 530-531, 558, 617-619, 622, 675
Lazica 309, 311, 422-424, 517, 521, 523-524, 526-529, 622-623, 632, 669, 675
leges novellae, v. *novellae*
Leon I, papă 283-284, 288, 295, 300
Leon, general 288
Leonas, quaestor 140
Leontios, filosof 269
Lex romana visigothorum 293
Libanios 116, 123, 125, 154, 162-163, 209, 234, 326, 385, 389, 397-400
Libinon, comite 142
Lilius 705, 766
limba greacă 36, 75-76, 120, 169, 279, 290-291, 347, 385, 405, 466, 569, 628, 671, 693, 735
~ *latină* 36, 43, 75-76, 169, 268, 281, 290, 292, 389, 391, 394, 404, 416, 435, 451, 566, 598, 680, 693, 735
limes 88, 90, 102-103, 551-553, 576, 580, 626
Limigantes 105
limitanei 88, 91, 370, 459, 485-486, 512, 551, 553. 576, 580
Litarba 156
livra 101, 676
Londra 174, 597
Lucian 62
Lucillianus 143
Lucius 153
Lugdunum (Lyon) 113, 203
Lupicina, soţia lui Iustin I 497
Lupicinus 137, 179, 188, 189, 190
Lusitania (Portugalia) 255, 275

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Lutetia Parisiorum (Paris) 133, 135, 140, 141, 160, 171, 203
Lydia 201

M

Macedonia 106, 194, 220, 318, 338-339, 374, 556, 574, 747
Macedonius, eretic 208, 601-602
Macellum 115-116, 122
mag, preot persan 107
magister (equitum, peditum, utriusque militiae) 92-93, 190, 214, 218, 224-225, 227, 229, 233, 245, 274, 278, 310-312, 314, 323, 328, 332, 342-343, 418-419, 425, 450, 474-475, 479, 481, 487, 491, 502, 505, 512, 515, 518-520, 522, 524-525, 537-538, 542, 550-551, 576, 579, 580, 717, 719, 724-725, 728, 732, 738
~ *militum praesentalis* 229, 310, 337, 339, 363, 421, 478, 538, 550, 587
~ *officiorum* 83, 85, 88, 171, 222, 322, 328, 342, 359, 347-348, 359, 414, 527, 529, 564
magistri scriniorum 87
magnificus 92
Magnus Felix Ennodius 346, 369
Maiozamalcha 158
Maiuma, sărbătoare păgână 210, 651
Malalas 268, 272, 422, 440-441, 617, 641, 647, 660, 679
Malchos 321, 404
maphorion 306
mantie 447
Marcellus 128, 130-131; 452
Marcianopolis 184, 188-189, 703, 748
Mardonius, pedagogul lui Iulian 114, 151
martiri 58, 115, 272, 285, 383, 754
Martyropolis 381, 520, 525, 558, 578, 701, 739, 741-742, 745-746
marzban 721
Mascezel 226
mauri 170, 174-175, 224-226, 275, 464, 469, 472-473, 479-480, 482, 702, 717, 728
Mauritania 175, 277, 469, 474, 479, 485, 487, 580, 617
mausoleu 121, 141, 344, 409
Maximus, filosof neoplatonician 119, 124-125, 162
Mazdak 377-378, 519
Mediolanum (Milan) 44, 46, 49, 52-53, 57-59, 66, 120, 122, 125-126, 128, 169, 171, 178, 210-213, 216, 218, 246-248, 300, 319, 341, 495, 581, 697
Megara 222
Menandros Protector 634, 678, 718-719, 721, 727, 734, 749-750
Merobaudes 177
Mesrob 279
Metz 171
Meuse 132
Mihr-Mihroe (Mermeroes) 520, 525, 527-528
militia 86, 641-642, 756
mimi 652, 656
Misopògon 156
mistagog 119
moaşte 155, 224-225, 270
modiolos 74
Moesia 183, 187, 198, 316, 339, 547, 549, 551, 556, 708, 748
~ Inferior 102, 219, 265, 274, 319, 336, 537-538, 542, 574-575
~ Superior 125, 194, 198, 630
Moguntiacum (Mainz) 172
monarhie 60, 86, 443, 569
monofizism 282-283, 288, 323, 328, 331-332, 350, 352, 357-361, 419-420, 432, 448, 450, 535, 577, 603, 605, 607-610, 612, 625, 628, 630, 645, 661, 679, 737-738, 760, 767
monoteism 48-49, 77
Mopsucrene 144
munera extraordinaria 211
Mursa 113
Musokios, căpetenie slavă 752

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

N
Naissus (Niş) 43, 144, 182, 185, 281, 318, 557, 636
naviculariі 75, 100
Nectarios, patriarh 208
Nedao 301, 315
neoplatonism 118 şi urm., 152, 269, 325, 379, 391, 393, 396, 405-406, 606
Nepotianus 113
nestorianism 282 şi urm., 358, 390, 602, 610
Nestorios 283-284, 286-287, 366
Nevitta, *magister equitum* de origine gotă 142, 144, 146, 158
Niccea, oraş în Bithynia 63, 167, 323, 398
Nicomedia 46, 54, 57, 59, 62-63, 65-66, 108, 110, 114, 116-117, 119, 151, 398, 598, 653, 765
Nicopolis 183, 321
~, în Asia 558, 578
Nisibis 165-166, 279, 380, 425, 454, 524, 530, 673, 675, 701, 722, 724, 741-742, 744-746
Nitria, pustiu 237
nomisma 101, 139, 370, 573, 596, 707, 754
Nonnos din Panopolis 407
Nonnosus 534, 678
novadae 296
Novae 319, 339, 555, 753
novellae 292, 569
numeri 202, 486-487
Numidia 175, 276-277, 472-473, 476, 478, 481-483, 485, 487, 559, 580, 617

O
Odotheus 201
Odovakar 328, 332-336, 340-343, 346, 381, 456
Oescus 103
officium 86, 484
~ *admissionum* 84
Oltenița 103
Olympius, adversar al lui Stilicho 257-258, 260
oracol 119, 141, 329
oratores 290
Oribasius, medic 160, 163-164
Origenes 237-238, 609
origenism 393
Orşova 105
osetii 185
Osroene, provincie în Orient 157-158, 674, 730, 740
ostateci 166, 184, 229, 338
Ozagardana 158

P
Pad (Pô) 250, 341, 495, 508, 511
păgâni 35, 48-53, 57, 59-60, 66, 118, 123, 149, 152-153, 162-163, 170, 183-184, 206-207, 209-211, 215, 233, 235, 240, 250, 270, 283, 285, 300, 325-329, 373, 389, 390-392, 396-397, 399, 403, 407, 428, 432, 519, 536, 599, 605-607
Palestina 221, 233, 358, 368, 380, 393, 518, 575, 597, 602, 605-606, 627, 680, 766
palladium 37, 306-307
Palladios 393-394
Pamphylia 228, 564
Pamprepios din Panopolis 325-329
Panaghia (Maica Domnului) 74
panegiric 55, 59, 127, 130, 136, 154, 319, 383, 401, 436, 680, 706
Pannonia 44, 78, 125, 165, 168, 190, 198-199, 215, 259, 280, 299, 301, 314-315, 317-318, 332, 337, 345, 540, 544, 618, 629-630, 634, 694-695, 709-710, 731, 736
Pap (Papa), fiul lui Arsak 180
Paphlagonia 399
patrikios 92, 265, 309, 335-336, 343, 421, 737, 758
patronat 202, 594
Paulinos 270-272
Paulus Diaconus 734
~ Silentiarius 680, 685, 687
Pautalia (Küstendil) 338

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

pelerinaj 115, 270, 364, 626
Peloponez 245, 313, 749
Pentapolis 391, 445, 697, 711
Pergamon 119
Perinthus, v. Herakleia Thraciei
Perisabor 158
Perôz (Firuz) 376
Persarmenia 278, 424, 466, 525, 623, 720-721
Persia 54, 108, 153-154, 163, 278, 283, 357, 401, 424, 428, 455, 524, 534, 598, 624, 627-628, 672-673, 676-677, 739
Petra 287, 360
~ în Caucaz 524, 527, 558, 622
Petros Patrikios 678
Philostorgios 110, 384
Philoxenos din Mabbugh 352, 357
Pholoe 223
Phrygia 71, 105, 179, 201, 227
phylarch 518, 535, 624-627, 736-737
picți 173
pirați 68, 173, 181, 233, 277, 458, 702
Pirinei 111, 253-255, 275
Pisides, Georgios 642
Pisidia 228, 352, 575
Pityus 243
Placidia, v. Galla
Plateia 72
Plotin 117-118, 385
Plutarch 135, 405
Poetovio, oraș în Noricum 121, 205
Pola 121
politeism 152, 390
Pollentia 247, 258
Pons Milvius 44, 48, 59, 495
Pont, provincie în Asia Mică 68
porphyrogenet 324, 655
praefectus Augustalis 82, 576-577
praepositi 594
praepositus Augustae 349
~ *sacri cubiculi* 87, 90, 121, 413, 466
praeses 575
preziceri, profeții v. *oracol*
primicerius notariorum 273
princeps 76
~ *senatus* 335
Priskos din Panion 281, 404
~, filosof neoplatonician 119, 125, 136, 160
~, general 703, 705, 751-754, 767
Proklos 405-406
proconsul 83, 87, 178, 400, 483, 575-576, 591, 593, 600
Prokopios din Caesarea 348, 416, 429, 435-447, 453, 455, 462, 469-471, 473, 475, 477, 481, 487, 491-492, 503-505, 509, 541, 549, 553, 555, 580, 583, 586, 588, 590, 597, 617, 628-629, 631, 637-638, 649, 677-678, 684, 686
Prohaeresius, retor păgân 124
Propontis 70, 181, 547
protector domesticus 145
Prusa 112
Pulcheria, împărătească 267 și urm.
pulveraticum 90
purpura imperială 46, 80, 108, 112-113, 126-127, 177-178, 255, 333, 362, 449, 468, 475, 669

Q

quaestor 85, 128, 140, 327, 398, 574
~ *exercitus* 575, 587
~ *sacri palatii* 83, 327, 724
quazi, neam migrator 125, 170, 175-176, 298

R

Radagais 246, 250-252
R(a)etia 142, 170, 172, 175, 245, 247, 250
Ratiaria 281, 556, 703, 748
Rausimod 102
Ravenna 217, 244, 248-249, 256-257, 260, 263-265, 273-274, 276, 298, 320, 333, 341, 344, 409, 441, 488, 493-494, 496-497, 503, 507, 513, 522, 581, 689, 691, 695-697, 702, 711, 736, 758-759
refugiat, v. *fugar*
regele regilor, titlu al lui Hannibalianus
Reims 129, 171

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

relicve v. *moaşte*
restitutor orbis 77
retorica 116, 169, 290
Richomer 190, 192
Ricimer 305, 312-131, 319-320, 334
ridicarea pe scut 704
ripenses (riparienses) 91
Roma 43, 53, 66-67, 70-71, 75, 113, 121, 141, 144, 169, 205-206, 303-305, 319-320, 332, 342, 344-345, 355, 368-369, 379, 400, 419, 430, 489, 493-494, 499-501, 503, 508, 512, 553, 560, 565, 568, 581, 605, 612, 632, 636, 640, 644, 653, 660, 669, 696-697, 711, 713-714, 726, 758, 760-761
Ron (Rhone) 141, 225
Rufinus 218-221
rugi 280, 298, 301-302, 318, 329, 333, 336, 340, 343, 498, 544

S

sacra vestis 80
sacrificii păgâne 50, 123, 149, 155, 209-210, 629
sacrum consistorium 83
~ cubiculum 80, 466
~ palatium 80
Sahag 279
saiones 343
Salices 191
Sapaudia (Savoia) 278
Saphrax 186-188, 191-192
Sapor 108, 136, 144, 154, 157-159, 165, 180; 278, 279
Sardica 54, 112, 131, 462, 505, 543, 557, 636
sarmaţi, neam migrator 45, 90, 102, 105, 125, 170, 176, 187, 318, 638, 709
Sa(s)sanizi 67, 88, 107, 283, 376, 430, 516, 620, 623-624, 627, 674, 701
Sauromaces, rege al Iberiei 180
Sava 44, 220, 248, 315, 317-318, 618, 709, 731
saxoni, neam germanic 125, 170, 173, 298, 543
sceptru 71, 73, 216, 264
scholae palatinae 84, 88
sciţi 230
Sciţia 183, 199, 301, 537, 542, 545, 547, 551, 574, 577
scoţi 173
scrinia 83, 484; 451, 453
Scutari 220
Sebastian, comandant militar 157, 159, 172, 330
Sebeos 734, 736
Secundin 158
Seleucia Isauriei 386, 522, 745
seliqua (siliqua) 101
senat 70, 76-77, 87, 134, 148, 150, 167, 210, 224, 226, 242, 248, 252, 256, 259, 260, 292, 294, 309, 322-323, 330-331, 335, 343, 349, 358, 400, 413-415, 433, 500, 512, 587, 639, 646-648, 664, 666, 706, 723, 726-727, 744, 762, 768-769
Senones (Sens) 130
Serapeum 210
Serena 218, 221, 256, 259
Sergios, patriarh 648, 706, 769
servus servorum Dei 761
Severian, episcop de Gabala 237, 239
Severus de Antiochia 420
Sfânta Irene (biserică) 73, 667
Sfânta Sofia (catedrala) 72, 228, 240, 242, 306, 323, 361, 409, 419, 446, 611, 646, 664, 680-681, 686-689, 704, 765
Sfinţii Apostoli (biserică) 72, 109, 145, 216, 240, 324, 409, 652, 687-689, 734
Sfinţii Sergiu şi Bacchus 689
Sidonius Apollinaris 319
signa 202
silentiarios 618
silentium 331
Silvanus, general de origine francă 113, 122, 125
Simbolul credinţei 63, 601-602

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

simonie 236
Singara 166, 700, 726, 745
Singidunum, v. Belgrad
sinodul de la Chalkedon 208, 284, 293, 295-296, 320, 332, 352, 355-360, 363, 366, 368, 419, 608, 610-612
~ *de la Constantinopol* 208, 209
~ *de la Efes* 286, 288, 358
~ *de la Niceea* 51, 61, 76, 167, 182, 208, 283, 286, 384, 390
Sintula, *tribunus stabuli* 137, 139
Siria 62, 75, 106, 221, 237, 280, 357-358, 368, 384-385, 395, 398, 408, 420, 428, 451, 455-456, 516, 518, 520, 575, 577, 597, 603, 605, 625, 669, 684, 700, 705, 722, 737, 760, 766, 768
Sirmium 111, 142-144, 176, 194, 197, 199, 281, 318, 340, 489, 458, 453, 641, 699, 708-709, 715-716, 731-732, 733, 747
Siscia (Sisak) 205
skeuophylax 350, 356
skiri, neam germanic 265, 298, 302, 317, 333
Socrates din Constantinopol 384, 680
solidus aureus, v. *nomisma*
Sontius (Isonzo) 215, 340
sophistae 290
Sozomenos din Gaza 67, 384, 680
Spania 104, 111, 113, 117, 140, 142, 185, 226, 250, 254-255, 262-263, 274-275, 305, 312, 317, 344-345, 456, 513-515, 551, 580, 598, 678, 717
Spanţov 103
Sparta 222
spina 72, 649-650, 652
spioni 84, 114, 116, 128-129, 140, 147-148, 222, 247
Stilicho 93, 215-227, 244, 246-248, 251-252, 254-259, 262, 274
stipendia 703
subsidii 173, 281, 302, 460, 537, 543, 580, 624, 630, 632, 638, 757
Suerid, comandant de origine gotă 189
suevi, neam germanic 275, 317
Surena, comandant persan 159
Sycae (Sykai), v. Galata
Synesius din Cyrene 152, 229-231, 263, 391, 393, 407

T

Tabraca 226
Tamchosrau 724, 730-731
Tanais 185, 621
Tarasikodissa 310
tarcban 719
Tarsos 57, 144, 156, 162, 325, 328, 389, 597
Taurus, munte 243, 322
Tela d'Manzalat 731, 745
templu 72, 124, 127, 155, 210, 222, 279, 285, 304, 475, 681, 683, 700, 721
Theophanes Confessor, cronicarul 294, 641-642, 647-648, 666, 705, 750, 768
Theophanes din Bizanţ 679
tetrarhie 43, 53-54, 66, 70, 79
Thebais 287, 296
Themistios 397, 399-400
Theodor de Mopsuestia 283
Theodoric Amalul, rege ostrogot 316-319, 329, 332, 336-337, 340 şi urm., 458, 486-487
~ Strabo 316, 337
Theodosiopolis 279, 724, 766
Theophylaktos Simokattes 633, 641-642, 734, 744, 751-752, 755, 759, 765-766, 770
Theophilos, episcopul Gothiei 182
Theotokos 283, 306, 395, 629
thervingi, v. goţi
Thessalia 374, 542
Thessalonic 273, 702-703
theurgie 119, 124, 163, 326
Thracia 44-46, 56, 68, 93, 102, 106, 145, 170, 189-190, 198, 200, 220,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

232, 245, 281, 309, 311-312, 323, 337, 339, 351, 364, 374, 404, 459-460, 506, 536-538, 542-543, 546-550, 556, 575-576, 596, 608, 635-636, 727, 730, 735, 753
Tibru 44, 73, 225-226, 501
Ticinum (Pavia) 251, 257, 341
Tigru 157, 159, 165, 673, 743
Timotheos Aeluros 320
Tomis 753, 756
Tonos (Tungea) 45
Torino 128, 247, 298, 345
torques 138-139
Toxandria 133-134
Transmarisca 103, 183
Trastevere 73
Treime, Trinitate 333, 335, 341, 397, 409, 500, 565, 652
Trèves 171-172, 176
Tribigild 228-229
tribunal 61, 146-147, 169, 228, 576, 582, 604, 648, 706
tribunus stabuli 137
tricennalia 344
Trisagion 361-362
tudun 719
Turan 69; *fluvii turanice* 699
Turnul Uitării din Ecbatana 180
Tyana 167, 386
Tyche 73
Tyr 368, 420, 454, 669, 676
Tyras 638
tzani, populație caucaziană 94, 519, 529, 624
Tzath (Ztathios) 422-423, 428, 617, 622
Tzouroul(l)os, Tzirallum (Ciorlù) 56, 752

U
Uldin 233, 265
Ulfila 182-183
Ulmeni 103
Ursicinus 128, 130-131
uzurpator(i) 55, 112-113, 178, 203, 204-206, 215-216, 254-255, 257, 262, 267, 320, 328, 345, 347, 469, 607, 704-705, 744-745, 756-767

V
vandali 247, 250, 252-253, 255, 274-275, 276-277, 297, 304, 312-314, 317, 333-334, 336, 345, 435, 456, 458-459, 464, 469-472, 474-477, 479-481, 488, 492, 546, 558, 605, 759
Vasile cel Mare, Sf. 125, 384-386
Verina, împărăteasă 314, 322
Verona 340, 344
viceregi 342, 512-513, 532, 534, 579, 628
Vienna (azi Vienne, în Franța) 141
Viminacium 281, 555, 703, 754
Vitalian 351, 361 și urm., 416, 419, 421, 462, 494, 504-506, 645, 649, 704, 716
vrăjitorii 119, 235, 272

W
Wallia, rege vizigot 262-264, 275
Witheric, rege ostrogot 186-187
Withimer, rege ostrogot 186
Wulfila, v. Ulfila

Z
Zidul cel Lung 375, 754
zone 306
Zosimos 44-46, 126, 143, 164, 205, 223, 253, 256, 403-404, 641

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

CUPRINS

N. Bănescu şi sinteza sa de istorie bizantină (Tudor Teoteoi) 5
Nota asupra ediţiei 29
Abrevieri ale autorului 31
Abrevieri ale îngrijitorului ediţiei 33

Prefaţă 35

PARTEA ÎNTÂI
Dinastiile constantiniană şi theodosiană

I
Constantin cel Mare şi urmaşii săi

A. Constantin cel Mare 43
1. Luptele lui Constantin cu rivalii. „Convertirea" sa. Recunoaşterea creştinismului, politica religioasă 43
2. Întemeierea Constantinopolului 66
3. Reformele 76
4. Acţiunea de apărare a imperiului 101
5. Ultimele evenimente ale domniei 105
B. Urmaşii lui Constantin cel Mare 110
1. Reconstituirea unităţii imperiului 110
2. Constanţiu al II-lea 114
3. Domnia împăratului Iulian 146
C. Continuatorii dinastiei constantiniene. Iovian, Valentinian şi Valens 165
1. Iovian 165
2. Valentinian I 168
3. Împăratul Valens 178

II
Dinastia theodosiană

A. Theodosius cel Mare 197
1. Luptele cu goţii 197
2. Uzurparea lui Maximus în Occident. Intervenţia lui Theodosius 203

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

3. Politica religioasă a lui Theodosius 206
4. Conflictele împăratului cu Ambrosius 211
5. Arbogast și uzurparea din Occident. Intervenția lui Theodosius. Moartea sa 214
B. Urmașii lui Theodosius I 217
1. Împăratul Arcadius 217
2. Căderea lui Stilicho. A doua năvălire a lui Alaric în Italia. Soarta vizigoților 255
3. Theodosius al II-lea (cel Tânăr) 265
4. Marcian 293

III
Urmașii dinastiei Theodosiene
1. Leon I „Thracul" 309
2. Zenon 321
3. Anastasios I 348

IV
Viața intelectuală 313-518
1. Literatura creștină 382
2. Literatura pagână 396

PARTEA A DOUA
Epoca lui Iustinian

I
Iustin I
1. Alegerea și personalitatea sa. Politica internă. Restaurarea credinței ortodoxe. Influența lui Iustinian 413
2. Politica externă. Intervenția în Caucaz, războiul cu perșii. Relațiile cu regatul de Axum 422
3. Asocierea lui Iustinian la imperiu. Moartea lui Iustin I 433

II
Iustinian I, ultimul mare împărat roman
1. Personalitatea împăratului 435
2. Colaboratorii civili ai lui Iustinian 444

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

3. Opera militară a lui Iustinian.
Armata bizantină în această epocă 456
4. Ofensiva militară a lui Iustinian 469
5. Războaiele defensive ale lui Iustinian 516
6. Înfăptuirile civile ale lui Iustinian 560
7. Opera religioasă 599

III

Lumea bizantină şi viaţa cotidiană în vremea lui Iustinian

1. Diplomaţia şi misiunile diplomatice 616
2. Oraşul bizantin. Hippodromul 639
3. Revolta Nika 662
4. Comerţul bizantin în timpul lui Iustinian 668
5. Cultura epocii lui Iustinian 678

IV

Urmaşii lui Iustinian

1. Presiunile migratorilor
şi destrămarea restauraţiei lui Iustinian 693
2. Iustin al II-lea şi Tiberius Constantin (578-582) 706
3. Cucerirea Italiei de către longobarzi 710
4. Năvălirea avarilor şi slavilor 715
5. Războiul cu perşii 719
6. Situaţia în Apus şi în Peninsula Balcanică 726
7. Maurikos (582-602) 734
8. Continuarea războiului cu perşii 736
9. Luptele cu avarii şi slavii 747
10. Politica lui Maurikos faţă de Occident.
Crearea exarhaţilor 756
11. Politica religioasă 760
12. Revolta din anul 602 762
13. Phokas 766

Indice alfabetic 771

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Redactare:
Tudor TEOTEOI

Tehnoredactare:
Jora GRECEA
Valentin DAN

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

ANASTASIA
vă pune la dispoziție următoarele titluri

COLECȚIA
„ANASTASIA PENTRU TOȚI"

SFÂNTUL SERAFIM DE SAROV
Scopul vieții creștine. Convorbirea cu Motovilov
96 pagini, 5.000 lei

Chipul cel nefăcut de mână omenească al Domnului nostru Iisus Hristos
64 pagini, 5.000 lei

Viața Sfintei Cuvioase Teodora de la Sibla
64 pagini, 5.000 lei

Cele mai frumoase rugăciuni ale ortodoxiei
316 pagini, 35.000 lei

O nouă reeditare a celui mai căutat *best seller* al "Anastasiei". O carte unică, excepțional îngrijită filologic și teologic de marele erudit creștin Acad. Virgil Cândea. O carte de buzunar și de folos la toată vremea, și acasă, și la serviciu, și în străinătate, și la necaz, și la bucurie.

Rugăciunile Sinaxarului
96 pagini, 5.000 lei

Sfânta Mucenită Anastasia
64 pagini, 10.000 lei

Rugăciunile săteanului dreptcredincios
64 pagini, 5.000 lei

Izvoarele dreptei credințe
64 pagini, 5.000 lei

COLECȚIA
„COMORILE PUSTIEI"

INOCHENTIE AL ODESEI
Cuvântări la Sfântul și Marele Post
277 pagini, 25.000 lei

"Anastasia" publică vestitele predici la Duminicile Postului Mare și a posturilor de Vineri și Miercuri. Una din cărțile de căpătâi ale pravilei creștine răsăritene.

IGOR SMOLICI
Din viața și învățătura stareților
305 pagini, 20.000 lei

Cartea de față nu este o istorie a stareților din lumea ortodoxă rusă, ci o încercare de a înfățișa pentru prima dată în esența ei dimensiunea nevoințelor ascezei creștine, printr-un șir de mari chipuri de întâistătători ai Ortodoxiei.

SF. VASILE CEL MARE,
CUV. PAISIE VELICIKOVSKI,
CUV. NICHIFOR THEOTOKIS
Sfaturi la intrarea în monahism
183 pagini, 25.000 lei

O carte de mare folos duhovnicesc, menită să atragă atenția celor care doresc monahismul asupra exigențelor acestei vocații tainice. Viața călugărească este o viață de excepție, în care nu e bine să se strecoare oameni comuni, care nu vor putea împlini niciodată lucruri care țin de orizontul unei vieți superioare.

SFÂNTUL AFRAAT PERSANUL
Îndrumări duhovnicești
197 pagini, 15.000 lei

Afraat este unul dintre cei mai renumiți părinți orientali ai literaturii siriace creștine. A fost supranumit "înțeleptul persan". Predicile sale, rostite între anii 337-345, în timpul persecuțiilor lui Sapor al II-lea, apar pentru prima oară în românește.

IOASAF POPA
Temeiurile vieții monahale
254 pagini, 20.000 lei

Acest volum reunește studii asupra vieții Sf. Antonie, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Pahomie, Sf. Ioan Cassian, Sf. Ioan Scărarul, precum și despre tratatul Sf. Augustin – "De opere monachorum", sfinți și lucrări care au influențat monahismul românesc.

GABRIELA VIZINIUC
Chipuri de femei-martir din epoca persecuțiilor
95 pagini, 20.000 lei

Volumul prezintă o galerie de portrete alese a femeilor-martir din perioada timpurie a creștinismului. O compilație superioară, care descoperă jert-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

felnicia aparte a femeilor în timpul marilor persecuții.

SFÂNTUL VASILE CEL MARE
Despre Botez

155 pagini, 36.000 lei

O expunere extrem de originală a marelui Părinte capadocian asupra semnificației sacramentale a Tainei Sfântului Botez, în perspectiva celei "de a doua nașteri" și a "porții împărăției cerului". O lucrare fundamentală a sfântului, care vede pentru prima oară lumina tiparului în România.

Cuviosul Ioan cel Străin

131 pagini, 23.800 lei

Publicăm singurele documente care ne-au parvenit legate de biografia și zicerile omului sfânt în jurul căruia s-a închegat faimosul grup creștin-ortodox "Rugul Aprins". Textele cărții prezintă un acut și îndoit interes: duhovnicesc și documentar. În *addenda*, două emoționante evocări ale cuviosului Ioan cel Străin, semnate de Părintele Roman Braga și de Alexandru Mironescu.

SFÂNTUL PETRU HRISOLOGUL
Omilii tematice

125 pagini, 24.500 lei

Volumul reunește vestitele predici ale lui "Petru cel cu vorbire de aur", reprezentant de seamă al patristicii occidentale, considerat "un Ioan Gură de Aur al apusul creștin". Predicile abordează teme teologice generale, apropiindu-se de formele clasice ale retoricii și elocinței creștine.

Sensul desăvârșirii în monahism. Antologie

171 pagini, 3.900 lei

Texte adunate de monahul Ignatie, coordonatorul CP-ului, în care starețiii, monahii și mirenii pot contempla adevărata icoană a vieții călugărești și modul în care pot fi îndreptate obști mănăstirești pe calea cea firească, strămoșească, a Bisericii.

PĂRINTELE IUVENALIE IONAȘCU
Starețul Gheorghe de la Cernica și mișcarea paisiană

192 pagini, 42.000 lei

Autorul revelează relația dintre mișcarea paisiană și opera Cuviosului Gheorghe Cernicanul. Și "paisianismul", și "cernicanismul" apar ca manifestări unitare ale aceleiași unice și inconfundabile spiritualități ortodoxe românești.

SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA
Opt omilii la fericiri

305 pagini, 20.000 lei

Marele teolog și poet al veacului al IV-lea închină câte o predică fiecăreia dintre cele nouă Fericiri formulate de Hristos în Predica de pe munte. O exegeză de o deosebită profunzime, ca un mic tratat de morală și de antropologie creștină, tipărit prima oară în România.

PĂRINTELE EUGEN DRĂGOI
Sfinți în travestii

31 pagini, 10.000 lei

O carte doar aparent ciudată, care relatează biografiile ieșite din comun ale unor sfinte femei care și-au schimbat portul femeiesc pentru a putea intra în mănăstiri ca monahii, ascunzându-și astfel identitatea zeci și zeci de ani!

CUVIOSUL NICODIM AGHIORITUL
Paza celor cinci simțuri

356 pagini, 48.500 lei

Desiderie *sau cărare către dragostea lui Dumnezeu*

271 pagini, 42.000 lei

SFÂNTUL ATANASIE CEL MARE
Viața Sf. Antonie cel Mare

214 pagini, 36.500 lei

COLECȚIA „DEBUT"

MARIUS LAZURCA
Inventia trupului

153 pagini, 25.000 lei

COLECȚIA „DOGMATICA"

CONSTANTIN C. PAVEL
Introducere în gândirea Fericitului Augustin

277 pagini, 22.000 lei

Marele profesor pledează asupra importanței gândirii Sf. Augustin, și a serviciilor pe care le-a adus aceasta credinței și culturii moderne, "științei idealului în raport cu Dumnezeu".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

PAVEL FLORENSKI
Dogmatică și dogmatism. Studii și eseuri teologice
341 pagini, 25.000 lei

Cea mai mare personalitate a culturii slave, supranumit "Leonardo da Vinci al slavilor". Ucis de Stalin. O suită de meditații de mare profunzime despre purificarea minții de falsele premize și dogme ale contemporaneității, de falsa știință și de falsa filosofie.

MITROPOLITUL NICOLAE AL BANATULUI
Origen și Celsus
221 pagini, 50.000 lei

O carte savantă, extrem de rară, de mare cultură teologică, în care Mitropolitul Nicolae comentează și actualizează celebra dispută dintre Origen, cea mai mare minte a creștinismului după Pavel, și Celsus – reprezentantul gândirii filosofice păgâne.

COLECȚIA „DREAPTA EUROPEANĂ"

ALAIN DE BENOIST
O perspectivă de dreapta. Antologie critică a ideilor contemporane
312 pagini, 29.000 lei

O dublă critică de înaltă ținută – o critică ideologică a stângii și o critică metodologică a dreptei. Un bilanț al mișcărilor de idei din ultimele decenii. O antologie unică a dreptei și o schiță a chipului unei drepte posibile.

GUSTAVE THIBON
De la divin la politic.
Convorbiri cu Christian Chabanis
129 pagini, 20.000 lei

Iconoclast și incalificabil, Thibon propune modele "tradiționaliste" extrem de originale și de non-conformiste. "Adevărata cultură, notează autorul, trebuie să aibă drept rezultat adâncirea ignoranței", care să permită receptarea unei noi lumi, mai profunde.

GIAN PIO MATTOGNO
Masoneria și Revoluția franceză
128 pagini, 30.000 lei

Autorul dezvăluie și comentează rolul jucat de masonerie în Revoluția Franceză. Este pusă în discuție și teza catolică asupra aceleiași revoluții: un complot urzit de masonerie împotriva Tronului și a Altarului.

KONSTANTIN LEONTIEV
Bizantinismul și lumea slavă
175 pagini, 24.500 lei

K. Leontiev a fost marele contemporan al lui Dostoievski și adversar al acestuia în ordinea politicului. Prezentul text ni-l dezăluie ca pe un cruciat al cuvântului și un erudit cu intuiții profetice, față de care Spengler nu face decât figura unui neamț redundant.

RĂZVAN CODRESCU
De la Eminescu la Petre Țuțea
276 pagini, 48.000 lei

O întâlnire fără prejudecăți a cititorului cu personalități mărturisitoare ale dreptei politice: Eminescu, Paulescu, Crainic, N. Ionescu, Blaga, C. Z. Codreanu, P. Țuțea. În *addenda*, două eseuri-eveniment: "Fenomenul românesc al banculuî" și "Gâlceava dracului cu lumea".

ALDO FERRARI
A Treia Romă.
Renașterea naționalismului rus
114 pagini, 24.000 lei

Un studiu de mare actualitate și importanță, care invită la o redefinire a noțiunilor de "dreapta" și "stânga", precum și la o delimitare realistă a tradiționalismului creștin de așa-numitul "național-comunism". O descriere a mișcării "Pamiati", și a naționalismului său, pendulând între "bizantinism" și "pan-slavism".

JOSEPH DE MAISTRE
Istorie și providență
226 pagini, 30.000 lei

COLECȚIA „EIKONA"

NIKOLAI OZOLIN
Chipul lui Dumnezeu, chipul omului.
Studii de iconologie și arhitectură bisericească
187 pagini, 24.500 lei

Discipol al marelui iconolog Leonid Uspensky și doctorand excepțional al Sorbonei, N. Ozolin oferă pentru prima dată în versiune românească cele 12 studii de iconografie și arhitectură eclezială care l-au făcut celebru.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

EVGHENI TRUBEȚKOI
3 Eseuri despre icoană
164 pagini, 44.000 lei

Nobilul rus de vastă cultură, ucis de bolșevici în timpul luptelor din 1918, Trubețkoi este unul din fondatorii reflexiei moderne asupra icoanei. Tot el este cel care a înlăturat primul ferecătura de argint care acoperea frumusețea ascunsă a icoanei. Cele trei eseuri abordează icoana secolului 15, epoca de renaștere națională și spirituală a Rusiei creștine.

COLECȚIA „ELITA INTERBELICĂ"

ALEXANDRU MIRONESCU
Calea inimii. Eseuri și dialoguri în duhul Rugului Aprins
273 pagini, 23.500 lei

Un document mai puțin obișnuit în vremea noastră. O culegere de meditații și mărturisiri. Relatarea frustă și sinceră a itinerarului spiritual parcurs de un universitar de elită, lider al grupului "Rugul Aprins", de la mănăstirea Antim.

COLECȚIA „ESEU - SERIA OCCIDENTALĂ"

JULIUS EVOLA
Individul și devenirea lumii
190 pagini, 30.000 lei

Un eseu mai puțin cunoscut al unuia dintre cei mai mari istorici ai religiilor din lume. O perspectivă asupra modului în care se depreciază și decade lumea contemporană, elaborată de una dintre conștiințele cele mai culte, dar și mai incomode ale epocii noastre.

RENÉ DE CHATEAUBRIAND
Genitul creștinismului
283 pagini, 25.000 lei

La 150 de ani de la moartea lui Chateaubriand, Editura "Anastasia" oferă publicului prima ediție românească a capodoperei marelui poet francez. Un manifest împotriva tendințelor raționalist-ateiste ale iluminismului. Marele Hugo obișnuia să spună: "Vreau să fiu Chateaubriand sau nimic".

COLECȚIA „ESEU TEOLOGIC"

ANTHONY LANE, DANIEL BULZAN, SILVIU ROGOBETE, JOHN STOTT
Erezie și logos.
157 pagini, 20.000 lei

IOVA FIRCA
Cosmogonia biblică și teoriile științei
219 pagini, 29.500 lei

COLECȚIA „FILOSOFIA CREȘTINĂ"

ALEXANDRU MIRONESCU
Kairós. Eseu despre teologia istoriei
151 pagini, 25.000 lei

Un text absolut unic de teologie a politicului, a unuia din liderii grupului creștin-ortodox "Rugul Aprins". Cartea urmărește descriptarea lucrării Providenței în desfășurarea marilor evenimente și cutremure ideologice și politice ale epocii noastre.

VASILE BĂNCILĂ
Filosofia vârstelor
257 pagini, 25.000 lei

"Cu fiecare vârstă pătrundem într-un mister mai mare" – iată emblema acestei cărți tulburătoare a unuia dintre filosofii creștini cei mai importanți. Tema cărții: o problemă de educație a vârstelor, de apropiere și de cooperare a acestora, o pledoarie de mare eficacitate morală și pedagogică pentru efortul comun de armonizare a vârstelor.

COLECȚIA „HOMO SYMBOLICUS"

ANTOINE GUILLAUMONT
Originile vieții monahale. Pentru o fenomenologie a monahismului
325 pagini, 23.000 lei

O carte care nu trebuie să lipsească din casa nici unui creștin. Cartea celui mai mare specialist în istoria creștinismului timpuriu și studiul cel mai complex și mai documentat asupra esenței monahismului.

LOUIS DUMONT
Eseu asupra individualismului. O perspectivă antropologică asupra ideologiei moderne
308 pagini, 25.000 lei

Cartea dezvoltă patru teme de acut interes: abordarea comparativ-antropologică a modernității, punerea într-o perspectivă ierarhică a ideologiei individualității. Textul urmărește istoria genezei și dezvoltării ideologiilor moderne și compararea culturilor naționale din Europa.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

COSTION NICOLESCU
Spre o cultură liturgică
187 pagini, 32.000 lei

Cititorul nu va găsi în această carte prezumţia desăvârşirii, ci mai degrabă tactul sfătos al unui eseist excepţional care se micşorează pe sine, pentru a da glas tradiţiei Răsăritului, cu tot ce a zămislit aceasta mai temeinic, de la aforismul neptic până la universul tarcovskian.

SORA ÉLIANE POIROT
Sfântul Ilie proorocul
261 pagini, 41.000 lei

O amplă şi unică monografie a figurii Sf. Ilie Tesviteanul, scrisă în lumina tradiţiei Sfinţilor Părinţi ai Bisericii, dar şi la nivelul exigenţelor actuale ale cercetării antropologico-religioase. Cartea descoperă virtuţile-emblemă ale vieţii monahale: însingurarea, fecioria, tăcerea, postul, sărăcia, ascultarea.

COLECŢIA
„IMPASURI ŞI SEMNE"

VLADIMIR ZIELINSKY
Dincolo de ecumenism. Un ortodox răspunde Cardinalului Ratzinger
164 pagini, 25.000 lei

Un laic ortodox rus se adresează cu dureroasă fraternitate şi în semn de posibilă solidaritate unui faimos cardinal al Bisericii Romane, cardinalul Ratzinger. Convorbiri despre credinţă de un mare curaj al sinceităţii.

CONSTANTIN C. PAVEL
Tragedia omului în cultura modernă
100 pagini, 20.000 lei

Împotriva nihilismului şi scepticismului contemporan, autorul propune actualizarea faimosului pariu pascalian asupra existenţei lui Dumnezeu: "De câştigaţi, câştigaţi. Dacă pierdeţi, nu pierdeţi nimic". Cartea profesorului C. Pavel pivotează în jurul criticii umanismului antropocentric.

MAX PICARD
Fuga de Dumnezeu
157 pagini, 30.000 lei

O carte fundamentală despre credinţă. Motto-ul Sf. Augustin rezumă magistral tema cărţii: "unde va merge cel ce va fugi de la faţa lui Dumnezeu? Merge ba într-o parte, ba în alta, asemeni celui ce caută locul fugii sale. Unde vei merge, unde vei fugi? De vei fugi de El, fugi chiar la El. Fugi ca să I te înfăţişezi, nu ca să I te ascunzi, căci nu poţi să I te ascunzi, ci numai să te dezvălui".

ERWIN PANOFSKY
Arhitectura gotică şi gândirea scolastică
156 pagini, 60.000 lei

Cartea-eveniment a Editurii "Anastasia" pe anul 1998. Unul dintre studiile cele mai originale al gândirii estetice contemporane, scris de cel mai mare estetician al epocii moderne. Un text deopotrivă fermecător şi erudit, cu mare putere formativă.

COLECŢIA
„INTELECTUALII BISERICII"

MIHAIL AVRAMESCU
Calendarul incendiat al lui Ierusalim Unicornus
121 pagini, 21.000 lei

Un jurnal de idei scris în plin coşmar comunist de una din cele mai fascinante personalităţi ale clerului ortodox. Ediţie unică, apărută cu binecuvântarea Mitropolitului Nicolae al Banatului şi prefaţată de Alexandru Paleologu.

DANIIL SANDU TUDOR
Taina Rugului Aprins. Scrieri şi documente inedite
153 pagini, 22.000 lei

Scurt itinerar autobiografic al unuia dintre membri marcanţi ai grupului "Rugul Aprins", însoţit de meditaţii duhovniceşti, de documente rare şi de câteva portrete ale autorului semnate de Al. Mironescu, Valeriu Anania şi Arhim. Sofian Boghiu. Un text care vede pentru prima oară lumina tiparului.

COLECŢIA
„LUMINĂTORII LUMII"

SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA
Omilii, vol. 1
382 pagini, 115.000 lei

COLECŢIA „PSALM"

SAN JUAN DE LA CRUZ / SFÂNTUL IOAN AL CRUCII
Noche oscura del alma / Noaptea întunecată a sufletului (poeme)
158 pagini, 20.000 lei

Poezia mistică, inegalabilă, a Sf. Ioan al Crucii conduce mai presus de na-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tură și mai presus de rațiune, dar nu în afara lor. Ordinea harului nu violează limitele naturii, ci ridică natura la desăvârșire – iată, rezumate, conținuturile nedevelopate ale acestui mare clarvăzător creștin.

Cartea Profetului Isaia

257 pagini, 22.000 lei

O magistrală tălmăcire și tâlcuire a textului vetero-testamentar, în versiunea Arhiepiscopului Bartolomeu (Valariu Anania).

Cartea Profetului Ieremia

252 pagini, 37.000 lei

Un eveniment filologic și teologic de excepție. Un alt faimos text scriptural, din seria profeților tălmăciți și tâlcuiți inegalabil de Î.P.S. Bartolomeu.

Cartea profetului Iezechiel

202 pagini, 40.000 lei

COLECȚIA „BISERICA ȘI ȘCOALA"

PROF. ANA DANCIU
Metodica predării religiei

255 pag. 37.000 lei

ÎN AFARA COLECȚIILOR

PR. IOAN BARDAȘ
Calvarul Aiudului

93 pagini, 31.000 lei

O carte zguduitoare, care cuprinde mărturia suferințelor îndurate de un preot ortodox în pușcărie, timp de 16 ani!

VLADIMIR VOLKOFF
Struțocămila (roman)

246 pagini, 20.000 lei

Un roman exploziv, al unuia dintre scriitorii și eseiștii cei mai notorii ai deceniului 80, care descrie uluitoarea biografie a unui securist devenit episcop! Unul din marile romane ale epocii noastre.

I. L. CARAGIALE
Nimic fără Dumnezeu.
Articole și notițe critice

117 pagini, 25.000 lei

Un volum care reunește pentru prima dată textele religioase, creștin-ortodoxe, ale "celui mai creștin clasic al literaturii române". Lectura cărții dezvăluie profunzimi metafizice care spulberă imaginea comună a marelui dramaturg și scriitor satiric.

OLIVIER CLÉMENT
Taizé – Un sens al vieții

90 pagini, 10.000 lei

O prezentare a comunității de la Taizé, loc de pelerinaj internațional, care adună anual mii de credincioși, inclusiv din România, în numele fraternității creștine. Taizé – un semn al Bisericii în perspectiva reconcilierii.

HORIA VINTILĂ
Dumnezeu s-a născut în exil

246 pagini, 35.000 lei

Versiunea românească, revăzută și adăugită a unuia dintre cele mai vestite premii Goncourt. Un *best seller* european semnat de un român devenit celebru. O lectură obligatorie a elevilor, devenită astăzi capodopera literaturii exilului.

TEODOR BACONSKY
Ispita Binelui

319 pagini, 75.500 lei

Excelente eseuri ale unui creștin ortodox care a petrecut mai mulți ani în Occidentul secularizat. După "Râsul Patriarhilor", apărut în 1996 la "Anastasia", noua carte a ambasadorului României pe lângă Sfântul Scaun confirmă acuitatea și perspicacitatea inteligenței creștine a autorului.

NICOLAE C. PAULESCU
Noțiunile de suflet și Dumnezeu în fiziologie

274 pagini, 35.000 lei

Prezenta lucrare este capodopera celui mai mare savant creștin al României, inventatorul insulinei. Un text care combate prejudecata curentă a incompatibilității și rupturii dintre religie și știință. Paulescu – un practician genial și un model formativ de excepție al tineretului.

CARDINAL CHRISTOPH VON SCHÖNBORN
Oamenii, Biserica, Țara

259 pagini, 52.000 lei

Cardinalul Christoph von Schönborn, primatul Austriei, autorul celui mai competent studiu asupra iconoclasmului, un rar cunoscător apusean al Ortodoxiei și viitor, se pare, Papă al Romei, oferă un text de mare actuali-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

tate, care pune în discuție liberă toate problemele cu care ne confruntăm, de la întrebările fundamentale asupra existenței și până la urgența angajării publice și politice a conștiinței creștine.

DESMOND O'GRADY
O istorie a Jubileelor
275 pagini, 51.000 lei

În actualitatea febrilă a Marelui Jubileu 2000, Fundația Anastasia oferă cititorilor săi o istorie neconvențională, extrem de palpitantă și de atractivă, a celor 26 de Jubilee prăznuite de lumea apuseană, începând cu secolul XIV! O scriere care s-a bucurat de un enorm succes în Statele Unite și în Australia.

SORIN DUMITRESCU
Rock & Popi
290 pagini 37.000 lei

O carte de "veghe creștină", scrisă în memoria adolescenților care și-au vărsat sângele pe asfalt în 1989. Volumul reunește "gazetăria sinucigașă" a unui zugrav de icoane "căzut în istorie".

Album Maitec
88 pagini, 109.000 lei

Prezentul album inaugurează seria "Ei înșiși". Este o publicație autobiografică 100%, de mare valoare documentară, în care marele sculptor Ovidiu Maitec se mărturisește pe sine, începând cu imaginea operelor alese să-l reprezinte, și până la selecția textelor și formula generală de tehnoredactare. Un album redactat integral de mânuțele marelui artist.

Calendar Duhovnici
12 pagini, 50.000 lei

HENRY M. MORRIS, GARY E. PARKER
Introducere în știința creaționistă
433 pagini, 79.500 lei

KONSTANTIN KARAISARIDIS
Viața și opera Sf. Nicodim Aghioritul
259 pagini, 58.000 lei

Catalog Anastasia 2000
36 pagini, 20.000 lei

DUMITRU MANOLACHE
Andrei, apostolul lupilor
288 pagini, 69.600 lei

RAINER MARIA RILKE
Ceaslovul (Colecția „Psalm")
144 pagini, 38.600

*** *Antologie din scrierile Părinților Latini* (Colecția „Luminătorii Lumii")
210 pagini, 65.600 lei/ vol. necartonat și 89.000 lei/vol. catonat

TATIANA PETRACHE
Dicionar enciclopedic al numelor de botez (reeditare)
320 pagini, 65.000 lei

SERGHEI BULGAKOV
Icoana și cinstirea icoanelor
(Colecția „Eikona")
193 pagini, 65.800 lei

MIHAI CONSTANTINEANU
Doctor la oameni de seamă
(Colecția „Document")
239 pagini, 40.500 lei

Cartea profetului Daniel
(Colecția „Psalm")
377 pagini, 49.500 lei

IOASAF POPA
Viața monahală a Sf. Vasile cel Mare
(Colecția „Comorile pustiei")
159 pagini, 37.000 lei

PR. I. BUTA
Istorioare morale (Colecția „A.P.T.")
175 pagini, 35.000 lei

ȘTEFAN SGANDĂR
Basme pentru copii cuminți
(Colecția „A.P.T.")
172 pagini, 25.000 lei

ARHIM. ANTIM DINESCU
Legenda Sfintei Icoane a Maicii Domnului „Prodromița" (Colecția „A.P.T.")
79 pagini, 15.000 lei

Comenzile se pot face pe adresa: str. Venerei 13, sector 2, București, tel./fax: 2116745
Pentru comenzi peste 400.000 lei, rabat 20%. Plata se face la ridicarea coletului.
Taxele poștale sunt suportate integral de Editura Anastasia!

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

Tiparul executat la IMPRIMERIILE MEDIA PRO BRAȘOV

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

VOL. I

d.H. 313

I VOL.

610 d.H.

IMPERIULUI BIZANTIN

ANASTASIA

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.acadsudest.ro

VOL. I

d.H. 313

I VOL.

610 d.H.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

ANASTASIA